

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ

1

1. Ο ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ
2. Ο ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΕΙΜΕΝΟ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ - ΣΧΟΛΙΑ

Ἄπο τὸν

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Καθηγητῆ Πανεπιστημίου

Ἐπόπτης Ἐκδόσεως

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου

Ἐπιμελητῆς Ἐκδόσεως

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Γ. ΜΕΡΕΤΑΚΗΣ, Πτυχιούχος Θεολογίας

Ε Π Ε

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΜΕΡΕΤΑΚΗ

«ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ»

ΠΑΤΕΡΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ»

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1992

ΚΛΗΜΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δέν εἶναι ἀπό τις συνηθισμένες προσωπικότητες ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς· διότι ὄχι μόνο συνέβαλε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον στὴν διαμόρφωσι τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανισμοῦ στὴν Ἀλεξάνδρεια κατὰ τὴν κρίσιμη περίοδο τοῦ τέλους τοῦ 2ου καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ 3ου αἰῶνος, ἀλλὰ κι' ἐκκληροδότησε στὴν Ἐκκλησία μερικὰ ἀπὸ τὰ λαμπρότερα προϊόντα τῆς χριστιανικῆς γραμματείας.

ΒΙΟΣ

Στὴν ἐπιγραφή τῶν *Στρωματέων* πού ἔχει ἤδη ἐκπέσει, ἀλλὰ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Φώτιο¹, ἐφερόταν ὀλόκληρο τὸ ὄνομά του: Τίτος Φλαύιος Κλήμης πρεσβύτερος Ἀλεξανδρεὺς, πού σημαίνει ὅτι ἡ οἰκογένειά του ἦταν μὲν Ἑλληνικὴ ἀλλ' εἶχε τὰ ρωμαϊκὰ δικαιώματα.

Κατὰ τὸν Ἐπιφάνιο μερικοὶ τὸν θεωροῦν Ἀλεξανδρέα καὶ μερικοὶ Ἀθηναῖον². Τί ἀπὸ τὰ δύο ἦταν, δείχνει ἡ διήγησίς του περὶ τῶν διδασκάλων του πού θὰ παρατεθῆ παρακάτω. Ὅπως λέγει σ'αὐτήν, τὸν πρῶτο διδάσκαλό του ἄκουσε στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν τελευταῖο στὴν Αἴγυπτο· ἐπομένως ἐξεκίνησε ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ κατέληξε στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἡ ἀθηναϊκὴ του καταγωγή πιστοποιεῖται ἀπὸ τὴν εὐγένεια τοῦ ἀπολογητικοῦ ὕφους του, τὸ ὁποῖο εἶχε καλλιεργηθῆ στὴ γενέτειρά του ἀπὸ δύο γενεές, μὲ τὸν Ἀριστείδη, τὸν Κοδράτο καὶ τὸν Ἀθηναγό-

1. *Μυριόβιβλος* 111. Βλ. καὶ Εὐσεβίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* 6,13,1.

2. *Πανάριον* 32,6.

ρα. Ὅτι ἐπωνομάσθηκε Ἀλεξανδρεύς³, εἶναι πολὺ εὐλογο, ἀφοῦ γνωστὸς ἔγινε στὸ χριστιανικὸ κόσμο κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Ἀλεξάνδρεια κι' ἐχρειάσθηκε νὰ ἐπονομασθῆ ἔτσι γιὰ διάκρισί του ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο ἐπίσκοπο Ρώμης. Ἀπὸ τὸ μεγάλο του σύγγραμμα, πὺ ἀνέκαθεν ἐθεωρεῖτο τὸ ἀξιολογώτερο ἀπὸ ὄσα ἔγραψε, ἐπῆρε ἐνωρίς τὸ ὄνομα Στρωματεύς, μὲ τὸ ὁποῖο τὸν ἀναφέρουν μερικὲς φορές μεταγενέστεροι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς.

Ὁ χρόνος γεννήσεώς του μπορεῖ νὰ τοποθετηθῆ γύρω στὸ 150. Γιὰ τὴν παιδεία του, πὺ ἀπὸ τὰ συγγράμματά του ἀποδεικνύεται πλουσιωτάτη, ὁ ἴδιος παρέχει ὀλίγα μόνο στοιχεῖα. Ἦταν ἐθνικὸς στὸ θρήσκευμα⁴ κι' ἐγνώριζε τόσο καλὰ τὰ εἰδωλολατρικὰ θρησκευτικὰ μυστήρια, πὺ περιγράφει λεπτομερῶς σὲ μερικὰ σημεία τοῦ Προτρεπτικοῦ του, ὥστε εἶναι δικαιολογημένη ἡ ὑποψία ὅτι ἦταν μνημένος σὲ κάποιο ἀπὸ αὐτά. Πρέπει νὰ εἶχε περατῶσει τὶς ἐγκύκλιες σπουδὲς καὶ νὰ εἶχε φθάσει στὴν ἀνδρική ἡλικία, ὅταν ἀσπάσθηκε τὴ χριστιανικὴ πίστι, ἀφοῦ λέγει ὅτι ἄρχισε πάλι νὰ αἰσθάνεται νεανίας⁵. Ἐκτοτε ἀνέλαβε διαδοχικὰ ταξίδια ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὴν Κάτω Ἰταλία, ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ἀσία καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Αἴγυπτο, καὶ προσεκολλᾶτο στοὺς κατὰ τόπους διαπρεπεῖς χριστιανοὺς διδασκάλους, τοὺς ὁποίους ἀριθμεῖ σὲ ἕξι. Λέγει:

«Τούτων ὁ μὲν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ἰωνικός, οἱ δὲ ἐπὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος (τῆς Κοίλης θάτερος αὐτῶν Συρίας ἦν, ὁ δὲ ἀπ' Αἰγύπτου), ἄλλοι δὲ ἀνὰ τὴν Ἀνατολήν· καὶ ταύτης ὁ μὲν τῆς τῶν Ἀσσυρίων, ὁ δὲ ἐν Παλαιστίνῃ ἑβραῖός ἀνέκαθεν· ὑστάτῳ δὲ περιτυχῶν (δυνάμει δὲ οὗτος πρῶτος ἦν), ἀνεπαυσάμην, ἐν Αἰγύπτῳ θηράσας λεληθότα. Σικελικὴ τῷ ὄντι ἡ μέλισσα, προφητικοῦ τε καὶ ἀποστολικοῦ λειμῶνος τὰ ἄνθη δρεπό-

3. Εὐσεβίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 3,23. 3,324. 3,26.

4. *Παιδαγωγὸς* 2,8.

5. *Παιδαγωγὸς* 1,1.

μενος, ἀκήρατόν τε τῆς γνώσεως χρῆμα ταῖς τῶν ἀκρο-
ωμένων ἀνεγέννησε ψυχαῖς».

Ἀποβαίνει ματαιοπονία ἢ προσπάθεια νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ταυτότης τῶν διδασκάλων τούτων, πλὴν τοῦ τελευταίου, ὁ ὁποῖος εἶναι πιθανῶς ὁ Πάνταινος. Αὐτός ἐδίδαξε ὅπωςδῆποτε στήν Ἀλεξάνδρεια, ἄν καὶ δὲν γνωρίζομε ποιός ἀπὸ τοὺς δυὸ προηγήθηκε στήν ἐκεῖ ἐγκατάστασι, καὶ διετέλεσε διδάσκαλος τοῦ Κλήμεντος. Ὁ πρῶτος μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ Ἀθηναγόρας.

Ἀφοῦ οἱ σχολές τοῦ Πανταίνου καὶ τοῦ Κλήμεντος ἦσαν προσωποπαγεῖς, δὲν εἶναι ὀρθὸ νὰ λέγωμε ὅτι ὁ δεῦτερος διαδέχθηκε στή διεύθυνσι τὸν πρῶτο, ὅπως πράττει ὁ Εὐσέβιος⁶, ἐνῶ τὸ ἀκριβὲς εἶναι ὅτι κι' οἱ δύο προΐσταντο ἀνεξαρτήτων σχολῶν καὶ μάλιστα συγχρόνως. Πότε ἐγκαταστάθηκε ὁ Κλήμης στήν Ἀλεξάνδρεια κι' ἄνοιξε φιλοσοφικοθεολογικὴ σχολή, δὲν τὸ γνωρίζομε ἀκριβῶς, ἀλλὰ μποροῦμε νὰ ὑποθέσωμε ὅτι τοῦτο συνέβηκε γύρω στὸ 180· ὄχι ἐνωρίτερα, διότι ἡ ἡλικία του δὲν θὰ τὸ ἐπέτρεπε, ὄχι ἀργότερα διότι δὲν θὰ ὑπῆρχε ἐπαρκῆς χρόνος ὥστε νὰ καταστῇ ὁ Κλήμης παράγων τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ τόπου.

Στὴ σχολή του ὁ Κλήμης ἐδεχόταν μόνο Χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ Ἰουδαίους καὶ Ἐθνικοὺς σπουδαστάς, τοὺς ὁποίους φαίνεται ὅτι κατέτασσε σὲ τρεῖς τάξεις. Στὴν πρώτη ἐδίδασκε διαλεκτικὴ καὶ φιλοσοφία μὲ θεολογικὸ χρῶμα, κατὰ τὰ λεγόμενα στοὺς *Στρωματεῖς*⁷, πού κατεκλείονταν μὲ τὴν προτροπὴ προσελεύσεως στὸν Χριστιανισμό· στὴ δεῦτερη τάξι ἐδίδασκε ἠθικὴ κατὰ τὸ πρόγραμμα πού διακρίνομε στὸν *Παιδαγωγό*· στὴν τρίτη ἐδίδασκε θεολογικὴ ἐποπτεία βάσει τῶν Γραφῶν. Τὸ δεῦτερο καὶ τὸ τρίτο στάδιο διδασκαλίας προωρίζονταν ἀποκλειστικῶς γιὰ Χριστιανούς σπουδαστάς.

Ἄν καὶ ὁ Εὐσέβιος βεβαιώνει ὅτι μεταξὺ τῶν μαθητῶν του ἦταν καὶ ὁ Ὠριγένης⁸, ἡ μαρτυρία αὐτὴ ὄχι μόνο δὲν διασταυ-

6. Ἐκκλ. Ἱστορία 6,6.

7. Στρωματεῖς 1,28,177.

8. Ἐκκλ. Ἱστορία 6,6.

ρώνεται μὲ ἄλλες ἐνδείξεις, ἀλλὰ ἀκυρώνεται ἀπὸ ἄλλες εἰδήσεις. Ὄταν ὁ Ὠριγένης ἀναγκάζεται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν πράξι του νὰ διδάσκῃ φιλοσοφία, ἐπικαλεῖται τὸ προηγούμενο τοῦ Πανταίνου⁹, τὸν ὁποῖο μιμεῖται σ' αὐτὴ τὴ μέθοδο, ἀλλὰ δὲν μνημονεύει καθόλου μ' αὐτὴ τὴν εὐκαιρία τὸν Κλήμεντα, πράγμα τὸ ὁποῖο θὰ ἦταν ἀδύνατο, ἂν εἶχε διατελέσει κι' αὐτὸς διδάσκαλός του. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Καππαδοκίας ἐπίσης, γράφοντας πρὸς τὸν Ὠριγένη, χαρακτηρίζει τὸν Κλήμεντα «κύριόν μου»¹⁰, δηλαδὴ διδάσκαλό μου, καὶ ὄχι διδάσκαλον ἀμφοτέρων. Αὐτὰ ὅμως δὲν ἀποκλείουν ὅτι κατὰ καροῦς ὁ Ὠριγένης ἄκουσε ὠρισμένες διαλέξεις του.

Στὴν μνημονευθεῖσα ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, πού ἐγράφηκε τὸ 211, ὁ Κλήμης καλεῖται πρεσβύτερος κι' εἶναι πιθανὸ ὅτι εἶχε χειροτονηθῆ κατὰ τὸ στάδιο τοῦ βίου του στὴν Ἀλεξάνδρεια, δεδομένου ὅτι κάτι τέτοιο ὑπαινίσσεται κάπου ὁ ἴδιος¹¹ καὶ ἐπιβεβαιώνει ὁ Φώτιος μὲ τὴν διατήρησι τοῦ τίτλου του «πρεσβύτερος Ἀλεξανδρείας».

Κατὰ τὴν γνώμη πού ἐπικρατεῖ γενικῶς ἀναγκάσθηκε νὰ διακόψῃ τὴν διδασκαλία του καὶ ν' ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια κατὰ τὸν διωγμὸ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (202), ὁ ὁποῖος ἀπέβλεπε κυρίως στὸν τερματισμὸ τοῦ προσηλυτισμοῦ στὸν Χριστιανισμὸ διὰ τῆς ἐξοντώσεως ὅλων τῶν καθηγητῶν καὶ κατηχητῶν. Ἡ ἔκρηξις τοῦ διωγμοῦ τούτου εἶναι εὐκαιρία πού δικαιολογεῖ πλήρως τὴν ἀπομάκρυνσί του, ἀλλὰ γι' αὐτὸ τὸ πράγμα δὲν ὑπάρχει πουθενὰ ρητὴ μαρτυρία κι' ἐπομένως ἐπιτρέπεται νὰ ὑποτεθῆ ὡς ἐνδεχόμενον ὅτι ἤδη εἶχε φύγει λίγο ἐνωρίτερα, γιὰ λόγους πού δὲν γνωρίζομε, ἴσως ἐπὶ παραδείγματι γιὰ νὰ διδάξῃ καὶ ἄλλου. Ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἀνεχώρησε ἀπὸ ἐκεῖ ἐνωρίτερα ἐξηγεῖ, γιατί ὁ Ὠριγένης δὲν μπόρεσε νὰ μαθητεύσῃ κοντά του καὶ κυρίως γιατί ὁ ἴδιος δὲν ἐπέστρεψε στὴν ἔδρα του μετὰ τὴν κατάπαυσι τοῦ διωγμοῦ.

9. Ἐκκλ. Ἱστορία. 6,19,13.

10. Ἐκκλ. Ἱστορία 8,17,9.

11. Παιδαγωγὸς 1,6,37.

Ἄπο τότε μόλις ἀνευρίσκονται τὰ ἴχνη τῆς δραστηριότητός του. Ἐπειδὴ ὁ ἐπίσκοπος Καππαδοκίας τὸν ἀποκαλεῖ διδάσκαλό του σ' ἐποχὴ πού αὐτός, ὁ Κλήμης, διέμενε στὴν Καισάρεια, καθίσταται σαφές ὅτι εἶχε τότε θεολογικὴ σχολὴ στὴν πόλι ἐκείνη, πρᾶγμα ποῦ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἄλλη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ ἐπίσκοπος, εὐρισκόμενος κατὰ τὸ 211 στὴ φυλακὴ, ἀπηύθυνε ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἀντιοχεῖς μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐκλογῆς τοῦ νέου ἐπισκόπου τους Ἀκκλησιάδης καὶ τὴν ἀπέστειλε σ' αὐτοὺς διὰ τοῦ Κλήμεντος, περὶ τοῦ ὁποίου λέγει ὅτι εὐρισκόμενος ἐδῶ κατὰ τὴν πρόνοια καὶ τὴν φροντίδα τοῦ δεσπότη ἐστήριξε καὶ ἠύξησε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου¹².

Ἀκοῦμε γι' αὐτὸν τελευταία φορὰ στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸν Ὠριγένη, γραμμένη τὸ 215, στὴν ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς «προοδεύσας», δηλαδὴ προαποθανών¹³. ἄρα πρέπει ν' ἀπέθανε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 211 καὶ 215.

Μαθηταὶ καὶ φίλοι του τὸν ἀποκαλοῦν ἱερόν, μεταγενέστεροι δὲ συγγραφεῖς τὸν χαρακτηρίζουν ἀγιώτατο καὶ μέγαν. Ἀναφέρεται ὀνομαστικὰ καὶ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ πλῆθος συγγραφέων, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Εὐσέβιο, ἡ δὲ παρουσία του σ' ὀλόκληρη τὴ μεταγενέστερη θεολογικὴ σκέψι εἶναι ἐπιβλητικὴ. Ἡ μνήμη του ἐτελεῖτο τὴν 4 Δεκεμβρίου, ἀλλ' ἀφ' ὅτου ὁ Φώτιος κατηγόρησε τὶς Ὑποτυπώσεις του, ὡς μεταλλεῖο αἰρετικῶν δοξασιῶν, ἡ χρῆσις τῶν ἔργων καὶ τῆς μαρτυρίας του περιωρίσθη καὶ σχεδὸν διακόπηκε. Στὴν Ἀνατολὴ ὁμοῦ δὲν συνέβηκε κάτι παρόμοιο μὲ τὴν Δύσι, ὅπου ὁ πάπας Βενέδικτος ΙΔ' τὸν διέγραψε τελείως ἀπὸ τὸ ἀγιολόγιο μὲ τὴν βουῖλα *postquam intelleximus*, ἀλλὰ πάντως σιωπηρῶς ἐτέθηκε σὲ κατάστασι λήθης.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ἡ ἀλεξανδρινὴ χριστιανικὴ γραμματεία ἐγκαινιάζεται

12. Εὐσεβίου, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 6,11,6.

13. Εὐσεβίου, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 6,14,9.

κατὰ τρόπο δυναμικὸ ἀπὸ τὸν Κλήμεντα, ὁ ὁποῖος ἐκοπίασε τόσο γιὰ νὰ γράψῃ ὅσο καὶ γιὰ νὰ πείσῃ ὅτι μιὰ λογοτεχνία ἔχει λόγο ὑπάρξεως μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως φαίνεται, στὴν Ἀλεξάνδρεια ἐπικρατοῦσε ἡ ἄποψις ὅτι ἀρκεῖ ὁ προφορικὸς λόγος γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ εὐαγγελίου καὶ δὲν χρειάζεται οὔτε ἐπιτρέπεται ἡ συγγραφή, προφανῶς ἀπὸ τὸν φόβο τῆς ἀναμίξεως τῆς ἀληθείας μὲ γνωστικὲς ψευδοδιδασκαλίες. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο σ' αὐτὸ τὸ μεγάλο πνευματικὸ κέντρο τῶν ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων δὲν ἐμφανίζεται κανεὶς Χριστιανὸς συγγραφεὺς πρὸ τοῦ Κλήμεντος, ἐκτὸς τῶν Γνωστικῶν. Καὶ δὲν ἦταν ἀπλῶς ὁ πρῶτος, ἀλλὰ καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἰκανωτέρους καὶ ἐπιδραστικωτέρους χριστιανοὺς θεολόγους.

Καὶ εἶχε δίκαιο νὰ ἐπιμένῃ σ' αὐτό, ἀφοῦ ὁ ἴδιος καὶ γεννημένος συγγραφεὺς ἦταν καὶ ἐξοπλισμὸς πού σπανίως μπορεῖ νὰ συναντήσωμε σὲ ἄλλους διέθετε. Ἡ μόρφωσίς του ἦταν ἐπιβλητικὴ. Κάτοχος γενικῶς τῶν ἐγκυκλίων μαθήσεων, εἶχε ἰδιαίτερη ἐπίδοσι στὴ φιλοσοφία καὶ τὴν κλασικὴ ποίησι, τῆς ὁποίας τὰ προϊόντα ἐμελέτησε τόσο κατὰ τὸν χρόνο τῶν σπουδῶν του, ὅσο κι' ἀργότερα στὴν Ἀλεξάνδρεια, προφανῶς χρησιμοποιοῦντας τὶς πλουσιώτατες βιβλιοθῆκες αὐτῆς τῆς πόλεως. Ἦταν ἐπίσης ὅσο ὀλίγοι κάτοχος τῆς Γραφῆς, τὴν ὁποία ἔθετε πάντοτε βάσι τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς θεολογίας του, κι' ἐγνώριζε πολλὰ ἀπὸ τὰ πρὸ αὐτοῦ ἐμφανισθέντα χριστιανικὰ συγγράμματα. Εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς γνησιωτέρους μάρτυρες περὶ τῆς γραμματείας τῶν Γνωστικῶν καὶ τῆς διδασκαλίας των. Γνωρίζει ἐπίσης καλῶς τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας.

Στὸν σημερινὸ μελετητὴ, πού κρίνει ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἔργα του, προκαλεῖται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὑστεροῦσε στὴν μέθοδο κατατάξεως τοῦ ὑλικοῦ. Τὸ μειονέκτημα τοῦτο εἶναι πραγματικό, ἀλλὰ ὀφείλεται στὸν χαρακτῆρα τῶν συγγραμμάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ μισὰ εἶναι ἡμιτελῆ. Αὐτὰ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστο καρποὶ τῆς διδασκαλίας ἀπὸ τὴν ἔδρα καὶ περικλείουν ὅλα τὰ

γνωρίσματα τῆς ἐλευθερίας τὴν ὁποία ἀσκεῖ ὁ ἀπευθυνόμενος πρὸς ἀκροατὰς καὶ ὄχι πρὸς ἀναγνώστας. Καὶ πάλι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψι, ὅσα ἔχουν ὑποστῆ ὀριστικὴ ἐπεξεργασία εἶναι πολὺ ὀμαλώτερα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἔμειναν ἀκατέργαστα.

Ἡ συγγραφικὴ ἐπιδεξιότης τοῦ καταφαίνεται κυρίως ἀπὸ τὴν μέθοδο ἐπιχειρηματολογίας, ποὺ εἶναι ὠλοκληρωμένη καὶ πειστικὴ, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸ ὕφος τοῦ. Βεβαίως τὸ ὕφος τοῦ ἔχει ἐπηρεασθῆ κατὰ κάποιον τρόπο ἀπὸ τὴν συνεχῆ χρῆσι τῆς Γραφῆς, ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ εἶναι καθαρὸ, καὶ ματαίως προσπαθοῦν οἱ κλασικοὶ φιλόλογοι νὰ εὔρουν ἀδυναμίες στὴ χρῆσι ὑποθετικῶν λόγων, τῶν ἀρνητικῶν μορίων καὶ τῶν ἀναφορικῶν ἀντωνυμιῶν, ἀγνοώντας ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ζωντανὸ στοιχεῖο, ρέει καὶ μετασχηματίζεται ἀνὰ τοὺς αἰῶνες. Ἄν καὶ δὲν ἐπιθυμοῦσε νὰ ἀττικίσῃ ἢ νὰ ἐλληνίσῃ¹⁴ οὔτε νὰ παρασύρῃ διὰ τῆς ρητορικῆς καλλιπεείας, καὶ εἰρωνεύεται τοὺς κακοδαίμονες σοφιστὰς ποὺ γαργαλίζουν μὲ τὴν περίτεχνη εὐφράδειά τους τίς ἀκοῆς τῶν ἀκροατῶν¹⁵, ἔχει λόγο ποὺ ρέει ἀνεπιτήδευτος, εὐστροφος καὶ πλοῦσιος σὲ εἰκόνες, ἂν καὶ ἀρκετὰ στρυφνός. Ὅταν τὸν ἀναγινώσκῃ κανεὶς, ἀντιλαμβάνεται ὅτι δίπλα στὸν φιλόσοφο καὶ θεολόγο, τὸν διδάσκαλο καὶ ὁδηγητῆ, συνυπάρχει ὁ ποιητὴς καὶ ὁ ζωγράφος. Μερικὰ τμήματα τῶν ἔργων τοῦ ἠχοῦν σὰν μελωδία καὶ ὠρισμένα ἄλλα φαίνονται σὰν ἱστορημένοι πίνακες. Φυσικὰ ὑπάρχει ἐπίσης ὁ διαλεκτικὸς, ποὺ τοποθετεῖ τὸν ἀναγνώστη ἀπέναντί του πολὺ πλησίον, καὶ συνομιλεῖ μαζί του συνεπαρμένος ἀπὸ τὴν φλόγα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης.

Ὁ Κλήμης μπορεῖ νὰ μὴ διέθετε τὴν δημιουργικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Ὀριγένους, ἀλλ' ἦταν κάθε ἄλλο παρὰ συμπλητῆς καὶ συρραφεύς, ὅπως τὸν θέλουν μερικοὶ ἐρευνηταί. Τὰ ἔργα τοῦ εἶναι μεταλλεῖο πολυτίμου ὑλικοῦ, φιλοσοφικοῦ, ἱστορικοῦ, ἀρχαιολογικοῦ, χρονολογικοῦ, ποιητικοῦ· ὑπάρχει μάλιστα μεγάλος ἀριθμὸς στίχων τῆς κλασικῆς ποιήσεως ποὺ εἶναι γνωστοὶ

14. Στρωματεῖς 2,1,3.

15. Αὐτόθι 1,3,22.

μόνο από την παράθεσί τους σ' αυτά. Δέν εἶναι δυνατὸ νὰ προέρχεται ὄλος αὐτὸς ὁ πλοῦτος ἀπὸ ἀνθολόγια καὶ γνωμολόγια, διότι ἡ ποικιλία του δέν χωρεῖ σὲ τέτοιας φύσεως περιληπτικὰ ἔργα. Ἄν καὶ εἶναι φυσικὸ νὰ ἐχρησιμοποιοῦσε ἀνθολόγια, ἔχει σοβαρὴ σ' ἔκτασι καὶ βάθος γνῶσι τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ τῶν προϊόντων τῆς τραγικῆς ποιήσεως, ἡ ὁποία μόνο ἀπὸ ὠλοκληρωμένη μελέτη θὰ μπορούσε νὰ προέλθῃ. Ὁ Κλήμης συνδυάζει τὶς ιδιότητες τοῦ πολυῖστορος καὶ τοῦ πρωτοτύπου στοχαστοῦ. Σπανίως ἀναγινώσκονται σήμερα κείμενα ἀρχαίου συγγραφέως μὲ ὄσο ἐνδιαφέρον ἀναγινώσκονται ὁ *Προτρεπτικὸς* καὶ ὁ *Παιδαγωγός*.

Ὁ ἴδιος ὁ Κλήμης, ἀλλὰ καὶ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, μνημονεύουν τοὺς τίτλους ἔργων του, πού ἀνέρχονται σὲ εἴκοσι περίπου, στὰ ὁποῖα ἀναπτύσσονται θέματα ἐρμηνευτικά, ἀπολογητικά, ἠθικὰ καὶ καθ' αὐτὸ θεολογικά. Ἀπὸ αὐτὰ σώζονται πλήρη μόνο τέσσερα, ἀλλὰ εἶναι τόσο ἀξιόλογα, ὥστε μπορούμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἡ ἀπώλεια τῶν ἄλλων δέν εἶναι τόσο ἐπιζήμια, ὄσο θὰ ἐφαινόταν κατὰ μιὰ πρώτη ἄποψι, πλὴν μιᾶς περιπτώσεως.

Τὰ ἔργα αὐτὰ εἶναι: α) ὁ *Προτρεπτικὸς*, β) ὁ *Παιδαγωγός*, γ) οἱ *Στρωματεῖς*, δ) *Τὶς ὁ σωζόμενος πλούσιος*. Θὰ τὰ ἀναλύσωμε τὸ καθένα στὸν τόπο του. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ διατηροῦνται δύο ἄλλα κείμενα πού ἀποτελοῦν ἀπλὲς συλλογὲς ὑλικοῦ, χωρὶς ἐπαρκῆ ἐπεξεργασία. Εἶναι τὰ *Ἐκλογαὶ ἐκ τῶν Προφητικῶν* καὶ *Ἐπιτομαὶ ἐκ τῶν Θεοδότου*.

Τὸ σύγγραμμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἀπώλεια εἶναι ἀνεπανόρθωτη, εἶναι οἱ *Ἐπιτομαὶ*, πού ἐκπροσωποῦνται σήμερα ἀπὸ περιωρισμένα ἀποσπάσματα.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ

Ὁ Κλήμης εἶναι ἀπολογητὴς, ἠθικολόγος, ἀντιαιρετικὸς, ἐρμηνευτὴς, ἀλλὰ ἐπάνω ἀπὸ ὅλα εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τῆς θεωρητικῆς θεολογίας, τῆς ἐποπτείας. Δέν κατήρτισε σύστημα θεο-

λογίας, διότι δὲν εἶχε καμμιὰ διάθεσι καὶ καμμιὰ ἐκτίμησι γιὰ τέτοιο ἐγχείρημα, ἀλλὰ καθιέρωσε ἓνα σύστημα σκέψεως καὶ ἔδωσε ἓνα πρόγραμμα πού περιέχει τὶς καθοδηγητικὰς ἀρχὰς τοῦ πνευματικοῦ βίου. Μὲ τὴν ἐλευθεριότητα ἢ ὁποῖα τὸν διακρίνει σὲ ὅλα ἀπέδωσε στὴν θρησκευτικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὴν οἰκονομία τῆς θείας ἀποκαλύψεως εὐρύτατη προοπτικὴ, ἤνωσε σὲ ἓνα τὰ θρησκευτικὰ καὶ πολιτιστικὰ ιδεώδη καὶ θέλησε νὰ χαράξῃ τὶς γραμμὰς, ἐπάνω στὶς ὁποῖες πρέπει νὰ διαπλῶνεται ὁλόκληρος ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων. Θὰ μπορούσε ἀκόμη νὰ χαρακτηρισθῆ σὰν ὁ πρῶτος χριστιανὸς ἀνθρωπιστής, διότι συνδυάζει τὴν θεολογία του μὲ μία ὑψηλὴ περὶ ἀνθρώπου ἰδέα. Ἐπηρέασε βαθύτατα τὴν μεταγενέστερη σκέψι καὶ πρακτικὴ τῶν χριστιανῶν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως. Διευτώσαμε ἤδη ἀμφιβολίας περὶ τοῦ ἀν Ὁ Ὀριγένης ὑπῆρξε τυπικῶς μαθητὴς του, μπορούμε ὁμως νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι μὲ εὐρεῖα ἔννοια ὑπῆρξε πραγματικὸς μαθητὴς του, διότι ἀκολούθησε πιστῶς τὶς μεγάλες γραμμὰς τῆς σκέψεώς του ὡς πρὸς τὴν χριστιανικὴ γνῶσι, τὴν χριστιανικὴ πνευματικότητα, τὴν μέθοδο ἔρμηνείας, τὴν ἀξιολόγησι τοῦ περιβάλλοντος κόσμου.

Ἐνότης τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς ἐρευνητὰς κατηγοροῦν τὸν Κλήμεντα ὅτι ὑπῆρξε ἓνας ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους σκαπανεῖς τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τῆς ἐξελληνίσεώς του· ἢ ἀλήθεια ὁμως εἶναι ὅτι ὁ ἐκλεκτὸς αὐτὸς διανοητὴς ἐφρόντισε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν Χριστιανισμό διὰ τῆς προσφυγῆς στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ὀρολογία καὶ ὅτι ἀπὸ μιὰ ἄποψι ἐξεχριστιάνισε τὸν ἑλληνισμό.

Κατὰ τὰ ἄλλα δὲν θεωρεῖ καμμιὰ προσπάθεια τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὅτι ἔγινε ματαίως, ἀσχέτως πρὸς τὴν μεγάλη ἢ μικρὴ ἀποτελεσματικότητά της. Ἡ συνεχὴς παιδαγωγικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ διὰ μέσου τῆς ἱστορίας ἀπέληξε στὴν συγκρότησι τριῶν «λαῶν», Ἑλλήνων, Ἰουδαίων, Χριστιανῶν.

«Ἐκ γοῦν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς νομικῆς, εἰς τὸ ἓν γένος τοῦ σωζομένου συνάγονται λαοὶ οἱ τὴν πίστιν προσιέμενοι, οὐ χρόνῳ διαιρουμένων τῶν τριῶν λαῶν, ἵνα τις φύσεις ὑπολάβοι τριτάτας, διαφόροις δὲ παιδευομένων διαθήκαις τοῦ ἐνὸς Κυρίου, ὄντως ἐνὸς Κυρίου ρήματι»¹⁶.

Ἡ φιλοσοφία ἐπαιδαγωγοῦσε εἰς Χριστὸν τὸ Ἑλληνικό, ὅπως ὁ νόμος τοὺς Ἑβραίους¹⁷, ὁ δὲ Θεὸς διὰ μέσου καὶ τῶν δύο ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους στὴν τελείωσι, ἐφ' ὅσον γίνῃ δεκτὴ ἡ πίστις. Οἱ προφῆτες τῶν ἐθνῶν, οἱ φιλόσοφοι, κρίνονται ἰσοτιμοὶ μὲ τοὺς προφῆτες τῶν Ἰουδαίων, διότι οἱ ἐκπρόσωποι καὶ τῶν δύο ὑπῆρξαν διακεκριμένοι ἄνδρες, πού εἶχαν ἀπὸ τὸν Θεὸ τὴν χάρι νὰ διαβιβάζουν στὰ πλήθη τὴν βουλή τοῦ Θεοῦ περὶ τῆς σωτηρίας των. Γι' αὐτὸ παραπλεύρως πρὸς τὴν Γραφὴ ἔχει τοποθετήσῃ ὁ Κλήμης ὡς ἐμπνευστὰς του τοὺς μεγάλους φιλοσόφους.

Λέγοντας φιλοσοφία ἐννοεῖ ἀδιάβλητα δόγματα πού ἐνυπάρχουν σὲ κάθε σύστημα, ἐρανισμένα σὲ μιὰ ὁλότητα, μαζί μὲ τὸν ἀδιάφθορο βίον, στὸν ὁποῖο κυριαρχοῦν οἱ σκέψεις τῶν μεγάλων φιλοσόφων, τοῦ Πυθαγόρα, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τῶν πρώτων Στωϊκῶν, χωρὶς νὰ παραθεωροῦνται καὶ πολλὲς ἄλλες δευτερεύουσες προσωπικότητες. Ἀπὸ τὰ προβαλλόμενα στοιχεῖα οἱ φιλόσοφοι κατὰ τὸν συγγραφέα μας ἄλλα ἔχουν κλέψῃ ἀπὸ τὴν βάρβαρη θεοδώρητη χάρι, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊσμό, καὶ τὰ ἔχουν στολίσει μὲ τὸν περίτεχνο ἑλληνικὸ λόγο, ἄλλα διετύπωσαν «κινούμενου», δηλαδὴ ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὸ Θεῖο, χωρὶς πάντως νὰ τὰ ἐπεξεργασθοῦν μὲ πληρότητα, ἄλλα δὲ τέλος εὗρηκαν διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου στοχασμοῦ καὶ ἐπιλογισμοῦ. Κι' αὐτοὶ μὲν νομίζουν ὅτι ἔχουν ἐπιτύχει πλήρως τὴν ἀλήθεια, ἐμεῖς ὅμως, προσθέτει ὁ συγγραφεὺς, φρονοῦμε ὅτι τὴν ἐπέτυχαν μερικῶς¹⁸. Διαφέρει ὅμως ἡ φιλοσοφικὴ ἀλή-

16. *Στρωματεῖς* 6,5,42.

17. *Στρωματεῖς* 1,5,28. 7,2,11.

18. *Στρωματεῖς* 6,7,55.

θεια από την χριστιανική αλήθεια, ἂν καὶ ἔχουν τὸ ἴδιο ὄνομα, καὶ κατὰ τὸ ὕψος τῆς γνώσεως καὶ κατὰ τὴν ἀποδεικτικὴ δύναμι, διότι οἱ χριστιανοὶ εἶναι θεοδίδακτοι, ἐκπαιδευόμενοι στὰ ὄντως ἱερὰ γράμματα πλησίον τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· «θεοδίδακτοι γὰρ ἡμεῖς, ἱερὰ ὄντως γράμματα παρὰ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ παιδευόμενου»¹⁹. Γι' αὐτὸ δὲν κινοῦν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τίς ψυχές.

Ὅπως ὁ Φίλων, ἔτσι καὶ ὁ Κλήμης τείνει νὰ δώσῃ φιλοσοφικὸ χαρακτῆρα στὴν ἰουδαϊκὴ παράδοσι, τῆς ὁποίας τὰ στοιχεῖα διακρίνει τετραμερῶς. Τὰ δύο πρῶτα εἶναι τὸ ἱστορικὸ καὶ τὸ νομοθετικὸ, τὰ ὁποῖα ὁ Κλήμης τοποθετεῖ στὸν χῶρο τῆς ἠθικῆς· τρίτο εἶναι τὸ ἱερουργικὸ τὸ ὁποῖο ἀνάγει στὴ φυσικὴ θεωρία ἢ τὴ θεωρητικὴ φιλοσοφία· τέταρτο δὲ εἶναι τὸ θεολογικὸ εἶδος, τὸ ὁποῖο ὁ μὲν Πλάτων τοποθετεῖ στὰ μεγάλα πράγματι μυστήρια, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης φέρει μετὰ τὰ φυσικὰ²⁰.

Παράδοσις

Ἡ χριστιανικὴ παράδοσις εἶναι διμερῆς, καὶ ἡ μὲν μία λεγομένη συνήθως διδασκαλία, ἀναφέρεται στὸ φανερὸ τμῆμα τοῦ περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἡ δὲ ἄλλη, λεγομένη συνήθως κατ' ἐξοχὴν παράδοσις, ἀναφέρεται στὸ μυστικὸ τμῆμα του. Στοιχεῖα τῆς δογματικῆς διδασκαλίας, πὺ παραμένουν ἀπόρρητα, ἀποτελοῦν τὸ δεῦτερο εἶδος τῆς παραδόσεως καὶ προορίζονται δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀναχθοῦν ἀπὸ τὴν πίστι στὴ γνῶσι. Ὁ Κλήμης εἶναι ὁ πρῶτος ὀρθόδοξος πατὴρ πὺ ἐπικαλεῖται μυστικὴ προφορικὴ παράδοσι κατερχομένη ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους ἀνεξαρτήτως τῆς Γραφῆς.

Οἱ δύο παραδόσεις ὁμως ἔχουν ἀσφαλῆ ὄρια καὶ μερικὲς φορές ταυτίζονται. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ μιὰ μοναδικὴ καὶ ἐνιαία παράδοσι, ἡ ὁποία μεταδοθεῖσα ἀπὸ τὸν Πέτρο, τὸν Ἰά-

19. Αὐτόθι 1,20,28.

20. Αὐτόθι 1,28,176.

κωβο, τὸν Ἰωάννη, τὸν Παῦλο καὶ τοὺς Ἀποστόλους γενικῶς, διοχετεύεται διαδοχικῶς ἀπὸ πατέρα σὲ υἱό. Αὐτὰ τὰ προγονικὰ καὶ ἀποστολικά σπέρματα παρέλαβε ὁμοιομόρφως καὶ ὁ Κλήμης, ἂν καὶ τὰ ἐδιδάχθηκε ἀπὸ πολλοὺς διδασκάλους καὶ σὲ πολλοὺς τόπους²¹. «Μία γὰρ πάντων γέγονε τῶν Ἀποστόλων ὡσπερ διδασκαλία, οὕτω καὶ παράδοσις»²².

Μέρος τῆς παραδόσεως εἶναι ἀποτεθειμένο στὴν Ἀγία Γραφή, στὴν ὁποία πάλι συναντοῦμε τὴν παραπάνω διάκρισι. Ἐπειδὴ οἱ ὑψηλὲς ἀλήθειες δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κοινοποιηθοῦν στοὺς ἀνθρώπους αὐτούσιες, διότι εἶναι ἔξω ἀπὸ τὶς συνηθισμένες ἀντιληπτικὲς δυνατότητές τους, προσφέρονται στὴ Γραφή ὡς μυστήρια ἐγκαλυπτόμενα μὲ παραβολὲς καὶ σύμβολα, ὥστε νὰ κατανοηθοῦν ἀπὸ τοὺς ἐκλεκτοὺς καὶ διακεκριμένους κατόπιν πνευματικῆς ἀνατάσεως²³. Γι' αὐτὸ τὰ γραφικὰ κείμενα δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνονται σαρκικῶς, κατὰ τὸ γράμμα τους, ἀλλὰ νὰ ἐρευνῶνται ἐμβριθῶς γιὰ τὴν ἀνεύρεσι τοῦ κρυμμένου νοήματός των²⁴.

Ὁ Κλήμης φυσικὰ χρησιμοποιοεῖ τὴν ἀλληγορικὴ ἐρμηνευτικὴ μέθοδο, τὴν ὁποία ἐπρόκειτο νὰ τελειοποιήσῃ καὶ δοξάσῃ ὁ Ὠριγένης. Στὰ συγγράμματά του παρουσιάζονται τριπλᾶ τὰ νοήματα τῶν γραφικῶν κειμένων· τὸ κατὰ γράμμα σαρκικὸ καὶ ἀφελὲς νόημα, τὸ ὁποῖο εὐρίσκει ὁ κοινὸς ἀναγνώστης· τὸ βαθὺ νόημα ποὺ ἤθελε νὰ δώσῃ ὁ ἱερὸς συγγραφεὺς· τὸ νόημα ποὺ συνάγει ὁ Κλήμης διὰ τῆς ἐρμηνευτικῆς κριτικῆς. Γιὰ τὴν ὀρθὴ ἐρμηνεία θεωρεῖ ἀπαραίτητο νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ ἐρμηνευτικὴ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς κανὼν, δηλαδή τὸ σταθερὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως· ἰδιαιτέρως δὲ πρέπει νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν παράλληλα κείμενα τῆς Γραφῆς. Ἡ Γραφή πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται διὰ τῆς

21. Αὐτόθι 1,1,11.

22. Αὐτόθι 7,17,108.

23. Αὐτόθι 6,15,126.

24. *Τίς ὁ Σωζόμενος πλούσιος* 5,2.

Γραφῆς· «βεβαιῶ ἕκαστον τῶν ἀποδεικνυμένων κατὰ τὰς Γραφὰς ἐξ αὐτῶν πάλιν τῶν ὁμοίων Γραφῶν».

Θεολογία

Οὐσιαστικῶς ὁ Κλήμης δὲν ἀφιερώνει οὔτε ἓνα κεφάλαιο τῶν σωζομένων ἔργων του στὴν καθ' αὐτὸ θεολογία, πολὺ εὐλόγως, ἐφ' ὅσον εἶχε τὴν πεποίθησι ὅτι ὑπάρχουν πράγματα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ φυλάσσωνται γιὰ τοὺς μνημένους καὶ νὰ μὴ προσφέρονται στοὺς βεβήλους. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ φαντασθοῦμε ὅτι τὸ ἀπολεσθὲν δοκίμιό του *Περὶ θεολογίας* εἶχε ἄλλο ἀντικείμενο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ φανερῶνει ὁ τίτλος του.

Γενικὰ παριστάνει τὸν Θεὸ κατὰ δύο ὄψεις, τὴν φιλοσοφική, ὡς τὸ ἄγνωστο καὶ ἀπρόσιτο ὄν, καὶ τὴν θρησκευτική, ὡς τὸν ποιητὴ καὶ συντηρητὴ τοῦ σύμπαντος. Πολλοὶ πατρολόγοι εὐρίσκουν ἐδῶ μιὰ ἀντίφασιν στὸ σύστημά του, τὴν ὁποία αὐτὸς προσπαθεῖ δῆθεν νὰ ἄρῃ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος καθιστᾷ συγκεκριμένο τὸ ἀφηρημένο. Ἄλλὰ ἡ ἀδυναμία ὑφίσταται ἀντικειμενικῶς ἐντὸς τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην θεώρησίν του, ὁ ὁποῖος στὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων παρουσιάζεται συγχρόνως ἀπρόσιτος καὶ οἰκεῖος, μόνο δὲ οἱ Γνωστικοὶ διασποῦσαν τὸν συγχρόνως ὕψιστον καὶ δημιουργὸ Θεὸ σὲ δύο.

Τὸν παριστάνει ἓνα, ἀπλοῦν, ἀλλὰ καὶ ἐπέκεινα τοῦ ἐνὸς καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὴν μονάδα²⁶, πέρα ἀπὸ τὶς ἐγκόσμιες ἀλλοιώσεις καὶ σχέσεις, καὶ γι' αὐτὸ ἀκατάληπτον ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Συνδυάζοντας τὴν ἄποψιν περὶ τοῦ ἀθεάτου τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννη²⁷, τὴν παράστασιν τοῦ βυθοῦ τῶν Βαλεντινιανῶν καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ δυσευρέτου τοῦ Πλάτωνος, τὸν θεωρεῖ ἀόρατον, ἀπρόσιτον καὶ ἀνέκφραστον. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐκφρασθῇ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι οὔτε γένος οὔτε διαφορὰ οὔτε εἶδος οὔτε άτομο οὔτε ἀριθμὸς οὔτε συμβεβηκὸς οὔτε ὄλον

25. *Στρωματεῖς* 7,16,96.

26. *Παιδαγωγὸς* 1,8,71.

27. Ἰω. 1,18.

οὔτε μέρος²⁸. Γιὰ νὰ φθάσωμε σ' αὐτὸν πρέπει ν' ἀκολουθήσωμε τὴν ἀποφατικὴ ὁδὸ, ἀναλύοντας καὶ ἀφαιρῶντας ὅλα τὰ ὑλικά, εἰσδύοντας στὸ ἀχανές καὶ γνωρίζοντας αὐτὸν ὄχι βάσει τοῦ τί εἶναι, ἀλλὰ βάσει τοῦ τί δὲν εἶναι. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐποπτικὴ ὁδός.

«Λάβοιμεν δ' ἂν τὸν μὲν καθαρτικὸν τρόπον ὁμολογία, τὸν δὲ ἐποπτικὸν ἀναλύσει ἐπὶ τὴν πρώτην νόησιν προχωροῦντες, δι' ἀναλύσεως ἐκ τῶν ὑποκειμένων αὐτῷ τὴν ἀρχὴν ποιούμενοι, ἀφελόντες μὲν τοῦ σώματος τὰς φυσικὰς ποιότητας, περιελόντες δὲ τὴν εἰς τὸ βάθος διάστασιν, εἶτα τὴν εἰς τὸ πλάτος, καὶ ἐπὶ τούτοις τὴν εἰς τὸ μῆκος· τὸ γὰρ ὑπολειφθὲν σημεῖόν ἐστι μονὰς ὡς εἰπεῖν θέσιν ἔχουσα, ἧς ἐὰν περιέλωμεν τὴν θέσιν, νοεῖται μονὰς. Εἰ τοίνυν, ἀφελόντες πάντα ὅσα πρόσεστι τοῖς σώμασι καὶ τοῖς λεγομένοις ἀσωμάτοις, ἐπιρρίψαιμεν ἑαυτοὺς εἰς τὸ μέγεθος τοῦ Χριστοῦ κακεῖθεν εἰς τὸ ἀχανές ἀγιότητι προῖοιμεν, τῇ νοήσει τοῦ παντοκράτορος ἀμῆ γέ πη προσάγοιμεν ἂν, οὐχ ὃ ἐστίν, ὃ δὲ μὴ ἐστὶ γνωρίσαντες»²⁹.

Ὁ Κλήμης προηγήθηκε στὸν ἀντιφατισμὸ καὶ τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν, δὲν θὰ ἦταν δὲ ἀνεπίτρεπτο νὰ ὑποθέσωμε ὅτι διετέλεσε διδάσκαλος τοῦ Ἀμμωνίου Σακκά.

Ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ εἶναι δύναμις ποὺ προκαλεῖ τὴν δημιουργικότητα καὶ τὸν φέρει πρὸς τὸν κόσμον. Ἀγαπᾷ καὶ εὐεργετεῖ κατὰ τὴν θέλησί του καὶ κατ' ἐκλογὴν. Ἐπομένως ἡ ἀγαθότης του δὲν εἶναι ἀναγκαία ιδιότης, ἀλλὰ ἐλεύθερη δύναμις, δὲν εἶναι δουλικὴ ἀλλὰ ἡγεμονικὴ. Εἶναι ἀγαθὸς σὰν ἄρ-

28. Στρωματεῖς 5,12,81.

29. Στρωματεῖς 5,11,71. Βλ. τὴν μετάφρασι στὸν οἰκεῖο τόπο, ὅταν ἐκδοθῇ ὁ τόμος τέταρτος τῆς σειρᾶς τοῦ Κλήμεντος.

χοντας: «ἀγαθὸς ὢν ὁ Θεὸς διὰ τὸ ἡγεμονικὸν τῆς κτίσεως ἀπάσης»³⁰.

Ὁ Θεὸς καθ' ἑαυτὸν δὲν εἶναι «ἐπιστημονικός», διότι εἶναι ἀναπόδεικτος, ἀλλὰ ἀποκαλύπτεται διὰ τοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος εἶναι γνῶσις καὶ ἀλήθεια καὶ ὑπόκειται ὁ ἴδιος σὲ ἀπόδειξι³¹. Ἡ θέσις τοῦ Λόγου εἶναι δεσπόζουσα στὴν σκέψι τοῦ Κλήμεντος, ὅπως καὶ στὴν τοῦ Ἰουστίνου, καὶ μάλιστα οὐσιαστικώτερη, ἴσως δὲ τὸ μεγαλύτερο μειονέκτημα τῆς θεολογίας του εἶναι ὅτι αὐτὴ εἶναι λογοκεντρικὴ καὶ ὄχι θεοκεντρικὴ. Ὁ Λόγος εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ παντός, ὁ ἀποκαλυπτὴς τοῦ Θεοῦ στὸν νόμο τῆς Π. Διαθήκης, στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, στὴν ἐνανθρώπησι, νομοθέτης καὶ σωτὴρ, ἰδρυτὴς μιᾶς νέας ζωῆς ποὺ ἀρχίζει μὲ τὴν πίστι, προχωρεῖ μὲ τὴν γνῶσι καὶ διὰ τῆς ἐποπτείας καταλήγει στὴν θέωσι. Ἄν καὶ ὁ Λόγος παρουσιάζεται ἕμμενος στὸν κόσμον, ὑφίσταται συγχρόνως μαζὶ μὲ τὸν Πατέρα, «Υἱὸς ἐν Πατρὶ καὶ Πατὴρ ἐν Υἱῷ»³², ἐπομένως εἶναι Θεός. Ἄλλ' εἶναι παρὰ ταῦτα ὄργανο τοῦ Θεοῦ, παναρμόνιο, ἑμμελές, ἅγιο³³, ποὺ δημιουργεῖ κατὰ τὴν θέλησι τοῦ Θεοῦ, ὅπως περίπου ἐδίδασκαν καὶ οἱ ἀπολογοῦνται. Μὲ τὴν ἐνανθρώπησί του, ὅποτε κατέστη Θεὸς καὶ ἄνθρωπος συγχρόνως, ὅλα μεταβλήθηκαν σὲ ἓνα πέλαγος ἀγαθῶν³⁴.

Ἡ δημιουργία

Εἶδαμε ἤδη πόσο σπουδαία θέσι δίνει ὁ Κλήμης στὴν ἐνέργεια τοῦ θείου Λόγου κατὰ τὴν δημιουργία τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ὀδηγήσῃ στὴν ἀντίληψι ὅτι ὁ κόσμος εἶναι προϊόν ἐνὸς μεσάζοντος ὄντος καὶ ὄχι τοῦ Θεοῦ. Ὁ κόσμος εἶναι ἔργο τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος τὸν ἐδημιούργησε μόνος καὶ μὲ μόνην τὴν θέλησί του³⁵. Ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ αἰδίως καὶ ὄχι ἐν χρόνῳ, διότι ὁ χρόνος ἐδημιουργήθηκε μαζὶ μὲ τὸν κόσμον. Σ' ἐμᾶς τοὺς ἀνθρώπους λόγῳ ἀδυναμίας καταλήψεως φαίνεται

30. *Στρωματεῖς* 6,17,152.

31. *Στρωματεῖς* 4,24,156.

32. *Παιδαγωγός* 1,5,24,3.

33. *Προτρεπτικός* 1,5,4.

34. *Προτρεπτικός* 10,110,3.

35. *Προτρεπτικός* 4,63,3.

νά πραγματοποιηῆται κατὰ χρονική διαδοχή, ἀλλὰ γιὰ τὸν αἰδιο Θεὸ αὐτὴ εἶναι ἄχρονη.

Μέσα στὸν κόσμον ζῆ ὁ ἄνθρωπος, χάριν τοῦ ὁποίου ἐδημιουργήθηκε ὁ κόσμος. Εἶναι θεοεἶκελο ἄγαλμα τοῦ Λόγου³⁶, καὶ περιφέρει μέσα του τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, σύμβουλο, συνόμιλο, συνέστιο, συμπαθῆ, ὑπερπαθῆ³⁷. Ἔχει τὴν ψυχὴ ἄυλη καὶ τὸν νοῦ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ³⁸. Ὁ Κλήμης τὴν διαιρεῖ ἄλλοτε τριμερῶς κατὰ Πλάτωνα (σὲ νοερό, θυμικό, ἐπιθυμητικό)³⁹ καὶ ἄλλοτε διμερῶς κατὰ Στωϊκοὺς (σὲ ἡγεμονικό καὶ ἄλογο)⁴⁰. Ἄν καὶ ἔχει ἐνσταλαχθῆ κάποια θεϊκὴ ἀπόρροια σὲ ὄλους, ἀλλὰ ἰδιαιτέρως (ἴσως ἡ ψυχὴ ἢ ἓνας θεῖος σπινθήρ)⁴¹, εἶναι ἀμαρτωλοί, ἡ δὲ ἀμαρτία εἶναι ἀπλῶς προῖον τῆς βουλήσεως καὶ δὲν εἶναι συνακόλουθος τῆς ἀπὸ τὸν Ἀδὰμ προελεύσεως⁴².

Ἡ Ἐκκλησία

Κατὰ τὸν Κλήμεντα Ἐκκλησία εἶναι ὁ σύλλογος τῶν σεσωσμένων. Ὅπως ὁ κόσμος εἶναι ἔκφρασις τῆς δημιουργικῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ, ἔτσι καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἔκφρασις τῆς σωτηριώδους βουλήσεώς του. «Ὡς γὰρ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἔργον ἐστὶ, καὶ τοῦτο κόσμος ὀνομάζεται, οὕτω καὶ τὸ βούλημα αὐτοῦ ἀνθρώπων ἐστὶ σωτηρία, καὶ τοῦτο Ἐκκλησία κέκληται»⁴³. Τὴν ἵδρυσε αὐτὸς ποὺ ἔφερε στὴ γῆ τὴ σωτηρία, ὁ θεῖος Λόγος, ὅταν ὡς δύναμις θεϊκὴ ἐπέλαμψε σ' αὐτὴν κι' ἐγέμισε τὸ πᾶν μὲ σωτήριο σπέρμα⁴⁴.

Εἶναι μιὰ καὶ καθολικὴ, ἡ πραγματικὰ ἀρχαία Ἐκκλησία, στὴν ὁποία συγκαταλέγονται οἱ κατὰ πρόθεσι δίκαιοι καὶ τὴν ὁποία διασποῦν οἱ αἱρέσεις⁴⁵. Ἕνας εἶναι ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων, ἓνας ὁ Λόγος ὄλων, ἓνα τὸ Πνεῦμα τὸ πανταχοῦ εὕρισκόμενο,

36. *Προτρεπτικός* 12,121,1. 37. *Προτρεπτικός* 4,59,2.

38. *Περὶ προνοίας*, ἀπόσπασμα 2. 39. *Παιδαγωγός* 3,1,2.

40. *Στρωματεῖς* 6,16,135. 41. *Προτρεπτικός* 6,68,2.

42. *Στρωματεῖς* 3,16,100. 43. *Παιδαγωγός* 1,6,27,2.

44. *Προτρεπτικός* 10,10,1. 45. *Στρωματεῖς* 7,17,107.

μιά είναι και ἡ Ἐκκλησία, ἡ Παρθένος μήτηρ⁴⁶. Μία είναι ἀκόμη και ἡ οὐράνιος Ἐκκλησία, τῆς ὁποίας εἰκὼν και μίμημα εἶναι ἡ ἐπίγειος⁴⁷. Συμβαίνει μάλιστα ν' ἀλληλοπεριχωροῦνται οἱ δύο πραγματικότητες, ἐφ' ὅσον ἡ Ἐκκλησία περιλαμβάνει ἤδη στοὺς κόλπους της μόνο τοὺς κατὰ πρόθεσι δικαίους, ὁ ὁποῖοι λόγω τῆς προθέσεως αὐτῆς ἔχουν προορισθῆ γι' αὐτὴν πρὸ καταβολῆς κόσμου. Εἶναι ἐπάνω στὴ γῆ πόλις διοικουμένη ἀπὸ τὸν Λόγο, ἀπολιόρκτητη, ἀτυράννητη, πραγματοποιοῦσα τὸ θεῖο θέλημα, ὅπως στὸν οὐρανό⁴⁸. Οἱ φιλόσοφοι τοῦ Θεοῦ, πὺ εἶναι πράγματι Ἰσραηλιῖτες, οἱ καθαροὶ στὴν καρδιά, θὰ ἀναπαυθοῦν στὴν ἄνω Ἐκκλησία⁴⁹.

Ἡ παράστασις τῆς νύμφης εἶναι ἐδῶ πολύμορφη, διότι ἡ Ἐκκλησία χαρακτηρίζεται ὡς νύμφη τοῦ Χριστοῦ⁵⁰, ἀλλ' ἐπίσης και ὡς γέννημα αὐτοῦ. Ἐγεννήθηκε ἀπὸ τὸν Κύριο μὲ σαρκικὴ ὠδῖνα κι' ἐσπαργανώθηκε μὲ τὸ τίμιο αἷμα του. Δέν ἔχει γάλα, διότι ἔγινε Παρθένος μήτηρ και ὡς γάλα χρησιμοποιεῖ τὸν Λόγο, τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, γιὰ νὰ θρέψει τὸν νέο λαό⁵¹.

Θὰ μπορούσαμε νὰ εἰποῦμε ὅτι ἡ περὶ ἱεραρχικῆς διοργανώσεως τῆς Ἐκκλησίας ἀντίληψις τοῦ Κλήμεντος εἶναι δυναμική. Ἡ μυστηριακὴ και πνευματικὴ της ὑπόστασις παρουσιάζει πολὺ μεγαλύτερη ἀξία ἀπὸ τὴν ἱεραρχικὴ της συγκρότησι. Φυσικὰ οἱ προκοπὲς τῶν ἐπισκόπων και πρεσβυτέρων και διακόνων στὴν ἐδῶ Ἐκκλησία εἶναι μιμήματα τῆς ἀγγελικῆς δόξης, ἀλλὰ εἶναι συνηρημένες μὲ τὴν προσωπικὴ τους ἀξία. Οἱ ἀπόστολοι ἔχουν ἀξία ὄχι ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἐκλογή τους, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἐξαιρέσις τοῦ Ἰούδα, ἀλλὰ λόγω τῆς μὲ τὴν προσωπικὴ τους προσπάθεια προκοπῆ τους. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ λεχθῆ γιὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς λειτουργοὺς⁵². Ὅπως εἶναι φυσικό, γιὰ ἓνα θεολόγο ἐμποτισμένο μὲ μυστηριακὸ πνεῦμα, δίνει πολὺ περισσότερὴ προσοχὴ στὸ βάπτισμα παρὰ σὲ ὁποιο-

46. Παιδαγωγὸς 1,6,42,1.

47. Στρωματεῖς 4,8,66.

48. Στρωματεῖς 4,26,172. Ἐδῶ παραπέμπει και στὴν ἐπουράνια πόλι τοῦ Πλάτωνος.

49. Στρωματεῖς 6,14,108.

50. Στρωματεῖς 3,6,49.

51. Παιδαγωγὸς 1,6,42.

52. Στρωματεῖς 6,13,105έέ.

δήποτε ἄλλο μυστήριον, διότι αὐτὸ εἶναι τὸ σημεῖον τῆς ἀναμορφώσεως καὶ ἀναγεννήσεως τοῦ πιστοῦ. Ὁ Σωτὴρ λέγει πρὸς τὸν πιστόν·

«Ἐγὼ σε ἀνεγέννησα, κακῶς ὑπὸ κόσμον πρὸς θάνατον γεγεννημένον, ἤλευθέρωσα, ἰασάμην, ἐλυτρώσάμην· ἐγὼ σοι παρέξω ζωὴν ἄπαυστον, αἰώνιον, ὑπερκόσμιον· ἐγὼ σοι δείξω Θεοῦ Πατρὸς ἀγαθοῦ πρόσωπον»⁵³.

Ἡ εὐχαριστία ἀγιάζει, διότι εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸν Λόγον, «κρᾶσις ποτοῦ τε καὶ Λόγου»⁵⁴.

Ὁ ἀληθινὸς Γνωστικὸς

Οἱ δρόμοι τῆς σοφίας ποὺ ὀδηγοῦν στὴν ἀλήθεια εἶναι ποικίλοι, κατ' ἐξοχὴ ὁμοῦ ὁδὸς εἶναι ἡ πίστις⁵⁵. Ἐνῶ οἱ Γνωστικοί, περιφρονηταὶ τῆς πίστεως, τὴν ἐθεωροῦσαν ἀντίποδα τῆς γνώσεως, ὁ Κλήμης συνδιαλλάσσει τίς δύο αὐτὲς λειτουργίες. Ἡ πίστις εἶναι στάσις τῆς ψυχῆς μας πρὸς τὸ ὄν, ὀρθὴ τοποθέτησις ἀπέναντι στοῦ Θεοῦ⁵⁶ καὶ ὁ κανὼν τῆς πίστεως καθορίζεται ἀπὸ τὴ συμφωνία τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν μὲ τὴν νέα διαθήκη, τὴν ὁποία ἐκλείσει ὁ Κύριος κατὰ τὴν ἐμφάνισί του. Συνδέεται μὲ τὴν γνῶσι κατὰ τὸ ὅτι τῆς παρέχει τὰ στοιχεῖα πρὸς ἐπεξεργασία. Εἶναι χάρις ποὺ ἀνεβάζει τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὸ ἀναπόδεικτο στοῦ καθόλου⁵⁷, πρᾶγμα ὁμοῦ ποὺ δὲν ἀποτελεῖ μειονέκτημα ἀπέναντι στὴν «ἐπιστήμη», διότι κι' αὐτὴ ξεκινᾶ ἀπὸ ἀναπόδεικτες καὶ ἀναπόδεικτες ἀρχές⁵⁸. Ἐπομένως ἡ πίστις ὡς πρὸς τὴ θρησκευτικὴ γνῶσι εἶναι ὅ,τι εἶναι τὸ ἀξίωμα ὡς πρὸς τὴν ἐπιστήμη. Οἱ δύο λειτουργίες πάντως χαρακτηρίζονται κατὰ θαυμάσιον τρόπο μὲ τὸν γνωστὸ ἐκεῖνο βραχὺ ὄρισμό· «ἡ μὲν οὖν πίστις σύντομόδ ἐστι τῶν κατεπειγόντων γνῶσις, ἡ

53. *Τίς ὁ σωζόμενος* 23,1. 54. *Παιδαγωγὸς* 2,2,19έ.

55. *Στρωματεῖς* 2,2,4. 56. *Στρωματεῖς* 4,22,143.

57. *Στρωματεῖς* 2,4,14. 58. *Στρωματεῖς* 2,4,13.

γνώσις δὲ ἀπόδειξις τῶν διὰ πίστεως παρειλημμένων ἰσχυρὰ καὶ βεβαία»⁵⁹. Δὲν εἶναι εὐκολο νὰ διαχωρισθοῦν εὐκρινῶς, διότι ἡ κάθε μιὰ ἔχει στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἄλλη· «πιστὴ τοίνυν ἡ γνώσις, γνωστὴ δὲ ἡ πίστις»⁶⁰. Δὲν ὑπάρχει ἡ μία χωρὶς τὴν ἄλλη, ἀλλὰ πάντως ἡ γνώσις εἶναι ἀνώτερη τῆς πίστεως.

Ἡ ἀρχικὴ ἀλήθεια ἦταν ἐνιαία, ἀλλὰ τὴν διεμέλισαν οἱ φιλοσοφικὲς αἰρέσεις, ὅπως οἱ Βάκχες τὸν Πενθέα, καὶ τώρα ὑπάρχει διπλῆ γνώσις, ἡ πολλαπλῆ ἀνθρωπίνη καὶ ἡ μοναδικὴ θεία. Ἡ πρώτη ἀσχολεῖται μὲ τὰ ὀνόματα, ἦτοι μὲ τὸ ἐξωτερικὸ περίβλημα, ἡ δευτέρη μὲ τὰ πράγματα, ἦτοι μὲ τὸ οὐσιῶδες.

«Ἐπεὶ, τοίνυν δύο εἰσὶν ἰδέαι τῆς ἀληθείας, τὰ τε ὀνόματα καὶ τὰ πράγματα, οἱ μὲν τὰ ὀνόματα λέγουσιν, οἱ περὶ τὰ κάλλη τῶν λόγων διατρίβοντες, οἱ παρ' Ἑλλησι φιλόσοφοι, τὰ πράγματα δὲ παρ' ἡμῖν ἐστὶ τοῖς βαρβάροις»⁶¹.

Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ γνώσεις ἀποτελοῦν μιὰ ἀλυσίδα, στὴν ὁποία τὰ μὲν ἐγκύκλια μαθήματα ὑπηρετοῦν τὴ φιλοσοφία ὡς κυρία τους, ἡ δὲ φιλοσοφία ὑπηρετεῖ τὴν θεία σοφία ὡς κυρία της⁶². Γιὰ τὴν προτύπωσί τους χρησιμοποιεῖ, δανειζόμενος ἀπὸ τὸν Φίλωνα⁶³, τὴν διήγησι περὶ τῆς δούλης Ἄγαρ καὶ τῆς κυρίας Σάρρας, οἱ ὁποῖες ἔδωσαν στὸν Ἀβραὰμ κατὰ σειρά τέκνα ἀγαπητά, ἀλλὰ ἀνισης ἀξίας. Πρὸς τὴν Σάρρα, ποῦ ἔκαιόταν ἀπὸ τὴν ἀντιζηλία, ὁ Ἀβραὰμ φέρεται νὰ λέγη· «ἀσπάζομαι μὲν τὴν κοσμικὴν παιδείαν καὶ ὡς νεωτέραν καὶ ὡς σὴν θεραπαινίδα, τὴν δὲ ἐπιστήμην τὴν σὴν ὡς τελείαν δέσποιναν τιμῶ καὶ σέβω»⁶⁴.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω φαίνεται καθαρὰ πόσο χρήσιμη εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη σοφία, κυρίως στοὺς ἀπλοϊκωτέρους πνευματικῶς, ἂν καὶ καθ' ἑαυτὴν δὲν ἔχει ἀπόλυτη ἀξία ἢ εἶναι ἀπλῶς εἶδος

59. Στρωματεῖς 7,10,57.

60. Στρωματεῖς 2,416.

61. Στρωματεῖς 6,17,151.

62. Στρωματεῖς 1,5,30.

63. Περὶ συνόδου 14,71έέ.

64. Στρωματεῖς 1,5,32.

τρωγαλίου⁶⁵. Ἀποτελεῖ ὁμως ματαιοπονία τὸ νὰ περιορίζεται κανεὶς μόνο σ' αὐτήν⁶⁶.

Ἡ χριστιανικὴ γνῶσις ἀπεργάζεται τὴν τελείωσι τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀνθρώπου, ὅταν συμπληρώνεται διὰ τῆς ἐπιστήμης τῶν θείων, καὶ κατὰ τὸν τρόπο καὶ κατὰ τὸν βίον καὶ κατὰ τὸν λόγο, σύμφωνη καὶ ὁμόλογη τόσο πρὸς τὸν ἑαυτὸ της ὅσο καὶ πρὸς τὸν θεῖο Λόγον. Δι' αὐτῆς τελειώνεται ἡ πίστις, διότι μόνο μὲ αὐτὴν γίνεται τέλειος ὁ πιστός⁶⁷.

Ἡ πίστις εἶναι ἓνα ἀγαθὸ ἐνδιάθετο, ποὺ ὁμολογεῖ καὶ δοξάζει τὸν Θεὸ ἀκόμη καὶ χωρὶς ζήτησί του. Γι' αὐτὸ πρέπει ν' ἀνέρχεται κανεὶς ἀπὸ αὐτὴν πρὸς τὰ ὑψηλότερα, ν' αὐξάνεται μὲ τὴν χάρι τοῦ Θεοῦ καὶ ν' ἀποκτᾷ κατὰ τὸ δυνατὸ τὴν περι αὐτοῦ γνῶσι. Ἡ ἀληθινὴ διαλεκτικὴ, ἡ θεολογία, ἐπωφελουμένη καὶ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐπαγγέλλεται τὴν ἐπιστήμη τῶν θείων καὶ τῶν οὐρανίων, καὶ ἀναβιβάζει τὸν νοῦ στὴν κρατίστη οὐσία καὶ σ' αὐτὸν τὸν Θεό⁶⁸.

Ὁ κάτοχος αὐτῆς τῆς γνώσεως εἶναι ὁ ἀληθὴς γνωστικός, τοῦ ὁποίου ἡ διαμόρφωσις συντελεῖται κατὰ στάδια. Ἡ τήρησις τῶν ἠθικῶν ἐντολῶν καὶ ἡ κάθαρσις ἀνήκουν στὸ στάδιο τῆς πίστεως, ἡ ἔντονη πνευματικὴ προσπάθεια ἀνήκει στὸ στάδιο τῆς γνώσεως καὶ ἡ θεοπτία στὸ στάδιο τῆς τελειώσεως. Γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ εὐρίσκομε ἐπὶ χριστιανικοῦ ἐδάφους διάκρισι τριῶν σταδίων στὴν πορεία τῆς τελειώσεως.

Ὁ Κλήμης προσπαθεῖ νὰ ἐκχριστιανίσῃ σ' ὅλη τὴ γραμμὴ τὰ ἦθη τὰ ἀνθρώπων, δίδοντάς τους τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς εὐλικρινείας, τῆς ἀπλότητος, τοῦ ἀπερίττου. Δὲν περιφρονεῖ τὰ ἐγκόσμια ἀγαθὰ, διότι σ' αὐτὰ βλέπει τὸν δημιουργὸ τους, δὲν περιφρονεῖ τὸ κάλλος τοῦ σώματος, ἀρκεῖ τοῦτο νὰ εἶναι «ἀληθινὸν ἀρχέτυπον τῶν καλῶν»⁶⁹. Ἐν τούτοις ὅλα τὰ ἐδῶ πράγματα εἶναι ξένα⁷⁰. Ἄν καί, ὀρίζοντας τὰ πλαίσια τοῦ ἠθικοῦ βίου

65. Στρωματεῖς 6,18,162.

66. Στρωματεῖς 6,11,91.

67. Στρωματεῖς 7,10,55.

68. Στρωματεῖς 1,27,177.

69. Προτρεπτικός 49,2.

70. Στρωματεῖς 7,12,78.

τῆς ἐγκόσμιας κοινωνίας, δὲν κηρύσσει τὸν μοναχισμό, μερικὰ στοιχεῖα τῆς διδασκαλίας του ἀπετέλεσαν βάσι τοῦ μετέπειτα ἐμφανισθέντος ἀναχωρητικοῦ βίου, ὅπως εἶναι ἡ σχετικὴ μὲ τὴν ἀπάθεια ποὺ εἶναι «παντελὴς τῆς ἐπιθυμίας ἐκκοπή»⁷¹. Τὸ αἵματηρὸ μαρτύριο, ὅταν ἔρχεται, δὲν εἶναι ἀποφευκτέο, ἐπιδικτέο ὅμως εἶναι τὸ καθημερινὸ ἀναίμακτο μαρτύριο. Ὁ γνωστικὸς «μαρτυρήσει νύκτωρ, μαρτυρήσει μεθ' ἡμέραν· ἐν λόγῳ, ἐν βίῳ, ἐν τρόπῳ μαρτυρήσει»⁷². Διὰ τῆς ἐξοικειώσεως πρὸς τὴν ἀρετὴ ἐξομοιώνεται μὲ τὸν Θεό· ἔχει ἐναργὲς ὑπόδειγμα τὴν πολιτεία τοῦ Κυρίου καὶ βαδίζει ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ Θεοῦ⁷³.

Μὲ τὴν πίστι καὶ τὸ βάπτισμα εἰσέρχεται ὁ Χριστιανὸς στὴν τελείωσι, ἀλλ' αὐτὴ δὲν εἶναι ἀκόμη ἐνεργὸς· μὲ τὴν γνῶσι ἢ τελείωσις καθίσταται ἐνεργός. Κατ' ἀρχὴν ἢ γνῶσις εἶναι συνέπεια τῆς ζητήσεως. Πρέπει κανεῖς μόνο τὸν Θεὸ νὰ ζητῇ, τὸν Θεὸ νὰ ἀναπνέη, μὲ τὸν Θεὸ νὰ συμπορεύεται⁷⁴, ἢ δὲ ἐπίτευξις αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ ἐκφράζεται μὲ τὴν γνῶσι. Εἶναι ὀλίγοι οἱ γνωστικοί, ἀλλὰ δίδουν τὸν τόνο σὲ ὀλόκληρη τὴν χριστιανικὴ κοινωνία. Ζοῦν στὴν ἡσυχία⁷⁵, προσεύχονται νύκτα καὶ ἡμέρα στὸν Πατέρα, τὸν Υἱό, τὸ Ἅγιο Πνεῦμα⁷⁶, προσομιλοῦν πρὸς τὸν Θεὸ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξισωθοῦν πρὸς τὴν ἀγγελικὴ χάρι⁷⁷. Εἶναι τέτοιας ἀξίας ἢ γνῶσις τοῦ Θεοῦ, ὥστε, ἂν ἦταν δυνατὸ νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τὴν αἰώνια σωτηρία καὶ ἂν προεβάλλετο τὸ δίλημμα τῆς ἐκλογῆς, αὐτὴν θὰ ἔπρεπε κανεῖς νὰ προτιμήσῃ⁷⁸. Ἡ γνῶσις καταλήγει στὴν ἐποπτεία τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποία θὰ ὠνομάζαμε θεοπτία. Οὐράνιο φῶς ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν Λόγο καταυγάζει τὰ ὄμματα τῆς ψυχῆς⁷⁹· ἂν τὸ δεχθοῦμε, θὰ δεχθοῦμε τὸν Θεό⁸⁰. Αὐτὸ εἶναι τὸ μέσο ποὺ ὀδηγεῖ στὸ ὑψιστο σημεῖο τῆς τελειώσεως, διότι προκαλεῖ στίς ψυχὰς θεῖο

71. *Στρωματεῖς* 6,9,74.72. *Στρωματεῖς* 2,20,104.73. *Παιδαγωγὸς* 1,98ε.74. *Τίς ὁ σωζόμενος πλοῦσιος* 26,6.75. *Παιδαγωγὸς* 2,60.76. *Παιδαγωγὸς* 3,12.77. *Παιδαγωγὸς* 2,72.78. *Παιδαγωγὸς* 4,22,136.79. *Προτρεπτικὸς* 6,68,4.80. *Προτρεπτικὸς* 11,113,4.

ἔρωτα⁸¹. Ἡ γνῶσις διὰ μέσου τοῦ φωτὸς μετοικίζει τὸν ἄνθρωπον στὸν συγγενῆ πρὸς τὴν ψυχὴ χῶρο, τὸν ὀδηγεῖ στὸν κορυφαῖο τόπο τῆς ἀναπαύσεως, ὅπου ἐποπτεύει τὸν Θεό.

«Ραδίως εἰς τὸ συγγενές τῆς ψυχῆς θεῖόν τε καὶ ἅγιον μετοικίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ διὰ τινος ὀκείου φωτὸς διαβιβάζει τὰς προκοπὰς τὰς μυστικάς, ἄχρις ἂν εἰς τὸν κορυφαῖον ἀποκαταστήσῃ τῆς ἀναπαύσεως τόπον, τὸν καθαρὸν τῇ καρδίᾳ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἐπιστημονικῶς καὶ καταληπτικῶς τὸν Θεὸν ἐποπτεύειν διδάξασα»⁸².

Αὐτὴ ἡ ἐποπτεία εἶναι ἀκόρεστη⁸³, ἂν καὶ παρὰ ταῦτα προσφέρει πλήρη ἱκανοποίησι, διότι καθιστᾷ τὸν ἐπόπτη υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ φίλον. Εἶναι σαφές ὅτι ὁ Κλήμης ἔθεσε τὰ θεμέλια ἐπάνω στὰ ὁποῖα ἔκτισαν ἀργότερα ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Εὐάγριος, ὁ Διάδοχος Φωτικῆς καὶ οἱ μεταγενέστεροι νηπτικοὶ καὶ ἡσυχασταί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γιὰ πρώτη φορὰ τὰ συγγράμματα τοῦ Κλήμεντος ἐκδόθηκαν τὸ 1550 στὴν Φλωρεντία ἀπὸ τὸν P. Victorius. Ἡ ἔκδοσις τοῦ J. Potter, σὲ δυὸ τόμους, Ὁξφόρδη 1715, ἀνατυπώθηκε στὴν P.G. τοῦ J. Migne, τ. 8 καὶ 9.

Λαμπρὴ εἶναι ἡ κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ Βερολίνου, Griechischen Christlichen Schriftsteller, ἀπὸ τὸν O. Staehlin. Τόμοι 12,1936² (Προτρεπτικός, Παιδαγωγός), 15,1939 (Στρωματεῖς 1-6), 17,1909 (Στρωματεῖς 7-8, λοιπὰ κείμενα), 39,1934-1935 (πίνακες). Ἡ ΒΕΠ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας ἐπῆρε αὐτούσιο αὐτὸ τὸ κείμενο χωρὶς τὰ ὑπομνήματα.

81. *Προτρεπτικός* 11,117,2.

82. *Στρωματεῖς* 7,10,57.

83. *Στρωματεῖς* 6,14,108.

Ἡ βιβλιογραφία γὰ τὸν Κλήμεντα εἶναι πλουσιωτάτη. Παραπέμπομε γι' αὐτὴν στὸ ἔργο Π. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 799–804.

Ο ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

Ὁ τίτλος τοῦ ἔργου *Προτρεπτικός* φανερώνει ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀπολογίας μὲ τὴν στενὴ σημασία τοῦ ὄρου, ἀφοῦ ἄλλωστε ὁ Κλήμης δὲν αἰσθανόταν τὴν ἀνάγκη νὰ ἀπολογηθῆ γιὰ τὶς χονδροειδεῖς κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατηγορίες, πού εἶχαν ἐπιτυχῶς ἀνασκευασθῆ ἀπὸ παλαιότερους ἀπολογητάς ἀπὸ γενικὴ ὁμως ἄποψι ἐντάσσεται καὶ τοῦτο στὴν κατηγορία τῶν ἀπολογητικῶν ἔργων. Ὁ τίτλος αὐτὸς ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ἀπὸ φιλοσόφους σὲ πραγματεῖες ἰδίως ἠθικολογικοῦ περιεχομένου. Προτρεπτικός εἶναι ἐδῶ ὁ θεῖος Λόγος, ὁ ὁποῖος προτρέπει καὶ ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους στὴν ἀληθινὴ πίστι καὶ ζωὴ. Ἡ διάθεσις τοῦ ὑλικοῦ εἶναι τυπικὴ σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς πραγματεῖες, εἰσαγωγή, ἀρνητικὸ τμῆμα, θετικὸ τμῆμα, ἐπίλογος.

- 1 Εἰσαγωγή. Μάταιοι μῦθοι καὶ νέο ἄσμα
 2–4 Ἐλεγχος τῆς ἀσεβείας
 Ἡ ἀλογία τῶν ὀργίων καὶ τῶν μαντείων
 Ἀνθρωποθυσίες. Τάφοι γινόμενοι ναοὶ
 Ἀναισθησία τῶν εἰδώλων
 5–7 Ἀμυδρὰ ἀντίληψις τῆς ἀληθείας
 Οἱ φιλόσοφοι περὶ Θεοῦ
 Κατανόησις τῆς ἀληθείας ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους μ' ἔμπνευσι τοῦ Θεοῦ
 Μαρτυρία ποιητῶν γιὰ τὴν ἀλήθεια
 8–11 Ἡ θεοσέβεια
 Ἡ θεία Γραφὴ ὁδὸς ἀληθείας
 Κλήσις Θεοῦ διὰ τοῦ Λόγου

Ἀνάγκη ἀποδοχῆς τῶν ἐπαγγελιῶν διὰ τοῦ Λόγου

Ἡ ἐνανθρώπησις

12 Ἐπίλογος. Ἡ πρὸς τὸν Σωτῆρα Λόγον καταφυγή.

Στὴν εἰσαγωγή μὲ τόνο λυρικό καὶ ἀλληγορικό ἀντιπαρατίθεται τὸ καινὸ ἄσμα τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ στὰ μυθικοῦ περιεχομένου ἄσματα τῶν Ἑλλήνων. Μὲ τὴ μουσικὴ Ἀμφίων ὁ Θηβαῖος ἐτείχισε τὴν πόλι του, Ἀρίων ὁ Μηθυμναῖος ἐδελέασε τὸ δελφῖνι, Ὀρφεὺς ὁ Θράκιος ἐπιθάσσευσε τὰ θηρία, Εὐνομος ὁ Λοκρὸς εἴλκυσε τὸν τζίτζικα καὶ τὸν ἐπῆρε συνοδὸ τῆς μελωδίας, παίζοντας κιθάρα. Ἀλλὰ ὁ νέος Ὠδός, ὁ Χριστός, τιθασσεύει «τὰ ἀργαλεώτατα θηρία, τοὺς ἀνθρώπους», καὶ «τὸ ἄσμα τὸ καινὸν αὐτοῦ» κατασκευάζει ἀνθρώπους ἀπὸ λίθους καὶ ἀπὸ θηρία.

Ἡ ἀρνητικὴ ἐκθεσις ἀρχίζει μὲ σύντομη περιγραφή τῶν αἰσchrῶν μυστηρίων καὶ τῶν ἀνοήτων μύθων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ Ἐθνικοὶ ὠδηγήθηκαν στὴν δαιμονολατρεία καὶ ζωολατρεία, καὶ προχωρεῖ μὲ τὴν ἐπισήμανσι τῶν ἀνθρωποθυσιῶν καὶ τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν, ὡς καὶ τῆς χρήσεως εἰδώλων καὶ βωμῶν, ἡ ὁποία ἀποδεικνύει τὸ ψεῦδος τῶν θεοτήτων τῶν Ἐθνικῶν. Ἐπειτα ἐκτίθενται οἱ περὶ Θεοῦ γνῶμες τῶν φιλοσόφων, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἱκανοποιήσουν τὸν συγγραφέα, διότι εἶναι πεπλανημένες καὶ διότι αὐτὸς ζητεῖ τὸν ὑπὲρ τὰ ὄντα Θεόν· «τὸν Κύριον τῶν πνευμάτων ποθῶ, τὸν Κύριον τοῦ πυρός, τὸν κόσμου δημιουργόν, τὸν ἡλίου φωταγωγόν. Θεὸς ἐπιζητῶ, οὐ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ» (5). Δὲν παραγνωρίζονται καθόλου οἱ ὀρθῆς γνῶμες, ὅπως τοῦ Πλάτωνος, τῶν Πυθαγορείων, τῶν Στωϊκῶν, τῶν ποιητῶν, ποὺ διαμορφώθηκαν εἴτε δι' ἐμπνεύσεως ἀπὸ τὸν Θεὸ εἴτε διὰ δανεισμοῦ ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους.

Στὸ θετικὸ τμῆμα τονίζεται ὅτι ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ σωτηρία εὐρίσκεται στοὺς προφήτες, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνεται καὶ ἡ Σίβυλλα, καὶ γενικῶς στὴν Γραφή· «Γραφαὶ δὲ αἱ θεῖαι... σύντομος σωτηρίας ὁδός»(8). Ὁ Θεὸς κατὰ τὴν φιλανθρωπία του καλεῖ διὰ τοῦ Λόγου τοὺς ἀνθρώπους· καλεῖ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, κι' ἂν αὐτοὶ ἀκούσουν τὴν φωνή, θὰ ἐπιτευχθῇ

ἡ ἐν τῷ Θεῷ συνένωσις ὁλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητος. Πολύτιμος εἶναι ὁ πλοῦτος τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως, διότι μὲ τὴν ἔλευσι τοῦ Λόγου στὸν κόσμον καὶ τὴν συμπολίτευσι τοῦ Θεοῦ μαζί μὲ τὸν ἄνθρωπο τοῦ ἐχαρίσθηκε ἡ ζωὴ καὶ ἄλλαξε ὁ ροῦς τῆς ἱστορίας.

Ἡ πραγματεία κατακλείεται μὲ τὴν προτροπὴν σὲ ἀνταπόκρισι πρὸς τὴν θεία πρόσκλησι καὶ συμμετοχὴν στὰ ἄφραστης μεγαλειότητος χριστιανικὰ μυστήρια.

«Εἰ βούλει, καὶ σὺ μουῦ καὶ χορεύσης μετ' ἀγγέλων ἀμφὶ τὸν ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον καὶ μόνον ὄντως Θεόν, συνυμνοῦντας ἡμῖν τοῦ Θεοῦ Λόγου».

Λοιπὸν

«σπεύσωμεν, δράμωμεν, ἄρωμεν τὸν ζυγὸν αὐτοῦ, ἐπιβάλωμεν ἀφθαρσία, καλὸν ἠνίοχον ἀνθρώπων τὸν Χριστὸν ἀγαπήσωμεν».

Ἡ πραγματεία αὕτη, καθὼς περικλείει μεγάλο πλοῦτον γνωστῶν καὶ ἐπιτυχῆ ἀνάλυσι τῶν θρησκευτικῶν καταστάσεων, συντεθειμένη δὲ σὲ ὕφος ρυθμικὸ καὶ δροσερό, ἀποτελεῖ ἐν ἀπὸ τὰ λαμπρότερα μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς γραμματείας. Ἀκόμη καὶ σὰν ἀπλὴ ἀπολογία εἶναι πληρέστερη ἀπὸ τις ἀντιτοίχης τοῦ Ἰουστίνου καὶ τοῦ Ἀθηναγόρα, πρὸς τὸν ὁποῖο μάλιστα παρουσιάζει κάποια συγγένεια, καὶ ὅπωςδήποτε ἀντικειμενικώτερη ἀπὸ τὴν τοῦ Τατιανοῦ.

Εἶναι ἄγνωστο πότε ἀκριβῶς ἐγράφηκε, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ λεχθῆ ὅτι, ἂν δὲν εἶναι νεανικὸ ἔργο, εἶναι τὸ πρῶτον ἀπὸ ὅσα ἔγραψε ὁ Κλήμης ἢ τουλάχιστον ἀπὸ ὅσα δικά του σώζονται. Μὲ κάποια ἐπιφυλακτικότητα μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ τοποθετήσῃ γύρω στὸ 195, σὲ μιὰ ἐποχὴ πού εὐρισκόταν στὸ κορύφωμα τῆς

διδασκαλικῆς του δραστηριότητος καὶ τὸ ἀδιατάρακτο ἀπὸ ἐξωτερικοὺς περισπασμοὺς τοῦ ἐπέτρεπε ἄκρα αἰσιοδοξία.

Τὸ παρατιθέμενο καὶ μεταφραζόμενον κείμενον εἶναι βασικὰ τὸ τοῦ Stahlin, μὲ πολὺ λίγες οὐσιώδεις διορθώσεις καὶ ἀρκετὲς ἀλλαγές στὴ στίξι.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ
ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΤΟΣ ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

Α'

« ΚΕΝΟΙ ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΝ ΑΣΜΑ »

- 1.1 Ἀμφίων ὁ Θηβαῖος καὶ Ἀρίων ὁ Μηθυμναῖος « ἄμφω μὲν ἦσθην ᾠδίκῳ, μῦθος δὲ ἄμφω » (καὶ τὸ ᾄσμα εἰσέτι τοῦτο Ἑλλήνων ᾄδεται χορῶ), τέχνη τῇ μουσικῇ ὁ μὲν ἰχθὺν δελεάσας, ὁ δὲ Θήβας τειχίσας. Θράκιος δὲ ἄλλος σοφιστῆς (ἄλλος οὗτος μῦθος ἐλληνικὸς) ἐτιθάσευε τὰ θηρία γυμνῇ τῇ ᾠδῇ καὶ δὴ τὰ δένδρα, τὰς φηγούς, μετεφύτευε τῇ μουσικῇ.
- 2 Ἔχοιμ' ἂν σοι καὶ ἄλλον τούτοις ἀδελφὸν διηγήσασθαι μῦθον καὶ ᾠδόν, Εὐνόμον τὸν Λοκρὸν καὶ τέττιγα τὸν Πυθικόν· πανηγυρις Ἑλληνικῇ ἐπὶ νεκρῶ δράκοντι συνεκροτεῖτο Πυθοῖ, ἐπιτάφιον ἐρπετοῦ ἄδοντος Εὐνόμου· ὕμνος ἢ θρῆνος ὄφεως ἦν ἢ ᾠδή, οὐκ ἔχω λέγειν. Ἀγὼν δὲ ἦν καὶ ἐκιθάριζεν ὥρα καύματος Εὐνόμος, ὀπηνίκα οἱ τέττιγες ὑπὸ τοῖς πετάλοις ἦδον ἀνὰ τὰ ὄρη θερόμενοι ἡλίῳ. Ἦδον δὲ ἄρα οὐ τῶ δάκοντι τῶ νεκρῶ, τῶ Πυθικῶ, ἀλλὰ τῶ Θεῶ τῶ πανσόφῳ αὐτόνομον ᾠδὴν, τῶν Εὐνόμου βελτίονα νόμων. Ρήγγνται χορδῇ τῶ Λοκρῶ· ἐπίπταται ὁ τέττιξ τῶ ζυγῶ· ἔτε-

1. Ὁ Ἀρίων, ἀπὸ τῆ Μήθυμνα τῆς Λέσβου, σπουδαῖος κιθαρωδός, ταξιδεύοντας ἀπὸ τῆ Σικελία στὴν Κόρινθο, ἐρρίφθηκε ἀπὸ τοὺς ναῦτες στὴ θάλασσα, ἀλλὰ διαπεραιώθηκε στὴν ξηρὰ ἐπάνω στὴ ράχι ἐνὸς δελφινιοῦ.

2. Βλ. γιὰ τὸν Ἀμφίωνα Ὀδύσσεια Λ, 262 ἐ.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ
ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΤΟΣ ΠΡΟΣ ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΕΣ

1

〈ΜΑΤΑΙΟΙ ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟ ΑΣΜΑ〉

- 1,1 Ὁ Ἀμφίων ὁ Θηβαῖος καὶ ὁ Ἀρίων ὁ Μηθυμναῖος «ἦσαν μουσικοὶ βέβαια κι' οἱ δύο, ἀλλὰ μυθικοὶ κι' οἱ δύο» (ἕως τώρα μάλιστα τὸ ἄσμα τοῦτο ψάλλεται χορωδιακὰ ἀπὸ τοὺς Ἑλλη- νες), καὶ μὲ τὴ μουσικὴ τους τέχνη ὁ ἕνας ἐγοήτευσε τὸ δελφί- νι¹, ὁ ἄλλος ἐτείχισε τὶς Θῆβες². Ἐνας ἄλλος καλλιτέχνης, Θράξ αὐτὸς (ἄλλος πάλι τοῦτος ἐλληνικὸς μῦθος), ἐτιθάσσευε τὰ θηρία μὲ μόνο τὸ τραγούδι, καὶ μάλιστα μὲ τὴ μουσικὴ μετα- φύτευε τὰ δένδρα, τὶς βαλανιδιές³.
- 2 Θὰ μπορούσα νὰ σοῦ διηγηθῶ κι' ἄλλον μῦθο ἀδελφὸ μὲ αὐτούς, γι' ἄλλον μουσικό, τὸν Εὐνομο ἀπὸ τὴ Λοκρίδα καὶ τὸν Δελφικὸ τζίτζικα. Ἐγινόταν πανηγύρι ἐλληνικὸ στοὺς Δελφοὺς γιὰ χάρι τοῦ νεκροῦ δράκοντα, ὅπου ὁ Εὐνομος ἔψαλλε τὸν ἐπι- τάφιο τοῦ ἔρπετοῦ· δὲν μπορῶ νὰ εἰπῶ ἂν ἡ ὠδὴ ἦταν ὕμνος ἢ θρῆνος τοῦ ὄφεως. Ἐτελοῦσαν ἀγῶνα καὶ ὁ Εὐνομος ἐκιθάριζε σὲ ὦρα καύματος, ὅταν οἱ τζίτζικες στὰ ὄρη ἔψαλλαν κάτω ἀπὸ τὰ φύλλα, καθὼς θερμαίνονταν ἀπὸ τὸν ἥλιο. Καὶ φυσικὰ δὲν ἔψαλλαν γιὰ τὸ νεκρὸ τὸ δράκοντα, τὸν Πυθικό, ἀλλὰ γιὰ τὸν Θεὸ τὸν πάνσοφο μιὰ ιδιόμελη ὠδὴ, ἀνώτερη ἀπὸ τὴ μελωδία τοῦ Εὐνόμου. Σπάει μιὰ χορδὴ τοῦ Λοκροῦ, πετᾶ ὁ τζίτζικας

---

3. Ὁ Ὀρφεὺς ποὺ κατὰ τὸν μῦθο ἦταν Θράξ. Ἀπετέλεσε ἀπὸ παλαιὰ σύμβολο τοῦ Χριστοῦ.

ρέτιζεν ὡς ἐπὶ κλάδῳ τῷ ὀργάνῳ· καὶ τοῦ τέττιγος τῷ ἄσματι ἀρ-
 3 μουσάμενος ὁ ᾠδὸς τὴν λείπουσαν ἀνεπλήρωσε χορδὴν. Οὕκουν
 ᾠδῇ τῇ Εὐνόμου ἄγεται ὁ τέττιξ, ὡς ὁ μῦθος βούλεται, χαλκοῦν
 ἀναστήσας Πυθοῖ τὸν Εὐνομον αὐτῇ τῇ κιθάρα καὶ τὸν συναγωνι-
 στήν τοῦ Λοκροῦ· ὁ δὲ ἐκὼν ἐφίπταται καὶ ᾄδει ἐκὼν. Ἑλλησι δ'
 ἐδόκει ὑποκριτῆς γεγονέναι μουσικῆς.

2.1 Πῆ δὴ οὖν μύθοις κενοῖς πεπιστεύκατε, θέλγεσθαι μουσικῇ τὰ
 ζῶα ὑπολαμβάνοντες, ἀληθείας δὲ ὑμῖν τὸ πρόσωπον τὸ φαιδρὸν
 μόνον, ὡς ἔοικεν, ἐπίπλαστον εἶναι δοκεῖ καὶ τοῖς ἀπιστίας ὑποπέ-
 πτωκεν ὀφθαλμοῖς, Κιθαιρῶν δὲ ἄρα καὶ Ἑλικῶν καὶ τὰ Ὀδρυ-
 σῶν ὄρη καὶ Θρακῶν τελεστήρια, τῆς πλάνης τὰ μυστήρια, τεθεία-
 2 σται καὶ καθύμνηται; Ἐγὼ μὲν, εἰ καὶ μῦθός εἰσι, δυσανασχετῶ
 τοσαύταις ἐκτραγωδουμέναις συμφοραῖς· ὑμῖν δὲ καὶ τῶν κακῶν
 αἱ ἀναγραφαὶ γεγόνασι δράματα καὶ τῶν δραμάτων οἱ ὑποκριταὶ
 θυμηδίας θεάματα. Ἀλλὰ γὰρ τὰ μὲν δράματα καὶ τοὺς ληναῖζοντας
 ποιητὰς, τέλεον ἤδη παροινούοντας, κιττῶ που ἀναδήσαντες, ἀφραί-
 νοντας ἐκτόπως τελετῇ βακχικῇ, αὐτοῖς σατύροις καὶ θιάσῳ μαι-
 νόλῃ, σὺν καὶ τῷ ἄλλῳ δαιμόνων χορῷ, Ἑλικῶνι καὶ Κιθαιρῶνι
 κατακλείσωμεν γεγηρακόσιν, κατάγωμεν δὲ ἄνωθεν ἐξ οὐρανῶν
 ἀλήθειαν ἅμα φανοτάτη φρονήσει εἰς ὄρος ἅγιον Θεοῦ καὶ χορὸν
 τὸν ἅγιον τὸν προφητικόν.

3 Ἡ δὲ ὡς ὅτι μάλιστα τηλαυγὲς ἀποστίλβουσα φῶς καταυγαζέ-
 τω πάντη τοὺς ἐν σκότει κυλινδουμένους καὶ τῆς πλάνης τοὺς ἀν-
 θρώπους ἀπαλλαττέτω, τὴν ὑπερτάτην ὀρέγουσα δεξιάν, τὴν σύννε-
 σιν, εἰς σωτηρίαν, οἱ δὲ ἀνανεύσαντες καὶ ἀνακύψαντες Ἑλικῶνα

4. Γιὰ τὸ ἀγαλμα αὐτὸ βλ. Παλατινὴ Ἀνθολογία 9,584 καὶ 6,54, ἐπιγράμματα Παύλου Σιλεντιαρίου.

5. Οἱ Ὀδρύσαι ἦσαν θρακικὸ φύλο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

στο ζυγὸ τῆς κιθάρας, ἐτερέτιζε ἐπάνω στὸ ὄργανο σὰν στὸν κλάδο· καὶ ὁ μουσικός, ἐναρμονίζοντας μὲ τὸ ἄσμα τοῦ τζίτζικα, ἀναπλήρωσε τὴν χορδὴ πού ἔλειπε. Δὲν καθοδηγεῖται λοιπὸν ὁ τζίτζικας ἀπὸ τὴν ὠδὴ τοῦ Εὐνόμου, ὅπως θέλει ὁ μῦθος, πού ἀνήγειρε στοὺς Δεφλοὺς χάλκινο ἄγαλμα τοῦ Εὐνόμου μὲ τὴ κιθάρα καὶ τοῦ συναγωνιστοῦ στὸ ἄσμα τοῦ Λοκροῦ⁴. Ὁ τζίτζικας ἐκουσίως πετᾷ καὶ ἐκουσίως τραγουδᾷ. Στούς Ἑλληνες μόνο ἐφαινόταν ὅτι εἶχε γίνει ἐκτελεστὴς μουσικῆς.

2,1 Πῶς λοιπὸν ἔχετε πιστεύσει σὲ ματαίους μύθους, νομίζοντας ὅτι τὰ ζῶα θέλγονται μὲ τὴ μουσική, καὶ μόνο προφανῶς τὸ πρόσωπο τῆς ἀληθείας τὸ λαμπρὸ σᾶς φαίνεται ὅτι εἶναι ἐπίπλαστο καὶ ἔχει ὑποπέσει στοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ἀπιστίας, ἐνῶ ὁ Κιθαιρῶν καὶ ὁ Ἑλικῶν, τὰ ὄρη τῶν Ὀδρυσῶν⁵ καὶ τὰ ἁγιαστήρια τῶν Θρακῶν, τὰ μυστήρια τῆς πλάνης, ἐκθειάζονται καὶ ἀνυμνοῦνται; Ἐγὼ πάντως, ἂν καὶ εἶναι μῦθοι, στενοχωροῦμαι πού τόσες συμφορὲς γίνονται θέματα τραγουδιῶν· ἐσεῖς ὅμως κάμετε δράματα καὶ τὶς διηγήσεις τῶν κακῶν καὶ εὐχάριστα θεάματα τοὺς ἠθοποιοὺς τῶν δραμάτων. Ἐν τούτοις ὅμως τὰ δράματα καὶ τοὺς διονυσιακοὺς^{5α} ποιητὰς, πού εἶναι πλέον τελείως μεθυσμένοι, ἀφοῦ τοὺς στεφανώσωμε κάπου μὲ κισσό, ἅς τοὺς κλείσωμε στὰ γηρασμένα βουνά, τὸν Ἑλικῶνα καὶ τὸν Κιθαιρῶνα, παραδομένους σὲ παράξενη ἀφροσύνη ἀπὸ τὴ βακχικὴ τελετὴ, μὲ συντροφιά τοὺς Σατύρους καὶ τὸν θίασο τῶν Μαινάδων⁶ καὶ ἅς κατεβάσωμε ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς ἐπάνω τὴν ἀλήθεια μαζί μὲ τὴν λαμπρότατη φρόνησι στὸ ἅγιο ὄρος τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸν ἅγιο χορὸ τῶν προφητῶν.

3 Καὶ ἡ ἀλήθεια, ἀκτινοβολώντας φῶς τηλαυγές, ἅς καταυγάζη παντοῦ τοὺς κυλιομένους στὸ σκότος καὶ ἅς ἀπαλλάσσει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν πλάνη, προσφέροντας χεῖρα βοηθείας ὑπέρτατη, τὴν σύνεσι, γιὰ χάρι τῆς σωτηρίας. Κι' αὐτοί, ἀφοῦ

5α. Ληναῖζοντες ποιηταὶ εἶναι αὐτοὶ πού ἔγραφαν δραματικὰ ἔργα γιὰ τὰ Λήναια, ἑορτὴ πρὸς τιμὴ τοῦ Διονύσου.

6. Μαινάδες ἦσαν οἱ γυναῖκες πού ἐλάτρευαν τὸν Διόνυσο καὶ τὸν ἀκολουθοῦσαν σὰν συνοδευτικὸς θίασος.

μὲν καὶ Κιθαιρῶνα καταλειπόντων, οἰκούντων δὲ Σιών· «ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ», λόγος οὐράνιος, ὁ γνήσιος ἀγωνιστῆς ἐπὶ τῷ παντὸς κόσμου θεάτρῳ στεφανούμενος. Αἶδει δέ γε ὁ Εὐνομος ὁ ἐμὸς οὐ τὸν Τερπάνδρου νόμον οὐδὲ τὸν Κηπίωνος, οὐδὲ μὴν Φρύγιον ἢ Λύδιον ἢ Δώριον, ἀλλὰ τῆς καινῆς ἀρμονίας τὸν αἰδίων νόμον, τὸν φερώνυμον τοῦ Θεοῦ, τὸ ἄσμα τὸ καινόν, τὸ Λευιτικόν, «νηπενθές τ' ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθες ἀπάντων»· γλυκύ τι καὶ ἀληθινὸν φάρμακον πειθοῦς ἐγκέκραται τῷ ἄσματι.

3,1 Ἐμοὶ μὲν οὖν δοκοῦσιν ὁ Θράκιος ἐκεῖνος Ὀρφεὺς καὶ ὁ Θηβαῖος καὶ ὁ Μηθυμναῖος, ἄνδρες τινὲς οὐκ ἄνδρες, ἀπατηλοὶ γεγενῆσθαι, προσχῆματι μουσικῆς λυμηνάμενοι τὸν βίον, ἐντέχνῳ τισὶ γοητεία δαιμονῶντες εἰς διαφθοράς, ὕβρεις ὀργιάζοντες, πένθη ἐκθειάζοντες, τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τὰ εἰδῶλα χειραγωγῆσαι πρῶτοι, ναὶ μὴν λίθοις καὶ ξύλοις, τουτέστιν ἀγάλμασι καὶ σκιαγραφίαις, ἀνοικοδομῆσαι τὴν σκαιότητα τοῦ ἔθους, τὴν καλὴν ὄντως ἐκείνην ἐλευθερίαν τῶν ὑπ' οὐρανὸν πεπολιτευμένων ᾠδαῖς καὶ ἐπωδαῖς ἐσχάτῃ δουλείᾳ καταζεύξαντες.

2 Ἄλλ' οὐ τοιόσδε ὁ ᾠδὸς ὁ ἐμὸς οὐδ' εἰς μακρὰν καταλύσων ἀφῖκται τὴν δουλείαν τὴν πικρὰν τῶν τυραννούντων δαιμόνων, ὡς δὲ τὸν πρᾶον καὶ φιλόανθρωπον τῆς θεοσεβείας μετὰ γων ἡμᾶς ζυγὸν αὐθις εἰς οὐρανοὺς ἀνακαλεῖται τοὺς εἰς γῆν ἐρριμμένους.

4,1 Μόνος γοῦν τῶν πώποτε τὰ ἀργαλεώτατα θηρία, τοὺς ἀνθρώπους, ἐτιθάσεν, πτηνὰ μὲν τοὺς κούφους αὐτῶν, ἔρπετὰ δὲ τοὺς ἀπατεῶνας, καὶ λέοντας μὲν τοὺς θυμικούς, σῦας δὲ τοὺς ἡδονικούς, λύκους δὲ τοὺς ἀρπακτικούς. Λίθοι δὲ καὶ ξύλα οἱ ἄφρονες·

7. Ἦσ. 2,3.

8. Ὁ Τέρπανδρος ἀπὸ τῆ Λέσβου ἐπενόησε τὸν πρῶτο σπουδαῖο κανόνα κιθαρῶδίας.

ἀνουψώσουν τὰ μάτια τους καὶ ἀνασηκωθοῦν, ἃς ἐγκατελείψουν τὸν Ἑλικῶνα καὶ τὸν Κιθαιρῶνα, κι' ἃς κατοικήσουν τῇ Σιών· «διότι ἀπὸ τῆ Σιών θὰ ἐξέλθῃ νόμος καὶ ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ λόγος Κυρίου»⁷, Λόγος οὐράνιος, ὁ γνήσιος ἀγωνιστής, στεφανούμενος στὸ θέατρο τοῦ σύμπαντος. Καὶ ψάλλει βέβαια ὁ δικός μου ὁ Εὐνομος ὄχι τὸν ἦχο τοῦ Τερπάνδρου⁸ οὔτε τοῦ Κηπίωνος⁹, οὔτε ἐπίσης τὸν Φρύγιο ἢ Λύδιο ἢ Δώριο ἦχο¹⁰, ἀλλὰ τὸ αἶδιο ἄσμα τῆς νέας ἀρμονίας, τὸ Λευιτικό, «ἀντίδοτο τοῦ πένθους καὶ τοῦ θυμοῦ, ποὺ φέρει λησμονιὰ γιὰ ὅλα τὰ κακά»¹¹· μὲ τὸ ἄσμα αὐτὸ εἶναι ἀνάμικτο γλυκὺ καὶ γνήσιο φάρμακο ποὺ πείθει ὄσους τὸ ἀκούουν.

3,1 Ἐγὼ λοιπὸν νομίζω ὅτι ἐκεῖνος ὁ Θράκιος Ὀρφεὺς καὶ ὁ Θηβαῖος καὶ ὁ Μηθυμναῖος, ἦσαν ἄνδρες ἀνάξιοι τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνδρα, ἀπατηλοί, ποὺ μὲ τῆς μουσικῆς τὸ πρόσχημα διέφθειραν τὴ ζωὴ, ποὺ εἶναι ἐμπνευσμένοι ἀπὸ ἐντεχνη γοητεία γιὰ τὴ διαφθορά, ποὺ τελετουργοῦν πράξεις ὑβριστικές, ποὺ ἐκθειάζουν πένθιμα ἐπεισόδια, κι' ἔτσι πρῶτοι αὐτοὶ ὠδήγησαν τοὺς ἀνθρώπους στὰ εἰδῶλα, οἰκοδόμησαν ἓνα παράλογο θεσμὸ μὲ λίθους καὶ ξύλα, δηλαδή μὲ ἀγάλματα καὶ ζωγραφιές, ἀφοῦ μὲ τίς ὠδὲς καὶ ἐπῶδὲς των ἐξευξάν τὴν πράγματι καλὴ ἐκείνη ἐλευθερία ὅσων ζοῦν ὑπὸ τὸν οὐρανὸ πρὸς τὴν ἐσχατὴ δουλεία.

2 Ἄλλ' ὁ δικός μου ὁ μελωδὸς δὲν εἶναι τέτοιος· ἦλθε νὰ καταλύσῃ γρήγορα τὴ σκληρὴ δουλεία ποὺ ἐπέβαλαν οἱ τυραννικοὶ δαίμονες καὶ τοποθετώντας μας κάτω ἀπὸ τὸν πρᾶο καὶ φιλόανθρωπο ζυγὸ τῆς θεοσεβείας ἀνακαλεῖ πάλι στοὺς οὐρανοὺς ἐμᾶς τοὺς πεταγμένους κάτω στὴ γῆ.

4,1 Μόνος λοιπὸν αὐτὸς ὁ μουσικὸς ἐτιθάσευσε τὰ ἀγριώτερα ποὺ ὑπῆρξαν ποτὲ θηρία, τοὺς ἀνθρώπους, σὰν πτηνὰ τοὺς ἐλαφροὺς ἀπ' αὐτούς, σὰν ἔρπετὰ τοὺς ἀπατεῶνες, σὰν λέοντες τοὺς θυμοειδεῖς, σὰν χοίρους τοὺς φιληδόνοους, καὶ σὰν λύκους

9. Ὁ Κηπίων ἦταν μαθητὴς τοῦ Τερπάνδρου.

10. Εἶναι τρεῖς ἀπὸ τοὺς βασικοὺς τρόπους μουσικῆς στὴν ἀρχαιότητα.

11. Ὀδύσσεια Δ, 221.

πρὸς δὲ καὶ λίθων ἀναισθητότερος ἄνθρωπος ἀγνοία βεβαπτισμε-
 2 νος. Μάρτυς ἡμῖν προφητικὴ παρίτω φωνήν, συνωδὸς ἀληθείας,
 τοὺς ἐν ἀγνοία καὶ ἀνοία κατατετριμμένους οἰκτείρουσα· «δυνατὸς
 γὰρ ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ». Ὅς
 κατελεήσας τὴν ἀμαθίαν τὴν πολλὴν καὶ τὴν σκληροκαρδίαν τῶν
 εἰς τὴν ἀλήθειαν λελιθωμένων ἠγειρεν θεοσεβείας σπέρμα ἀρετῆς
 αἰσθόμενον ἐκ λίθων ἐκείνων, τῶν λίθοις πεπιστευκῶτων ἐθνῶν.
 3 Αὐθις οὖν ἰοβόλους τινὰς καὶ παλιμβόλους ὑποκριτὰς ἐφοδεύοντας
 δικαιοσύνη «γεννήματα ἐχιδνῶν» κέκληκέ που· ἀλλὰ καὶ τούτων
 εἴ τις τῶν ὄφρων μετανοήσαι ἐκὼν, ἐπόμενος δὴ τῷ Λόγῳ «ἄν-
 θρωπος» γίνεται «Θεοῦ». «Λύκους» δὲ ἄλλους ἀλληγορεῖ προβά-
 των κωδίσις ἠμφιεσμένους, τοὺς ἐν ἀνθρώπων μορφαῖς ἄρπακτι-
 κοὺς αἰνιττόμενος. Καὶ πάντα ἄρα ταῦτα τὰ ἀγριώτατα θηρία καὶ
 τοὺς τοιούτους λίθους ἢ οὐράνιος ᾤδῃ αὐτὴ μετεμόρφωσεν εἰς ἀν-
 θρώπους ἡμέρους.

4 «Ἦμεν γάρ, ἡμὲν ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμε-
 νοι, δουλεύοντες ἡδοναῖς καὶ ἐπιθυμίαις ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ
 φθόνῳ διάγοντες, στυγητοί, μισοῦντες ἀλλήλους», ἧ φησιν ἡ ἀπο-
 στολικὴ γραφή· «ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιланθρωπία ἐπεφάνη
 τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ, ἀ
 ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτοῦ ἔλεος ἔσωσεν ἡμᾶς». Ὅρα
 τὸ ἔσμα τὸ καινὸν ὅσον ἴσχυσεν· ἀνθρώπους ἐκ λίθων καὶ ἀνθρώ-
 πους ἐκ θηρίων πεποίηκεν. Οἱ δὲ τὴν ἄλλως νεκροί, οἱ τῆς ὄντως
 οὐσης ἀμέτοχοι ζωῆς, ἀκροαταὶ μόνον γενόμενοι τοῦ ἔσματος ἀνε-
 βίωσαν.

5.1 Τοῦτό τοι καὶ τὸ πᾶν ἐκόσμησεν ἐμμελῶς καὶ τῶν στοιχείων
 τὴν διαφωνίαν εἰς τάξιν ἐνέτεινε συμφωνίας, ἵνα δὴ ὅλος ὁ κόσμος

12. Ματθ. 3,9. Λουκᾶ 3,8.

13. Ματθ. 3,7. Λουκᾶ 3,7.

τοὺς ἀρπακτικούς. Λίθοι καὶ ξύλα εἶναι οἱ ἄφρονες, ἀλλὰ ἀναισθητότερος κι' ἀπὸ τοὺς λίθους ἀκόμη εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ βυθισμένος στὴν ἄγνοια. Ἦς ἔλθη μάρτυς μας ἡ προφητικὴ φωνὴ συμμελωδὸς τῆς ἀληθείας, ποὺ οἰκτεῖρει ὅσους εἶναι βυθισμένοι σὲ ἄγνοια καὶ ἀνοησία· «διότι ὁ Θεὸς ἔχει τὴ δύναμι νὰ ἀνεγείρει τέκνα στὸν Ἀβραάμ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λίθους»¹². Αὐτὸς ἀπὸ λύπη γιὰ τὴν πολλὴ ἀμάθεια ἀνύψωσε σπέρμα θεοσεβείας ποὺ αἰσθάνεται τὴν ἀρετὴ ἀπὸ τοὺς λίθους ἐκείνους, ἀπὸ τὰ
 3 ἔθνη δηλαδὴ ποὺ ἐπίστευαν στοὺς λίθους. Ἐξ ἄλλου κάποιους ἀνθρώπους ἰοβόλους καὶ ὑπούλους ὑποκριτὰς, ποὺ ἐνεδρεύουν κατὰ τῆς δικαιοσύνης τοὺς ὠνόμασε κάπου «γεννήματα ἐχιδνῶν»¹³. ἀλλὰ καὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ὄφεις ὁποῖος μετανοήσει ἐκουσίως, ἀκολουθώντας τὸν Λόγο πλέον, γίνεται «ἄνθρωπος Θεοῦ»¹⁴. Ἄλλους πάλι τοὺς ὀνομάζει ἀλληγορικὰ «λύκους», ἐνδυμένους δέρματα προβάτων, ὑπαινισσόμενος τοὺς ἀρπακτικούς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἐμφανίζονται μὲ μορφὲς ἀνθρώπων. Ὅλα λοιπὸν τοῦτα τὰ ἀγριώτατα θηρία καὶ τοὺς λίθους αὐτοῦ τοῦ εἴδους, αὐτὴ ἡ οὐράνια ὠδὴ μετεμόρφωσε σὲ ἡμέρους ἀνθρώπους.

4 Διότι, ὅπως λέγει ἡ ἀποστολικὴ γραφὴ, «κάποτε ἦμαστέ κι' ἐμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντας σὲ ἡδονὲς κι' ἐπιθυμίες ποικίλες, ζώντας μὲ κακία καὶ φθόνο, στυγεροί, ἀλληλομισούμενοι. Ὅταν ὅμως ἐπιφάνηκε ἡ χρηστότης καὶ φιλανθρωπία τοῦ Σωτῆρος μας Θεοῦ, μᾶς ἔσωσε ὄχι ἐξ αἰτίας τῶν ἔργων δικαιοσύνης ποὺ ἐμεῖς ἐπιτελέσαμε, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔλεός του»¹⁵. Πρόσεχε ποιὰ δύναμι εἶχε τὸ ἄσμα τὸ καινὸ· παρήγαγε ἀνθρώπους ἀπὸ λίθους καὶ ἀνθρώπους ἀπὸ θηρία. Ὅσοι δὲ κατὰ τὰ ἄλλα ἦσαν νεκροί, οἱ ἀμέτοχοι τῆς ἀληθινῆς ζωῆς, ἀνεβίωσαν μὲ τὸ ποὺ ἔγιναν μόνον ἀκροαταὶ τοῦ ἄσματος.

5,1 Ἐκδόσμησε ἐπίσης τοῦτο τὸ σύμπαν ἐμμελῶς καὶ ἔφερε σὲ συμφωνία τὴ διαφωνία τῶν στοιχείων, γιὰ νὰ καταστήσῃ τὸν

14. Α' Τμ. 6,11. Β' Τμ. 3,17.

15. Τίτ. 3,3-5.

αὐτῷ ἀρμονία γένηται. Καὶ θάλατταν μὲν ἀνήκεν λελυμένην, γῆς δὲ ἐπιβαίνειν κεκώλυκεν αὐτήν, γῆν δ' ἔμπαλιν ἐστερέωσεν φερομένην καὶ ὄρον αὐτήν ἐπηξεν θαλάττης, ναὶ μὴν καὶ πυρὸς ὄρμην ἐμάλαξεν ἀέρι, οἴονεὶ Δώριον ἀρμονίαν κεράσας Λυδίῳ, καὶ τὴν ἀέρος ἀπηνῆ ψυχρότητα τῇ παραπλοκῇ τοῦ πυρὸς ἐτιθάσευεν, τοὺς νεάτους τῶν ὄλων φθόγγους τούτους κερνάς ἐμμελῶς.

2 Καὶ δὴ τὸ ἄσμα τὸ ἀκῆρατον, ἔρεισμα τῶν ὄλων καὶ ἀρμονία τῶν πάντων, ἀπὸ τῶν μέσων ἐπὶ τὰ πέρατα καὶ ἀπὸ τῶν ἄκρων ἐπὶ τὰ μέσα διαταθέν, ἡρμόσατο τόδε τὸ πᾶν, οὐ κατὰ τὴν Θράκιον μουσικὴν, τὴν παραπλήσιον Ἰουβάλ, κατὰ δὲ τὴν πατριον τοῦ Θεοῦ
3 βούλησιν, ἣν ἐζήλωσε Δαβίδ. Ὁ δὲ ἐκ Δαβίδ καὶ πρὸ αὐτοῦ, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, λύραν μὲν καὶ κιθάραν, τὰ ἄψυχα ὄργανα, ὑπεριδῶν, κόσμον δὲ τόνδε καὶ δὴ καὶ τὸν σμικρὸν κόσμον, τὸν ἄνθρωπον, ψυχὴν τε καὶ σῶμα αὐτοῦ, ἀγίῳ Πνεύματι ἀρμολογούμενος, ψάλλει τῷ Θεῷ διὰ τοῦ πολυφώνου ὄργάνου καὶ προσάδει τῷ ὄργάνῳ τῷ ἀνθρώπῳ. «Σὺ γὰρ εἶ κιθάρα καὶ αὐλὸς καὶ ναὸς ἐμοί.» κιθάρα διὰ τὴν ἀρμονίαν, αὐλὸς διὰ τὸ Πνεῦμα, ναὸς διὰ τὸν Λόγον, ἴν' ἢ μὲν κρέκη, τὸ δὲ ἐμπνέη, ὁ δὲ χωρήσῃ τὸν Κύριον.

4 Ναὶ μὴν ὁ Δαβίδ ὁ βασιλεὺς, ὁ κιθαριστής, οὗ μικρῷ πρόσθεν ἐμνήσθημεν, προὔτρεπεν ὡς τὴν ἀλήθειαν, ἀπέτρεπε δὲ εἰδώλων, πολλοῦ γε ἔδει ὑμνεῖν αὐτὸν τοὺς δαίμονας ἀληθεῖ πρὸς αὐτοῦ διωκομένους μουσικῇ, ἣ τοῦ Σαοὺλ ἐνεργουμένου ἐκεῖνος ἄδων μόνον αὐτὸν ἰάσατο. Καλὸν ὁ Κύριος ὄργανον ἐμπνουν τὸν ἄνθρωπον ἐξεργάσατο κατ' εἰκόνα τὴν ἑαυτοῦ· ἀμέλει καὶ αὐτὸς ὄργανόν ἐστι τοῦ Θεοῦ παναρμόνιον, ἐμμελές καὶ ἅγιον, σοφία ὑπερκόσμιος, οὐράνιος Λόγος.

16. Ἀποδίδει ἐλεύθερα τὴ διήγησι τῆς Γενέσεως, με βάσι τῇ διδασκαλία περὶ τοῦ δημιουργικοῦ Λόγου.

17. Βλ. Γεν. 4,21. Ὁ Ἰουβάλ, υἱὸς τοῦ Λάμεχ, χαρακτηρίζεται ὡς ἐφευρέτης τοῦ ψαλτηρίου καὶ τῆς κιθάρας.

κόσμο μιὰ συνολική ἀρμονία¹⁶. Ἔφησε τὴ θάλασσα ἀπολυμένη καὶ τὴν ἐμπόδισε ν' ἀνεβῆ στὴ γῆ, τὴ γῆ πάλι τὴν ἐστερέωσε ἐπιπλέουσαν καὶ τὴν ἐπηξε σὰν ὄριο τῆς θάλασσας. Ἐπίσης καὶ τὴν ὄρμη τοῦ πυρός τὴν ἐμαλάκωσε μὲ τὸν ἀέρα σὰν νὰ ἀνέμιξε τὸν Δῶριο ἦχο μὲ τὸν Λύδιο καὶ ἐτιθάσευσε τὴν σκληρὴ ψυχρότητα τοῦ ἀέρα μὲ τὴν ἐμπλοκὴ τοῦ πυρός, συνθέτοντας ἀρμονικῶς τούτους τοὺς ὑψηλοὺς τῶν ὄλων φθόγγους.

2 Αὐτὸ λοιπὸν τὸ ἄσμα τὸ ἀκήρατο, τὸ ἔρεισμα τῶν ὄλων καὶ ἀρμονία τῶν πάντων, ἀφοῦ ἀπλώθηκε ἀπὸ τὰ μέσα στὰ πέρατα καὶ ἀπὸ τὰ ἄκρα πρὸς τὰ μέσα, συνήρμοσε τοῦτο τὸ σύμπαν, ὄχι σύμφωνα μὲ τὴν Θράκια μουσική, τὴν ἀνάλογη μὲ τοῦ Ἰουβάλ¹⁷, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὴν πατρικὴ βούλησι τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποία ἐζήλευσε ὁ Δαβίδ.

3 Ὁ δὲ προερχόμενος ἀπὸ τὸν Δαβίδ, ποὺ ὑπῆρχε καὶ πρὸ αὐτοῦ, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, περιφρονώντας τὴ λύρα καὶ τὴν κιθάρα, τὰ ἀψυχα ὄργανα, συνάρμοσε τοῦτον τὸν κόσμον καὶ μάλιστα καὶ τὸν μικρόκοσμον, τὸν ἄνθρωπον, ψυχὴ καὶ σῶμα του, μὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ ψάλλει στὸ Θεὸ μὲ τὸ πολύφωνον ὄργανον καὶ ἐφυμνεῖ μὲ ὄργανον τὸν ἄνθρωπον. «Ἐσὺ εἶσαι πράγματι κιθάρα καὶ αὐλὸς καὶ ναὸς γιὰ μένα»¹⁸. κιθάρα κατὰ τὴν ἀρμονία, αὐλὸς κατὰ τὸ Πνεῦμα, ναὸς κατὰ τὸ Λόγον, ὥστε ἡ πρώτη νὰ παίζη, ὁ αὐλὸς νὰ ἐμπνέη κι' ὁ ναὸς νὰ χωρῆ τὸν Κύριον.

4 Πράγματι ὁ βασιλεὺς Δαβίδ, ὁ κιθαριστής, ποὺ πρὶν ἀπὸ λίγο ἀναφέραμε, προέτρεπε πρὸς τὴν ἀλήθεια, ἀπέτρεπε ἀπὸ τὰ εἰδῶλα· κάθε ἄλλο παρὰ ὑμνοῦσε τοὺς δαίμονες, ποὺ μάλιστα ἐδιώκονταν ἀπ' αὐτὸν μὲ τὴν ἀληθινὴ μουσική, μὲ τὴν ὁποία ψάλλοντας μόνον ἐθεράπευσε ἐκεῖνος τὸν δαιμονιζόμενον Σαούλ¹⁹. Ὁ Κύριος ἐπεξεργάσθηκε τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα του καλὸ ἔμπνοον ὄργανον· καὶ βέβαια κι' αὐτὸς εἶναι ὄργανον τοῦ Θεοῦ παναρμόνιον, ἐμμελὲς καὶ ἅγιον, σοφία ὑπερκόσμια, οὐράνιος Λόγος.

18. Φαίνεται σὰν νὰ παραθέτη ἐδῶ ἀπὸ ἓνα ποίημα τοῦ εἶδους τῶν Ὠδῶν Σολομῶντος (βλ. π.χ. Ὠδὴ 14).

19. Α' Βασ. 16,23.

- 6,1 Τί δὴ οὖν τὸ ὄργανον, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ Κύριος, καὶ τὸ ἄσμα τὸ καινὸν βούλεται; Ὀφθαλμοὺς ἀναπετάσαι τυφλῶν καὶ ὦτα ἀνοῖξαι κωφῶν καὶ σκάζοντας τὸ πόδε ἢ πλανωμένους εἰς δικαιοσύνην χειραγωγῆσαι, Θεὸν ἀνθρώποις ἀφραίνουσιν ἐπιδειξαι, παῦσαι φθοράν, νικῆσαι θάνατον, υἱοὺς ἀπειθεῖς διαλλάξαι
- 2 Πατρί. Φιλάνθρωπον τὸ ὄργανον τοῦ Θεοῦ· ὁ Κύριος ἐλεεῖ, παιδεύει, προτρέπει, νουθετεῖ, σώζει, φυλάττει καὶ μισθὸν ἡμῖν τῆς μαθήσεως ἐκ περιουσίας βασιλείαν οὐρανῶν ἐπαγγέλλεται, τοῦτο μόνον ἀπολαύων ἡμῶν, ὃ σωζόμεθα. Κακία μὲν γὰρ τὴν ἀνθρώπων ἐπιβόσκεται φθοράν, ἢ δὲ ἀλήθεια, ὡσπερ ἡ μέλιττα λυμαινομένη τῶν ὄντων οὐδέν, ἐπὶ μόνῃς τῆς ἀνθρώπων ἀγάλλεται
- 3 σωτηρίας. Ἐχεις οὖν τὴν ἐπαγγελίαν, ἔχεις τὴν φιλανθρωπίαν· τῆς χάριτος μεταλάμβανε. Καί μου τὸ ἄσμα τὸ σωτήριον μὴ καινὸν οὕτως ὑπολάβῃς ὡς σκεῦος ἢ ὡς οἰκίαν· «πρὸ ἐωσφόρου» γὰρ ἦν, «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος».
- 4 Παλαιὰ δὲ ἡ πλάνη, καινὸν δὲ ἡ ἀλήθεια φαίνεται. Εἴτ' οὖν ἀρχαίους τοὺς Φρύγας διδάσκουσιν αἴγες μυθικαί, εἴτε αὖ τοὺς Ἀρκάδας οἱ προσελήνους ἀναγράφοντες ποιηταί, εἴτε μὴν αὖ τοὺς Αἴγυπτίους οἱ καὶ πρώτην ταύτην ἀναφῆναι τὴν γῆν θεοῦς τε καὶ ἀνθρώπους ὄνειρώσσοντες· ἀλλ' οὐ πρό γε τοῦ κόσμου τοῦδε τούτων οὐδὲ εἷς, πρὸ δὲ τῆς τοῦ κόσμου καταβολῆς ἡμεῖς, οἱ τῷ δεῖν ἔσεσθαι ἐν αὐτῷ πρότερον γεγεννημένοι τῷ Θεῷ, τοῦ Θεοῦ Λόγου τὰ λογικὰ πλάσματα ἡμεῖς, δι' ὃν ἀρχαῖζομεν, ὅτι «ἐν ἀρχῇ ὁ Λόγος ἦν».
- 5 Ἄλλ' ὅτι μὲν ἦν ὁ Λόγος ἀνωθεν, ἀρχὴ θεία τῶν πάντων ἦν τε

20. Ψαλμ. 109,3, Πρὸ τοῦ ἄστρου τῆς αὐγῆς.

21. Ἰω. 1,1.

22. Ἡρόδοτος 2,2.

6,1 Τί θέλει λοιπόν τὸ ὄργανο, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ Κύριος, καὶ τὸ ἄσμα τὸ καινόν; Νὰ καθαρῖση τῶν τυφλῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ν' ἀνοίξη τῶν κωφῶν τὰ αὐτιά, νὰ χειραγωγῆσθῃ στὴ δικαιοσύνη τοὺς παραπαίοντες ἢ πλανωμένους, νὰ ἐπιδείξῃ τὸν Θεὸ σὲ ἄφρονες ἀνθρώπους, νὰ σταματήσῃ τὴ φθορά, νὰ νικήσῃ τὸν θάνατο, υἱοὺς ἀπειθεῖς νὰ τοὺς συμφιλιώσῃ μὲ τὸν Πατέρα. Εἶναι φιλόανθρωπο τὸ ὄργανο τοῦ Θεοῦ· ὁ Κύριος ἐλεεῖ, παιδεύει, προτρέπει, νοθετεῖ, σώζει, φυλάττει καὶ μᾶς ὑπόσχε-
2 ται σὰν μισθὸ πλούσιο γιὰ τὴν μάθησι τὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ζητώντας ἀπὸ ἐμᾶς μόνο αὐτὴ τὴν ἀπόλαυσι, τὴ σωτηρία μας. Διότι ἡ μὲν κακία τρέφεται μὲ τὴν φθορὰ τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ ἡ ἀλήθεια, ὅπως ἡ μέλισσα, χωρὶς νὰ καταστρέφῃ, ἀγάλλε-
3 ται μόνο μὲ τὴν σωτηρία τῶν ἀνθρώπων. Ἔχεις λοιπόν τὴν ὑπόσχεσι, ἔχεις τὴ φιλοανθρωπία· μετάλαβε τὴ χάρι. Νὰ μὴ θεωρήσῃς ὅμως τὸ ἄσμα τὸ σωτήριο νέο μὲ τὴν ἔννοια ἐνὸς νέου σκεύους ἢ οἰκίας· διότι ὑπῆρχε «πρὸ τοῦ ἑωσφόρου»²⁰, καὶ «ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχὴ ἦταν ὁ Λόγος καὶ ὁ Λόγος ἦταν μαζὶ μὲ τὸν Θεὸ καὶ Θεὸς ἦταν ὁ Λόγος»²¹.

4 Παλαιὰ εἶναι ἡ πλάνη, ἐνῶ ἡ ἀλήθεια φαίνεται νέα. Ἔτσι λοιπόν εἴτε τοὺς Φρύγες χαρακτηρίζουν ὡς ἀρχαίους οἱ μυθικὲς αἴγες²², εἴτε τοὺς Ἀρκάδες ἀνακηρύσσουν προσεληνιακοὺς οἱ ποιηταί, εἴτε τῶν Αἰγυπτίων τὴν γῆ εἶδαν μερικοὶ στὸ ὄνειρό τους ὅτι πρώτη αὐτὴ ἀνέδειξε θεοὺς καὶ ἀνθρώπους²³, δὲν σημαίνει τίποτε· κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς δὲν ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τοῦτον τὸν κόσμον, ἐνῶ ἐμεῖς ὑπῆρχαμε πρὸ τῆς καταβολῆς τοῦ κόσμου²⁴, ἐμεῖς πού, ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ εἴμαστε μέσα σ' αὐτόν, ἐγεννηθήκαμε πρωτύτερα ἀπὸ τὸν Θεό, τὰ λογικὰ πλάσματα τοῦ Θεοῦ Λόγου²⁵, ἐξαιτίας τοῦ ὁποίου εἴμαστε ἀρχαῖοι, διότι «ὁ Λόγος ὑπῆρχε ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχή».

5 Ἀφοῦ λοιπόν ὁ Λόγος ὑπῆρχε ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἦταν καὶ εἶναι

23. Ἀπολλ. Ρόδιος 4,264.

24. Βλ. Ἐφ. 1,4.

25. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι λογικοί, διότι εἶναι πλάσματα τοῦ Λόγου.

καὶ ἔστιν· ὅτι δὲ νῦν ὄνομα ἔλαβεν τὸ πάλαι καθωσιωμένον, δυνάμει-
ως ἄξιον, ὁ Χριστός, καινὸν ἄσμα μοι κέκληται.

7.1 Αἴτιος γοῦν ὁ Λόγος, ὁ Χριστός, καὶ τοῦ εἶναι πάλαι ἡμᾶς (ἦν
γὰρ ἐν Θεῷ), καὶ τοῦ εὔ εἶναι (νῦν δὴ ἐπεφάνη ἀνθρώποις), αὐτὸς
οὗτος ὁ Λόγος, ὁ μόνος ἄμφω, Θεός τε καὶ ἄνθρωπος, ἀπάντων
ἡμῖν αἴτιος ἀγαθῶν, παρ' οὗ τὸ εὔ ζῆν ἐκδιδασκόμενοι εἰς αἰδίου
2 ζωὴν παραπεμπόμεθα. Κατὰ γὰρ τὸν θεσπέσιον ἐκεῖνον τοῦ Κυ-
ρίου ἀπόστολον «ἡ χάρις ἡ τοῦ Θεοῦ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις
ἐπεφάνη, παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα, ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς
κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν
ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ
ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ».

3 Τοῦτό ἐστι τὸ ἄσμα τὸ καινόν, ἡ ἐπιφάνεια ἡ νῦν ἐκλάμπασα
ἐν ἡμῖν τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος καὶ παρόντος Λόγου· ἐπεφάνη δὲ ἔναγχος
ὁ προὖν Σωτήρ, ἐπεφάνη ὁ ἐν τῷ ὄντι ὢν, ὅτι «ὁ Λόγος ὃς ἦν
πρὸς τὸν Θεόν», διδάσκαλος, ἐπεφάνη ὃ τὰ πάντα δεδημιούργηται
Λόγος· καὶ τὸ ζῆν ἐν ἀρχῇ μετὰ τοῦ πλάσαι παρασχῶν ὡς δημιουρ-
4 γός, τὸ εὔ ζῆν ἐδίδαξεν ἐπιφανείς ὡς διδάσκαλος, ἵνα τὸ ἀεὶ ζῆν
ὑστερον ὡς Θεὸς χορηγήσῃ. Ὁ δὲ οὐ νῦν γε πρῶτον ὤκτειρεν ἡμᾶς
τῆς πλάνης, ἀλλ' ἀνωθεν ἀρχῆθεν, νῦν δὲ ἤδη ἀπολλυμένους ἐπιφα-
νείς περισέσωκεν. Τὸ γὰρ πονηρὸν καὶ ἐρπηστικὸν θηρίον γοητεῦον
καταδουλοῦται καὶ αἰκίζεται εἰσέτι νῦν τοὺς ἀνθρώπους, ἐμοὶ δο-

26. Τίτ. 2,11-13.

27. Ἰω. 1,1.

θεία ἀρχὴ τῶν πάντων, κι' ἀφοῦ τώρα ἔλαβε τὸ ἀπὸ παλαιὰ καθγιασμένο ὄνομα, ἄξιο τῆς δυνάμεώς του, τὸ ὄνομα Χριστός, τὸν ἀποκαλῶ καινὸ ἄσμα.

7,1 Εἶναι λοιπὸν αἴτιος ὁ Λόγος, ὁ Χριστός, καὶ τοῦ ὅτι ὑπήρξαμε ἀπὸ παλαιὰ (διότι ἦταν μέσα στὸ Θεὸ) καὶ τοῦ ὅτι ὑπήρξαμε ἀγαθοὶ (ἀφοῦ τώρα ἐφανερώθηκε στοὺς ἀνθρώπους), αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Λόγος, ὁ μόνος ποὺ εἶναι καὶ τὰ δύο, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, αἴτιος ὅλων τῶν ἀγαθῶν γιὰ μᾶς, ἀπὸ τὸν ὁποῖο διδασκόμενοι τὸν τρόπο τῆς καλῆς ζωῆς, καθοδηγούμεστε στὴν αἰώνια
2 ζωὴ. Διότι σύμφωνα μὲ τὸν θεσπέσιο ἐκεῖνον ἀπόστολο τοῦ Κυρίου «ἡ σωτήρια χάρις τοῦ Θεοῦ ἐφανερώθηκε σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἐκπαιδεύοντάς μας, ὥστε, ἀρνούμενοι τὴν ἀσέβεια καὶ τὶς κοσμικὲς ἐπιθυμίες, νὰ ζήσωμε μὲ σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη καὶ εὐσέβεια σὲ τοῦτον τὸν αἰῶνα, ἀναμένοντας τὴν μακάρια ἐλπίδα καὶ φανέρωσι τῆς δόξας τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος μας Ἰησοῦ Χριστοῦ»²⁶.

3 Τοῦτο εἶναι τὸ ἄσμα τὸ καινὸ, ἡ φανέρωσις τοῦ Λόγου ποὺ ὑπῆρχε στὴν ἀρχὴ καὶ προὑπῆρχε, ἡ ὁποία ἔλαμψε τώρα ἀνάμεσά μας. Πράγματι ἐφανερώθηκε προσφάτως ὁ προὑπάρχων Σωτήρ, ἐφανερώθηκε ὁ προὑπάρχων μέσα στὸν ὄντα διδάσκαλος, «ὁ Λόγος ποὺ ἦταν μαζί μὲ τὸν Θεό»²⁷, ἐφανερώθηκε ὁ Λόγος ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχουν δημιουργηθῆ τὰ πάντα· καί, ἀφοῦ μαζί μὲ τὴν πλάσι ἐχορήγησε στὴν ἀρχὴ τὸ ζῆν ὡς δημιουργός, ὅταν ἐφανερώθηκε ἐδίδαξε τὸ εὖ ζῆν ὡς διδάσκαλος, ὥστε
4 ἔπειτα νὰ χορηγήσει ὡς Θεὸς τὸ αἰεὶ ζῆν²⁸. Δὲν μᾶς ἔδειξε εὐσπλαγχνία τώρα πρώτη φορά γιὰ τὴν πλάνη ὁ Λόγος, ἀλλ' ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχή, ἐνῶ τώρα, ποὺ ἐχανόμαστε πλέον, ἀφοῦ ἐφανερώθηκε, μᾶς ἔσωσε. Διότι τὸ πονηρὸ ἔρπετὸ ἀκόμη καὶ τώρα γοητεύοντας καταδουλώνει καὶ κακοποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους, τιμωρώντας τοὺς σὰν τοὺς βαρβάρους ποὺ, ὅπως λέγεται, δένουν

28. Ἀναγνωρίζει τρεῖς καταστάσεις ἐδῶ ὁ Κλήμης: τὴν ἀπλῆ ζωὴ, τὴν καλὴ ζωὴ, τὴν παντοτινὴ ζωὴ. Ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης εἶχε ὑπ' ὄψιν αὐτὴ τὴ διατύπωσι, *Περὶ θείων ὀνομάτων*, κ. 6. Περὶ ζωῆς.

κειν, βαρβαρικῶς τιμωρούμενον, οἱ νεκροῖς τοὺς αἰχμαλώτους συνδεῖν λέγονται σώμασιν, ἔστ' ἂν αὐτοῖς καὶ συσσαπῶσιν.

5 Ὁ γοῦν πονηρὸς οὐτοσὶ τύραννος καὶ δράκων, οὗς ἂν οἷός τε εἶη ἐκ γενετῆς σφετερίσασθαι, λίθοις καὶ ξύλοις καὶ ἀγάλμασιν καὶ τοιούτοις τισὶν εἰδώλοις προσσφίγξας τῷ δεισιδαιμονίας ἀθλίῳ δεσμῷ, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον, ζῶντας ἐπιφέρων συνέθαψεν αὐ-
6 τούς, ἔστ' ἂν καὶ συμφθαρῶσιν. Οὗ δὴ χάριν, εἷς γὰρ ὁ ἀπατεῶν ἄνωθεν μὲ τὴν Εὐαν, νῦν δὲ ἤδη καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους εἰς θάνατον ὑποφέρων, εἷς καὶ αὐτὸς ἐπίκουρος καὶ βοηθὸς ἡμῖν ὁ Κύριος, προμηνύων ἀρχῆθεν προφητικῶς, νῦν δὲ ἤδη καὶ ἐναργῶς εἰς σωτηρίαν παρακαλῶν.

8.1 Φύγωμεν οὖν ἀποστολικῇ πειθόμενοι παραγγελίᾳ «τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας», καὶ τῷ Σωτῆρι τῷ Κυρίῳ προσδράμωμεν, ὃς καὶ νῦν καὶ αἰεὶ προὔτρεπεν εἰς σωτηρίαν, διὰ τεράτων καὶ σημείων ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν ἐρήμῳ διὰ τε τῆς βάτου καὶ τῆς ἀκολουθούσης χάριτι φιλανθρωπίας θεραπαίνης δίκην Ἑβραίοις νεφέλης.
2 Τούτῳ μὲν δὴ τῷ φόβῳ τοὺς σκληροκαρδίους προὔτρεπεν· ἤδη δὲ καὶ διὰ Μωσέως τοῦ πανσόφου καὶ τοῦ φιλαλήθους Ἡσαΐα καὶ παντὸς τοῦ προφητικοῦ χοροῦ λογικώτερον ἐπὶ τὸν λόγον ἐπιστρέφει τοὺς τὰ ὦτα κεκτημένους· καὶ ἔσθ' ὅπῃ μὲν λοιδορεῖται, ἔστιν δ' οὗ καὶ ἀπειλεῖ· τοὺς δὲ καὶ θρηνεῖ τῶν ἀνθρώπων· ἴδει δὲ ἄλλοις, καθάπερ ἰατρὸς ἀγαθὸς τῶν νοσοῦντων σωμάτων τὰ μὲν καταπλάττων, τὰ δὲ καταλαείνων, τὰ δὲ καταντλῶν, τὰ δὲ καὶ σιδήρῳ διαιρῶν, ἐπικαίων δὲ ἄλλα, ἔστι δ' οὗ καὶ ἀποπρίων, εἴ πως οἷόν τε κἂν παρὰ μέρος ἢ μέλος τὸν ἀνθρώπον ὑγιᾶναι.

3 Πολύφωνός γε ὁ Σωτῆρ καὶ πολύτροπος εἰς ἀνθρώπων σωτηρίαν· ἀπειλῶν νουθετεῖ, λοιδορούμενος ἐπιστρέφει, θρηνῶν

τούς αἰχμαλώτους των μὲ νεκρά σώματα, ἕως ὅτου σαποῦν μαζί με αὐτά.

5 Ὁ πονηρὸς λοιπὸν αὐτὸς τύραννος καὶ δράκων ὄσους κατορθώση νὰ σφετερισθῆ ἐκ γενετῆς, περισφίγγοντάς τους σὲ λίθους καὶ ξύλα καὶ ἀγάλματα καὶ ἄλλα παρόμοια εἰδωλα, μετὸν ἄθλιο δεσμὸ τῆς δεισιδαιμονίας, κατὰ τὸ λεγόμενον, τοὺς κατεβάζει στὸν τάφο καὶ τοὺς θάπτει ζωντανούς, ἕως ὅτου φθα-
6 ροῦν μαζί με αὐτά. Γι' αὐτὸ, ἀφοῦ ἓνας εἶναι ὁ ἀπατεῶν πὺ ὠδήγησε στὸ θάνατο στὴν ἀρχὴ μὲν τὴν Εὐδα τώρα δὲ πλέον ὀδηγεῖ καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἓνας εἶναι καὶ ὁ ἐπίκουρος καὶ βοηθὸς μας Κύριος, πὺ στὴν ἀρχὴ προμηνοῦσε τὴν σωτηρία, τώρα δὲ πλέον προσκαλεῖ σ' αὐτὴν καὶ φανερά.

8,1 Ἄς ἀποφύγωμε λοιπὸν «τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέ-
ρος, τοῦ πνεύματος πὺ ἐνεργεῖ τώρα στοὺς υἱοὺς τῆς ἀπει-
θείας»²⁹, ὑπακούοντας στὴν ἀποστολικὴ παραγγελία, κι' ἄς
προστρέξωμε στὸν Σωτῆρα τὸν Κύριο, ὁ ὁποῖος καὶ τώρα προ-
τρέπει καὶ πάντοτε προέτρεπε σὲ σωτηρία μας, μετέρατα καὶ
σημεῖα στὴν Αἴγυπτο, μετὴ βᾶτο στὴν ἔρημο καὶ μετὴ νεφέλη
πὺ κατὰ τὴν φιλάνθρωπη χάρι του ἀκολουθοῦσε τοὺς
2 Ἑβραίους σὰν ὑπηρέτρια. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος προέτρεπε τοὺς
σκληροκάρδιους μετὸν φόβο, ἀπὸ τὸ ἄλλο δὲ ἐπαναφέρει
ὄσους ἔχουν αὐτιά λογικώτερα πρὸς τὸν Λόγο καὶ διὰ τοῦ παν-
σόφου Μωυσέως καὶ διὰ τοῦ φιλαλήθους Ἡσαΐα καὶ δι' ὀλο-
κλήρου τοῦ προφητικοῦ χοροῦ· ἄλλοτε λοιδορεῖ, καὶ ἄλλοτε
ἀπειλεῖ· ἄλλους ἀνθρώπους θρηνεῖ, σὲ ἄλλους ψάλλει, σὰν ἀγα-
θὸς ἰατρὸς πὺ τὰ σώματα τῶν ἀσθενῶν, ἄλλα καλύπτει μετὰ κα-
ταπλάσματα, ἄλλα ἐντρίβει, ἄλλα καταβρέχει, ἄλλα τὰ ἐγχειρί-
ζει μετὰ μαχαίρι, ἄλλα τὰ καυτηριάζει, καὶ μερικὰ τὰ πριονίζει,
μήπως κατορθῶσει νὰ θεραπεύσει τὸν ἄνθρωπο, ἔστω καὶ σ'
ἓνα μέρος ἢ μέρος.

3 Εἶναι δὲ πολὺφωνος ὁ Σωτῆρ καὶ πολὺτροπος³⁰ στὸ ἔργο
τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων· ἀπειλώντας νουθετεῖ, λοιδορών-

30. Βλ. Ἑβρ. 1,1.

έλεει, ψάλλων παρακαλεῖ, διὰ βάτου λαλεῖ (σημείων ἐκεῖνοι καὶ τεράτων ἐχρηζον) καὶ τῷ πυρὶ δεδίττεται τοὺς ἀνθρώπους, ἀνάπτων ἐκ κίονος τὴν φλόγα, δεῖγμα ὁμοῦ χάριτος καὶ φόβου· ἐὰν ὑπακούσης, τὸ φῶς, ἐὰν παρακούσης, τὸ πῦρ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ κίονος καὶ βάτου ἢ σὰρξ τιμιωτέρα, προφηῖται μετ' ἐκεῖνα φθέγγονται, αὐτὸς ἐν Ἡσαΐα ὁ Κύριος λαλῶν, αὐτὸς ἐν Ἡλίᾳ, ἐν στόματι προφητῶν αὐτός. Σὺ δὲ ἄλλ' εἰ προφήταις μὴ πιστεύεις, μῦθον δ' ὑπολαμβάνεις καὶ τοὺς ἄνδρας καὶ τὸ πῦρ, αὐτός σοι λαλήσει ὁ Κύριος, «ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἄρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἐκένωσε δὲ ἑαυτὸν» ὁ φιλοικτίρμων Θεός, σῶσαι τὸν ἄνθρωπον γλιχόμενος. Καὶ αὐτὸς ἤδη σοι ἐνεργῶς ὁ Λόγος λαλεῖ, δυσωπῶν τὴν ἀπιστίαν, ναί φημι, ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος γεγόμενος, ἵνα δὴ καὶ σὺ παρὰ ἀνθρώπου μάθης, πῆ ποτε ἄρα ἄνθρωπος γένηται Θεός.

9,1 Εἴτ' οὐκ ἄτοπον, ὦ φίλοι, τὸν μὲν Θεὸν ἄει προτρέπειν ἡμᾶς ἐπ' ἀρετὴν, ἡμᾶς δὲ ἀναδύεσθαι τὴν ὠφέλειαν καὶ ἀναβάλλεσθαι τὴν σωτηρίαν; Ἡ γὰρ οὐχὶ καὶ Ἰωάννης ἐπὶ σωτηρίαν παρακαλεῖ καὶ τὸ πᾶν γίνεται φωνὴ προτρεπτική; Πυθώμεθα τοίνυν αὐτοῦ· «τίς πόθεν εἰς ἀνδρῶν;». Ἡλίας μὲν οὐκ ἐρεῖ, Χριστὸς δὲ εἶναι ἀρνήσεται· φωνὴ δὲ ὁμολογήσει ἐν ἐρήμῳ βοῶσα. Τίς οὖν ἐστὶν Ἰωάννης; Ὡς τούτῳ λαβεῖν, ἐξέστω εἰπεῖν, φωνὴ τοῦ Λόγου προτρεπτικὴ ἐν ἐρήμῳ βοῶσα. Τί βοῶς, ὦ φωνή; «Εἶπε καὶ ἡμῖν». «Εὐ-
2 θείας ποιεῖτε τὰς ὁδοὺς Κυρίου». Πρόδρομος Ἰωάννης καὶ ἡ φωνὴ πρόδρομος τοῦ Λόγου, φωνὴ παρακλητική, προετοιμάζουσα εἰς

31. Ἡ βάτος τοῦ Σινᾶ, ἡ φλεγόμενη ἀλλὰ μὴ κατακαιομένη, Ἐξ. 3,4.

32. Βλ. Ἰω. 4,48.

33. Ὁ στύλος πυρὸς ποῦ ὠδηγοῦσε τὴν νύκτα τοὺς Ἰσραηλίτες, Ἐξ. 13,21ε.

34. Φιλ. 2,6-7.

35. Ἡ πρόσκλησις τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννη σὲ μετάνοια.

τας ἐπαναφέρει, θρηνώντας ἐλεεῖ, ψάλλοντας παρακαλεῖ, μὲ τὴ βάτο³¹ ὁμιλεῖ (ἐκεῖνοι ἐχρειάζονταν σημεῖα καὶ τέρατα)³² καὶ μὲ τὸ πῦρ φοβερίζει τοὺς ἀνθρώπους, ἀνάβοντας ἀπὸ τὸν στύλο τὴν φλόγα³³, δεῖγμα χάριτος μαζὶ καὶ φόβου· ἐὰν ὑπακούσης, σὲ περιμένει τὸ φῶς, ἐὰν παρακούσης, τὸ πῦρ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ σὰρκα εἶναι προτιμότερη καὶ ἀπὸ τὸν στύλο καὶ ἀπὸ τὴν βάτο, οἱ προφηῆτες ὁμιλοῦν ἔπειτα ἀπὸ ἐκεῖνα, ἢ μᾶλλον ὁ ἴδιος ὁ Κύριος πού ὁμιλεῖ διὰ τοῦ Ἡσαΐα, ὁ ἴδιος διὰ τοῦ Ἡλία, ὁ ἴδιος μὲ τὸ
 4 στόμα τῶν προφητῶν. Ἐσὺ ὅμως ἂν δὲν πιστεύης σὲ προφηῆτες, ἀλλὰ ἐκλαμβάνης ὡς μῦθο καὶ τοὺς ἄνδρες καὶ τὸ πῦρ, θὰ σοῦ ὁμιλήσῃ ὁ ἴδιος ὁ Κύριος, «ὁ ὁποῖος, καθὼς ἦταν Θεὸς στὴν ὑπόστασι, δὲν ἐθεώρησε ἀρπαγμὸ τὴν ἰσότητά του μὲ τὸν Θεό, καὶ ἐταπεινώσε τὸν ἑαυτό του»³⁴, ὁ οἰκτίρμων Θεός, ἐπιθυμώντας νὰ σώσει τὸν ἄνθρωπο. Ὁ ἴδιος Λόγος τώρα σοῦ ὁμιλεῖ ὀλοκάθαρα, ἐπιτιμώντας τὴν ἀπιστία σου, ἀλήθεια σοῦ λέγω, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ πού ἐγίνε ἀνθρώπος, γιὰ νὰ μάθης ἔτσι κι' ἐσὺ ἀπὸ ἄνθρωπο, πῶς κάποτε ὁ ἄνθρωπος θὰ γίνῃ Θεός.

- 9,1 Ἐπειτα, δὲν εἶναι ἄτοπο, ὧ φίλοι, ὁ μὲν Θεός νὰ μᾶς προτρέπη πάντοτε στὴν ἀρετή, καὶ ἐμεῖς νὰ ἀπορρίπτωμε τὴν ὠφέλεια καὶ ν' ἀναβάλωμε τὴ σωτηρία; Μήπως δηλαδή καὶ ὁ Ἰωάννης δὲν προσκαλεῖ σὲ σωτηρία³⁵ κι' ἡ φωνὴ του δὲν γίνεται γεμάτη προτροπή; «Ποιὸς ἄνδρας εἶσαι κι' ἀπὸ ποῦ;»³⁶ Δὲν δέχεται ὅτι εἶναι Ἡλίας καὶ ἀρνεῖται ὅτι εἶναι Χριστός, ἀλλὰ ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι μιὰ φωνὴ πού βοᾷ στὴν ἔρημο³⁷. Ποιὸς λοιπὸν εἶναι ὁ Ἰωάννης; Γιὰ νὰ λάβωμε ἕναν τύπο, εἶναι ἡ προτρεπτικὴ φωνὴ τοῦ Λόγου πού βοᾷ στὴν ἔρημο. Τί βοᾷς, ὧ φωνή; «Εἶπέ καὶ σὲ μᾶς»³⁸. «Κάμετε ὁμαλοὺς τοὺς δρόμους τοῦ Κυρίου»³⁹.
- 2 Πρόδρομος εἶναι ὁ Ἰωάννης καὶ ἡ φωνὴ εἶναι πρόδρομος τοῦ Λόγου, φωνὴ προσκλητήρια, πού προετοιμάζει γιὰ τὴ σωτηρία,

36. Ὀδύσσεια Α, 170. Τ, 105 ἐ.

37. Βλ. Ἰω. 1,20-23.

38. Ὀδύσσεια Α,10.

39. Ἡσ. 40,3. Ματθ. 3,3. Μάρκ. 1,3. Λουκᾶ 3,4. Ἰω. 1,23.

σωτηρίαν, φωνή προτρέπουσα εἰς κληρονομίαν οὐρανῶν· δι' ἣν ἡ στεῖρα καὶ ἔρημος ἄγονος οὐκέτι. Ταύτην μοι τὴν κυοφορίαν προεθέσπισεν ἀγγέλου φωνή· πρόδρομος ἦν κάκεινῃ τοῦ Κυρίου, στεῖραν εὐαγγελιζομένη γυναῖκα, ὡς Ἰωάννης τὴν ἔρημον.

3 Διὰ ταύτην τοίνυν τοῦ Λόγου τὴν φωνὴν ἡ στεῖρα εὐτεκνεῖ καὶ ἡ ἔρημος καρποφορεῖ· αἱ πρόδρομοι τοῦ Κυρίου φωναὶ δύο, ἀγγέλου καὶ Ἰωάννου, αἰνίσσονται μοι τὴν ἐναποκειμένην σωτηρίαν, ὡς ἐπιφανέντος τοῦ Λόγου τοῦδε εὐτεκνίας ἡμᾶς καρπὸν ἀπενέγκασθαι, ζωὴν αἰδίου. Ἄμφω γοῦν ἐς ταῦτὸν ἀγαοῦσα τὰ φωνὰ ἡ γραφὴ σαφηνίζει τὸ πᾶν· «ἀκουσάτω ἡ οὐ τίκτουσα· ρηξάτω φωνὴν ἢ οὐκ ᾧδίνουσα, ὅτι πλείονα τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα». Ἡμῖν εὐηγγελίζετο ἄγγελος, ἡμᾶς προὔ-
4 τρεπεν Ἰωάννης νοῆσαι τὸν γεωργόν, ζητῆσαι τὸν ἄνδρα. Εἷς γὰρ καὶ ὁ αὐτὸς οὗτος, ὁ τῆς στεῖρας ἀνὴρ, ὁ τῆς ἐρήμου γεωργός, ὁ τῆς θείας ἐμπλήσας δυνάμεως καὶ τὴν στεῖραν καὶ τὴν ἔρημον. Ἐπεὶ γὰρ πολλὰ τὰ τέκνα τῆς εὐγενοῦς, ἅπαις δὲ ἦν διὰ ἀπειθείαν ἢ πολύπαις ἀνέκαθεν Ἑβραία γυνή, ἡ στεῖρα τὸν ἄνδρα λαμβάνει καὶ ἡ ἔρημος τὸν γεωργόν· εἶτα ἡ μὲν καρπῶν, ἡ δὲ πιστῶν, ἄμφω δὲ μητέρες διὰ τὸν Λόγον· ἀπίστοις δὲ εἰσέτι νῦν καὶ στεῖρα καὶ ἔρημος περιλείπεται.

10.1 Ὁ μὲν Ἰωάννης, ὁ κῆρυξ τοῦ Λόγου, ταύτην πη παρεκάλει ἐτοίμους γίνεσθαι εἰς Θεοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, καὶ τοῦτο ἦν ὁ ἠνίσσετο ἡ Ζαχαρίου σιωπή, ἀναμένουσα τὸν πρόδρομον τοῦ Χριστοῦ καρπὸν, ἵνα τῆς ἀληθείας τὸ φῶς, ὁ Λόγος, τῶν προφητικῶν αἰνιγμάτων τὴν μυστικὴν ἀπολύσηται σιωπήν, εὐαγγέλιον γενόμενος.

40. Ἦσ. 54,1. Γολ. 4. 27

41. Ἄναφορὰ στὸ διπλὸ εὐαγγελισμό, Λουκᾶ 1,19 καὶ 1,28, πού ὁμοῦ ἐδῶ ἐφαρμόζεται στὴν καρποφορία τῆς ἐρημῆς ψυχῆς.

42. Τὴν λέξι ἐρημος ὁ Κλήμης σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο χρησιμοποιεῖ γιὰ δήλωσι τῆς ἐγκαταλελειμμένης ἢ χήρας γυναίκας καὶ γιὰ τὴν ἔρημο γῆ.

φωνή πού προτρέπει γιά τήν κληρονομία τῶν οὐρανῶν, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἡ στεῖρα καί ἔρημη γεννᾶ καί δέν εἶναι πλέον ἄγονη⁴⁰. Αὐτήν τήν κυοφορία μου τήν ἀνήγγειλε φωνή ἀγγέλου⁴¹. πρόδρομος ἦταν κι' ἐκείνη τοῦ Κυρίου, πού ἀνήγγελλε σέ στεῖρα γυναῖκα τὸ νέο, ὅπως ὁ Ἰωάννης τήν ἔρημο.

- 3 Ἀπ' αὐτήν λοιπὸν ἡ φωνή τοῦ Λόγου ἡ στεῖρα τεκνοποιεῖ κι' ἡ ἔρημος⁴² καρποφορεῖ. Οἱ δύο προδρομικὲς γιά τὸν Κύριο φωνές, τοῦ ἀγγέλου καί τοῦ Ἰωάννη, μου ὑπαινίσσονται τήν ἀποκειμένη σωτηρία, ὅτι, ἀφοῦ φανερωθῆ ὁ Λόγος αὐτός, θά
- 4 φέρωμε ἐξαίρετο καρπὸ, τήν αἰδία ζωή. Ἐνώνοντας λοιπὸν τίς δύο φωνές μαζί ἡ Γραφή ἀποσαφηνίζει ὅλη τήν ἔννοιά τους. «Ἐὰς ἀκούση ἡ ἄγονη, ἡς κραυγὰση ἡ ἄτεκνη, ὅτι τὰ τέκνα τῆς ἔρημης θά εἶναι περισσότερα ἀπὸ τῆς πανδρεμένης»⁴³. Σ' ἐμᾶς ἔκαμε τήν καλὴ ἀγγελία ὁ ἀγγελος, ἐμᾶς προέτρεπε ὁ Ἰωάννης
- 5 νὰ σκεφθοῦμε τὸν γεωργό, νὰ ζητήσωμε τὸν ἄνδρα. Διότι αὐτὸς εἶναι ἕνας καί ὁ αὐτός, ὁ ἄνδρας τῆς στεῖρας, ὁ γεωργὸς τῆς ἔρημου, αὐτὸς πού ἐγέμισε θεία δύναμι καί τὴ στεῖρα καί τήν ἔρημο. Ἐπειδὴ δηλαδὴ τὰ τέκνα τῆς γόνιμης εἶναι πολλά, ἀπὸ ἀπείθεια δὲ ἦταν ἄπαιδη ἢ πολὺπαιδη ἀνέκαθεν Ἑβραία γυναῖκα, ἡ στεῖρα λαμβάνει τὸν ἄνδρα καί ἡ ἔρημη τὸν γεωργό· ἔπειτα ἢ μιὰ φέρει καρπούς, ἢ ἄλλη φέρει πιστούς, κι' οἱ δύο εἶναι ἔτσι μητέρες ἐξ αἰτίας τοῦ Λόγου. Στους ἀπίστους ὁμως ἀπομένει καί τώρα ἡ στεῖρα καί ἡ ἔρημος⁴⁴.

10,1 Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο προσκαλοῦσε ὁ Ἰωάννης, ὁ κήρυξ τοῦ Λόγου, νὰ γίνουν ἔτοιμοι γιά τήν παρουσία τοῦ Χριστοῦ, κι' αὐτὸ ἦταν ἐκεῖνο πού ὑπαινισσόταν ἡ σιωπὴ τοῦ Ζαχαρία, ἀναμένοντας τὸν προδρομικὸ καρπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὥστε τῆς ἀληθείας τὸ φῶς, ὁ Λόγος νὰ λύση τὴ μυστικὴ σιωπὴ τῶν προφητικῶν αἰνιγμάτων, γενόμενος Εὐαγγέλιο.

43. Ἦσ. 54,1.

44. Ἔως τώρα πολύτεκνη ἦταν ἡ Ἑβραία γυναῖκα, ἡ Συναγωγὴ, καί ἄτεκνη ἡ ἐθνικὴ γυναῖκα. Ἀπὸ τὴν ἀπείθεια ἀντιστρέφονται οἱ ὁροι καί ὁδηγοῦν σὲ μιὰ εὐτεκνη καί καρποφόρο γυναῖκα, τὴν Ἐκκλησία. Ὅσοι καί στὴ Συναγωγὴ καί στὸν εἰδωλολατρικὸ κόσμον μένουσ ἀπίστοι ἀπομένουν ἄγονοι.

2 Σὺ δὲ εἰ ποθεῖς ἰδεῖν ὡς ἀληθῶς τὸν Θεόν, καθαρσίῳν μετα-
λάμβανε θεοπρεπῶν, οὐ δάφνης πετάλων καὶ ταιγιῶν τινῶν ἐρίῳ
καὶ πορφύρα πεποικιλμένων, δικαιοσύνην δὲ ἀναδησάμενος καὶ
τῆς ἐγκρατείας τὰ πέταλα περιθέμενος πολυπραγμόνει Χριστόν·
«ἐγὼ γὰρ εἰμι ἡ θύρα», φησί που, ἦν ἐκμαθεῖν δεῖ νοῆσαι θελήσασι
3 τὸν Θεόν, ὅπως ἡμῖν ἀθρόας τῶν οὐρανῶν ἀναπετάσῃ πύλας· λο-
γικαὶ γὰρ αἱ τοῦ Λόγου πύλαι, πίστεως ἀνοιγνύμεναι κλειδί· «Θεὸν
οὐδεὶς ἔγνω, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς καὶ ὃς ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ». Θύραν δε
εὖ οἶδ' ὅτι τὴν ἀποκεκλεισμένην τέως ὁ ἀνοιγνὺς ὕστερον ἀποκα-
λύπτει τᾶνδον καὶ δείκνυσιν αἰ μὴδὲ γινῶναι οἷόν τε ἦν πρότερον, εἰ
μὴ διὰ Χριστοῦ πεπορευμένοις, δι' οὗ μόνου Θεοῦ ἐποπτεύεται.

- 2 Ἐσὺ ὁμοῦς ἂν ποθῆς νὰ ἰδῆς πράγματι τὸν Θεό, νὰ μετάσχη σὲ θεοπρεπεῖς καθάρσιες τελετές⁴⁵, ὄχι σὲ φύλλα δάφνης⁴⁶ καὶ ταινίες κεντημένες μὲ ἔριο καὶ πορφύρα⁴⁷, ἀφοῦ στεφανωθῆς μὲ δικαιοσύνη καὶ φορέσης τῆς ἐγκρατείας τὰ φύλλα, ἀσχολήσο μὲ τὸν Χριστό, διότι λέγει κάπου, «ἐγὼ εἶμαι ἡ θύρα»⁴⁸, θύρα πού, ἂν θέλωμε νὰ κατανοήσωμε τὸν Θεό, πρέπει νὰ τὴν μάθω
- 3 με, γιὰ νὰ μᾶς ἀνοίξη ὅλες τὶς πύλες τῶν οὐρανῶν. Διότι οἱ πύλες τοῦ Λόγου εἶναι λογικές, κι' ἀνοίγονται μὲ τὸ κλειδί τῆς πίστεως: «κανένας δὲν ἐγνώρισε τὸν Θεό, παρὰ μόνο ὁ Υἱὸς καὶ ἐκεῖνος στὸν ὁποῖο ὁ Υἱὸς θὰ τὸν ἀποκαλύψῃ»⁴⁹. Γνωρίζε καλά ὅτι αὐτὸς πού ἀνοίγει τὴν ἕως τώρα κλειστὴ θύρα, ἐπειτα ἀποκαλύπτει ὅσα εἶναι μέσα καὶ δείχνει τὰ πράγματα πού δὲ ἦταν δυνατό οὔτε νὰ τὰ γνωρίσουν πρωτύτερα, παρὰ μόνο ὅσο βαδίζουν κατὰ τὸν Χριστό, διὰ τοῦ ὁποίου μόνο ἐποπτεύεται ὁ Θεός.

---

45. Θεοπρεπῆς καθάρσις τελετὴ εἶναι βέβαια τὸ βάπτισμα.

46. Φύλλα δάφνης ἔφεραν οἱ λάτρες τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὰ ἑμασοῦσε στοῦ Δελφοῦς ἢ Πυθίας.

47. Ὅπως στὰ Παναθήναια.

48. Ἰω. 10,9.

49. Ματθ. 11,27.

⟨ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΟΡΓΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΑΝΤΕΙΩΝ
ΑΛΟΓΙΑΣ⟩

11,1 ἼΑδυτα τοίνυν ἄθεα μὴ πολυπραγμονεῖτε μηδὲ βαράθρων στόματα τερατείας ἔμπλεα ἢ λέβητα Θεσπρώτιον ἢ τρίποδα Κιρραῖον ἢ Δωδωναῖον χαλκεῖον· γεράνδρυν δὲ ψάμμοις ἐρήμαις τετιμημένον καὶ τὸ αὐτόθι μαντεῖον αὐτῇ δρυϊ μεμαρασμένον μύθοις γεγηρακόσι καταλείψατε. Σεσίγηται γοῦν ἡ Κασταλίας πηγὴ καὶ Κολοφῶνος ἄλλη πηγὴ, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως τέθνηκενάματα μαντικά καὶ δῆ τοῦ τύφου κενὰ ὄψε μὲν, ὁμως δ' οὖν διελήλεγκται τοῖς ἰδίοις συνεκρεύσαντα μύθοις.

2 Διήγησαι ἡμῖν καὶ τῆς ἄλλης μαντικῆς, μάλλον δὲ μανικῆς, τὰ ἄρηστα χρηστήρια, τὸν Κλάριον, τὸν Πύθιον, τὸν Διδυμέα, τὸν Ἀμφιάρεω, τὸν Ἀπόλλω, τὸν Ἀμφίλοχον, εἰ δὲ βούλει καὶ τερατοσκοπούς καὶ οἰωνοσκοπούς καὶ τοὺς ὄνειρων κριτὰς ἀνέρου σὺν αὐτοῖς· στήσον δὲ ὁμοῦ παρὰ τὸν Πύθιον τοὺς ἀλευρομάντεις ἄγων καὶ κριθομάντεις καὶ τοὺς εἰσέτι παρὰ τοῖς πολλοῖς τετιμημένους

1. Λέβης ποὺ ὑπῆρχε στὸ νεκυομαντεῖο τῆς Θεσπρωτίας.

2. Ὁ τρίπους τῆς Πυθίας στὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν, εὐρισκόμενο στὴν περιοχὴ τῆς Κίρρας.

3. Χάλκινο ὄργανο στὸ μαντεῖο τῆς Δωδώνης.

4. Προφανῶς ὁ Κλήμης ἐδῶ, γράφοντας στὴν Αἴγυπτο, ὑπαινίσσεται τὸν μῦθο περὶ τῆς συγγενείας τοῦ μαντείου τοῦ Διὸς στὴ Δωδώνη μὲ τὸ τοῦ ἼΑμμωνος Διὸς στὴ Λιβύη.

5. Τὸ μαντεῖο τοῦ ἸΑπόλλωνος εὐρίσκονταν δίπλα σὲ μυθικὲς πηγές, τῶν Δελφῶν στὴν Κασταλία, τοῦ Κολοφῶνος τῆς Ἰωνίας στὴν πηγὴ τοῦ Κλάρου.

« ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΟΡΓΙΑΣΤΙΚΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΑΝΤΕΙΩΝ »

11,1 Μὴ πολυασχολεῖσθε λοιπὸν μὲ ἄθεα ἀγιαστήρια οὔτε μὲ στόματα γεμᾶτα τερατεῖες οὔτε μὲ Θεσπρωτικὸ λέβητα¹ ἢ Κιρραῖο τρίποδα² ἢ Δωδωναῖο χαλκεῖο³. Ἐγκαταλείψατε στοὺς γερασμένους μύθους τὴν παλαιὰ βαλανιδιά τὴν τιμημένη μὲ τὴν ἄμμο τῆς ἐρήμου⁴ καὶ τὸ ἐκεῖ μαντεῖο μαραμένο μὲ τὴν ἴδια τὴ βαλανιδιά. Ἐσίγησε λοιπὸν ἡ Κασταλία πηγὴ καὶ ἡ ἄλλη πηγὴ τοῦ Κολοφῶνος⁵, ἐνῶ καὶ τὰ ἄλλα μαντικὰ ὕδατα ἀπέθαναν ὁμοίως, ἀφοῦ ἀποδείχθηκε ἔστω καὶ ἀργὰ ὅτι ἦσαν ἄδεια ἀπὸ τὸν ἀτμό, ὁ ὁποῖος ἐξέρρευσε μαζὶ μὲ τοὺς μύθους των⁶.

2 Διηγῆσου μας καὶ τῆς ἄλλης τέχνης τῆς μαντικῆς, ἢ μᾶλλον τῆς μαντικῆς, τὰ ἄχρηστα χρηστήρια, διηγῆσου μας τὸν Κλάριο θεό, τὸν Πύθιο, τὸν Διδυμέα, τὸν Ἀπόλλωνα⁷, τὸν Ἀμφιάρεω, τὸν Ἀμφίλοχο⁸, κι' ἂν θέλης ἐξέτασε μαζὶ μὲ αὐτοὺς ἐπίσης τοὺς τερατοσκόπους καὶ οἰωνοσκόπους καὶ τοὺς κριτὰς τῶν ὀνείρων· καὶ φέρε νὰ στήσης δίπλα στὸν Πύθιο θεὸ τοὺς ἀλευρομάντεις καὶ κριθομάντεις, καθὼς καὶ τοὺς τιμωμένους

6. Οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ἱέρειες τοῦ Ἀπόλλωνος ἐμάντευαν μέσα σὲ μιὰ ἀχλὺ ποὺ προκαλοῦσε ἡ καῦσις φύλλων δάφνης καὶ ἄλλης ὕλης.

7. Σὲ ὄλα τὰ προηγούμενα μαντεῖα ὁ Θεὸς ἦταν ὁ Ἀπόλλων· ἀλλὰ ἀρχικῶς στὸ κάθε μέρος ὁ Θεὸς ἐφερόταν καὶ αὐτοτελῶς μὲ τὰ ὀνόματα ποὺ παρατίθενται ἐδῶ. Στὴ χειρόγραφη παράδοσι τὸ ὄνομα ἔχει μετακινηθῆ παρακάτω, ἀνάμεσα στὸν Ἀμφιάρεω καὶ τὸν Ἀμφίλοχο, ποὺ δείχνει περισσότερη αὐτοτελεῖα τῶν παραπάνω θεοτήτων.

8. Ὁ Ἀμφιάρεωσ καὶ ὁ υἱὸς του Ἀμφίλοχος ἐτιμῶνταν σὲ μαντικὸ ἱερὸ στάδρια μεταξὺ Βοιωτίας καὶ Ἀττικῆς τὸ Ἀμφιάραιον.

ἐγγαστριμύθους· ναὶ μὴν ἄδυτα Αἰγυπτίων καὶ Τυρρηνῶν νεκυο-
 3 μαντεῖαι σκότῳ παραδιδόσθων. Μανικὰ ταῦτα ὡς ἀληθῶς ἀν-
 θρώπων ἀπίστων σοφιστήρια καὶ πλάνης ἀκράτου κυβευτήρια.
 Συνέμποροι τῆσδε τῆς γοητείας αἴγες αἰ ἐπὶ μαντικὴν ἠσκημέναι
 καὶ κόρακες ἀνθρώποις χρᾶν ὑπὸ ἀνθρώπων διδασκόμενοι.

12.1 Τί δ' εἶ σοι καταλέγοιμι τὰ μυστήρια; Οὐκ ἐξορχήσομαι μὲν,
 ὡσπερ Ἀλκιβιάδην λέγουσιν, ἀπογυμνώσω δὲ εὖ μάλα ἀνὰ τὸν τῆς
 ἀληθείας λόγον τὴν γοητεῖαν τὴν ἐγκεκρυμμένην αὐτοῖς καὶ αὐτοῦς
 γε τοὺς καλουμένους ὑμῶν θεούς, ὧν αἰ τελεταὶ μυστικάι, οἷον ἐπὶ
 σκηνῆς τοῦ βίου τοῖς τῆς ἀληθείας ἐγκυκλήσω θεαταῖς.

2 Διόνυσον μαινόλην ὀργιάζουσι. Βάκχοι ὠμοφαγία τὴν ἱερομα-
 νίαν ἄγοντες καὶ τελίσκουσι τὰς κρεονομίας τῶν φόνων ἀνεστεμ-
 μένοι τοῖς ὄφειν, ἐπολολύζοντες Εὐάν, Εὐάν ἐκείνην, δι' ἣν ἡ πλά-
 νη παρηκολούθησεν. Καὶ σημεῖον ὀργίων βακχικῶν ὄφις ἐστὶ τετε-
 λεσμένος. Αὐτίκα γοῶν κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν Ἑβραίων φωνὴν ὄνο-
 μα τὸ Ἔνια δασυνόμενον ἐρμηνεύεται ὄφις ἢ θῆλεια. Δηῶ δὲ καὶ
 Κόρη δράμα ἤδη ἐγενέσθην μυστικόν, καὶ τὴν πλάνην καὶ τὴν ἀρ-
 παγὴν καὶ τὸ πένθος αὐταῖν Ἐλευσίς δαδουχεῖ.

13.1 Καί μοι δοκεῖ τὰ ὄργια καὶ τὰ μυστήρια δεῖν ἐτυμολογεῖν, τὰ
 μὲν ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς Διοῦς τῆς πρὸς Δία γεγεννημένης, τὰ δὲ ἀπὸ

9. Πρόκειται γὰρ τὸ Ἄορνο τῆς Κύμης στὴν Ἰταλία.

10. Χώρα παιγνιδιῶν, ὅπου οἱ ἀπατεῶνες κερδίζουν μὲ τίς ἐπινοήσεις των, εἶναι τὰ κυβευτήρια.

11. Εἶναι ἡ οἰωνοσκοπία καὶ οἰωνομαντεία.

12. Βλ. Πλουτάρχου, Ἀλκιβιάδης 19. Θουκυδίδου, Ἱστορία 6,28. Ἀνδοκίδου 1,11-14 καὶ 16.

ἀπὸ πολλοὺς ἐγγαστριμύθους. ἼΑς παραδοθοῦν στὸ σκότος ἐπίσης τὰ μυστηριώδη ἁγιαστήρια τῶν Αἰγυπτίων καὶ οἱ νεκρομαντεῖες τῶν Τυρρηνῶν⁹. Ὅλα αὐτὰ εἶναι πράγματα μανιακὰ, σοφιστήρια ἀπίστων ἀνθρώπων καὶ κυβευτήρια ἄκρατης πλάνης¹⁰. Εἶναι δὲ συνέμποροι αὐτῆς τῆς γοητείας, αἶγες ἐξασκημένες στὴ μαντική καὶ κόρακες ποὺ διδάσκονται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους νὰ χρησιμοδοτοῦν¹¹.

12,1 Τί χρειάζεται νὰ σοῦ ἀπαριθμήσω τὰ μυστήρια; Βέβαια δὲν θὰ τὰ ἐξευτελίσω μὲ παρωδίες, ὅπως λέγουν ὅτι ἔκαμε ὁ Ἄλκιβιάδης¹², ἀλλὰ θὰ ξεγυμνῶσω κατὰ τὸν Λόγο τῆς ἀληθείας τὴν γοητεία ποὺ εἶναι κρυμμένη καὶ θὰ παρουσιάσω στοὺς θεατὰς τῆς ἀληθείας αὐτοὺς ποὺ ἀποκαλοῦνται ἀπὸ σᾶς θεοί, στοὺς ὁποίους ἀφιερώνονται οἱ μυστικὲς τελετὲς σάν ἐπάνω στὴ σκηνὴ τοῦ βίου.

2 Τὸν Διόνυσο τὸν μανιακὸ ἐορτάζουν οἱ Βάκχοι μὲ τρόπο ὀργιαστικό, ἐκδηλώνοντας τὴν ἱερομανία μὲ ὠμοφαγία, διανέμουν τελετουργικῶς τὰ κρέατα ἀπὸ τοὺς φόνους, στεφανωμένοι μὲ τοὺς ὄφεις, κραυγάζοντας Εὐάν, δηλαδὴ ἐκείνη τὴν Εὐα¹³, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἐπηκολούθησε ἡ πλάνη. Καὶ σημεῖο τῶν βακχικῶν ὀργίων εἶναι ὁ ὄφιν. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸ ὅτι κατὰ τὴν Ἑβραϊκὴ γλῶσσα ἀκριβῶς τὸ ὄνομα Εὐα δασυνόμενο σημαίνει ὄφιν θηλυκὴ¹⁴. Ἡ δὲ Δηῶ καὶ ἡ Κόρη¹⁵ ἔχουν πλεόν καταστῆ ἓνα μυστικὸ δρᾶμα καὶ ἡ Ἐλευσίς ἐορτάζει μὲ δαδουχίεις τὴν περιπλάνησι καὶ τὴν ἀρπαγὴ καὶ τὸ πένθος τους.

13,1 Νομίζω δὲ ὅτι πρέπει νὰ ἐτυμολογήσω τὰ ὄργια καὶ τὰ μυστήρια, τὰ ὄργια ἀπὸ τὴν ὀργὴ τῆς Διοῦς πρὸς τὸν Δία καὶ τὰ

13. Ὁ Κλήμης ἐδῶ ταυτίζει τὴν συνήθη τελετουργικὴ κραυγὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Εὐοῖ, Εὐάν, μὲ τὸ ὄνομα τῆς προμήτορος Εὐας, αὐθαιρέτως βέβαια.

14. Στὰ ἑβραϊκὰ τὸ ὄνομα τῆς Εὐας εἶναι Χαββά (=Ζωή), ἐνῶ ὁ ὄφιν στὰ Ἰουδαϊοαραμαϊκὰ λέγεται Χιββά.

15. Δηῶ εἶναι ἡ Δή-μητρα καὶ Κόρη εἶναι ἡ Περσεφόνη. Ὁ Κλήμης ἐγνώριζε καλὰ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια.

τοῦ μύσους τοῦ συμβεβηκότος περὶ τὸν Διόνυσον· εἰ δὲ καὶ ἀπὸ Μουῦντός τινος Ἀττικοῦ, ὃν ἐν κυνηγίᾳ διαφθαρῆναι Ἀπολλόδωρος λέγει, οὐ φθόνος· ὑμῶν δεδόξασται τὰ μυστήρια ἐπιτυμβίω
 2 τιμῇ. Πάρεστι δὲ καὶ ἄλλως μυθήριά σοι νοεῖν ἀντιστοιχοῦντων τῶν γραμμάτων τὰ μυστήρια· θηρεύουσι γὰρ εἰ καὶ ἄλλοι τινές, ἀτὰρ δὴ καὶ οἱ μῦθοι οἱ τοιοῖδε Θρακῶν τοὺς βαρβαρικωτάτους, Φρυγῶν τοὺς ἀνοητοτάτους, Ἑλλήνων τοὺς δεισιδαίμονας.

3 Ὅλοιτο οὖν ὁ τῆσδε ἄρξας τῆς ἀπάτης ἀνθρώποις, εἴτε ὁ Δάρδανος, ὁ Μητρὸς θεῶν καταδείξας τὰ μυστήρια, εἴτε Ἡετίων, ὁ τὰ Σαμοθράκων ὄργια καὶ τελετὰς ὑποστησάμενος, εἴτε ὁ Φρύξ ἐκεῖνος ὁ Μίδας, ὁ παρὰ τοῦ Ὀδρύσου μαθὼν, ἔπειτα διαδοὺς τοῖς
 4 ὑποτεταγμένοις ἔντεχνον ἀπάτην. Οὐ γάρ με ὁ Κύπριος ὁ νησιώτης Κινύρας παραπείσαι ποτ' ἂν, τὰ περὶ τὴν Ἀφροδίτην μαχλῶντα ὄργια ἐκ νυκτὸς ἡμέρα παραδοῦναι τολμήσας, φιλοτιμούμενος θειά-
 5 σαι πόρνην πολίτιδα. Μελάμποδα δὲ τὸν Ἀμυθάονος ἄλλοι φασὶν ἐξ Αἰγύπτου μετακομίσει τῇ Ἑλλάδι τὰς Δηοῦς ἑορτὰς, πένθος ὑμνούμενον. Τούτους ἔγωγ' ἂν ἀρχεκάκους φήσαιμι, μύθων ἀθέων καὶ δεισιδαιμονίας ὀλεθρίου πατέρας, σπέρμα κακίας καὶ φθορᾶς ἐγκαταφυτεύσαντας τῷ βίῳ τὰ μυστήρια.

14,1 Ἦδη δέ, καὶ γὰρ καιρὸς, αὐτὰ ὑμῶν τὰ ὄργια ἐξελέγξω ἀπάτης καὶ τερατείας ἔμπλεα. Καὶ εἰ μεμύησθε, ἐπιγελάσεσθε μᾶλλον τοῖς μύθοις ὑμῶν τούτοις τοῖς τιμωμένοις. Ἀγορεύω δὲ ἀναφανδὸν

16. Πρόκειται γιὰ παρετυμολογίες, σὰν αὐτὲς ποὺ συνήθιζαν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

17. Θραῖκες καὶ Φρύγες ἦσαν ἔθνη συγγενῆ μεταξὺ τους καὶ μὲ τοὺς Ἕλληνας.

18. Ὁ Δάρδανος, βασιλεὺς τῆς Σαμοθράκης, θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς ἀρχαίους

μυστήρια ἀπὸ τὸ μῦθος γύρω ἀπὸ τὸν Διόνυσο, τὸ μίασμα¹⁶. Ἄν πάλι ὁ ὄρος μυστήρια παράγεται ἀπὸ κάποιον Ἀττικὸ Μυοῦντα, γιὰ τὸν ὁποῖο λέγει ὁ Ἀπολλόδωρος ὅτι ἐφονεύθηκε σὲ κυνήγι, δὲν ἀντιλέγω· τὰ μυστήριά σας θεωροῦνται σὰν ἐπιτάφια τιμῆ. Μπορεῖτε πάλι νὰ ἐκλάβετε καὶ ἀλλιῶς τὰ μυστήρια ὡς μυθήρια, καθὼς ἀντιστοιχοῦν μεταξὺ τους τὰ γράμματα· διότι οἱ μῦθοι αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι ἐκεῖνοι πὺ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο συλλαμβάνουν τοὺς βαρβάρους Θραῖκες, τοὺς ἀνόητους Φρύγες καὶ τοὺς δεισιδαίμονες Ἕλληνες¹⁷.

3 Ἄς χαθῆ λοιπὸν ἐκεῖνος πὺ εἰσήγαγε τὴν ἀπάτη ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες, εἴτε ὁ Δάρδανος πὺ ἐδίδαξε τὰ μυστήρια τῆς Μητρὸς τῶν Θεῶν, εἴτε ὁ Ἡετίων πὺ συνέστησε τὰ ὄργια καὶ τὶς τελετὲς τῶν Σαμοθρακῶν, εἴτε ὁ Φρύξ ἐκεῖνος Μίδα, πὺ ἔμαθε ἀπὸ τὸν Ὀδρῦση¹⁸ κι' ἔπειτα διέδωσε στοὺς ὑπηκόους 4 του τὴν ἐντεχνη ἀπάτη. Δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ παρασύρη Κύπριος Κινύρας, ὁ νησιώτης πὺ ἐτόλμησε νὰ παραδώσῃ ἀπὸ τὴ νύκτα στὴν ἡμέρα τὰ ἀσελγῆ ὄργια τῆς λατρείας τῆς Ἀφροδίτης, προσπαθώντας νὰ θεοποιήσῃ τὴν συμπολίτιδά του πόρνη. 5 Γιὰ τὸν Μελάμποδα δέ, υἱὸ τοῦ Ἀμυθάονος, ἄλλοι λέγουν ὅτι μετέφερε στὴν Ἑλλάδα τὶς ἐορτὲς τῆς Δηοῦς ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, τὴν ἐξῆμνησι τοῦ πένθους. Τούτους τοὺς ἀνθρώπους ἐγὼ θὰ τοὺς ἐχαρακτήριζα ἀρχεκάκους πατέρες ἀθέων μῦθων καὶ ὀλεθρίας δεισιδαιμονίας πὺ καταφύτευσαν στὸν ἀνθρώπινο βίον σὰν σπέρμα κακίας καὶ φθορᾶς τὰ μυστήρια.

14,1 Τώρα εἶναι καιρὸς ν' ἀποδείξω ὅτι αὐτὰ τὰ ὄργιά σας εἶναι γεμᾶτα ἀπάτη καὶ τερατωδεῖα. Καὶ ἂν ἔχετε μνηθῆ, θὰ γελάσετε μᾶλλον μὲ αὐτοὺς τοὺς μῦθους πὺ τιμᾶτε¹⁹. Διακηρύσσω φα-

ὡς εἰσηγητῆς τῶν μυστηριακῶν τελετῶν τῆς Σαμοθράκης μαζί μὲ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἡετίωνα. Ὀδρῦσαι ἦσαν φυλὴ τῶν Θρακῶν καὶ ἐδῶ ὡς Ὀδρῦσης χαρακτηρίζεται ὁ Ὀρφεύς, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι ἐδιδάχθηκε ὁ ἀρχηγὸς τῆς βασιλικῆς δυναστείας τῶν Φρυγῶν Μίδα, τὶς ὄργιαστικὲς τελετὲς.

19. Ὁ Κλήμης φαίνεται σὰν νὰ εἶχε μνηθῆ ὁ ἴδιος κατὰ τὴν προχριστιανικὴ περίοδο τῆς ζωῆς του.

τὰ κεκρυμμένα, οὐκ αἰδούμενος λέγειν ἅ προσκυνεῖν οὐκ αἰσχύνησθε.

2 Ἡ μὲν οὖν «ἀφρογενής» τε καὶ «κυπρογενής», ἡ Κινύρα φίλη (τὴν Ἀφροδίτην λέγω, τὴν «φιλομηδέα, ὅτι μηδέων ἐξεφαάνθη», μηδέων ἐκείνων τῶν ἀποκεκομμένων Οὐρανοῦ, τῶν λάγγων, τῶν μετὰ τὴν τομὴν τὸ κῦμα βεβιασμένων), ὡς ἀσελγῶν ὑμῖν μορίων ἄξιος γίνεται καρπός· ἐν ταῖς τελεταῖς ταύτης τῆς πελαγίας ἡδονῆς τεκμήριον τῆς γονῆς ἀλῶν χόνδρος καὶ φαλλὸς τοῖς μνουμένοις τὴν τέχνην τὴν μοιχικὴν ἐπιδίδοται· νόμισμα δὲ εἰσφέρουσιν αὐτῇ οἱ μνούμενοι ὡς ἑταῖρα ἔρασταί.

15.1 Διοῦς δὲ μυστήρια καὶ Διὸς πρὸς Μητέρα Δῆμητρα ἀφροδίσιοι συμπλοκαὶ καὶ μῆνις (οὐκ οἶδ' ὅ τι φῶ λοιπὸν μητρὸς ἢ γυναικὸς) τῆς Διοῦς, ἧς δὴ χάριν Βριμῶ προσαγορευθῆναι λέγεται, ἰκετηρία Διὸς καὶ πόμα χολῆς καὶ καρδιουλκία καὶ ἀρρητουργία· ταῦτα οἱ
2 Φρύγες τελίσκουσιν Ἄττιδι καὶ Κυβέλη καὶ Κορύβασιν. Τεθρυλήκασιν δὲ ὡς ἄρα ἀποσπάσας ὁ Ζεὺς τοῦ κριοῦ τοὺς διδύμους φέρων ἐν μέσοις ἔρριψε τοῖς κόλποις τῆς Διοῦς, τιμωρίαν ψευδῆ τῆς
3 βιαίας συμπλοκῆς ἐκτιννύων, ὡς ἑαυτὸν δῆθεν ἐκτεμών. Τὰ σύμβολα τῆς μύσεως ταύτης ἐκ περιουσίας παρατεθέντα οἶδ' ὅτι κινήσει γέλωτα καὶ μὴ γελασείουσιν ὑμῖν διὰ τοὺς ἐλέγχους· «ἐκ τυμπάνου ἔφαγον· ἐκ κυμβάλου ἔπιον· ἐκιρνοφόρησα· ὑπὸ τὸν παστὸν ὑπέδυν». Ταῦτα οὐχ ὕβρις τὰ σύμβολα; Οὐ χλεύη τὰ μυστήρια;

16.1 Τί δ' εἰ καὶ τὰ ἐπίλοιπα προσθείην; Κυεῖ μὲν ἡ Δημήτηρ, ἀνατρέφεται δὲ ἡ Κόρη, μίγνυται δ' αὖθις ὁ γεννήσας οὕτωσι Ζεὺς τῇ

20. Ἐπίθετα τῆς Ἀφροδίτης, τὸ ἓνα ἀπὸ τὴν παράδοσι ὅτι ἐγεννήθηκε ἀπὸ τὸν θαλάσσιο ἀφρό, τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴν παράδοσι ὅτι αὐτὸ συνέβηκε στὴν Κύπρο.

νερά τὰ ἀπόκρυφα, μὴ ἐντρεπόμενος νὰ ἀναφέρω αὐτὰ πού ἐσεῖς δὲν ἐντρέπεσθε νὰ προσκυνῆτε.

2 Ἡ ἀφρογενὴς λοιπὸν καὶ Κυπρογενὴς²⁰, ἡ φίλη τοῦ Κυνίρα (ἐννοῶ τὴν Ἀφροδίτη τὴν ὀνομαζομένη Φιλομηδῆ, διότι προέκυψε ἀπὸ αἰδοῖα, ἀπὸ τὰ μόρια ἐκεῖνα πού ἀποκόπηκαν ἀπὸ τὸν Οὐρανό, τὰ λάγνα, πού μετὰ τὴν ἀποκοπὴ τους ἀσέλγησαν στὸ κῶμα)²¹ εἶναι γιὰ σᾶς ἄξιος καρπὸς ἀσελγῶν μορίων· κατὰ τὶς τελετὲς αὐτῆς τῆς πελαγίσιας θεότητος τῆς ἡδονῆς προσφέρεται στοὺς μουμένους στὴν μοιχικὴ τέχνη ἕνας κόκκος ἄλατος καὶ ἕνα ὁμοίωμα φαλλοῦ ὡς τεκμήριο τῆς γεννήσεώς του, ἐνῶ οἱ μουμένοι προσφέρουν σ' αὐτὴν ὅπως οἱ ἐρασταὶ στὴν ἐταίρα²².

15,1 Τὰ μυστήρια τῆς Δηοῦς εἶναι οἱ ἀφροδίσιες ἐνώσεις τοῦ Διὸς πρὸς τὴν Μητέρα Δήμητρα καὶ ἡ ὄργη τῆς Δηοῦς (δὲν γνωρίζω τί νὰ εἰπῶ, μητέρας ἢ συζύγου του), ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας λέγεται ὅτι ὠνομάσθηκε Βριμῶ, οἱ ἱκεσίες τοῦ Διὸς, ἡ πόσις τῆς χολῆς καὶ οἱ καρδιουλκίες καὶ οἱ ἀρρητουργίες· πράγματα τῶν ὁποίων ὅμοια τελοῦν καὶ οἱ Φρύγες στὸν Ἄττι
2 καὶ στὴν Κυβέλη καὶ στοὺς Κορύβαντες. Μυθολογοῦν δὲ ὅτι τάχα ὁ Ζεὺς, ἀφοῦ ἀπέσπασε ἀπὸ τὸν κριὸ τὰ δίδυμα ὄργανά του, τὰ ἐπῆρε καὶ τὰ ἔρριψε μέσα στὸν κόλπο τῆς Δηοῦς, ἐπιφέροντας μιὰ ψευδῆ τιμωρία γιὰ τὸν βιασμό, σὰν νὰ αὐτοεκτέ-
3 μνεται δῆθεν. Ἄν παρατεθοῦν ὡς ἐκ περισσοῦ τὰ σύμβολα αὐτῆς τῆς μύσεως, γνωρίζω ὅτι θὰ κινήσουν τὸν γέλωτα, ἔστω κι ἂν δὲν ἐπιθυμῆτε νὰ γελάσετε γι' αὐτὴ τὴν παρουσίασι· «ἔφαγα ἀπὸ τὸ τύμπανο, ἔπια ἀπὸ τὰ κύμβαλα, μετέφερα τὰ ἱερὰ σκεύη, κατέβηκα στὸ νυφικὸ κρεβάτι». Δὲν ἀποτελοῦν ὕβρι αὐτὰ τὰ σύμβολα; Δὲν εἶναι χλευὴ αὐτὰ τὰ μυστήρια;

16,1 Καὶ τί θὰ ἔλεγες, ἂν προσθέσω καὶ τὰ ὑπόλοιπα; Ἡ Δήμητρα γεννᾷ, ἡ Κόρη ἀνατρέφεται, ἐνῶ ὁ Ζεὺς πού ἐγέννησε

21. Ἡσιόδου, *Θεογονία* 188–200.

22. Εὐημέρου, ἀπόσπασμα 35.

Φερεφάττη, τῇ ἰδίᾳ θυγατρὶ, μετὰ τὴν μητέρα τὴν Δηώ, ἐκλαθόμενος τοῦ προτέρου μύσου, πατὴρ καὶ φθορεὺς κόρης ὁ Ζεὺς, καὶ
2 μίγνυται δράκων γενόμενος, ὃς ἦν ἐλεγχθεὶς. Σαβαζίων γοῦν μυστηρίων σύμβολον τοῖς μνουμένοις ὁ διὰ κόλπου θεός· δράκων δέ ἐστιν οὗτος, διελκόμενος τοῦ κόλπου τῶν τελουμένων, ἔλεγχος ἀκρασίας Διός.

3 Κνεῖ καὶ ἡ Φερέφαττα παῖδα ταυρόμορφον· ἀμέλει, φησί τις ποιητῆς εἰδωλικός,

...ταῦρος

πατὴρ δράκοντος καὶ πατὴρ ταύρου δράκων,
ἐν ὄρει τὸ κρύφιον, βουκόλος, τὸ κέντρον,

βουκολικόν, οἶμαι, κέντρον τὸν νάρθηκα ἐπικαλῶν, ὃν δὴ ἀναστέφουσιν οἱ βάκχοι.

17,1 Βούλει καὶ τὰ Φερεφάττης ἀνθολόγια διηγῆσωμαί σοι καὶ τὸν κάλαθον καὶ τὴν ἄρπαγὴν τὴν ὑπὸ Ἀιδωνέως καὶ τὸ σχίσμα τῆς γῆς καὶ τὰς ὕς τὰς Εὐβουλέως τὰς συγκαταποθείσας ταῖν θεαῖν, δι' ἣν αἰτίαν ἐν τοῖς Θεσμοφορίοις μεγαρίζοντες χοίρους ἐμβάλλουσιν; Ταύτην τὴν μυθολογίαν αἱ γυναῖκες ποικίλως κατὰ πόλιν ἑορτάζουσι, Θεσμοφόρια, Σκιροφόρια, Ἀρρητοφόρια, πολυτρόπως τὴν Φερεφάττης ἐκτραγωδοῦσαι ἄρπαγὴν.

2 Τὰ γὰρ Διονύσου μυστήρια τέλεον ἀπάνθρωπα· ὃν εἰσέτι παῖδα

23. Εἶναι ἢ ἄλλως λεγομένη Περσεφόνη.

24. Σαβάζια ἐλέγονταν τὰ πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου μυστήρια. Ὁ Διόνυσος, υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Περσεφόνης, ἔφερε ἐπίσης τὰ ὀνόματα Ζαγρεὺς καὶ Σαβάζιος.

25. Αὐτὸς ὁ ποιητῆς δὲν εἶναι γνωστός, ἀλλ' ὁ Ο.— Crusius πιστεύει ὅτι πρόκειται γὰρ τὸν Ρίντωνα, ἀπὸ τῆς Συρακοῦσας, ἢ τὸν Τάραντα.

26. Ράβδος ἀπὸ καλαμῶδες φυτό.

μέ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐνώνεται πάλι μετὴν Φερεφάττη²³, τὴν θυγατέρα του, μετὰ τὴν Μητέρα Δηώ, λησμονώντας τὸ προηγούμενο μίasma ὁ Ζεὺς, πατέρας τῆς κόρης καὶ διαφθορεὺς αὐτῆς, ἐνώνεται μ' αὐτὴν μεταμορφωμένος σὲ ὄφι, φανερούμενος

2 ποιός ἦταν. Σύμβολο λοιπὸν στοὺς μυουμένους στὰ Σαβάζια²⁴ μυστήρια ἦταν ἡ φράσις «ὁ θεὸς ποὺ διέρχεται διὰ τοῦ κόλπου». Εἶναι δὲ αὐτὸς ὁ θεὸς ἓνας δράκων ποὺ σύρεται διὰ μέσου τοῦ κόλπου τῶν μυουμένων, ἀπόδειξις τῆς ἀκρασίας τοῦ Διός.

3 Τότε καὶ ἡ Φερέφαττα γεννᾷ παιδί ταυρόμορφο. Πράγματι λέγει κάποιος εἰδωολάτρης ποιητής²⁵,

...ὁ ταῦρος

πατέρας δράκοντος καὶ ὁ δράκων πατέρας ταύρου
ἐπάνω στὸ ὄρος βουκόλος, κρυφὸ κέντρο ...

ὀνομάζοντας, ὅπως νομίζω, κέντρο τοῦ βουκόλου τὸν νάρθηκα²⁶ ποὺ στολίζουν οἱ Βάκχοι μεταινίες.

17,1 Θέλεις νὰ σοῦ διηγηθῶ καὶ τὴν συλλογὴ ἀνθέων ἀπὸ τὴν Φερεφάττη καὶ τὸ καλάθι καὶ τὴν ἀρπαγὴ τῆς ἀπὸ τὸν Ἀἰδωνέα²⁷ καὶ τὸ σχίσιμο τῆς γῆς καὶ τοὺς χοίρους τοῦ Εὐβουλέως ποὺ καταπόθηκαν μαζί μετὶς δύο θεές²⁸, ποὺ γι' αὐτὸ στήν ἐορτὴ τῶν Θεσμοφορίων κατεβαίνοντας στὰ ὑπόγια μέγαρα τῶν θεῶν τοποθετοῦν χοιρίδια; Αὐτὸν τὸν μῦθο ἐορτάζουν μετὰ ποικίλους τρόπους κατὰ πόλεις οἱ γυναῖκες μετὰ τὰ Θεσμοφόρια, τὰ σκιροφόρια καὶ τὰ Ἀρρητοφόρια²⁹, διεκτραγωδώντας τὴν ἀρπαγὴ τῆς Φερεφάττης μετὰ πολλοὺς τρόπους.

2 Τὰ μυστήρια τοῦ Διονύσου εἶναι βέβαια τελείως ἀπάνθρω-

27. Τὸν Ἄδη ἢ Πλούτωνα.

28. Τὸ κείμενο ἔχει ταῖν θεαῖν (τις δύο θεές), ἐνῶ ἐπρόκειτο γιὰ τὴν Περσεφὼνη καὶ τὸν Ἀἰδωνέα. Κανονικὰ ἔπρεπε νὰ λέγη «τοῖν θεοῖν»· ὁ Κλήμης ἔκαμε τὸ λάθος ἢ κάποιος ἀντιγραφεὺς.

29. Τὰ Θεσμοφόρια ἦσαν ἐορτὴ πρὸς τιμὴν τῆς Δήμητρας, τελουμένη τὸ φθινόπωρο, ὅταν ἐγινόταν προετοιμασία τῆς σπορᾶς. Τὰ Ἀρρητοφόρια ἦσαν ἐορτὴ πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς τελουμένη στίς ἀρχές τοῦ θέρους, τὸν μῆνα Σκιροφοριῶνα.

ὄντα ἐνόπλῳ κινήσει περιχορευόντων Κουρήτων, δόλῳ δὲ ὑποδύντων Τιτᾶνων, ἀπατήσαντες παιδαριώδεσιν ἀθύρμασιν, οὗτοι δὴ οἱ Τιτᾶνες διέσπασαν, ἔτι νηπίαχον ὄντα, ὡς ὁ τῆς Τελετῆς ποιητῆς Ὅρφεύς φησιν ὁ Θράκιος·

κῶνος καὶ ρόμβος καὶ παίγνια καμπεσίγυια,
μῆλά τε χρύσεια καλὰ παρ' Ἑσπερίδων λιγυφώνων.

- 18,1 Καὶ τῆσδε ὑμῖν τῆς τελετῆς τὰ ἀχρεῖα σύμβολα οὐκ ἀχρεῖον εἰς κατάγνωσιν παραθέσθαι· ἀστράγαλος, σφαῖρα, στρόβιλος, μῆλα, ρόμβος, ἔσοπτρον, πόκος. Ἀθηνᾶ μὲν οὖν τὴν καρδίαν τοῦ Διονύσου ὑφελομένη Παλλᾶς ἐκ τοῦ πάλλειν τὴν καρδίαν προσηγορεύθη· οἱ δὲ Τιτᾶνες, οἱ καὶ διασπάσαντες αὐτόν, λέβητά τινα τρίποδι ἐπιθέντες καὶ τοῦ Διονύσου ἐμβαλόντες τὰ μέλη, καθήψουν πρότερον· ἔπειτα ὀβελίσκοις περιπείραντες «ὑπείρεχον Ἥφαιστοιο».
- 2 Ζεὺς δὲ ὕστερον ἐπιφανεῖς (εἰ θεὸς ἦν, τάχα που τῆς κνίσσης τῶν ὀπτωμένων κρεῶν μεταλαβῶν, ἧς δὴ τὸ «γέρας λαχεῖν» ὁμολογοῦσιν ὑμῶν οἱ θεοὶ) κεραυνῶ τοὺς Τιτᾶνας αἰκίζεται καὶ τὰ μέλη τοῦ Διονύσου Ἀπόλλωνι τῷ παιδὶ παρακατατίθεται καταθάψαι. Ὁ δέ, οὐ γὰρ ἠπειθήσε Διί, εἰς τὸν Παρνασσὸν φέρων κατατίθεται διεσπασμένον τὸν νεκρόν.

- 19,1 Εἰ θέλεις δ' ἐποπτεῦσαι καὶ Κορυβάντων ὄργια, τὸν τρίτον ἀδελφὸν ἀποκτείναντες οὗτοι τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ φοινικίδι ἐπεκαλυψάτην καὶ καταστέψαντε ἐθαψάτην, φέροντες ἐπὶ χαλκῆς ἀσπίδος ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ Ὀλύμπου. Καὶ ταῦτ' ἔστι τὰ μυστή-
- 2 ρια, συνελόντι φάναι, φόνοι καὶ τάφοι. Οἱ δὲ ἱερεῖς οἱ τῶνδε, οὗς Ἀνακτοτελεστάς οἷς μέλον καλεῖν καλοῦσι, προσεπιτερατεύονται

30. Ὅρφικὰ, Kern, ἀπόσπασμα 34.

31. Ἰλιάς Β, 426. 32. Ἰλιάς Δ, 49.

πα. Ὅταν ἦταν ἀκόμη παιδι καὶ οἱ Κουρῆτες ἐχόρευαν γύρω του ἔνοπλοι, οἱ Τιτᾶνες μὲ δόλο, ἀπατώντας τον δηλαδὴ μὲ παιδικὰ παιγνίδια, τὸν διέσπασαν νήπιον ἀκόμη, ὅπως λέγει ὁ ποιητὴς τῆς τελετῆς Ὁρφεὺς ὁ Θράκιος·

Ἐνα χωνί, ἕνας ρόμβος καὶ κοῦκλες
χρυσᾶ μῆλα καλὰ ἀπὸ τὶς λιγυρόφωνες ἐσπερίδες³⁰.

18,1 Δὲν εἶναι ἄχρηστο νὰ σᾶς παρουσιάσωμε τὰ ἀχρεῖα σύμβολα αὐτῆς τῆς τελετῆς γιὰ καταδίκη τους· εἶναι ὁ ἀστράγαλος, ἡ σφαῖρα, ὁ στρόβιλος, τὰ μῆλα, ὁ ρόμβος, ὁ καθρέπτης, τὸ ποκάρι. Ἡ Ἀθηνᾶ λοιπόν, ἐπειδὴ ἀφήρεσε τὴν καρδιά τοῦ Διονύσου ὠνομάσθηκε Παλλὰς ἀπὸ τὸ πάλλιν τὴν καρδιά. Οἱ Τιτᾶνες πάλι, πού τὸν διέσπασαν, ἀφοῦ ἐτοποθέτησαν ἕνα λέβητα ἐπάνω σὲ τρίποδα, ἔβαλαν μέσα τὰ μέλη τοῦ Διονύσου· τὰ ἔψησαν πρῶτα, ἔπειτα τὰ ἐπέρασαν σὲ σουβλιὰ καὶ «τὰ ἐκράτησαν
2 ἐπάνω ἀπὸ τὸν Ἡφαιστο»³¹. Ὁ Ζεὺς ὅμως πού ἐμφανίσθηκε ἀργότερα (ἂν ἦταν θεός, κάπου θὰ εἶχε γευθῆ τὴν κνίσσα τῶν κρεάτων πού ἐψήνονταν, τῆς ὁποίας οἱ θεοὶ σας ὁμολογοῦν ὅτι «δέχονται τὸ βραβεῖο»³²), κτυπᾶ τοὺς Τιτᾶνες μὲ κεραυνὸ καὶ ἀναθέτει στὸν υἱὸ του Ἀπόλλωνα νὰ θάψῃ τὰ μέλη τοῦ Διονύσου. Κι' αὐτός, πού δὲν ἀπείθησε στὸν Δία, ἔφερε τὸν νεκρὸ στὸν Παρνασσό, ὅπου τὸν ἔθαψε.

19,1 Ἄν θέλῃς πάλι νὰ ἐποπτεύσης καὶ τὰ ὄργια τῶν Κορυβάντων³³, ἰδοῦ. Οἱ δύο Κορύβαντες, ἀφοῦ ἐφόνευσαν τὸν τρίτο ἀδελφὸ ἐσκέπασαν τὴν κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ μὲ πορφύρα καί, ἀφοῦ τὸν ἐστεφάνωσαν, τὸν ἔθαψαν, φέροντάς τον ἐπάνω σὲ χάλκινη ἀσπίδα κάτω στὶς ὑπώρειες τοῦ Ὀλύμπου· κι' αὐτὰ εἶ-
2 ναι τὰ μυστήρια, μὲ δύο λόγια φόνοι καὶ τάφοι. Οἱ ἱερεῖς των, τοὺς ὁποίους οἱ ἐνδιαφερόμενοι ὀνομάζουν Ἀνακτοτελεστάς³⁴, προσθέτουν στὴ συμφορὰ καὶ τερατώδη στοιχεῖα, μὲ τὸ νὰ ἀπα-

33. Κορύβαντες ἦσαν οἱ λάτρεις τῆς Κυβέλης, τῆς μεγάλης Μητρὸς. Ἐδοῦ ὅμως πρόκειται γιὰ τοὺς ἀρχικοὺς Κορύβαντες, τοὺς συνοδοὺς τῆς Κυβέλης.

34. Διότι ἐτελοῦσαν τὴν μῆσι γύρω ἀπὸ ἀγιαστήρια, ὀνομαζόμενα ἀνάκτορα.

τῆ συμφορᾷ, ὀλόριζον ἀπαγορεύοντες σέλινον ἐπὶ τραπέζης τιθέναι· οἶονται γὰρ δὴ ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ ἀπορρυνέντος τοῦ Κορυβαντικοῦ
 3 τὸ σέλινον ἐκπεφυκέναι· ὡσπερ ἀμέλει καὶ αἱ θεσμοφοριάζουσαι τῆς ροιᾶς τοὺς κόκους παραφυλάττουσιν ἐσθίειν τοὺς ἀποπεπτωκότας χαμαί, ἐκ τῶν τοῦ Διονύσου αἵματος σταγόνων βεβλαστηκέναι νομίζουσαι τὰς ροιάς.

4 Καβείρους δὲ τοὺς Κορύβαντας καλοῦντες καὶ τελετὴν Καβειρικὴν καταγγέλλουσιν· αὐτῷ γὰρ δὴ τούτῳ τῷ ἀδελφοκτόνῳ τὴν κίστην ἀνελομένῳ, ἐν ἧ τὸ τοῦ Διονύσου αἰδοῖον ἀπέκειτο, εἰς Τυρρηνίαν κατήγαγον, εὐκλεοῦς ἔμποροι φορτίου· κάνταῦθα διετριβέτην, φυγάδε ὄντε, τὴν πολυτίμητον εὐσεβείας διδασκαλίαν, αἰδοῖα καὶ κίστην, θρησκευεῖν παραθεμένῳ Τυρρηνοῖς. Δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἀπεικότως τὸν Διόνυσόν τινες Ἄττιν προσαγορεύεσθαι θέλουσιν. αἰδοίων ἐστερημένον.

20,1 Καὶ τί θαυμαστὸν εἰ Τυρρηνοὶ οἱ βάρβαροι αἰσχροῖς οὕτω τελίσκονται παθήμασιν, ὅπου γε Ἀθηναῖοις καὶ τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, αἰδοῦμαι καὶ λέγειν, αἰσχύνῃς ἔμπλεως ἢ περὶ τὴν Δηῶ μυθολογία; Ἀλομένη γὰρ ἡ Δηῶ κατὰ ζήτησιν τῆς θυγατρὸς τῆς Κόρης περὶ τὴν Ἐλευσίνα (τῆς Ἀττικῆς δὲ ἐστὶ τοῦτο τὸ χωρίον) ἀποκάμνει καὶ φρέατι ἐπικαθίζει λυπουμένη. Τοῦτο τοῖς μυουμένοις ἀπαγορεύεται εἰσέτι νῦν, ἵνα μὴ δοκοῖεν οἱ τετελεσμένοι μιμεῖσθαι τὴν
 2 ὄδυρομένην. Ὡκοῦν δὲ τηνικάδε τὴν Ἐλευσίνα ὁ γηγενεῖς ὀνόματα αὐτοῖς Βαυβῶ καὶ Δυσαύλης καὶ Τριπτόλεμος, ἔτι δὲ Εὔμολπός τε καὶ Εὐβουλεύς· βουκόλος ὁ Τριπτόλεμος ἦν, ποιμὴν δὲ ὁ Εὔμολπος, συβῶτης δὲ ὁ Εὐβουλεύς, ἀφ' ὧν τὸ Εὐμολπιδῶν καὶ τὸ
 3 Κηρύκων τὸ ἱεροφαντικὸν δὴ τοῦτο Ἀθήνησι γένος ἦνθησεν. Καὶ δὴ (οὐ γὰρ ἀνήσω μὴ οὐχὶ εἰπεῖν) ξενίσασα ἡ Βαυβῶ τὴν Δηῶ ὀρέγει κυκεῶνα αὐτῇ· τῆς δὲ ἀναινομένης λαβεῖν καὶ πιεῖν οὐκ ἐθελού-

γορεύουν να θέτεται επάνω στο τραπέζι όλόριζο σέλινο, διότι νομίζουν το σέλινο φυτρώνει από το αίμα³⁵ του Κορύβαντος 3 που έχυθηκε. Έτσι πράγματι και οι θεσμοφοριάζουσες γυναίκες αποφεύγουν να τρώγουν τους κόκκους της ροδιάς που πέφτουν κάτω, διότι νομίζουν ότι οι ροδιές έχουν βλαστήσει από τις σταγόνες του αίματος του Διονύσου.

4 Όνομάζοντας επίσης Καβείρους τους Κορύβαντες, εξαγγέλλουν και Καβειρική τελετή. Πράγματι αυτοί οι δύο αδελφοκτόνοι, έπληραν το κιβώτιο, στο οποίο έφυλασσόταν το αίδειο του Διονύσου, και το μετέφεραν στην Τυρρηνία, σαν έμποροι πολυτίμου φορτίου. Έδω διέμειναν σαν φυγάδες παραθέτοντας την πολύτιμη διδασκαλία ευσεβείας, αιδοΐα και κιβώτιο, για να λατρεύουν οι Τυρρηνοί. Γι' αυτόν το λόγο μερικοί θέλουν εϋλόγως να αποκαληται Ἄττις ο Διόνυσος, αφού στερείται αιδοΐων.

20,1 Ἄλλα τί παράδοξο είναι αν οι βάρβαροι Τυρρηνοί μυούνται σε τόσο αίσχρα παθήματα, αφού οι Ἀθηναῖοι και οι ἄλλοι Ἕλληνες (έντρέπομαι που το λέγω) τιμούν την γεμάτη έντροπή μυθολογία της Δηούς; Πράγματι ή Δηώ, τρέχοντας σε αναζήτησι της θυγατέρας της Κόρης γύρω στην Ἐλευσίνα (που είναι τοποθεσία της Ἀττικῆς), κουράζεται και κάθετα λυπημένη σ' ένα πηγάδι. Τοῦτο το πηγάδι είναι έως τώρα απαγορευμένο στους μυουμένους, για να μή φανῆ ότι οι μνημένοι μιμούνται την όδυρομένη θεά. Τότε δέ κατοικοῦσαν την Ἐλευσίνα οι αυτόχθονες, που είχαν τα όνόματα Βαυβώ, Δυσαύλης και Τριπτόλεμος, καθως επίσης Εϋμολπος και Εϋβουλεύς. Ὁ Τριπτόλεμος ἦταν βουκόλος, ο Εϋμολπος ποιμήν και ο Εϋβουλεύς χοιροτρόφος· 3 τῶν Εϋμολπιδῶν και τῶν Κυρήκων. Τότε λοιπόν (δέν θα διστάσω πράγματι να το εἰπῶ) ή Βαυβώ έφιλοξένησε την Δηώ και της προσέφερε κυκεῶνα³⁶. Κι' έπειδή αυτή απέφευγε να τον πάρη και δέν ήθελε να πιῆ, αφού είχε πένθος, ή Βαυβώ έστενο-

36. Βλ. Ἕμνον εἰς τὴν Δήμητρα ὁμηρικὸ στ. 208 ἐέ. Κυκεῶν ἦταν μίγμα ἀπὸ ἀλεύρι, νερὸ καὶ μέντα. Βλ. Ἰλιάδα Λ, 624 καὶ 641.

σης (πενθήρης γὰρ ἦν) περιαλγῆς ἢ Βαυβῶ γενομένη, ὡς ὑπερορα-
θειῖσα δῆθεν, ἀναστέλλεται τὰ αἰδοῖα καὶ ἐπιδεικνύει τῇ θεῶ· ἡ δὲ
τέρπεται τῇ ὄψει ἢ Δηῶ καὶ μόλις ποτὲ δέχεται τὸ ποτόν, ἡσθεῖσα
τῷ θεάματι.

21,1 Ταῦτ' ἔστι τὰ κρύφια τῶν Ἀθηναίων μυστήρια. Ταῦτά τοι καὶ
Ὅρφεὺς ἀναγράφει. Παραθήσομαι δέ σοι αὐτὰ τοῦ Ὅρφέως τὰ
ἔπη, ἵν' ἔχῃς μάρτυρα τῆς ἀναισχυντίας τὸν μυσταγωγόν·

ὣς εἰποῦσα πέπλους ἀνεσύρατο, δεῖξε δὲ πάντα
σῶματος οὐδὲ πρέποντα τύπον· παῖς δ' ἦεν Ἰακχος,
χειρὶ τέ μιν ρίπτασκε γελῶν Βαυβοῦς ὑπὸ κόλποις·
ἡ δ' ἐπεὶ οὖν μείδησε θεά, μείδησ' ἐνὶ θυμῷ,
δέξατο δ' αἰόλον ἄγγος, ἐν ᾧ κυκεῶν ἐνέκειτο.

2 Κάσσι τὸ σύνθημα Ἐλευσινίων μυστηρίων· «ἐνήστευσα, ἔπιον τὸν
κυκεῶνα, ἔλαβον ἐκ κίστης, ἐργασάμενος ἀπεθέμην εἰς κάλαθον
καὶ ἐκ καλάθου εἰς κίστην». Καλά γε τὰ θεάματα καὶ θεᾷ πρέπον-
τα.

22,1 Ἄξια μὲν οὖν νυκτὸς τὰ τελέσματα καὶ πυρὸς καὶ τοῦ «μεγα-
λήτορος», μᾶλλον δὲ ματαιόφρονος Ἐρεχθειδῶν δήμου, πρὸς δὲ
καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οὐστίνης «μένει τελευτήσαντας ἄσσα
2 οὐδὲ ἔλπονται». Τίσι δὴ μαντεύεται Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος; «Νυ-
κτιπόλοις, μάγοις, βᾶκχοις, λήναις, μύσταις», τούτοις ἀπειλεῖ τὰ
μετὰ θάνατον, τούτοις μαντεύεται τὸ πῦρ· «τὰ γὰρ νομιζόμενα κατὰ
ἀνθρώπους μυστήρια ἀνιερωστὶ μυοῦνται».

3 Νόμος οὖν καὶ ὑπόληψις κενὴ καὶ τοῦ δράκοντος τὰ μυστήρια

37. Ὅρφικὰ ἀποσπάσματα, Kern ἀπόσπ. 52.

38. Μοναδικὴ μαρτυρία γι' αὐτὸ τὸ σύνθημα τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, ποῦ ὁ
Κλήμης εἶχε γνωρίσει ἀφ' οὗτου εὐρισκόταν ἀκόμη στὰς Ἀθήνας.

χωρήθηκε ὡσάν περιφρονημένη· τότε ἐξεσκέπασε τὰ ἀπόκρυφά της καὶ τὰ ἐπέδειξε στὴ θεά. Ἡ Δηὼ εὐχαριστήθηκε ἀπὸ τὴ θεά καὶ μόλις τότε δέχεται τὸ ποτὸ ἱκανοποιημένη ἀπὸ τὸ θεάμα.

21,1 Αὐτὰ εἶναι τὰ κρυφὰ μυστήρια τῶν Ἀθηναίων· αὐτὰ ἀκριβῶς περιγράφει καὶ ὁ Ὀρφεύς. Θὰ σοῦ παραθέσω δὲ καὶ τὰ ἴδια τὰ λόγια τοῦ Ὀρφέως, γιὰ νὰ ἔχης τὸν μυσταγωγὸ μάρτυρα τῆς ἀδιαντροπιᾶς.

Ἄφοῦ εἶπε αὐτὸ ἡ Βαυβώ, ἀνέσυρε τὸν πέπλο της, κι' ἔδειξε ὅλα τὰ ἀπρεπῆ σημεῖα τοῦ σώματός της. Ὁ μικρὸς Ἰακχος ἔτρεξε καὶ γελώντας ἔβαλε τὸ χέρι του στοὺς κόλπους τῆς Βαυβοῦς· Ἡ θεὰ λοιπὸν ἐγέλασε τότε μὲ τὴν καρδιά της, κι' ἐδέχθηκε τὸ πλουμιστὸ κύπελλο, ὅπου ὑπῆρχε ὁ κυκεών³⁷.

2 Τὸ σύνθημα τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων εἶναι: «ἐνήστευσα, ἔπια τῶν κυκεῶνα, ἐπῆρα ἀπὸ τὸ κιβώτιο κι' ἀφοῦ ἐπεξεργάσθηκα ἔβαλα στὸ κάνιστρο κι' ἀπὸ τὸ κάνιστρο στὸ κιβώτιο»³⁸. Τί ὠραῖα θεάματα καὶ πόσο ἀρμόζουν σὲ μιὰ θεά!

22,1 Αὐτὲς οἱ τελετὲς εἶναι ἀξίες γιὰ τὴ νύκτα καὶ γιὰ τὴ φωτιά, καὶ τὸν μεγαλόψυχο ἢ μᾶλλον ματαιόφρονα λαὸ τῶν Ἐρεχθιδῶν³⁹, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους, 2 ὅταν ἀποθάνουν, «περιμένει ἀνέλπιστη τύχη»⁴⁰. Γιὰ ποιούς προφητεῦει ὁ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος; «Γιὰ τοὺς νυκτοπόρους, τοὺς μάγους, τοὺς Βάκχους, τὶς Βακχίδες, τοὺς μῦστες». Αὐτοὺς ἀπειλοῦν τὰ μεταθανάτια, γι' αὐτοὺς προφητεύεται ἡ φωτιά· διότι «αὐτοὶ μωοῦνται ἀνοσίως τὰ νομιζόμενα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους μυστήρια».

3 Τὰ μυστήρια λοιπὸν τοῦ δράκοντος εἶναι μάταια συνήθεια

39. Τοῦ λαοῦ τοῦ Ἐρεχθέως, δηλαδὴ τῶν Ἀθηναίων.

40. Ἡρακλείτου, ἀπόσπασμα 27. Diels, *Fragmente der Versokratiker*, Berlin 1938.

ἀπάτη τίς ἐστὶν θρησκευομένη, τὰς ἀμυήτους ὄντως μύησεις καὶ
 4 τὰς ἀνοργιάστους τελετὰς εὐσεβείᾳ νόθῳ προστρεπόμενα. Οἷαι δὲ
 καὶ αἱ κίσται μυστικάι, δεῖ γὰρ ἀπογυμνῶσαι τὰ ἅγια αὐτῶν καὶ τὰ
 ἄρρητα ἐξείπειν. Οὐ σησαμαῖ ταῦτα καὶ πυραμίδες καὶ τολύπαι καὶ
 πόπανα πολυόμφαλα χόνδροι τε ἀλῶν καὶ δράκων, ὄργιον Διονύ-
 σου Βασσάρου; Οὐχὶ δὲ ροιαὶ πρὸς τοῖσδε καὶ κράδαι νάρθηκές τε
 καὶ κιττοί, πρὸς δὲ καὶ φθοῖς καὶ μήκωνες; Ταῦτ' ἐστὶν αὐτῶν τὰ
 5 ἅγια. Καὶ προσέτι τῆς Θέμιδος τὰ ἀπόρρητα σύμβολα ὀρίγανον, λύ-
 χνος, ξίφος, κτεῖς γυναικεῖος, ὃ ἐστὶν εὐφήμως καὶ μυστικῶς εἰπεῖν
 μόριον γυναικεῖον.

6 Ὡ τῆς ἐμφανοῦς ἀναισχυντίας. Πάλαι μὲν ἀνθρώποις σωφρο-
 νοῦσιν ἐπικάλυμμα ἡδονῆς νύξ ἦν σιωπωμένη· νυνὶ δὲ τοῖς μου-
 μένοις πείρα τῆς ἀκρασίας νύξ ἐστὶ λαλουμένη, καὶ τὸ πῦρ ἐλέγχει
 7 τὰ πάθη δαδουχούμενον. Ἀπόσβεσον, ὦ ἱεροφάντα, τὸ πῦρ· αἰδέ-
 σθητι, δαδοῦχε, τὰς λαμπάδας· ἐλέγχει σου τὸν Ἰακχον τὸ φῶς·
 ἐπίτρεψον ἀποκρύψαι τῇ νυκτὶ τὰ μυστήρια· σκότει τετιμήσθω τὰ
 ὄργια· τὸ πῦρ οὐχ ὑποκρίνεται, ἐλέγχειν καὶ κολάζειν κελεύεται.

23,1 Ταῦτα τῶν ἀθέων τὰ μυστήρια· ἀθέους δὲ εἰκότως ἀποκαλῶ
 τούτους, οἱ τὸν μὲν ὄντως ὄντα Θεὸν ἠγνοήκασιν, παιδίον δὲ ὑπὸ
 Τιτάνων διασπώμενον καὶ γύναιον πενθοῦν καὶ μόρια ἄρρητα ὡς
 ἀληθῶς ὑπ' αἰσχύνης ἀναισχύντως σέβουσιν, διττῇ ἐνεσχημένοι τῇ
 ἀθεότητι, προτέρᾳ μὲν, καθ' ἣν ἀγνοοῦσι τὸν Θεόν, τὸν ὄντα ὄντως
 μὴ γνωρίζοντες Θεόν, ἑτέρᾳ δὲ καὶ δευτέρᾳ ταύτῃ πλάνῃ τοὺς οὐκ
 ὄντας ὡς ὄντας νομίζοντες καὶ θεοὺς τούτους ὀνομάζοντες τοὺς
 οὐκ ὄντως ὄντας, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ὄντας, μόνου δὲ τοῦ ὀνόματος τε-
 2 τυχηκότας. Διὰ τοῦτό τοι καὶ ὁ ἀπόστολος διελέγχει ἡμᾶς, «καὶ ἦτε

41. Εἶδη γλυκισμάτων· πυραμιδοειδῶν μὲ μέλι, τουλοῦπες τηγανισμένες μὲ λάδι, πίττες στρογγυλές.

καὶ κενὴ ἀπάτη θρησκευτικὴ, καὶ συνιστοῦν ἀνάμικτες τὶς πράγματι ἀγνὲς μῆσεις καὶ τὶς χωρὶς ὄργια τελετῆς μὲ νόθη εὐ-
 4 σέβεια. Ποιῆς εἶναι καὶ οἱ κίστες οἱ μυστικῆς; Πρέπει νὰ ξεγυ-
 μνώσωμε τὰ ἅγια τους καὶ νὰ ὁμολογήσωμε τὰ ἄρρητα. Δὲν εἶ-
 ναι ὅλα αὐτὰ σησαμόπιττες, πυραμίδες, τουλοῦπες καὶ πόπανα
 πολυόμφαλα⁴¹, κόκκος ἄλατος, καὶ δράκων, ὄργιο τοῦ Διονύσου
 τοῦ Βασσάρου⁴²; Δὲν εἶναι ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ καὶ ρόδια καὶ κλαδιὰ
 ἀπὸ συκιῆς καὶ ράβδοι καὶ κισσοί, καθὼς ἐπίσης καὶ ζυμαρικὰ
 5 καὶ παπαροῦνες; Αὐτὰ εἶναι τὰ ἅγια τους. Τῆς Θέμιδος δὲ τὰ
 ἀπόρρητα σύμβολα εἶναι ρίγανη, λύχνος, ξίφος, κτένι γυναι-
 κεῖο, δηλαδή γιὰ νὰ ἐκφρασθοῦμε κατ' εὐφημισμὸ καὶ μυστι-
 κῶς γυνακεῖο μόριο.

6 Τί ὀλοφάνερη ἀναισχυντία! Παλαιότερα οἱ σῶφρονες ἄν-
 θρωποι ἐκάλυπταν τὴν ἡδονὴ μὲ τὴ σιωπὴ τῆς νύκτας. Τώρα
 ὁμως πεῖρα τῆς ἀκρασίας γιὰ τοὺς μυουμένους εἶναι νύκτα ὀμι-
 7 λούσα καὶ τὰ πάθη φανερώνει φωτιὰ ἀπὸ दाδιά. Σβῆσε, ἱερο-
 φάντη, τὴ φωτιὰ· σεβάσου, दाδοῦχε, τὶς λαμπάδες· τὸ φῶς δεί-
 χνει τὸν Ἰακχό σου⁴³· ἄφησε στὴ νύκτα νὰ κρύψη τὰ μυστήρια·
 τὰ ὄργια ἃς τιμοῦνται μὲ τὸ σκότος· τὸ πῦρ δὲν ὑποκρίνεται,
 ἔχει τὴν ἐντολὴ νὰ ἐλέγχει καὶ νὰ τιμωρῇ.

23,1 Αὐτὰ εἶναι τὰ μυστήρια τῶν ἀθέων. Καὶ ἀθέους καλῶ εὐλό-
 γως αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι τὸν μὲν ὄντως ὄντα Θεὸ ἔχουν ἀγνοήσει,
 λατρεύουν δὲ μὲ ἀδιαντροπιὰ ἓνα παιδί πού διασπᾶται ἀπὸ τοὺς
 Τιτᾶνες, ἓνα γύναιο πού πενθεῖ, καὶ μόρια πού λόγῳ αἰσχύνης
 εἶναι πράγματι ἄρρητα, κατεχόμενοι ἀπὸ διπλῆ ἀθεότητα·
 πρῶτα ὅτι ἀγνοοῦν τὸν Θεὸ μὴ ἀναγνωρίζοντας τὸν ὄντως ὄντα
 Θεό, ἔπειτα δὲ ὅτι μὲ μιὰ δεύτερη πλάνη θεωροῦν τοὺς ἀνυπάρ-
 κτους ὡς ὑπαρκτοὺς καὶ τοὺς ὀνομάζουν θεοὺς αὐτοὺς πού δὲν
 εἶναι ἢ μᾶλλον πού δὲν ὑπάρχουν κἂν ἀλλὰ μόνο ὄνομα ἔχουν.

2 Γι' αὐτὸ μάλιστα καὶ ὁ ἀπόστολος μᾶς ἐλέγχει, λέγοντας, «καὶ

42. Βασσάρα ἦταν τὸ φῶρμα τῶν Μαινάδων καὶ τῶν Βάκχων λυδικῆς προελεύ-
 σεως. Ὁ Διόνυσος ἀπ' αὐτὸ ὠνομαζόταν Βασσαρεὺς ἢ Βασσάρης.

43. Ὁρφικὸ ὄνομα τοῦ Διονύσου. Βλ. τοὺς στίχους πού παρατέθηκαν παραπάνω
 στὸ 2,21,1.

ξένοι», λέγων, «τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ».

24,1 Πολλὰ κάγαθὰ γένοιτο τῷ τῶν Σκυθῶν βασιλεῖ, ὅστις ποτὲ ἦν. Οὗτος τὸν πολίτην τὸν ἑαυτοῦ, τὴν παρὰ Κυζικηνοῖς Μητρὸς τῶν θεῶν τελετὴν ἀπομιμούμενον παρὰ Σκύθαις τύμπανόν τε ἐπι-
κτυποῦντα καὶ κύμβαλον ἐπηχοῦντα καὶ τοῦ τραχήλου τινὰ μνη-
γυρτικὰ ἐξηρημένον, κατετόξευσεν, ὡς ἄνανδρον αὐτόν τε παρ'
Ἑλλησι γεγεννημένον καὶ τῆς θηλείας τοῖς ἄλλοις Σκυθῶν διδά-
σκαλον νόσου.

2 Ὡν δὴ χάριν (οὐ γὰρ οὐδαμῶς ἀποκρυπτέον) θαυμάζειν ἔπεισί
μοι δτω τρόπῳ Εὐήμερον τὸν Ἀκραγαντῖνον καὶ Νικάνορα τὸν
Κύπριον καὶ Διαγόρα καὶ Ἴππωνα τὸν Μηλίω τὸν τε Κυρηναῖον
ἐπὶ τούτοις ἐκεῖνον (ὁ Θεόδωρος ὄνομα αὐτῶ) καὶ τινὰς ἄλλους
συχνούς, σωφρόνως βεβιωκότας καὶ καθεωρακότας ὀξύτερον που
τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων τὴν ἀμφὶ τοὺς θεοὺς τούτους πλάνην, ἀθέ-
ους ἐπικεκλήκασιν, εἰ καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν μὴ νενοηκότας, ἀλλὰ
τὴν πλάνην γε ὑπωπτευκότας, ὅπερ οὐ σμικρὸν εἰς ἀλήθειαν φρο-
3 νήσεως ζώπυρον ἀναφύεται σπέρμα. Ὡν δὲ μὲν τις παρεγγυᾷ τοῖς
Αἰγυπτίοις, «εἰ θεοὺς νομίζετε, μὴ θρηνεῖτε αὐτοὺς μηδὲ κόπτεσθε·
4 εἰ δὲ πενθεῖτε αὐτούς, μηκέτι τούτους ἠγεῖσθε εἶναι θεοὺς», ὁ δ'
Ἡρακλέα ἐκ ξύλου λαβὼν κατεσκευασμένον (ἔτυχε δὲ ἔψων τι οἴ-
κοι, οἷα εἰκόσ)· «Εἶτα δὴ, ὦ Ἡράκλεις», εἶπεν· «νῦν σοι ἤδη καιρὸς,
ὥσπερ Εὐρύσθει, ἀτὰρ δὴ καὶ ἡμῖν ὑπουργῆσαι τὸν τρισκαιδέκα-
τον τοῦτον ἄθλον καὶ Διαγόρα τοῦσον παρασκευάσαι», «κᾶτ' αὐτὸν
εἰς τὸ πῦρ ἐνέθηκεν ὡς ξύλον».

44. Ἐφ. 2,12.

45. Στὰ χειρόγραφα ἔχει προστεθῆ γλῶσσημα ὅτι βασιλεὺς ἦταν ὁ Ἀνάναρσις.
Ὁ Ἡρόδοτος 4,76 ποὺ παρουσιάζει κάπως διαφορετικὰ τὰ πράγματα, τὸν Ἀνάχαρσι
φέρει ὡς ἔνοχο καὶ θῦμα τοῦ βασιλέως.

ἦσαστε ξένοι πρὸς τὶς διαθῆκες τῆς ἐπαγγελίας, μὴ ἔχοντας ἐλπίδα καὶ ἄθεοι μέσα στὸν κόσμον»⁴⁴.

24,1 Εἶθε νὰ ἔχη πολλὰ ἀγαθὰ ὁ βασιλεὺς τῶν Σκυθῶν, ὅποιος κι' ἂν ἦταν⁴⁵. Ἐνας ὑπήκοός του, ἀπομιμούμενος τὴν τελετὴ τῆς Μητέρας τῶν θεῶν τῶν Κυζικηνῶν στὴ Σκυθία, ἐκτυποῦσε ἓνα τύμπανο, ἤχουσε ἓνα κύμβαλο κι' εἶχε κρεμασμένο ἀπὸ τὸ λαιμό του σύμβολα τῶν ἐμμήνων· αὐτὸν τὸν πολίτη ὁ βασιλεὺς τὸν ἐφόνευσε μὲ τόξο, διότι ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνας ἔχασε τὴν ἀνδροπρέπειά του κι' ἐγινε διδάσκαλος τῆς θηλυπρεπείας στοὺς ἄλλους Σκύθες.

2 Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους (δὲν πρέπει ν' ἀποκρύψω τὴν ἀλήθεια καθόλου) μοῦ ἔρχεται νὰ θαυμάζω, μὲ ποιά εὐκολία ὠνόμασαν ἀθέους τὸν Εὐήμερο τὸν Ἀκραγαντῖνο, τὸν Νικάνορα τὸν Κύπριο, τὸν Διαγόρα, τὸν Ἴπωνα τὸν Μήλιο, καὶ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς ἐκεῖνον τὸν Κυρηναῖο, δηλαδὴ τὸν Θεόδωρο, καὶ ἀρκετοὺς ἄλλους ἀκόμη⁴⁶, πού ἐξησαν μὲ σωφροσύνη καὶ παρητήρησαν καθαρῶτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τὴν πλάνη σχετικὰ μὲ αὐτοὺς τοὺς θεοὺς· ἂν καὶ αὐτοὶ δὲν κατενόησαν τὴν ἴδια τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ ὑπωπτεύθησαν τὴν πλάνη, πράγμα πού παράγει ζωογόνο σπέρμα φρονήσεως γι' ἀναζήτησι τῆς ἀλήθειας. 3 Ὁ ἓνας ἀπ' αὐτοὺς προτρέπει τοὺς Αἰγυπτίους, «ἂν τοὺς θεωρῆτε θεοὺς, νὰ μὴ θρηνῆτε καὶ νὰ μὴ κόπτεσθε γι' αὐτοὺς· 4 ἂν πάλι τοὺς πενθῆτε, νὰ μὴ τοὺς νομίζετε θεοὺς πλέον»⁴⁷. Ὁ ἄλλος ἐπῆρε ἓνα Ἡρακλῆ κατασκευασμένο ἀπὸ ξύλο, καθὼς ἔψηνε κάτι στὸ σπίτι ἀπὸ τὰ συνηθισμένα, κι' εἶπε· «ἐμπρὸς λοιπὸν Ἡρακλῆ, εἶναι καιρὸς πλέον τώρα νὰ διεξαγάγης καὶ γιὰ μᾶς ὅπως στὸν Εὐρυσθέα, τοῦτον τὸν δέκατο τρίτο ἄθλο καὶ νὰ παρασκευάσης τὸ φαγητὸ τοῦ Διαγόρα. Κι' ἔπειτα τὸν ἔρριψε σὰν ξύλο στὴ φωτιά⁴⁸.

46. Ὅλοι αὐτοὶ διαφωνοῦσαν μὲ τὴν χονδροειδῆ λατρεία τῶν Ἑλλήνων καὶ δὲν μετεῖχαν σ' αὐτήν. Γι' αὐτὸ ἐθεωροῦνταν ἄθεοι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Ὁ Κλήμης ὁμοῦς τοὺς ἐπαινεῖ γι' αὐτὸ.

47. Ξενοφάνης, Μαρτυρία 13. Diels, *Poet, Phil Fr.*, 6,22.

48. Βλ. Ἀθηναγόρα, *Πρεσβεία* 4.

25,1 Ἄκρότητες ἄρα ἀμαθίας ἀθεότης καὶ δεισιδαιμονία, ὧν ἐκτὸς μένειν σπουδαστέον. Οὐχ ὀρᾶς τὸν ἱεροφάντην τῆς ἀληθείας Μωσέα προστάττοντα θλαδίαν καὶ ἀποκεκομμένον μὴ ἐκκλησιά-
 2 ζειν, καὶ προσέτι τὸν ἐκ πόρνης; Αἰνίττεται δὲ διὰ μὲν τῶν προτέρων τὸν ἄθεον τρόπον τὸν τῆς θείας καὶ γονίμου δυνάμεως ἐστερημένον, διὰ δὲ τοῦ λοιποῦ τοῦ τρίτου τὸν πολλοὺς ἐπιγραφόμενον ψευδωνύμους θεοὺς ἀντὶ τοῦ μόνου ὄντος Θεοῦ, ὥσπερ ὁ ἐκ τῆς πόρνης τοὺς πολλοὺς ἐπιγράφεται πατέρας ἀγνοίᾳ τοῦ πρὸς ἀλήθειαν πατρός.

3 Ἦν δέ τις ἔμφυτος ἀρχαία πρὸς οὐρανὸν ἀνθρώποις κοινωνία, ἀγνοίᾳ μὲν ἐσκοτισμένη, ἄφνω δὲ που διεκθρόσκουσα τοῦ σκότους καὶ ἀναλάμπουσα, οἷον δὴ ἐκεῖνο λέλεκταί τινι τὸ

ὀρᾶς τὸν ὑψοῦ τόνδ' ἄπειρον αἰθέρα
 καὶ γῆν πέριξ ἔχονθ' ὕγραῖς ἐν ἀγκάλαις;

Καὶ τὸ

ὧ γῆς ὄχημα κάπὶ γῆς ἔχων ἔδραν,
 ὅστις ποτ' εἶ σύ, δυστόπαστος εἰσιδεῖν,

4 καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα ποιητῶν ἕδουσι παῖδες. Ἐννοιαὶ δὲ ἡμαρτημένοι καὶ παρηγμένοι τῆς εὐθείας, ὀλέθρια ὡς ἀληθῶς, τὸ «οὐράνιον φυτόν», τὸν ἄνθρωπον, οὐρανίου ἐξέτρεψαν διαίτης καὶ ἐξετάνουσαν ἐπὶ γῆς, γῆϊνοῖς προσανέχειν ἀναπείσασαι πλάσμασιν.

26,1 Οἷ μὲν γὰρ εὐθέως ἀμφὶ τὴν οὐρανοῦ θεὰν ἀπατώμενοι καὶ ὄψει μόνῃ πεπιστευκότες τῶν ἀστέρων τὰς κινήσεις ἐπιθεώμενοι ἐθαύμασάν τε καὶ ἐξεθείασαν, θεοὺς ἐκ τοῦ θεῖν ὀνομάσαντες τοὺς ἀστέρας, καὶ προσεκύνησαν ἥλιον, ὡς Ἴνδοί, καὶ σελήνην, ὡς

49. Δευτ. 23,1 ἐ. Βλ. Φίλων, *Περὶ συγχύσεως γλωσσῶν* 144.

50. Εὐριπίδης, ἀπόσπ. 935. Τὸ ἴδιο στοὺς *Στρωματεῖς* 5,14,114,1.

- 25,1 Ἄκρότητες τῆς ἀμαθείας εἶναι ἡ ἀθεότης καὶ ἡ δεισιδαιμονία, ἀπὸ τις ὅποιες πρέπει νὰ μένη κανεὶς ἀπαλλαγμένος. Δὲν βλέπεις τὸν ἱεροφάντη τῆς ἀληθείας Μωυσῆ πὺ προστάσσει νὰ μὴ μετέχη στὶς συναθροίσεις οὔτε εὐνοῦχος οὔτε ἀποκομμένος οὔτε ἐπίσης ὁ υἱὸς πόρνης⁴⁹; Μὲ τοὺς δύο πρῶτους ὄρους ὑπαινίσσεται τὴν ἄθεη διαγωγὴ πὺ στερεῖται τῆς θείας καὶ γόνιμης δυνάμεως, ἐνῶ μὲ τὸν τρίτο ὄρο ὑπαινίσσεται τὸν ἀποδεχόμενο πολλοὺς ψευδωνύμους θεοὺς ἀντὶ τοῦ μοναδικοῦ ὑπάρχοντος Θεοῦ, ὅπως ὁ υἱὸς τῆς πόρνης ἀποδίδεται σὲ πολλοὺς πατέρες ἀπὸ ἄγνοια τοῦ ἀληθινοῦ πατέρα.
- 3 Ὑπῆρχε δὲ κάποια ἀρχαία φυσικὴ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν οὐρανό, σκοτισμένη ἀπὸ τὴν ἄγνοια, ἀλλὰ ξαφνικὰ ἀναφαινομένη λαμπρῆ ἀπὸ τὸ σκότος, σὰν ἐκεῖνο πὺ εἶπε κάποιος ποιητής,

βλέπεις τὸν ἄπειρο τοῦτον αἰθέρα ψηλά,
πὺ τὴ γῆ περιβάλλει στὶς ὑγρὲς ἀγκάλες του⁵⁰;

Καὶ τὸ

᾿Ω ὄχημα τῆς γῆς πὺ ἔχεις τὴν ἔδρα σου στὴ γῆ,
ὅποιος κι' ἂν εἶσαι, εἶναι δύσκολο νὰ διεισδύσουμε σ' ἐσένα⁵¹,

- 4 καὶ ὅσα ἄλλα παρόμοια τραγουδοῦν οἱ ποιηταί. Ἀλλὰ λανθασμένες σκέψεις πὺ ἔχουν ξεφύγει ἀπὸ τὸν εὐθὺ δρόμο, πραγματι ὀλέθριες, ἐξέτρεψαν τὸ «οὐράνιο φυτό»⁵², τὸν ἄνθρωπο, ἀπὸ τὴν οὐράνια διαμονὴ καὶ τὸν ἐπέταξαν στὴ γῆ, ἀφοῦ τὸν ἔπεισαν νὰ ἀσχολῆται μὲ γῆϊνα κτίσματα.

- 26,1 Ἔτσι ἄλλοι, ἀπατώμενοι ἀμέσως ἀπὸ τὴ θεά τοῦ οὐρανοῦ καὶ πιστεύοντας μόνο στὰ μάτια τους, παρατηρώντας τὶς κινήσεις τῶν ἀστέρων, τοὺς ἐθαύμασαν καὶ τοὺς ἐθεοποίησαν, ὀνομάζοντας τοὺς ἀστέρες θεοὺς ἀπὸ τὸ θέειν, τὸν δρόμο τους, καὶ

51. Εὐριπίδης, *Τρωάδες* 844έ.

52. Πλάτωνος, *Τίμαιος* 90Α.

2 Φρύγες· οἱ δὲ τῶν ἐκ γῆς φυομένων τοὺς ἡμέρους δρεπόμενοι καρ-
 3 πούς Δηὼ τὸν σῖτον, ὡς Ἀθηναῖοι, καὶ Διόνυσον τὴν ἄμπελον ὡς
 4 Θηβαῖοι, προσηγόρευσαν. Ἄλλοι τὰς ἀμοιβὰς τῆς κακίας ἐπισκο-
 πήσαντες θεοποιοῦσι τὰς ἀντιδόσεις προσκυνοῦντες καὶ τὰς συμ-
 5 φοράς. Ἐντεῦθεν τὰς Ἐρινόας καὶ τὰς Εὐμενίδας Παλαμναίους τε
 καὶ Προστροπαίους, ἔτι δὲ Ἀλάστορας ἀναπεπλάκασιν οἱ ἀμφὶ τὴν
 σκηνὴν ποιηταί.

4 Φιλοσόφων δὲ ἤδη τινὲς καὶ αὐτοὶ μετὰ τοὺς ποιητικούς τῶν
 ἐν ὑμῖν παθῶν ἀνειδωλοποιοῦσι τύπους τὸν Φόβον καὶ τὸν Ἔρω-
 5 τα καὶ τὴν Χαρὰν καὶ τὴν Ἐλπίδα, ὥσπερ ἀμέλει καὶ Ἐπιμενίδης ὁ
 παλαιὸς Ὑβρεως καὶ Ἀναιδεΐας Ἀθήνησιν ἀναστήσας βωμούς· οἱ
 δὲ ἐξ αὐτῶν ὀρμώμενοι τῶν πραγμάτων ἐκθεοῦνται τοῖς ἀνθρώ-
 6 ποις καὶ σωματικῶς ἀναπλάττονται, Δίκη τις καὶ Κλωθὼ καὶ Λά-
 χεσις καὶ Ἄτροπος καὶ Εἰμαρμένη, Αὐξὼ τε καὶ Θαλλώ, αἱ Ἀττι-
 7 καί.

6 Ἐκτος ἐστὶν εἰσηγητικὸς τρόπος ἀπάτης, θεῶν περιποιητι-
 κός, καθ' ὃν ἀριθμοῦσι θεοὺς τοὺς δώδεκα, ὧν καὶ θεογονίαν
 Ἡσίοδος ἄδει τὴν αὐτοῦ, καὶ ὅσα θεολογεῖ Ὅμηρος.

7 Τελευταῖος δὲ ὑπολείπεται (ἑπτὰ γὰρ οἱ ἅπαντες οὗτοι τρόποι)
 ὁ ἀπὸ τῆς θείας εὐεργεσίας τῆς εἰς τοὺς ἀνθρώπους καταγινομένης
 ὀρμώμενος. Τὸν γὰρ εὐεργετοῦντα μὴ συνιέντες Θεὸν ἀνέπλασάν
 8 τινὰς σωτῆρας Διοσκούρους καὶ Ἡρακλέα ἀλεξίκακον καὶ Ἀσκλη-
 πιδὸν ἰατρόν.

27.1 Αὗται μὲν αἱ ὀλισθηραὶ τε καὶ ἐπιβλαβεῖς παρεκβάσεις τῆς
 ἀληθείας, καθέλκουσι οὐρανόθεν τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς βάραθρον

προσκύνησαν τὸν ἥλιο ὅπως οἱ Ἴνδοί, καὶ τὴν σελήνη ὅπως οἱ
 2 Φρύγες. Ἄλλοι, πὸ δρέπουν τοὺς ἡμέρους ἀπὸ τοὺς φυομέ-
 νους ἀπὸ τῆ γῆ καρπούς, ὠνόμασαν Δηῶ τὸν σῖτο, ὅπως οἱ
 3 Ἀθηναῖοι, καὶ Διόνυσο τὴν ἄμπελο, ὅπως οἱ Θηβαῖοι. Ἄλλοι
 παρατηρώντας τὶς τιμωρίες τῶν κακῶν πράξεων θεοποιοῦν τὶς
 εὐεργεσίες καὶ προσκυνοῦν τὶς συμφορές. Ἔτσι οἱ τραγικοὶ
 ποιηταὶ ἔπλασαν τὶς Ἐρινύες καὶ τὶς Εὐμενίδες τοὺς Παλα-
 μναίους καὶ τοὺς Προστροπαίους, καθὼς ἐπίσης καὶ τοὺς Ἀλά-
 στορες

4 Ἐπίσης ὁμως καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους, ἀκολου-
 θώντας τὸ παράδειγμα τῶν ποιητῶν, εἰδωλοποιοῦν μορφές τῶν
 παθῶν πὸ εἶναι μέσα σας: τὸν φόβο, τὸν Ἔρωτα, τὴν χαρὰ καὶ
 τὴν ἐλπίδα, ὅπως ἀκριβῶς παλαιὰ ὁ Ἐπιμενίδης εἶχε ἀναστήσει
 5 βωμοὺς τῆς Ὑβρεως καὶ τῆς Ἀναιδείας στὰς Ἀθήνας. Ἄλλες
 πάλι ιδέες, προερχόμενες ἀπὸ τὶς πραγματικὲς καταστάσεις τῆς
 τιμῆς, θεοποιοῦνται γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ παίρνουν σωματι-
 κὴ μορφή, ὅπως ἡ Δίκη, ἡ Κλωθῶ καὶ ἡ Λάχεσις καὶ ἡ Ἄτρη-
 πος⁵³, ἡ εἰμαρμένη καὶ ἡ Αὐξῶ καὶ ἡ Θαλλῶ, θεές τῆς Ἀττι-
 κῆς⁵⁴.

6 Ἐκτος τρόπος εἰσαγωγῆς ἀπατηλῶν ἐπινοήσεων στὴν
 δημιουργία θεοτήτων εἶναι αὐτός, κατὰ τὸν ὁποῖο ἀριθμοῦν
 τοὺς δώδεκα θεούς, τῶν ὁποίων τὴν προσέλευσι ψάλλει ὁ
 Ἡσίοδος στὴ Θεογονία του καὶ στοὺς ὁποίους ἀφιερώνει θεο-
 λογικὲς διηγήσεις ὁ Ὅμηρος.

7 Τελευταῖος τρόπος πὸ ὑπολείπεται (διότι ὅλη οἱ τρόποι
 τῆς θεοποιήσεως εἶναι ἑπτὰ) εἶναι ἐκεῖνος πὸ ἔχει τὴν προέ-
 λευσί του στὴ θεία εὐεργεσία πὸ ἐπιδεικνύεται στοὺς ἀνθρώ-
 πους. Μὴ ἀντιλαμβανόμενοι τὸν Θεὸ πὸ τοὺς εὐεργετεῖ, ἔπλα-
 σαν κάποιους ἄλλους θεούς: τοὺς Διοσκούρους ὡς σωτῆρες,
 τὸν Ἡρακλῆ ὡς ἀλεξίκακο, τὸν Ἀσκληπιὸ ὡς ἰατρό.

27,1 Αὐτὲς λοιπὸν εἶναι οἱ ὀλισθηρὲς καὶ ἐπιβλαβεῖς παρεκκλί-
 σεις ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, πὸ κατεβάζουν ἀπὸ τὸν οὐρανὸ τὸν ἄν-

54. Βλ. Πausanία, 9,35,2.

περιτρέπουσαι. Ἐθέλω δὲ ὑμῖν ἐν χρόνῳ τοὺς θεοὺς αὐτοὺς ἐπιδειῖξαι ὅποιοί τινες καὶ εἴ τινες, ἴν' ἤδη ποτὲ τῆς πλάνης λήξητε, αὐθις δὲ
 2 παλινδρομήσητε εἰς οὐρανόν. «Ἦμεν γάρ που καὶ ἡμεῖς τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί· ὁ δὲ Θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ, ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς, ὄντας ἤδη νεκροὺς τοῖς παραπτώμασιν συνεζωοποίησεν τῷ Χριστῷ». «Ζῶν γὰρ ὁ Λόγος» καὶ συνταφεῖς Χριστῷ συνυψοῦνται Θεῷ. Οἱ δὲ ἔτι ἄπιστοι «τέκνα ὀργῆς» ὀνομαζονται, τρεφόμενα ὀργῆ· ἡμεῖς δὲ οὐκ ὀργῆς θρέμματα ἔτι, οἱ τῆς πλάνης ἀπεσπασμένοι, ἄσσοντες δὲ ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν.

3 Ταῦτη τοι ἡμεῖς οἱ τῆς ἀνομίας υἱοὶ ποτε διὰ τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Λόγου νῦν υἱοὶ γεγόναμεν τοῦ Θεοῦ· ὑμῖν δὲ καὶ ὁ ὑμέτερος ὑποδύεται ποιητῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος Ἐμπεδοκλῆς·

τοιγάρτοι χαλεπήσιν ἀλύοντες κακότησιν

οὐ ποτε δειλαίων ἀχέων λωφήσετε θυμόν.

4 Τὰ μὲν δὴ πλεῖστα μεμύθευται καὶ πέπλασται περὶ θεῶν ὑμῖν, τὰ δὲ καὶ ὅσα γεγενῆσθαι ὑπέιληπται, ταῦτα δὲ περὶ ἀνθρώπων αἰσχυρῶν καὶ ἀσελγῶν βεβιωκότων ἀναγέγραπται·

τύφῳ καὶ μανίῃ δὲ βαδίζετε καὶ τρίβον ὀρθὴν

εὐθειᾶν προλιπόντες ἀπήλθετε τὴν δι' ἀκανθῶν

καὶ σκολόπων. Τί πλανᾶσθε, βροτοί; παύσασθε, μάταιοι,

καλλίπετε σκοτίνην νυκτός, φωτὸς δὲ λάβεσθε.

5 Ταῦτα ἡμῖν ἢ προφητικῆ παρεγγυᾶ καὶ ποιητικῆ Σίβυλλα· παρεγγυᾶ

55. Ἐφ. 2,3-5.

56. Ἐβρ. 4,12.

θρωπο καὶ τὸν ὀδηγοῦν στὸ βάραθρο. Θέλω τώρα νὰ σᾶς ἐπι-
 δείξω γυμνοὺς αὐτοὺς τοὺς θεοὺς, ποιοὶ εἶναι καὶ ἂν εἶναι, γιὰ
 νὰ σταματήσετε κάποτε τὴν πλάνη σας καὶ νὰ ἐπιστρέψετε
 2 στὸν οὐρανό. «Διότι ἤμαστε κι' ἐμεῖς κάποτε τέκνα ὀργῆς,
 ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι, ὁ Θεὸς ὅμως, ποὺ ἔχει πλούσιο ἔλεος, ἀπὸ
 τὴν πολλῇ ἀγάπῃ του, τὴν ὁποία μᾶς ἔδειξε, ἐνῶ ἤμαστε ἤδη
 νεκροὶ ἀπὸ τὰ παραπτώματα, μᾶς ἐζωοποίησε μαζὶ μὲ τὸν Χρι-
 στό»⁵⁵. «Διότι ζῶν εἶναι ὁ Λόγος»⁵⁶, καὶ ὁποῖος συνετάφηκε μὲ
 τὸν Χριστό, συνανυψώνεται μὲ τὸν Θεό. Ὅσοι εἶναι ἀκόμη
 ἄπιστοι ὀνομάζονται «τέκνα ὀργῆς», τρεφόμενα ἀπὸ τὴν ὀργή·
 ἐμεῖς ὅμως δὲν εἴμαστε πλέον τρόφιμοι τῆς ὀργῆς, ἀφοῦ εἴμα-
 στε ἀποσπασμένοι ἀπὸ τὴν πλάνη καὶ ὀρμοῦμε τώρα πρὸς τὴν
 ἀλήθεια.

3 Ἔτσι κι' ἐμεῖς, ποὺ κάποτε ἤμαστε υἱοὶ τῆς ἀνομίας, τώρα
 ἀπὸ τὴ φιλανθρωπία τοῦ Λόγου ἐγίναμε υἱοὶ τοῦ Θεοῦ· αὐτὸ τὸ
 ὑπαινίσσεται καὶ σὲ σᾶς ὁ δικὸς σας ποιητῆς, ὁ Ἀκραγαντῖνος
 Ἐμπεδοκλῆς·

ταλαιπωρούμενοι ἀπὸ δεινὲς δοκιμασίες, [λύπες⁵⁷.
 ποτὲ δὲν θὰ καταπραΰνετε τὴν καρδιά ἀπὸ τὶς ὀδυνηρὲς

4 Τὰ περισσότερα λοιπὸν ἀπὸ τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς θεοὺς σας
 ἔχουν μυθευθῆ καὶ πλασθῆ, ὅσα πάλι ὑποτίθεται ὅτι ἐγιναν
 πράγματι, αὐτὰ ἀποδίδονται σὲ ἀνθρώπους ποὺ ἔζησαν αἰσχροῶς
 καὶ ἀσελγῶς.

Βαδίζετε μὲ τύφο καὶ μανία, κι' ἀφήνοντας τὸν ἴσιο δρόμο
 ἀναχωρήσατε πρὸς τὸν γεμᾶτο ἀγκάθια καὶ σουβλιά.
 Τί περιπλανᾶσθε, θνητοί; Σταματήστε, μάταιοι,
 ἐγκαταλείψατε τὸ σκοτάδι τῆς νύκτας καὶ λάβετε φῶς⁵⁸.

5 Αὐτὰ σᾶς παραγγέλλει ἡ προφητικὴ καὶ ποιητικὴ Σίβυλλα· αὐτὰ

57. Ἐμπεδοκλέους, ἀπόσπασμα 145, Diels.

58. Σιβυλλικοὶ χρησμοί, ἀπόσπασμα 1,23-25 καὶ 27.

δὲ καὶ ἡ ἀλήθεια, γυμνοῦσα τῶν καταπληκτικῶν τουτωνὶ καὶ ἐκπληκτικῶν προσωπειῶν τὸν ὄχλον τῶν θεῶν, συνωνυμίαις τισὶ τὰς δοξοποιίας διελέγχουσα.

28,1 *Αὐτίκα γοῦν εἰσιν οἱ τρεῖς τοὺς Ζῆνας ἀναγράφουσιν, τὸν μὲν Αἰθέρος ἐν Ἀρκαδίᾳ, τὸ δὲ λοιπὸν τοῦ Κρόνου παῖδε, τούτοις τὸν 2 μὲν ἐν Κρήτῃ, θάτερον δὲ ἐν Ἀρκαδίᾳ πάλιν. Εἰσὶ δὲ οἱ πέντε Ἀθηνᾶς ὑποτίθενται, τὴν μὲν Ἥφαιστου, τὴν Ἀθηναίαν· τὴν δὲ Νείλου, τὴν Αἴγυπτίαν· τρίτην τοῦ Κρόνου, τὴν πολέμου εὐρέτιν· τετάρτην τὴν Διός, ἣν Μεσσήνιοι Κορυφασίαν ἀπὸ τῆς μητρὸς ἐπικεκήκασιν· ἐπὶ πᾶσι τὴν Πάλλαντος καὶ Τιτανίδος τῆς Ὠκεανοῦ, ἣ τὸν πατέρα δυσσεβῶς καταθύσασα τῷ πατρὶ ἑκκόσμηται δέρματι ὡσπερ κωδίῳ.*

3 *Ναὶ μὴν Ἀπόλλων ὁ μὲν Ἀριστοτέλης πρῶτον Ἥφαιστου καὶ Ἀθηνᾶς (ἐνταῦθα δὴ οὐκέτι παρθένος ἢ Ἀθηνᾶ), δεύτερον ἐν Κρήτῃ τὸν Κύρβαντος, τρίτον τὸν Διὸς καὶ τέταρτον τὸν Ἀρκάδα τὸν Σιληνοῦ· Νόμιος οὗτος κέκληται παρὰ Ἀρκάσιν· ἐπὶ τούτοις τὸν Λίβυν καταλέγει τὸν Ἄμμωνος. Ὁ δὲ Δίδυμος ὁ γραμματικὸς 4 τούτοις ἕκτον ἐπιφέρει τὸν Μάγνητος. Πόσοι δὲ καὶ νῦν Ἀπόλλωνες, ἀναρίθμητοι θνητοὶ καὶ ἐπὶ κηροὶ τινες ἄνθρωποι, εἰσὶν, οἱ παραπλησίως τοῖς προειρημένοις ἐκείνοις κεκλημένοι;*

29,1 *Τί δ' εἴ σοι τοὺς πολλοὺς εἵποιμι Ἀσκληπιοὺς ἢ τοὺς Ἑρμᾶς τοὺς ἀριθμουμένους ἢ τοὺς Ἥφαιστους τοὺς μυθολογουμένους; Μὴ καὶ περιττὸς εἶναι δόξω τὰς ἀκοὰς ὑμῶν τοῖς πολλοῖς τούτοις ἐπικλύζων ὀνόμασιν; Ἀλλ' αἶ γε πατρίδες αὐτοῦ καὶ αἱ τέχναι καὶ οἱ βίοι, πρὸς δέ γε καὶ οἱ τάφοι ἀνθρώπων γεγονότας διελέγχουσιν. 2 Ἄρης γοῦν ὁ καὶ παρὰ τοῖς ποιηταῖς, ὡς οἶόν τε, τετιμημένος,*

Ἄρες, ἄρες, βροτολογέ, μαιφόνε, τειχεσιπλήτα.

σᾶς παραγγέλλει ἐπίσης ἡ ἀλήθεια, ἀπογυμνώνοντας τὸ πλῆθος τῶν θεῶν ἀπὸ αὐτὰ τὰ καταπληκτικᾶ καὶ ἐκφοβιστικὰ προσωπεῖα, διελέγχοντας τὶς φαντασιοκοπίες μὲ κάποιες συνωνυμίες.

28,1 Πράγματι λοιπὸν μερικοὶ ἀναφέρουν τρεῖς Ζῆνας· τὸν ἕνα στὴν Ἀρκαδία υἱὸ τοῦ Αἰθέρος, τοὺς δὲ ἄλλους παιδιὰ τοῦ
2 Κρόνου, ἕναν στὴν Κρήτη κι' ἕναν πάλι στὴν Ἀρκαδία. Μερικοὶ δέχονται πέντε Ἀθηναῖς· τὴν μία θυγατέρα τοῦ Ἡφαίστου, τὴν Ἀθηναία· τὴν ἄλλη τοῦ Νείλου τὴν Αἴγυπτία· τρίτη τοῦ Κρόνου, εὐρέτρια τοῦ πολέμου· τετάρτη τοῦ Διός, τὴν ὁποία οἱ Μεσσήνιοι ὠνόμασαν Κορυφασία ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς μητέρας της· τελευταία τὴν τοῦ Πάλλαντος καὶ τῆς Τιτανίδος τοῦ Ὠκεανοῦ, ἡ ὁποία, ἔχοντας θυσιάσει τὸν πατέρα της, εἶναι στολισμένη μὲ τὸ πατρικὸ δέρμα σὰν ποκάρι.

3 Ἐξ ἄλλου ὡς πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται τὸν πρῶτο υἱὸ τοῦ Ἡφαίστου καὶ τῆς Ἀθηναῖς (ἐδῶ ἢ Ἀθηναῖα δὲν εἶναι πλέον Παρθένος), τὸν δεύτερο δὲ στὴν Κρήτη υἱὸ τοῦ Κύρβαντος, τὸν τρίτο υἱὸ τοῦ Διός καὶ τὸν τέταρτο υἱὸ τοῦ Σιληνοῦ τὸν Ἀρκάδα, πού ἀπὸ τοὺς Ἀρκάδες ὀνομάζεται Νόμιος· τελευταῖον δὲ συγκαταλέγει τὸν υἱὸ τοῦ Ἄμμωνος. Ὁ δὲ Δίδυμος ὁ γραμματικὸς προσθέτει σ' αὐτοὺς ἕναν ἕκτο, τὸν υἱὸ τοῦ
4 Μάγνητος. Πόσοι δὲ Ἀπόλλωνες ὑπάρχουν καὶ τώρα, ἀναρίθμητοι θνητοὶ καὶ πρόσκαιροι ἄνθρωποι, πού ἔχουν τὸ ἴδιο ὄνομα μ' ἐκείνους τοὺς προαναφερθέντας;

29,1 Τί θὰ ἔλεγες, ἂν σοῦ ἀνέφερα τοὺς πολλοὺς Ἀσκληπιοὺς ἢ τοὺς πολυαρίθμους Ἑρμᾶς ἢ τοὺς θρυλουμένους Ἡφαίστους; Μήπως φανῶ ὑπερβολικὸς γεμίζοντας τ' αὐτιά σας μὲ τὰ πολλὰ τοῦτα ὀνόματα; Ἀλλὰ ἀσφαλῶς οἱ πατρίδες τους καὶ οἱ τέχνες καὶ οἱ βίοι, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ τάφοι, μαρτυροῦν ὅτι ἦσαν ἄν-
2 θρωποι. Ὁ Ἄρης λοιπὸν πού τιμᾶται, ὅσο εἶναι δυνατό, καὶ ἀπὸ τοὺς ποιητάς,

Ἄρη, Ἄρη, ἀνθρωποφθόρε, αἱμοβόρε, τειχοπλήκτη⁵⁹,

59. *Ιλιάς* Ε, 31 καὶ 455.

ὁ «ἀλλοπρόσαλλος» οὗτος καὶ «ἀνάρσιος», ὡς μὲν Ἐπίχαρμος
 φησι, Σπαρτιάτης ἦν, Σοφοκλῆς δὲ Θραῖκα οἶδεν αὐτόν, ἄλλοι δὲ
 3 Ἀρκάδα. Τοῦτον δὲ Ὅμηρος δεδέσθαι φησὶν ἐπὶ μῆνας τρισκαίδε-
 κα·

πλῆ μὲν Ἴαρης, ὅτε μιν Ἰώτος κρατερὸς τ' Ἐπιάλτης,
 παῖδες Ἀλωῆος δῆσαν κρατηρῶ ἐνὶ δεσμῶ·
 χαλκῆω δ' ἐν κεράμω δέδετο τρισκαίδεκα μῆνας.

4 Πολλὰ κάγαθὰ Κᾶρες σχοῖεν, οἱ καταθύουσιν αὐτῶ τοὺς κύ-
 νας. Σκύθαι δὲ τοὺς ὄνους ἱερεύοντες μῆ παυέσθων, ὡς Ἀπολλό-
 δωρὸς φησι καὶ Καλλίμαχος,

Φοῖβος Ὑπερβορέοισιν ὄνων ἐπιτέλλεται ἱροῖς.

Ὁ αὐτὸς δὲ ἀλλαχοῦ

τέρπουσιν λιπαραὶ Φοῖβον ὄνοσφαγαίαι.

5 Ἥφαιστος δέ, ὃν ἔρριψεν ἐξ Ὀλύμπου Ζεὺς «βηλοῦ ἀπὸ θεσπε-
 σίοιο», ἐν Λήμνῳ καταπεσὼν ἐχάλκευε, πηρωθεὶς τῷ πόδε, «ὑπὸ
 δὲ κνήμαι ρώνοντο ἀραιαί».

30,1 Ἔχεις καὶ ἰατρόν, οὐχὶ χαλκῆα μόνον ἐν θεοῖς· ὁ δὲ ἰατρὸς φι-
 λάργυρος ἦν, Ἀσκληπιὸς ὄνομα αὐτῶ. Καὶ σοὶ τὸν σὸν παραθήσο-
 μαι ποιητήν, τὸν Βοιώτιον Πίνδαρον·

ἔτραπε κάκεινον ἀγάνορι μισθῶ χρυσὸς ἐν χερσὶ
 φανείς·
 χερσὶ δ' ἄρα Κρονίων ρίψας δι' ἀμφοῖν ἀμπνοᾶν στέρ-
 νων καθεῖλεν
 ὠκέως, αἰθων δὲ κεραυνὸς ἔσκηψε μόρον.

60. Ἰλιάς Ε, 385–387.

61. Καλλίμαχος, ἀποσπ. 187 καὶ 188.

62. Ἰλιάς Α, 591έ.

αὐτὸς ὁ ἀλλοπρόσαλλος καὶ ἐχθρικός, ἦταν Σπαρτιάτης, ὅπως λέγει ὁ Ἐπίχαρμος, ὁ Σοφοκλῆς ὁμοῦς τὸν γνωρίζει ὡς Θράκα, 3 ἐνῶ ἄλλοι τὸν θεωροῦν Ἀρκάδα. Ὁ Ὅμηρος ἰσχυρίζεται ὅτι εἶχε δεθῆ ἐπὶ δέκα τρεῖς μῆνες·

Ὁ Ἄρης ὑποχρεώθηκε νὰ ὑπομείνῃ ὅταν ὁ Ὠτος κι' ὁ ζωηρὸς Ἐφιάλτης, παιδιὰ τοῦ Ἀλωῆος, τὸν ἔδεσαν μὲ στερεὰ δεσμά, κι' ἔμεινε δεμένος δεκατρεῖς μῆνες σὲ χάλκινη εἰρκτή⁶⁰.

4 Μεγάλη τιμὴ ἀξίζει στοὺς Κᾶρες ποὺ τοῦ θυσιάζουν τὰ σκυλιά. Ἄς μὴ παύσουν οἱ Σκύθες νὰ σφαγιάζουν τοὺς ὄνους, ὅπως λέγουν ὁ Ἀπολλόδωρος καὶ Καλλίμαχος,

ὁ Φοῖβος ἀνυψώνεται στὰ σφάγια ὄνων τῶν Ὑπερβορείων.

Κι' ὁ ἴδιος λέγει ἀλλοῦ,

Διασκεδάζουν τὸν Φοῖβο οἱ παχιᾶς ὄνοσφαγίες⁶¹.

5 Ὁ δὲ Ἥφαιστος, ποὺ τὸν ἔρριψε ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο ὁ Ζεὺς, «ἀπὸ τὸ θεῖο οἶκημα»⁶², ἔπεσε στὴ Λῆμνο, ὅπου ἐγίνε χαλκεύς, «ἐνῶ οἱ ἀσθενικὲς κνήμες του ἐκινῶνταν τρεμάμενες»⁶³.

30,1 Ἔχεις καὶ ἰατρὸ ἀνάμεσα στοὺς θεοὺς, ὄχι μόνο χαλκέα· ὁ δὲ ἰατρὸς ἦταν φιλόργυρος, μὲ τὸ ὄνομα Ἀσκληπιός. Θὰ σοῦ παραθέσω μάλιστα τὸν δικό σου ποιητὴ, τὸν Πίνδαρο τὸν Βοιωτό·

ὁ χρυσὸς ποὺ ἐφάνηκε στὰ χέρια τὸν ἐγοήτευσε κι' ἐκεῖνον μὲ σπουδαῖο μισθό·

Ὁ Ζεὺς τότε, ρίχνοντας μὲ τὰ δυὸ χέρια ἀφαιροῦσε τὴν πνοὴ ἀπὸ τὰ στήθη, γρήγορα, ἐνῶ ὁ ἀστραφτερὸς κεραυνὸς ἔρριξε τὸν θάνατο⁶⁴.

63. *Ἰλιάς* Σ, 411.

64. Πινδάρου, *Πυθιονίκα* 3,97 καὶ 100-105.

2 Καὶ Εὐριπίδης·

Ζεὺς γὰρ κατακτὰς παῖδα τὸν ἐμὸν αἴτιος
Ἄσκληπιόν, στέρνοισιν ἐμβαλὼν φλόγα.

Οὗτος μὲν οὖν κεῖται κεραυνωθείς ἐν τοῖς Κυνοσουρίδος ὀρίοις.
3 Φιλόχορος δὲ ἐν Τήνῳ Ποσειδῶνά φησι τιμᾶσθαι ἰατρόν, Κρόνῳ
4 δὲ ἐπικίσθαι Σικελίαν καὶ ἐνταῦθα αὐτὸν τεθάφθαι. Πατροκλῆς τε
ὁ Θούριος καὶ Σοφοκλῆς ὁ νεώτερος ἐν τρισὶ τραγωδίαις ἱστορεῖ-
τον τοῖν Διοσκούροιν περὶ ἀνθρώπῳ τινὲς τούτῳ τῷ Διοσκούρῳ
ἐπικήρῳ ἐγενέσθην, εἴ τῳ ἰκανὸς πιστώσασθαι Ὅμηρος τὸ λελε-
γμένον·

τοὺς δ' ἤδη κάτεχεν φυσίζοος αἶα
ἐν Λακεδαιμόνι αὔθι, φίλῃ ἐν πατρίδι γαίῃ.

5 Προσίτῳ δὲ καὶ ὁ τὰ Κυπριακὰ ποιήματα γράψας·

Κάστῳ μὲν θνητός, θανάτου δὲ οἱ αἶσα πέπρωται·
αὐτὰρ ὁ γ' ἀθάνατος Πολυδεύκης, ὄζος Ἄρης.

6 Τοῦτο μὲν ποιητικῶς ἐψεύσατο. Ὅμηρος δὲ ἀξιοπιστότερος αὐτοῦ
εἰπὼν περὶ ἀμφοῖν τοῖν Διοσκούροιν, πρὸς δὲ καὶ τὸν Ἡρακλέα
«εἶδωλον» ἐλέγξας· «φῶτα» γὰρ «Ἡρακλῆα, μεγάλων ἐπίστορα
7 ἔργων». Ἡρακλέα οὖν καὶ αὐτὸς Ὅμηρος θνητὸν οἶδεν ἄνθρωπον,
Ἰερώνυμος δὲ ὁ φιλόσοφος καὶ τὴν σχέσιν αὐτοῦ ὑφηγεῖται τοῦ
σώματος, μικρόν, φριξότριχα, ρωστικόν· «Δικαίαρχος δὲ σχιζίαν,
νευρώδη, μέλανα, γρυπὸν, ὑποχαροπὸν, τετανότριχα. Οὗτος οὖν ὁ
Ἡρακλῆς δύο πρὸς τοῖς πενήτηκοντα ἔτη βεβιωκῶς κατέστρεψε τὸν
βίον διὰ τῆς ἐν Οἴτῃ πυρᾶς κεκηδευμένος.

65. Εὐριπίδου, Ἄλκηστις 3ε.

66. Ἰλιάς Γ, 243 ε.

2 Καὶ ὁ Εὐριπίδης·

Ὁ Ζεὺς, πὺ ἐφόνευσε τὸ παιδί μου τὸν Ἄσκληπιό,
ρίχνοντας τὴν φλόγα στὰ στήθη του, εἶναι ἔνοχος⁶⁵.

Αὐτὸς λοιπὸν κείτεται κεραυνωμένος στὰ σύνορα τῆς Κυνου-
3 ρίας. Ὁ Φιλόχορος πάλι ἰσχυρίζεται ὅτι στὴν Τῆνο τιμᾶται ὡς
ἰατρὸς ὁ Ποσειδῶν, ἐνῶ ἀπὸ τὸν Κρόνο ἐποικίσθηκε ἡ Σικε-
4 λία, ὅπου αὐτὸς ἐτάφηκε. Ὁ Πατροκλῆς ὁ Θούριος καὶ ὁ Σοφο-
κλῆς ὁ νεώτερος διηγοῦνται σὲ τρεῖς τραγωδίες τὴν ἱστορία
τῶν Διοσκούρων. Αὐτοὶ οἱ δύο Διόσκουροι ἦσαν θνητοὶ ἄνθρω-
ποι, ἂν ἀξίζη νὰ πιστεύσωμε τὸ λεγόμενον ἀπὸ τὸν Ὅμηρο·

Τοὺς κατεῖχε ἤδη ἡ ζωοδότις γῆ,
στὴν Λακεδαίμονα τὴν ἀγαπητὴ τους πατρίδα⁶⁶.

5 Ἄς προσέλθῃ τώρα καὶ αὐτὸς πὺ ἔγραψε τὰ Κυπριακὰ ποιή-
ματα·

ὁ Κάστωρ ἦταν θνητὸς κι' εἶχε τὴν μοῖρα τοῦ θανάτου·
ἀλλὰ ὁ Πολυδεύκης ἦταν ἀθάνατος, βλαστὸς τοῦ Ἄρη⁶⁷.

6 Τοῦτο εἶναι βέβαια ποιητικὸ ψεῦδος· ἀλλ' ὁ Ὅμηρος εἶναι
ἀξιοπιστότερος ἀπ' αὐτὸν ὅταν λέγῃ καὶ γιὰ τοὺς δύο Διοσκού-
ρους ὅτι εἶναι θνητοὶ καὶ ὅταν ἔδειξε ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἦταν «εἰ-
δωλο»⁶⁸. «ἄνθρωπος ἦταν ὁ Ἡρακλῆς, ἐκτελεστής μεγάλων ἔρ-
7 γων»⁶⁹. Ὁ ἴδιος λοιπὸν Ὅμηρος γνωρίζει τὸν Ἡρακλῆ ὡς θνη-
τὸ ἄνθρωπο. Ὁ φιλόσοφος Ἰερώνυμος περιγράφει καὶ τὴν
σωματικὴ του παράστασι· ἦταν μικρὸς, ὀρθότριχος, εὐρωστος·
ἐνῶ ὁ Δικαίαρχος τὸν φέρει ὡς ξερακιανόν, νευρώδη, μελα-
χροινό, ἀετομύτη, χαμογελαστό, μακρότριχο. Τοῦτος λοιπὸν ὁ
Ἡρακλῆς, ἀφοῦ ἔζησε πενήντα δύο ἔτη, ἐτελείωσε τὴ ζωὴ του
μὲ τὴν νεκρώσιμη πυρὰ στὴν Οἶτη.

67. *Κύπρια*, ἀπόσπ. 5, ἐκδοσις Kinkel.

68. *Ὀδύσσεια* Λ, 601 ἐ.

69. *Ὀδύσσεια* Φ, 26.

31,1 Τὰς δὲ Μούσας, ἃς Ἀλκμᾶν Διὸς καὶ Μνημοσύνης γενεαλογεῖ
καὶ οἱ λοιποὶ ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς ἐκθειᾶζουσιν καὶ σέβουσιν,
ἤδη δὲ καὶ ὄλαι πόλεις μουσεῖα τεμενίζουσιν αὐταῖς, Μυσᾶς οὔσας
2 θεραπαινίδας ταύτας ἐῶνηται Μεγακλῶ ἢ θυγάτηρ ἢ Μάκαρος. Ὁ
δὲ Μάκαρ Λεσβίων μὲν ἐβασίλευεν, διεφέρετο δὲ αἰεὶ πρὸς τὴν γυ-
ναῖκα, ἠγανάκτει δὲ ἢ Μεγακλῶ ὑπὲρ τῆς μητρὸς· τί δ' οὐκ ἔμελλε;
Καὶ Μυσᾶς θεραπαινίδας ταύτας τοσαύτας τὸν ἀριθμὸν ὠνεῖται
3 καὶ καλεῖ Μοῖσας κατὰ τὴν διαλεκτὸν τὴν Αἰολέων. Ταύτας ἐδιδά-
ξατο ᾄδειν καὶ κιθαρίζειν τὰς πράξεις τὰς παλαιὰς ἐμμελῶς. Αἱ δὲ
συνεχῶς κιθαρίζουσαι καὶ καλῶς κατεπάδουσαι τὸν Μάκαρα
4 ἔθελγον καὶ κατεύπαινον τῆς ὀργῆς. Οὗ δὴ χάριν ἢ Μεγακλῶ χαρι-
στήριον αὐτὰς ὑπὲρ τῆς μητρὸς ἀνέθηκε χαλκᾶς καὶ ἀνὰ πάντα
ἐκέλευσε τιμᾶσθαι τὰ ἱερά.

Καὶ αἱ μὲν Μοῦσαι τοιαῖδε, ἢ δὲ ἱστορία παρὰ Μυρσίλω τῷ
Λεσβίῳ.

32,1 Ἀκούετε δὴ οὖν τῶν παρ' ὑμῖν θεῶν τοὺς ἔρωτας καὶ τὰς πα-
ραδόξους τῆς ἀκρασίας μυθολογίας καὶ τραύματα αὐτῶν καὶ δεσμὰ
καὶ γέλωτας καὶ μάχας δουλείας τε ἔτι καὶ συμπόσια συμπλοκὰς τ'
αὐτῶν καὶ δάκρυα καὶ πάθη καὶ μαχλώσας ἡδονᾶς.

2 Κάλε μοι τὸν Ποσειδῶν καὶ τὸν χορὸν τῶν διεφθαρμένων ὑπ'
αὐτοῦ, τὴν Ἀμφιτρίτην, τὴν Ἀμυμῶνην, τὴν Ἀλόπην, τὴν Μελα-
νίππην, τὴν Ἀλκυόνην, τὴν Ἴπποθόην, τὴν Χιόνην, τὰς ἄλλας τὰς
μυρίας, ἐν αἷς δὴ καὶ τοσαύταις οὔσαις ἔτι τοῦ Ποσειδῶνος ὑμῶν
ἔστενοχωρεῖτο τὰ πάθη.

3 Κάλει μοι καὶ τὸν Ἀπόλλω· Φοῖβός ἐστιν οὗτος καὶ μάντις
ἀγνὸς καὶ σύμβουλος ἀγαθός· ἀλλ' οὐ ταῦτα ἢ Στερόπη λέγει οὐδὲ
ἢ Αἴθουσα οὐδὲ ἢ Ἀρσινόη οὐδὲ ἢ Ζευξίππη οὐδὲ ἢ Προθόη οὐδὲ
ἢ Μάρπησσα οὐδὲ ἢ Ὑσιπύλη· Δάφνη γὰρ ἐξέφυγε μόνη καὶ τὸν
μάντιν καὶ τὴν φθοράν.

31,1 Οἱ Μοῦσες, τίς ὅποιες ὁ Ἄλκμᾶν γενεαλογεῖ ἀπὸ τὸν Δία καὶ τὴν Μνημοσύνη, καὶ οἱ ἄλλοι ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς θεωροῦν καὶ σέβονται ὡς θεές, ἐνῶ τώρα ὀλόκληρες πόλεις ἔχουν σ' αὐτὲς ἀφιερωμένους ναοὺς, μουσεῖα, ἦσαν ὑπηρέτριες ἀπὸ τὴν Μυσία πού τις ἀγόρασε ἡ Μεγακλώ, ἡ θυγατέρα τοῦ Μά-
 2 καρος. Ὁ δὲ Μάκαρ ἦταν βασιλεὺς τῶν Λεσβίων πού διαφωνοῦσε συνεχῶς μὲ τὴν γυναῖκα του, ἐνῶ ἡ Μεγακλὼ ἀγανακτισμένη ἦταν μὲ τὸ μέρος τῆς μητέρας της. Πῶς μποροῦσε νὰ γίνῃ ἀλλιῶς; Ἀγοράζει λοιπὸν αὐτὲς τί Μυσέες, στὸν ἀριθμὸ πού εἶναι γνωστός, καὶ τίς ἀποκαλεῖ Μοῖσες κατὰ τὴν διάλεκτο
 3 τῶν Αἰολέων. Τίς ἐδίδαξε νὰ τραγουδοῦν καὶ νὰ συνοδεύουν μὲ κιθάρα τίς παλαιᾶς πράξεις του μελωδικά. Κι' αὐτὲς, κιθαρίζοντας συνεχῶς καὶ ψάλλοντας ἄμορφα ἐγοήτευσαν τὸν Μάκαρα
 4 καὶ καταπράυναν τὴν ὀργή του. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο ἡ Μεγακλὼ ἔκαμε ἀφιέρωμα χάλκινα ὁμοιώματά τους στὴ μητέρα της καὶ παρήγγειλε νὰ τιμῶνται σὲ ὅλα τὰ ἱερά.

Αὐτὲς εἶναι οἱ Μοῦσες, τῶν ὁποίων ἡ ἱστορία εὐρίσκεται στὸν Μυρσίλο τὸ Λέσβιο⁷⁰.

32,1 Ἀκούσατε λοιπὸν τώρα τοὺς ἔρωτες τῶν θεῶν σας καὶ τὰ παράδοξα μυθεύματα γιὰ τὴν ἀκρασία τους, τοὺς τραυματισμοὺς καὶ τὰ δεσμὰ τους, τὰ γέλοια καὶ τίς διαμάχες, τίς αἰχμαλωσίες ἐπίσης καὶ τὰ συμπόσια, τίς συμπλοκὲς πάλι καὶ τὰ δάκρυα, τὰ πάθη καὶ τίς ἀσελγεῖς ἡδονές.

2 Κάλεσε, παρακαλῶ, τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὸν χορὸ τῶν διεφθαρμένων ἀπ' αὐτὸν γυναικῶν· τὴν Ἀμφιτρίτη, τὴν Ἀμυμώνη, τὴν Ἀλόπη, τὴν Μελανίπη, τὴν Ἀλκυόνη, τὴν Ἴποθόη, τὴν Χιδὼνη, καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἄλλων, πού, ἂν καὶ ἦσαν τόσο πολλές, τοῦ Ποσειδῶνος τὰ πάθη δὲν ἱκανοποιοῦνταν ἐπαρκῶς.

3 Κάλεσέ μου τὸν Ἀπόλλωνα· αὐτὸς εἶναι ὁ Φοῖβος, ἀγνὸς μάντις καὶ ἀγαθὸς σύμβουλος. Ὅμως ἡ Στερόπη δὲν συμφωνεῖ μὲ αὐτὰ οὔτε ἡ Αἶθουσα οὔτε ἡ Ἀρσινόη οὔτε ἡ Ζευξίπη οὔτε ἡ Προθόη οὔτε ἡ Μάρπησσα οὔτε ἡ Ὑσιπύλη· μόνο ἡ Δάφνη ἐξέφυγε καὶ τὸν μάντι καὶ τὴν φθορά.

4 Αὐτός τε ὁ Ζεὺς ἐπὶ πᾶσιν ἠκέτω, ὁ «πατήρ» καθ' ὑμᾶς «ἀνδρῶν τε θεῶν τε»· τοσοῦτος περὶ τὰ ἀφροδίσια ἐξεχύθη, ὡς ἐπιθυμεῖν μὲν πασῶν, ἐκπληροῦν δὲ εἰς πᾶσας τὴν ἐπιθυμίαν. Ἐνεπίπλατο γοῦν γυναικῶν οὐχ ἦττον ἢ αἰγῶν ὁ Θμουιτῶν τράγος.

33,1 Καὶ σοῦ, ὦ Ὅμηρε, τεθαύμακα τὰ ποιήματα·

ἦ, καὶ κυανέησιν ἐπ' ὄφρυσι νεῦσε Κρονίων·
ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο· μέγα δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον.

2 Σεμνὸν ἀναπλάττεις, Ὅμηρε, τὸν Δία καὶ νεῦμα περιάπτεις αὐτῷ τετιμημένον. Ἄλλ' ἐὰν ἐπιδείξης μόνον, ἄνθρωπε, τὸν κεστόν, ἐξελέγχεται καὶ ὁ Ζεὺς καὶ ἡ κόμη καταισχύνεται.

3 Εἰς ὅσον διελήλακεν ἀσελγείας ὁ Ζεὺς ἐκεῖνος ὁ μετ' Ἀλκμήνης τοσαύτας ἡδουπαθήσας νύκτας; Οὐδὲ γὰρ αἱ νύκτες αἱ ἐννέα τῷ ἀκολάστῳ μακρᾷ (ἅπας δὲ ἔμπαλιν ὁ βίος ἀκρασία βραχὺς ἦν), ἵνα
4 δὴ ἡμῖν τὸν ἀλεξίκακον σπεῖρη θεόν. Διὸς υἱὸς Ἡρακλῆς, Διὸς ὡς ἀληθῶς, ὁ ἐκ μακρᾶς γενόμενος νυκτός, τοὺς μὲν ἄθλους τοὺς δώδεκα πολλῷ ταλαιπωρησάμενος χρόνῳ, τὰς δὲ πεντήκοντα Θεστίου θυγατέρας νυκτὶ διαφθείρας μιᾷ, μοιχὸς ὁμοῦ καὶ νυμφίος τοσοῦτων γενόμενος παρθένων. Οὐκουν ἀπεικότως οἱ ποιηταὶ «σχέ-
5 τλιον» τοῦτον «καὶ αἰσυλοεργόν» ἀποκαλοῦσιν. Μακρὸν δ' ἂν εἴη μοιχείας αὐτοῦ παντοδαπὰς καὶ παίδων διηγεῖσθαι φθοράς. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ παίδων ἀπέσχοντο οἱ παρ' ὑμῖν θεοί, ὁ μὲν τις Ὑλα, ὁ δὲ Ὑακίνθου, ὁ δὲ Πέλοπος, ὁ δὲ Χρυσίππου, ὁ δὲ Γανυμήδους ἐρῶν-
τες.

71. Ἰλιάς Α, 544 καὶ πολλαχοῦ.

72. Πόλις τῆς Αἰγύπτου Θμουῖς ἢ Μένδη. Βλ. Πλουτάρχου, Ἠθικά 989Α.

73. Ἰλιάς Α, 528–530.

74. Βλ. Ἰλιάς Ξ, 214.

75. Τὸν Ἡρακλῆ. Κατὰ τὴν παράδοσι τρεῖς νύκτες ἐχρειάσθησαν γὰρ νὰ παρα-

4 Τέλος ἄς ἔλθῃ ὁ ἴδιος ὁ Ζεὺς, ὁ πατήρ, κατὰ τὴ γνῶμη σας «ἀνδρῶν καὶ θεῶν»⁷¹. Ἐπιδόθηκε στοὺς ἔρωτες μὲ τέτοια μα-
νία, ὥστε νὰ ποθῆ ὅλες τὶς γυναῖκες καὶ νὰ ἐκπληρώνη τὴν ἐπι-
θυμία του σὲ ὅλες. Εἶχε λοιπὸν γυναῖκες γύρω του ὄχι λιγώτε-
ρες ἀπὸ ὅσες εἶχε ὁ τράγος τῶν Θμουιτῶν⁷².

33,1 Καὶ τὰ δικά σου ποιήματα θαυμάζω, Ὅμηρε·

Πράγματι, ὁ υἱὸς τοῦ Κρόνου ἔκαμε νεῦμα μὲ τὰ βαθυ-
γάλανα φρύδια του·
καὶ οἱ χαῖτες τοῦ ἄνακτος οἱ θεῖες ἐκυμάτισαν
στὸ ἀθάνατο μέτωπο· κι' ἔσεισε τὸν μέγαλο Ὀλυμπο⁷³.

2 Ὅμηρε, σεμνὸν παριστάνεις τὸν Δία καὶ τοῦ ἀποδίδεις νεῦμα
τιμητικό. Ἀλλά, ἀνθρωπέ μου, ἂν τοῦ ἐπιδείξης ἀπλῶς ἓνα στο-
λισμένο ζωνάρι, ὁ Ζεὺς ξεσκεπάζεται καὶ ἐντροπιάζεται ἡ κόμη
του⁷⁴.

3 Σὲ ποιό σημεῖο ἀσελγείας ἔφθασε ἐκεῖνος ὁ Ζεὺς ποὺ τό-
σες ἡδονικὲς νύκτες ἐπέρασε μὲ τὴν Ἀλκμήνη; Δὲν ἦσαν πολ-
λὲς οἱ ἐννέα νύκτες στὸν ἀκόλαστο αὐτὸν (ἄλλωστε ὁ βίος
του ἦταν σύντομος γιὰ τὴν ἀκρασία του), γιὰ νὰ μᾶς σπεῖρη τὸν
4 ἀλεξίκακο θεό⁷⁵. Υἱὸς τοῦ Διὸς ἦταν ὁ Ἡρακλῆς, πράγματι τοῦ
Διὸς, ποὺ ἐγεννήθηκε ἀπὸ τὴν μακρὰ νύκτα· πολὺν καιρὸ ἐτα-
λαιωρῆθηκε μὲ τοὺς δώδεκα ἄθλους, ἀλλὰ τὶς πενήντα θυγα-
τέρες τοῦ Θεστίου τὶς διέφθειρε σὲ μιὰ νύκτα⁷⁶ κι' ἐγινε ἔτσι
5 ποὺ οἱ ποιηταὶ τὸν ἀποκαλοῦν ἀπρεπῆ καὶ αἰσχρόν⁷⁷. Θὰ ἐπή-
γαινε μακριὰ νὰ διηγηθῶ τὶς παντοειδεῖς μοιχεῖες του καὶ τὶς
διαφθορὲς παιδιῶν. Πράγματι οἱ θεοὶ σας δὲν ἀπεῖχαν οὔτε ἀπὸ
ἀγόρια· ὁ ἓνας ἦταν ἐραστής τοῦ Ὑλα, ὁ ἄλλος τοῦ Πέλοπος, ὁ
ἄλλος τοῦ Χρυσίππου κι' ὁ ἄλλος τοῦ Γανυμήδη⁷⁸.

χθῆ ὁ Ἡρακλῆς. Γιὰ τὶς ἐννέα μοῦσες ὁμοῦς ὁ Ζεὺς ἐχρειάσθηκε ἐννέα νύκτες μὲ τὴν
Μνημοσύνη.

76. Βλ. Πausανίου Περιήγησις 9,27,6.

77. *Ιλιάς* Ε, 403.

78. Κατὰ σειράν ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Ἀπόλλων, ὁ Ποσειδῶν καὶ ὁ Ζεὺς.

6 Τούτους ὑμῶν αἱ γυναῖκες προσκυνούντων τοὺς θεοὺς, τοιού-
τους δὲ εὐχέσθων εἶναι τοὺς ἄνδρας τοὺς ἑαυτῶν, οὕτω σώφρονας,
ἴν' ὧσιν ὁμοιοὶ τοῖς θεοῖς τὰ ἴσα ἐζηλωκότες· τούτους ἐθιζόντων οἱ
παῖδες ὑμῶν σέβειν, ἵνα καὶ ἄνδρες γενήσονται εἰκόνα πορνείας
ἐναργῆ τοὺς θεοὺς παραλαμβάνοντες.

7 Ἄλλ' οἱ μὲν ἄρρενες αὐτοῖς τῶν θεῶν ἴσως μόνοι ἄττουσι περὶ
τὰ ἀφροδίσια·

θηλύτεραι δὲ θεαὶ μένον αἰδοῖ οἴκοι ἐκάστη,

φησὶν Ὅμηρος, αἰδούμεναι αἱ θεαὶ διὰ σεμνότητα Ἀφροδίτην ἰδεῖν
8 μεμοιχευμένην. Αἱ δὲ ἀκολασταίνουσιν ἐμπαθέστερον ἐν τῇ μοιχείᾳ
δεδεμένοι, Ἡὼς ἐπὶ Τιθωνῶ, Σελήνη δ' ἐπὶ Ἐνδυμίῳ, Νηρηῖς
ἐπὶ Αἰακῶ καὶ ἐπὶ Πηλεΐ Θέτις, ἐπὶ δὲ Ἰασίῳ Δημήτηρ καὶ ἐπὶ
9 Ἀδώνιδι Φερέφαττα. Ἀφροδίτη δὲ ἐπ' Ἄρει κατησχυμμένη μετῆλ-
θεν ἐπὶ Κινύραν καὶ Ἀγχίσην ἔγημεν καὶ Φαέθοντα ἐλόχα καὶ ἦρα
Ἀδώνιδος, ἐφιλονεῖκει δὲ τῇ βοώπιδι καὶ ἀποδυσάμεναι διὰ μῆλον
αἱ θεαὶ γυμναὶ προσεῖχον τῷ ποιμένι, ἥτις αὐτῶν δόξει καλή.

34,1 Ἴθι δὴ καὶ τοὺς ἀγῶνας ἐν βραχεῖ περιοδεύσωμεν καὶ τὰς ἐπι-
τυμβίους ταυτασὶ πανηγύρεις καταλύσωμεν, Ἴσθμια τε καὶ Νέμεα
καὶ Πύθια καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις Ὀλύμπια. Πυθοῖ μὲν οὖν ὁ δράκων ὁ
Πύθιος θρησκεύεται καὶ τοῦ ὄφρατος ἢ πανήγυρις καταγγέλλεται
Πύθια· Ἴσθμοῖ δὲ σκύβαλον προσέπτυσεν ἐλεεινὸν ἢ θάλαττα καὶ
Μελικέρτην ὀδύρεται τὰ Ἴσθμια· Νεμέασι δὲ ἄλλο παιδίον Ἀρχέ-
μορος κεκήδεται καὶ τοῦ παιδίου ὁ ἐπιτάφιος προσαγορεύεται Νέ-
μεα· Πῖσα δὲ ὑμῖν τάφος ἐστίν, ὧ Πανέλληνες, ἠνιόχου Φρυγός,
καὶ τοῦ Πέλοπος τὰς χοάς, τὰ Ὀλύμπια, ὁ Φειδίου σφετερίζεται

- 6 Αὐτοὺς τοὺς θεοὺς ἃς προσκυνοῦν οἱ γυναῖκες σας καὶ ἃς εὐχωνται τέτοιοι νὰ εἶναι οἱ ἄνδρες τους, τόσο σῶφρονες, γιὰ νὰ εἶναι ὁμοιοὶ μὲ τοὺς θεοὺς καὶ νὰ εἶναι ἀντίζηλοί τους· αὐτοὺς ἃς συνηθίζουν τὰ παιδιά σας νὰ λατρεύουν, ὥστε νὰ γίνουν ἄνδρες παίρνοντας τοὺς θεοὺς ὡς λαμπρὴ εἰκόνα τῆς πορνείας.
- 7 Ἴσως θὰ σκεφθῆ κανεὶς ὅτι οἱ μὲν ἀρσενικοὶ θεοὶ τους εἶναι οἱ μόνοι πού ἀσχολοῦνται μὲ τὰ ἐρωτικά·

ἐνῶ οἱ θεές στα σπίτια τους ἔμεναν ἀπὸ αἰδημοσύνη⁷⁹,

- λέγει ὁ Ὅμηρος, διότι ἀπὸ σεμνότητα οἱ θεές ἐντρέπονταν νὰ
8 ἰδοῦν τὴν Ἀφροδίτη νὰ μοιχεύεται. Ἐν τούτοις αὐτές, αἰχμάλω-
τες τῆς μοιχείας ἀκολασταίνουν ἐμπαθέστερα· ἡ Ἥως μὲ τὸν
Τιθωνό, ἡ Σελήνη μὲ τὸν Ἐνδυμίωνα, ἡ Νηρηΐς μὲ τὸν Αἰακό,
μὲ τὸν Πηλέα ἢ Θέτις, μὲ τὸν Ἰασίωνα ἢ Δήμητρα καὶ μὲ τὸν
9 Ἄδωνι ἢ Φερέφαττα. Ἡ δὲ Ἀφροδίτη, ἀφοῦ ἀσχημόνησε μὲ
τὸν Ἄρη, ἐπέρασε στὸν Κινύρα, ὑπανδρεύθηκε τὸν Ἀγκίση,
ἐρρίχθηκε στὸν Φαέθοντα κι' ἐρωτεύθηκε τὸν Ἄδωνι· ἐφιλο-
νείκησε μὲ τὴν στρογγυλομάτα Ἥρα, ἐγδύθηκαν οἱ θεές γιὰ
ἓνα μῆλο καὶ παρουσιάσθηκαν γυμνές στὸν βοσκό⁸⁰, γιὰ νὰ κρί-
νη ποιά εἶναι ἡ ὁμορφη.

- 34,1 Ἄς περιοδεύσωμε τῶρα σύντομα καὶ τοὺς ἀγῶνες καὶ ἃς
καταλύσωμε κι' αὐτὰ τὰ ἐπιτάφια πανηγύρια, τὰ Ἴσθμια καὶ τὰ
Νέμεα καὶ τὰ Πύθια κι' ἐπάνω ἀπὸ ὅλα τὰ Ὀλύμπια. Στα Πύθια
λοιπὸν λατρεύεται ὁ Πύθιος δράκων καὶ τὸ πανηγύρι τοῦ ὄφρα
ὀνομάζεται Πύθια. Στὸν Ἴσθμό ἢ θάλασσα ἐπέταξε ἔξω ἓνα
ἐλεεινὸ σκύβαλο καὶ τὰ Ἴσθμια ὀδύρονται τὸν Μελικέρτη. Στὴ
Νεμέα ἔχει κηδευθῆ ἓνα ἄλλο παιδί, ὁ Ἀρχέμορος, κι' οἱ ἐπιτά-
φιοι ἀγῶνες γιὰ τὸ παιδί ὀνομάζονται Νέμεα. Ἡ Πῖσα, ὡ Πα-
νέλληνες, εἶναι γιὰ σᾶς τάφος τοῦ Φρυγὸς ἠνιόχου καὶ τίς χοές
γιὰ τὸν Πέλοπα, τὰ Ὀλύμπια, τὰ οἰκειοποιεῖται ὁ Ζεὺς τοῦ Φει-
δία⁸¹. Ὅπως φαίνεται λοιπὸν, οἱ ἀγῶνες πού ἐγίνονταν πρὸς

80. Στὸν Πάρι μὲ τὸ μῆλο τῆς ἔριδος.

81. Ὁ Φειδίας εἶχε κατασκευάσει τὸ περίφημο ἄγαλμα τοῦ Ὀλυμπίου Διός.

Ζεύς. Μυστήρια ἦσαν ἄρα, ὡς ἔοικεν, οἱ ἀγῶνες ἐπὶ νεκροῖς διαθλούμενοι, ὥσπερ καὶ τὰ λόγια καὶ δεδήμευνται ἄμφω.

2 Ἀλλὰ τὰ μὲν ἐπὶ Ἄγρα μυστήρια καὶ τὰ ἐν Ἀλιμοῦντι τῆς Ἀττικῆς Ἀθήνησι περιῶρισται· αἴσχος δὲ ἤδη κοσμικὸν οἷ τε ἀγῶνες καὶ οἱ φαλλοὶ οἱ Διονύσω ἐπιτελούμενοι, κακῶς ἐπινενεμημένοι
3 τὸν βίον. Διόνυσος γὰρ κατελθεῖν εἰς Ἄιδου γλιχόμενος ἠγνόει τὴν ὁδόν, ὑπισχνεῖται δ' αὐτῷ φράσειν, Πρόσυμνος τοῦνομα, οὐκ ἀμισθί· ὁ δὲ μισθὸς οὐ καλός, ἀλλὰ Διονύσω καλός· καὶ ἀφροδίσιος ἦν ἡ χάρις, ὁ μισθός, ὃν ἠτεῖτο Διόνυσος· βουλομένῳ δὲ τῷ Θεῷ γέγονεν ἡ αἴτησις, καὶ δὴ ὑπισχνεῖται παρέξειν αὐτῷ, εἰ ἀναζεύξει,
4 ὄρκῳ πιστωσάμενος τὴν ὑπόσχεσιν. Μαθὼν ἀπῆρεν· ἐπανῆλθεν γάρ· ἀφοσιούμενος τῷ ἐραστῇ ὁ Διόνυσος ἐπὶ τὸ μνημεῖον ὄρμᾳ καὶ πασχητιᾷ. Κλάδον οὖν συκῆς, ὡς ἔτυχεν, ἐκτεμὼν ἀνδρείου μορίου σκευάζεται τρόπον ἐφέζεται τε τῷ κλάδῳ, τὴν ὑπόσχεσιν ἐκτελῶν τῷ νεκρῷ.

5 Ὑπόμνημα τοῦ πάθους τούτου μυστικὸν φαλλοὶ κατὰ πόλεις ἀνίστανται Διονύσω· «εἰ μὴ γὰρ Διονύσω πομπὴν ἐποιοῦντο καὶ ὕμνεον ἄσμα αἰδοίοισιν, ἀναιδέστατα εἴργασατ' ἄν», φησὶν, Ἡράκλειτος, «ὡυτὸς δὲ Ἄιδης καὶ Διόνυσος, ὄτεω μαίνονται καὶ ληναῖζουσιν», οὐ διὰ τὴν μέθην τοῦ σώματος, ὡς ἐγὼ οἶμαι, τοσοῦτον ὅσον διὰ τὴν ἐπονείδιστον τῆς ἀσελγείας ἱεροφαντίαν.

35,1 Εἰκότως ἄρα οἱ τοιοῖδε ὑμῶν θεοὶ δοῦλοι παθῶν γεγονότες, ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν Εἰλώτων καλουμένων τῶν παρὰ Λακεδαιμονίοις δούλειον ὑπεισηλθεν ζυγὸν Ἀπόλλων Ἀδμήτῳ ἐν Φεραῖς,

τιμή τῶν νεκρῶν ἦσαν μυστηριακὲς τελετές, ὅπως καὶ οἱ χρησιμοί, ἀλλὰ τελικῶς ἐδημοσιοποιήθηκαν καὶ τὰ δύο.

- 2 Τὰ μυστήρια στὴν Ἄγγρα ὅμως καὶ στὸν Ἀλιμουῖντα τῆς Ἀττικῆς ἔχουν περιορισθῆ στὰς Ἀθήνας· ἀλλὰ τώρα εἶναι παγκόσμιο αἶσχος οἱ ἀγῶνες καὶ οἱ φαλλοὶ ποὺ ἀφιερώνονται στὸν
- 3 Διόνυσο καὶ πῶς ἐπιβεβλημένοι στὴ ζωὴ. Ὁ Διόνυσος, ὅταν ἐπιθύμησε νὰ κατεβῆ στὸν Ἄδη, ἀγνοοῦσε τὸ δρόμο, ἀλλὰ κάποιος μὲ τὸ ὄνομα Πρόσυμνος ὑπόσχεται νὰ τοῦ τὸν εἰπῆ ὄχι χωρὶς ἀμοιβή. Ὁ δὲ μισθὸς δὲν ἦταν καλός, ἂν καὶ στὸν Διόνυσο ἐφαινόταν καλός· ὁ μισθὸς ποὺ ἐζητήθηκε ἀπὸ τὸν Διόνυσο, ἡ χάρις, ἦταν ἐρωτικῆς μορφῆς. Ὁ θεὸς ἔκαμε ἐκουσίως δεκτὴ τὴν αἴτησι καὶ ὑπόσχεται στὸν συνομιλητὴ νὰ τοῦ προσφέρῃ ὅ,τι ζητεῖ, ἂν ἐπιστρέψῃ, ἐπιβεβαιώνοντας τὴν ὑπόσχεσι μὲ
- 4 ὄρκο. Ὅταν ἐπῆρε τὴν πληροφορία γιὰ τὸν δρόμο, ἀνεχώρησε, ἐπέστρεψε πάλι, ἀλλὰ δὲν εὐρίσκει τὸν Πρόσυμνο, διότι εἶχε ἀποθάνει. Πιστὸς στὴν ὑπόσχεσι πρὸς τὸν ἐραστὴ ὁ Διόνυσος ὀρμᾶ πρὸς τὸ μνήμα, γεμάτος ἐρωτικὸ πάθος. Ἐκοψε λοιπὸν στὴν τύχη ἓνα κλάδο συκῆς, τὸν διαμορφώνει σὰν ἀνδρικό μόριο, κι ἐκάθησε ἐπάνω στὸν κλάδο, ἐκπληρώνοντας τὴν ὑπόσχεσι πρὸς τὸν νεκρό.
- 5 Ὡς ὑπόμνησις μυστηριακὴ αὐτοῦ τοῦ πάθους ἀνεγείρονται στὶς πόλεις πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου φαλλοί. «Ἄν δὲν ἐτελοῦσαν πομπὴ γιὰ χάρι τοῦ Διονύσου», λέγει ὁ Ἡράκλειτος⁸², «καὶ δὲν ἔψαλλαν ὕμνο στὰ ἀπόκρυφα του, θὰ ἐγίνονταν πράγματα ἀναιδέστατα· εἶναι δὲ ὁ ἴδιος Ἄδης καὶ Διόνυσος, στὸν ὁποῖο ἀφιερώνουν τὶς μανιακὲς βακχικὲς ἐορτές», ὄχι τόσο ἀπὸ τὴ σωματικὴ μέθη, ὅπως νομίζω ἐγώ, ὅσο ἀπὸ τὴν ἐπονείδιστη μύησι στὴν ἀσέλγεια.

35,1 Εὐλόγως λοιπὸν οἱ τέτοιοι θεοὶ σας, ποὺ ἦσαν δοῦλοι τῶν παθῶν, ὑπηρέτησαν καὶ ὡς δοῦλοι σὲ ἀνθρώπους· ὁ Ἀπόλλων ὑποβλήθηκε στὸ ζυγὸ τοῦ δούλου πρὶν ἀπὸ τοὺς λεγομένους Εἰλωτες τῶν Λακεδαιμονίων, κοντὰ στὸν Ἄδμητο στὶς Φερές, ὁ

82. Ἡρακλείτου, ἀπόσπασμα 15 (Diels).

Ἡρακλῆς ἐν Σάρδεσιν Ὀμφάλη, Λαομέδοντι δ' ἔθητευε Ποσειδῶν καὶ Ἀπόλλων, καθάπερ ἀχρεῖος οἰκέτης, μηδὲ ἐλευθερίας δῆπουθεν δυνηθεὶς τυχεῖν παρὰ τοῦ προτέρου δεσπότη· τότε καὶ τὰ Ἰλίου τεῖχη ἀνωκοδομησάτην τῷ Φρυγί.

- 2 Ὅμηρος δὲ τὴν Ἀθηνᾶν οὐκ αἰσχύνεται παραφαίνειν λέγων τῷ Ὀδυσσεῖ «χρύσειον λύχνον ἔχουσαν» ἐν χεροῖν· τὴν δὲ Ἀφροδίτην ἀνέγνωμεν, οἷον ἀκόλαστόν τι θεραπαινίδιον, παραθεῖναι φέρουσαν τῇ Ἑλένῃ τὸν δίφρον τοῦ μοιχοῦ κατὰ πρόσωπον, ὅπως
3 αὐτὸν εἰς συνουσίαν ὑπαγάγηται. Πανύασσις γὰρ πρὸς τούτοις καὶ ἄλλους παμπόλλους ἀνθρώπους λατρεῦσαι θεοὺς ἱστορεῖ ὧδέ πως γράφων·

τλῆ μὲν Δημήτηρ, τλῆ δὲ κλυτὸς Ἀμφιγυήεις,
τλῆ δὲ Ποσειδάων, τλῆ δ' ἀργυρότοξος Ἀπόλλων
ἀνδρὶ παρὰ θνητῷ θητευέμεν εἰς ἐνιαυτόν·
τλῆ δ' ὄβριμόθυμος Ἴαρος ὑπὸ πατρὸς ἀνάγκης,

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις.

- 36,1 Τούτοις οὖν εἰκότως ἔπεται τοὺς ἐρωτικοὺς ὑμῶν καὶ παθητικοὺς τούτους θεοὺς ἀνθρωποπαθεῖς ἐκ παντὸς εἰσάγειν τρόπον. «Καὶ γὰρ θην κείνοις θνητὸς χρώς». Τεκμηροῖ δὲ Ὅμηρος μάλα ἀκριβῶς, Ἀφροδίτην ἐπὶ τῷ τραύματι παρεισάγων ὃξὺ καὶ μέγα ἰάχουσαν αὐτόν τε τὸν πολεμικώτατον Ἴαρος ὑπὸ τοῦ Διομήδους
2 κατὰ τοῦ κενεῶνος οὐτασμένον διηγούμενος. Πολέμων δὲ καὶ τὴν Ἀθηνᾶν ὑπὸ Ὀρνύτου τρωθῆναι λέγει· ναὶ μὴν καὶ τὸν Ἀιδωνέα ὑπὸ Ἡρακλέους τοξευθῆναι Ὅμηρος λέγει καὶ τὸν Ἥλιον Πανύασσις ἱστορεῖ. Ἦδη δὲ καὶ τὴν Ἥραν τὴν ζυγίαν ἱστορεῖ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἡρακλέους ὁ αὐτὸς οὗτος Πανύασσις «ἐν Πύλῳ ἡμαθόεντι». Σωσίβιος δὲ καὶ τὸν Ἡρακλέα πρὸς τὸν Ἴπποκοωντιδῶν κατὰ

83. Ὀδύσσεια Γ, 34.

84. Βλ. Ἰλιάς Γ, 424ε.

Ἡρακλῆς κοντὰ στὴν Ὀμφάλη στὶς Σάρδεις, ὁ Ποσειδῶν καὶ ὁ Ἀπόλλων ἦσαν ὑπηρέτες τοῦ Λαομέδοντος· ὁ δεύτερος μάλιστα, σὰν ἀχρεῖος ὑπηρέτης, χωρὶς ποτὲ νὰ μπορέση νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὸν προηγούμενο κάτοχο. Αὐτοὶ οἱ δύο τότε οἰκοδόμησαν καὶ τὰ τεῖχη τοῦ Ἰλίου γιὰ τὸν Φρύγα.

- 2 Ὁ Ὅμηρος δὲν ἐντρέπεται πού λέγει ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ἔφεγγε στὸν Ὀδυσσεά, κρατώντας στὰ χέρια χρυσὸ λυχνάρι⁸³. Γιὰ τὴν Ἀφροδίτη πάλι ἀναγνώσαμε ὅτι, σὰν ἀκόλαστη ὑπηρετριούλα, παρέθετε μὲ τὰ χέρια τῆς στὴν Ἑλένη ἓνα σκαμνὶ ἐμπρὸς στὸν μοιχὸ Πάρι, γιὰ νὰ τὸν παρακινήσῃ σὲ συνουσία⁸⁴. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ὁ Πανύασσις ἱστορεῖ καὶ πολλοὺς ἄλλους θεοὺς ποὺ ὑπηρετήσαν ἀνθρώπους, γράφοντας τὰ ἐξῆς:

Ἵπέμεινε ἡ Δήμητρα, ὑπέμεινε ὁ ὄνομαστός Ἥφαιστος
 ὑπέμεινε ὁ Ποσειδῶν, ὑπέμεινε ὁ ἀργυρότοξος Ἀπόλλων,
 νὰ ὑπηρετήσουν ἓνα χρόνο σ' ἓνα θνητὸ ἄνδρα·
 ὑπέμεινε κι' ὁ ἀνδρεῖος Ἄρης μὲ τὴν πίεσι τοῦ πατέρα του⁸⁵.

Καὶ τὰ λοιπά.

- 36,1 Εὐλόγως σ' αὐτὰ ἀπομένει νὰ δείξωμε μὲ κάθε τρόπο ὅτι αὐτοὶ οἱ ἐρωτικοὶ καὶ παθητικοὶ θεοὶ σας εἶναι ἀνθρωποπαθεῖς. «Διότι ἐκεῖνοι διαθέτουν θνητὴ σάρκα»⁸⁶. Ὁ Ὅμηρος μαρτυρεῖ τοῦτο μὲ πολλὴ ἀκρίβεια, παρουσιάζοντας τὴν Ἀφροδίτη νὰ κραυγάζῃ πολὺ καὶ δυνατὰ γιὰ τὸ τραῦμα καὶ διηγούμενος ὅτι ὁ πολεμικώτατος Ἄρης ἐτραυματίσθηκε στὴν κοιλία ἀπὸ τὸν
- 2 Διομήδη. Ὁ Πολέμων λέγει ὅτι καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἐτραυματίσθηκε ἀπὸ τὸν Ὅρνυτο, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ Ὅμηρος λέγει ὅτι καὶ ὁ Αἰδωνεὺς ἐτοξεύθηκε ἀπὸ τὸν Ἡρακλῆ, ἐνῶ ὁ Πανύασσις ἱστορεῖ τὸ ἴδιο γιὰ τὸν Ἥλιο. Ὁ ἴδιος Πανύασσις ἱστορεῖ ὅτι ἐτοξεύθηκε καὶ ἡ προστάτις τῆς συζυγίας Ἥρα ἀπὸ τὸν ἴδιο Ἡρακλῆ «στὴν Πύλο τὴν ἀμμουδερή». Ὁ Σωσίβιος λέγει ὅτι καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἐτραυματίσθηκε στὸ χέρι ἀπὸ τοὺς Ἴπποκοων-

85. Πανύασσις, *Ἡράκλεια*, ἀπόσπ. 16.

86. *Ἰλιάς* Φ, 568-569.

3 τῆς χειρὸς οὐτασθῆναι λέγει. Εἰ δὴ τραύματα, καὶ αἵματα· οἱ γὰρ ἰχώρες οἱ ποιητικοὶ εἰδεχθέστεροι καὶ τῶν αἱμάτων, σῆψις γὰρ αἵματος ἰχώρ νοεῖται.

4 Ἀνάγκη τοίνυν θεραπείας καὶ τροφᾶς παρεισάγειν αὐτοῖς, ὧν εἰσιν ἐνδεεῖς. Διὸ τράπεζαι καὶ μέθαι καὶ γέλωτες καὶ συνουσίαι, οὐκ ἂν ἀφροδισίοις χρωμένων ἀνθρωπίνοις οὐδὲ παιδοποιουμένων οὐδὲ μὴν ὑπνωσόντων, εἰ ἀθάνατοι καὶ ἀενδεεῖς καὶ ἀγήρω ὑπῆρχον. Μετέλαβε δὲ καὶ τραπέζης ἀνθρωπίνης παρὰ τοῖς Αἰθίοψιν, ἀπανθρώπου δὲ καὶ ἀθέσμου αὐτὸς ὁ Ζεὺς παρὰ Λυκάονι τῷ Ἀρκάδι ἐστιώμενος· ἀνθρωπείων γοῦν ἐνεφορεῖτο σαρκῶν οὐχ ἑκῶν. Ἦγνόει γὰρ ὁ θεὸς ὡς ἄρα Λυκάων ὁ Ἀρκὰς ὁ ἐστιάτωρ αὐτοῦ τὸν παῖδα κατασφάζας τὸν αὐτοῦ (Νύκτιμος ὄνομα αὐτῷ) παραθείη ὄψον τῷ Διί.

37,1 Καλὸς γε ὁ Ζεὺς ὁ μαντικός, ὁ ξένιος, ὁ ἰκέσιος, ὁ μειλίχιος, ὁ πανομφαῖος, ὁ προστροπαῖος· μᾶλλον δὲ ὁ ἄδικος, ὁ ἄθεσμος, ὁ ἄνομος, ὁ ἀνόσιος, ὁ ἀπάνθρωπος, ὁ βίαιος, ὁ φθορεὺς, ὁ μοιχός, ὁ ἐρωτικός. Ἀλλὰ τότε μὲν ἦν, ὅτε τοιοῦτος ἦν, ὅτε ἄνθρωπος ἦν, νῦν δὲ ἤδη μοι δοκοῦσι καὶ οἱ μῦθοι ὑμῖν γεγηρακῆναι. Δράκων ὁ Ζεὺς οὐκέτι, οὐ κύκνος ἐστίν, οὐκ ἀετός, οὐκ ἄνθρωπος ἐρωτικός· οὐχ ἵπταται θεός, οὐ παιδεραστεῖ, οὐ φιλεῖ, οὐ βιάζεται, καίτοι πολλὰ καὶ καλά καὶ νῦν ἔτι γυναῖκες καὶ Λήδας εὐπρεπέστεραι καὶ Σεμέλης ἀκμαιότεραι, μειράκια δὲ ὠραιότερα καὶ πολιτικώτερα

3 τοῦ Φρυγίου βουκόλου. Ποῦ νῦν ἐκεῖνος ὁ ἀετός; Ποῦ δὲ ὁ κύκνος; Ποῦ δὲ αὐτὸς ὁ Ζεὺς; Γεγήρακε μετὰ τοῦ πτεροῦ· οὐ γὰρ δήπου μετανοεῖ τοῖς ἐρωτικοῖς οὐδὲ παιδεύεται σωφρονεῖν. Γυμνοῦται δὲ ὑμῖν ὁ μῦθος· ἀπέθανεν ἡ Λήδα, ἀπέθανεν ὁ κύκνος, ἀπέθανεν ὁ ἀετός.

4 Ζητεῖς σου τὸν Δία; μὴ τὸν οὐρανόν, ἀλλὰ τὴν γῆν πολυπρα-

87. Ἰχώρ εἶναι ὁ χυμὸς ποὺ ρεεῖ στὶς φλέβες τῶν θεῶν.

3 τίδες. Ὅπου ὑπάρχουν τραύματα, ὑπάρχουν καὶ αἵματα· διότι οἱ ἰχῶρες ποὺ ἀναφέρουν οἱ ποιηταὶ⁸⁷ εἶναι εἰδεχθέστεροι καὶ ἀπὸ τὰ αἵματα, διότι ὁ ἰχῶρ σημαίνει σηψαιμία.

4 Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ προσφερθοῦν σ' αὐτοὺς ὑπηρεσίες καὶ τροφές, ποὺ χρειάζονται. Γι' αὐτὸ παρουσιάζονται τράπεζες καὶ μέθες καὶ γέλοια καὶ συνουσίες, ἐνῶ δὲν θὰ ἐπιδίδονταν σὲ ἀνθρωπίνους ἔρωτες οὔτε θὰ ἔτεκνοποιοῦσαν οὔτε θὰ ἔκοιμῶν-
5 ταν, ἂν ἦσαν ἀθάνατοι καὶ ἀνενδεεῖς καὶ ἀγέραστοι. Ἐλαβε δὲ μέρος καὶ σὲ ἀνθρώπινη τράπεζα ὁ Ζεὺς, στοὺς Αἰθίοπες⁸⁸, σὲ ἀπάνθρωπη δὲ καὶ ἄθεσμη τράπεζα, ὅταν ἐφιλοξενῶνταν ἀπὸ τὸν Λυκάονα τὸν Ἀρκάδα· διότι ἄθελα ἔφαγε ἀνθρώπινες σάρκες. Διότι ὁ θεὸς ἀγνοοῦσε ὅτι ὁ Λυκάων ὁ Ἀρκάς, ὁ οἰκοδεσπότης του, παρέθετε φαγητὸ στὸν Δία τὸ παιδί του, ὀνομαζόμενο Νύκτιμο, ποὺ εἶχε κατασφάζει.

37,1 Καλὸς εἶναι ὁ Ζεὺς ὁ μαντικὸς, ὁ ξένιος, ὁ ἰκέσιος, ὁ μειλίχιος, ὁ ἐμπνευστής, ὁ ἐξαγνιστής· μᾶλλον δὲ ὁ ἄδικος, ὁ ἄθεσμος, ὁ ἄνομος, ὁ ἀνόσιος, ὁ ἀπάνθρωπος, ὁ βίαιος, ὁ φθορεὺς, ὁ μοιχός, ὁ ἐρωτικός. Ἀλλὰ ἦταν τέτοιος, τότε ποὺ ἦταν, ὅταν ἦταν ἀνθρωπος, τώρα ὅμως μοῦ φαίνεται ὅτι καὶ οἱ μῦθοι σας
2 ἔχουν γεράσει. Ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι πλέον δράκων, δὲν εἶναι κύκνος, δὲν εἶναι ἀετός, δὲν εἶναι ἀνθρωπος ἐρωτύλος· δὲν πετᾶ σὰν θεός, δὲν παιδεραστεῖ, δὲν ἀγαπᾶ, δὲν βιάζει, μολονότι καὶ τώρα ἀκόμη ὑπάρχουν πολλὲς ὠραῖες γυναῖκες, ὁμορφότερες ἀπὸ τὴν Λήδα καὶ ἀκμαιότερες ἀπὸ τὴ Σεμέλη, καθῶς ἐπίσης καὶ ἀγοράκια ὠραιότερα καὶ εὐγενικώτερα ἀπὸ τὸν Φρύγιο ἀγε-
3 λαδάρη⁸⁹. Ποῦ εἶναι τώρα ἐκεῖνος ὁ ἀετός; Ποῦ εἶναι ὁ κύκνος; Ποῦ εἶναι αὐτὸς ὁ Ζεὺς; Ἐγέρασε μαζὶ μὲ τὰ πτερά του· δὲν μετενόησε βέβαια γιὰ τίς ἐρωτικὲς ἐπιδόσεις του καὶ δὲν διδάχθηκε νὰ σωφρονῇ. Ἀπλῶς ἀπογυμνώθηκε ὁ μῦθος σας· ἀπέθανε ἡ Λήδα, ἀπέθανε ὁ κύκνος, ἀπέθανε ὁ ἀετός.

4 Ἀναζητεῖς τὸν Δία σου; Μὴ ἐρευνᾶς τὸν οὐρανὸ ἀλλὰ τὴν

88. *Ιλιάς* Α, 423 ἐέ.

89. Πρόκειται γιὰ τὸν Γανυμήδη.

γμόνει. Ὁ Κρής σοι διηγῆσεται, παρ' ᾧ καὶ τέθαιπται· Καλλίμαχος ἐν ὕμνοις·

Καὶ γὰρ τάφον, ᾧ ἄνα, σεῖο
Κρήτες ἐτεκτήναντο.

Τέθνηκε γὰρ ὁ Ζεὺς (μὴ δυσφόρει) ὡς Λήδα, ὡς κύκνος, ὡς ἀετός, ὡς ἄνθρωπος ἐρωτικός, ὡς δράκων.

38,1 Ἦδη δὲ καὶ αὐτοὶ φαίνονται οἱ δεισιδαίμονες ἄκοντες μὲν, ὁμῶς δ' οὖν συνιέντες τὴν πλάνην τὴν περὶ τοῦ θεοῦς·

οὐ γὰρ ἀπὸ δρυός εἰσι παλαιφάτου οὐδ' ἀπὸ πέτρης,

ἀλλ' «ἀνδρῶν γένος εἰσί», μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ δρύες ὄντες εὐρε-
2 θήσονται καὶ πέτραι. Ἀγαμέμνονα γοῦν τινα Δία ἐν Σπάρτῃ τιμᾶ-
σθαι Στάφυλος ἱστορεῖ, Φανοκλῆς δὲ ἐν Ἑρωσιν ἢ Καλοῖς Ἀγα-
μέμνονα τὸν Ἑλλήνων βασιλέα Ἀργύννου νεῶν Ἀφροδίτης ἴστα-
3 σθαι ἐπ' Ἀργύννῳ τῷ ἐρωμένῳ. Ἄρτεμιν δὲ Ἀρκάδες Ἀπαγχομέ-
νην καλουμένην προστρέπτονται, ὡς φησι Καλλίμαχος ἐν Αἰτίοις.
Καὶ Κονδυλίτις ἐν Μηθύμνῃ ἐτέρα τετίμηται Ἄρτεμις. Ἔστι δὲ
καὶ Ποδάγρας ἄλλης Ἀρτέμιδος ἐν τῇ Λακωνικῇ ἱερόν, ὡς φησι
4 Σωσίβιος. Πολέμων δὲ Κεχηνότος Ἀπόλλωνος οἶδεν ἄγαλμα, καὶ
Ὀσοφάγου, πάλιν Ἀπόλλωνος ἄλλο ἐν Ἥλιδι τιμώμενον. Ἐνταῦ-
θα Ἀπομνίῳ Διὶ θύουσιν Ἥλειοι· Ρωμαῖοι δὲ Ἀπομνίῳ Ἡρακλεῖ
καὶ Πυρετῷ δὲ καὶ Φόβῳ θύουσιν, οὓς καὶ αὐτοὺς μετὰ τῶν ἀμφὶ
5 τὸν Ἡρακλέα ἐγγράφουσι. Ἐῷ δὲ Ἀργεῖους καὶ Λάκωνας· Ἀφρο-
δίτην Τυμβωρύχον θρησκεύουσιν Ἀργεῖοι, καὶ Χελῦτιδα δὲ Ἄρτε-
μιν Σπαρτιᾶται σέβουσιν· ἐπεὶ τὸ βήττειν χελύττειν καλοῦσιν.

90. Ὁ Ἐπιμενίδης ἀφιέρωσε στὸ θέμα ἓνα τετράστιχο στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, Τίτον 1,12 καὶ Πράξ. 17,28. Τοῦτο ἐχρησιμοποίησε καὶ ὁ Καλλίμαχος.

91. Καλλιμάχου, Ἕγμος εἰς τὸν Δία, 8έ.

γῆ. Θὰ σοῦ τὸ διηγηθῆ ὁ Κρητικός⁹⁰, κοντὰ στὸν ὁποῖο ἔχει ταφῆ. Γράφει ὁ Καλλίμαχος στὸς ὕμνους του·

Διότι, αὐθέντη, τάφον
σοῦ κατασκεύασαν οἱ Κρῆτες⁹¹.

Ἔχει ἀποθάνει πράγματι ὁ Ζεὺς (μὴ θλίβεσαι), ὅπως ἡ Λήδα, ὅπως ὁ ἀετός, ὅπως ὁ ἐρωτικός ἄνθρωπος, ὅπως ὁ δράκων.

38,1 Τώρα πλέον καὶ οἱ ἴδιοι οἱ δεισιδαίμονες, ἔστω καὶ ἀκουσίως, φαίνονται ν' ἀντιλαμβάνονται τὴν πλάνη τους περὶ τῶν θεῶν·

Δὲν εἶναι ἀπὸ ἀρχαία δρυῦ οὔτε ἀπὸ πέτρα⁹²,

ἀλλὰ «εἶναι γένος ἀνδρῶν», σὲ λίγο ὅμως θὰ εὐρεθοῦν νὰ εἶναι
2 δρυῖς καὶ πέτρες. Ὁ Στάφυλος λοιπὸν ἱστορεῖ ὅτι στὴ Σπάρτη
τιμᾶται κάποιος Ἀγαμέμνων Ζεὺς. Ὁ Φανοκλῆς στὸ ἔργο του
Ἔρωτες ἢ Ἀγόρια λέγει ὅτι ὁ Ἀγαμέμνων ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλ-
λῆνων ἔκτισε ναὸ τῆς Ἀργύννου Ἀφροδίτης πρὸς τιμὴ τοῦ
3 ἐρωμένου του Ἀργύννου. Οἱ Ἀρκάδες προστρέχουν στὴν Ἄρ-
τεμι ποὺ ἀποκαλεῖται Στραγγαλισμένη, ὅπως λέγει ὁ Καλλίμα-
χος στὰ Αἴτια⁹³, ἐνῶ στὴ Μῆθυμνα τιμᾶται μιὰ ἄλλη Ἄρτεμις,
Κονδυλίτις. Ὑπάρχει δὲ στὴ Λακωνικὴ καὶ μιᾶς ἄλλης Ἀρτέμι-
4 δος ἱερό, τῆς Ποδάγρας, ὅπως λέγει ὁ Σωσίβιος. Ὁ Πολέμων
γνωρίζει ἄγαλμα τοῦ χάσκοντος Ἀπόλλωνος καὶ ἐπίσης ἄλλο
τιμώμενο στὴν Ἥλιδα τοῦ Λαιμάργου Ἀπόλλωνος. Ἐδῶ οἱ
Ἡλεῖοι θυσιάζουν στὸν Δία τὸν Μυιοδιώκτη. Οἱ δὲ Ρωμαῖοι
θυσιάζουν στὸ Μυιοδιώκτη Ἡρακλῆ καὶ στὸν Πυρετὸ καὶ στὸν
Φόβο, τοὺς ὁποίους ἐντάσσουν στὴ συνοδεία τοῦ Ἡρακλῆ.
5 Ἀφῆνω τοὺς Ἀργεῖους καὶ τοὺς Λάκωνες. Οἱ Ἀργεῖοι λατρεύ-
ουν τὴν Ἀφροδίτη τὴν Τυμβωρῦχο καὶ οἱ Σπαρτιᾶτες προσκυ-
νοῦν τὴν Ἄρτεμι τὴν Χελύτιδα, ἐπειδὴ αὐτοὶ τὸ βήχειν ὀνομά-
ζουν χελύττειν.

92. Ὀδύσσεια Τ, 163 καὶ Δ, 63.

93. Ἀπόσπασμα 3, Schneider.

39,1 Οἶει πόθεν παρέγγραπτα ταῦτά σοι κομίζεσθαι τὰ ὑφ' ἡμῶν
 παρατιθέμενα; Οὐδὲ τοὺς σοὺς γνωρίζειν ἔοικας συγγραφεῖς, οὐς
 ἐγὼ μάρτυρας ἐπὶ τὴν σὴν ἀπιστίαν καλῶ, ἀθέου χλεῦης, ᾧ δει-
 2 λαιοι, τὸν πάντα ὑμῶν ἀβίωτον ὄντως βίον ἐμπεπληκότες. Οὐχὶ
 μέντοι Ζεὺς Φαλακρὸς ἐν Ἄργει, Τιμωρὸς δὲ ἄλλος ἐν Κύπρῳ τε-
 τίμησθον; Οὐχὶ δὲ Ἀφροδίτῃ Περιβασοῖ μὲν Ἀργεῖοι, ἐτέρῃ δὲ
 Ἀθηναῖοι καὶ Καλλιπύγῳ θύουσιν Συρακούσιοι, ἦν Νίκανδρος ὁ
 ποιητὴς «καλλίγλουτόν» που κέκληκεν; Διόνυσον δὲ ἤδη σιωπῶ
 τὸν χοιραψάλαν· Σικυώνιοι τοῦτον προσκυνοῦσιν ἐπὶ τῶν γυναι-
 κείων τάξαντες τὸν Διόνυσον μορίων ἔφορον αἴσχους τὸν ὕβρεως
 σεβάζοντες ἀρχηγόν.

3 Τοιοῖδε μὲν αὐτοῖς οἱ θεοί, τοιοῖδε δὲ καὶ αὐτοί, παίζοντες ἐν
 θεοῖς, μᾶλλον δὲ ἐμπαίζοντες καὶ ἐνυβρίζοντες σφίσιν αὐτοῖς.

4 Καὶ πόσω βελτίους Αἰγύπτιοι κωμηδὸν καὶ κατὰ πόλεις τὰ
 ἄλογα τῶν ζώων ἐκτετιμηκότες ἤπερ Ἕλληνες τοιούτους προσκυ-
 νοῦντες θεούς; Τὰ μὲν γὰρ εἰ καὶ θηρία, ἀλλ' οὐ μοιχικά, ἀλλ' οὐ
 μάχλα, παρὰ φύσιν δὲ θηρεύειν ἡδονὴν οὐδὲ ἐν. Οἱ δὲ ὅποιοι, τί καὶ
 χρὴ λέγειν ἔτι, ἀποχρώντως αὐτῶν διεληλεγμένων;

5 Ἄλλ' οὖν γε Αἰγύπτιοι, ᾧ νῦν δὴ ἐμνήσθην, κατὰ τὰς
 θρησκείας τὰς σφῶν ἐσκέδανται· σέβουσι δὲ αὐτῶν Συνηῖται φά-
 γρον τὸν ἰχθύν, μαιώτην δὲ (ἄλλος οὗτος ἰχθύς) οἱ τὴν Ἐλεφαντίνην
 οἰκοῦντες, Ὀξυρυγχῖται τὸν φερώνυμον τῆς χώρας αὐτῶν ὁμοίως
 ἰχθύν, ἔτι γε μὴν Ἡρακλεοπολεῖται ἰχνεύμονα, Σαῖται δὲ καὶ Θη-
 βαῖοι πρόβατον, Λυκοπολῖται δὲ λύκον, Κυνοπολῖται δὲ κύνα, τὸν
 6 Ἄπιν Μεμφῖται, Μενδήσιοι τὸν τράγον. Ὑμεῖς δὲ οἱ πάντ' ἀμεί-
 νους Αἰγυπτίων (ὀκνῶ δὲ εἰπεῖν χεῖρους), οἱ τοὺς Αἰγυπτίους ὀση-
 μέραι γελῶντες οὐ παύεσθε, ὅποιοί τινες καὶ περὶ τὰ ἄλογα ζῶα;

- 39,1 Θὰ ἐπίστευες ὅτι θὰ σοῦ ἐφέραμε γραπτὰ αὐτὰ ποὺ παραθέτομε ἐδῶ; Φαίνεται νὰ μὴ γνωρίζης οὔτε τοὺς συγγραφεῖς σου, τοὺς ὁποίους ἐγὼ καλῶ μάρτυρες γιὰ τὴν ἀπιστία σου· ταλαίπωροι, ἔχετε γεμίσει ὅλον τὸν πράγματι ἀβίωτο βίο σας μὲ
- 2 ἄθεη χλεύη. Δὲν τιμᾶται ἓνας Ζεὺς Φαλακρὸς στὸ Ἴαργος καὶ ἄλλος Τιμωρὸς στὴν Κύπρο; Καὶ δὲν θυσιάζουν οἱ Ἀργεῖοι στὴν Ἀφροδίτη τὴ Γυρίστρα, τὴν Ἐταῖρα οἱ Ἀθηναῖοι, τὴν Καλλίπυγη οἱ Συρακοῦσιοι, τὴν ὁποία ὁ Νίκανδρος ὀνομάζει καλλίγλουτη;⁹⁴ Παραλείπω τώρα τὸν Διόνυσο τὸν Χοιροψάλα, ποὺ προσκυνοῦν οἱ Σικυώνιοι τοποθετώντας τὸν ἐπὶ τῶν γυναικείων μορίων, σεβόμενοι ὡς ἔφορο τοῦ αἰσχούς τὸν ἀρχηγὸ τῆς ὕβρεως.
- 3 Τέτοιοι εἶναι οἱ θεοὶ τους, τέτοιοι εἶναι καὶ αὐτοί, ἀφοῦ παίζουν ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς θεοὺς, ἢ μᾶλλον ἐμπαίζουν καὶ ὑβρίζουν τοὺς ἑαυτοὺς των.
- 4 Ἀλήθεια πόσο καλύτερα εἶναι οἱ Αἰγύπτιοι ποὺ σὲ χωριὰ καὶ πόλεις τιμοῦν τὰ ἄλογα ζῶα ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ποὺ τέτοιους θεοὺς προσκυνοῦν; Διότι ἐκεῖνα, ἂν καὶ θηρία, τουλάχιστο δὲν εἶναι μοιχικὰ οὔτε αἰσχροουργά, καὶ κανένα τους δὲν ἐπιδιώκει τὴν παρά φύσι ἡδονή. Ποιοὶ ὅμως εἶναι τοῦτοι, τί χρειάζεται νὰ τὸ εἰποῦμε πάλι, ἀφοῦ ἀρκετὰ ἔχουν ἐξελεγχθῆ;
- 5 Οἱ Αἰγύπτιοι βέβαια, ποὺ μόλις τώρα ἐμνημόνευσα, διαχωρίζονται κατὰ τίς θρησκευτικὲς τους λατρεῖες. Οἱ Συηνῖτες λατρεύουν τὸν ἰχθὺ φάγρο, οἱ κάτοικοι τῆς Ἐλεφαντίνης ἄλλον ἰχθὺ, τὸν μαιώτη, οἱ Ὀξυρυγχῖτες τὸν ἰχθὺ ποὺ ἔχει τὸ ὄνομα τῆς χώρας των· ἐπίσης οἱ Ἡρακλεοπολίτες τὸν ἰχνεύμονα, οἱ Σαῖτες καὶ οἱ Θηβαῖοι τὸ πρόβατο, οἱ Λυκοπολίτες τὸν λύκο, οἱ Κυνοπολίτες τὸν σκύλο, οἱ Μεμφῖτες τὸν Ἴαπι, οἱ Μενδήσιοι
- 6 τὸν τράγο. Ἐσεῖς ὅμως οἱ καθ' ὅλα ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους (διότι διστάζω νὰ εἰπῶ χειρότεροι), ποὺ δὲν παύετε νὰ γελάτε τοὺς Αἰγυπτίους καθημερινῶς, ποιά στάσι ἔχετε ἀπέναντι στὰ ἄλογα ζῶα; Οἱ Θεσσαλοὶ σας τιμοῦν τοὺς πελαργοὺς γιὰ

94. Νικάνδρου ἀπόσπασμα 23, Schneider.

Θεσσαλοὶ μὲν ὑμῶν τοὺς πελαργοὺς τετιμήκασι διὰ τὴν συνήθειαν,
 Θηβαῖοι δὲ τὰς γαλαῖς διὰ τὴν Ἡρακλέους γένεσιν. Τί δὲ πάλιν
 Θετταλοὶ; Μύρμηκας ἱστοροῦνται σέβειν, ἐπεὶ τὸν Δίαν μεμαθήκα-
 7 ναι καὶ Μυρμιδόνα γεννηῆσαι· Πολέμων δὲ τοὺς ἀμφὶ τὴν Τρωάδα
 κατοικοῦντας ἱστορεῖ τοὺς ἐπιχωρίους μῦς οὖς σμίνθους καλοῦσιν,
 ὅτι τὰς νευρὰς τῶν πολεμίων διέτρωγον τῶν τόξων· καὶ Σμίνθιον
 8 Ἀπόλλων ἀπὸ τῶν μυῶν ἐκείνων ἐπεφήμισαν. Ἡρακλείδης δὲ ἐν
 Κτίσεσιν ἱερῶν περὶ τὴν Ἀκαρνανίαν φησὶν, ἔνθα τὸ Ἄκτιόν ἐστιν
 ἀκρωτήριον καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἀκτίου τὸ ἱερόν, ταῖς μυῖαις
 9 προθύεσθαι βοῦν. Οὐδὲ μὴν Σαμίων ἐκλήσομαι (πρόβατον, ὡς
 φησιν Εὐφορίων, σέβουσι Σάμιοι) οὐδέ γε τῶν τὴν Φοινίκην Σύ-
 ρων κατοικούντων, ὧν οἱ μὲν τὰς περιστερὰς, οἱ δὲ τοὺς ἰχθῦς
 οὕτω σέβουσι περιττῶς ὡς Ἡλεῖοι τὸν Δία.

40,1 Εἶεν δὴ· ἐπειδὴ οὐ θεοί, οὖς θρησκεύετε, αὐθις ἐπισκέψασθαι
 μοι δοκεῖ εἰ ὄντως εἶεν δαίμονες, δευτέρα ταύτη, ὡς ὑμεῖς φατε, ἐγ-
 καταλεγόμενοι τάξει. Εἰ γὰρ οὖν δαίμονες, λίχνοι τε καὶ μιαιοί.
 2 Ἔστι μὴν ἐφευρεῖν καὶ ἀναφανδὸν οὕτω κατὰ πόλεις δαίμονας
 ἐπιχωρίους τιμὴν ἐπιδρεπομένους, παρὰ Κυθνίοις Μενέδημον,
 παρὰ Τηνίοις Καλλισταγόραν, παρὰ Δηλίοις Ἄνιον, παρὰ Λάκω-
 σιν Ἀστράβακον. Τιμᾶται δὲ τις καὶ Φαληροῖ κατὰ πρύμναν ἤρωσ·
 καὶ ἡ Πυθία συνέταξε θύειν Πλαταιεῦσιν Ἀνδροκράτει καὶ Δημο-
 κράτει καὶ Κυκλαίῳ καὶ Λεύκωνι τῶν Μηδικῶν ἀκμαζόντων
 ἀγώνων.

τὴν ἐξοικεῖωσι, οἱ Θηβαῖοι τὶς γάτες γιὰ τὴν γέννησι τοῦ Ἡρακλῆ. Τί ἄλλο πάλι οἱ Θεσσαλοὶ; Λέγουν ὅτι λατρεύουν τὰ μυρμήγκια, ἐπειδὴ ἔμαθαν ὅτι ὁ Ζεὺς ἐνώθηκε μὲ τὴν Εὐρυμέδουσα, θυγατέρα τοῦ Κλήτορος μεταμορφωμένος σὲ μυρμήγκι κι' 7 ἐγέννησε τὸν Μυρμιδόνα. Ὁ Πολέμων ἔπειτα ἱστορεῖ ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς τῆς Τρωάδος λατρεύουν τοὺς ἐγχωρίους ποντικούς, πὺ ὀνομάζουν σμίνθους, διότι ἔτρωγαν τὶς χορδὲς τῶν τόξων τῶν ἐχθρῶν τους· καὶ ὠνόμασαν Σμίνθιο τὸν Ἀπόλ- 8 λωνα ἀπὸ ἐκείνους τοὺς ποντικούς. Ὁ Ἡρακλείδης στὸ βιβλίον του Κτίσεις ναῶν στὴν Ἀκαρνανία λέγει ὅτι ἐθυσιαζόταν ἕνα βόδι ἐμπρὸς στὶς μύγες στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀκτίου Ἀπόλλωνος πὺ 9 εἶναι ἐπάνω στὸ ἀκρωτήριο Ἴακτιο. Δὲν θὰ λησμονήσω ὅμως τοὺς Σαμίους, οἱ ὁποῖοι, ὅπως λέγει ὁ Εὐφορίων, λατρεύουν πρόβατο, οὔτε τοὺς Σύρους πὺ κατοικοῦν τὴ Φοινίκη⁹⁵, τῶν ὁποίων ἄλλοι λατρεύουν τὶς περισσότερὲς καὶ ἄλλοι τοὺς ἰχθῦς μὲ τόση μεγαλοπρέπεια μὲ ὅση οἱ Ἡλεῖοι τὸν Δία⁹⁶.

40,1 Ἔστω λοιπόν. Ἀφοῦ αὐτοὶ τοὺς ὁποίους λατρεύετε δὲν εἶναι θεοί, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἐξετάσω πάλι, μήπως πράγματι εἶναι δαίμονες, ταξινομημένοι σὲ μιὰ δευτέρη τάξι θεοτήτων, ὅπως ἐσεῖς λέγετε. Ἄν λοιπόν εἶναι δαίμονες, εἶναι λαίμαργοι 2 καὶ μιαιοί. Εἶναι πράγματι δυνατὸ νὰ συναντήσωμε καὶ ἀνοικτὰ τέτοιους ἐπιχωρίους δαίμονες σὲ διάφορες πόλεις πὺ ἀπολαύουν τιμῆς, στοὺς Κυθνίους τὸν Μενέδημο, στοὺς Τηνίους τὸν Καλλισταγόρα, στοὺς Δηλίους τὸν Ἴακτιο, στοὺς Λάκωνες τὸν Ἀστράβακο. Τιμᾶται μάλιστα καὶ στὸ Φάληρο ἕνα ἥρωας κατὰ τὴν πρύμνη⁹⁷, ἐνῶ καὶ ἡ Πυθία διέταξε τοὺς Πλαταιεῖς νὰ θυσιάζουν στὸν Ἀνδροκράτη, τὸ Δημοκράτη, τὸν Κυκλαῖο καὶ τὸν Λεύκωνα, ὅταν ἦταν στὸ κορυφωμὰ τους οἱ Μηδικοὶ πόλεμοι⁹⁸.

96. Βλ. σχετικὰ μὲ τὰ προηγούμενα Αἰλιανοῦ, *Περὶ φύσεως ζώων* 10,19 καὶ 16. 12,5 καὶ 40.

97. Βλ. Πausανίου, *Περιήγησις* 1,1,4.

98. Βλ. Ἡροδότου, *Ἱστορία* 9,25. Θουκυδίδου, *Ἱστορία* 3,24. Πλουτάρχου, *Ἀριστείδης* 11.

41,1 Ἔστι καὶ ἄλλους παμπόλλους συνιδεῖν δαίμονας τῷ γε καὶ σμικρὸν διαθρεῖν δυναμένῳ·

τρὶς γὰρ μύριοί εἰσιν ἐπὶ χθονὶ πουλυβοτείρη
δαίμονες ἀθάνατοι, φύλακες μερόπων ἀνθρώπων.

2 Τίνες εἰσὶν οἱ φύλακες, ᾧ Βοιώτιε, μὴ φθονέσης λέγειν. Ἡ δῆλον ὡς οὗτοι καὶ οἱ τούτων ἐπιτιμότεροι, οἱ μεγάλοι δαίμονες, ὁ Ἀπόλλων, ἡ Ἄρτεμις, ἡ Λητώ, ἡ Δημήτηρ, ἡ Κόρη, ὁ Πλούτων, ὁ Ἡρακλῆς, αὐτὸς ὁ Ζεὺς. Ἄλλ' οὐκ ἀποδρᾶναι ἡμᾶς φυλάττουσιν, Ἄσκραϊε, μὴ ἀμαρτάνειν δὲ ἴσως, οἱ ἀμαρτιῶν δῆτα οὐ πεπειραμένοι. Ἐνταῦθα δὴ τὸ παροιμιῶδες ἐπιφθέγξασθαι ἀρμόττει

πατὴρ ἀνουθέτητος παῖδα νουθετεῖ.

3 Εἰ δ' ἄρα καὶ εἰσὶ φύλακες οὗτοι, οὐκ εὐνοία τῇ πρὸς ὑμᾶς περιπαθεῖς, τῆς δὲ ὑμεδαπῆς ἀπωλείας ἐχόμενοι, κολάκων δίκην ἐγχιρίμπτονται τῷ βίῳ, δελεαζόμενοι καπνῷ. Αὐτοὶ ποῦ ἐξομολογοῦνται οἱ δαίμονες τὴν γαστριμαργίαν τὴν αὐτῶν,

λοιβῆς τε κνίσσης τε· τὸ γὰρ λάχομεν γέρας ἡμεῖς,

λέγοντες.

4 Τίνα δ' ἂν φωνὴν ἄλλην, εἰ φωνὴν λάβοιεν Αἰγυπτίων θεοί, οἷα αἰλουροὶ καὶ γαλαῖ, προήσονται ἢ τὴν Ὀμηρικὴν τε καὶ ποιητικὴν, τῆς κνίσσης τε καὶ ὀψαρτυτικῆς φίλην; τοιοῖδε μέντοι παρ' ὑμῖν οἷ τε δαίμονες καὶ οἱ θεοὶ καὶ εἴ τινες ἡμίθεοι ὥσπερ ἡμίονοι κέκληνται· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ὀνομάτων ὑμῖν πρὸς τὰς τῆς ἀσεβείας συνθέσεις.

41,1 Μπορεῖ νὰ εὖρη καὶ πάμπολλους ἄλλους δαίμονες ὅποιος μπορεῖ νὰ κάμη μιὰ μικρὴ ἐξετάση·

διότι τρισμύριοι δαίμονες ὑπάρχουν
στὴ γῆ τὴν πολύτροφη, φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων⁹⁹.

2 Ποιοὶ εἶναι οἱ φύλακες, ὧ Βοιώτιε ποιητά, μὴ διστάσης νὰ τὸ εἰπῆς. Πράγματι εἶναι φανερὸ ὅτι εἶναι τοῦτοι καὶ οἱ τιμιώτεροι ἀπ' αὐτούς, οἱ μεγάλοι δαίμονες, ὁ Ἀπόλλων, ἡ Ἄρτεμις, ἡ Λητώ, ἡ Δήμητρα, ἡ Κόρη, ὁ Πλούτων, ὁ Ἡρακλῆς, ὁ ἴδιος ὁ Ζεὺς. Δὲν μᾶς φυλάττουν ὅμως, Ἀσκραῖε, ἀπὸ τὸ νὰ δραπετεύσωμε, ἀλλ' ἴσως ἀπὸ τὸ νὰ μὴ ἀμαρτάνωμε, αὐτοὶ ποὺ βέβαια δὲν ἔχουν ἐμπειρία ἀμαρτιῶν. Ἐδῶ λοιπὸν ἀρμόζει νὰ ἀναφέρωμε τὸ παροιμιῶδες·

πατέρας ἀνουθέτητος νοθετεῖ τὸ γιό του.

3 Ἄν πάντως εἶναι φύλακες αὐτοί, δὲν εἶναι παθιασμένοι ἀπὸ εὐνοια γιὰ σᾶς, ἀλλὰ ἐπιδιώκοντας τὴν καταστροφή σας, πλησιάζουν σὰν κόλακες τὴν τροφή, δελεαζόμενοι ἀπὸ τὸν καπνό. Οἱ ἴδιοι οἱ δαίμονες ἐξομολογοῦνται κάπου τὴν γαστριμαργία τους, λέγοντας

σπονδὴ καὶ κνίσσα· αὐτὴ τὴν ἀμοιβὴ ἔχομε ἐμεῖς¹⁰⁰.

4 Ἄν ἀποκτοῦσαν φωνή, ποιά ἄλλη φωνὴ θὰ ἐξέφεραν οἱ θεοὶ τῶν Αἰγυπτίων, γιὰ παράδειγμα οἱ αἴλουροι κι' οἱ γάτες, παρὰ τὴν ὁμηρικὴ καὶ ποιητικὴ, τὴν φίλη τῆς κνίσσας καὶ τῆς μαγειρικῆς; Τέτοιοι λοιπὸν εἶναι σὲ σᾶς οἱ δαίμονες καὶ οἱ θεοὶ καὶ ὅσοι ὀνομάζονται ἡμίθεοι σὰν ἡμίονοι· διότι δὲν σᾶς λείπουν ὀνόματα γιὰ τὴν δῆλωσι τῶν ἐφευρημάτων τῆς ἀσεβείας.

99. Ἡσιόδου, Ἔργα 252έ.

100. Ἰλιάς Δ, 49.

〈 ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΘΥΜΑΤΑ. ΤΑΦΟΙ ΓΙΝΟΜΕΝΟΙ ΝΑΟΙ 〉

42,1 Φέρε δὴ οὖν καὶ τοῦτο προσθῶμεν, ὡς ἀπάνθρωποι καὶ μισάνθρωποι δαίμονες εἶεν ὑμῶν οἱ θεοὶ καὶ οὐχὶ μόνον ἐπιχαίροντες τῇ φρενοβλαβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, πρὸς δὲ καὶ ἀνθρωποκτονίας ἀπολαύοντες· νυνὶ μὲν τὰς ἐν σταδίοις ἐνόπλους φιλονεικίας, νυνὶ δὲ τὰς ἐν πολέμοις ἀναρίθμους φιλοτιμίας ἀφορμὰς σφίσιν ἡδονῆς ποριζόμενοι, ὅπως ὅτι μάλιστα ἔχοιεν ἀνθρωπείων ἀνέδην ἐμφορεῖσθαι φόνων· ἤδη δὲ κατὰ πόλεις καὶ ἔθνη, οἷονεὶ λοιμοὶ ἐπισκήψαντες, σπονδὰς ἀπήτησαν ἀνημέρους.

2 Ἀριστομένης γοῦν ὁ Μεσσήνιος τῷ Ἰθωμήτῃ Διὶ τριακοσίους ἀπέσφαξεν, τοσαύτας ὁμοῦ καὶ τοιαύτας καλλιερεῖν οἰόμενος ἑκατόμβας, ἐν οἷς καὶ Θεόπομπος ἦν Λακεδαιμονίων βασιλεύς, ἱερεῖον
3 εὐγενές. Ταῦροι δὲ τὸ ἔθνος, οἱ περὶ τὴν Ταυρικὴν χερρόνησον κατοικοῦντες, οὓς ἂν τῶν ξένων παρ' αὐτοῖς ἔλωσι, τούτων δὴ τῶν κατὰ θάλατταν ἐπταικότων, αὐτίκα μάλα τῇ Ταυρικῇ καταθύουσιν Ἀρτέμιδι· ταύτας σου τὰς θυσίας Εὐριπίδης ἐπὶ σκηνῆς τραγωδεῖ.
4 Μόνιμος δ' ἱστορεῖ ἐν τῇ Τῶν Θαυμασίων Συναγωγῇ ἐν Πέλλῃ τῆς Θετταλίας Ἀχαιὸν ἄνθρωπον Πηλεῖ καὶ Χείρωνι καταθύεσθαι.
5 Λυκτίους δὲ (Κρητῶν δὲ ἔθνος εἰσὶν οὗτοι) Ἀντικλείδης ἐν Νόστοις ἀποφαίνεται ἀνθρώπους ἀποσφάττειν τῷ Διί, καὶ Λεσβίους
6 Διονύσω τὴν ὁμοίαν προσάγειν θυσίαν Δωσίδας λέγει· Φωκαεῖς δὲ (οὐδὲ γὰρ αὐτοὺς παραπέμψομαι) –τούτους Πυθοκλῆς ἐν τρίτῳ Περὶ ὁμονοίας τῇ Ταυροπόλῳ Ἀρτέμιδι ἄνθρωπον ὀλοκαυτεῖν

1. Αὐτὴν τὴν παράγραφο παραθέτει ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας στὴν Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευὴ 4,16,12ε.

⟨ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΘΥΣΙΕΣ. ΤΑΦΟΙ ΓΙΝΟΜΕΝΟΙ ΝΑΟΙ ⟩

42,1 ἼΑς προσθέσωμε λοιπὸν καὶ τοῦτο¹, ὅτι οἱ θεοὶ σας εἶναι ἀπάνθρωποι δαίμονες καὶ ὄχι μόνο ἐπιχαίρουν γιὰ τὴ φρενοβλάβεια τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἀπολαύουν καὶ ἀνθρωποκτονίες, εὐρίσκοντας ἀφορμὲς ἡδονῆς ἄλλοτε τὶς ἔνοπλες μονομαχίες στὰ στάδια, καὶ ἄλλοτε τοὺς ἀναριθμήτους ἀγῶνες στοὺς πολέμους, γιὰ νὰ μποροῦν ἀνετα νὰ χορταίνουν μὲ ἀνθρωπίνους φόβους. ἼΑλλοτε μάλιστα ἔχοντας ἐνσκήψει σὰν πανώλης στὶς πόλεις καὶ τὶς χῶρες, ἐζήτησαν ἄγριες σπονδές.

2 Ὁ Ἄριστομένης λοιπὸν ὁ Μεσσήνιος ἔσφαξε στὸν Ἴθωμήτη Δία τριακοσίους, νομίζοντας ὅτι τόσες καὶ τέτοιες ἑκατόμβες μαζί εἶναι εὐπρόσδεκτες· ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Λακεδαιμονίων Θεόπομπος, εὐγενὲς θῦμα². Οἱ Ταῦροι, ἔθνος ποὺ κατοικοῦν στὴν Ταυρικὴ Χερσόνησο, ὄσους ξένους συλλάβουν, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἔχουν ναυαγήσει, ἀμέσως τοὺς θυσιάζουν στὴν Ἄρτεμι τὴν Ταυρικὴ· τέτοιες θυσίες παρουσιάζει στὴ σκηνὴ μὲ τραγωδίες ὁ Εὐριπίδης³. Ὁ Μόνιμος πάλι στὴ *Συλλογὴ Θαυμαστῶν Πράξεων* ἱστορεῖ ὅτι στὴν Πέλλα τῆς Θεσσαλίας ἐθυσιάσθηκε κάποιος Ἀχαιὸς στὸν Πηλέα καὶ τὸν Χείρωνα. Ὁ Ἀντικλείδης στοὺς *Νόστους βεβαιώνει* ὅτι οἱ Λύκτιοι (ἔθνος Κρητικὸ) σφάζουν ἀνθρώπους στὸν Δία, ἐνῶ ὁ Δωσίδης λέγει ὅτι οἱ Λέσβιοι προσφέρουν ὄμοια θυσία στὸν Διόνυσο. Οἱ δὲ Φωκαεῖς, τοὺς ὁποίους δὲν ἐπιθυμῶ νὰ παραλείψω, ὄπως ἱστορεῖται ἀπὸ τὸν Πυθοκλῆ στὸ τρίτο κεφάλαιο τοῦ ἔργου του *Περὶ ὁμοιοῖας* προσέφεραν στὴν Ταυροπόλο

2. Βλ. Πausανίου, *Περιήγησις* 4,19,3.

3. *Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις*.

7 ἱστορεῖ. Ἐρεχθεὺς δὲ ὁ Ἀττικὸς καὶ Μάριος ὁ Ῥωμαῖος τὰς αὐτῶν ἐθυσάτην θυγατέρας, ὧν ὁ μὲν τῇ Φερεφᾶττη, ὡς Δημάρατος ἐν πρώτῃ Τραγωδουμένων, ὁ δὲ τοῖς Ἀποτροπαίοις, ὁ Μᾶριος, ὡς Δωρόθεος ἐν τῇ τετάρτῃ Ἰταλικῶν ἱστορεῖ.

8 Φιλάνθρωποι γὰρ ἐκ τούτων καταφαίνονται οἱ δαίμονες· πῶς δὲ οὐχ ὅσοι ἀναλόγως οἱ δεισιδαίμονες, οἳ μὲν σωτῆρες εὐφημούμενοι, οἳ δὲ σωτηρίαν αἰτούμενοι παρὰ τῶν ἐπιβούλων σωτηρίας; Καλλιερεῖν γοῦν τοπάζοντες αὐτοῖς σφᾶς αὐτοὺς λελήθασιν ἀποσφάττοντες ἀνθρώπους. Οὐ γὰρ οὖν παρὰ τὸν τόπον ἱερεῖον γίνεται ὁ φόνος, οὐδ' εἰ Ἀρτέμιδί τις καὶ Διὶ ἐν ἱερῷ δῆθεν χωρίῳ μᾶλλον ἢ ὀργῇ καὶ φιλαργυρία, ἄλλοις ὁμοίοις δαίμοσιν, ἐπὶ βωμοῖς ἢ ἐν ὁδοῖς ἀποσφάττοι τὸν ἄνθρωπον, ἱερεῖον ἐπιφημίσας, ἀλλὰ φόμος ἐστὶ καὶ ἀνδροκτασία ἢ τοιαύτη θυσία.

43,1 Τί δὴ οὖν, ὧ σοφώτατοι τῶν ἄλλων ζώων ἄνθρωποι, τὰ μὲν θηρία περιφεύγομεν τὰ ἀνήμερα, κἄν που περιτύχωμεν ἄρκω ἢ λέοντι, ἐκτρεπόμεθα,

ὡς δ' ὅτε τίς τε δράκοντα ἰδὼν παλίνορσος ἀπέστη
οὔρεος ἐν βήσσης, ὑπὸ τε τρόμος ἔλλαβε γυῖα,
ἄψ τ' ἀνεχώρησεν·

δαίμονας δὲ ὀλεθρίους καὶ ἀλιτηρίους ἐπιβούλους τε καὶ μισανθρώπους καὶ λυμεῶνας ὄντας προαισθόμενοι καὶ συνιέντες οὐκ ἐκτρέπεσθε οὐδὲ ἀποστρέφεσθε;

2 Τί δ' ἂν καὶ ἀληθεύσαιεν οἱ κακοί, ἢ τίνα ἂν ὠφελήσαιεν; Αὐτίκα γοῦν ἔχω σοι βελτίονα, τῶν ὑμεδαπῶν τούτων θεῶν, τῶν

7 Ἔρτεμι ἕνα ἄνθρωπο ὡς ὀλοκαύτωμα. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἐρεχθεὺς ὁ Ἄττικὸς καὶ ὁ Μάριος ὁ Ρωμαῖος ἐθυσίασαν τὶς δικές τους θυγατέρες· ὁ πρῶτος τῆ Φερεφάττη, ὅπως βεβαιώνει ὁ Δημάρατος στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῶν Τραγωδουμένων, καὶ ὁ δεύτερος στοὺς Ἀποτροπαίους θεοὺς, ὅπως ἱστορεῖ ὁ Δωρόθεος στὸ τέταρτο κεφάλαιο τῶν Ἰταλικῶν⁴.

8 Ἀπὸ αὐτὰ ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ δαίμονες εἶναι φιλόανθρωποι· πῶς λοιπὸν δὲν θὰ ἦσαν ἀναλόγως ὅσοι οἱ δεισιδαίμονες, οἱ πρῶτοι εὐφημούμενοι ὡς σωτήρες, καὶ οἱ δεύτεροι ζητοῦντες σωτηρία ἀπὸ τοὺς ἐπιβούλους τῆς σωτηρίας των; Φανταζόμενοι λοιπὸν ὅτι προσφέρουν εὐάρεστη θυσία, λησμονοῦν ὅτι σφάζουν ἄνθρώπους. Στὴν πραγματικότητα δὲν γίνεται ἀπὸ τὸν τόπο θυσία στὸ θεὸ ἕνας φονευμένος ἄνθρωπος οὔτε, ἂν κάποιος σφάζῃ τὸν ἄνθρωπο γιὰ τὴν Ἔρτεμι ἢ τὸν Δία σὲ δῆθεν ἱερὸ τόπο εἶναι περισσότερο ἱερὴ προσφορὰ ἀπὸ ὅσο εἶναι, ἂν τὸν σφάζῃ ἀπὸ ὀργὴ καὶ φυλαργυρία σὲ ἄλλους ὁμοίους δαίμονες, σὲ βωμοὺς καὶ σὲ δρόμους· ἢ τέτοια θυσία εἶναι φόνος καὶ ἀνθρωποκτονία.

43,1 Τί λοιπὸν, ὦ σοφῶτατοι ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα ἄνθρωποι, τὰ ἀνήμερα θηρία τὰ ἀποφεύγομε, κι' ἂν συναντήσωμε πουθενὰ ἀρκούδα ἢ λεοντάρη, λοξοδρομοῦμε,

ὅπως ὅταν ἰδῆ κανεὶς δράκοντα σ' ὄρεινές χαράδρες
τινάσσεται ξαφνιασμένος· τρόμος τὸν πιάνει σύγκορ-
μο καὶ τρέχει πρὸς τὰ πίσω⁵,

τοὺς δαίμονες ὅμως πού προαισθάνεσθε καὶ ἀντιλαμβάνεσθε ὅτι εἶναι ὀλέθριοι καὶ ἀλιτήριοι, ἐπίβουλοι καὶ μισάνθρωποι καὶ καταστροφεῖς, δὲν τοὺς ἀποφεύγετε καὶ δὲν τοὺς ἀποστρέφεσθε;

2 Ποιὰ ἀλήθεια θὰ εἰποῦν αὐτοὶ οἱ κακοήθεις καὶ ποιὸν θὰ μπορούσαν νὰ ὠφελήσουν; Μπορῶ ἀμέσως νὰ δείξω ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς θεοὺς σας, τοὺς δαίμο-

5. Ἰλιάς Γ, 33-35.

δαιμόνων, ἐπιδειῖξαι τὸν ἄνθρωπον, τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ μαντικοῦ
 3 τὸν Κῦρον καὶ τὸν Σόλωνα. Φιλόδωρος ὑμῶν ὁ Φοῖβος, ἀλλ' οὐ
 φιλάνθρωπος. Προῦδωκε τὸν Κροῖσον τὸν φίλον καὶ τοῦ μισθοῦ
 ἐκλαθόμενος (οὕτω φιλόλοξος ἦν) ἀνήγαγε τὸν Κροῖσον διὰ τοῦ
 Ἴαλως ἐπὶ τὴν πυράν. Οὕτω φιλοῦντες οἱ δαίμονες ὀδηγοῦσιν εἰς
 4 τὸ πῦρ. Ἄλλ', ὧ φιλανθρωπότερε καὶ ἀληθέστερε τοῦ Ἀπόλλωνος
 ἄνθρωπε, τὸν ἐπὶ τῆς πυρᾶς οἴκτειρον δεδεμένον, καὶ σὺ μὲν, ὧ
 Σόλων, μάντευσαι τὴν ἀλήθειαν, σὺ δέ, ὧ Κῦρε, κέλευσον ἀποσβε-
 σθῆναι τὴν πυράν. Σωφρόνησον ὑστατον γοῦν, ὧ Κροῖσε, τῷ πά-
 θει μεταμαθῶν· ἀχάριστός ἐστιν ὃν προσκυνεῖς, λαμβάνει τὸν μι-
 σθὸν καὶ μετὰ τὸ χρυσίον ψεύδεται πάλιν. «Τέλος ὄρα», οὐχ ὁ δαί-
 μων, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπός σοι λέγει. Οὐ λοξὰ μαντεύεται Σόλων· τοῦ-
 τον εὐρήσεις ἀληθῆ μόνον, ὧ βάρβαρε, τὸν χρησμόν· τοῦτον ἐπὶ
 τῆς πυρᾶς δοκιμάσεις.

44,1 Ὅθεν ἔπεισέ μοι θαυμάζειν τίσι ποτὲ φαντασίαις ἀπαχθέντες
 οἱ πρῶτοι πεπλανημένοι δεισιδαιμονίαν ἀνθρώποις κατήγγειλαν,
 δαίμονας ἀλιτηρίους νομοθετοῦντες σέβειν, εἴτε Φορωνεὺς ἐκεῖνος
 ἦν εἴτε Μέροψ εἴτε ἄλλος τις, οἱ νεῶς καὶ βωμοὺς ἀνέστησαν αὐ-
 2 τοῖς, πρὸς δὲ καὶ θυσίας παραστῆσαι πρῶτοι μεμύθενται. Καὶ γὰρ
 δὴ καὶ κατὰ χρόνους ὑστερον ἀνέπλαττον θεοὺς, οἷς προσκυνοῖεν.
 Ἀμέλει τὸν Ἴερωτα τοῦτον ἐν τοῖς πρεσβυτάτοις τῶν θεῶν εἶναι
 λεγόμενον ἐτίμα πρότερον οὐδὲ εἷς πρὶν ἢ Χάρμον μειράκιόν τι
 ἐλεῖν καὶ βωμὸν ιδρύσασθαι ἐν Ἀκαδημίᾳ χαριστήριον ἐπιτελοῦς
 γενομένης ἐπιθυμίας· καὶ τῆς νόσου τὴν ἀσέλγειαν Ἴερωτα κεκλή-
 κασι, θεοποιοῦντες ἀκόλαστον ἐπιθυμίαν.

3 Ἀθηναῖοι δὲ οὐδὲ τὸν Πᾶνα ἤδεσαν ὅστις ἦν, πρὶν ἢ Φιλιππί-
 δην εἰπεῖν αὐτοῖς. Εἰκότως ἄρα ἀρχὴν ποθεν ἢ δεισιδαιμονία λα-

6. Βλ. τὴν σχετικὴ διήγησι στὸν Ἡρόδοτο 1,30–33, 46–56, 84–87.

7. Βλ. Πλάτωνος, Συμπόσιον 178BC.

νες, ἀπὸ τὸν Μαντικὸ Ἀπόλλωνα ὁ Κῦρος καὶ ὁ Σόλων γιὰ πα-
 3 ράδειγμα⁶. Ὁ Φοῖβος σας εἶναι φιλόδωρος ἀλλ' ὄχι φιλάνθρω-
 πος. Ἐπρόδωσε τὸν φίλο του Κροῖσο καί, λησμονώντας τὸ μι-
 σθὸ πὺ εἶχε λάβει (ἐπειδὴ ἦταν φιλόλοξος) ὠδήγησε τὸν
 4 Κροῖσο διὰ τοῦ Ἄλυος ποταμοῦ στὴν πυρά. Ἔτσι ἀγαπώντας
 οἱ δαίμονες ὀδηγοῦν στὴν πυρά. Ἀλλά, ὦ φιλανθρωπότερε καὶ
 ἀληθέστερε ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα ἄνθρωπε, λυπήσου τὸν δεμένο
 στὴ φωτιά συνάνθρωπο, καὶ σὺ μὲν, ὦ Σόλων, προφήτευσε τὴν
 ἀλήθεια, σὺ δέ, ὦ Κῦρε, παράγγειλε νὰ σβησθῆ ἡ φωτιά.
 Σωφρόνησε, ἔστω κι' ἀργά, ὦ Κροῖσε, διδασκόμενος ἀπὸ τὸ
 πάθημα· εἶναι ἀχάριστος αὐτὸς πὺ προσκυνεῖς, παίρνει τὸν μι-
 σθὸ κι' ἔπειτα ἀπὸ τὸ χρυσάφι πάλι ψεύδεται. «Βλέπε τὸ τέ-
 λος»· δὲν σοῦ τὸ λέγει ὁ δαίμων, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος. Δὲν μαντεύ-
 ει μὲ διαφορούμενο τρόπο ὁ Σόλων· μόνο αὐτὸν τὸ χρησμό θὰ
 εὔρης ἀληθινό, ὦ βάρβαρε· αὐτὸν θὰ δοκιμάσης ἐπάνω στὴν
 πυρά.

44,1 Μοῦ ἔρχεται λοιπὸν νὰ θαυμάζω, ἀπὸ ποιές φαντασίες ἀρ-
 πάχθηκαν οἱ πρῶτοι πλανηθέντες καὶ ἐκήρυξαν στοὺς ἀνθρώ-
 πους τὴν δεισιδαιμονία, νομοθετώντας νὰ λατρεύουν τοὺς ἀλι-
 τηρίους δαίμονες, εἴτε ἦταν ἐκεῖνος ὁ Φορωνεὺς εἴτε ὁ Μέροψ
 εἴτε κάποιος ἄλλος, οἱ ὅποιοι ἴδρυσαν γι' αὐτοὺς ναοὺς καὶ
 2 βωμοὺς, καὶ θρυλεῖται ὅτι πρῶτοι ὠργάνωσαν θυσίες. Ἄλλωσ-
 τε καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους ἀνέπλατταν θεοὺς γιὰ νὰ
 προσκυνοῦν. Βέβαια τοῦτον τὸν Ἔρωτα, πὺ λέγεται ὅτι εἶναι
 ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους θεοὺς⁷, κανένας δὲν τὸν ἐτιμοῦσε πρὶν
 ὁ Χάρμος παρασύρη ἓνα ἀγοράκι καὶ ἰδρύση στὴν Ἀκαδημία
 βωμὸ χαριστήριον γιὰ τὴν ἰκανοποίησιν τῆς ἐπιθυμίας του⁸. Τὴν
 νοσηρὴ ἀσέλγεια λοιπὸν ὠνόμασαν Ἔρωτα, θεοποιώντας τὴν
 ἀκόλαστη ἐπιθυμία.

3 Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι δὲν ἐγνώριζαν οὔτε τὸν Πᾶνα ποιὸς ἦταν,
 πρὶν τοὺς τὸ εἶπῃ ὁ Φιλιππίδης⁹. Εὐλόγως λοιπὸν ἡ δεισιδαιμο-

8. Βλ. Πausανίου, *Περιήγησις* 1,30,1.

9. Βλ. Ἡροδότου, *Ἱστορία* 6,105. Πausανία, *Περιήγησις* 1,28,4.

βοῦσα κακίας ἀνοήτου γέγονε πηγή· εἶτα δὲ μὴ ἀνακοπεῖσα, ἀλλ' εἰς ἐπίδοσιν ἐλθοῦσα καὶ πολλὴ δὴ ρυεῖσα, δημιουργὸς πολλῶν καθίσταται δαιμόνων, ἑκατόμβας θύουσα καὶ πανηγύρεις ἐπιτελοῦσα καὶ ἀγάλματα ἀνιστᾶσα καὶ νεῶς ἀνοικοδομοῦσα, τοὺς δὲ (οὐ γὰρ οὐδὲ τούτους σιωπήσομαι, πρὸς δὲ καὶ αὐτοὺς ἐξελέγξω) νεῶς μὲν εὐφῆμως ὀνομαζομένους, τάφους δὲ γενομένους. Ὑμεῖς δὲ ἀλλὰ κἂν νῦν δεισιδαιμονίας ἐκλάθεσθε, τοὺς τάφους τιμᾶν αἰσχυνόμενοι.

45,1 Ἐν τῷ νεῶ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Λαρίση ἐν τῇ ἀκροπόλει τάφος ἐστὶ Ἀκρισίου, Ἀθήνησιν δὲ ἐν ἀκροπόλει Κέκροπος, ὡς φησὶν Ἀντίοχος ἐν τῷ ἐνάτῳ τῶν Ἱστοριῶν. Τί δὲ Ἐριχθόνιος; Οὐχὶ ἐν τῷ νεῶ τῆς Πολιάδος κεκήδευται; Ἰμμάραδος δὲ ὁ Εὐμόλπου καὶ Δαείρας οὐχὶ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ὑπὸ τῇ ἀκροπό-
2 λει; Αἱ δὲ Κελεοῦ θυγατέρες οὐχὶ ἐν Ἐλευσῖνι τετάφαι; Τί σοι καταλέγω τὰς Ὑπερβορέων γυναῖκας; Ὑπερόχη καὶ Λαοδίκη κέκλησθον, ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ ἐν Δήλῳ κεκήδευσθον, τὸ δὲ ἐν τῷ Ἀπόλλωνος τοῦ Δηλίου ἐστὶν ἱερῷ. Λεάνδριος δὲ Κλέοχον ἐν Μι-
3 λήτῳ τετάφθαι ἐν τῷ Διδυμαίῳ φησὶν. Ἐνταῦθα τῆς Λευκοφρύνης τὸ μνημεῖον οὐκ ἄξιον παρελθεῖν ἐπομένους Ζήνωνι τῷ Μυνδίῳ, ἢ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Μαγνησίᾳ κεκήδευται, οὐδὲ μὴν τὸν ἐν Τελμισσῷ βωμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος μνῆμα εἶναι καὶ τοῦτον
4 Τελμισσέως τοῦ μάντεως ἱστοροῦσιν. Πτολεμαῖος δὲ ὁ τοῦ Ἀγησάρχου ἐν τῷ α' τῶν περὶ τὸν Φιλοπάτορα ἐν Πάφῳ λέγει ἐν τῷ τῆς Ἀφροδίτης ἱερῷ Κινύραν τε καὶ τοὺς Κινύρου ἀπογόνους κεκηδεῦσθαι.

5 Ἀλλὰ γὰρ ἐπιόντι μοι τοὺς προσκυνουμένους ὑμῖν τάφους ἐμοὶ μὲν οὐδ' ὁ πᾶς ἂν ἀρκέσῃ χρόνος, ὑμεῖς δέ, εἰ μὴ ὑπεισέρχεται τις

νία ἔγινε πηγὴ ἀνόητη κακίας, ἀφοῦ ἔλαβε ἀπὸ κάπου ἀρχή. Ἔπειτα, καθὼς δὲν ἀνακόπηκε ἀλλὰ ἀναπτύχθηκε καὶ αὐξήθηκε, καθίσταται δημιουργὸς πολλῶν δαιμόνων, θυσιάζοντας ἑκατόμβες καὶ τελώντας πανηγύρεις, ἀνεγείροντας ἀγάλματα καὶ
 4 οἰκοδομώντας ναοὺς· οἰκοδομήματα, πού (δὲν θὰ τοὺς ἀποσιωπήσω κι' αὐτοὺς ἀλλὰ θὰ τοὺς ἐξελέγξω κι' αὐτοὺς) εὐφήμως μὲν ὀνομάζονται ναοί, στὴν πραγματικότητα ὁμως εἶναι τάφοι. Ἔσεῖς δέ, ἔστω καὶ τώρα, λησμονήσατε τὶς δεισιδαιμονίες, ἐν-
 τρεπόμενοι νὰ τιμᾶτε τοὺς τάφους.

45,1 Στὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπάνω στὴν ἀκρόπολι Λάρισα¹⁰ ὑπάρχει τάφος τοῦ Ἀκρισίου, ἐνῶ στὴν ἀκρόπολι τῶν Ἀθηνῶν τάφος τοῦ Κέκροπος, ὅπως λέγει ὁ Ἀντίοχος στὸ ἕνατο βιβλίο τῶν ἱστοριῶν του. Κι' ὁ Ἐρυχθόνιος δὲν ἔχει κηδευθῆ στὸν ναὸ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς; Ὁ δὲ Ἰμμάραδος, υἱὸς τοῦ Εὐμόλπου καὶ τῆς Δαείρας, δὲν ἔχει κηδευθῆ στὸν Περίβολο τοῦ Ἐλευσινίου πού εἶναι κάτω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολι; Οἱ δὲ θυγατέρες τοῦ
 2 Κελεοῦ δὲν ἔχουν ταφῆ στὴν Ἐλευσίνα; Τί νὰ σοῦ ἀπαριθμήσω τὶς γυναῖκες τῶν Ὑπερβορείων; Ὀνομάζονται Ὑπερόχη καὶ Λαοδίκη κι' ἔχουν κηδευθῆ στὸ Ἀρτεμίσιο τῆς Δήλου, πού εὐρίσκεται στὸ ἱερό τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος. Ὁ Λεάνδριος λέγει ὅτι ὁ Κλέοχος ἔχει ταφῆ στὸ ναὸ τοῦ Διδυμαίου τῆς Μιλήτου.
 3 Δὲν πρέπει ἐδῶ νὰ παρασιωπήσωμε τὸ μνημεῖο τῆς Λευκοφρύνης, ἀκολουθώντας τὸν Ζήωνα τὸν Μύνδιο, ἡ ὁποία ἔχει κηδευθῆ στο ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Μαγνησία, οὔτε βέβαια τὸν βωμὸ τοῦ Ἀπόλλωνος· εἶναι κι' αὐτὸς μνημα τοῦ μάντεως
 4 Τελμισσέως, ὅπως ἱστοροῦν. Ὁ δὲ Πτολεμαῖος υἱὸς τοῦ Ἀγηςάρχου στὸ πρῶτο βιβλίο τῆς Ἱστορίας περὶ τοῦ Φιλοπάτορος τῆς Πάφου λέγει ὅτι στὸ ναὸ τῆς Ἀφροδίτης ἔχουν κηδευθῆ ὁ Κινύρας καὶ οἱ ἀπόγονοι τοῦ Κινύρα.

5 Ἀλλὰ βέβαια, γιὰ νὰ ἀναφέρω τοὺς τάφους πού προσκυνεῖτε ἐσεῖς, δὲν θὰ μοῦ ἀρκέση οὔτε ὅλος ὁ χρόνος· ἐσεῖς ὁμως,

λία, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀκρόπολι τοῦ Ἄργους πού ὀνομαζόταν Λάρισσα. Ὁ Ἀκρισίος, τοῦ ὁποίου ὁ τάφος ἦταν σ' αὐτήν, ἦταν πατέρας τοῦ Δαναοῦ καὶ ἡγεμῶν τοῦ Ἄργους.

*αίσχύνη τῶν τολμωμένων, νεκροὶ ἄρα τέλεον ὄντες νεκροῖς ὄντως
πεπιστευκότες περιέρχεσθε·*

*Ἄ δειλοί! τί κακὸν τόδε πάσχετε;
νυκτὶ μὲν ὑμῶν εἰλύεται κεφαλαί.*

ἂν δὲν αἰσθάνεσθε ἐντροπὴ γιὰ τὶς τολμηρὲς σας πράξεις, γίνεσθε τότε τελείως νεκροί, ἀφοῦ πιστεύετε σὲ πραγματικοὺς νεκρούς·

᾿Ω ταλαίπωροι! Τί κακὸ εἶν' αὐτὸ ποὺ πάσχετε;
σκοτάδι ἐσκέπασε τὰ κεφάλια σας¹¹.

---

11. Ὀδύσσεια Υ, 351έ.

〈 ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΕΙΔΩΛΩΝ ΑΝΑΙΣΘΗΣΙΑΣ 〉

46,1 Εἰ δ' ἔτι πρὸς τούτοις φέρων ὑμῖν τὰ ἀγάλματα αὐτὰ ἐπισκοπεῖν παραθεῖην, ἐπιόντες ὡς ἀληθῶς λῆρον εὐρήσετε τὴν συνήθειαν, «ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων» ἀναίσθητα προστρεπόμενοι.

2 Πάλαι μὲν οὖν οἱ Σκύθαι τὸν ἀκινάκην, οἱ ἼΑραβες τὸν λίθον, οἱ Πέρσαι τὸν ποταμὸν προσεκύνουν, καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων οἱ ἔτι παλαιότεροι ξύλα ἰδρύοντο περιφανῆ καὶ κίονας ἴστων ἐκ λίθων, ἃ δὴ καὶ ζόανα προσηγορεύετο διὰ τὸ ἀπεξέσθαι τῆς ὕλης.

3 Ἀμέλει ἐν Ἰκάρῳ τῆς Ἀρτέμιδος τὸ ἄγαλμα ξύλον ἦν οὐκ εἰργασμένον, καὶ τῆς Κιθαιρωνίας ἼΗρας ἐν Θεσπειᾷ πρέμνον ἐκκεκομμένον· καὶ τὸ τῆς Σαμίας ἼΗρας, ὡς φησιν Ἀέθλιος, πρότερον μὲν ἦν σανίς, ὕστερον δὲ ἐπὶ Προκλέους ἄρχοντος ἀνδριαντοειδὲς ἐγένετο. Ἐπεὶ δὲ ἀνθρώποις ἀπεικονίζεσθαι τὰ ζόανα ἤρξατο, βρέτη

4 τὴν ἐκ βροτῶν ἐπωνυμίαν ἐκαρπώσατο. Ἐν Ρώμῃ δὲ τὸ παλαιὸν δόρυ φησὶ γεγονέναι τοῦ ἸΑρεως τὸ ζόανον Οὐάρρων ὁ συγγραφεύς, οὐδέπω τῶν τεχνιτῶν ἐπὶ τὴν εὐπρόσωπον ταύτην κακοτεχνίαν ὠρμηκότων. Ἐπειδὴ δὲ ἦνθησεν ἡ τέχνη, ηὔξησεν ἡ πλάνη.

47,1 Ὡς μὲν οὖν τοὺς λίθους καὶ τὰ ξύλα καὶ συνελόντι φάναι τὴν ὕλην ἀγάλματα ἀνδρείκελα ἐποιῆσαντο, οἷς ἐπιμορφάζετε εὐσέβειαν συκοφαντοῦντες τὴν ἀλήθειαν, ἤδη μὲν αὐτόθεν δῆλον· οὐ

1. Ψαλμ. 113,12.

2. Κοντὸ ξίφος, μαχαιράκι. Ἡ λέξις εἶναι περσικὴ.

3. Στὴν Καάβα τῆς Μέκκας. Τὴ λιθολατρεία διετήρησαν καὶ οἱ Μουσουλμᾶ-

〈 ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΑΙΣΘΗΣΙΑΣ ΤΩΝ ΕΙΔΩΛΩΝ 〉

46,1 Ἐκτὸς ἀπ' αὐτά, κι' ἂν ἀκόμη σᾶς ἔφερα αὐτὰ τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ τοποθετοῦσα μπροστά σας γιὰ νὰ τὰ ἐξετάσετε, ἐπεξεργαζόμενοι θὰ εὐρίσκατε πράγματι ἀνοησία αὐτῇ τῇ συνήθεια, νὰ ἐπικαλῆσθε ἀναίσθητα «ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων»¹.

2 Πράγματι παλαιὰ προσκυνοῦσαν οἱ Σκύθες τὸν ἀκινάκη², οἱ Ἰνδοὶ τὸν λίθο³, οἱ Πέρσες τὸν ποταμὸ⁴ καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς οἱ ἀκόμη παλαιότεροι τοποθετοῦσαν ξύλα περίβλεπτα καὶ ἔστηναν κολόνες ἀπὸ λίθους, ποὺ ὀνομάζονταν ξόανα,
3 διότι ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα ἦταν ξυσμένο τὸ ξύλο. Στὴν Ἰκαρία μάλιστα τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος ἦταν ξύλο ἀνεπεξέργαστο, καὶ τῆς Κιθαιρωνίας Ἦρας στὶς Θεσπιές ἦταν ἓνα κούτσουρο, καὶ τῆς Σαμίας Ἦρας, ὅπως λέγει ὁ Ἀέθλιος, πρωτύτερα ἦταν μιὰ σανίδα, ἀργότερα ὁμως ἐπὶ ἄρχοντος Προκλέους ἐγινε ἀνδριαντοειδές. Ὄταν δὲ τὰ ξόανα ἄρχισαν νὰ λαμβάνουν τὸ σχῆμα ἀνθρώπου, ἀπέκτησαν τὴν ἐπωνυμία βρέτη, ἀπὸ τοὺς
4 βροτοὺς ἀνθρώπους. Ὁ δὲ Οὐάρρων, ὁ συγγραφεὺς, λέγει ὅτι παλαιὰ στὴ Ρώμη τὸ ξόανο τοῦ Ἰσχυροῦ ἦταν ἓνα δόρατο⁵, πρὶν ἀκόμη φθάσουν οἱ τεχνῖτες σ' αὐτὴν τὴν λαμπρὴ κακοτεχνία⁵. Ὄταν βέβαια ἤκμασε ἡ τέχνη, τότε αὐξήθηκε ἡ πλάνη.

47,1 Λοιπὸν ὅτι κατεσκεύασαν τοὺς λίθους καὶ τὰ ξύλα καὶ μὲ δύο λόγια ὀλη τὴν ὕλη σὲ ἀνθρωπόμορφα ἀγάλματα, στὰ ὁποῖα δίνετε μορφή εὐσεβείας συκοφαντώντας τὴν ἀλήθεια, ἔχει ἤδη

4. Βλ. Ἡροδότου, *Ἱστορία* 1,138.

5. Οὐάρρωνος, *Ant. rerum divinarum*, βιβλίο 16.

μὴν ἀλλὰ καὶ ἀποδείξεως ποσῆς ἐπίδεομένου τοῦ τόπου οὐ παραιτητέον.

- 2 Τὸν μὲν οὖν Ὀλυμπιάσι Δία καὶ τὴν Ἀθήνησι Πολιάδα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος κατασκευάσαι Φειδίαν παντί που σαφές, τὸ δὲ ἐν Σάμῳ τῆς Ἦρας ξόανον Σμίλιδι τῷ Εὐκλείδου πεποιῆσθαι
- 3 Ὀλύμπιχος ἐν Σαμιακοῖς ἱστορεῖ. Μὴ οὖν ἀμφιβάλλετε, εἰ τῶν Σεμῶν Ἀθήνησι καλουμένων θεῶν τὰς μὲν δύο Σκόπας ἐποίησεν ἐκ τοῦ καλουμένου λυχνέως λίθου, Κάλως δὲ τὴν μέσσην αὐταῖν ἱστοροῦντα ἔχω σοι Πολέμονα δεικνύναι ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Πρὸς Τι-
- 4 μαιον· μηδὲ τὰ ἐν Πατάροις τῆς Λυκίας ἀγάλματα Διὸς καὶ Ἀπόλλωνος εἰ Φειδίας πάλιν ἐκεῖνα τὰ ἀγάλματα καθάπερ τοὺς λέοντας τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀνακειμένους εἴργασται· εἰ δέ, ὡς φασί τινες, Βρυάξιος ἦν τέχνη, οὐ διαφέρομαι· ἔχεις καὶ τοῦτον ἀγαλατουργόν· ὀπότερον αὐτοῖν βούλει ἐπίγραφε. Καὶ μὴν Τελεσίου τοῦ Ἀθηναίου, ὡς φησι Φιλόχορος, ἔργον εἰσὶν ἀγάλματα ἐννεαπῆχη Ποσειδῶνος καὶ Ἀμφιτρίτης ἐν Τήνῳ προσκυνούμενα. Δημήτριος γὰρ ἐν δευτέρῳ τῶν Ἀργολικῶν τοῦ ἐν Τίρυνθι τῆς Ἦρας ξοάνου καὶ τὴν ὕλην ὄγχην καὶ τὸν ποιητὴν Ἀργον ἀναγράφει.

- 6 Πολλοὶ δ' ἂν τάχα που θαυμάσειαν, εἰ μάθοιεν τὸ Παλλάδιον τὸ διοπετὲς καλούμενον, ὃ Διομήδης καὶ Ὀδυσσεὺς ἱστοροῦνται μὲν ὑφελέσθαι ἀπὸ Ἰλίου, παρακαταθέσθαι δὲ Δημοφῶντι, ἐν τῶν Πέλοπος ὀστέων κατασκευάσθαι, καθάπερ τὸν Ὀλύμπιον ἐξ ἄλλων ὀστέων Ἰνδικοῦ θηρίου. Καὶ δὴ τὸν ἱστοροῦντα Διονύσιον ἐν τῷ
- 7 πέμπτῳ μέρει τοῦ Κύκλου παρίστημι. Ἀπελλᾶς δὲ ἐν τοῖς Δελφικοῖς δύο φησὶ γεγονέναι τὰ Παλλάδια, ἅμφω δ' ὑπ' ἀνθρώπων δημιουργῆσθαι. Ἀλλ' ὅπως μηδεὶς ὑπολάβῃ καὶ ταῦτά με ἀγνοίᾳ παρεικέναι, παραθῆσομαι τοῦ Μορύχου Διονύσου τὸ ἄγαλμα Ἀθή-

6. Σμίλις ὁ Αἰγινήτης. Αὐτὸ λέγει ὁ Πausανίας, ἀλλ' ὁ Καλλιμάχος στὶς Διηγήσεις φέρει ὡς γλύπτῃ τὸν Σκέλμιν.

γίνει φανερό ἀπ' αὐτά· παρὰ ταῦτα, ἐπειδὴ ἡ θέσις μας χρειάζεται περισσότερη ἀπόδειξι, δὲν θὰ τὴν ἀρνηθοῦμε.

2 Εἶναι σὲ ὄλους σαφὲς ὅτι τὸν Δία τῆς Ὀλυμπίας καὶ τὴν Πολιάδα Ἀθηνᾶ στὰς Ἀθήνας κατασκεύασε ἀπὸ χρυσὸ καὶ ἔλεφαντοστοῦν ὁ Φειδίας· ὁ Ὀλύμπιχος δὲ ἱστορεῖ στὰ *Σαμιακά* ὅτι τὸ ξόανο τῆς Ἥρας στὴ Σάμο ἐγίνε ἀπὸ τὸν Σμίλι, τὸν
3 υἱὸ τοῦ Εὐκλείδη⁶. Νὰ μὴ ἀμφιβάλλετε πάλι, ὅτι τῶν Σεμνῶν καλουμένων θεῶν στὰς Ἀθήνας⁷, τὶς δύο κατεσκεύασε ὁ Σκόπας ἀπὸ τὸ λεγόμενο λυχναῖο μάρμαρο, ἐνῶ τὴν μεσαία κατεσκεύασε ὁ Κάλως, ὅπως ἱστορεῖ ὁ Πολέμων στὸ τέταρτο βιβλίο *Πρὸς Τίμαιον*. Νὰ μὴ ἀμφιβάλλετε ἐπίσης ὅτι ἐκεῖνα τὰ ἀγάλματα τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος στὰ Πάταρα τῆς Λυκίας κατεσκεύασε ὁ Φειδίας, ὅπως καὶ τὰ λεοντάρια ποὺ εἶναι ξαπλωμένα μαζί τους. Ἄν ὅμως, ὅπως λέγουν μερικοί, εἶναι ἔργο τοῦ Βρυάξιος, δὲν τὸ ἀμφισβητῶ· ἔχεις κι' αὐτὸν ἀγαματοποιό,
5 σ' ὅποιον θέλεις ἀπόδοσέ τα. Σύμφωνα μὲ τὸν Φιλόχορο ἐννεάπηχα ἀγάλματα τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης, προσκυνούμενα στὴν Τήνο, ἦταν ἔργο τοῦ Τελεσία τοῦ Ἀθηναίου. Ὁ δὲ Δημήτριος στὸ δεύτερο βιβλίο τῶν Ἀργολικῶν ἀναφέρει τὴν ἀπιδένια ὕλη καὶ τὸν ποιητὴ Ἄργο τοῦ ξοάνου τῆς Ἥρας στὴν Τίρυνθα.

6 Πολλοὶ ἴσως θὰ ἀποροῦσαν, ἂν ἐμάθαιναν ὅτι τὸ Παλλάδιο, τὸ καλούμενο διόπεμπτο, ποὺ ἀναφέρεται ὅτι τὸ ἀφήρεσαν ἀπὸ τὴν Τροία ὁ Διομήδης κι' ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ἐμπιστεύθηκαν στὸν Δημοφῶντα, εἶχε κατασκευασθῆ ἀπὸ τὰ ὀστᾶ τοῦ Πέλοπος, ὅπως ὁ Ὀλύμπιος Ζεὺς κατασκευάσθηκε ἀπὸ ἄλλα ὀστᾶ Ἰνδικοῦ θηρίου. Σὰς ἀναφέρῶ τὴν ἱστορικὴ πηγή· Διονύσιος στὸ
7 πέμπτο μέρος τοῦ *Κύκλου*⁸. Ὁ Ἀπελλᾶς στὰ *Δελφικὰ* βεβαιώνει ὅτι ὑπῆρχαν δυὸ Παλλάδια, καὶ τὰ δυὸ δημιουργημένα ἀπὸ ἀνθρώπους. Ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴ ὑποθέση κανεὶς ὅτι ἀπὸ ἄγνοια παραλείπω καὶ τὰ ἐξῆς, θὰ παραθέσω ὅτι τὸ ἀγαλμα τοῦ Μορύχου

7. Τῶν Εὐμενίδων ἢ Ἐρινύων.

8. Βλ. Ἀρνοβίου, *Adv. nationes*, 4,25.

νησι γεγονέναι μὲν ἐκ τοῦ φελλάτα καλουμένου λίθου, ἔργον δὲ εἶ-
 ναι Σίκωνος τοῦ Εὐπαλάμου, ὡς φησι Πολέμων ἐν τινι ἐπιστολῇ.
 8 Ἐγενέσθην δὲ καὶ ἄλλω τινὲ δύο Κρητικῶ οἶμαι ἀνδραϊντοπιῶ
 (Σκύλλις καὶ Δίποινος ὠνομαζέσθην)· τούτῳ δὲ τὰ ἐν Ἄργει τοῖν
 Διοσκούροιν ἀγάλματα κατεσκευασάτην καὶ τὸν ἐν Τίρυνθι Ἡρα-
 κλέους ἀνδριάντα καὶ τὸ τῆς Μουνυχίας Ἀρτέμιδος ξόανον ἐν Σι-
 κυῶνι.

48,1 Καὶ τί περὶ ταῦτα διατρίβω, ἐξὸν αὐτὸν τὸν μεγαλοδαίμονα
 ὑμῖν ἐπιδειῖναι ὅστις ἦν, ὃν δὴ κατ' ἐξοχὴν πρὸς πάντων σεβασμοῦ
 κατηξιωμένον ἀκούομεν; Τοῦτον ἀχειροποίητον εἶπεῖν τετολμήκα-
 2 σιν, τὸν Αἰγύπτιον Σάραπιν. Οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἱστοροῦσιν χαριστή-
 ριον ὑπὸ Σινωπέων Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ τῷ Αἰγυπτίων
 πεμφθῆναι βασιλεῖ, ὃς λιμῶ τρυχομένους αὐτοὺς ἀπ' Αἰγύπτου με-
 ταπεμψαμένους σῖτον ἀνεκτήσατο, εἶναι δὲ τὸ ξόανον τοῦτο ἄγαλ-
 μα Πλούτωνος· ὃς, δεξάμενος τὸν ἀνδριάντα, καθίδρυσεν ἐπὶ τῆς
 ἄκρας, ἣν νῦν Ρακῶτιν καλοῦσιν, ἔνθα καὶ τὸ ἱερὸν τετίμηται τοῦ
 Σαράπιδος, γειτνιᾷ δὲ τοῖς τόποις τὸ χωρίον. Βλιστίχην δὲ τὴν
 παλλακίδα τελευτήσασαν ἐν Κανώβῳ μεταγαγὼν ὁ Πτολεμαῖος
 3 ἔθαψεν ὑπὸ τὸν προδεδηλωμένον σηκόν. Ἄλλοι δὲ φασὶ Ποντικὸν
 εἶναι βρέτας τὸν Σάραπιν, μετῆχθαι δὲ εἰς Ἀλεξάνδρειαν μετὰ τι-
 μῆς πανηγυρικῆς. Ἰσίδωρος μόνος παρὰ Σελευκέων τῶν πρὸς Ἀν-
 τιοχείᾳ τὸ ἄγαλμα μεταχθῆναι λέγει, ἐν σιτοδείᾳ καὶ αὐτῶν γενομέ-
 νων καὶ ὑπὸ Πτολεμαίου διατραφέντων.

4 Ἄλλ' ὃ γε Ἀθηνόδωρος ὁ τοῦ Σάνδωνος ἀρχαῖζειν τὸν Σάρα-
 πιν βουληθεὶς οὐκ οἶδ' ὅπως περιέπεσεν, ἐλέγξας αὐτὸν ἄγαλμα εἶ-
 ναι γενητόν· Σέσωστρίν φησι τὸν Αἰγύπτιον βασιλέα, τὰ πλεῖστα

9. Βλ. Πausανίου, *Περιήγησις* 2,15,1 κἀ.

10. Ἐννοεῖ τὸν μεγάλο αἰγυπτιακὸ θεὸ Σάραπι.

Διονύσου στὰς Ἀθήνας ἔγινε ἀπὸ μάρμαρο ποὺ ὀνομάζεται φελλάτας, εἶναι δὲ ἔργο τοῦ Σίκωνος τοῦ Εὐπαλάμου, ὅπως λέγει ὁ Πολέμων σὲ κάποια ἐπιστολή. Ὑπῆρχαν δέ, νομίζω, καὶ ἄλλοι δυὸ Κρητικοὶ ἀνδριαντοποιοὶ ποὺ ὀνομάζονταν Σκύλλις καὶ Δίποινος⁹. ἀπ' αὐτοὺς κατασκευάσθηκαν τὰ ἀγάλματα τῶν Διοσκούρων, τὸ ἄγαλμα καὶ ὁ ἀνδριὰς τοῦ Ἡρακλέους στὴν Τίρυνθα καὶ τὸ ξόανο τῆς Μουνυχίας Ἀρτέμιδος στὴ Σικυῶνα.

- 48,1 Τί ἀσχολοῦμαι μὲ αὐτὰ ὁμως, ἐνῶ εἶναι δυνατὸ νὰ σᾶς ἐπιδείξω ποιὸς ἦταν ὁ ἴδιος ὁ μεγαλοδαίμων¹⁰, γιὰ τὸν ὁποῖο ἀκούομε ὅτι καταξιώνεται κατ' ἐξοχῆν σεβασμοῦ ἀπὸ ὅλους; Τοῦτον, τὸν Σάραπι, ἐτόλμησαν νὰ τὸν θεωρήσουν ἀχειροποίητο.
- 2 Ἄλλοι ἱστοροῦν ὅτι ὁ Σάραπις ἐστάλθηκε ὡς χαριστήριον ἀπὸ τοὺς Σινωπεῖς στὸν Πτολεμαῖο Φιλάδελφο, βασιλέα τῆς Αἰγύπτου, ὁ ὁποῖος, ὅταν ἐταλαιπωροῦνταν ἀπὸ πεῖνα κι' ἐζήτησαν σιτᾶρι ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, τοὺς ἀνακούφισε, καὶ ὅτι τὸ ξόανο τοῦτο ἦταν ἄγαλμα τοῦ Πλούτωνος. Ὁ Πτολεμαῖος, ἀφοῦ ἐδέχθηκε τὸν ἀνδριάντα, τὸν ἐγκατέστησε στὸ ἀκρωτήριο ποὺ τῶρα ὀνομάζεται Ρακῶτις, ὅπου τιμᾶται καὶ τὸ ἱερὸ τοῦ Σαράπιδος, πολὺ κοντὰ στὸ σημεῖο αὐτὸ μάλιστα. Ὁ Πτολεμαῖος, ὅταν ἐπέθανε ἡ παλλακίδα τοῦ Βλιστίχη στὸν Κάνωβο, τὴν
- 3 ἔφερε καὶ τὴν ἔθαψε κάτω ἀπὸ τὸν βωμὸ ποὺ ἀνέφερα. Ἄλλοι πάλι λέγουν ὅτι ὁ Σάραπις εἶναι εἶδωλο Ποντικὸ ποὺ μεταφέρθηκε στὴν Ἀλεξάνδρεια μὲ πανηγυρικὲς τιμές¹¹. Μόνο ὁ Ἰσίδωρος ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ ἄγαλμα μεταφέρθηκε ἀπὸ τοὺς Σελευκεῖς, ποὺ εἶναι κοντὰ στὴν Ἀντιόχεια, σὲ καιρὸ ποὺ περιέπεσαν κι' αὐτοὶ σὲ σιτοδεία καὶ ἔλαβαν τροφίμα ἀπὸ τοὺς Πτολεμαίους.
- 4 Ὁ Ἀθηνόδωρος ὁμως, υἱὸς τοῦ Σάνδωνος, θέλοντας νὰ δείξῃ τὸν Σάραπι ἀρχαῖον, δὲν καταλαβαίνω πῶς, ἔφθασε νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι εἶναι ἄγαλμα κατασκευασμένο¹². Λέγει ὅτι ὁ Σέσω-

11. Αὐτὴ εἶναι ἴδια μὲ τὴν προηγούμενη ἀποψι· μόνο ποὺ ἡ προηγούμενη ἐξειδικεύεται.

12. Ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀποψι ὅτι ἦταν ἀχειροποίητος. Βλ. παραπάνω 48,1.

τῶν παρ' Ἑλλησι παραστησάμενον ἔθνῶν, ἐπανελθόντα εἰς Αἴγυ-
 5 πτον ἐπαγαγέσθαι τεχνίτας ἱκανούς· τὸν οὖν Ὅσιριν τὸν προπάτο-
 ρα τὸν αὐτοῦ δαιδαλθῆναι ἐκέλευσεν αὐτὸς πολυτελῶς, κατα-
 σκευάζει δὲ αὐτὸν Βρυάξις ὁ δημιουργός, οὐχ ὁ Ἀθηναῖος, ἄλλος
 δέ τις ὁμώνυμος ἐκείνῳ τῷ Βρυάξιδι, ὃς ὕλη κατακέχρηται εἰς
 δημιουργίαν μικτῆ καὶ ποικίλῃ. Ρίνημα γὰρ χρυσοῦ ἦν αὐτῷ καὶ
 ἀργύρου χαλκοῦ τε καὶ σιδήρου καὶ μολίβδου, πρὸς δὲ καὶ κασσι-
 6 τέρου, λίθων δὲ Αἰγυπτίων ἐνέδει οὐδὲ εἷς, σαπφείρου καὶ αἱματί-
 του θραύσματα σμαράγδου τε, ἀλλὰ καὶ τοπαζίου. Λεάνας οὖν τὰ
 πάντα καὶ ἀναμίξας ἔχρωσε κυάνῳ, οὗ δὴ χάριν μελάντερον τὸ
 χρῶμα τοῦ ἀγάλματος, καὶ τῷ ἐκ τῆς Ὀσίριδος καὶ τοῦ Ἄπιος
 κηδείας ὑπολελειμμένῳ φαρμάκῳ φυράσας τὰ πάντα διέπλασε τὸν
 Σάραπιν, οὗ καὶ τοῦνομα αἰνίττεται τὴν κοινωνίαν τῆς κηδείας καὶ
 τὴν ἐκ τῆς ταφῆς δημιουργίαν, σύνθετον ἀπὸ τε Ὀσίριδος καὶ
 Ἄπιος γενόμενον Ὀσίραπις.

49,1 Καινὸν δὲ ἄλλον ἐν Αἰγύπτῳ, ὀλίγου δεῖν καὶ παρ' Ἑλλησι,
 σεβασμίως τεθείακεν θεὸν ὁ βασιλεὺς ὁ Ρωμαίων τὸν ἐρώμενον
 ὠραιότατον σφόδρα γενόμενον, Ἀντίνοον, ὃν ἀνιέρωσεν οὕτως ὡς
 Γανυμήδην ὁ Ζεὺς· οὐ γὰρ κωλύεται ραδίως ἐπιθυμία φόβον οὐκ ἔ-
 χουσα· καὶ νύκτας ἱεράς τὰς Ἀντινόου προσκυνοῦσιν ἄνθρωποι νῦν,
 2 ὡς αἰσχροῦς ἠπίστατο ὁ συναγρυπνήσας ἐραστής. Τί μοι θεὸν κατα-
 λέγεις τὸν πορνεῖα τετιμημένον; τί δὲ καὶ ὡς νιδὸν θρηγεῖσθαι προσ-
 ἔταξας; τί δὲ καὶ τὸ κάλλος αὐτοῦ διηγῆ; αἰσχρὸν ἐστὶ τὸ κάλλος
 ὕβρει μεμαραμμένον. Μὴ τυραννήσης, ἄνθρωπε, τοῦ κάλλους μηδὲ
 ἐνουβρίσης ἀνθοῦντι τῷ νέῳ· τήρησον αὐτὸ καθαρὸν, ἵνα ἦ καλόν.
 Βασιλεὺς τοῦ κάλλους γενοῦ, μὴ τύραννος· ἐλεύθερον μεινάτω·
 τότε σου γνωρίσω τὸ κάλλος, ὅτε καθαρὰν τετήρηκας τὴν εἰκόνα·
 τότε προσκυνήσω τὸ κάλλος, ὅτε ἀληθινὸν ἀρχέτυπὸν ἐστὶ τῶν

13. Βλ. Πλουτάρχου *Περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος*, 28εε. Τὸ ἴδιο ἀπαντᾶται καὶ
 στοὺς *Στρωματεῖς* 1,21,106.

στρις, αἰγύπτιος βασιλεύς, ἀφοῦ ὑπέταξε τὰ περισσότερα φῦλα τῶν Ἑλλήνων κι' ἐπανῆλθε στήν Αἴγυπτο, ἔφερε μαζί του ἱκανοὺς τεχνίτες. Παρήγγειλε λοιπὸν νὰ κατασκευασθῆ πολυτελῶς ὁ Ὅσιρις, ὁ προπάτοράς του, καὶ τὸν κατασκεύασε ἔτσι ὁ καλλιτέχνης Βρυάξις, ὄχι ὁ Ἀθηναῖος, ἀλλὰ κάποιος ἄλλος ὁμώνυμος ἐκείνου τοῦ Βρυάξιδος, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε μὲ ἀφθονία γιὰ τὸ ἔργο ὕλη ποικίλη ἀνάμικτη. Εἶχε στήν διάθεσί του ρινίσματα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, χαλκοῦ καὶ σιδήρου, μολύβδου καὶ κασσιτέρου, ἐνῶ δὲν τοῦ ἔλειπε οὔτε ἓνας ἀπὸ τοὺς αἰγυπτιακοὺς λίθους, θραύσματα σαπφείρου καὶ αἱματίτη, σμαράγδου καὶ τοπαζίου. Ἀφοῦ τὰ ἄλεσε καὶ ἀνέμιξε ὅλα αὐτά, τὰ ἐχρωμάτισε γαλάζια, ἐξ οὗ καὶ τὸ χρῶμα τοῦ ἀγάλματος εἶναι βαθυκύανο· ἔπειτα ἐζύμωσε ὅλο αὐτὸ τὸ μῖγμα μὲ τὸ φάρμακο πὺ ἀπέμεινε ἀπὸ τὴν κηδεῖα τοῦ Ὀσσίριδος καὶ τοῦ Ἄπιος, κι' ἔτσι διέπλασε τὸν Σάραπι. Μάλιστα τὸ ὄνομά του ὑπαινίσσεται τῇ συμμετοχῇ στήν κηδεῖα καὶ τὴν δημιουργία ἀπὸ τὴν ταφή· σύνθετο τὸ ὄνομα αὐτὸ ἀπὸ τὸ Ὅσιρις καὶ Ἄπις, ἐγίνε Ὀσίραπις¹³.

49,1 Ὁ βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων¹⁴ εἰσήγαγε στήν Αἴγυπτο, σχεδὸν ὁμῶς καὶ γενικώτερα στοὺς Ἕλληνας, ἓνα νέο θεό· ἐθεοποίησε μὲ τιμὲς τὸν ἐρωμένο του Ἀντίνοο, πὺ ἦταν ὡραιότατος νέος, καὶ τὸν ἐξιέρωσε, ὅπως ὁ Ζεὺς τὸν Γανυμήδη, ἀφοῦ ἡ ἐπιθυμία πὺ δὲν αἰσθάνεται φόβο δὲν χαλιναγωγεῖται εὐκολα. Καὶ τώρα ἄνθρωποι προσκυνοῦν τὶς ἱερὲς νύκτες τοῦ Ἀντινόου, τὶς ὁποῖες ὁ ἄγρυπνος σύντροφος ἐραστής του τὶς ἐγνώριζε αἰσχροῦς. Τί μοῦ συγκαταλέγεις μὲ τοὺς θεοὺς τὸν τιμημένο γιὰ πορνεία; Καὶ γιατί διέταξες νὰ τὸν θρηνοῦν σὰν υἱὸ σου; Γιατί διηγεῖσαι τὸ κάλλος του; Τὸ κάλλος πὺ ἔχει μαραθῆ ἀπὸ τὴν ὕβρι εἶναι αἰσχρό. Νὰ μὴ τυραννήσης τὸ κάλλος, ἄνθρωπε, καὶ νὰ μὴ ὑβρίσης τὸν νέο στήν ἀκμὴ του· διατήρησέ το καθαρὸ, γιὰ νὰ εἶναι καλὸ. Γίνε βασιλεὺς τοῦ κάλλους, ὄχι τύραννος· ἄς μείνη καθαρὴ ἡ εἰκόνα· τότε θὰ προσκυνήσω τὸ κάλλος, ὅταν

14. Ὁ Ἀδριανὸς (118–137), προσφάτως τότε.

3 καλῶν. Ἦδη δὲ τάφος ἐστὶ τοῦ ἐρωμένου, νεῶς ἐστὶν Ἀντινόου καὶ πόλις· καθάπερ δέ, οἶμαι, οἱ ναοί, οὕτω δὲ καὶ οἱ τάφοι θαυμάζονται, πυραμίδες καὶ μαυσώλεια καὶ λαβύρινθοι, ἄλλοι ναοὶ τῶν νεκρῶν, ὡς ἐκεῖνοι τάφοι τῶν θεῶν.

50,1 Διδάσκαλον δὲ ὑμῖν παραθήσομαι τὴν προφήτιν Σίβυλλαν

οὐ ψευδοῦς Φοίβου χρησμηγόρον, ὃν τε μάταιοι
ἄνθρωποι θεὸν εἶπον, ἐπεψεύσαντο δὲ μάντιν,
ἀλλὰ θεοῦ μέγαλοιο, τὸν οὐ χέρες ἔπλασαν ἀνδρῶν
εἰδώλοις ἀλάλοις λιθοξέστοισιν ὅμοιον.

2 Αὕτη μέντοι ἐρείπια τοὺς νεῶς προσαγορεύει, τὸν μὲν τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος «χάσμασι καὶ σεισμοῖς» καταποθήσασθαι προμηνύουσα οὕτως,

ὑπτιὰ δ' οἰμώξει Ἔφεσος κλαίουσα παρ' ὄχθαις
καὶ νηὸν ζητοῦσα τὸν οὐκέτι ναιετάοντα·

3 τὸν δὲ Ἴσιδος καὶ Σαράπιδος ἐν Αἰγύπτῳ κατενεχθήσασθαι φησὶ καὶ ἐμπρησθήσασθαι·

Ἴσι, θεὰ τριτάλαινα, μένεις ἐπὶ χεύματα Νείλου
μῶνη, μαινὰς ἀναυδος ἐπὶ ψαμάθοις Ἀχέροντος,

εἶτα ὑποβᾶσα·

καὶ σύ, Σάραπι, λίθους ἀργοὺς ἐπικείμενε πολλοὺς,
κεῖσαι πτώμα μέγιστον ἐν Αἰγύπτῳ τριταλαίνῃ.

4 Σὺ δὲ ἀλλ' εἰ μὴ προφήτιδος ἐπακούεις, τοῦ γε σοῦ ἄκουσον φιλοσόφου, τοῦ Ἐφεσίου Ἡρακλείτου, τὴν ἀναισθησίαν ὄνειδίζοντος τοῖς ἀγάλμασι· «καὶ τοῖς ἀγάλμασι τουτέοισιν εὐχονται, ὀκοῖον εἶ

15. Σιβυλλικοὶ χρησμοὶ 4,4–7.

16. Σιβυλλικοὶ χρησμοὶ 5,294 καὶ 296–297.

3 εἶναι ἀληθινὸ ἀρχέτυπο τῶν καλῶν. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσι ὁμως, ὑπάρχει τάφος ἐνὸς ἐρωμένου, ὑπάρχει ναὸς τοῦ Ἀντινόου καὶ πόλις· ὅπως θαυμάζονται οἱ ναοί, νομίζω, ἔτσι θαυμάζονται καὶ οἱ τάφοι, οἱ πυραμίδες καὶ τὰ μαιωλεῖα καὶ οἱ λαβύρινθοι, τάφοι τῶν νεκρῶν, καθὼς οἱ ναοὶ εἶναι τάφοι τῶν θεῶν.

50,1 Θὰ σᾶς παρουσιάσω δὲ ὡς διδάσκαλο τὴν προφήτιδα Σίβυλλα, ποὺ εἶναι

προφήτης ὄχι τοῦ ψευδοῦς Φοίβου, τὸν ὁποῖο ἐθεώρησαν θεὸ ἄνθρωποι μάταιοι, καὶ ὠνόμασαν ψευδῶς μάντι, ἀλλὰ τοῦ μεγάλου Θεοῦ, ποὺ δὲν ἔπλασαν χέρια ἀνθρώπων καὶ δὲν εἶναι ὁμοῖος μὲ μάρμαρα ξυσμένα¹⁵.

2 Ἡ Σίβυλλα λοιπὸν χαρακτηρίζει τοὺς ναοὺς ὡς ἐρείπια, προμηνύοντας ὅτι ὁ τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος θὰ καταποθῆ «ἀπὸ χάσματα καὶ σεισμούς», μὲ τὰ ἐξῆς:

Ἡ Ἐφεσος κλαίει ὑπὲρ τῶν ποταμῶν
καὶ ζητεῖ ναὸ ποὺ δὲν προσελκύει πλέον πιστούς¹⁶.

3 ἐνῶ γὰρ τὸν ναὸ τῆς Ἴσιδος καὶ τοῦ Σαράπιδος στὴν Αἴγυπτο λέγει ὅτι θὰ γκρεμισθῆ καὶ θὰ πυρποληθῆ:

Ἴσι, ταλαίπωρη θεά, μένεις πάνω στὰ κύματα τοῦ Νείλου
μόνη, ἄφωνα μαινάδα στὴν ἀμμουδιὰ τοῦ Ἀχέροντος.

Προχωρώντας ἔπειτα προσθέτει:

Καὶ σύ, Σάραπι, ἐπάνω σὲ ἀπελέκητους πολλοὺς λίθους
εὐρίσκεσαι μέγα πτώμα στὴν Αἴγυπτο τὴν ταλαίπωρη¹⁷.

4 Ἐσὺ ὁμως, ἂν δὲν ἐπακούσης σὲ μιὰ προφήτιδα, ἄκουσε τουλάχιστο τὸν φιλόσοφό σου, τὸν Ἐφέσιο Ἡράκλειτο, ποὺ ὄνειδίζει τὰ ἀγάλματα γιὰ ἀναισθησία: «καὶ προσεύχονται σὲ

17. Σιβυλλικοὶ χρησμοὶ 5,484–485 καὶ 487–488.

5 τις δόμοις λεσχηνεύοιτο». Ἡ γὰρ οὐχὶ τερατώδεις οἱ λίθους προσ-
 τρεπόμενοι, εἶτα μέντοι καὶ πρὸ τῶν πυλῶν ἰστάντες αὐτοὺς ὡς
 ἐνεργεῖς; Ἐρμῆν προσκυνοῦσιν ὡς θεὸν καὶ τὸν Ἀγυιέα θυρωρὸν
 ἰστάντες. Εἰ γὰρ ὡς ἀναισθήτους ὑβρίζουσιν, τί προσκυνοῦσιν ὡς
 θεούς; Εἰ δὲ αἰσθήσεως αὐτοὺς μετέχειν οἴονται, τί τούτους ἰστᾶσι
 θυρωρούς;

51,1 Ρωμαῖοι δὲ τὰ μέγιστα κατορθώματα τῇ Τύχῃ ἀνατιθέντες καὶ
 ταύτην μεγίστην οἰόμενοι θεόν, φέροντες εἰς τὸν κοπρῶνα ἀνέθη-
 καν αὐτήν, ἄξιον νεῶν τὸν ἀφεδρῶνα νείμαντες τῇ θεῷ.

2 Ἀλλὰ γὰρ ἀναισθήτῳ λίθῳ καὶ ξύλῳ καὶ χρυσίῳ πλουσίῳ
 οὐθ' ὀτιοῦν μέλει, οὐ κνίσσης, οὐχ αἵματος, οὐ καπνοῦ, ᾧ δὴ τιμώ-
 μενοι καὶ τυφόμενοι ἐκμελαίνονται, ἀλλ' οὐδὲ τιμῆς, οὐχ ὑβρεως.

3 Τὰ δὲ καὶ παντός ἐστὶν ἀτιμότερα ζώου, τὰ ἀγάλματα. Καὶ ὅπως
 γε τεθείασται τὰ ἀναισθητα, ἀπορεῖν ἐπεισὶ μοι καὶ κατελεεῖν τοὺς
 πλανωμένους τῆς ἀνοίας ὡς δειλαίους· εἰ γὰρ καὶ τινα τῶν ζώων
 οὐχὶ πάσας ἔχει τὰς αἰσθήσεις, ὥσπερ εὐλαὶ καὶ κάμπαι καὶ ὄσα
 διὰ τῆς πρώτης γενέσεως εὐθὺς ἀνάπηρα φαίνεται, καθάπερ οἱ
 σπάλακες καὶ ἡ μυγαλῆ, ἣν φησὶν ὁ Νίκανδρος «τυφλήν τε σμερ-
 4 δνήν τε»· ἀλλὰ γε ἀμείνους εἰσὶ τῶν ζοάνων τούτων καὶ τῶν ἀγαλ-
 μάτων τέλειον ὄντων κωφῶν· ἔχουσιν γὰρ αἴσθησιν μίαν γέ τινα,
 φέρε εἰπεῖν ἀκουστικὴν ἢ ἀπτικὴν ἢ τὴν ἀναλογοῦσαν τῇ ὀσφρήσει
 ἢ τῇ γεύσει· τὰ δὲ οὐδὲ μιᾶς αἰσθήσεως μετέχει, τὰ ἀγάλματα.

5 Πολλὰ δὲ ἐστὶ τῶν ζώων, ὄσα οὐδὲ ὄρασιν ἔχει οὔτε ἀκοὴν
 οὔτε μὴν φωνήν, οἷον καὶ τὸ τῶν ὀστρέων γένος, ἀλλὰ ζῆ γε καὶ
 αὐξεται, πρὸς δὲ καὶ τῇ σελήνῃ συμπάσχει, τὰ δὲ ἀγάλματα ἀργά,

τοῦτα τὰ ἀγάλματα, σὰν νὰ μπορούσε κανεὶς νὰ μιλήσῃ μὲ τὰ
 5 οἰκοδομήματα»¹⁸. Δὲν εἶναι τάχα τερατώδεις οἱ ἄνθρωποι ποὺ
 ἀπευθύνονται σὲ λίθους κι' ἔπειτα τοὺς τοποθετοῦν στὰ προπύ-
 λαια σὰν ἐνεργούς; Προσκυνοῦν τὸν Ἑρμῆ ὡς θεὸ καὶ τὸν
 Ἄγχιεα τοποθετώντας τὸν σὰν θυρωρό¹⁹. Ἄν τοὺς ὑβρίζουν ὡς
 ἀναισθήτους, γιατί τοὺς προσκυνοῦν ὡς θεούς; Ἄν πάλι νομί-
 ζουν ὅτι αὐτοὶ μετέχουν αἰσθήσεως, γιατί τοὺς τοποθετοῦν θυ-
 ρωρούς;

51,1 Οἱ Ρωμαῖοι πάλι ἀναθέτοντας στὴν Τύχη τὰ μέγιστα κα-
 τορθώματα καὶ θεωρώντας τὴν μέγιστη θεά, τὴν μετέφεραν καὶ
 τὴν ἀφιέρωσαν στὸν κοπρῶνα, προσφέροντας στὴ θεὰ τὸν ἀπό-
 πατο ὡς ἄξιό ναό.

2 Ἄλλὰ τὸν ἀναίσθητο λίθο καὶ τὸ ξύλο καὶ τὸ πλούσιο χρυ-
 σάφι δὲν τὰ νοιάζει καθόλου, οὔτε ἡ κνίσσα οὔτε τὸ αἷμα οὔτε ὁ
 καπνός, μὲ τὰ ὁποῖα τιμώμενα καὶ καπνιζόμενα μελανιάζουν·
 ἀλλὰ δὲν τὰ νοιάζει οὔτε ἡ τιμὴ οὔτε ἡ ὕβρις. Αὐτὰ τὰ ἀγάλμα-
 3 τα εἶναι ἀτιμότερα ἀπὸ κάθε ζῶο. Πῶς τώρα ἔχουν θεοποιηθῆ
 τὰ ἀναίσθητα, μοῦ ἔρχεται ν' ἀπορῶ καὶ νὰ ἐλεεινολογῶ τοὺς
 4 ἀπὸ ἄγνοια πλανωμένους ὡς ταλαιπώρους. Ἄν πράγματι μερι-
 κὰ ζῶα δὲν ἔχουν ὄλες τίς αἰσθήσεις, ὅπως τὰ σκουλήκια καὶ οἱ
 κάμπιες, καὶ ὅσα φαίνονται ἀμέσως ἀπὸ τὴ γέννησί τους ἀνάπη-
 ρα, ὅπως οἱ ἀσπάλακες καὶ ἡ μυγαλῆ, τὴν ὁποῖα ὁ Νίκανδρος
 χαρακτηρίζει «τυφλὴ καὶ τρομερὴ»²⁰, ἀλλὰ πάντως εἶναι ἀνώτε-
 ρα ἀπὸ τοῦτα τὰ ζῴα καὶ τὰ ἀγάλματα, τὰ ἐντελῶς κουφά· διότι
 ἔχουν μία τουλάχιστον αἰσθησι, γιὰ παράδειγμα ἀκουστικὴ ἢ
 ἀπτικὴ ἢ ὄσφρητικὴ ἢ γευστικὴ, ἐνῶ τὰ ἀγάλματα δὲν ἔχουν
 καμμιά αἰσθησι.

5 Ὑπάρχουν ἐπίσης πολλὰ ζῴα ποὺ δὲν ἔχουν οὔτε δρασι
 οὔτε ἀκοή, οὔτε φωνὴ μάλιστα, ὅπως τῶν ὀστρέων τὸ γένος,
 ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ζοῦν καὶ αὐξάνονται κι' ἐπὶ πλέον ἐπηρεάζον-
 ται ἀπὸ τὴ σελήνη· ἐνῶ τὰ ἀγάλματα εἶναι ἀνενεργά, ἄπρακτα,

19. Ὁ Ἀπόλλων Ἄγχιεύς, ἦταν θεὸς τῶν ἀγχιῶν, τῶν δρόμων.

20. *Θηριακά*, 815. Μυγαλῆ, ποντικόγατα, εἶναι μικρὸ τρωκτικὸ.

ἄπρακτα, ἀναίσθητα, προσδεῖται καὶ προσκαθηλοῦται καὶ προσπῆ-
 6 γνυται, χωνεύεται, ρινᾶται, πρίεται, περιζέεται, γλύφεται. Κωφὴν
 μὲν δὴ γαῖαν ἀεικίζουσιν οἱ ἀγαματοποιοί, τῆς οἰκείας ἐξιστάντες
 φύσεως, ὑπὸ τῆς τέχνης προσκυνεῖν ἀναπείθοντες· προσκυνουῖσιν
 δὲ οἱ θεοποιοὶ οὐ θεοὺς καὶ δαίμονας κατὰ γε αἴσθησιν τὴν ἐμὴν,
 γῆν δὲ καὶ τέχνην, τὰ ἀγάλματα ὅπερ ἐστίν. Ἔστιν γὰρ ὡς ἀληθῶς
 τὸ ἄγαλμα ὕλη νεκρὰ τεχνίτου χειρὶ μεμορφωμένη· ἡμῖν δὲ οὐχ
 ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητόν, νοητὸν δὲ τὸ ἄγαλμά ἐστιν. Νοητόν, οὐκ
 αἰσθητόν ἐστιν ὁ Θεός, ὁ μόνος ὄντως Θεός.

52,1 Καὶ δὴ ἔμπαλιν ἐν αὐταῖς που ταῖς περιστάσεσιν οἱ δεισιδαί-
 μονες, οἱ τῶν λίθων προσκυνηταί, ἔργω μαθόντες ἀναίσθητον ὕλην
 μὴ σέβειν, αὐτῆς ἠττώμενοι τῆς χρείας ἀπόλλυνται ὑπὸ δεισιδαιμο-
 νίας· καταφρονοῦντες δ' ὁμῶς τῶν ἀγαλμάτων, φαίνεσθαι δὲ μὴ
 βουλόμενοι αὐτῶν ὄλως περιφρονοῦντες, ἐλέγχονται ὑπ' αὐτῶν
 τῶν θεῶν, οἷς δὴ τὰ ἀγάλματα ἐπιπεφήμισται.

2 Διονύσιος μὲν γὰρ ὁ τύραννος ὁ νεώτερος θοιμάτιον τὸ χρύσειον
 περιελόμενος τοῦ Διὸς ἐν Σικελίᾳ προσέταξεν αὐτῷ ἐρεοῦν περιτε-
 θῆναι, χαριέντως φήσας τοῦτο ἄμεινον εἶναι τοῦ χρυσίου, καὶ θέ-
 3 ρους κουφότερον καὶ κρύους ἀλειυνότερον. Ἀντίοχος δὲ ὁ Κυζικη-
 νὸς ἀπορούμενος χρημάτων τοῦ Διὸς τὸ ἄγαλμα τὸ χρυσοῦν, πεντε-
 καίδεκα πηχῶν τὸ μέγεθος ὄν, προσέταξε χωνεῦσαι καὶ τῆς ἄλλης
 τῆς ἀτιμοτέρας ὕλης ἄγαλμα παραπλήσιον ἐκείνῳ πετάλοις κεχρυ-
 4 σωμένον ἀναθεῖναι πάλιν. Αἱ δὲ χελιδόνες καὶ τῶν ὄρνέων τὰ
 πλεῖστα κατεξερῶσιν αὐτῶν τῶν ἀγαλμάτων εἰσπετόμενα, οὐδὲν
 φροντίσαντα οὔτε Ὀλυμπίου Διὸς οὔτε Ἐπιδαυρίου Ἀσκληπιοῦ
 οὐδὲ μὴν Ἀθηναῖς Πολιάδος ἢ Σαράπιδος Αἴγυπτίου, παρ' ὧν οὐδὲ

21. Ἰλιάς 52,54.

22. Κυβερνήτης τῶν Συρακουσῶν κατὰ τὸν 4^ο π.Χ. αἰῶνα.

ἀναίσθητα, προσδέονται καὶ καθηλώνονται, ἐμπήγνυνται καὶ χωνεύονται, ρινίζονται καὶ πριονίζονται, περιζύνονται καὶ γλύφονται. Οἱ ἀγαματοποιοὶ κακοποιοῦν τὴν κουφή ὕλη²¹, βγάζοντάς τὴν ἀπὸ τὴν φύσι τῆς καὶ πείθοντας τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴν τέχνη νὰ τὴν προσκυνοῦν. Προσκυνοῦν δὲ οἱ θεοποιοί, κατὰ τὴν ἄποψί μου, ὄχι θεοὺς καὶ δαίμονες, ἀλλὰ ἄργιλο καὶ τέχνη, ὅ,τι εἶναι τὰ ἀγάλματα. Διότι πράγματι τὸ ἄγαλμα εἶναι νεκρὴ ὕλη ποὺ ἔχει μορφοποιηθῆ ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ τεχνίτου. Σ' ἐμᾶς ὅμως τὸ ἄγαλμα δὲν εἶναι αἰσθητὸ ἀπὸ αἰσθητὴ ὕλη, ἀλλὰ νοητό. Ὁ Θεός, ὁ μόνος ὄντως Θεός, εἶναι νοητός, ὄχι αἰσθητός.

52,1 Ἀντιθέτως οἱ δεισιδαίμονες, οἱ προσκυνηταὶ τῶν λίθων, ἂν καὶ ἔμαθαν ἐμπράκτως στὶς δύσκολες περιστάσεις νὰ μὴ λατρεύουν τὴν ἀναίσθητη ὕλη, γίνονται θύματα τῆς δεισιδαιμονίας ὑποχωρώντας στὴν ἴδια τὴν ἀνάγκη. Στὴν πραγματικότητα καταφρονοῦν τὰ ἀγάλματα ἀλλὰ δὲν θέλουν νὰ φαίνονται ὅτι εἶναι περιφρονηταὶ των, πρᾶγμα ποὺ ἀποδεικνύουν οἱ ἴδιοι οἱ θεοί, στοὺς ὁποίους εἶναι ἀφιερωμένα τὰ ἀγάλματα.

2 Πράγματι ὁ τύρανος Διονύσιος ὁ νεώτερος²² ἀφήρεσε τὸ χρυσὸ ἔνδυμα τοῦ Διὸς στὴν Σικελία καὶ παρήγγειλε νὰ τοῦ βάλουν μάλλινο, λέγοντας γι' ἄστεϊα ὅτι τοῦτο εἶναι καλύτερο ἀπὸ τὸ χρυσό, δροσερώτερο τὸ καλοκαίρι καὶ ζεστότερο τὸ χειμῶνα. 3 Ὁ Ἀντίοχος ὁ Κυζικηνός²³, ἔχοντας ἀνάγκη χρημάτων διέταξε νὰ χωνευθῆ τὸ χρυσὸ ἄγαλμα τοῦ Διὸς, ὕψους δεκαπέντε πήχεων, καὶ ν' ἀφιερῶσουν πάλι ἄγαλμα παρόμοιο μ' ἐκεῖνο 4 ἀπὸ ἄλλο προστυχότερο ὑλικὸ ἐπιχρυσωμένο μὲ πέταλα. Ἐξ ἄλλου τὰ χελιδόνια καὶ πολλὰ ἄλλα πτηνὰ πετώντας ρίχνουν ξεράματα σ' αὐτὰ τὰ ἀγάλματα, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρονται οὔτε γιὰ τὸν Ὀλύμπιο Δία οὔτε γιὰ τὸν Ἐπιδαῦριο Ἀσκληπιὸ οὔτε γιὰ τὴν Πολιάδα Ἀθηνᾶ οὔτε γιὰ τὸν Αἰγύπτιο Σάραπι. Κι' οὔτε ἀπὸ αὐτὰ ἀντιλαμβάνεσθε τὴν ἀναισθησία τῶν ἀγαλμάτων τού-

23. Εἶναι ὁ Ἀντίοχος Θ' Φιλοπάτωρ τῆς Συρίας, ποὺ φέρει τὸ ἐπώνυμο Κυζικηνός διότι εἶχε περάσει τὴν νεανικὴ του ἡλικία στὴν Κύζικο.

5 αὐτῶν τὴν ἀναισθησίαν τῶν ἀγαλμάτων ἐκμανθάνετε. Ἄλλ' εἰσὶ
 μὲν κακοῦργοί τινες ἢ πολέμιοι ἐπιθέμενοι, οἳ δι' αἰσχροκέρδειαν
 ἐδήλωσαν τὰ ἱερά καὶ τὰ ἀναθήματα ἐσύλησαν ἢ καὶ αὐτὰ ἐχώνευ-
 6 σαν τὰ ἀγάλματα. Καὶ εἰ Καμβύσης τις ἢ Δαρεῖος ἢ ἄλλος μαινόμε-
 νος τοιαῦτα ἅττα ἐπεχείρησε καὶ εἰ τὸν Αἰγύπτιον τις ἀπέκτεινεν
 Ἄπιν, γελῶ μὲν ὅτι τὸν Θεὸν ἀπέκτεινεν αὐτῶν, ἀγανακτῶ δὲ εἰ
 κέρδους χάριν ἐπλημμέλει.

53,1 Ἐκὼν οὖν ἐκλήσομαί τι τῆσδε τῆς κακουργίας, πλεονεξίας
 ἔργα, οὐχὶ δὲ ἀδρανείας τῶν εἰδώλων ἔλεγχον νομίζων. Ἄλλ' οὔτι
 γε τὸ πῦρ καὶ οἱ σεισμοὶ κερδαλέοι, οὐδὲ μὴν φοβοῦνται ἢ δυσω-
 ποῦνται οὐ τοὺς δαίμονας, οὐ τὰ ἀγάλματα, οὐ μᾶλλον ἢ τὰς ψηφί-
 2 δας τὰς παρὰ τοῖς αἰγιαλοῖς σεσωρευμένας τὰ κύματα. Οἶδα ἐγὼ
 πῦρ ἐλεγκτικὸν καὶ δεισιδαιμονίας ἰατικόν· εἰ βούλει παύσασθαι
 τῆς ἀνοίας, φωταγωγῆσει σε τὸ πῦρ. Τοῦτο τὸ πῦρ καὶ τὸν ἐν Ἄρ-
 γει νεῶν σὺν καὶ τῇ ἱερείᾳ κατέφλεξεν Χρυσίδι, καὶ τὸν ἐν Ἐφέσῳ
 τῆς Ἀρτέμιδος δεῦτερον μετὰ Ἀμαζόνας καὶ τὸ ἐν Ρώμῃ Καπιτώ-
 λιον ἐπινενέμηται πολλάκις· οὐκ ἀπέσχετο δὲ οὐδὲ τοῦ ἐν Ἀλεξαν-
 3 δρέων πόλει Σαρᾶπιδος ἱεροῦ. Ἀθήνησι γὰρ τοῦ Διονύσου τοῦ
 Ἐλευθερέως κατήρειψε τὸν νεῶν, καὶ τὸν ἐν Δελφοῖς τοῦ Ἀπόλ-
 λωνος πρότερον ἤρπασεν θύελλα, ἔπειτα ἠφάνισε πῦρ σωφρονοῦν.
 Τοῦτό σοι προοίμιον ἐπιδείκνυται ὧν ὑπισχνεῖται τὸ πῦρ.

4 Οἱ δὲ τῶν ἀγαλμάτων δημιουργοὶ οὐ δυσωποῦσιν ὑμῶν τοὺς
 ἔμφρονας τῆς ὕλης καταφρονεῖν; Ὁ μὲν Ἀθηναῖος Φειδίας ἐπὶ τῷ
 δακτύλῳ τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου ἐπιγράψας «Παντάρκης καλός»·
 5 οὐ γὰρ καλὸς αὐτῷ ὁ Ζεὺς, ἀλλ' ὁ ἐρώμενος ἦν· ὁ Πραξιτέλης δέ,
 ὡς Ποσίδιππος ἐν τῷ περὶ Κνίδου διασαφεῖ, τὸ τῆς Ἀφροδίτης

24. Βλ. σχετικὰ μὲ αὐτὰ Ἡροδότου, Ἱστορία 3,29.

25. Τὸ Ἡραῖο, Πausανίου, Περιήγησις 2,17,7.

5 των. Ὑπάρχουν κακοῦργοι ἢ ἐχθροὶ ποὺ εἰσέβαλαν, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ αἰσχροκέρδεια κατέστρεψαν τὰ ἱερά καὶ ἐσύλησαν τὰ
6 ἀφιερῶματα ἢ ἐχώνευσαν καὶ τὰ ἴδια τὰ ἀγάλματα. Κι' ἂν ἐπε-
χείρησε τέτοια πράγματα κάποιος Καμβύσης ἢ Δαρείος ἢ ἄλ-
λος μανιακὸς κι' ἂν ἐφόνευσε κάποιος τὸν Αἰγύπτιο θεὸ τους
ἸΑπι, γελῶ βέβαια ὅτι ἐφόνευσε τὸν θεὸ αὐτῶν, ἀγανακτῶ
ὁμως ἂν αὐτὸ τὸ πλημμέλημα τὸ ἔκαμε γιὰ κέρδος²⁴.

53,1 Ἐκουσίως θὰ παραλείψω κάτι ἀπὸ αὐτὴν τὴν κακουργία,
νομίζοντας ὅτι ἐδῶ εἶναι πράξεις πλεονεξίας καὶ ὄχι δεῖγμα τῆς
ἀδρανεῖας τῶν εἰδώλων. Ἀλλὰ βέβαια ἡ φωτιά καὶ οἱ σεισμοὶ
δὲν εἶναι πονηροί· δὲν φοβοῦνται οὔτε ἐντρέπονται τοὺς δαίμο-
νες ἢ τὰ ἀγάλματα περισσότερο ἀπὸ ὅσο τὰ κύματα φοβοῦνται
2 τὰ χαλίκια ποὺ εἶναι συσσωρευμένα στὶς παραλίες. Ἐγὼ γνωρί-
ζω πῦρ ποὺ εἶναι ἐλεγκτικὸ καὶ θεραπευτικὸ τῆς δεισιδαιμο-
νίας· ἂν θέλῃς νὰ σταματήσης τὴν ἄνοια, θὰ σὲ φωταγωγήσῃ τὸ
πῦρ. Τοῦτο τὸ πῦρ κατέφλεξε καὶ τὸν ναὸ στὸ Ἄργος μαζί με
τὴν ἱέρεια Χρυσίδα²⁵ καὶ τὸν ναὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Ἐφεσο
γιὰ δεύτερη φορὰ μετὰ τίς Ἀμαζόνες²⁶ καὶ τὸ Καπιτώλιο τῆς
Ρώμης πολλὰς φορές· δὲν ἄφησε δὲ ἥσυχον οὔτε τὸν ναὸ τοῦ
3 Σαράπιδος στὴν Ἀλεξάνδρεια. Στὰς Ἀθήνας κατέστρεψε τὸν
ναὸ τοῦ Διονύσου τοῦ Ἐλευθερέως, ἐνῶ στοὺς Δελφοὺς τὸν ναὸ
τοῦ Ἀπόλλωνος πρῶτα τὸν ἄρπαξε ἡ θύελλα κι' ἔπειτα ἀφάνισε
τὸ σωφρονιστικὸ πῦρ· τοῦτο σοῦ παρουσιάζεται ὡς προοίμιο
ἐκείνων ποὺ ὑπόσχεται τὸ πῦρ.

4 Οἱ δὲ δημιουργοὶ τῶν ἀγαλμάτων δὲν προτρέπουν τοὺς ἐχέ-
φρονες ἀνάμεσά σας νὰ καταφρονοῦν τὴν ὕλη; Ὁ μὲν Ἀθη-
ναῖος Φειδίας ἔγραψε ἐπάνω στὸ δάκτυλο τοῦ Ὀλυμπίου Διός
«Ὁ Παντάρκης ὁ καλός»· διότι γι' αὐτὸν δὲν ἦταν ὁ Ζεὺς καλός,
5 ἀλλὰ ὁ ἐρωμένος του²⁷. Ὁ Πραξιτέλης, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Ποσίδιπ-
πος στὸ ἔργο του *Περὶ Κνίδου* κατασκευάζοντας τὸ ἀγαλμα τῆς

26. Πausανίου, *Περιήγησις* 7,2,7.

27. Αὐτὴ ἡ πληροφορία εἶναι μεταγενέστερο πλάσμα, ὅπως φαίνεται. Τέτοιες ἐπιγραφὲς συνηθίζονταν στὰ ἀγγεῖα.

ἄγαλμα τῆς Κνιδίας κατασκευάζων τῷ Κρατίνης τῆς ἐρωμένης εἶδει παραπλήσιον πεποίηκεν αὐτήν, ἵν' ἔχοιεν οἱ δαίταιοι τὴν Πραξιτέλους ἐρωμένην προσκυνεῖν. Φρύνη δὲ ὀπηνίκα ἦνθει ἡ ἑταῖρα ἡ Θεσπιακὴ, οἱ ζωγράφοι πάντες τῆς Ἀφροδίτης εἰκόνας πρὸς τὸ κάλλος ἀπεμιμοῦντο Φρύνης, ὡσπερ αὖ καὶ οἱ λιθοξόοι τοὺς Ἑρμῆς Ἀθήνησι πρὸς Ἀλκιβιάδην ἀπέικαζον. Ὑπολείπεται τῆς σῆς κρίσεως τὸ ἔργον ἐπάξαι, εἰ βούλει καὶ τὰς ἑταῖρας προσκυνεῖν.

54,1 Ἐντεῦθεν, οἴμαι, κινήθεις οἱ βασιλεῖς οἱ παλαιοί, καταφρονοῦντες τῶν μύθων τούτων, ἀνέδην διὰ τὸ ἐξ ἀνθρώπων ἀκίνδυνον σφᾶς αὐτοὺς θεοὺς ἀνηγόρευον, ταύτη κάκείνους διὰ τὴν δόξαν ἀπηθανατίσθαι διδάσκοντες· Κῆρυξ μὲν ὁ Αἰόλου Ζεὺς ὑπὸ τῆς Ἀλκυόνης τῆς γυναικός, Ἀλκυὼν δὲ αὖθις ὑπὸ τοῦ ἀνδρός Ἥρα προσ-
2 αγορευομένη. Πτολεμαῖος δὲ ὁ τέταρτος Διόνυσος ἐκαλεῖτο· καὶ Μιθιδράτης ὁ Ποντικὸς Διόνυσος καὶ αὐτός· ἐβούλετο δὲ καὶ Ἀλέξανδρος Ἄμμωνος υἱὸς εἶναι δοκεῖν καὶ κερασφόρος ἀναπλάττεσθαι πρὸς τῶν ἀγαλματοποιῶν, τὸ καλὸν ἀνθρώπου πρόσωπον ὑβρίσαι σπεύδων κέρατι.

3 Καὶ οὐτι γε βασιλεῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἰδιῶται θείαις προσηγορίαις σφᾶς αὐτοὺς ἐσέμνυνον, ὡς Μενεκράτης ὁ ἰατρός, Ζεὺς οὗ-
4 τος ἐπικεκλημένος. Τί με δεῖ καταλέγειν Ἀλέξανδρον (γραμματικὸς οὗτος τὴν ἐπιστήμην γεγωνώς, ὡς ἱστορεῖ Ἄριστος ὁ Σαλαμίνιος, αὐτὸν κατεσχημάτιζεν εἰς Ἥλιον), τί δεῖ καὶ Νικαγόρου μεμνηθῆσθαι (Ζελεΐτης τὸ γένος ἦν κατὰ τοὺς Ἀλεξάνδρου γεγωνὼς χρόνους· Ἑρμῆς προσηγορεύετο ὁ Νικαγόρας καὶ τῇ στολῇ τοῦ Ἑρμοῦ ἐκέ-
5 χρητο, ὡς αὐτὸς μαρτυρεῖ); ὅπου γε καὶ ὅλα ἔθνη καὶ πόλεις ἀνδρα-
δροι, κολακείαν ὑποδύμεναι, ἐξευτελίζουσιν τοὺς μύθους τοὺς περὶ τῶν θεῶν, ἰσοθέους ἄνθρωποι κατασχηματίζοντες ἑαυτούς, ὑπὸ δόξης πεφουσημένοι, ἐπιψηφιζόμενοι τιμὰς ἑαυτοῖς ὑπερόγκους,

Κνιδίας Ἀφροδίτης, τὸ ἔκαμε ὁμοιο στὸ εἶδος μὲ τὴν ἐρωμένη του Κρατίνη, γιὰ νᾶ μπορούν οἱ δυστυχεῖς νὰ προσκυνοῦν τὴν 6 ἐρωμένη τοῦ Πραξιτέλη. Ὅταν δὲ ἡ Φρύνη, ἡ ἑταῖρα ἀπὸ τῆς Θεσπιῆς, ἦταν στὸ ἄνθος τῆς ὀμορφιάς της, ὅλοι οἱ ζωγράφοι κατασκεύαζαν τῆς εἰκόνες τῆς Ἀφροδίτης κατὰ μίμησι τοῦ κάλλους τῆς Φρύνης, ὅπως ἐπίσης οἱ λιθοξόοι τῶν Ἀθηνῶν ἐξεικό- νιζαν τοὺς Ἑρμᾶς ὁμοίους μὲ τὸν Ἀλκιβιάδη. Εἶναι στὴν δική σου κρίσι ν' ἀποφασίσῃς, ἂν θέλῃς νᾶ προσκυνῆς καὶ τῆς ἑταῖ- ρες.

54,1 Ἀπ' αὐτά, νομίζω, ἐκινήθηκαν οἱ παλαιοὶ βασιλεῖς καὶ, πε- ριφρονῶντας τοὺς μύθους τούτους, ἀναγόρευσαν τοὺς ἑαυτοὺς των θεοὺς ἄνετα λόγῳ τοῦ ἀκινδύνου ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων, διδάσκοντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὅτι κι' ἐκεῖνοι ἀποθανατίσθη- 2 καν γιὰ τὴ δόξα τους· ὁ Κῆυξ υἱὸς τοῦ Αἰόλου ἀποκαλούμενος Ζεὺς ἀπὸ τὴν γυναῖκα του Ἀλκυόνη, ἡ Ἀλκυόνη ἐπίσης ἀποκα- 2 λούμενη Ἥρα ἀπὸ τὸν ἄνδρα της. Ὁ Πτολεμαῖος ὁ τέταρτος ὠνομαζόταν Διόνυσος, ὁ Μιθριδάτης ὁ Ποντικός ἐπίσης Διόνυ- σος. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος δὲ ἠθέλε νὰ θεωρῆται υἱὸς τοῦ Ἄμμω- νος καὶ νὰ πλάθεται κερασφόρος ἀπὸ τοὺς ἀγαματοποιούς, ἐπιδιώκοντας μὲ τὰ κέρατα νὰ ὑβρίσῃ τὸ καλὸ πρόσωπο τοῦ ἀν- θρώπου.

3 Καὶ ὄχι μόνον βασιλεῖς, ἀλλὰ καὶ ἰδιῶτες ἀπέδωσαν στοὺς ἑαυτοὺς των θεῖα ὀνόματα, ὅπως ὁ ἰατρὸς Μενεκράτης, ποὺ αὐ- 4 τωνομάσθηκε Ζεὺς. Τί χρειάζεται νὰ ἀναφέρω τὸν Ἀλέξαρχο; Ἀσκώντας τὴν ἐπιστήμη τοῦ γραμματικοῦ, ὅπως διηγεῖται ὁ Ἄριστος ὁ Σαλαμίνιος, αὐτομετασχηματίσθηκε σὲ Ἥλιο. Τί χρειάζεται νὰ μνημονεύσω τὸν Νικαγόρα; Ἐνῶ ἦταν κατὰ τὴν καταγωγή ἀπὸ τὴν Ζέλεια κι' ἐξῆσε στὰ χρόνια τοῦ Ἀλεξάν- 5 δρου, ἔφερε τὸ ὄνομα Ἑρμῆς καὶ ἐχρησιμοποιοῦσε τὴ στολὴ τοῦ Ἑρμῆ, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος. Ἀκόμη καὶ ὀλόκληρα ἔθνη καὶ πόλεις μὲ ὅλον τὸν πληθυσμὸ τους, ἐπιδιδόμενες στὴν κο- λακεία ἐξευτελίζουν τοὺς περὶ θεῶν μύθους· μετασχηματίζουν ἑαυτοὺς σὲ ἰσοθέους, ἐνῶ εἶναι ἄνθρωποι, φουσκωμένοι ἀπὸ δοξομανία, καὶ ἀποδίδουν στοὺς ἑαυτοὺς των ὑπέρογκες τιμές.

νῦν μὲν τὸν Μακεδόνα τὸν ἐκ Πέλλης τὸν Ἀμόντου Φίλιππον ἐν
 Κυνοσάργει νομοθετοῦντες προσκυνεῖν, τὸν «τὴν κλεῖν κατεαγότα
 καὶ τὸ σκέλος πεπηρωμένον», ὃς ἐξεκόπη τὸν ὀφθαλμόν, αὐθις δὲ
 6 τὸν Δημήτριον θεὸν καὶ αὐτὸν ἀναγορεύοντες. Καὶ ἔνθα μὲν ἀπέβη
 τοῦ Ἴππου Ἀθήναζε εἰσιῶν, Καταιβάτου ἱερόν ἐστι Δημητρίου,
 βωμοὶ δὲ πανταχοῦ, καὶ γάμος ὑπὸ Ἀθηναίων αὐτῷ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς
 ἠύτρεπίζετο, ὁ δὲ τὴν μὲν θεὸν ὑπερηφάνει, τὸ ἄγαλμα γῆμαι μὴ
 δυνάμενος, Λαμίαν δὲ τὴν ἑταίραν ἔχων εἰς ἀκρόπολιν ἀνήει καὶ
 τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐνεφυρᾶτο παστῶ, τῇ παλαιᾷ παρθένῳ τὰ τῆς νέας
 ἐπιδεικνὺς ἑταίρας σχήματα.

55,1 Οὐ νέμεσις τοίνυν οὔδε Ἴππωνι ἀπαθανατίζοντι τὸν θάνατον
 τὸν ἑαυτοῦ· ὁ Ἴππων οὗτος ἐπιγραφῆναι ἐκέλευσε τῷ μνήματι τῷ
 ἑαυτοῦ τόδε τὸ ἔλεγειον·

Ἴππωνος τόδε σῆμα, τὸν ἀθανάτοισι θεοῖσιν
 Ἴσον ἐποίησεν Μοῖρα καταφθίμενον.

Εὔ γέ, Ἴππων, ἐπιδεικνύεις ἡμῖν τὴν ἀνθρωπίνην πλάνην. Εἰ γὰρ
 καὶ λαλοῦντί σοι μὴ πεπιστεύκασι, νεκροῦ γενέσθωσαν μαθηταί.
 Χρησμὸς οὗτός ἐστιν Ἴππωνος· νοήσωμεν αὐτόν.

2 Οἱ προσκυνούμενοι παρ' ὑμῖν, ἀνθρωποὶ γενόμενοί ποτε, εἴτα
 μέντοι τεθνᾶσιν· τετίμηκε δὲ αὐτοὺς ὁ μῦθος καὶ ὁ χρόνος. Φιλεῖ
 γὰρ πῶς τὰ μὲν παρόντα συνηθείᾳ καταφρονεῖσθαι, τὰ δὲ παρωχη-
 κότα τοῦ παραυτίκα ἐλέγχου κεχωρισμένα χρόνων ἀδηλίᾳ τετιμῆ-
 σθαι τῷ πλάσματι, καὶ τὰ μὲν ἀπιστεῖσθαι, τὰ δὲ καὶ θαυμάζεσθαι.
 3 Αὐτίκα γοῦν οἱ παλαιοὶ νεκροὶ τῷ πολλῷ τῆς πλάνης χρόνῳ σε-

28. Δημοσθένους, *Περὶ στεφάνου* 67.

29. Τὸν Δημήτριον Πολιορκητὴν ποῦ εἰσῆλθε νικηφόρος στὰς Ἀθήνας τὸν Ἰού-
 λιο τοῦ 307 π.Χ. Τὸν ἀναγόρευσαν σὲ Δία καὶ στὸ σημεῖο ποῦ κατέβηκε ἀπὸ τὸν Ἴππο
 τοῦ ἔστησαν ναὸ τοῦ Καταιβάτου Δημητρίου.

Τὴν μιὰ φορὰ νομοθετοῦν νὰ προσκυνοῦν στὸ Κυνόσαργες τὸν Μακεδόνα, τὸν ἀπὸ τὴν Πέλλα Φίλιππο, υἱὸ τοῦ Ἀμύντα, «ποὺ εἶχε σπασμένη τὴν κλεῖδα καὶ ἀνάπηρο τὸ πόδι»²⁸ κι' ἔχασε τὸ μάτι του, τὴν ἄλλη πάλι ἀναγορεύουν θεὸ τὸν Δημήτριον²⁹. Στὸ σημεῖο ποὺ εἰσερχόμενος στὰς Ἀθήνας κατέβηκε ἀπὸ τὸν ἵππο, ὑπάρχει ἱερὸ τοῦ Καταιβάτου Δημητρίου, ὑπάρχουν δὲ βωμοὶ τοῦ παντοῦ, καὶ προετοιμάσθηκε γάμος του μὲ τὴν Ἀθηνᾶ ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους· αὐτὸς ὁμοῦ περιφρόνησε τὴν θεά, μὴ μπορώντας νὰ νυμφευθῆ τὸ ἄγαλμα, ἀλλὰ ἀνέβηκε στὴν ἀκρόπολι ἔχοντας μαζί του τὴν ἑταῖρα Λαμία κι' ἐνώθηκε μαζί της στὴν κλίνη τῆς Ἀθηνᾶς³⁰, ἐπιδεικνύοντας στὴν παλαιὰ Παρθένον τὰ σχήματα τῆς νέας ἑταίρας³¹.

55,1 Τίποτε τὸ παράξενο λοιπὸν ποὺ ὁ Ἴππων ἀποθανάτιζε τὸν θάνατό του. Ὁ Ἴππων αὐτὸς διέταξε νὰ τοποθετηθῆ στὸ μνήμα του τὸ ἐξῆς ἐλεγείον·

Τοῦτο τὸ μνήμα εἶναι τοῦ Ἴππωνος, τὸν ὁποῖον ἡ Μοῖρα κατέστησε ἴσον μὲ τοὺς ἀθανάτους θεοὺς, ὅταν ἐπέθαινε³².

Εὖγε, Ἴππων, μᾶς ἐπιδεικνύεις τὴν ἀνθρωπίνην πλάνην. Διότι, κι ἂν ἀκόμη δὲν σ' ἐπίστευσαν, ὅταν τοὺς ὠμιλοῦσες, ἄς γίνουν μαθηταὶ σου ὄντας νεκροί. Αὐτὸς εἶναι χρησμός τοῦ Ἴππωνος, ἄς τὸν κατανοήσωμε.

2 Οἱ προσκυνούμενοι ἀπὸ σᾶς θεοὶ ἦσαν κάποτε ἄνθρωποι, ποὺ στὸ τέλος ἀπέθαναν· τοὺς ἐτίμησε δὲ ὡς θεοὺς ὁ μῦθος καὶ ὁ χρόνος. Διότι συμβαίνει τὰ μὲν παρόντα νὰ καταφρονοῦνται ἐξ αἰτίας τῆς συνήθειας, ἐνῶ τὰ περασμένα χωρισμένα ἀπὸ τὸν ἄμεσο ἔλεγχον ἐξ αἰτίας τῆς ἀδηλίας τῶν χρόνων τιμῶνται διὰ τῆς μυθοπλασίας· καὶ ἄλλα μὲν ἀπιστοῦνται, ἀλλὰ δὲ θαυμάζονται. 3 Ἴδου λοιπὸν ὅτι οἱ παλαιοὶ νεκροὶ, λαμπρυνόμενοι ἀπὸ τὸν

30. Ἐννοεῖται ὁ χώρος ὅπου ἦταν τὸ μέσα στὸ ναὸ ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς.

31. Βλ. Πλουτάρχου, *Δημήτριος* 10.

32. Ἴππωνος, ἀπόσπασμα 2, Diels. Βλ. τὸν Μήλωνα καὶ παραπάνω 24,2.

μυθόμενοι τοῖς ἔπειτα νομίζονται θεοί. Πίστις ὑμῖν τῶνδε αὐτὰ ὑμῶν τὰ μυστήρια, αἱ πανηγύρεις, δεσμὰ καὶ τραύματα καὶ δακρύνοντες θεοί·

ὦμοι ἐγώ, ὅτε μοι Σαρπηδόνα φίλτατον ἀνδρῶν
μοῖρ' ὑπὸ Πατρόκλοιο Μεινοτιάδαο δαμῆναι.

4 Κεκράτηται τὸ θέλημα τοῦ Διὸς καὶ ὁ Ζεὺς ὑμῖν διὰ Σαρπηδόνα οἰμῶζει νενικημένος. Εἶδωλα γοῦν εἰκότως αὐτοῦς καὶ δαίμονας ὑμεῖς αὐτοὶ κεκλήκατε, ἐπεὶ καὶ τὴν Ἀθηνᾶν αὐτὴν καὶ τοὺς ἄλλους θεοὺς κακίᾳ τιμήσας Ὅμηρος δαίμονας προσηγόρευσεν·

ἢ δ' Οὐλύμπόνδε βεβήκει
δῶματ' ἐς αἰγιόχοιο Διὸς μετὰ δαίμονας ἄλλους.

5 Πῶς οὖν ἔτι θεοὶ τὰ εἶδωλα καὶ οἱ δαίμονες, βδελυρὰ ὄντως καὶ πνεύματα ἀκάθαρτα, πρὸς πάντων ὁμολογούμενα γήινα καὶ δεισαλέα, κάτω βρίθοντα, «περὶ τοὺς τάφους καὶ τὰ μνημεῖα καλινδούμενα», περὶ ἃ δὴ καὶ ὑποφαίνονται ἀμυδρῶς «σκιοειδῆ φαντάσματα»;

56,1 Ταῦθ' ὑμῶν οἱ θεοὶ τὰ εἶδωλα, αἱ σκιαὶ καὶ πρὸς τούτοις «χωλαὶ» ἐκεῖναι καὶ «ρυσαί, παραβλῶπες ὀφθαλμῶν», αἱ Λιταὶ αἱ Θερσίτου μᾶλλον ἢ Διὸς θυγατέρες, ὥστε μοι δοκεῖν χαριέντως φάναι τὸν Βίωνα, πῶς ἂν ἐνδίκως οἱ ἄνθρωποι παρὰ τοῦ Διὸς αἰ-
2 τήσονται τὴν εὐτεκνίαν, ἣν οὐδ' αὐτῷ παρασχεῖν ἴσχυσεν; Οἴμοι τῆς ἀθεότητος· τὴν ἀκήρατον οὐσίαν, τὸ ὅσον ἐφ' ὑμῖν, κατορύττετε καὶ τὸ ἄχραντον ἐκεῖνο καὶ τὸ ἅγιον τοῖς τάφοις ἐπικεχώκατε, τῆς
3 ἀληθῶς ὄντως οὐσίας συλήσαντες τὸ θεῖον. Τί δὴ οὖν τὰ τοῦ Θεοῦ τοῖς οὐ θεοῖς προσενείματε γέρα; Τί δὲ καταλιπόντες τὸν οὐρανὸν τὴν γῆν τετιμήκατε; Τί δ' ἄλλο χρυσὸς ἢ ἄργυρος ἢ ἀδάμας ἢ σίδη-

33. Ἰλιάς, Π, 433 ἐ. Θρηνεῖ ὁ Ζεὺς.

34. Ἰλιάς, Α, 221 ἐ.

πολὺ χρόνο τῆς πλάνης, θεωροῦνται θεοὶ ἀπὸ τοὺς μεταγενεστεροὺς. Μάρτυρες γιὰ ὅλα αὐτὰ εἶναι τὰ μυστήριά σας, οἱ πανηγύρεις, τὰ δεσμά, τὰ τραύματα καὶ τὰ δάκρυα τῶν θεῶν σας.

Ἄλοίμονό μου, ποὺ ὁ πολυαγαπημένος μου Σαρπηδῶν εἶχε τὴ μοῖρα νὰ κτυπηθῆ ἀπὸ τὸν Πάτροκλο τοῦ Μενoitίου³³!

4 Ἔχει περιορισθῆ τὸ θέλημα τοῦ Διὸς καὶ ὁ Ζεὺς σας νικημένος θρηνεῖ γιὰ τὸν Σαρπηδόνα. Εὐλόγως λοιπὸν σεῖς οἱ ἴδιοι τοὺς ἔχετε ὀνομάσει εἰδῶλα καὶ δαίμονες, ἐφ' ὅσον καὶ τὴν ἴδια τὴν Ἄθηνᾶ καὶ τοὺς ἄλλους θεοὺς, ποὺ ἀπὸ κακότητα ἐτίμησε ὁ Ὅμηρος, τοὺς ἀπεκάλεσε δαίμονες·

Κι' αὐτὴ ἐπανῆλθε στὸν Ὀλυμπο, στὰ δώματα τοῦ αἰγιδοφόρου Διὸς μαζί μὲ τοὺς ἄλλους δαίμονες³⁴.

5 Πῶς λοιπὸν τὰ εἰδῶλα καὶ οἱ δαίμονες εἶναι ἀκόμη θεοί, αὐτὰ τὰ βδελυρᾶ πράγματι καὶ ἀκάθαρτα πνεύματα, ποὺ ἀπὸ ὅλους θεωροῦνται γήινα καὶ ρυπαρά, ποὺ σκύβουν κάτω, «στρεφόμενα γύρω ἀπὸ τοὺς τάφους καὶ τὰ μνημεῖα», γύρω ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ διακρίνονται ἀμυδρῶς σὰν σκιοειδῆ φαντάσματα³⁵;

56,1 Αὐτὰ τὰ εἰδῶλα εἶναι οἱ θεοὶ σας, οἱ σκιές, κι' ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ ἐκεῖνες «οἱ κουτσές καὶ παραμορφωμένες καὶ ἀλοίθωρες», οἱ Λιτές³⁶, οἱ θυγατέρες μᾶλλον τοῦ Θερσίτη παρὰ τοῦ Διὸς, ὥστε μοῦ φαίνεται ὅτι χαριτωμένα εἶπε ὁ Βίων, πῶς θὰ ζητήσουν δικαίως οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὸν Δία εὐτεκνία, τὴν ὁποῖα ὁ
2 ἴδιος δὲν μπόρεσε νὰ παράσχη οὔτε στὸν ἑαυτό του; Τί ἀθεότης! Τὴν ἀκήρατη οὐσία, ὅσο ἐξαρτᾶται ἀπὸ σᾶς, τὴν καταχώνετε κι' ἐκεῖνο τὸ ἄχραντο καὶ ἅγιο τὸ ἐβάλατε στοὺς τάφους,
3 ἀφαιρώντας τὸ θεῖο ἀπὸ τὴν πραγματικὴ οὐσία. Γιατί λοιπὸν ἀποδώσατε τὶς τιμές τοῦ Θεοῦ στοὺς μὴ θεοὺς; Γιατί ἐγκαταλείψατε τὸν οὐρανὸ καὶ ἐτίμησατε τὴ γῆ; Τί ἄλλο εἶναι πράγματι ὁ

35. Βλ. Πλάτωνος, *Φαίδωνα*, 81cd.

36. *Ίλιάς* I, 502έ.

ρος ἢ χαλκὸς ἢ ἐλέφας ἢ λίθοι τίμιοι; Οὐχὶ γῆ τε καὶ ἐκ γῆς; οὐχὶ δὲ μιᾶς μητρὸς ἔκγονα, τῆς γῆς, τὰ πάντα ταῦτα ὅσα ὀρᾶς;

4 Τὶ δὴ οὖν, ὧ μάταιοι καὶ κενόφρονες (πάλιν γὰρ δὴ ἐπαναλήψομαι), τὸν ὑπερουράνιον βλασφημήσαντες τόπον εἰς τοῦδαφος κατεσύρατε τὴν εὐσέβειαν, χθονίους ὑμῖν ἀναπλάττοντες θεοὺς καὶ τὰ γενητὰ ταῦτα πρὸ τοῦ ἀγενήτου μετιόντες Θεοῦ βαθυτέρω περιπε-
5 πτώκατε ζόφω; Καλὸς ὁ Πάριος λίθος, ἀλλ' οὐδέπω Ποσειδῶν· καλὸς δὲ ἐλέφας, ἀλλ' οὐδέπω Ὀλύμπιος· ἐνδεὴς αἰεὶ ποτε ἢ ὕλη τῆς τέχνης, ὁ Θεὸς δὲ ἀνενδεὴς. Προῆλθεν ἡ τέχνη, περιβέβληται τὸ σχῆμα ἢ ὕλη, καὶ τὸ πλούσιον τῆς οὐσίας πρὸς μὲν τὸ κέρδος ἀγώ-
6 γιμον, μόνω δὲ τῷ σχήματι γίνεται σεβάσιμον. Χρυσὸς ἐστὶ τὸ ἀγαλμά σου, ξύλον ἐστίν, λίθος ἐστίν, γῆ ἐστίν, ἐὰν ἄνωθεν νοήσης, μορφήν παρὰ τοῦ τεχνίτου προσλαβοῦσα. Γῆν δὲ ἐγὼ πατεῖν, οὐ προσκυνεῖν μεμελέτηκα· οὐ γάρ μοι θέμις ἐμπιστεῦσαί ποτε τοῖς ἀψύχοις τὰς τῆς ψυχῆς ἐλπίδας.

57,1 Ἰτέον οὖν ὡς ἓνι μάλιστα ἐγγυτάτω τῶν ἀγαλμάτων, ὧς οἰκεία ἢ πλάνη κάκ τῆς προσόψεως ἐλέγχεται· ἐναπομέμακται γάρ πάνυ δὴ σαφῶς τὰ εἶδη τῶν ἀγαλμάτων τὴν διάθεσιν τῶν δαιμό-
2 νων. Εἰ γοῦν τις τὰς γραφὰς καὶ τὰ ἀγάλματα περινοστώων θεῶτο, γνωριεῖ ὑμῶν παραυτίκα τοὺς θεοὺς ἐκ τῶν ἐπονειδίστων σχημάτων, τὸν Διόνυσον ἀπὸ τῆς στολῆς, τὸν Ἥφαιστον ἀπὸ τῆς τέχνης, τὴν Δηὸν ἀπὸ τῆς συμφορᾶς, ἀπὸ τοῦ κρηδέμνου τὴν Ἰνώ, ἀπὸ τῆς τριαίνης τὸν Ποσειδῶν, ἀπὸ τοῦ κύκνου τὸν Δία· τὸν δὲ Ἡρακλέα δείκνυσιν ἢ πυρά, κἄν γυμνὴν ἴδῃ τις ἀνάγραπτον γυναῖκα, τὴν
3 «χρυσῆν» Ἀφροδίτην νοεῖ. Οὕτως ὁ Κύπριος ὁ Πυγμαλίων ἐκεῖνος ἐλεφαντίνου ἠράσθη ἀγάλματος· τὸ ἀγαλμα Ἀφροδίτης ἦν καὶ γυ-

χρυσὸς ἢ ὁ ἄργυρος ἢ ὁ ἀδάμας ἢ ὁ σίδηρος ἢ ὁ χαλκὸς ἢ τὸ ἐλεφαντοστοῦν ἢ οἱ πολύτιμοι λίθοι; Δὲν εἶναι γῆ καὶ κατασκευασμένα ἀπὸ γῆ; Δὲν εἶναι προϊόντα τῆς γῆς ὅλα αὐτὰ πού βλέπεις;

4 Γιατί λοιπόν, ὦ μάταιοι καὶ ἄφρονες (θὰ τὸ ἐπαναλάβω πάλι) βλασφημεῖτε τὸν ὑπερουράνιο τόπο καὶ σύρετε τὴν εὐσέβεια στὸ ἔδαφος, πλάθοντας γιὰ νὰ λατρεύσετε χθονίους θεοὺς καί, στρεφόμενοι σ' αὐτὰ τὰ κτιστὰ πράγματα περισσότερο ἀπὸ ὅσο στὸν ἄκτιστο Θεό, ἔχετε περιπέσει σὲ βαθύτερο ζόφο;

5 Καλὸ εἶναι τὸ παριανὸ μάρμαρο, ἀλλὰ δὲ γίνεται ποτέ Ποσειδῶν· καλὸ εἶναι τὸ ἐλεφαντοστοῦν, ἀλλὰ δὲ γίνεται ποτέ Ὀλύμπιος Ζεὺς· ἡ ὕλη χρειάζεται πάντοτε τὴν τέχνη, ἀλλὰ ὁ Θεὸς δὲν χρειάζεται. Ἡ τέχνη παρουσιάζεται, ἡ ὕλη περιβάλλεται τὸ σχῆμα, καὶ ὁ πλοῦτος τοῦ συστατικοῦ, κέρδος μὲν ἐπιφέρει,

6 ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὸ σχῆμα³⁷ γίνεται σεβάσμιος. Χρυσὸς εἶναι τὸ ἄγαλμά σου, ξύλο εἶναι, μάρμαρο εἶναι, γῆ εἶναι, ἂν τὸ σκεφθῆς σὲ βάθος, πού ἐπῆρε μορφὴ ἀπὸ τὸν τεχνίτη. Ἐγὼ ὁμοίως ἔχω μελετήσει νὰ πατῶ τὴ γῆ, ὄχι νὰ τὴν προσκυνῶ· διότι δὲν μοῦ εἶναι ἐπιτρεπτό νὰ ἐμπιστευθῶ ποτέ στὰ ἄψυχα τὶς ἐλπίδες τῆς ψυχῆς.

57,1 Ἄς πλησιάσωμε λοιπόν ὅσο εἶναι δυνατὸ στενώτερα τὰ ἀγάλματα, ὥστε ἡ πλάνη τους νὰ ἐλεγχθῆ ἀκόμη καὶ μὲ ἓνα βλέμμα· διότι στὰ εἶδη τῶν ἀγαλμάτων ἔχει ἀποτυπωθῆ πολὺ

2 σαφῶς ἡ διάθεσις τῶν δαιμόνων. Ἄν λοιπόν κανεὶς περιηγούμενος ἔβλεπε τὶς ζωγραφιές καὶ τὰ ἀγάλματα, θὰ ἐγνώριζε ἀμέσως τοὺς θεοὺς σας ἀπὸ τὰ ἐπονείδιστα σχήματα, τὸν Διόνυσο ἀπὸ τὴ στολή, τὸν Ἡφαιστο ἀπὸ τὴν τέχνη, τὴν Δηῶ ἀπὸ τὴ συμφορὰ, τὴν Ἰνῶ ἀπὸ τὸν πέπλο, τὸν Ποσειδῶνα ἀπὸ τὴν τρίαινα, τὸν Δία ἀπὸ τὸν κύκνο· τὸν δὲ Ἡρακλῆ τὸν δείχνει ἡ φωτιά, κι' ἂν κανεὶς ἰδῆ ζωγραφισμένη μιὰ γυναῖκα γυμνή, σκέ-

3 πτεται τὴν χρυσοῦ Ἀφροδίτη³⁸. Ἔτσι, ὁ Κύπριος ἐκεῖνος Πυγμαλίων ἐρωτεύθηκε τὸ ἐλεφάντινο ἄγαλμα· ἦταν τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης, πού ἦταν γυμνή· νικᾶται ὁ Κύπριος ἀπὸ τὴν ὁμορ-

38. Βλ. Ὀδύσσεια Δ, 14.

μνή ἦν· νικᾶται ὁ Κύπριος τῷ σχήματι καὶ συνέρχεται τῷ ἀγάλματι, καὶ τοῦτο Φιλοστέφανος ἱστορεῖ· Ἀφροδίτη δὲ ἄλλη ἐν Κνίδῳ λίθος ἦν καὶ καλὴ ἦν, ἕτερος ἠράσθη ταύτης καὶ μίγνυται τῇ λίθῳ· Ποσίδιππος ἱστορεῖ, ὁ μὲν πρότερος ἐν τῷ περὶ Κύπρου, ὁ δὲ ἕτερος ἐν τῷ περὶ Κνίδου. Τοσοῦτον ἴσχυσεν ἀπατῆσαι τέχνη προαγωγὸς ἀνθρώποις ἐρωτικοῖς εἰς βάραθρον γενομένη.

4 Δραστήριος μὲν ἡ δημιουργικὴ, ἀλλ' οὐχ οἷα τε ἀπατῆσαι λογικὸν οὐδὲ μὴν τοὺς κατὰ λόγον βεβιωκότας· ζωγραφίας μὲν γάρ, δι' ὁμοιότητα σκιαγραφίας περιστερᾶς, προσέπτησαν πελειάδες καὶ ἵπποις καλῶς γεγραμμέναις προσεχρεμέτισαν ἵπποι. Ἐρασθῆναι κόρην εἰκόνοσ ἀλέγουσιν καὶ νέον καλὸν Κνιδίου ἀγάλματος, ἀλλ'
5 ἦσαν τῶν θεατῶν αἰδῶσαι ἠπατημένοι ὑπὸ τῆς τέχνης. Οὐδὲ γὰρ ἂν θεᾷ τις συνεπλάκη, οὐδ' ἂν νεκρῷ τις συνετάφη, οὐδ' ἂν ἠράσθη δαίμονος καὶ λίθου ἄνθρωπος σωφρονῶν. Ὑμᾶς δὲ ἄλλη γοητεία ἀπατᾷ ἡ τέχνη, εἰ καὶ μὴ ἐπὶ τὸ ἐρᾶν προάγουσα, ἀλλ' ἐπὶ τὸ τιμᾶν
6 καὶ προσκυνεῖν τὰ τε ἀγάλματα καὶ τὰς γραφάς. Ὅμοια γε ἡ γραφὴ ἐπαινείσθω μὲν ἡ τέχνη, μὴ ἀπατάτω δὲ τὸν ἄνθρωπον ὡς ἀλήθεια. Ἔστηκεν ὁ ἵππος ἡσυχῇ, ἡ πελειὰς ἀτρεμῆς, ἀργὸν τὸ πτερόν, ἡ δὲ βοῦς ἡ Δαιδάλου ἡ ἐκ τοῦ ξύλου πεποιημένη ταῦρον εἶλεν ἄγριον καὶ κατηνάγκασε τὸ θηρίον ἡ τέχνη πλανήσασα ἐρώσεως ἐπιβῆναι γυναικός.

58,1 Τοσοῦτον οἷστρον αἱ τέχναι κακοτεχνουῖσαι τοῖς ἀνοήτοις ἐνεποίησαν. Ἀλλὰ τοὺς μὲν πιθήκους οἱ τούτων τροφεῖς καὶ μελεδωνοὶ τεθαυμάκασιν, ὅτι τῶν κηρίνων ἢ πηλίνων ὁμοιωμάτων καὶ κοροκοσμίων ἀπατᾷ τούτους οὐδέν· ὑμεῖς δὲ ἄρα καὶ πιθήκων χείρους γενήσεσθε λιθίνοις καὶ ξυλίνοις καὶ χρυσέοις καὶ ἔλεφαντίνοις
2 ἀγαλματίοις καὶ γραφαῖς προσανέχοντες; Τοσοῦτων ὑμῖν οἱ δημιουργοὶ ἀθυρμάτων ὀλεθρίων, οἱ λιθοξόοι καὶ οἱ ἀνδριαντο-

φιά καὶ ἔρχεται σὲ συνουσία μὲ τὸ ἄγαλμα, ὅπως ἱστορεῖ ὁ Φιλοστέφανος. Ἄλλη πάλι Ἀφροδίτη στὴν Κνίδο ἦταν μαρμάρινη, καὶ ἦταν ὠραία· κάποιος ἄλλος τὴν ἐρωτεύθηκε καὶ ἦλθε σὲ συνουσία μὲ τὸ μάρμαρο, ὅπως ἱστορεῖ ὁ Ποσίδιππος· ὁ πρῶτος στὸ βιβλίο *Περὶ Κύπρου*, ὁ δεύτερος στὸ *Περὶ Κνίδου*. Τόση δύναμι εἶχε πρὸς ἀπάτη ἢ τέχνη, ὥστε ἔγινε προαγωγὸς ἐρωτομαῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ βάραθρο.

4 Εἶναι βέβαια δραστήρια ἢ ἀγαλματοποιία, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ ἀπατήσῃ ἄνθρωπο λογικὸν οὔτε τοὺς ζῶντας κατὰ τὸν Λόγο· βέβαια τὰ ἀγριοπερίστερα ἐπέταξαν σὲ ζωγραφιὰ πού παρίστανε περιστέρα καὶ ἵπποι ἐχρεμέτισαν σὲ καλοζωγραφισμένους ἵππους³⁹. Λέγουν ὅτι μιὰ κόρη ἐρωτεύθηκε εἰκόνα καὶ ἓνας ὠραῖος νέος ἀγάπησε τὸ Κνίδιο ἄγαλμα, ἀλλὰ τὰ μάτια
5 τῶν θεατῶν ἦταν ἀπατημένα ἀπὸ τὴν τέχνη. Διότι ἄνθρωπος σῶφρων δὲν θὰ μπορούσε νὰ συνενωθῇ μὲ θεὰ οὔτε νὰ συνταφῇ μὲ νεκρά οὔτε ν' ἀγαπήσῃ δαίμονα καὶ μάρμαρο. Ἐσᾶς ὅμως σᾶς ἀπατᾷ ἄλλη γοητεία, ἢ τέχνη, πού, ἂν καὶ δὲν σᾶς γίνεται προαγωγὸς στὸν ἔρωτα, πάντως σᾶς φέρει στὸ νὰ τιμᾶτε καὶ νὰ
6 προσκυνῆτε τὰ ἀγάλματα καὶ τὶς ζωγραφιές. Παρόμοια ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴ ζωγραφικὴ· νὰ ἐπαινῆται βέβαια ἢ τέχνη, νὰ μὴ ἐξαπατᾷ ὅμως τὸν ἄνθρωπο σὰν δῆθεν ἀλήθεια. Ὁ ἵππος στέκεται ἥσυχος, τὸ περιστέρι ἀκίνητο, τὸ πτερὸ ἀργό, ἐνῶ ἡ ἀγελάδα τοῦ Δαιδάλου, ἢ κατασκευασμένη ἀπὸ τὸ ξύλο, προσεῖλκυσε ἓναν ἀγριόταυρο καὶ ἡ πλανερὴ τέχνη ἀνάγκασε τὸ θηρίο νὰ ἐπιβῇ μιᾶς γυναίκας πού τοῦ προκάλεσε τὸν ἔρωτα.

58,1 Τόσον οἶστρο προεκάλεσαν οἱ κακότεχνες τέχνες στοὺς ἀνοήτους. Ἀλλὰ τοὺς μὲν πιθήκους οἱ τροφεῖς καὶ φύλακές των τοὺς θαυμάζουν πού δὲν τοὺς ἀπατᾷ κανένα ἀπὸ τὰ κέρνα καὶ πῆλινα ὁμοιώματα καὶ καμμιᾶ κούκλα, καὶ ἐσεῖς θὰ γίνετε χειρότεροι ἀπὸ τοὺς πιθήκους, ἀφιερωμένοι σὲ ξύλινα καὶ χρυσᾶ
2 καὶ ἐλεφάντινα ἀγαλμάτια καὶ σὲ ζωγραφιστὲς εἰκόνες; Οἱ λιθοξόοι καὶ ἀνδριαντοποιοί, οἱ γραφεῖς καὶ οἱ τέκτονες καὶ οἱ

39. Βλ. Αἰλιανοῦ, *Ποικίλη Ἱστορία* 2,3. Πausανίου, *Περίηγησις* 5,27,3.

ποιοὶ γραφεῖς τε αὖ καὶ τέκτονες καὶ ποιηταί, πολὺν τινα καὶ τοιοῦτον ὄχλον παρεισάγοντες, κατ' ἀγροὺς μὲν Σατύρους καὶ Πᾶνας, ἀνὰ δὲ τὰς ὕλας Νύμφας τὰς ὀρειάδας καὶ τὰς ἀμαδρυσάδας, ναὶ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ ὕδατα καὶ περὶ τοὺς ποταμοὺς καὶ τὰς πηγὰς τὰς Ναΐδας καὶ περὶ τὴν θάλατταν τὰς Νηρεΐδας.

3 Μᾶγοι δὲ ἤδη ἀσεβείας τῆς σφῶν αὐτῶν ὑπηρέτας δαίμονας αὐχοῦσιν, οἰκέτας αὐτοὺς ἑαυτοῖς καταγράψαντες, τοὺς κατηναγκασμένους δούλους ταῖς ἐπαιδαῖς πεπονηκότες. Γάμοι τε οὖν ἔτι καὶ παιδοποιαὶ καὶ λοχεῖαι θεῶν μνημονευόμεναι καὶ μοιχεῖαι ἀδόμεναι καὶ εὐωχίαι κωμωδούμεναι καὶ γέλωτες παρὰ πότον εἰσαγόμενοι προτρέπουσι δὴ με ἀνακραγεῖν, κἄν σιωπῆσαι θέλω· οἴμοι τῆς
4 ἀθεότητος! Σκηνην πεποιήκατε τὸν οὐρανὸν καὶ τὸ θεῖον ὑμῖν δρᾶμα γεγένηται καὶ τὸ ἅγιον προσωπεῖοις δαιμονίων κεκωμωδήκατε, τὴν ἀληθῆ θεοσέβειαν δεισιδαιμονία σατυρίσαντες.

59,1 Αὐτὰρ ὁ φορμίζων ἀνεβάλλετο καλὸν αἰεῖδεν,

ἄσον ἡμῖν, Ὅμηρε, τὴν φωνὴν τὴν καλὴν,

ἀμφ' Ἄρεως φιλότῆτος εὐστεφάνου τ' Ἀφροδίτης·
ὥς τὰ πρῶτα μίγησαν ἐν Ἥφαιστοιο δόμοισι
λάθρη· πολλὰ δ' ἔδωκε, λέχος δ' ἤσχυνε καὶ εὐνήν
Ἥφαιστοιο ἀνακτος.

2 Κατάπαυσον, Ὅμηρε, τὴν ᾠδὴν· οὐκ ἔστι καλὴ, μοιχείαν διδάσκει·
πορνεύειν δὲ ἡμεῖς καὶ τὰ ὦτα παρητήμεθα· ἡμεῖς γάρ, ἡμεῖς ἐσμεν
οἱ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ περιφέροντες ἐν τῷ ζῶντι καὶ κινουμένῳ
τούτῳ ἀγάλματι, τῷ ἀνθρώπῳ, σύνοικον εἰκόνα, σύμβουλον, συν-
ὀμιλον, συνέστιον, συμπαθῆ, ὑπερπαθῆ· ἀνάθημα γεγόναμεν τῷ
3 Θεῷ, ὑπὲρ Χριστοῦ· «ἡμεῖς τὸ γένος τὸ ἐκλεκτόν, τὸ βασιλείον ἱε-
ράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς περιούσιος, οἱ ποτὲ οὐ λαός, νῦν δὲ

40. Ὀρεινὲς καὶ Δενδρικές.

41. Ὀδύσεια Θ, 266–270.

ποιηταί, εἶναι δημιουργοὶ τῶσων ὀλεθρίων παιγνιδιῶν γιὰ σᾶς, εἰσάγοντας πολὺ πλῆθος τοῦ εἴδους τούτου· στοὺς ἀγροὺς μὲν Σατύρους καὶ Πᾶνας, στὰ δάση Νύμφες, ὄρειάδες καὶ ἄμαδρυάδες⁴⁰, ἀλλὰ καὶ τὶς γύρω ἀπὸ τὰ ὕδατα καὶ τοὺς ποταμοὺς καὶ τὶς πηγές, τὶς Ναϊάδες, καὶ στὴ θάλασσα τὶς Νηρείδες.

- 3 Οἱ μάγοι πάλι καυχῶνται γιὰ τοὺς δαίμονες ποὺ εἶναι ὑπὲρ ῥέτες τῆς ἀσεβείας των, καταγράφοντάς τους οἰκέτες καὶ κάμνοντάς τους μὲ τὶς ἐπαιδοὺς ἀναγκαστικὸς δούλους. Τέλος οἱ γάμοι καὶ οἱ παιδοποιίες καὶ οἱ τεκνογονίες τῶν θεῶν ποὺ μνημονεύονται, οἱ μοιχεῖες ποὺ ψάλλονται καὶ οἱ διασκεδάσεις ποὺ διακωμωδοῦνται καὶ οἱ γέλωτες ποὺ ἀκούονται στὰ συμπόσια, μὲ προτρέπουν νὰ κράζω, κι' ἂν ἀκόμη θέλω νὰ σιωπήσω·
- 4 ἀλλοίμονο, τί ἀθεότης! Ἐκάματε σκηνὴ τὸν οὐρανό, τὸ θεῖο ἔγινε δρᾶμα γιὰ σᾶς καὶ τὸ ἅγιο τὸ διακωμωδεῖτε μὲ προσωπίδες δαιμονίων, μὲ τὴ δεισιδαιμονία σας ἐσατυρίσατε τὴν ἀληθινὴ θεοσέβεια.

59,1 Ψάλε μας, Ὅμηρε, μὲ τὴν καλὴ φωνή·

Τώρα ὁ λυράρης ἄρχισε νὰ ψάλῃ ἓνα ὁμορφο ᾄσμα, τὸν ἔρωτα τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς στεφανωμένης Ἀφροδίτης· πῶς πρώτη φορὰ ἀντάμωσαν κρυφὰ στοῦ Ἡφαίστου τὰ δώματα, τὰ πολλὰ δῶρα ποὺ ἔδωσε, καὶ τὴν κλίνη ποὺ ἐντρόπιασε τοῦ ἄρχοντα Ἡφαίστου⁴¹.

- 2 Σταμάτα, Ὅμηρε, τὴν ὠδή· δὲν εἶναι καλὴ, διδάσκει μοιχεία· ἐμεῖς ὅμως ἀποφεύγομε καὶ ν' ἀκοῦμε ἀκόμα γιὰ πορνεία. Διότι ἐμεῖς εἴμαστε ἐκεῖνοι ποὺ περιφέρομε τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ μέσα σὲ τοῦτο τὸ ζωντανὸ καὶ κινούμενο ἄγαλμα, τὸν ἄνθρωπο, μιὰ εἰκόνα ποὺ εἶναι σύνοικός μας, σύμβουλος, συνόμιλος, συνέστιος, συμπαθής, ὑπερπαθής. Ἐγίναμε ἀνάθημα στὸν Θεὸ γιὰ
- 3 τὸν Χριστό· «ἐμεῖς τὸ γένος τὸ ἐκλεκτό, τὸ βασιλείο ἱεράτευμα, τὸ ἅγιο ἔθνος, ὁ περιούσιος λαός, ποὺ κάποτε δὲν ἦμαστε λαός, ἀλλὰ τώρα εἴμαστε λαὸς τοῦ Θεοῦ»⁴². ἐμεῖς ποὺ κατὰ τὸν

42. Α' Πέτρ. 2,9ε.

λαὸς τοῦ Θεοῦ»· οἱ κατὰ τὸν Ἰωάννην οὐκ ὄντες «ἐκ τῶν κάτω», παρὰ δὲ τοῦ ἄνωθεν ἐλθόντος τὸ πᾶν μεμαθηκότες, οἱ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ κατανενοηκότες, οἱ «ἐν καινότητι ζωῆς περιπατεῖν» μεμελετηκότες.

60,1 Ἄλλ' οὐ ταῦτα φρονοῦσιν οἱ πολλοί· ἀπορρίψαντες δὲ τὴν αἰδῶ καὶ τὸν φόβον οἴκοι τοὺς τῶν δαιμόνων ἐγγράφονται πασχισμούς. Πινακίοις γοῦν τισι καταγράφοις μετεωρότερον ἀνακειμένοις προσεσχηκότες ἀσελγεία τοὺς θαλάμους κεκοσμήκασι, τὴν
2 ἀκολασίαν εὐσέβειαν νομίζοντες· κάπῃ τοῦ σκίμποδος κατακείμενοι παρ' αὐτὰς ἔτι τὰς περιπλοκὰς ἀφορῶσιν εἰς τὴν Ἀφροδίτην ἐκείνην τὴν γυμνήν, τὴν ἐπὶ τῇ συμπλοκῇ δεδεμένην, καὶ τῇ Λήδᾳ περιπετώμενον τὸν ὄρνιν τὸν ἐρωτικὸν τῆς θηλύτητος, ἀποδεχόμενοι τὴν γραφὴν, ἀποτυποῦσι ταῖς σφενδόνας, σφραγιῶν χρώμενοι καταλλήλῳ τῇ Διὸς ἀκολασίᾳ.

61,1 Ταῦτα ὑμῶν τῆς ἡδυπαθείας τὰ ἀρχέτυπα, αὐταὶ τῆς ὕβρεως αἱ θεολογίαι, αὐταὶ τῶν συμπορνεόντων ὑμῖν θεῶν αἱ διδασκαλίαι· «ὃ γὰρ βούλεται, τοῦθ' ἕκαστος καὶ οἴεται», κατὰ τὸν Ἀθηναῖον ρήτορα. Οἴαι δὲ αὖ καὶ ἄλλαι ὑμῶν εἰκόνες, πανίσκοι τινὲς καὶ γυμναὶ κόραι καὶ σάτυροι μεθύοντες καὶ μορίων ἐντάσεις, ταῖς
2 γραφαῖς ἀπογυμνούμεναι, ἀπὸ τῆς ἀκρασίας ἐλεγχόμεναι. Ἦδη δὲ ἀναφανδὸν τῆς ἀκολασίας ὄλης τὰ σχήματα ἀνάγραπτα πανδημεὶ θεώμενοι οὐκ αἰσχύνεσθε, φυλάττετε δὲ ἔτι μᾶλλον ἀνακείμενα, ὥσπερ ἀμέλει τῶν θεῶν ὑμῶν τὰς εἰκόνας, στήλας ἀναισχυντίας καθιερώσαντες οἴκοι ἐπ' ἴσης ἐγγραφόμενοι τὰ Φιλαινίδος σχήματα ὡς τὰ Ἡρακλέους ἀθλήματα.

43. Ἰω. 8,23. 44. Ρωμ. 6,4.

45. Ὁ Ζεὺς ποὺ ἐγίνε κύκνος γιὰ νὰ πλησιάσῃ τὴν Λήδα.

Ἰωάννη δὲν εἶμαστε «ἀπὸ τὰ κάτω»⁴³, ἀλλὰ ἐμάθαμε τὸ πᾶν ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἦλθε ἀπὸ τὸν οὐρανὸ, ποὺ ἔχομε κατανοήσει τὴν οἰκονομία τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἔχομε ἀσκηθῆ «νὰ περιπατοῦμε σὲ μιὰ νέα ζωὴ»⁴⁴.

60,1 Ἄλλὰ τὰ πλήθη δὲν ἔχουν αὐτὲς τὶς ιδέες. Αὐτοί, ἀφοῦ ἀπέρριψαν τὴν ἐντροπὴ καὶ τὸν φόβο, ζωγραφίζουν στὰ σπίτια τοὺς τὶς ἀσελγεῖς πράξεις τῶν δαιμόνων. Παραδομένοι στὴν ἀσέλγεια, στολίζουν τοὺς θαλάμους τῶν μὲ ζωγραφικοὺς πίνακες τοποθετημένους ψηλὰ στὸν τοῖχο, θεωρώντας εὐσέβεια τὴν ἀκολασία· καί, ὅταν εἶναι ξαπλωμένοι στὸν καναπέ, ἀκόμη καὶ στὰ ἀγκαλιάσματά τους κυττάζουν ἐκείνη τὴ γυμνὴ Ἀφροδίτη, τὴν δεμένη κατὰ τὴν ἔνωσή της μὲ τὸν Ἄρη· καὶ υἱοθετώντας τὴν εἰκόνα τοῦ ἐρωτικοῦ πρὸς τὰ θηλυκὰ πτηνοῦ⁴⁵, ποὺ πετᾷ γύρω ἀπὸ τὴ Λήδα, τὴν ἀποτυπώνουν στὶς σφενδόνες τῶν, χρησιμοποιοῦντας σὰν κατάλληλη σφραγίδα τὴν ἀκολασία τοῦ Διός.

61,1 Αὐτὰ εἶναι τὰ ἀρχέτυπα τῆς ἡδυπαθείας σας, αὐτὲς εἶναι οἱ θεολογίες τῆς ὕβρεως, αὐτὲς εἶναι οἱ διδασκαλίες τῶν θεῶν ποὺ συμπορνεύουν μὲ σᾶς· διότι «ἐκεῖνο ποὺ θέλει ὁ καθένας, αὐτὸ καὶ πιστεύετε», σύμφωνα μὲ τὸν Ἀθηναῖο ρήτορα⁴⁶. Τέτοιες εἶναι καὶ οἱ ἄλλες εἰκόνες σας, δηλαδή οἱ πανίσκοι κι' οἱ γυμνὲς κόρες καὶ οἱ μεθυσμένοι σάτυροι καὶ τὰ τεντωμένα μόρια· εἰκόνες ποὺ παρουσιάζονται γυμνὲς μὲ τὶς ζωγραφιῆς καὶ κατακρίνονται ἀπὸ τὴν ἀκρασία τους. Τώρα πλέον δὲν ἐντρέπεσθε νὰ παρακολουθῆτε ζωγραφισμένα φανερὰ καὶ δημόσια τὰ σχήματα ὅλης τῆς ἀκολασίας, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ φυλάσσετε κρεμασμένα σὰν τὶς εἰκόνες τῶν θεῶν σας ἀκριβῶς, καθιερώνοντας στὰ σπίτια στῆλες ἀναισχυντίας, μὲ τὸ νὰ παριστάνετε ἐξ ἴσου τὰ σχήματα τῆς Φιλαινίδος⁴⁷, ὅπως καὶ τὰ ἀθλήματα τοῦ Ἡρακλέους.

46. Δημοσθένους, Ὀλυνθιακὸς 3,19.

47. Ἡ Ἐταῖρα Φιλαίνις εἶχε συντάξει πορνογραφικὰ κείμενα, Ἀθηναίου 8,335B.

3 Τούτων οὐ μόνον τῆς χρήσεως, πρὸς δὲ καὶ τῆς ὄψεως καὶ τῆς
 ἀκοῆς αὐτῆς ἀμνησίαν καταγγέλλομεν. Ἠταίρηκεν ὑμῖν τὰ ὄτα,
 πεπορνεύκασιν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ καινότερον πρὸ τῆς συμπλοκῆς
 4 αἱ ὄψεις ὑμῖν μεμοιχεύκασιν. Ὡ βιασάμενοι τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν
 ἔνθεον τοῦ πλάσματος ἐλέγχει ἀπαράξαντες, πάντα ἀπιστεῖτε, ἵνα
 ἐκπαθαίνησθε· καὶ πιστεύετε μὲν τοῖς εἰδώλοις ζηλοῦντες αὐτῶν
 τὴν ἀκρασίαν, ἀπιστεῖτε δὲ τῷ Θεῷ σωφροσύνην μὴ φέροντες· καὶ
 τὰ μὲν κρείττω μεμισήκατε, τὰ δὲ ἥττω τετιμῆκατε, ἀρετῆς μὲν θε-
 αταί, κακίας δὲ ἀγωνισταὶ γεγεννημένοι.

62,1 Ὀλβιοὶ μόνου τοίνυν, ὡς ἔπος εἶπεῖν, ὁμοθυμαδὸν ἐκεῖνοι
 πάντες κατὰ τὴν Σίβυλλαν

οἱ ναοὺς πάντας ἀπαρνήσονται ἰδόντες
 καὶ βωμοὺς, εἰκαῖα λίθων ἰδρύματα κωφῶν,
 καὶ λίθινα ξόανα καὶ ἀγάλματα χειροποίητα,
 αἵματι ἐμψύχῳ μεμιασμένα καὶ θυσίαισι
 τετραπόδων, διπόδων, πτηνῶν θηρῶν τε φόνοισιν.

2 Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀπηγόρευται ἡμῖν ἀναφανδὸν ἄπατηλὸν ἐργάζεσθαι
 τέχνην. «Οὐ γὰρ ποιήσεις», φησὶν ὁ προφήτης, «παντὸς ὁμοίωμα,
 3 ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ὅσα ἐν τῇ γῆ κάτω». Ἥ πού γ' ἂν ἔτι
 τὴν Πραξιτέλους Δήμητρα καὶ Κόρην καὶ τὸν Ἰακχὸν τὸν μυστικὸν
 θεοὺς ὑπολάβοιμεν ἢ τὰς Λυσίππου τέχνας ἢ τὰς χεῖρας τὰς Ἀπελ-
 λικάς, αἱ δὲ τῆς θεοδοξίας τὸ σχῆμα τῇ ὕλῃ περιτεθείκασιν; Ἀλλ'
 ὑμεῖς μὲν ὅπως ποτὲ ὁ ἀνδριάς διτι μάλιστα ὠραιότατος τεκταίνη-
 ται, προσκαρτερεῖτε, ὅπως δὲ αὐτοὶ μὴ ὁμοιοὶ δι' ἀναισθησίαν τοῖς
 4 ἀνδριάσιν ἀποτελεσθῆτε, οὐ φροντίζετε. Πάνυ γοῦν ἐμφανῶς καὶ
 συντόμως ὁ προφητικὸς ἐλέγχει τὴν συνήθειαν λόγος διτι «πάντες

48. Σιβυλλικοὶ χρησμοὶ 4,24 καὶ 27-30. Ἀπόσπασμα 3,29. Τὸ ἴδιο καὶ στὸν Ἰου-
 στίνειο Προτρεπτικὸ πρὸς Ἑλληνας 16.

3 Ἐμεῖς καταγγέλλομε ἐκείνους ποῦ ἐπιτρέπουν ὄχι μόνο τῇ
 χρῆσι τέτοιων εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ τὴν θεά καὶ τὴν ἀκοὴ ἀκόμη.
 Τὰ αὐτιά σας ἐγέμισαν ἀπὸ ἐταιρικὲς φωνές, οἱ ὀφθαλμοὶ σας
 ἔχουν πορνεύσει καὶ τὸ παραδοξότερο οἱ ὄψεις σας ἔχουν μοι-
 4 χεύσει πρὶν ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴ ἔνωσι. Ὡ ἐσεῖς, ποῦ ἐβιάσατε τὸν
 ἄνθρωπο καὶ μὲ τὴν ἀτιμία ἀφαιρέσατε τὸ θεῖο ἀπὸ τὸ δημιούρ-
 γημα, ἀπιστεῖτε σὲ ὅλα, γιὰ νὰ ἐπιδοθῆτε στὰ πάθη σας· καὶ
 στὰ εἰδωλα μὲν πιστεύετε, ἐπειδὴ ζηλεύετε τὴν ἀκρασία τους,
 ἀπιστεῖτε ὁμως στὸν Θεό, ἐπειδὴ δὲν ὑποφέρετε τὴν σωφροσύ-
 νη· καὶ τὰ μὲν ἀνώτερα ἔχετε μισήσει, τὰ δὲ κατώτερα ἔχετε τι-
 μήσει, κι' ἐγίνατε τῆς μὲν ἀρετῆς θεαταί, τῆς δὲ κακίας ἀγωνι-
 σταί.

62,1 Εὐτυχεῖς λοιπόν, θὰ ἐλέγαμε, εἶναι κατὰ κοινὴ γνώμη μόνο
 ἐκεῖνοι ποῦ, κατὰ τὴν Σίβυλλα,

μὲ τὴν πρώτη ματιὰ θ' ἀρνηθοῦν ὄλους τοὺς ναοὺς καὶ
 βωμοὺς, τὰ μάταια κατασκευάσματα μὲ κουφὰ λιθάρια,
 τὰ λίθινα ξόανα καὶ χειροποίητα ἀγάλματα,
 τὰ μiasμένα μὲ ἔμψυχο αἷμα καὶ θυσίες
 τετραπόδων, διπόδων, πτηνῶν, καὶ μὲ φόνους θηρίων⁴⁸.

2 Πράγματι σὲ ἐμᾶς ἀπαγορεύεται ρητῶς νὰ ἀσκοῦμε ἀπατηλὴ
 τέχνη. Διότι ὁ προφήτης λέγει, «δὲν θὰ κατασκευάσης εἰκόνα
 κανενὸς πράγματος, ὅσα εἶναι ἐπάνω στὸν οὐρανὸ καὶ ὅσα εἶναι
 3 κάτω στὴ γῆ»⁴⁹. Ἀλήθεια θὰ συνεχίζουμε νὰ θεωροῦμε θεοὺς
 τὴν Δήμητρα καὶ τὴν Κόρη καὶ τὸν Ἰακχο τὸν μυστικὸ τοῦ
 Πραξιτέλους καὶ νὰ τιμοῦμε τίς τέχνες τοῦ Λυσίππου καὶ τὰ χέ-
 ρια τοῦ Ἀπελλῆ, ποῦ ἔδωσαν στὴν ὕλη τὸ σχῆμα τῆς θείας δό-
 ξας; Ἀλλὰ ἐσεῖς ἐργάζεσθε ἐπιμόνως ὥστε ὁ ἀνδριάς νὰ γίνῃ
 ὅσο τὸ δυνατὸ ὠραιότερος, δὲν φροντίζετε ὁμως ὥστε νὰ μὴ γί-
 4 νετε οἱ ἴδιοι ὁμοιοὶ μὲ τοὺς ἀνδριάντες στὴν ἀναισθησία. Ὁ
 προφητικὸς λοιπὸν λόγος μὲ πολλὴ σαφήνεια καὶ συντομία
 ἐλέγχει αὐτὴ τὴ συνήθεια, τονίζοντας ὅτι «ὄλοι οἱ θεοὶ τῶν

49. Ἐξ. 20,4. Δευτ. 5,8.

οί θεοὶ τῶν ἔθνῶν δαιμονίων εἰσὶν εἰδῶλα, ὁ δὲ Θεὸς τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησεν» καὶ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ.

- 63,1 Πλανώμενοι γοῦν τινες ἐντεῦθεν οὐκ οἶδ' ὅπως θεῖαν μὲν τέχνην, πλὴν ἄλλ' οὐ θεὸν προσκυνοῦσιν ἡλίον τε καὶ σελήνην καὶ τὸν ἄλλον τῶν ἀστέρων χορόν, παραλόγως τούτους θεοὺς ὑπολαμβάνοντες, τὰ ὄργανα τοῦ χρόνου. «Τῷ γὰρ λόγῳ αὐτοῦ ἐστερεώθησαν καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν».
- 2 Ἄλλ' ἡ μὲν ἀνθρωπεῖα τέχνη οἰκίας τε καὶ ναῶς καὶ πόλεις καὶ γραφὰς δημιουργεῖ, Θεὸς δὲ πῶς ἂν εἶπομι ὅσα ποιεῖ; Ὅλον ἴδε τὸν κόσμον, ἐκείνου ἔργον ἐστίν· καὶ οὐρανὸς καὶ ἥλιος καὶ ἄγγελοι καὶ ἀνθρωποὶ «ἔργα τῶν δακτύλων αὐτοῦ».
- 3 Ὅση γε ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ. Μόνον αὐτοῦ τὸ βούλημα κοσμοποιία· μόνος γὰρ ὁ Θεὸς ἐποίησεν, ἐπεὶ καὶ μόνος ὄντως ἐστὶ Θεός· ψιλῶ τῷ βούλεσθαι δημιουργεῖ καὶ τῷ μόνον ἐθελῆσαι αὐτὸν ἐπεταὶ τὸ γεγενῆσθαι.
- 4 Ἐνταῦθα φιλοσόφων παρατρέπεται χορός, πρὸς μὲν τὴν οὐρανοῦ θεὰν παγκάλως γεγονέναι τὸν ἀνθρωπὸν ὁμολογούντων, τὰ δὲ ἐν οὐρανῷ φαινόμενα καὶ ὄψει καταλαμβανόμενα προσκυνούντων. Εἰ γὰρ καὶ μὴ ἀνθρώπινα τὰ ἔργα τὰ ἐν οὐρανῷ, ἀλλὰ γοῦν ἀν-
- 5 θρώποις δεδημιούργηται. Καὶ μὴ τὸν ἡλίον τις ὑμῶν προσκυνεῖτω, ἀλλὰ τὸν ἡλίου ποιητὴν ἐπιποθεῖτω, μηδὲ τὸν κόσμον ἐκθειαζέτω, ἀλλὰ τὸν κόσμου δημιουργὸν ἐπιζητησάτω. Μόνη ἄρα, ὡς ἔοικεν, καταφυγὴ τῷ μέλλοντι ἐπὶ τὰς σωτηρίους ἀφικνεῖσθαι θύρας ὑπολείπεται σοφία θεϊκὴ· ἐντεῦθεν ὡσπερ ἐξ ἱεροῦ τινος ἀσύλου οὐδενὶ οὐκέτι ἀγώγιμος τῶν δαιμόνων ὁ ἀνθρωπὸς γίνεται σπεύδων εἰς σωτηρίαν.

50. Ψαλμ. 95,5.

51. Ψαλμ. 32,6.

ἔθνῶν εἶναι εἰδῶλα δαιμονίων· ὁ δὲ Θεὸς κατεσκεύασε τοὺς οὐρανοὺς» καὶ τὰ ὑπάρχοντα στὸν οὐρανό⁵⁰.

- 63,2 Πλανώμενοι λοιπὸν μερικοὶ ἄνθρωποι στὸ θέμα αὐτό, δὲν γνωρίζω πῶς, προσκυνοῦν θεῖα δημιουργήματα κι' ὄχι τὸν Θεό, ἥλιο καὶ σελήνη καὶ τὸν ἄλλο χορὸ τῶν ἀστέρων, ἐκλαμβάνοντάς τους παραλόγως θεούς, ἐνῶ εἶναι ἀπλῶς τὰ ὄργανα τοῦ χρόνου. Διότι «μὲ τὸ λόγο του ἐστερεώθηκαν καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ στόματός του συστήθηκε ὅλη ἡ δύναμις των»⁵¹. Ἀλλὰ ἡ μὲν ἀνθρωπίνη τέχνη κατασκευάζει οἰκίες καὶ πλοῖα καὶ πόλεις καὶ ζωγραφικὲς εἰκόνες, τὰ ὅσα κάμει ὁμοίως ὁ Θεὸς πῶς μπορῶ νὰ τὰ ἐκφράσω; Ἴδὲ ὅλον τὸν κόσμον, εἶναι ἔργο ἐκείνου· ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ ἥλιος, οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἄνθρωποι «εἶναι ἔργα τῶν δακτύλων του»⁵².
- 3 Πόση πράγματι εἶναι ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ! Μόνο τὸ θέλημά του εἶναι κοσμοποιία. Διότι μόνος του ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε, ἐπειδὴ καὶ μόνος αὐτὸς εἶναι πράγματι Θεός· δημιουργεῖ μὲ μόνη τὴ βούλησι καὶ στὴ θέλησί του μόνη ἀκολουθεῖ ἡ πραγματοποίηση⁵³.
- 4 Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο πλανᾶται ὁ χρόνος τῶν φιλοσόφων, οἱ ὅποιοι ὁμολογοῦν μὲν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθηκε λαμπρῶς γιὰ τὴν θεωρία τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλὰ προσκυνοῦν τὰ ἐμφανιζόμενα στὸν οὐρανὸ καὶ καταλαμβανόμενα μὲ τὴν θέα. Διότι, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀνθρώπινα τὰ ἔργα ποὺ εἶναι στὸν οὐρανό, ἀλλὰ πάντως ἔχουν δημιουργηθῆ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Κανεὶς λοιπὸν ἀπὸ σᾶς νὰ μὴ προσκυνᾷ τὸν ἥλιο, ἀλλὰ νὰ ἐπιποθῆ τὸν ποιητὴ τοῦ ἡλίου, οὔτε νὰ θεοποιῆ τὸν κόσμον, ἀλλὰ νὰ ἀναζητῆ τὸν δημιουργὸ τοῦ κόσμου. Ὅπως λοιπὸν φαίνεται, μοναδικὴ καταφυγὴ ποὺ ὑπολείπεται γιὰ τὸν μέλλοντα νὰ φθάσῃ στὶς σωτηριώδεις θύρες εἶναι ἡ θεϊκὴ σοφία. Ἀπὸ ἐκεῖ, σὰν ἀπὸ κάποιου ἱεροῦ ἄσυλο, ὁ ἄνθρωπος, τρέχοντας πρὸς τὴν σωτηρία, δὲν εἶναι εὐκόλο στὸ νὰ παρασυρθῆ ἀπὸ κανένα δαίμονα.

52. Ψαλμ. 8,4.

53. Ψαλμ. 32,9.

« ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΠΕΡΙ ΘΕΟΥ »

64,1 Ἐπιδράμωμεν δέ, εἰ βούλει, καὶ τῶν φιλοσόφων τὰς δόξας, ὄσας ἀύχοῦσι περὶ τῶν θεῶν, εἴ πως καὶ φιλοσοφίαν αὐτὴν κενοδοξίας ἔνεκεν ἀνειδωλοποιούσαν τὴν ὕλην ἐφεύρωμεν, ἥ καὶ δαιμόνια ἅττα ἐκθειάζουσιν κατὰ παραδρομὴν παραστήσαι δυνηθῶμεν ὄνειρώττουσαν τὴν ἀλήθειαν.

2 Στοιχεῖα μὲν οὖν ἀρχὰς ἀπέλιπον ἐξυμνήσαντες Θαλῆς ὁ Μιλήσιος τὸ ὕδωρ καὶ Ἀναξίμενης ὁ καὶ αὐτὸς Μιλήσιος τὸν ἀέρα, ὧ Διογένης ὕστερον ὁ Ἀπολλωνιάτης κατηκολούθησεν. Παρμενίδης δὲ ὁ Ἐλεάτης θεοὺς εἰσηγήσατο πῦρ καὶ γῆν, θάτερον δὲ αὐτοῖν μόνον, τὸ πῦρ, θεὸν ὑπειλήφατον Ἴππασός τε ὁ Μεταποντῖνος καὶ ὁ Ἐφέσιος Ἡράκλειτος· Ἐμπεδοκλῆς γάρ ὁ Ἀκραγαντῖνος εἰς πλῆθος ἐμπεσῶν πρὸς τοῖς τέτταρσι στοιχείοις τούτοις νεῖκος καὶ φιλίαν καταριθμεῖται.

3 Ἄθεοι μὲν δὴ καὶ οὗτοι, σοφία τινὶ ἀσόφῳ τὴν ὕλην προσκυνήσαντες καὶ λίθους μὲν ἢ ξύλα οὐ τιμήσαντες, γῆν δὲ τὴν τούτων μητέρα ἐκθειάσαντες καὶ Ποσειδῶνα μὲν οὐκ ἀναπλάττοντες,
4 ὕδωρ δὲ αὐτὸ προστρεπόμενοι. Τί γὰρ ἐστὶ ποτε ἕτερον Ποσειδῶν ἢ ὑγρά τις οὐσία ἐκ τῆς πόσεως ὀνοματοποιουμένη; ὥστε ἀμέλει ὁ
5 πολέμιος Ἄρης ἀπὸ τῆς ἄρσεως καὶ ἀναιρέσεως κεκλημένος. Ἦ καὶ δοκοῦσί μοι πολλοὶ μάλιστα τὸ ξίφος μόνον πήξαντες ἐπιθύειν ὡς Ἄρει· ἐστὶ δὲ Σκυθῶν τὸ τοιοῦτον, καθάπερ Ἐδδοξος ἐν δευ-

1. Νεῖκος σημαίνει στοὺς προκλασικοὺς φιλοσόφους τὴν ἐχθρα.

〈 ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΠΕΡΙ ΘΕΟΥ 〉

64,1 Ἄν θέλης ἄς ἐξετάσωμε τώρα καὶ τῶν φιλοσόφων τις δο-
ξασίης περὶ τῶν θεῶν, γὰρ τίς ὅποιες καυχῶνται· ἴσως θὰ εὐροῦ-
με ὅτι κι' ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφία ἀπὸ κενοδοξία εἰδωλοποιεῖ τὴν
ὕλη, ἢ ἴσως μπορέσωμε νὰ δείξωμε κατ' ἀκολουθία ὅτι, θεο-
ποιῶντας κάποια δαιμόνια, ὀνειρεύεται τὴν ἀλήθεια.

2 Ἔτσι λοιπὸν ἐξυμνῶντας τὰ στοιχεῖα μᾶς τὰ παρέδωσαν ὡς
ἀρχές τοῦ κόσμου· ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος τὸ ὕδωρ, ὁ Ἀναξίμε-
νης Μιλήσιος κι' αὐτὸς τὸν ἀέρα, τὸν ὁποῖο ἀκολούθησε ἔπειτα
Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης. Ὁ δὲ Παρμενίδης ὁ Ἐλεάτης εἰση-
γήθηκε ὡς θεοὺς τὸ πῦρ καὶ τὴν γῆ, μόνο δὲ τὸ ἓνα ἀπ' αὐτά, τὸ
πῦρ, ἐθεώρησαν ὡς θεὸ ὁ Ἴππασος ὁ Μεταποντῖνος καὶ ὁ Ἐφέ-
σιος Ἡράκλειος. Ἐνῶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος, ἀρεσκό-
μενος στὸ πλῆθος, πλὴν αὐτῶν τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἀπα-
ριθμεῖ τὸ νεῖκος¹ καὶ τὴ φιλία.

3 Βέβαια ἄθεοι εἶναι κι' αὐτοί, πού μὲ κάποια ἄσοφη σοφία
προσκύνησαν τὴν ὕλη, καὶ δὲν ἐτίμησαν βέβαια τὰ μάρμαρα ἢ
τὰ ξύλα, ἀλλὰ ἐθεοποίησαν τὴ γῆ τὴν μητέρα τούτων τῶν ὑλι-
κῶν, δὲν πλάσσουν μὲν τὸν Ποσειδῶνα, ἀλλὰ ἐπικαλοῦνται τὸ
4 ἴδιο τὸ ὕδωρ. Διότι τί ἄλλο εἶναι ὁ Ποσειδῶν, παρὰ κάποια
ὑγρὰ οὐσία πού ἔχει ὀνοματοποιηθῆ σὲ Ποσειδῶνα ἀπὸ τὴν
πόσι; ὅπως βέβαια ὁ πολεμικὸς Ἄρης ἐπῆρε τὸ ὄνομα ἀπὸ τὴν
5 ἄρσι καὶ ἀναίρεσι². Νομίζω μάλιστα ὅτι γι' αὐτὸ πολλοί, ἀφοῦ
στερεώσουν τὸ ξίφος τους στὴ γῆ, θυσιάζουν σ' αὐτὸ σὰν πρὸς
τὸν Ἄρη. Τοῦτο εἶναι ἔθιμο τῶν Σκυθῶν, ὅπως λέγει ὁ Εὐδο-

2. Αὐτὴ τὴν ἐτυμολογία δίνει ὁ Χρῦσιππος κατὰ τὸν Πλούταρχο, *Ἠθικὰ* 757 B.

τέρρα Γῆς περιόδου λέγει. Σκυθῶν δὲ οἱ Σαυρομάται, ὡς φησιν
6 Ἰκέσιος ἐν τῷ Περὶ μυστηρίων, ἀκινάκην σέβουσιν. Τοῦτο τοι καὶ
οἱ ἀμφὶ τὸν Ἡράκλειτον τὸ πῦρ ὡς ἀρχέγονον σέβοντες πεπόνθα-
σιν· τὸ γὰρ πῦρ τοῦτο ἕτεροι Ἥφαιστον ὠνόμασαν.

65,1 Περσῶν δὲ οἱ Μάγοι τὸ πῦρ τετιμήκασι καὶ τῶν τὴν Ἀσίαν
κατοικούντων πολλοί, πρὸς δὲ καὶ Μακεδόνες, ὡς φησι Διογένης
ἐν α' Περσικῶν. Τί μοι Σαυρομάτας καταλέγειν, οὐς Νυμφόδωρος
ἐν Νομίμοις Βαρβαρικοῖς τὸ πῦρ σέβειν ἱστορεῖ, ἢ τοὺς Πέρσας
καὶ τοὺς Μήδους; Θύειν ἐν ὑπαίθρῳ τούτους ὁ Δίνων λέγει, θεῶν
2 ἀγάλματα μόνα τὸ πῦρ καὶ ὕδωρ νομίζοντας. Οὐκ ἀπεκρυσάμην
οὐδὲ τὴν τούτων ἄγνοιαν. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα ἀποφεύγειν οἶον-
ται τῆς πλάνης, ἀλλ' εἰς ἑτέραν κατολισθαίνουσιν ἀπάτην· ἀγάλμα-
τα μὲν θεῶν οὐ ξύλα καὶ λίθους ὑπειλήφασιν ὡσπερ Ἕλληνες,
οὐδὲ μὴν ἰβιδας καὶ ἰχνεύμονας καθάπερ Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ πῦρ τε
καὶ ὕδωρ ὡς φιλόσοφοι.

3 Μετὰ πολλὰς μέντοι ὕστερον περιόδους ἐτῶν ἀνθρωποειδῆ
ἀγάλματα σέβειν αὐτοὺς Βηρωσσὸς ἐν τρίτῃ Χαλδαϊκῶν παρίστη-
σι, τοῦτο Ἀρταξέρξου τοῦ Δαρείου τοῦ Ὠχοῦ εἰσηγησαμένου, ὃς
πρῶτος τῆς Ἀφροδίτης Ἀναϊτιδος τὸ ἄγαλμα ἀναστήσας ἐν Βαβυ-
λῶνι καὶ Σούσοις καὶ Ἐκβατάνοις Πέρσαις καὶ Βάκτροις καὶ Δα-
4 μασκῶ καὶ Σάρδεσιν ὑπέδειξε σέβειν. Ὁμολογούντων τοίνυν οἱ φι-
λόσοφοι τοὺς διδασκάλους τοὺς σφῶν Πέρσας ἢ Σαυρομάτας ἢ
Μάγους, παρ' ὧν τὴν ἀθεότητα τῶν σεβασμίων αὐτοῖς μεμαθήκα-
σιν ἀρχῶν, ἄρχοντα τὸν πάντων ποιητῆν καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν
δημιουργὸν ἀγνοοῦντες, τὸν ἄναρχον Θεόν, τὰ δὲ πτωχὰ ταῦτα καὶ
ἀσθενῆ, ἢ φησιν ὁ ἀπόστολος, τὰ εἰς τὴν ἀνθρώπων ὑπηρεσίαν πε-
ποιημένα στοιχεῖα προστρεπόμενοι.

3. Εὐδόξου ἀπόσπασμα 16, Brandes.

4. Τὸ μαχαίρι.

ξος στη δεύτερη *Περίοδο τῆς γῆς*³. Ἐνα φύλο δὲ τῶν Σκυθῶν, οἱ Σαυρομάτες, λατρεύουν τὸν ἀκινάκη⁴, ὅπως λέγει ὁ Ἰκέσιος
 6 στὸ ἔργο του *Περὶ μυστηρίων*. Τὸ ἴδιο ὅμως ἔχουν πάθει καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἡρακλείτου ποὺ λατρεύουν τὸ πῦρ· διότι τοῦτο τὸ πῦρ ἄλλοι τὸ ὠνόμασαν Ἦφαιστο.

65,1 Οἱ Μάγοι τῶν Περσῶν καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Ἀσίας λατρεύουν τὸ πῦρ, ἀκόμη δὲ καὶ οἱ Μακεδόνες, ὅπως λέγει ὁ Διογένης στὸ πρῶτο βιβλίο τῶν *Περσικῶν*. Τί χρειάζεται νὰ ἀναφέρω τοὺς Σαυρομάτες, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Νυμφόδωρος στὰ *Βαρβαρικὰ Νόμιμα* ἱστορεῖ ὅτι λατρεύουν τὸ πῦρ, ἢ τοὺς Πέρσες καὶ τοὺς Μήδους; Ὁ Δίνων λέγει ὅτι αὐτοὶ θυσιάζουν σὲ ὑπαιθρο, διότι ἀναγνωρίζουν ὡς ἀγάλματα θεῶν μόνο τὸ πῦρ
 2 καὶ τὸ ὕδωρ. Δὲν ἀπέκρυψα οὔτε τούτων τὴν ἄγνοια. Διότι, ἀκόμη κι' ἂν νομίζουν ὅτι ἀποφεύγουν τὴν πλάνη, ἀλλὰ ὀλισθαίνουν σὲ ἄλλη ἀπάτη. Ὡς ἀγάλματα τῶν θεῶν δὲν θεωροῦν ξύλα καὶ λίθους, ὅπως οἱ Ἕλληνες, οὔτε ἱβίδες καὶ ἰχνεύμονες, ὅπως οἱ Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ πῦρ καὶ ὕδωρ, ὅπως οἱ φιλόσοφοι.

3 Ἀργότερα ὅμως μετὰ ἀπὸ πολλὰς περιόδους ἐτῶν ὁ Βηρωσσὸς στὸ τρίτο βιβλίο τῶν *Χαλδαϊκῶν* τοὺς παριστάνει ὅτι προσκυνοῦν ἀνθρωποειδῆ ἀγάλματα· τοῦτο εἰσήγαγε ὁ Ἀρταξέρξης υἱὸς τοῦ Δαρείου τοῦ Ὠχοῦ, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἔστησε τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης τῆς Ἀναΐτιδος στὴ Βαβυλῶνα καὶ στὰ Σοῦσα καὶ στὰ Ἐκβάτανα, καὶ ὑπέδειξε στοὺς Πέρσες, τοὺς Βακτριανούς, τοὺς Δαμασκηνοὺς καὶ τοὺς Σαρδηνοὺς νὰ τὸ
 4 προσκυνοῦν. Ἄς ὁμογήσουν λοιπὸν οἱ φιλόσοφοι ὅτι διδάσκαλοι τοὺς εἶναι οἱ Πέρσες ἢ Σαυρομάτες ἢ Μάγοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔμαθαν τὶς ἄθεες ἀρχές ποὺ σέβονται, καὶ ἀγνοώντας τὸν ἄρχοντα ποιητὴ τῶν ὄλων καὶ δημιουργὸ τῶν ἀρχῶν τους, τὸν ἀναρχο Θεό, ἀφοσιώνονται σὲ τοῦτα τὰ πτωχὰ καὶ ἀσθενῆ στοιχεῖα, ὅπως λέγει ὁ Ἀπόστολος⁵, ποὺ εἶναι καμωμένα γιὰ τὴν ὑπηρεσία τῶν ἀνθρώπων.

5. Γαλ. 4,9.

66,1 Τῶν δὲ ἄλλων φιλοσόφων ὅσοι τὰ στοιχεῖα ὑπερβάντες ἐπολυπραγμόνησάν τι ὑψηλότερον καὶ περιττότερον, οἱ μὲν αὐτῶν τὸ ἄπειρον καθύμνησαν, ὡς Ἀναξίμανδρος (Μιλήσιος ἦν) καὶ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος καὶ ὁ Ἀθηναῖος Ἀρχέλαος. Τούτῳ μὲν γε ἄμφω τὸν νοῦν ἐπεστησάτην τῇ ἀπειρίᾳ, ὁ δὲ Μιλήσιος Λεύκιππος καὶ ὁ Χῖος Μητρόδωρος διττάς, ὡς ἔοικεν, καὶ αὐτῷ ἀρχὰς ἀπελιπέτην τὸ πλήρες καὶ τὸ κενόν· προσέθηκε δὲ λαβῶν τούτοις τοῖν δυεῖν τὰ εἰδῶλα ὁ Ἀβδηρίτης Δημόκριτος.

2 Ὁ γάρ τοι Κροτωνιάτης Ἀλκμαίων θεοὺς ᾤετο τοὺς ἀστέρας εἶναι ἐμψύχους ὄντας. Οὐ σιωπήσομαι τὴν τούτων ἀναισχυντίαν· Ξενοκράτης (Καλχηδόνιος οὗτος) ἐπτά μὲν θεοὺς τοὺς πλανήτας, ὄγδοον δὲ τὸν ἐκ πάντων τῶν ἀπλανῶν συνεστῶτα κόσμον αἰνί-
3 τεται. Οὐδὲ μὴν τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς παρελεύσομαι διὰ πάσης ὕλης καὶ διὰ τῆς ἀτιμοτάτης τὸ θεῖον διήκειν λέγοντας, οἱ καταισχύνου-
4 σιν ἀτεχνῶς τὴν φιλοσοφίαν. Οὐδὲν δὲ οἶμαι χαλεπὸν ἐνταῦθα γενόμενος καὶ τῶν ἐκ τοῦ Περιπάτου μνησθῆναι· καὶ ὁ γε τῆς αἰρέσεως πατήρ, τῶν ὄλων οὐ νοήσας τὸν Πατέρα, τὸν καλούμενον «ὑπατον» ψυχὴν εἶναι τοῦ παντός οἶεται· τουτέστι τοῦ κόσμου τὴν ψυχὴν θεὸν ὑπολαμβάνων αὐτὸς αὐτῷ περιπίρεται. Ὁ γάρ τοι μέχρι τῆς σελήνης αὐτῆς διορίζων τὴν πρόνοιαν, ἔπειτα τὸν κόσμον θεὸν ἡγούμενος περιτρέπεται, τὸν ἄμοιρον τοῦ Θεοῦ θεὸν δογματί-
5 ζων. Ὁ δὲ Ἐρέσιος ἐκεῖνος Θεόφραστος ὁ Ἀριστοτέλους γνώριμος πῆ μὲν οὐρανόν, πῆ δὲ πνεῦμα τὸν Θεὸν ὑπονοεῖ.

6 Ἐπικούρου μὲν γὰρ μόνου καὶ ἐκῶν ἐκλήσομαι, ὅς οὐδὲν μέλειν οἶεται τῷ Θεῷ, διὰ πάντων ἀσεβῶν. Τί γὰρ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός; Ἔσθ' ὅπη οὐκ ἐπὶ τὰ Δημοκρίτου καὶ αὐτὸς κατασύρεται εἰδῶλα;

6. Τὰ τέσσερα στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας· ἀήρ, γῆ, ὕδωρ, πῦρ.

7. Ξενοκράτους, ἀπόσπασμα 17, Heinze.

66,1 Οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι, ὅσοι ἐξεπέρασαν τὰ στοιχεῖα⁶, ἀναζητήσαν κάτι ὑψηλότερο καὶ σημαντικώτερο· μερικοὶ ἐξύμνησαν τὸ ἄπειρο, ὅπως ὁ Ἀναξίμανδρος ποὺ ἦταν Μιλήσιος καὶ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος καὶ ὁ Ἀρχέλαος ὁ Ἀθηναῖος. Αὐτοὶ οἱ δύο ἐπέστησαν τὸν νοῦ στὴν ἀπειρία, ἐνῶ ὁ Μιλήσιος Λεύκιππος καὶ ὁ Χῖος Μητρόδωρος, ὅπως φαίνεται, ἄφησαν κι' αὐτοὶ διττὲς ἀρχές, τὸ πλήρες καὶ τὸ κενό· ὁ δὲ Ἀβδηρίτης Δημόκριτος, ποὺ παρέλαβε αὐτὲς τὶς δύο ἀρχές, προσέθεσε τὰ εἶδωλα.

2 Ὁ Κροτωνιάτης Ἀλκμαίων ἐθεωροῦσε θεοὺς τοὺς ἀστέρες, ποὺ ἐνόμιζε ὅτι εἶναι εἶδωλα. Δὲν θὰ ἀποσιωπήσω τὴν ἀναισχυντία αὐτῶν· ὁ Χαλκηδόσιος Ξενοκράτης⁷ δέχεται ἐπτὰ ἀστρικοὺς θεοὺς, τοὺς πλανῆτες, ὡς ὄγδοο δὲ θεὸ ὑπαινίσσεται τὸν κόσμον ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων. Οὔτε θὰ προσπεράσω τοὺς Στωϊκοὺς ποὺ λέγουν ὅτι τὸ θεῖο διήκει διὰ μέσου ὅλης τῆς ὕλης, ἀκόμη καὶ τῆς ἀτιμότερης, οἱ ὅποιοι καταισχύνουν μὲ τὴν ἀδεξιότητά τους ὅλη τὴ φιλοσοφία. Καὶ ἀφοῦ ἔφθασα ἐδῶ δὲν θεωρῶ φοβερὸ νὰ μνημονεύσω καὶ τοὺς Περιπατητικοὺς. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς αἰρέσεως, ἐπειδὴ δὲν κατενόησε τὸν πατέρα τῶν ὄλων, τὸν καλούμενον ὕπατο, νομίζει ὅτι ὁ λεγόμενος ὕπατος εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ σύμπαντος⁸· δηλαδή, ἐκλαμβάνοντας ὡς θεὸ τὴν ψυχὴ τοῦ κόσμου, ἀντιφάσκει ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ἑαυτὸ του. Διότι αὐτὸς ποὺ περιορίζει τὴν πρόνοια ἕως τὴ σελήνη, ἔπειτα, ἐκλαμβάνοντας τὸν κόσμον ὡς θεόν, παρεκκλίνει, δογματίζοντας ὡς θεὸ τὸν ἄμοιρο τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖνος πάλι ὁ Ἐρέσιος Θεόφραστος, ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλη, θεωρεῖ θεὸν ἄλλοτε τὸν οὐρανὸ κι' ἄλλοτε τὸ πνεῦμα⁹.

6 Μόνο τὸν Ἐπίκουρον θὰ παραλείψω ἐκουσίως, διότι νομίζει ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τίποτε, ἀσεβώντας μὲ ὅλα ὅσα λέγει. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός; Δὲν σύρεται κι' αὐτὸς μερικὲς φορές πρὸς τὰ εἶδωλα τοῦ Δημοκρίτου;

8. Ὁ Ἀριστοτέλης, *Περὶ κόσμου* 397b25.

9. Θεοφράστου, ἀπόσπασμα 14, Wimmer.

〈 ΟΤΙ ΕΠΙΠΝΟΙΑΙ ΘΕΟΥ ΕΠΕΓΝΩΣΑΝ ΠΩΣ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑΝ
ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ 〉

67,1 Καὶ πολὺς μοι ἐπιρρεῖ τοιοῦτος ὄχλος, οἷονεὶ μορμώ τινα δαιμονίων παρεισάγων ξένων ἄτοπον σκιαγραφίαν, μυθολογῶν ὑθλω γραϊκῶ· πολλοῦ γε δεῖ ἀνδράσιν ἐπιτρέπειν ἀκροᾶσθαι τοιούτων λόγων, οἷς μηδὲ τοὺς παῖδας τοὺς ἑαυτῶν, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον, κλαυθμηριζομένους ἐθίζομεν παρηγορεῖσθαι, μυθίζοντες, ὀρρωδοῦντες συνανατρέφειν αὐτοῖς ἀθεότητα τὴν πρὸς τῶν δοκῆσει σοφῶν δὴ τούτων καταγγελλομένην, μηδέν τι νηπίων μᾶλλον τάληθές εἰδόντων.

2 Τί γάρ, ὦ πρὸς τῆς ἀληθείας, τοὺς σοὶ πεπιστευκότας δεικνύεις ρύσει καὶ φορᾶ δίναις τε ἀτάκτοις ὑποβεβλημένους; Τί δέ μοι εἰδώλων ἀναπίμπλης τὸν βίον, ἀνέμους τε ἢ ἀέρα ἢ πῦρ ἢ γῆν ἢ λίθους ἢ ξύλα ἢ σίδηρον, κόσμον τόνδε θεοὺς ἀναπλάττουσα, θεοὺς δὲ καὶ τοὺς ἀστέρας τοὺς πλανήτας, τοῖς ὄντως πεπλανημένοις τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς πολυθρυλήτου ταύτης ἀστρολογίας, οὐκ ἀστρονομίας, μετεωρολογοῦσα καὶ ἀδολεσχοῦσα; Τὸν Κύριον τῶν πνευμάτων ποθῶ, τὸν Κύριον τοῦ πυρός, τὸν κόσμου δημιουργόν, τὸν ἡλίου φωταγωγόν· Θεὸν ἐπιζητῶ, οὐ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ.

68,1 Τίνα δὴ λάβω παρὰ σοῦ συνεργὸν τῆς ζητήσεως; οὐ γὰρ πάντασιν ἀπεγνώκαμέν σε. Εἰ βούλει τὸν Πλάτωνα. Πῆ δὴ οὖν ἐξι-

« ΟΤΙ ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΜΕ ΕΜΠΙΝΕΥΣΙ ΤΟΥ ΘΕΟΥ
ΚΑΤΕΝΟΗΣΑΝ ΚΑΠΩΣ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ »

67,1 Μοῦ ἐμφανίζεται μεγάλο πλῆθος φιλοσόφων, πού σάν φόβητρο μᾶς παρουσιάζει κάποια σκιαγραφία παράξενων δαιμονίων, μυθολογώντας με γραώδη φλυαρία¹. Δέν πρέπει βέβαια καθόλου νά ἐπιτρέπομε στοὺς ἄνδρες νά ἀκούουν τέτοιους λόγους, με τοὺς ὁποίους οὔτε τὰ παιδιὰ μας δέν συνηθίζομε νά καταπραΰνομε ὅταν, κατὰ τὸ λεγόμενο, κλαυθυρίζουν, με τὸ νά διηγούμαστε μύθους δηλαδή· διότι διστάζομε νά τὰ ἀνατρέψωμε με ἀθεότητα, τὴν ὁποία κηρύττουν αὐτοὶ οἱ θεωρούμενοι σοφοί, πού δέν γνωρίζουν τίποτε το ἀληθινὸ περισσότερο ἀπὸ τὰ νήπια.

2 Στὸ ὄνομα τῆς ἀληθείας, τί μοῦ δείχνεις ἐκείνους πού ἐπίστευσαν σ' ἐσένα², ἀφοῦ ἔχουν ἐμπέσει σὲ ὀρμητικὸ ρεῦμα καὶ σὲ δυνατὸ ἀνεμοστρόβιλο; Τί μοῦ γεμίζεις τὸν βίον με εἰδωλα, ἀναπλάττοντας σὲ θεοὺς τοὺς ἀνέμους ἢ τὸν ἀέρα ἢ τὴ γῆ ἢ λίθους ἢ ξύλα ἢ σίδηρο, ὅλον τοῦτον τὸν κόσμον, θεωρώντας ἐπίσης θεοὺς καὶ τοὺς πλανῆτες ἀστέρες, ἀεροβατώντας καὶ φλυαρώντας πρὸς τοὺς πράγματι πλανημένους ἀνθρώπους δι' αὐτῆς τῆς πολυθρύλητης ἀστρολογίας καὶ ὄχι ἀστρονομίας; Ποθῶ τὸν Κύριο τῶν πνευμάτων, τὸν Κύριο τοῦ πυρός, τὸν δημιουργὸ τοῦ κόσμου, τὸν φωταγωγὸ τοῦ ἡλίου· τὸν Θεὸ ἐπιζητῶ, ὄχι τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ.

68,1 Ποιὸν νά πάρω ἀπὸ σένα ὡς συνεργὸ τῆς ἀναζητήσεως; Διότι δέν ἀπελπισθήκαμε ἐντελῶς ἀπὸ σένα. Ἐάν θέλῃς, τὸν

2. Ἄπευθύνεται στὴ φιλοσοφία.

χνευτέον τὸν Θεόν, ὧ Πλάτων; «Τὸν γὰρ Πατέρα καὶ ποιητὴν τοῦ-
 δε τοῦ παντὸς εὐρεῖν τε ἔργον καὶ εὐρόντα εἰς ἅπαντας ἐξειπεῖν
 2 ἀδύνατον». Διὰ τί δῆτα, ὧ πρὸς αὐτοῦ; «Ρητέον γὰρ οὐδαμῶς
 3 ἐνέστακται τις ἀπόρροια θεϊκῆ, οὗ δὴ χάριν καὶ ἄκοντες μὲν ὁμο-
 λογοῦσιν ἓνα τε εἶναι Θεόν, ἀνώλεθρον καὶ ἀγέννητον τοῦτον, ἄνω
 που περὶ τὰ νῶτα τοῦ οὐρανοῦ ἐν τῇ ἰδίᾳ καὶ οἰκείᾳ περιωπῇ ὄν-
 τως ὄντα αἰεῖ·

Θεὸν δὲ ποῖον, εἶπέ μοι, νοητέον;

Τὸν πάνθ' ὁρῶντα καὐτὸν οὐχ ὁρώμενον,

4 Εὐριπίδης λέγει. Πεπλανῆσθαι γοῦν ὁ Μένανδρός μοι δοκεῖ, ἔνθα
 φησὶν

ἤλιε, σὲ γὰρ δεῖ προσκυνεῖν πρῶτον θεῶν,

δι' ὃν θεωρεῖν ἔστι τοὺς ἄλλους θεούς·

οὐδὲ γὰρ ἥλιος ἐπιδείξει ποτ' ἂν τὸν Θεὸν τὸν ἀληθῆ, ὁ δὲ Λόγος ὁ
 ὑγιῆς, ὃς ἐστὶν ἥλιος ψυχῆς, δι' οὗ μόνου ἔνδον ἀνατείλαντος ἐν τῷ
 5 βᾶθει τοῦ νοῦ αὐτοῦ καταυγάζεται τὸ ὄμμα· ὅθεν οὐκ ἀπεικότεως ὁ
 Δημόκριτος «τῶν λογίων ἀνθρώπων ὀλίγους» φησὶν «ἀνατείναν-
 τας τὰς χεῖρας ἐνταῦθα ὃν νῦν ἡέρα καλέομεν οἱ Ἕλληνες πάντα
 Δία μυθεῖσθαι, καὶ πάντα οὗτος οἶδεν καὶ διδοῖ καὶ ἀφαιρεῖται, καὶ
 βασιλεὺς οὗτος τῶν πάντων». Ταύτη πη καὶ Πλάτων διανοοῦμε-

3. Τίμαιος 28c.

4. Πλάτωνος, Ἐπιστολὴ Ἑβδόμη, 341c.

5. Εἶναι τὸ στοιχεῖο ποὺ πρὸ μιᾶς περιόδου γενεᾶς ὁ Ἰουστίνος εἶχε ὀνομάσει σπερματικὸ λόγο.

Πλάτωνα. Πῶς λοιπὸν πρέπει νὰ ἐξιχνευθῆ ὁ Θεὸς, ὃ Πλάτων;
 «Τὸ νὰ εὐροῦμε τὸν πατέρα καὶ ποιητὴ τούτου τοῦ σύμπαντος
 εἶναι δύσκολο καὶ τὸ νὰ τὸν ἐρμηνεύσωμε, ὅταν τὸν εὐρωμε, εἶ-
 ναι ἀδύνατο»³. Γιατί λοιπὸν, γιὰ ὄνομα τοῦ Θεοῦ; «Διότι εἶναι
 2 ἀπολύτως ἀδύνατο νὰ ἐκφρασθῆ»⁴. Εὐγε, ὃ Πλάτων, ἐγγίζεις
 τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ μὴ ἀποκάμης. Ἦρχισε μαζί μου τὴν ζήτησι
 γιὰ τὸ ἀγαθόν· διότι σὲ ὅλους γενικὰ τοὺς ἀνθρώπους, μάλιστα
 δὲ σ' ἐκείνους πού ἀσχολοῦνται μὲ τίς μελέτες, ἔχει ἐνσταλα-
 3 χθῆ κάποια θεϊκὴ ἀπόρροια⁵. Ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ὁμολογοῦν ἀκου-
 σίως ὅτι ἕνας Θεὸς ὑπάρχει, ἀνώλεθρος καὶ ἀγέννητος, ὁ ὁποῖος
 ὑπάρχει πράγματι παντοτινὰ κάπου ἄνω πρὸς τὰ νῶτα τοῦ οὐρα-
 νοῦ, μέσα στὴ δική του περιωπῆ.

«Εἶπέ μου, ποιὸν θὰ ἐννοήσωμε Θεόν;

Ἐκεῖνον πού βλέπει τὰ πάντα, ἀλλ' αὐτὸς δὲν βλέπεται,

4 λέγει ὁ Εὐριπίδης. Νομίζω λοιπὸν ὅτι πλανᾶται ὁ Μένανδρος,
 ἐκεῖ πού λέγει,

ἦλιε, διότι ἐσένα πρέπει νὰ προσκυνοῦμε ὡς πρῶτο θεόν,
 μέσω τοῦ ὁποῖου μπορούμε νὰ θεωρήσωμε τοὺς ἄλλους
 θεούς·

διότι οὔτε ὁ ἥλιος μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐπιδείξῃ τὸν ἀληθινὸ Θεόν,
 ἐνῶ μπορεῖ ὁ Λόγος ὁ ὑγιῆς, πού εἶναι ὁ ἥλιος τῆς ψυχῆς, διὰ
 τοῦ ὁποῖου καταυγάζεται τὸ μάτι τοῦ νοῦ, ὅταν ἀνατεῖλῃ μέσα
 5 στὸ βάθος του· ἐπομένως δὲν ἔχει ἄδικο ὁ Δημόκριτος, ὅταν
 λέγῃ ὅτι «μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἐμπνευσμένους⁶ ἀνθρώπους, ἀφοῦ
 ἐσήκωσαν πρὸς τὰ ἄνω τὰ χέρια, αὐτὸν πού οἱ Ἕλληνες ὠνο-
 μάζομε τώρα ἄερα, ὅλον αὐτὸν τὸν ὠνόμασαν Δία· κι' αὐτὸς τὰ
 γνωρίζει ὅλα καὶ τὰ δίδει καὶ τὰ ἀφαιρεῖ, κι' αὐτὸς εἶναι βασι-
 λεὺς τῶν ὄλων»⁷. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο σκεπτόμενος καὶ ὁ Πλά-

6. Λόγιος στὸ χωρίο τοῦτο τοῦ Δημοκρίτου σημαίνει τὸν ἀσχολούμενο μὲ τοὺς μύθους, μὲ τὰ θεῖα.

7. Δημοκρίτου, ἀπόσπασμα 30, Diels.

νος τὸν Θεὸν αἰνίττεται «περὶ τὸν πάντων βασιλέα πάντ' ἐστί, κά-
κεῖνο αἴτιον ἀπάντων» καλῶν.

69,1 Τίς οὖν ὁ βασιλεὺς τῶν πάντων; Θεὸς τῆς τῶν ὄντων ἀλη-
θείας τὸ μέτρον. Ὡσπερ οὖν τῷ μέτρῳ καταληπτὰ τὰ μετρούμενα,
οὕτως δὲ καὶ τῷ νοῆσαι τὸν Θεὸν μετρεῖται καὶ καταλαμβάνεται ἢ
2 ἀλήθεια. Ὁ δὲ ἱερός ὄντως Μωυσῆς «οὐκ ἔσται», φησὶν, «ἐν τῷ
μαρσίππῳ σου στάθμιον καὶ στάθμιον μέγα ἢ μικρόν, οὐδὲν ἔσται
ἐν τῇ οἰκίᾳ σου μέτρον μέγα ἢ μικρόν, ἀλλ' ἢ στάθμιον ἀληθινὸν
καὶ δίκαιον ἔσται σοι», στάθμιον καὶ μέτρον καὶ ἀριθμὸν τῶν
3 ὄλων ὑπολαμβάνων τὸν Θεόν. Τὰ μὲν γὰρ ἄδικα καὶ ἄνισα εἰδῶλα
οἴκοι ἐν τῷ μαρσίππῳ καὶ ἐν τῇ, ὡς ἔπος εἶπεῖν, ρυπῶση ψυχῇ
κατακέκρυπται, τὸ δὲ μόνον δίκαιον μέτρον, ὁ μόνος ὄντως Θεός,
ἴσος ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχων, μετρεῖ τε πάντα καὶ
σταθμᾶται, οἶονεὶ τρυτάνη τῇ δικαιοσύνῃ τῆν τῶν ὄλων ἀρρεπῶς
4 περιλαμβάνων καὶ ἀνέχων φύσιν. «Ὁ μὲν δὴ Θεός, ὡσπερ καὶ ὁ
παλαιὸς λόγος, ἀρχὴν καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἀπάντων
ἔχων, εὐθεῖαν περαίνει κατὰ φύσιν περιπορευόμενος· τῷ δ' ἀεὶ ξυν-
έπεται δίκη τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός».

70,1 Πόθεν, ὦ Πλάτων, ἀλήθειαν αἰνίτη; Πόθεν ἢ τῶν λόγων
ἄφθοнос χορηγία τὴν θεοσέβειαν μαντεύεται; Σοφώτερα, φησὶν,
τούτων βαρβάρων τὰ γένη. Οἶδά σου τοὺς διδασκάλους, κἂν ἀπο-
κρύπτειν ἐθέλης· γεωμετρίαν παρ' Αἰγυπτίων μανθάνεις, ἀστρονο-
μίαν παρὰ Βαβυλωνίων, ἐπωδὰς τὰς ὑγιεῖς παρὰ Θρακῶν λαμβά-
νεις, πολλά σε καὶ Ἀσσύριοι πεπαιδευκάσι, νόμους δὲ τοὺς ὅσοι
ἀληθεῖς καὶ δόξαν τῆν τοῦ Θεοῦ παρ' αὐτῶν ὠφέλησαι τῶν
Ἑβραίων,

8. Ἐπιστολὴ Δευτέρα, 312E.

9. Δευτ. 25,13-15.

10. Πλατωνικὴ ἔκφρασις, Φαίδων 78 d

των ὀρίζει περὶ τοῦ Θεοῦ ὅτι «ὄλα τὰ ὄντα εἶναι γύρω ἀπὸ τὸν βασιλέα τῶν ὄλων κι' αὐτὸς εἶναι αἷτιο τῶν ὄλων»⁸.

69,1 Ποιὸς λοιπὸν εἶναι ὁ βασιλεὺς τῶν πάντων; Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ μέτρο τῆς ἀληθείας τῶν ὄντων. Ὅπως λοιπὸν μὲ τὸ μέτρο γίνονται καταληπτὰ τὰ μετρούμενα, ἔτσι καὶ μὲ τὴν νόησι τοῦ
2 Θεοῦ μετρεῖται καὶ καταλαμβάνεται ἡ ἀλήθεια. Ὁ δὲ ἱερὸς πράγματι Μωυσῆς λέγει, «δὲν θὰ ὑπάρχουν στὸ σακκούλι σου δυὸ ζύγια, ἓνα μεγάλο κι' ἓνα μικρό, δὲν θὰ ὑπάρχουν στὴν οἰκία σου δύο μέτρα, ἓνα μεγάλο κι' ἓνα μικρό, ἀλλὰ θὰ ὑπάρχη μόνο ἓνα ζύγι, ἀληθινὸ καὶ δίκαιο»⁹, ἐννοώντας ὡς ζύγι καὶ μέ-
3 τρο καὶ ἀριθμὸ τῶν ὄλων τὸν Θεό. Διότι τὰ ἄδικα καὶ ἄνισα εἰδῶλα εἶναι κρυμμένα κατ' οἶκον στὸν σάκκο καί, ὅπως θὰ ἐλέγαμε, μέσα στὴν ἀκάθαρτη ψυχὴ· τὸ μόνο δίκαιο μέτρο ὁμως, ὁ μόνος πράγματι Θεός, ποὺ εἶναι πάντοτε ἴσος πρὸς ἑαυτὸν κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως¹⁰, μετρεῖ καὶ ζυγίζει τὰ πάντα, περιλαμβάνοντας καὶ συγκρατώντας ἀμετακινήτως τὴν φύσι τῶν ὄλων μὲ
4 τὴν δικαιοσύνη σὰν ζυγαριά. «Ὁ μὲν Θεὸς λοιπὸν, ὅπως λέγει τὸ παλαιὸ λόγιον, ποὺ κρατεῖ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος καὶ τὰ μέσα ὄλων τῶν ὄντων, φθάνει στὸ σκοπὸ του βαδίζοντας σ' εὐθεῖα κατὰ φύσι, τὸν ἀκολουθεῖ δὲ πάντοτε ἡ δίκη ὡς τιμωρὸς τῶν παραβατῶν τοῦ θείου νόμου»¹¹.

70,1 Ἀπὸ ποῦ, ὦ Πλάτων, ὑπαινίττεσαι τὴν ἀλήθεια; Ἀπὸ ποῦ ἡ ἀφθονη χορηγία τῶν λόγων μαντεῦει τὴν θεοσέβεια; Σοφώτερα, λέγει, εἶναι ἀπὸ αὐτοὺς τὰ γένη τῶν βαρβάρων¹². Γνωρίζω τοὺς διδασκάλους σου, ἔστω κι' ἂν θέλῃς νὰ τοὺς κρύψῃς· ἔμαθες τὴν γεωμετρία ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους, ἀστρονομία ἀπὸ τοὺς Βαβυλωνίους, ἔλαβες τίς σπουδαῖες ἐπωδὲς ἀπὸ τοὺς Θρᾶκες, πολλὰ σ' ἐδίδαξαν οἱ Ἀσσύριοι, ἐνῶ τοὺς ἀληθινούς νόμους καὶ τὴν δοξασία περὶ τοῦ θεοῦ τὰ χρεωστᾶς στοὺς Ἑβραίους,

11. Πλάτων, *Νόμοι* 4. 715C–716A. Πρόκειται γὰρ ἓνα ἀπὸ τὰ πολυχρησιμοποιημένα χωρία ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους φιλοσόφους, ἀλλὰ καὶ χριστιανούς ἀπολογητάς.

12. Βλ. *Φαίδωνα*, 78a.

2 οἷτινες οὐκ ἀπάτησι κεναῖς, οὐδὲ ἔργα ἀνθρώπων
 χρύσεια καὶ χάλκεα καὶ ἀργύρου ἢ δ' ἐλέφαντος
 καὶ ξυλίνων λιθίνων τε βροτῶν εἶδωλα θανόντων
 τιμῶσιν, ὅσα πέρ τε βροτοὶ κενεόφρονι βουλή·
 ἀλλὰ γὰρ αἴρουσι πρὸς οὐρανὸν ὠλένας ἀγνάς,
 ὄρθριοι ἐξ εὐνῆς, ἀεὶ χροῖα ἀγνίζοντες
 ὕδασι, καὶ τιμῶσι μόνον τὸν ἀεὶ μεδέοντα
 ἀθάνατον.

71,1 Καί μοι μὴ μόνον, ὧ φιλοσοφία, ἓνα τοῦτον Πλάτωνα, πολ-
 λούς δὲ καὶ ἄλλους παραστῆσαι σπούδασον, τὸν ἓνα ὄντως μόνον
 Θεὸν ἀναφθεγγομένους Θεὸν κατ' ἐπίπνοϊαν αὐτοῦ, εἴ ποῦ τῆς ἀλη-
 2 θείας ἐπιδράξαιτο. Ἀντισθένης μὲν γὰρ οὐ Κυρικὸν δὴ τοῦτο ἐνε-
 νῶησεν, Σωκράτους δὲ ἅτε γνώριμος «Θεὸν οὐδενὶ εἰοικέναι»
 3 φησὶν· «διόπερ αὐτὸν οὐδεὶς ἐκμαθεῖν ἐξ εἰκόνοσ δύναιται». Ξενο-
 φῶν δὲ ὁ Ἀθηναῖος διαρρήδην ἂν καὶ αὐτὸς περὶ τῆς ἀληθείας ἐγε-
 γράφει τι μαρτυρῶν ὡς Σωκράτης, εἰ μὴ τὸ Σωκράτους ἐδεδίει
 φάρμακον· οὐδὲν δὲ ἦττον αἰνίττεται. «Ὁ γοῦν τὰ πάντα», φησί,
 «σεῖων καὶ ἀτρεμίζων ὡς μὲν μέγας τις καὶ δυνατός, φανερός·
 ὁποῖος δέ τις μορφήν, ἀφανής· οὐδὲ μὴν ὁ παμφαῆς δοκῶν εἶναι
 ἥλιος οὐδ' αὐτὸς εἰοικεν ὄρᾶν αὐτὸν ἐπιτρέπειν, ἀλλ' ἦν τις ἀναιδῶς
 4 αὐτὸν θεάσεται, τὴν ὄψιν ἀφαιρεῖται». Πόθεν ἄρα ὁ τοῦ Γρύλλου
 σοφίζεται ἢ δηλαδὴ παρὰ τῆς προφήτιδος τῆς Ἑβραίων θεσπιζού-
 σης ὧδέ πως;

Τίς γὰρ σὰρξ δύναται τὸν ἐπουράνιον καὶ ἀληθῆ
 ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν Θεὸν ἀμβροτον, ὃς πόλον οἰκεῖ;
 Ἄλλ' οὐδ' ἀκτίνων κατεναντίον ἡελίοιο
 ἀνθρώποι στήναι δυνατοί, θνητοὶ γεγαῶτες.

13. Σιβυλλικοὶ χρησμοί, 3, 586–588· 590–594.

14. Ἀντισθένης, ἀπόσπασμα 24, Mullach. Βλ. καὶ Στρωματεῖς 5,14,108,4.

2 οί ὅποιοι δὲν τιμοῦν μὲ κενὲς ἀπάτες ἔργα ἀνθρώπων,
 χρυσᾶ καὶ χάλκινα, ἀργυρᾶ κι' ἐλεφάντινα,
 οὔτε εἶδωλα ξύλινα καὶ λίθινα θνητῶν ἀνθρώπων,
 ὅπως κάμουν οἱ ἐλαφρόμυαλοι ἄνθρωποι·
 ἀλλὰ ὑψώνουν πρὸς τὸν οὐρανὸ τὰ ἄγνά τους χέρια,
 ἀφήνοντας τὴν κλίνη τους πρωὶ καὶ καθαρίζοντας πάντοτε
 τὸ σῶμα μὲ ὕδατα, καὶ τιμοῦν μόνον τὸν παντοκράτορα,
 τὸν ἀθάνατο¹³.

71,1 Φρόντισε ὁμως, ὦ φιλοσοφία, νὰ μοῦ παρουσιάσης ὄχι
 μόνο τοῦτον τὸν ἕνα, τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἄλλους,
 πὺ νὰ ἀνακηρύσσουν ὡς θεὸ τὸν ἕνα τοῦτον ἀληθινὸ Θεό, κατ'
 2 ἐμπνευσί του, ἂν βέβαια ἔχουν ἐγγίσει τὴν ἀλήθεια. Ὁ Ἀντι-
 σθένης λοιπὸν δὲν τὸ ἐπενόησε αὐτὸ σὰν κυνικὴ ἰδέα, ἀλλὰ τὸ
 λέγει σὰν μαθητῆς τοῦ Σωκράτους, «ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ὁμοιάζει μὲ
 τίποτε· γι' αὐτὸ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὸν κατανοήσῃ μὲ βάσι
 3 μιὰ εἰκόνα»¹⁴. Ὁ Ξενοφῶν πάλι ὁ Ἀθηναῖος θὰ εἶχε γράψει κι'
 αὐτὸς σαφῶς κάτι, μαρτυρώντας ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ὅπως ὁ
 Σωκράτης, ἂν δὲν ἐφοβόταν τὸ δηλητήριο· παρ' ὅλα αὐτὰ ὁμως
 κάμει ὑπαινιγμό. Λέγει, «ἐκεῖνος λοιπὸν πὺ σείει καὶ καθησυχάζει
 τὰ πάντα, εἶναι φανερὸ ὅτι εἶναι μέγας καὶ δυνατός· ποιά
 μορφή ὁμως ἔχει, εἶναι ἀφανές. Οὔτε ὁ ἥλιος ἄλλωστε, πὺ
 φαίνεται ὀλόλαμπρος, οὔτε αὐτὸς δείχνει νὰ ἐπιτρέπη νὰ τὸν
 βλέπουν· ἀλλὰ, ἂν κανεὶς τὸν παρατηρήσῃ μὲ ἀναίδεια, χάνει
 4 τὴν ὄψι του»¹⁵. Ἀπὸ ποῦ τάχα σοφίζεται αὐτὸς ὁ υἱὸς τοῦ Γρύλ-
 λου παρὰ ἀπὸ τὴν προφήτιδα τῶν Ἑβραίων πὺ δίδει τοῦτον
 τὸν χρησμό;

Ποιά σάρκα μπορεῖ νὰ ἰδῆ μὲ τὰ μάτια τὸν ἐπουράνιο
 καὶ ἀληθινὸ καὶ ἀθάνατο Θεό, πὺ κατοικεῖ στὸν πόλο;
 Οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ σταθοῦν
 οὔτε ἀπέναντι στὶς ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου, διότι εἶναι θνητοί¹⁶.

15. Ἀπομνημονεύματα 4,3,13έ. Βλ. καὶ Στρωματεῖς 5,14,108,5.

16. Σιβυλλικοὶ χρησμοί, ἀπόσπασμα 1,10–13. Βλ. καὶ Στρωματεῖς 5,14,108,6.

72,1 Κλεάνθης δὲ ὁ Πηδασεύς, ὁ ἀπὸ τῆς Στοᾶς φιλόσοφος, οὐ θεογονίαν ποιητικὴν, θεολογίαν δὲ ἀληθινὴν ἐνδείκνυται. Οὐκ ἀπεκρύψατο τοῦ Θεοῦ περὶ ὃ τί περ εἶχεν φρονῶν·

2 τάγαθὸν ἐρωτᾷς μ' οἷόν ἐστ'; Ἔκουε δὴ·
 τεταγμένον, δίκαιον, ὄσιον, εὐσεβές,
 κρατοῦν ἑαυτοῦ, χρήσιμον, καλόν, δέον,
 αὐστηρόν, ἀθέκαστον, ἀεὶ συμφέρον,
 ἄφοβον, ἄλυπον, λυσιτελές, ἀνώδυνον,
 ὠφέλιμον, εὐάρεστον, ἀσφαλές, φίλον,
 ἔντιμον, ὁμολογούμενον ...
 εὐκλεές, ἄτυφον, ἐπιμελές, πρᾶον, σφοδρόν,
 χρονιζόμενον, ἄμεμπτον, ἀεὶ διαμένον.
 Ἄνελεύθερος πᾶς ὅστις εἰς δόξαν βλέπει,
 ὡς δὴ παρ' ἐκείνης τευζόμενος καλοῦ τινος.

3 Ἐνταῦθα δὴ σαφῶς, οἶμαι, διδάσκει ὁποῖός ἐστιν ὁ Θεός, καὶ ὡς ἡ
 δόξα ἢ κοινὴ καὶ ἢ συνήθεια τοὺς ἐπομένους αὐταῖν, ἀλλὰ μὴ τὸν
 4 Θεὸν ἐπιζητοῦντας, ἐξανδραποδίξασθον. Οὐκ ἀποκρυπτέον οὐδὲ
 τοὺς ἀμφὶ τὸν Πυθαγόραν, οἳ φασιν «ὁ μὲν Θεὸς εἷς, χούτος δὲ οὐχ,
 ὡς τινες ὑπονοοῦσιν, ἐκτὸς τᾶς διακοσμήσιος, ἀλλ' ἐν αὐτᾷ, ὁλος
 ἐν ὄλω τῷ κύκλω ἐπίσκοπος πάσας γενέσιος, κρᾶσις τῶν ὄλων,
 ἀεὶ ὦν καὶ ἐργάτας τῶν αὐτοῦ δυνάμεων καὶ ἔργων, ἀπάντων ἐν
 οὐρανῷ φωστήρ καὶ πάντων Πατήρ, νοῦς καὶ ψύχωσις τῷ ὄλω
 5 κύκλω, πάντων κίνασις». Ἀπόχρη καὶ τάδε εἰς ἐπίγνωσιν Θεοῦ
 ἐπιπνοία Θεοῦ πρὸς αὐτῶν μὲν ἀναγεγραμμένα, πρὸς δὲ ἡμῶν
 ἐξειλεγμένα τῷ γε καὶ σμικρὸν διαθρεῖν ἀλήθειαν δυναμένῳ.

72,1 Ὁ δὲ Κλεάνθης ὁ Πηδασεύς, ὁ Στωϊκὸς φιλόσοφος, δὲν ἐκθέτει ποιητικὴ θεογονία, ἀλλὰ ἀληθινὴ θεολογία. Δὲν ἀπέκρυψε ὅποια ἄποσι εἶχε περὶ τοῦ Θεοῦ.

- 2 Μ' ἐρωτᾷς ποιὸ εἶναι τὸ ἀγαθόν; Ἴσκει λοιπὸν εἶναι εὐτακτο, δίκαιο, ὄσιο, εὐσεβεῖς ἐγκρατεῖς, χρήσιμο, καλόν, ἀναγκαῖον, αὐστηρὸν, εἰλικρινές, πάντοτε συμφέρον ἄφοβο, ἄλυπο, ἐπωφελές, ἀνώδυνο, ὠφέλιμο, εὐάρεστο, ἀσφαλές, φίλο, ἔντιμο, ὁμολογούμενο... εὐκλεές, ἄτυφο, ἐπιμελές, πρᾶον, σφοδρὸν, διαρκές, ἄμεμπτο, πάντοτε παραμένον¹⁷. Κι' εἶναι ἀνελεύθερος ὅποιος ἀποβλέπει στὴν κοινὴ δόξα, γιὰ ν' ἀποκτήσῃ τυχὸν ἀπ' αὐτὴ κάποιον καλόν¹⁸.

- 3 Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἐδῶ διδάσκει σαφῶς ποιὸς εἶναι ὁ Θεὸς καὶ πῶς ἡ κοινὴ δοξασία καὶ ἡ συνήθεια ἐξανδραποδίζουν ἐκεῖ-
4 νους ποὺ ἀκολουθοῦν αὐτὲς καὶ δὲν ἐπιζητοῦν τὸν Θεόν. Δὲν πρέπει ν' ἀποσιωπήσωμε οὔτε τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Πυθαγόρα, οἱ ὅποιοι λέγουν· «ὁ μὲν Θεὸς εἶναι ἕνας, αὐτὸς ὅμως δὲν εἶναι, ὅπως νομίζουν μερικοί, ἔξω ἀπὸ τὴν διακόσμησιν τοῦ σύμπαντος, ἀλλὰ μέσα σ' αὐτὴν, ὅλος μέσα σὲ ὅλον τὸν κύκλον, ἐπίσκοπος σὲ ὅλην τὴν γένεσιν, κρᾶσις τῶν ὄλων, πάντοτε ὢν καὶ ἐργάτης τῶν δυνάμεων καὶ ἔργων του, φωστὴρ ὄλων τῶν εὐρισκομένων στὸν οὐρανὸν καὶ πατὴρ ὄλων, νοῦς καὶ ψύχωσις σὲ ὅλον τὸν
5 κύκλον, κίνησις τῶν πάντων»¹⁹. Ἄρκετὰ εἶναι καὶ αὐτὰ γιὰ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ ποὺ μὲ τὴν ἐμπνευσιν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ αὐτοὺς μὲν εἶναι γραμμένα, ἀπὸ ἐμᾶς ὅμως ἔχουν ἐξηγηθῆ γιὰ ὅποιον μπορεῖ νὰ κατανοήσῃ, ἔστω καὶ λίγο, τὴν ἀλήθειαν.

17: Κλεάνθους, ἀπόσπασμα 75, Pearson. Βλ. καὶ *Στρωματεῖς* 5,14,110,2.

18: Κλεάνθους, ἀπόσπασμα 101, Pearson. Βλ. καὶ *Στρωματεῖς* 5,14,111,1.

19: Πυθαγόρα, *Γνώμαι* 35, Mullach. Τὸ χωρίον χρησιμοποιεῖται συχνὰ ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς ἀπολογητὰς, Ἰουστίνου, *Προτρεπτικὸς* 19. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Κατὰ Ἰουλιανὸν* 1.

〈 ΟΤΙ ΚΑΙ Η ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑΝ ΜΑΡΤΥΡΕΙ 〉

73,1 Ἴτω δὲ ἡμῖν (οὐ γὰρ ἀνταρκεῖ μόνον ἡ φιλοσοφία) ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ποιητικὴ ἢ περὶ τὸ ψεῦδος τὰ πάντα ἡσχολημένη, μόλις ποτὲ ἤδη ἀλήθειαν μαρτυρήσουσα, μᾶλλον δὲ ἐξομολογουμένη τῷ Θεῷ τὴν μυθώδη παρέκβασιν· παρίτω δὴ ὅστις καὶ βούλεται ποιητῆς πρῶτος.

2 Ἄρατος μὲν οὖν διὰ πάντων τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ διήκειν νοεῖ,

ἄφρ' ἔμπεδα πάντα φύωνται,
τῷ μιν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἰλάσκονται·
χαῖρε, πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποισιν ὄνειαρ.

3 Ταύτη τοι καὶ ὁ Ἄσκραιος αἰνίττεται Ἡσίοδος τὸν Θεόν·
αὐτὸς γὰρ πάντων βασιλεὺς καὶ κοίρανος ἐστίν·
ἀθανάτων τῷ δ' οὐτις ἐρήρισταί κρᾶτος ἄλλος.

74,1 Ἦδη δὲ καὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς παραγυμνοῦσι τὴν ἀλήθειαν· ὁ μὲν καὶ εἰς τὸν αἰθέρα καὶ εἰς τὸ οὐρανὸν ἀναβλέψας

2 «τόνδε ἡγοῦ Θεόν»,
φησὶν, Εὐριπίδης· ὁ δὲ τοῦ Σοφίλλου Σοφοκλῆς,

1. Ἄρατου, Φαινόμενα 13–15.

2. Ἡσιόδου, ἀπόσπασμα 195, Rzach. Βλ. Στρωματεῖς 5,14,112,3.

〈 ΟΤΙ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΙΗΤΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΥΝ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ ﴾

73,1 Ἐπειδὴ δὲν ἀρκεῖ ἡ φιλοσοφία μόνη, ἃς ἔλθη σὲ βοήθειά μας καὶ αὐτὴ ἡ ποιητικὴ, πού, ἐνῶ ἀσχολεῖται γενικῶς μὲ τὸ ψεῦδος, μόλις τώρα ἔρχεται νὰ μαρτυρήσῃ τὴν ἀλήθεια, ἢ μᾶλλον νὰ ἐξομολογηθῇ στὸ Θεὸ τὴν μυθικὴ παρέκβασι. Ἄς προσ-ἔλθη λοιπὸν ὁποῖος ποιητὴς θέλει πρῶτος.

2 Ὁ Ἄρατος πράγματι σκέπτεται ὅτι ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ διέρχεται διὰ μέσου ὄλων,

ὥστε ὅλα νὰ φυτρῶνουν διαρκῶς,
καὶ αὐτὸν νὰ ἐπικαλοῦνται πάντοτε πρῶτον καὶ τελευταῖον·
χαῖρε, πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγα ὄνειρο γιὰ τοὺς ἀνθρώ-
πους¹.

3 Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὑπαινίσσεται τὸν Θεὸ καὶ ὁ Ἄσκραϊὸς Ἡσίοδος:

αὐτὸς εἶναι βασιλεὺς καὶ κυβερνήτης τῶν πάντων·
κανένας ἀπὸ τοὺς ἀθανάτους δὲν τὸν συναγωνίζεται σὲ δύ-
ναμι².

74,1 Τώρα μάλιστα ξεγυμνῶνουν τὴν ἀλήθεια κι' ἐπάνω στὴν θεατρικὴ σκηνή· ὁ ἕνας, ἀφοῦ ἀνέβλεψε στὸν αἰθέρα καὶ τὸν οὐρανό, ὁ Εὐριπίδης, λέγει,

«τοῦτον νὰ θεωρῆς Θεόν»³.

2 Ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Σοφίλλου, ὁ Σοφοκλῆς, λέγει:

3. Βλ. Εὐριπίδου, ἀπόσπασμα 941. Βλ. Στρωματεῖς 5,14,114,1.

εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστὶν Θεός,
 δς οὐρανὸν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν μακρὴν
 πόντου τε χαροπὸν οἶδμα καὶ ἀνέμων βίας·
 θνητοὶ δὲ πολλοὶ καρδίᾳ πλανώμενοι
 ἰδρυσάμεθα πημάτων παραψυχὴν
 θεῶν ἀγάματ' ἐκ λίθων, ἢ χαλκῶν
 ἢ χρυσοτεύκτων ἢ ἐλεφαντίνων τύπους·
 θυσίας τε τούτοις καὶ κενὰς πανηγύρεις
 νέμοντες, οὕτως εὐσεβεῖν νομίζομεν.

Οὗτοσὶ μὲν ἤδη καὶ παρακεκινδυνευμένως ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὴν ἀλήθειαν τοῖς θεαταῖς παρεισήγαγεν.

3 Ὁ δὲ Θράκιος ἱεροφάντης καὶ ποιητῆς ἄμα, ὁ τοῦ Οἰάγρου Ὀρφεύς, μετὰ τὴν τῶν ὀργίων ἱεροφαντίαν καὶ τῶν εἰδώλων τὴν θεολογίαν, παλινωδίαν ἀληθείας εἰσάγει, τὸν ἱερὸν ὄντως ὁπῆ ποτε, ὁμῶς δ' οὖν ἄδων λόγον·

φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστί· θύρας δ' ἐπίθεσθε βέβηλοι
 πάντες ὁμῶς· σὺ δ' ἄκουε, φαεσφόρου ἔκγονε Μήνης,
 Μουσαῖε, ἐξερέρω γὰρ ἀληθέα, μηδέ σε τὰ πρὶν
 ἐν στήθεσσι φανέντα φίλης αἰῶνος ἀμέρση.
 Εἷς δὲ Λόγον θεῖον βλέψας τούτῳ προσέδρευε,
 ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτος· εὖ δ' ἐπίβαινε
 ἀτραπιτοῦ, μῦνον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα
 ἀθάνατον.

5 Εἶτα ὑποβὰς διαρρήδην ἐπιφέρει·

εἷς ἔστ', αὐτογενῆς, ἐνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται·
 ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περινίσσεται, οὐδέ τις αὐτὸν
 εἰσορᾷ θνητῶν, αὐτὸς δέ γε πάντας ὀρᾷται.

4. Ψευδῶν. Σοφοκλέους, ἀπόσπασμα 1025. Βλ. Στρωματεῖς 5,14,113,2 καὶ ἄλλα χριστιανικὰ ἀπολογητικὰ κείμενα.

Ἔνας στ' ἀλήθεια, ἕνας εἶναι ὁ Θεός,
 πὺν κατεσκεύασε τὸν οὐρανὸ καὶ τὴν ἐκτεταμένη γῆ,
 τὸ χαροπὸ ρεῦμα τῆς θάλασσης καὶ τοὺς βιαίους ἀνέμους·
 κι' ἐμεῖς οἱ θνητοὶ μὲ τὴν πολὺ πλανεμένη καρδιά μας
 ἐστήσαμε γιὰ παρηγοριὰ τῶν παθημάτων μας
 ἀγάλματα θεῶν ἀπὸ λίθους ἢ ἐκτυπώματα
 χάλκινα καὶ χρυσότευκτα κι' ἐλεφάντινα·
 κι' ἀπονέμοντας σ' αὐτοὺς θυσίες μὲ ἀνόητα πανηγύρια,
 νομίζομε ὅτι ἔτσι τοὺς λατρεύομε εὐσεβῶς⁴.

Ἵδιος ποιητῆς μάλιστα ἐτόλμησε νὰ διδάξη καὶ ἀπὸ τῆ σκηνηὴ
 τὴν ἀλήθεια στοὺς θεατάς.

3 Ὁ δὲ Θράκιος ἱεροφάντης καὶ ποιητῆς συγχρόνως, ὁ Ὀρ-
 φεὺς τοῦ Οἰάγρου, μετὰ τὴν ἱεροφαντία τῶν ὀργιαστικῶν μυ-
 στηρίων καὶ τὴν θεολογία τῶν εἰδώλων διδάσκει τὴν παλινωδία
 τῆς ἀληθείας, ψάλλοντας τὸν ἱερὸ λόγον, ἔστω καὶ ἀργά.

4 Θὰ ὁμιλήσω σὲ ὅσους ἐπιτρέπεται·
 κι' ὄλοι οἱ βέβηλοι κλείστε τίς θύρες ἐμπρὸς σας·
 ἐσὺ ὄμως, Μουσαῖε, υἱὲ τῆς φωτεινῆς σελήνης, ἄκουε,
 διότι θὰ ἐξαγγείλω τὰ ἀληθινὰ,
 ὥστε τίποτε ἀπὸ ὅσα πρὶν ἐφάνηκαν στὴν καρδιά σου
 νὰ μὴ σὲ διώξη ἀπὸ τὴν εὐτυχῆ ζωή.
 Κυττάζοντας στὸν θεῖο Λόγον, μένε κοντά του,
 ὀδηγώντας τὸ νοερὸ κάλυμμα τῆς καρδιάς.
 Βάδιζε σωστὰ τὸν δρόμον,
 ἀτένιζε πρὸς τὸν μόνον βασιλέα τοῦ κόσμου τὸν ἀθάνατον.

5 Καὶ παρακάτω προσθέτει μὲ σαφήνεια·

ἕνας εἶναι, αὐτογέννητος,
 ὄλα εἶναι γεννημένα ἀπὸ τὸν ἕνα·
 μέσα τους κινεῖται αὐτός, ἀλλὰ κανεὶς ἀπὸ τοὺς θνητοὺς
 δὲν τὸν βλέπει, ἐνῶ αὐτὸς βλέπει τοὺς πάντες⁵.

5. Ὀρφέως, ἀπόσπασμα 246, Kern.

Οὕτως μὲν δὴ Ὀρφεὺς χρόνῳ τέ ποτε συνῆκεν πεπλανημένος.

6 Ἄλλὰ σὺ μὴ μέλλων, βροτὲ ποικιλόμητι, βράδυνε,
ἀλλὰ παλίμπλαγκτος στρέψας Θεὸν ἰλάσκοιο.

7 Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα ἐναύσματα τινὰ τοῦ Λόγου τοῦ θείου λαβόν-
τες Ἕλληνες ὀλίγα ἄττα τῆς ἀληθείας ἐφθέγγαντο, προσμαρτυροῦ-
σι μὲν τὴν δύναμιν αὐτῆς οὐκ ἀποκεκρυμμένην, σφᾶς δὲ αὐτοὺς
ἐλέγχουσιν ἀσθενεῖς, οὐκ ἐφικόμενοι τοῦ τέλους.

75,1 Ἦδη γὰρ οἶμαι παντί τῳ δῆλον γεγονέναι ὡς τῶν χωρὶς τοῦ
λόγου τῆς ἀληθείας ἐνεργούντων τι ἢ καὶ φθεγγομένων ὁμοίων ὄν-
των τοῖς χωρὶς βάσεως βαδίζειν βιαζομένοις. Δυσωπούντων δὲ σε
εἰς σωτηρίαν καὶ οἱ περὶ τοὺς θεοὺς ὑμῶν ἔλεγχοι, οὓς διὰ τὴν
ἀλήθειαν ἐκβιαζόμενοι κωμωδοῦσι ποιηταί.

2 Μένανδρος γοῦν ὁ κωμικὸς ἐν Ἠνιόχῳ τῷ δράματι
οὐδεὶς μ' ἀρέσκει (φησὶ) περιπατῶν ἔξω Θεὸς
μετὰ γραός, οὐδ' εἰς οἰκίας παρεισιῶν
ἐπὶ τοῦ σανιδίου,

3 μητραγύρτης· τοιοῦτοι γὰρ οἱ μητραγύρται. Ὅθεν εἰκότως ὁ Ἀντι-
σθένης ἔλεγεν αὐτοῖς μεταιτοῦσιν·

«οὐ τρέφω τὴν μητέρα τῶν θεῶν, ἦν οἱ θεοὶ τρέφωσιν».

4 Πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς κωμωδιοποιὸς ἐν Ἰερείᾳ τῷ δράματι χαλεπαίνων
πρὸς τὴν συνήθειαν διελέγχειν πειρᾶται τὸν ἄθεον τῆς πλάνης τῆ-

6. Σιβυλλικοὶ χρησμοί, 3,624ε.

7. Μαινάνδρου, ἀπόσπασμα 102, Κοσκ. Ἐπὶ τοῦ σανιδίου σημαίνει ζωγραφισμένο σὲ σανίδι.

Ἔτσι λοιπὸν μὲ τὸν καιρὸ ὁ Ὀρφεὺς κατάλαβε ὅτι εἶχε πλανη-
θῆ·

6 Ἄλλὰ ἐσύ, ἔξυπνε θνητέ, μὴ καθυστερεῖς πλέον,
ἀλλὰ γύρισε τὰ βήματά του καὶ ζήτηι τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ⁶.

7 Διότι, ἂν καὶ οἱ Ἕλληνες κατ' ἐξοχὴν ἔλαβαν μερικὲς ἀκτῖνες
τοῦ θείου Λόγου κι' ἔτσι ἐξήγγειλαν μερικὰ στοιχεῖα τῆς ἀλη-
θείας, μαρτυροῦν ὅτι ἡ δύναμις τῆς δὲν εἶναι ἀπόκρυφη, ἀλλὰ
φανερώνουν τοὺς ἑαυτοὺς των ὡς ἀσθενεῖς, διότι δὲν ἔφθασαν
στὸ τέλος.

75,1 Διότι νομίζω ὅτι τώρα πλέον ἔχει γίνει σαφὲς στὸν καθένα
ὅτι οἱ χωρὶς τὸν λόγο τῆς ἀληθείας ἐνεργοῦντες ἢ καὶ ὁμιλοῦν-
τες εἶναι ὅμοιοι μὲ ἐκείνους ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ βαδί-
ζουν χωρὶς βάσι. Ἄς σὲ παρακινοῦν δὲ πρὸς τὴν σωτηρία καὶ
οἱ σχετικοὶ μὲ τοὺς θεοὺς σας ἔλεγχοι, μὲ τοὺς θεοὺς, τοὺς
ὁποίους οἱ ποιηταὶ πιεζόμενοι χάριν τῆς ἀληθείας διακωμω-
δοῦν.

2 Ὁ Μένανδρος λοιπὸν ὁ κωμικὸς λέγει στὸ δράμα *Ἡνίοχος*⁷

Κανένας Θεὸς δὲν μ' ἀρέσει
ποὺ περιπατεῖ ἔξω μὲ μιὰ γρηᾶ
ἢ μπαίνει στὰ σπίτια ἑπάνω σὲ σανίδι⁷,

3 μητραγύρτης θεός· διότι τέτοιοι ἦσαν οἱ μητραγύρται⁸. Γι' αὐτὸ
εὐλόγως ἔλεγε σ' αὐτοὺς ὁ Ἀντισθένης·

«δὲν τρέφω τὴν μητέρα τῶν θεῶν, ἂν τὴν τρέφουν οἱ
θεοὶ»⁹.

4 Πάλι δὲ ὁ ἴδιος κωμωδοποιὸς στὸ δράμα τοῦ *Ἰέρεια* ἀπογοητευ-
μένος ἀπὸ τὴ συνήθεια προσπαθεῖ νὰ ἐλέγξη τὴν ἄθεα ἀλαζο-

8. Μητραγύρται εἶναι οἱ ὄπαδοι τῆς Μητρὸς (Δήμητρας ἢ Κυβέλης) ποὺ πε-
ριέρχονται τὰ σπίτια γιὰ ζητιανειά.

9. Ἀντισθένης, ἀπόσπασμα 70, Mullach.

φον, ἐπιφθεγγόμενος ἐμφρόνως

εἰ γὰρ ἔλκει τὸν Θεὸν
τοῖς κυμβάλοις ἄνθρωπος εἰς ὃ βούλεται,
ὁ τοῦτο ποιῶν ἐστὶ μείζων τοῦ Θεοῦ·
ἀλλ' ἐστὶ τόλμης καὶ βίας ταῦτ' ὄργανα
εὐρημέν' ἀνθρώποισιν.

76,1 Καὶ οὐχὶ μόνος ὁ Μένανδρος, ἀλλὰ καὶ Ὅμηρος καὶ Εὐριπί-
δης καὶ ἄλλοι συχνοὶ ποιηταὶ διελέγχουσιν ὑμῶν τοὺς θεοὺς καὶ
λοιδореῖσθαι οὐ δεδίασιν οὐδὲ καθ' ὅποσον αὐτοῖς. Αὐτίκα τὴν
'Αθηνᾶν «κυνάμυιαν» καὶ τὸν Ἥφαιστον «ἀμφιγύην» καλοῦσιν, τῇ
δὲ Ἀφροδίτῃ ἢ Ἐλένη φησὶ

μηκέτι σοῖσι πόδεσιν ὑποστρέψειας Ὀλυμπον.

2 Ἐπὶ δὲ τοῦ Διονύσου ἀναφανδὸν Ὅμηρος γράφει

ὅς ποτε μαινομένοιο Διωνύσοι τιθηνὰς
σεῦε κατ' ἡγάθεον Νυσήιον· αἱ δ' ἅμα πᾶσαι
θύσθλα χαμαὶ κατέχευαν ὑπ' ἀνδροφόνοιο Λυκούργου.

3 Ἄξιος ὡς ἀληθῶς Σωκρατικῆς διατριβῆς ὁ Εὐριπίδης εἰς τὴν
ἀλήθειαν ἀπιδὼν καὶ τοὺς θεατὰς ὑπεριδὼν, ποτὲ μὲν τὸν Ἀπόλ-
λωνα,

ὅς μεσομφάλους ἔδρας
ναίει βροτοῖσι στόμα νέμων σαφέστατα,

διελέγχων,

4 κείνῳ πειθόμενος τὴν τεκοῦσαν ἔκτανον,
ἐκεῖνον ἠγεῖσθ' ἀνόσιον καὶ κτείνετε·
ἐκεῖνος ἤμαρτ', οὐκ ἐγώ,
ἀμαθέστερος ὢν τοῦ καλοῦ καὶ τῆς δίκης,

10. Μενάνδρου, ἀπόσπασμα 245, 2-6. Βλ. Ἰουστίνου, *Περὶ μοναρχίας* 5.

11. Ἰλιάς Φ, 394. 421.

νεία τῆς πλάνης, λέγοντας γι' αὐτὸ συνετῶς·

ἄν ὁ ἄνθρωπος προσελκύη τὸν Θεὸ
 μὲ κύμβαλα, ὅπου θέλει,
 αὐτὸς ποὺ κάμει τοῦτο, εἶναι ἀνώτερος τοῦ Θεοῦ·
 ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι ἐπινοήματα τῶν ἀνθρώπων,
 ὄργανα βίας καὶ τόλμης¹⁰.

76,1 Κι' ὄχι μόνο ὁ Μένανδρος, ἀλλὰ καὶ ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Εὐ-
 ριπίδης καὶ πολλοὶ ἄλλοι ποιηταὶ ἐλέγχουν τοὺς θεοὺς σας καὶ
 δὲν διστάζουν νὰ τοὺς λοιδοροῦν ὅσο μποροῦν. Παραδείγματος
 χάριν καλοῦν τὴν Ἀθηνᾶ σκυλόμυγα¹¹ καὶ τὸν Ἥφαιστο κου-
 τσόν¹², ἐνῶ ἡ Ἑλένη λέγει στὴν Ἀφροδίτη,

εἶθε νὰ μὴ γυρίσης ποτέ στὸν Ὀλυμπο μὲ τὰ πόδια σου¹³!

2 Γιὰ τὸν Διόνυσο μάλιστα ὁ Ὅμηρος λέγει ἀνοικτὰ: Ὁ Λυκούρ-
 γος

κάποτε ἐκυνηγοῦσε τὶς τροφούς τοῦ Διονύσου τοῦ
 μαινομένου στὴν ἱερὴ Νύσα· κι' ὅλες τοὺς μαζὶ ἔρριξαν
 κάτω τὰ σήματά τους πιεζόμενες ἀπὸ τὸν φονέα Λυκούρ-
 γο¹⁴.

3 Εἶναι ἄξιος πράγματι τῆς Σωκρατικῆς σχολῆς ὁ Εὐριπίδης, ποὺ
 ἀποβλέποντας στὴν ἀλήθεια καὶ παραβλέποντας τοὺς θεατὰς,
 ἄλλοτε μὲν ἐλέγχει τὸν Ἀπόλλωνα

ὁ ὁποῖος κατοικώντας στὸν ὄμφαλὸ τῆς γῆς
 προσφέρει στοὺς θνητοὺς σαφέστατους χρησμούς·
 4 ὑπακούοντας σ' ἐκεῖνον ἐφόνευσα τὴ μητέρα μου·
 ἐκεῖνον νὰ θεωρῆτε ἔνοχο καὶ νὰ τὸν φονεύσετε,
 ἐκεῖνος ἐγκλημάτησε κι' ὄχι ἐγώ,
 ἀγνοώντας τὸ καλὸ καὶ τὸ δίκαιο¹⁵.

12. *Ιλιάς* Α, 607 κέ.

13. *Ιλιάς* Γ, 407. 14. *Ιλιάς* Ζ, 132–134.

15. Εὐριπίδου, *Ὀρέστεια* 591 ἐ., 594–596, 417.

5 τοτὲ δ' ἔμμανῆ εἰσάγων Ἡρακλέα καὶ μεθύοντα ἀλλαχόθι καὶ
ἄπληστον· πῶς γὰρ οὐχί; Ὅς ἐστιώμενος τοῖς κρέασι

χλωρὰ σῦκ' ἐπήσθιεν
ἄμουσ' ὑλακτῶν ὥστε βαρβάρῳ μαθεῖν.

6 Ἦδη δὲ ἐν Ἴωνι τῷ δράματι γυμνῆ τῆ κεφαλῆ ἐκκυκλεῖ τῷ
θεάτρῳ τοὺς θεοὺς·

πῶς οὖν δίκαιον τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς
γράψαντας αὐτοὺς ἀδικίας ὀφλισκάνειν;
Εἰ δ', οὐ γὰρ ἔσται, τῷ λόγῳ δὲ χρήσομαι,
δίκας βιαίῳν δώσειτ' ἀνθρώποις γάμων,
σὺ καὶ Ποσειδῶν, Ζεὺς δ', ὃς οὐρανοῦ κρατεῖ,
ναοὺς τίνοντες ἀδικίας κενώσετε.

5 Ἄλλοτε πάλι τὸν παρουσιάζει μανιακὸ καὶ ἄλλοτε μεθυσμένο
κι' ἄπληστον. Πῶς δηλαδὴ ὄχι; Ἄφοῦ αὐτὸς χορταίνοντας μὲ
κρέατα

ἔτρωγε γιὰ ἐπιδόρπιο ἄγουρα σῦκα
γαβγίζοντας παράφωνα σὰν ἓνας βάρβαρος¹⁶.

6 Τέλος στὸ δράμα τοῦ Ἴων παρουσιάζει στοὺς θεατὰς τοὺς
θεοὺς μὲ γυμνὴ κεφαλὴ·

Πῶς εἶναι λοιπὸν δίκαιο ἐσεῖς ποὺ ἐγράψατε τοὺς νόμους
γιὰ τοὺς θνητοὺς νὰ κατηγορῆσθε οἱ ἴδιοι γι' ἀδικία;
Ἄν ὅμως, κάτι ποὺ δὲν θὰ συμβῆ, ἀπλῶς ὑπόθεσι κάμω,
τιμωρηθῆτε ἀπὸ ἀνθρώπους γι' ἀνόμους ἔρωτες,
ἐσὺ κι' ὁ Ποσειδῶν κι' ὁ Ζεὺς ποὺ κυριαρχεῖ στὸν οὐρανό,
ἐκτίοντας τὴν τιμωρία, ἀδειάσετε τοὺς ναοὺς σας¹⁷.

16. Εὐριπίδου, ἀπόσπασμα 907.

17. Ἴων 442-447.

Η'

〈 ΟΤΙ ΑΙ ΘΕΙΑΙ ΓΡΑΦΑΙ ΣΩΤΗΡΙΑΣ ΕΙΣΙΝ ΟΔΟΙ 〉

77,1 Ὡρα τοίνυν τῶν ἄλλων ἡμῖν τῇ τάξει προδιηγουμένων ἐπὶ τὰς προφητικὰς ἰέναι γραφάς· καὶ γὰρ οἱ χρησμοὶ τὰς εἰς τὴν θεοσέβειαν ἡμῖν ἀφορμὰς ἐναργέστατα προτείνοντες θεμελιοῦσι τὴν ἀλήθειαν· γραφαὶ δὲ αἱ θεῖαι καὶ πολιτεῖαι σώφρονες σύντομοι σωτηρίας ὁδοί· γυμναὶ κομμωτικῆς καὶ τῆς ἐκτὸς καλλιφωνίας καὶ στωμυλίας καὶ κολακειάς ὑπάρχουσαι ἀνιστῶσιν ἀγχόμενον ὑπὸ κακίας τὸν ἄνθρωπον, ὑπερείδουσαι τὸν ὄλισθον τὸν βιωτικόν, μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ φωνῇ πολλὰ θεραπεύουσαι, ἀποτρέπουσαι μὲν ἡμᾶς τῆς ἐπιζημίου ἀπάτης, προτρέπουσαι δὲ ἐμφανῶς εἰς προὔπτον σωτηρίαν.

2 Αὐτίκα γοῦν ἢ προφητὶς ἡμῖν ἀσάτω πρώτη Σίβυλλα τὸ ἄσμα τὸ σωτήριον·

οὗτος ἰδοὺ πάντ' ἐστὶ σαφής, ἀπλάνητος ὑπάρχει·
ἔλθετε, μὴ σκοτίνην δὲ διώκετε καὶ ζόφον αἰεὶ.
Ἡελίου γλυκυδερκές, ἰδοὺ, φάος ἔξοχα λάμπει.
Γνωῖτε δὲ κατθέμενοι σοφίην ἐν στήθεσιν ὑμῶν.
Εἷς Θεὸς ἐστὶ βροχάς, ἀνέμους, σεισμοὺς τ' ἐπιπέμπων,
ἀστεροπάς, λιμούς, λοιμοὺς καὶ κήδεα λυγρὰ
καὶ νιφετούς, κρύσταλλα· τί δὴ καθ' ἐν ἐξαγορεύω;
Οὐρανοῦ ἠγεῖται, γαίης κρατεῖ, αὐτὸς ὑπάρχει.

3 Ἐνθέως σφόδρα τὴν μὲν ἀπάτην ἀπεικάζουσα τῷ σκότει, τὴν δὲ τοῦ Θεοῦ γνωῖσιν ἠλίω καὶ φωτί, ἄμφω δὲ παραθεμένη τῇ συγ-

〈 ΟΙ ΘΕΙΕΣ ΓΡΑΦΕΣ ΕΙΝΑΙ ΟΔΟΙ ΣΩΤΗΡΙΑΣ 〉

77,1 Εἶναι λοιπὸν ὥρα, ἀφοῦ διεξήλθαμε μὲ τὴ σειρά τὰ ἄλλα, νὰ μεταβοῦμε στὶς προφητικὲς γραφές. Διότι οἱ εἰδωλολατρικοὶ χρησιμοί, ποὺ μᾶς δείχνουν καθαρῶτατα τὶς ἀφορμὲς πρὸς τὴ θεοσέβεια, θεμελιώνουν τὴν ἀλήθεια, ἐνῶ οἱ θεῖες Γραφές καὶ οἱ ἐνάρετοι βίοι εἶναι σύντομοι δρόμοι πρὸς τὴ σωτηρία¹. γυμνὲς ἀπὸ τὴν κομμωτικὴ κι' ἔξω ἀπὸ τὴν καλλιφωνία, τὴν εὐφράδεια καὶ τὴν κολακεία, ἀνυψώνουν τὸν ἄνθρωπο ποὺ καταπιέζεται ἀπὸ τὴν κακία, στερεώνοντας τὸν βιοτικὸ ὄλισθο, θεραπεύοντας πολλὰ μὲ μιὰ καὶ τὴν αὐτὴ φωνή, ἀποτρέποντάς μας ἀπὸ τὴν ἐπιζήμια ἀπάτη καὶ προτρέποντάς μας μὲ σαφήνεια πρὸς τὴν προσφερομένη σωτηρία.

2 Ἔτσι λοιπὸν ἄς μᾶς ψάλῃ πρώτη ἡ προφήτις Σίβυλλα τὸ σωτήριο ἄσμα:

Αὐτός, ἰδοῦ, εἶναι ἐντελῶς σαφής, ἀπλάνευτος·
ἐλθετε, μὴ ἐπιδιώκετε τὸ σκότος καὶ τὸν ζόφο πάντοτε.
Ἴδου, τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, γλυκὸ στὴν ὄψι, λάμπει ἔξοχα.
Γνωρίσατέ το, ἀφοῦ βάλετε στὴν καρδιά σας τὴ σοφία.
Ἕνας Θεὸς ὑπάρχει, ποὺ στέλλει βροχές, ἀνέμους,
σεισμούς, ἀστραπές, λιμούς, λοιμούς καὶ θλιβερὲς κηδεῖες
καὶ χιόνια, κρύσταλλα· γιατί νὰ τὰ ἀπαριθμῶ ἓνα ἓνα;
Διευθύνει τὸν οὐρανό, κυβερνᾷ τὴ γῆ, αὐτὸς ὑπάρχει.

3 Ἔτσι μὲ θεῖα ἔμπνευσι παραβάλλει τὴν ἀπάτη μὲ τὸ σκότος, τὴν δὲ γινῶσι τοῦ Θεοῦ παρομοιάζει μὲ τὸν ἥλιο καὶ τὸ

1. Βλ. τὴν ἴδια ἔκφρασι στὸν *Παιδαγωγὸν* 1,3,9,4.

κρίσει τὴν ἐκλογὴν διδάσκει· τὸ γὰρ ψεῦδος οὐ ψιλῆ τῆ παραθέσει
τάληθοῦς διασκεδάννυται, τῆ δὲ χρήσει τῆς ἀληθείας ἐκβιαζόμενον
φυγαδεύεται.

78,1 Ἰερεμίας δὲ ὁ προφήτης ὁ πάνσοφος, μᾶλλον δὲ ἐν Ἰερεμία τὸ
ἅγιον Πνεῦμα, ἐπιδείκνυσι τὸν Θεόν. «Θεὸς ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι»,
φησί, «καὶ οὐχὶ Θεὸς πόρρωθεν. Εἰ ποιήσει τι ἄνθρωπος ἐν κρυ-
φαίοις, καὶ ἐγὼ οὐκ ὄψομαι αὐτόν; Οὐχὶ τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὴν γῆν
2 ἐγὼ πληρῶ; Λέγει Κύριος». Πάλιν δὲ αὖ διὰ Ἡσαΐου «τίς μετρή-
σει», φησί, «τὸν οὐρανὸν σπιθαμῆ καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί;».
Ἦν ὁρα τὸ μέγεθος τοῦ Θεοῦ καὶ καταπλάγηθι. Τοῦτο προσκυνήσω-
μεν, ἐφ' οὗ φησιν ὁ προφήτης «ἀπὸ προσώπου σου ὄρη τακῆσον-
ται, ὡς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τήκεται κηρός». Οὗτος, φησίν, ἐστὶν
ὁ Θεός, «οὗ θρόνος μὲν ἐστὶν ὁ οὐρανός, ὑποπόδιον δὲ ἡ γῆ», «ὃς
3 ἐὰν ἀνοίξῃ τὸν οὐρανόν, τρόμος σε λήψεται». Βούλει καὶ περὶ τῶν
εἰδώλων ἀκοῦσαι τί φησιν ὁ προφήτης οὗτος; «Παραδειγματισθή-
σονται ἔμπροσθεν τοῦ ἡλίου καὶ ἔσται τὰ θνησιμαῖα αὐτῶν βρώμα-
τα τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῖς θηρίοις τῆς γῆς, καὶ σαπή-
σεται ὑπὸ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἃ αὐτοὶ ἠγάπησαν καὶ οἷς αὐ-
4 τοὶ ἐδούλευσαν, καὶ ἔμπρησθήσεται ἡ πόλις αὐτῶν». Φθαρῆσεσθαι
δὲ καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ τὸν κόσμον σὺν καὶ αὐτοῖς λέγει «ἡ γῆ»,
φησί, «παλαιωθήσεται καὶ ὁ οὐρανὸς παρελεύσεται», «τὸ δὲ ρῆμα
Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα».

79,1 Τί δὲ ὅταν πάλιν ἑαυτὸν δεικνύει ὁ Θεὸς βουληθῆ διὰ Μωυ-
σέως; «Ἴδετε ἴδετε ὅτι ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς ἕτερος πλὴν
ἐμοῦ. Ἐγὼ ἀποκτενῶ καὶ ζῆν ποιήσω· πατάξω καὶ ἐγὼ ἰάσομαι, καὶ

2. Σιβυλλικοὶ Χρησμοί, ἀπόσπασμα 1,28–35.

3. Ἰερ. 23,23ε. 4. Ἦσ. 40,12.

φῶς, καὶ παραθέτοντας τὶς δυὸ ἔννοιες μαζί, μὲ τὴ σύγκρισι διδάσκει τὸν τρόπο ἐκλογῆς· διότι τὸ ψεῦδος δὲν διασκορπίζεται μὲ μόνη τὴν παράθεσι τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ φυγαδεύεται ἐκβιαζόμενο ἀπὸ τὴν χρῆσι τῆς ἀληθείας.

78,1 Ὁ Ἱερεμίας, ὁ πάνσοφος προφήτης, ἦ μᾶλλον τὸ ἅγιο Πνεῦμα μέσα στὸν Ἱερεμία, μᾶς ἐπιδεικνύει τὸν Θεό. Λέγει· «Ἐγὼ εἶμαι ὁ Θεὸς ὁ πλησίον καὶ ὄχι ὁ θεὸς ὁ μακρινός. Μπορεῖ νὰ κάμη κάποιος ἄνθρωπος κάτι κρυφά, κι' ἐγὼ νὰ μὴ τὸν ἰδῶ; Δὲν γεμίζω τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὴ γῆ ἐγώ; Λέγει ὁ Κύριος»³. Ἐπίσης πάλι λέγει διὰ τοῦ Ἡσαΐα· «ποιός μπορεῖ νὰ μετρήσῃ τὸν οὐρανὸ μὲ τὴν πιθαμῆ καὶ ὅλη τὴ γῆ μὲ τὴν παλάμη του;»⁴. Βλέπε τὸ μέγεθος τοῦ Θεοῦ καὶ μείνε κατάπληκτος. Αὐτὸν ὡς προσκυνήσωμε, περὶ τοῦ ὁποίου λέγει ὁ προφήτης, «ἐνώπιόν σου τὰ ὄρη θὰ λειώσουν, ὅπως ἐμπρὸς στὴ φωτιὰ λυώνει τὸ κερί»⁵. Αὐτὸς εἶναι ὁ Θεός, λέγει, «ὁ ὁποῖος θρόνο μὲν ἔχει τὸν οὐρανό, ὑποπόδιο δὲ τὴ γῆ»⁶, «ὁ ὁποῖος, ἂν ἀνοίξῃ τὸν οὐρανό, θὰ σὲ καταλάβῃ τρόμος»⁷. Θέλεις ν' ἀκούσῃς τί λέγει ὁ προφήτης τοῦτος καὶ γιὰ τὰ εἰδωλα; «Θὰ ἐκτεθοῦν ἐμπρὸς στὸν ἥλιο καὶ τὰ πτώματά τους θὰ γίνουν τροφὴ στὰ πτηνὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ στὰ θηρία τῆς γῆς, καὶ θὰ σαποῦν ἀπὸ τὴν ἐπίδρασι τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης αὐτὰ τὰ ὄργανα τὰ ὁποῖα αὐτοὶ ἀγάπησαν καὶ στὰ ὁποῖα αὐτοὶ ἔγιναν δοῦλοι, καὶ θὰ πυρποληθῇ ἡ πόλις των»⁸. Προσθέτει μάλιστα ὅτι θὰ φθαροῦν καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ ὁ κόσμος μαζί μὲ αὐτόν· «ἡ γῆ θὰ παλαιωθῇ καὶ ὁ οὐρανὸς θὰ παρέλθῃ»⁹, «ἀλλὰ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου θὰ μένη στὸν αἰῶνα»¹⁰.

79,1 Καὶ τί λέγει, ὅταν πάλι ὁ Θεὸς θελήσῃ νὰ φανερωθῇ διὰ τοῦ Μωυσέως; «Ἰδέτε, ἰδέτε, ὅτι ἐγὼ εἶμαι καὶ δὲν ὑπάρχει ἄλλος Θεὸς ἐκτὸς ἀπὸ ἐμένα. Ἐγὼ ἀποκτείνω καὶ ζωοποιῶ· ἐγὼ κτυπῶ καὶ θεραπεύω, καὶ δὲν ὑπάρχει κανεὶς πού θὰ σᾶς ἐλευ-

5. Ἡσ. 64,1ε. 6. Ἡσ. 66,1. 7. Ἡσ. 64,1.

8. Ἱερ. 8,2,41,20. 4,26. 9. Ἡσ. 51,6. Ματθ. 24,35.

10. Ἡσ. 40,8.

2 οὐκ ἔστιν ὃς ἐξελεῖται ἐκ τῶν χειρῶν μου». Ἄλλα καὶ ἐτέρου ἐπα-
 κοῦσαι θέλεις χρησιμωδοῦ; Ἐχεις τὸν χορὸν πάντα τὸν προφητι-
 κόν, τοὺς συνθιασώτας τοῦ Μωυσέως. Τί φησιν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον διὰ Ὡσηέ; Οὐκ ὀκνήσω λέγειν «ἰδοῦ, ἐγὼ στερεῶν βρον-
 τὴν καὶ κτιζὼν πνεῦμα», οὗ αἱ χεῖρες τὴν στρατιὰν τοῦ οὐρανοῦ
 3 ἐθεμελίωσαν. Ἔτι δὲ καὶ διὰ Ἡσαΐου (καὶ ταύτην ἀπομνημονεύσω
 σοι τὴν φωνήν)· «ἐγὼ εἰμι, ἐγὼ εἰμι», φησίν, «ὁ Κύριος ὁ λαλῶν
 δικαιοσύνην καὶ ἀναγγέλλων ἀλήθειαν· συνάχθητε καὶ ἤκετε· βου-
 λεύσασθε ἅμα, οἱ σφίζόμενοι ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Οὐκ ἔγνωσαν οἱ αἴ-
 ρροντες τὸ ξύλον γλύμμα αὐτῶν, καὶ προσευχόμενοι θεοῖς οἱ οὐ
 4 σώσουσιν αὐτούς». Εἰθ' ὑποβάς «ἐγὼ», φησίν, «ὁ Θεός, καὶ οὐκ
 ἔστι πλὴν ἐμοῦ δίκαιος, καὶ σωτὴρ οὐκ ἔστι πάρεξ ἐμοῦ· ἐπιστρά-
 φητε πρὸς με καὶ σωθήσεσθε οἱ ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς. Ἐγὼ εἰμι ὁ
 5 Θεὸς καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος· κατ' ἐμαντοῦ ὀμνύω». Τοῖς δὲ εἰδωλο-
 λάτραις δυσχεραίνει λέγων· «τίνι ὁμοιώσατε Κύριον; ἢ τίνι
 ὁμοιώματι ὁμοιώσατε αὐτόν; Μὴ εἰκόνα ἐποίησεν τέκτων, ἢ χρυ-
 6 σοχόος χωνεύσας χρυσίον περιεχρύσωσεν αὐτόν;». Καὶ τὰ ἐπὶ τού-
 τοις. Μὴ οὖν ἔτι ὑμεῖς εἰδωλολάτραι, ἀλλὰ κἂν νῦν φυλάξασθε τὰς
 ἀπειλάς· ὀλολύξει γὰρ τὰ γλυπτὰ καὶ τὰ χειροποίητα, μᾶλλον δὲ οἱ
 ἐπ' αὐτοῖς πεποιθότες, ἀναίσθητος γὰρ ἡ ὕλη. Ἔτι φησίν· «ὁ Κύ-
 ριος σείσει πόλεις κατοικουμένας καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην κατα-
 λήσεται τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν».

80,1 Τί σοι σοφίας ἀναγγέλλω μυστήρια καὶ ρήσεις ἐκ παιδὸς
 Ἑβραίου σεσοφισμένου; «Κύριος ἔκτισέν με ἀρχὴν ὁδὸν αὐτοῦ εἰς
 ἔργα αὐτοῦ», καὶ «Κύριος δίδωσι σοφίαν καὶ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ

11. Δευτ. 32,39.

12. Ἄμώς 4,13.

13. Βλ. Ψαλμ. 3,4. Ὡσηέ 13,4. Βλ. Τὰ χωρία καὶ στοὺς Στρωματεῖς 5,14,126.

2 θερώση ἀπὸ τὰ χέρια μου»¹¹. Θέλεις ὁμως ν' ἀκούσης καὶ ἄλλον χρησμοδῶ; Ἔχεις ὀλόκληρον τὸν προφητικὸ χορὸ, τοὺς συντρόφους τοῦ θιάσου τοῦ Μωυσέως. Τί τοὺς λέγει τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ Ὡσηέ; Δὲν θὰ διστάσω νὰ λέγω, «ἰδού, ἐγὼ εἶμαι πού δίνω δύναμι στήν βροντὴ καὶ δημιουργῶ τὸν ἄνεμο»¹²,
 3 καὶ τὰ χέρια μου ἐθεμελίωσαν τὴν στρατιὰ τοῦ οὐρανοῦ¹³. Ἐπίσης καὶ διὰ τοῦ Ἡσαΐου (θὰ σοῦ ὑπενθυμίσω κι' αὐτὴ τὴ φωνή): «ἐγὼ εἶμαι, ἐγὼ εἶμαι», λέγει, «ὁ Κύριος πού ἐκφέρει τὴ δικαιοσύνη καὶ ἀναγγέλλει τὴν ἀλήθεια· συναχθῆτε καὶ ἔλθετε· συσκεφθῆτε μαζὶ ὅσοι σῶζεσθε ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ ἔθνη. Δὲν ἔχουν γνῶσι, ὅσοι ὑψῶνουν τὰ ξύλινα ἀγάλματά τους καὶ προσεῦχονται
 4 τὰ σέ θεοὺς πού δὲν θὰ τοὺς σώσουν»¹⁴. Ἐπειτα παρακάτω λέγει: «ἐγὼ εἶμαι ὁ Θεός, καὶ δὲν ὑπάρχει κανένας δίκαιος ἐκτὸς ἀπὸ ἐμένα, δὲν ὑπάρχει κανένας σωτὴρ ἐκτὸς ἀπὸ ἐμένα· ἐπιστρέψατε πρὸς ἐμένα καὶ θὰ σωθῆτε ἐσεῖς πού ἔρχεσθε ἀπὸ τὰ ἄκρα τῆς γῆς. Ἐγὼ εἶμαι ὁ Θεὸς καὶ δὲν ὑπάρχει ἄλλος· ὀρκίζομαι
 5 στὸν ἐαυτό μου»¹⁵. Στούς εἰδωλολάτρεις ὁμως λέγει μὲ δυσαρέσκεια, «μὲ τί ἀπεικονίσατε τὸν Κύριο; μὲ ποιό ὁμοίωμα τὸν ἀπεικονίσατε; Δὲν εἶναι εἰκόνα πού κατασκεύασε ὁ τεχνίτης ἢ ἄγαλμα πού ὁ χρυσοχόος τὸ περιεχρύσωσε μὲ χωνευμένο
 6 χρυσᾶφι.»¹⁶. Καὶ τὰ λοιπὰ. Νὰ μὴ παραμένετε λοιπὸν ἀκόμη εἰδωλολάτρεις, ἀλλὰ φυλαχθῆτε τουλάχιστον τῶρα ἀπὸ τὴν ἀπειλὴν· διότι θὰ θρηνήσουν τὰ γλυπτὰ καὶ τὰ χειροποίητα, ἢ μᾶλλον ἐκεῖνοι πού πιστεύουν σ' αὐτὰ· διότι ἡ ὕλη εἶναι ἀναίσθητη. Λέγει ἐπίσης: «ὁ Κύριος θὰ σεισῆ τὴν κατοικημένην πόλιν καὶ θὰ καταλάβῃ ὅλη τὴν οἰκουμένην μὲ τὸ χέρι τοῦ σὸν φωληᾶ»¹⁷.

80,1 Τί νὰ σοῦ ἀναφέρω τὰ μυστήρια καὶ τὰ λόγια ἐνὸς Ἑβραίου πού ἔχει λάβει τὴ σοφία ἀπὸ παιδί; «Ὁ Κύριος μὲ ἔκτισε ὡς ἀρχὴ τῶν ὁδῶν τοῦ πρὸς τὰ ἔργα του»¹⁸, καὶ «ὁ Κύριος δίδει σοφία καὶ ἀπὸ τὸ πρόσωπό του προέρχεται γνῶσις καὶ σύνε-

14. Ἡσ. 45,19. 15. Ἡσ. 45,21-23.

16. Ἡσ. 40,18ε. 17. Ἡσ. 10,14.

18. Παρμ. 8,22.

2 γνῶσις καὶ σύνεσις». «Ἔως πότε, ὀκνηρέ, κατάκεισαι; Πότε δὲ ἐξ
 ὕπνου ἐγερθήσῃ; Ἐὰν δὲ ἄοκνος ᾖς, ἤξει σοι ὡσπερ πηγὴ ὁ ἀμητός
 σου», ὁ λόγος ὁ πατρικός, ὁ ἀγαθὸς λύχνος, ὁ Κύριος ἐπάγων τὸ
 3 φῶς, τὴν πίστιν πᾶσι καὶ σωτηρίαν. «Κύριος» γὰρ «ὁ ποιήσας τὴν
 γῆν ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ», ὡς φησιν Ἰερεμίας, «ἀνώρθωσε τὴν οἰκου-
 μένην ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ». Ἀποπεσόντας γὰρ ἡμᾶς ἐπὶ τὰ εἰδωλα,
 4 ἢ σοφία, ἣ ἐστὶν ὁ Λόγος αὐτοῦ, ἀνορθοῖ ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν. Καὶ
 αὕτη πρώτη τοῦ παραπτώματος ἀνάστασις. Ὅθεν ἀποτρέπων εἰ-
 δωλολατρίας ἀπάσης ὁ θεσπέσιος παγκάλως ἀνακέκραγε Μου-
 σῆς· «Ἄκουε Ἰσραὴλ· Κύριος ὁ Θεός σου, Κύριος εἷς ἐστι», καὶ
 «Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις»·
 5 νῦν δὴ οὖν σύνετε, ὦ ἄνθρωποι, κατὰ τὸν μακάριον ψαλμωδὸν
 ἐκεῖνον τὸν Δαβίδ· «δράξασθε παιδείας, μὴ ποτε ὀργισθῆ Κύριος,
 καὶ ἀπολεῖσθε ἐξ ὁδοῦ δικαίας, ὅταν ἐκκαυθῆ ἐν τάχει ὁ θυμὸς αὐ-
 τοῦ. Μακάριοι πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτῷ».

81,1 Ἦδη δὲ ὑπεροικτείρων ἡμᾶς ὁ Κύριος τὸ σωτήριον ἐνδίδωσι
 μέλος, οἷον ἐμβατήριον ρυθμόν· «υἱοὶ ἀνθρώπων, ἕως πότε βαρυ-
 κάρδιοι; Ἴνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα καὶ ζητεῖτε ψεῦδος;». Τίς οὖν
 2 ἢ ματαιότης καὶ τί τὸ ψεῦδος; Ὁ ἅγιος ἀπόστολος τοῦ Κυρίου τοῦς
 Ἕλληνας αἰτιώμενος ἐξηγήσεται σοι· «ὅτι, γνόντες τὸν Θεόν, οὐχ
 ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ ἠύχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς
 διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἥλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐν ὁμοιώμα-
 τι εἰκόνοσ φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει, παρὰ τὸν
 3 κτίσαντα». Καὶ μὴν ὁ γε Θεὸς οὗτος, ὃς «ἐν ἀρχῇ ἐποίησε τὸν οὐ-
 ρανὸν καὶ τὴν γῆν»· σὺ δὲ τὸν μὲν Θεὸν οὐ νοεῖς, τὸν δὲ οὐρανὸν

19. Παρμ. 2,6. · 20. Παρμ. 6,9·11.

21. Ἰερ. 10,12.

22. Δευτ. 6,4·13.

2 σις»¹⁹. «Ἔως πότε, ὀκνηρέ, θὰ μένης ξαπλωμένος; Πότε θὰ σηκωθῆς ἀπὸ τὸν ὕπνο; Ἐάν εἶσαι ἐπιμελής, ὁ θερισμὸς θὰ σοῦ ἔλθῃ σὰν βρῦσι»²⁰, ὁ πατρικὸς Λόγος, ὁ ἀγαθὸς λύχνος, ὁ Κύριος ποὺ παρέχει τὸ φῶς, τὴν πίστι καὶ τὴ σωτηρία σὲ ὅλους.

3 Διότι, ὅπως λέγει ὁ Ἰερεμίας: «αὐτὸς ποὺ κατεσκεύασε τὴ γῆ μὲ τὴ δύναμί του, ἀνώρθωσε τὴν οἰκουμένη μὲ τὴ σοφία του»²¹. Διότι, ἐπειδὴ περιεπέσαμε στὰ εἰδωλα, ἡ σοφία, ποὺ εἶναι ὁ

4 Λόγος του, μᾶς ἀνορθώνει πρὸς τὴν ἀλήθεια. Κι' αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη ἀνάστασις ἀπὸ τὸ παράπτωμα. Ἔτσι, ὁ θεσπέσιος Μωυσῆς, γιὰ νὰ μᾶς ἀποτρέψῃ ἀπὸ κάθε εἰδωλολατρία ἀνέκραξε μὲ θαυμάσιο τρόπο: «Ἄκουε Ἰσραήλ· ὁ Κύριος εἶναι ὁ Θεός σου, εἶναι ὁ μοναδικὸς Κύριος» καὶ «τὸν Κύριο τὸν Θεό σου θὰ

5 προσκυνήσῃς καὶ μόνο αὐτὸν θὰ λατρεύσῃς»²². Συνετισθῆτε λοιπὸν τώρα, ἄνθρωποι, σύμφωνα μὲ τὸν μακάριο ἐκεῖνο ψαλμῶδὸ Δαβίδ: «Λάβετε παιδεία, μὴ τυχὸν καὶ ὀργισθῆ ὁ Κύριος καὶ ἀπολεσθῆτε ἔξω ἀπὸ τὴν δικαία ὁδὸ, ὅταν ξαφνικὰ ἀνάψῃ ὁ θυμὸς του. Μακάριοι εἶναι ὅλοι ὅσοι ἔχουν ἐμπιστοσύνη σ' αὐτόν»²³.

81,1 Τώρα ὁμως ὁ Κύριος ἀπὸ μεγάλο ἔλεος γιὰ μᾶς τονίζει τὸ σωτηριῶδες μέλος, σὰν πολεμικὸ ἐμβατήριον: «Υἱοὶ ἀνθρώπων, ἔως πότε θὰ εἶστε βαρυκάρδιοι; Γιατί ἀγαπάτε τὴν ματαιότητα

2 καὶ ζητεῖτε τὸ ψεῦδος;»²⁴. Ποιὰ λοιπὸν εἶναι ἡ ματαιότης καὶ ποιό τὸ ψεῦδος; Ὁ ἅγιος ἀπόστολος τοῦ Κυρίου, κατηγορώντας τοὺς Ἕλληνες, θὰ σοῦ ἐξηγήσῃ: «διότι, ἐνῶ ἐγνώρισαν τὸν Θεό, δὲν τὸν ἐδόξασαν οὔτε τὸν εὐχαρίστησαν ὡς Θεό, ἀλλ' ἀκολούθησαν τοὺς ματαίους διαλογισμούς τους καὶ μετέτρεψαν τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ σὲ εἰδωλο ποὺ παριστάνει φθαρτὸ ἄνθρωπο,

3 κι' ἐλάτρευσαν τὴν κτίσι παρὰ τὸν κτίσαντα»²⁵. Κι' ἐνῶ αὐτὸς εἶναι ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος «στὴν ἀρχὴ ἔκαμε τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ»²⁶, ἐσὺ τὸν μὲν Θεὸ δὲν τὸν καταλαβαίνει, προσκυνεῖς

23. Ψαλμ. 2,12. 24. Ψαλμ. 4,3.

25. Ρωμ. 1,21· 23–25. 26. Γεν. 1,1.

4 προσκυνεῖς, καὶ πῶς οὐκ ἀσεβεῖς; Ἦκουε πάλιν προφήτου λέγοντος· «ἐκλείψει μὲν ὁ ἥλιος καὶ ὁ οὐρανὸς σκοτισθήσεται, λάμψει δὲ ὁ παντοκράτωρ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται καὶ οἱ οὐρανοὶ εἰλιγῆσονται ὡς δέρρις ἐκτεινόμενοι καὶ συστελλόμενοι» (αὗται γὰρ αἱ προφητικαὶ φωναὶ) «καὶ ἡ γῆ φεύξεται ἀπὸ προσώπου Κυρίου».

4 ὅμως τὸν οὐρανὸ; Πῶς λοιπὸν δὲν ἀσεβεῖς; Ἦκουε πάλι τὸν προφήτη πού λέγει, «θὰ ἐκλείψῃ μὲν ὁ ἥλιος καὶ ὁ οὐρανὸς θὰ σκοτισθῇ, θὰ λάμψῃ δὲ ὁ παντοκράτωρ στὸν αἰῶνα, οἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν θὰ σαλευθοῦν καὶ οἱ οὐρανοὶ θὰ ἀναποδογυρισθοῦν²⁷, ἐκτεινόμενοι καὶ συστελλόμενοι σὰν δερμάτινος τάπης (διότι αὐτοὶ εἶναι οἱ προφητικοὶ λόγοι) «καὶ ἡ γῆ θὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Κυρίου»²⁸.

---

27. Οἱ οὐρανοὶ εἰλιγήσονται σημαίνει κατὰ λέξι ὅτι οἱ οὐρανοὶ θὰ τυλιχθοῦν καὶ θὰ ξετυλιχθοῦν σὰν ἓνας τάπης.

28. Βλ. Ἦσ. 13,10. Ἰεζ. 32,7. Ματθ. 24,29. Ἦσ. 34,4. Ψαλμ. 103,2. Ἰωήλ 2,10.

〈 Η ΔΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΛΗΣΙΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ 〉

82,1 Καὶ μυρίας ἂν ἔχοιμί σοι γραφᾶς παραφέρειν, ὧν οὐδὲ «κεραία
 παρελεύσεται μία», μὴ οὐχὶ ἐπιτελῆς γενομένη· «τὸ γὰρ στόμα Κυ-
 ρίου», τὸ ἅγιον Πνεῦμα, «ἐλάλησε ταῦτα». «Μὴ τοίνυν μηκέτι»,
 φησὶν, «υἱέ μου, ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, μηδ' ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ
 2 ἐλεγχόμενος». Ὡ τῆς ὑπερβαλλούσης φιλανθρωπίας· οὐδ' ὡς
 3 μαθηταῖς ὁ «πατὴρ δὲ ὡς ἡπιος» νοθετεῖ υἱούς. Εἶτα Μωυσεῖς μὲν
 ὁμολογεῖ «ἔμφοβος εἶναι καὶ ἔντρομος», ἀκούων περὶ τοῦ Λόγου,
 σὺ δὲ τοῦ Λόγου ἀκροώμενος τοῦ θείου οὐ δέδιας; Οὐκ ἄγωνιάς;
 Οὐχὶ ἅμα τε εὐλαβῆ καὶ σπεύδεις ἐκμαθεῖν, τουτέστι σπεύδεις εἰς
 σωτηρίαν, φοβούμενος τὴν ὀργὴν, ἀγαπήσας τὴν χάριν, ζηλώσας
 τὴν ἐλπίδα, ἵνα ἐκκλίνης τὴν κρίσιν;

4 Ἦκετε ἤκετε, ὦ νεολαία ἢ ἐμῆ· «ἦν γὰρ μὴ αὖθις ὡς τὰ παι-
 δία γένησθε καὶ ἀναγεννηθῆτε», ὡς φησὶν ἡ Γραφή, τὸν ὄντως
 Πατέρα οὐ μὴ ἀπολάβητε, «οὐδ' οὐ μὴ εἰσελεύσεσθέ ποτε εἰς τὴν
 βασιλείαν τῶν οὐρανῶν». Πῶς γὰρ εἰσελθεῖν ἐπιτέτραπται τῷ
 5 ξένῳ; Ἄλλ' ὅταν, οἴμαι, ἐγγραφῆ καὶ πολιτευθῆ καὶ τὸν πατέρα
 ἀπολάβῃ, τότε ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς γενήσεται, τότε κληρονομησαὶ
 καταξιωθήσεται, τότε τῆς βασιλείας τῆς πατρῶας κοινωνήσεται τῷ
 6 γνησίῳ, τῷ «ἠγαπημένῳ». Αὕτη γὰρ ἡ πρωτότοκος Ἐκκλησία ἡ

1. Ματθ. 5,18. Λουκᾶ 16,17. 2. Ἦσ. 1,20.

3. Παρμ. 3,11. 4. Ματθ. 18,3. Ἰω. 3,5.

〈 Η ΠΡΟΣΚΛΗΣΙΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΔΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ 〉

- 82,1 Θὰ μπορούσα νὰ σοῦ παραθέσω ἀναρίθμητα κείμενα τῶν Γραφῶν, ἀπό τὰ ὁποῖα «οὔτε μία κεραία δὲν πρόκειται νὰ παρέλθῃ»¹ χωρὶς νὰ ἐκπληρωθῇ· «διότι αὐτὰ τὰ ἐξέφερε τὸ στόμα τοῦ Κυρίου», τὸ ἅγιο Πνεῦμα². «Νὰ μὴ ἀδιαφορῆς λοιπὸν πλέον, υἱέ μου, γιὰ τὴν παιδεία τοῦ Κυρίου οὔτε νὰ ἀποθαρρύνεσαι ἀπὸ τοὺς ἐλέγχους του»³. Τί ὑπερβολικὴ φιλανθρωπία πὺ δείχνει! Δὲν νοθετεῖ ὅπως ὁ διδάσκαλος τοὺς μαθητὰς οὔτε ὅπως ὁ κύριος τοὺς δούλους οὔτε ὅπως ὁ Θεὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ «ὅπως ὁ στοργικὸς πατέρας» νοθετεῖ τοὺς υἱούς.
- 3 Ἐπειτα ὁ μὲν Μωυσῆς ὁμολογεῖ «ὅτι εἶναι φοβισμένος καὶ ἔντρομος», ὅταν ἄκουσε περὶ τοῦ Λόγου, ἐσὺ ὅμως πὺ ἀκούεις τὸν ἴδιο τὸν θεῖο Λόγο δὲν φοβεῖσαι; Δὲν ἀγωνιᾷς; Δὲν δείχνεις εὐλάβεια καὶ δὲν σπεύδεις νὰ μάθῃς, δηλαδὴ δὲν σπεύδεις στὴ σωτηρία, φοβούμενος τὴν ὀργή, ἀγαπώντας τὴν χάρι, ζηλώνοντας τὴν ἐλπίδα, γιὰ νὰ ξεφύγῃς τὴν κρίσι;
- 4 Ἐλθετε, ἔλθετε, νεολαία δική μου· «διότι, ἂν δὲν γίνετε πάλι σὰν τὰ παιδιά καὶ δὲν ξαναγεννηθῆτε», ὅπως λέγει ἡ Γραφή, δὲν θὰ εὑρετε τὸν πραγματικὸ Πατέρα καὶ «δὲν θὰ εἰσέλθετε στὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν»⁴. Πῶς δηλαδὴ ἐπιτρέπεται στὸν ξένο νὰ εἰσέλθῃ; Νομίζω ὅτι αὐτὸ γίνεται, ὅταν ἐγγραφῇ καὶ γίνῃ πολίτης καὶ ἀποκτήσῃ Πατέρα, τότε θὰ ἔλθῃ στὰ ἀγαθὰ τοῦ Πατρός, τότε θὰ καταξιωθῇ νὰ κληρονομήσῃ, τότε θὰ μετάρχη τῆς πατρικῆς βασιλείας μαζί μὲ τὸν γνήσιο «τὸν ἀγαπημένο»⁵. Διότι αὐτὴ εἶναι ἡ πρωτότοκη Ἐκκλησία πὺ ἀποτελεῖ-

5. Βλ. Ματθ. 3,17. Μάρκ. 1,11. Λουκᾶ 3,22. Ἰω. 1,34.

ἐκ πολλῶν ἀγαθῶν συγκειμένη παιδίῳ· ταῦτ' ἔστι τὰ «πρωτότοκα τὰ ἐναπογεγραμμένα ἐν οὐρανοῖς» καὶ τοσαύταις «μυριάσιν ἀγ-
7 γέλων» συμπανηγυρίζοντα· πρωτότοκοι δὲ παῖδες ἡμεῖς οἱ τρόφιμοι τοῦ Θεοῦ, οἱ τοῦ «πρωτοτόκου» γνήσιοι φίλοι, οἱ πρῶτοι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τὸν Θεὸν νενοηκότες, οἱ πρῶτοι τῶν ἀμαρτιῶν ἀπεσπασμένοι, οἱ πρῶτοι τοῦ διαβόλου κεχωρισμένοι.

83,1 Νυνὶ δὲ τοσοῦτω τινές εἰσιν ἀθεώτεροι, ὅσῳ φιλανθρωπότερος ὁ Θεός· ὁ μὲν γὰρ ἐκ δούλων υἱοῦς ἡμᾶς γενέσθαι βούλεται, οἱ δὲ καὶ υἱοὶ γενέσθαι ὑπερηφανήκασιν. Ὡ τῆς ἀπονοίας τῆς πολ-
2 λῆς· τὸν Κύριον ἐπαισχύνεσθε. Ἐλευθερίαν ἐπαγγέλλεται, ὑμεῖς δὲ εἰς δουλείαν ἀποδιδράσκετε. Σωτηρίαν χαρίζεται, ὑμεῖς δὲ εἰς ἄνθρωπον ὑποφέρεσθε. Ζωὴν δωρεῖται αἰώνιον, ὑμεῖς δὲ τὴν κόλασιν ἀναμένετε, καὶ τὸ πῦρ δὲ προσκοπεῖτε, «ὃ ἤτοιμάσεν ὁ Κύριος
3 τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ». Διὰ τοῦτο ὁ μακάριος ἀπόστολος «μαρτύρομαι ἐν Κυρίῳ», φησὶν, «μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν, καθὼς καὶ τὰ ἔθνη περιπατεῖ ἐν ματαιότητι τοῦ νοῦς αὐτῶν, ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ ὄντες καὶ ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν· οἵτινες ἑαυτοὺς παρέδωκαν ἀπηλγηκότες τῇ ἀσελγείᾳ εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης καὶ πλεονεξίας».

84,1 Τοιούτου μάρτυρος ἐλέγχοντος τὴν τῶν ἀνθρώπων ἄνοιαν καὶ Θεὸν ἐπιβοωμένου, τί δὴ ἕτερον ὑπολείπεται τοῖς ἀπίστοις ἢ κρίσις καὶ καταδίκη; Οὐ κάμνει δὲ ὁ Κύριος παραινῶν, ἐκφοβῶν, προτρέπων, διεγείρων, νουθετῶν· ἀφυπνίζει γέ τοι καὶ τοῦ σκότους αὐ-
2 τοῦ τοὺς πεπλανημένους διανίστησιν· «ἔγειρε», φησὶν, «ὁ καθεύδων καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστὸς Κύ-

6. Ἐβρ. 12,22ε.

7. Ρωμ. 8,29.

ται ἀπὸ πλῆθος ἀγαθῶν παιδιῶν· «αὐτὰ εἶναι τὰ πρωτότοκα τὰ ἐγγεγραμμένα στὴν οὐράνια πολιτεία ποὺ πανηγυρίζουν μαζί με 7 τόσες «μυριάδες ἀγγέλων»⁶. Πρωτότοκα παιδιά εἴμαστε ἡμεῖς οἱ τρόφιμοι τοῦ Θεοῦ, οἱ γνήσιοι φίλοι τοῦ πρωτοτόκου⁷, οἱ πρῶτοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ κατενόησαν τὸν Θεό, οἱ πρῶτοι ποὺ ἀποσπάσθηκαν ἀπὸ τὶς ἁμαρτίες, οἱ πρῶτοι ποὺ ἐχωρίσθηκαν ἀπὸ τὸν διάβολο.

83,1 Τώρα ὅμως μερικοὶ εἶναι τόσο ἀθεώτεροι, ὅσο φιλανθρω-
 πότερος εἶναι ὁ Θεός· διότι αὐτὸς μὲν θέλει νὰ γίνωμε ἀπὸ δού-
 2 λοι υἱοί, ἐνῶ ἐκεῖνοι δὲν καταδέχονται νὰ γίνουν υἱοί. Ὡ, τί
 μεγάλη μανία! ἐντρέπεσθε τὸν Κύριο! Ὑπόσχεται ἐλευθερία,
 ἐνῶ ἐσεῖς καταφεύγετε στὴ δουλεία. Χαρίζει σωτηρία, ἐνῶ
 ἐσεῖς ἐμμένετε στὴν κατάστασι τοῦ ἀνθρώπου. Δωρίζει αἰώνια
 ζωὴ, ἐνῶ ἐσεῖς ἀναμένετε τὴν κόλασι, βλέπετε ἐμπρὸς σας «τὸ
 πῦρ ποὺ ἐτοίμασε ὁ Κύριος γιὰ τὸν διάβολο καὶ τοὺς ἀγγέλους
 3 του»⁸. Γι' αὐτὸ ὁ μακάριος ἀπόστολος λέγει, «σᾶς διαβεβαιῶνῶ
 ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, ὅτι δὲν θὰ περιπατῆτε πλέον, ὅπως περι-
 πατοῦν τὰ ἔθνη μέσα στὴ ματαιότητα τοῦ λογισμοῦ τους, καθὼς
 εἶναι σκοτισμένοι στὴ διάνοια καὶ ἀποξενωμένοι ἀπὸ τὴ ζωὴ
 τοῦ Θεοῦ, ἐξ αἰτίας τῆς ἀγνοίας ποὺ τοὺς χαρακτηρίζει, ἐξ αι-
 τίας τῆς πωρώσεως τῆς καρδιάς των, οἱ ὅποιοι, ὄντας ἀπελπι-
 σμένοι, παρέδωσαν τοὺς ἑαυτοὺς των στὴν ἀσέλγεια, στὴ διά-
 πραξι κάθε ἀκαθαρσίας καὶ πλεονεξίας»⁹.

84,1 Ὅταν τέτοιος μάρτυς ἐλέγχει τὴν ἀνοησία τῶν ἀνθρώπων
 καὶ ἐπικαλεῖται τὸν Θεό, τί ἄλλο ἀπομένει στοὺς ἀπίστους παρὰ
 κρίσις καὶ καταδίκη; Ὁ Κύριος ἀσφαλῶς δὲν κουράζεται νὰ
 παραινῆ, νὰ ἐκφοβίσει, νὰ προτρέπη, νὰ διεγείρη, νὰ νουθετῆ.
 2 Ἀφυπνίζει μάλιστα καὶ ἀνυψώνει τοὺς πλανημένους ἀπὸ τὸ
 σκότος τοὺς λέγοντας, «σῆκω ἐσὺ ποὺ κοιμᾶσαι καὶ ἀναστήσου
 ἀπὸ τοὺς νεκρούς, καὶ θὰ σὲ φωτίσει ὁ Χριστὸς ὁ Κύριος»¹⁰, ὁ

8. Ματθ. 25,41.

9. Ἐφ. 4,17-19.

10. Ἐφ. 5,14.

ριος», ὁ τῆς ἀναστάσεως ἡλιος, ὁ «πρὸ ἑωσφόρου» γενόμενος, ὁ
 3 ζῶν ἡλιος χαρισάμενος ἀκτίσιν ἰδίαις. Μὴ οὖν περιφρονεῖτω τις τοῦ
 Λόγου, μὴ λάθῃ καταφρονῶν ἑαυτοῦ. Λέγει γάρ ποῦ ἡ Γραφή·
 «σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τοῦ καρ-
 δίας ὑμῶν ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρα-
 σμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὗ ἐπέειραν οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν δοκιμασίᾳ».

4 Ἡ δὲ δοκιμασία τίς ἐστὶν εἰ θέλεις μαθεῖν, τὸ ἅγιόν σοι Πνεῦμα
 ἐξηγήσεται· «καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου», φησί, «τεσσαράκοντα ἔτη
 διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ταύτῃ καὶ εἶπον· αἰεὶ πλανῶνται τῇ καρ-
 δία· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδοὺς μου, ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ
 μου· εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου».

5 Ὅρατε τὴν ἀπειλήν· ὁρατε τὴν προτροπήν· ὁρατε τὴν τιμὴν· τί
 δὴ οὖν ἔτι τὴν χάριν εἰς ὀργὴν μεταλλάσσομεν καὶ οὐχὶ ἀναπεπτα-
 μέναις ταῖς ἀκοαῖς καταδεχόμενοι τὸν Λόγον ἐν ἀγναῖς ξενοδοχοῦ-
 μεν ταῖς ψυχαῖς τὸν Θεόν; Μεγάλη γὰρ τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἡ χά-
 ρις, ἐὰν σήμερον τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσωμεν· τὸ δὲ σήμερον καθ'
 6 ἐκάστην αὐξεται τὴν ἡμέραν, ἔστ' ἂν ἡ σήμερον ὀνομάζηται. Μέχρι
 δὲ συντελείας καὶ ἡ σήμερον καὶ ἡ μάθησις διαμένει· καὶ τότε ἡ ὄν-
 τως σήμερον, ἡ ἀνελλιπῆς τοῦ Θεοῦ ἡμέρα, τοῖς αἰῶσι συνεκτείνε-
 ται. Αἰεὶ οὖν τῆς φωνῆς ὑπακούωμεν τοῦ θείου Λόγου· ἡ σήμερον
 γὰρ αἰδιος, αἰώνων ἐστὶν εἰκὼν, σύμβολον δὲ τοῦ φωτὸς ἡ ἡμέρα,
 φῶς δὲ ὁ Λόγος ἀνθρώποις, δι' οὗ καταναγάζομεθα τὸν Θεόν.

85,1 Εἰκότως ἄρα πιστεύσασι μὲν καὶ ὑπακούουσιν ἡ χάρις ὑπερ-
 πλεονάσει, ἀπειθήσασι δὲ καὶ πλανωμένοις κατὰ καρδίαν, ὁδοὺς τε
 τὰς κυριακὰς μὴ ἐγνωκόσιν, ἃς εὐθείας ποιεῖν καὶ εὐτρεπίζειν πα-
 ρήγγειλεν Ἰωάννης, τούτοις δὴ προσώχθισεν ὁ Θεὸς καὶ ἀπειλεῖ·

11. Ψαλμ. 109,3.

12. Ἐβρ. 3,7-8.

13. Ἐβρ. 3,9-11. Βλ. καὶ Ψαλμ. 94,8-11.

ἡλιος τῆς ἀναστάσεως, πού δημιουργήθηκε πρὶν ἀπὸ τὸν ἑωσ-
 3 φῶρο¹¹, πού μὲ τὶς ἀκτῖνες τοῦ ἐχάρισε ζωή. Νὰ μὴ περιφρονη
 λοιπὸν κανεὶς τὸν Λόγο, γιὰ νὰ μὴ περιφρονησῆ τὸν ἑαυτὸ τοῦ
 ἀσυναισθήτως. Διότι ἡ Γραφή λέγει κάπου· «ἂν ἀκούσετε
 σήμερα τῆ φωνῆ τοῦ, νὰ μὴ σκληρύνετε τὶς καρδιές σας, ὅπως
 τότε πού μ' ἐπικράνατε τὸν καιρὸ τοῦ πειρασμοῦ στὴν ἔρημο,
 4 ὅταν οἱ πατέρες σας μ' ἐπέειραν»¹². Καὶ ἂν θέλῃς νὰ μάθῃς,
 ποιά εἶναι ἡ δοκιμασία, θὰ σοῦ τὸ ἐξηγήσῃ τὸ ἅγιο Πνεῦμα,
 πού λέγει, «εἶδαν τὰ ἔργα μου σαράντα ἔτη· γι' αὐτὸ ὠργίσθηκα
 γι' αὐτὴν τὴ γενεὰ καὶ εἶπα, πλανῶνται παντοτινά· δὲν ἐγνώρι-
 σαν τοὺς δρόμους μου αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, καὶ γι' αὐτὸ ὠρκίσθη-
 κα στὴν ὀργή μου, ποτὲ δὲν θὰ εἰσέλθουν στὴν ἀνάπαυσί
 μου»¹³.

5 Βλέπετε τὴν ἀπειλή· βλέπετε τὴν προτροπή· βλέπετε τὴν
 τιμὴ. Γιατί λοιπὸν μεταβάλλομε τὴν χάρι σὲ ὀργή καὶ δὲν ξενο-
 δοχοῦμε τὸν Θεὸ στὶς ἀγνές ψυχές δεχόμενοι τὸν Λόγο μὲ
 ἀνοικτὰ τ' αὐτιά μας; Διότι ἡ χάρις τῆς ἐπαγγελίας τοῦ εἶναι με-
 γάλῃ, ἂν ἀκούσωμε σήμερα τῆ φωνῆ τοῦ· τὸ σήμερα μάλιστα
 εὐξάνεται καθημερινά, ὅσον καιρὸ θὰ ὀνομάζεται τὸ σήμερα¹⁴.
 6 Τὸ σήμερα καὶ ἡ μάθησις βέβαια διατηροῦνται ἕως τῆ συντέ-
 λεια· καὶ ἕως τότε συνεκτείνεται στοὺς αἰῶνες τὸ πραγματικὰ
 σήμερα, ἡ συνεχὴς ἡμέρα τοῦ Θεοῦ. Ἄς ὑπακούωμε λοιπὸν
 πάντοτε στὴ φωνῆ τοῦ θείου Λόγου· διότι τὸ σήμερα εἶναι αἰώ-
 νιο, εἶναι εἰκὼν τῶν αἰώνων, ἐνῶ σύμβολο τοῦ φωτὸς εἶναι ἡ
 ἡμέρα, καὶ φῶς στοὺς ἀνθρώπους εἶναι ὁ Λόγος, διὰ τοῦ ὁποίου
 καταυγαζόμεστε τὸν Θεό.

1,1 Εἶναι εὐλογο λοιπὸν ὅτι ἡ χάρις σ' ἐκείνους μὲν πού πι-
 στεύουν καὶ ὑπακούουν θὰ εἶναι ὑπεράφθονη, ἀλλὰ σ' αὐτοὺς
 πού ἀπειθοῦν καὶ πλανῶνται κατὰ τὴν καρδιά, πού δὲν γνωρί-
 ζουν τοὺς δρόμους τοῦ Κυρίου, τοὺς ὁποίους παρήγγειλε ὁ Ἰω-
 ἄννης νὰ ἰσοπεδῶνουν καὶ νὰ εὐτρεπίζουν¹⁵, σ' αὐτοὺς ἀσφαλῶς

14. Βλ. Ἐβρ. 3,7-13.

15. Βλ. Ματθ. 3,3. Μάρκ. 1,3. Λουκᾶ 3,4.

2 καὶ δὴ καὶ τὸ τέλος τῆς ἀπειλῆς αἰνιγματωδῶς ἀπειλήφασιν οἱ πα-
 λαιοὶ τῶν Ἑβραίων πλανῆται· οὐ γὰρ εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν
 λέγονται διὰ τὴν ἀπιστίαν, πρὶν ἢ σφᾶς αὐτοὺς κατακολουθήσαντας
 τῷ Μωυσέως διαδόχῳ ὁπῆ ποτε ἔργῳ μαθεῖν, οὐκ ἂν ἄλλως
 3 σωθῆναι, μὴ οὐχὶ ὡς Ἰησοῦς πεπιστευκότας. Φιλάνθρωπος δὲ ὢν
 ὁ Κύριος πάντα ἀνθρώπους «εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας» παρα-
 καλεῖ, ὁ τὸν Παράκλητον ἀποστέλλων. Τίς οὖν ἡ ἐπίγνωσις; Θεο-
 σέβεια· «θεοσέβεια δὲ πρὸς πάντα ὠφέλιμος», κατὰ τὸν Παῦλον,
 4 «ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης». Πόσου,
 ὁμολογήσατε, ὦ ἄνθρωποι, εἰ ἐπιπράσκετο σωτηρία αἰδίου,
 ὠνήσασθε ἄν; Οὐδὲ εἰ τὸν Πακτωλὸν τις ὄλον, τοῦ χρυσίου τὸ ρεῦ-
 μα τὸ μυθικόν, ἀπομετρήσαι, ἀντάξιον σωτηρίας μισθὸν ἀριθμήσει.

86,1 Μὴ οὖν ἀποκάμητε· ἐξεστὶν ὑμῖν, ἣν ἐθέλητε, ἐξωνήσασθαι
 τὴν πολυτίμητον σωτηρίαν οἰκείῳ θησαυρῷ, ἀγάπη καὶ πίστει,
 ζωῆς ὅς ἐστιν ἀξιόλογος μισθός. Ταύτην ἠδέως τὴν τιμὴν ὁ Θεὸς
 λαμβάνει. «Ἠλπίκαμεν γὰρ ἐπὶ Θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων
 2 ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν». Οἱ δὲ ἄλλοι περιπεφυκότες τῷ
 κόσμῳ, οἷα φυκία τινὰ ἐνάλοις πέτραις, ἀθανασίας ὀλιγωροῦσιν,
 καθάπερ ὁ Ἰθακήσιος γέρων, οὐ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐν οὐρανῷ
 πατρίδος, πρὸς δὲ καὶ τοῦ ὄντως ὄντος ἰμειρόμενοι φωτός, ἀλλὰ
 3 τοῦ καπνοῦ. Θεοσέβεια δὲ ἐξομοιοῦσα τῷ Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν
 τὸν ἄνθρωπον κατάλληλον ἐπιγράφεται διδάσκαλον Θεὸν τὸν καὶ
 μόνον ἀπεικάσαι κατ' ἀξίαν δυνάμενον ἄνθρωπον Θεῷ.

87,1 Ταύτην ὁ ἀπόστολος τὴν διδασκαλίαν θεῖαν ὄντως, ἐπιστάμε-

16. Βλ. Ἄρ. 14,21-24.

17. Α' Τιμ. 2,4.

18. Ἰω. 15,26.

2 ὁ Θεὸς εἶναι ὠργισμένος καὶ ἀπειλεῖ. Καὶ βέβαια οἱ παλαιοὶ εἶ-
 χαν ἀπολαύσει αἰνιγματωδῶς καὶ τὸ τέλος τῆς ἀπειλῆς κατὰ
 τὴν περιπλάνησί τους στὴν ἔρημο· διότι τοὺς ἐλέχθηκε ὅτι δὲν
 θὰ εἰσέλθουν στὴν κατάπαυσι λόγῳ τῆς ἀπιστίας, πρὶν πειθαρ-
 χήσουν στὸ διάδοχο τοῦ Μωυσέως καὶ μάθουν κάποτε στὴν
 3 πρᾶξι, ὅτι δὲν θὰ σωθοῦν μὲ ἄλλο τρόπο, ἐκτὸς ἂν πιστεύσουν
 ὅπως ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ¹⁶. Ἐπειδὴ ὁ Κύριος εἶναι φιλόανθρω-
 πος προσκαλεῖ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους «στὴν ἐπίγνωσι τῆς ἀλη-
 θείας»¹⁷, αὐτὸς ποὺ ἀποστέλλει τὸν Παράκλητο¹⁸. Ποιά λοιπὸν
 εἶναι ἡ ἐπίγνωσις; Ἡ θεοσέβεια. Κατὰ τὸν Παῦλο, «ἡ θεοσέ-
 βεια εἶναι ὠφέλιμη στὸν καθένα, διότι περικλείει τὴν ἐπαγγε-
 4 λία τῆς ζωῆς τῆς τωρινῆς καὶ τῆς μελλοντικῆς»¹⁹. Πόσο θὰ
 ἀγοράζατε τὴν αἰώνια σωτηρία, ὧ ἄνθρωποι, ἂν ἐπωλοῦνταν;
 Ὁμολογήσατε. Οὔτε, ἂν καταβάλη κανεὶς ὄλον τὸν Πακτωλὸ,
 τὸν μυθικὸ ποταμὸ τοῦ χρυσοῦ, δὲν θὰ καταβάλη ἀντάξιο μισθὸ
 τῆς σωτηρίας.

86,1 Μὴ ἀποκάμετε λοιπὸν· σᾶς ἐπιτρέπεται, ἂν θέλετε, νὰ ἀγο-
 ράσετε τὴν πολύτιμη σωτηρία μὲ κατάλληλο θησαυρὸ, μὲ ἀγά-
 πη καὶ πίστι, ποὺ εἶναι ὁ ἀξιόλογος μισθὸς τῆς ζωῆς. Τούτη τὴν
 τιμὴ εὐχαρίστως δέχεται ὁ Θεός. «Διότι ἔχομε ἐλπίσει στὸν
 ζῶντα Θεό, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ σωτὴρ ὄλων τῶν ἀνθρώπων, μάλι-
 2 στα τῶν πιστῶν»²⁰. Οἱ ἄλλοι ὁμως, ποὺ εἶναι προσηλωμένοι
 στὸν κόσμον, σὰν φύκια στὶς ὑποθαλάσσιες πέτρες, ἀδιαφοροῦν
 γιὰ τὴν ἀθανασία, ὅπως ὁ γέρον τῆς Ἰθάκης²¹, καὶ δὲν ποθοῦν
 τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν οὐράνια πατρίδα, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ
 3 πρᾶγματι ὑπάρχον φῶς, ἀλλὰ τὸν καπνὸ²². Ἡ δὲ θεοσέβεια, ποὺ
 ἐξομοιώνει κατὰ τὸ δυνατὸ τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸν Θεό, ὀρίζει ὡς
 κατάλληλον διδάσκαλο τὸν Θεό, τὸν μόνον ποὺ μπορεῖ νὰ ἐξο-
 μοίωσι ἀξίως τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸν Θεό.

87,1 Αὐτὴν τὴν διδασκαλία γνωρίζοντας ὁ ἀπόστολος, τὴν

19. Α' Τιμ. 4,8. 20. Α' Τιμ. 4,10.

21. Ὁ Ὀδυσσεὺς δηλαδὴ.

22. Ὀδύσσεια 1,57ε.

νος «σὺ δέ, ὦ Τιμόθεε», φησίν, «ἀπὸ βρέφους ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσει εἰς σωτηρίαν διὰ πίστεως ἐν 2 Χριστῷ». Ἱερὰ γὰρ ὡς ἀληθῶς τὰ ἱεροποιοῦντα καὶ θεοποιοῦντα γράμματα, ἐξ ὧν γραμμάτων καὶ συλλαβῶν τῶν ἱερῶν τὰς συγκειμένας γραφάς, τὰ συντάγματα, ὁ αὐτὸς ἀκολουθῶς ἀπόστολος «θεοπνεύστους» καλεῖ, «ὠφελίμους οὖσας πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ, ἵνα ἄρτιος ἦ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρητημένος».

3 Οὐκ ἂν τις οὕτως ἐκπλαγείη τῶν ἄλλων ἀγίων τὰς προτροπὰς ὡς αὐτὸν τὸν Κύριον τὸν φιλόανθρωπον· οὐδὲν γὰρ ἄλλ' ἢ τοῦτο ἔργον μόνον ἐστὶν αὐτῷ, σῶζεσθαι τὸν ἄνθρωπον. Βοᾷ γοῦν ἐπείγων εἰς σωτηρίαν αὐτὸς «ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν»· ἐπιστρέφει 4 τοὺς ἀνθρώπους πλησιάζοντας τῷ φόβῳ. Ταύτη καὶ ὁ ἀπόστολος τοῦ Κυρίου παρακαλῶν τοὺς Μακεδόνας ἐρμηνεὺς γίνεται τῆς θείας φωνῆς, «ὁ Κύριος ἤγγικεν», λέγων, «εὐλαβεῖσθε μὴ καταληφθῶμεν κενοί». Ὑμεῖς δὲ ἐς τοσοῦτον ἀδεεῖς, μᾶλλον δὲ ἄπιστοι, μήτε αὐτῷ πειθόμενοι τῷ Κυρίῳ μήτε τῷ Παύλῳ, καὶ ταῦτα ὑπὲρ Χριστοῦ δεομένῳ.

88,1 «Γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Θεός». Ἡ πίστις εἰσάξει, ἡ πείρα διδάξει, ἡ Γραφή παιδαγωγήσει «δεῦτε, ὦ τέκνα», λέγουσα, «ἀκούσατέ μου, φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς». Εἶτα ὡς ἤδη πεπιστευκόσι συντόμως ἐπιλέγει· «τίς ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωὴν, ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθὰς;». Ἡμεῖς ἐσμεν, φήσομεν, οἱ τάγαθοῦ 2 προσκυνηταί, οἱ τῶν ἀγαθῶν ζηλωταί. Ἀκούσατε οὖν «οἱ μακράν», ἀκούσατε «οἱ ἐγγύς». Οὐκ ἀπεκρύβη τινὰς ὁ Λόγος· φῶς

23. Β' Τιμ. 3,14ε. 24. Β' Τιμ. 3,16ε.

25. Ματθ. 4,17.

πράγματι θεία, λέγει· «ἐσὺ ὁμῶς, Τιμόθεε, γνωρίζεις ἀπὸ νήπιο τὰ ἱερὰ γράμματα, πὺ μποροῦν νὰ σοῦ διδάξουν τὴ σωτηρία 2 διὰ τῆς πίστεως στὸν Χριστό»²³. Διότι τὰ γράμματα πὺ ἱεροποιοῦν καὶ θεοποιοῦν εἶναι ἀληθῶς ἱερὰ. Τὶς Γραφές καὶ τὶς συγγραφές πὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἱερὰ γράμματα καὶ συλλαβές, ὁ ἴδιος ἀπόστολος ἀποκαλεῖ στὴ συνέχεια θεόπνευστες, «διότι εἶναι ὠφέλιμες γιὰ τὴν διδασκαλία, γιὰ τὸν ἔλεγχο, γιὰ τὴν ἐπανόρθωσι, γιὰ τὴν παιδεία στὴ δικαιοσύνη, ὥστε ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ νὰ εἶναι τέλειος, κατάλληλος γιὰ κἀθε ἔργο ἀγαθό»²⁴.

3 Κανεῖς δὲν θὰ θαυμάση τόσο τὶς προτροπές τῶν ἄλλων ἀγίων, ὅσο τὶς προτροπές τοῦ ἰδίου τοῦ Κυρίου, τοῦ φιλανθρώπου· διότι τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι ἔργο του παρὰ μόνο τοῦτο, τὸ νὰ σώζεται ὁ ἄνθρωπος. Βοᾷ λοιπὸν αὐτὸς ὠθώντας πρὸς τὴν σωτηρία, «ἤγγισε ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν»²⁵. Ζητεῖ νὰ προση- 4 λυτίση τοὺς ἀνθρώπους πὺ πλησιάζουν μὲ τὸν φόβο. Μὲ αὐτὸν καὶ ὁ ἀπόστολος τοῦ Κυρίου προσκαλώντας τοὺς Μακεδόνες, γίνεται ἐρμηνευτὴς τῆς θείας φωνῆς, λέγοντας «ὁ Κύριος πλησιάζει»²⁶, «προσέχετε, μήπως εὐρεθοῦμε κενοί»²⁷. Καὶ ἐσεῖς εἴσθε τόσο ἀνευλαβεῖς, ἢ μᾶλλον ἄπιστοι, μὴ πειθόμενοι οὔτε στὸν ἴδιο τὸν Κύριο οὔτε στὸν Παῦλο, καὶ μάλιστα ὅταν σᾶς παρακαλῇ ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ²⁸;

88,1 «Γευθῆτε καὶ ἰδῆτε ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀγαθός»²⁹. Ἡ πίστις θὰ εἰσαγάγη, ἡ πεῖρα θὰ διδάξη, ἡ Γραφή θὰ διαπαιδαγωγήσῃ, λέγοντας· «ὦ τέκνα, ἀκούσατέ με, θὰ σᾶς διδάξω τὸν φόβο τοῦ Κυρίου». Ἐπειτα προσθέτει σύντομα, σὰν νὰ ἔχουν ἤδη πιστεύσει· «ποιός εἶναι ὁ ἄνθρωπος πὺ θέλει ζωὴ, πὺ ἐπιθυμεῖ νὰ ἰδῇ ἀγαθές ἡμέρες;». Ἐμεῖς εἴμαστε, θὰ εἰποῦμε, οἱ προσκυνηταὶ τοῦ ἀγαθοῦ, οἱ ζηλωταὶ τῶν ἀγαθῶν. Ἀκούσατε λοιπὸν 2 ὅσοι εἴσθε μακριά, ἀκούσατε ὅσοι εἴσθε ἐγγύς³⁰. Ὁ Λόγος δὲν ἐκρύφθηκε ἀπὸ μερικούς· εἶναι φῶς κοινό, πὺ λάμπει σὲ ὅλους

26. Φλ. 4,5.

27. Προφανῶς ἀγραφο λόγιον.

28. Ψαλμ. 33,9. 29. Ψαλμ. 33,9.

30. Βλ. Ἐφ. 2,17.

ἔστι κοινόν, ἐπιλάμπει πᾶσιν ἀνθρώποις· οὐδεὶς Κιμμέριος ἐν
 Λόγῳ· σπεύσωμεν εἰς σωτηρίαν, ἐπὶ τὴν παλιγγενεσίαν· εἰς μίαν
 ἀγάπην συναχθῆναι οἱ πολλοὶ κατὰ τὴν τῆς μοναδικῆς οὐσίας ἔνω-
 σιν σπεύσωμεν. Ἀγαθοεργούμενοι ἀναλόγως ἐνότητα διώκωμεν,
 3 τὴν ἀγαθὴν ἐκζητοῦντες μονάδα. Ἡ δὲ ἐκ πολλῶν ἔνωσις ἐκ πολυ-
 φωνίας καὶ διασπορᾶς ἀρμονίαν λαβοῦσα θεϊκὴν μία γίνεται συμ-
 φωνία, ἐνὶ χορηγῶ καὶ διδασκάλῳ τῷ Λόγῳ ἐπομένη, ἐπ' αὐτὴν
 τὴν ἀλήθειαν ἀναπαυομένη, «Ἀββᾶ», λέγουσα, «ὁ Πατήρ». Ταύ-
 τὴν ὁ Θεὸς τὴν φωνὴν τὴν ἀληθινὴν ἀσπάζεται παρὰ τῶν αὐτοῦ
 παίδων πρώτην καρπούμενος.

τούς ανθρώπους, κανείς δὲν εἶναι Κιμμέριος³¹ γιὰ τὸν Λόγο, ἃς σπεύσωμε στὴ σωτηρία, στὴν παλιγγενεσία, ἃς σπεύσωμε νὰ συναχθοῦμε οἱ πολλοὶ σὲ μιὰ ἀγάπη, σύμφωνα μὲ τὴν ἔνωσι τῆς μοναδικῆς οὐσίας. Ἀγαθοεργούμενοι, ἃς ἐπιδιώκωμε κατ' ἀνα-
 3 λογία τὴν ἐνότητα, ἐπιζητώντας τὴν ἀγαθὴ μονάδα. Ἡ δὲ ἔνω-
 σις τῶν πολλῶν, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν πολυφωνία καὶ τὴν διασπορὰ
 λάβει θεϊκὴ ἁρμονία, γίνεται συμφωνία, ποὺ ἀκολουθεῖ ἕνα χο-
 ρηγὸ καὶ διδάσκαλο, τὸν Λόγο, ἀναπαύεται στὴν ἴδια τὴν ἀλή-
 θεια καὶ λέγει, «Ἄββᾶ, πατέρα»³². Αὐτὴν τὴν ἀληθινὴ φωνὴ τὴν
 ἀσπάζεται ὁ Θεός, καρπούμενός τὴν πρώτην ἀπὸ τὰ παιδιά του.

---

31. Ὀδύσσεια 11,14ε.

32. Ρωμ 8,15.

〈 ΑΝΑΓΚΗ ΑΠΟΔΟΧΗΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙ ΣΩΤΗΡΙΑΣ
ΕΠΑΓΓΕΛΙΩΝ 〉

- 89,1 Ἄλλ' ἐκ πατέρων, φατέ, παραδεδομένον ἡμῖν ἔθος ἀνατρέπειν οὐκ εἰλογον. Καὶ τί δὴ οὐχὶ τῇ πρώτῃ τροφῇ, τῷ γάλακτι, χρώμεθα, ὧ δῆπουθεν συνείθισαν ἡμᾶς ἐκ γενετῆς αἰ τίτθαι; Τί δὲ αὐξάνομεν ἢ μειοῦμεν τὴν πατρώαν οὐσίαν, καὶ οὐχὶ τὴν ἴσην, ὡς παρειλήφαμεν, διαφυλάττομεν; Τί δὲ οὐκέτι τοῖς κόλποις τοῖς πατρώοις ἐναποβλύζομεν, ἢ καὶ τὰ ἄλλα, ἃ νηπιάζοντες ὑπὸ μητράσιν τε ἐκτρέφόμενοι γέλωτα ὠφλομεν, ἐπιτελοῦμεν ἔτι, ἀλλὰ σφᾶς αὐτούς, καὶ εἰ μὴ παιδαγωγῶν ἐτύχομεν ἀγαθῶν, ἐπανωρθώσαμεν;
- 2 Εἶτα ἐπὶ τῶν πάτων αἰ παρεκβάσεις καίτοι ἐπιζήμιοι καὶ ἐπισφαλεῖς οὔσαι, ὁμῶς γλυκεῖαί πως προσπίπτουσιν, ἐπὶ δὲ τοῦ βίου οὐχὶ τὸ ἔθος καταλιπόντες τὸ πονηρὸν καὶ ἐμπαθὲς καὶ ἄθεον, κἂν οἱ πατέρες χαλεπαίνωσιν, ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν ἐκκλινοῦμεν καὶ τὸν ὄντως ὄντα Πατέρα ἐπιζητήσομεν, οἷον δηλητήριο φάρμακον τὴν συνήθειαν ἀπωσάμενοι;
- 3 Τοῦτ' αὐτὸ γάρ τοι τὸ κάλλιστον τῶν ἐγχειρουμένων ἐστίν, ὑποδειῖξαι ὑμῖν ὡς ἀπὸ μανίας καὶ τοῦ τρισαθλίου τούτου ἔθους ἐμισήθη ἢ θεοσέβεια· οὐ γὰρ ἂν ἐμισήθη ποτὲ ἢ ἀπηγορεύθη ἀγαθὸν τοσοῦτον, οὐ μείζον οὐδὲν ἐκ Θεοῦ δεδώρηται πῶ τῇ τῶν ἀνθρώπων γενέσει, εἰ μὴ συναρπαζόμενοι τῷ ἔθει, εἶτα μέντοι ἀποβύσαντες τὰ ὧτα ἡμῖν, οἷον ἵπποι σκληραύχενες ἀφηνιάζοντες, τοὺς χαλινοὺς ἐνδακόντες, ἀποφεύγετε τοὺς λόγους, ἀποσείσασθαι

〈 ΑΝΑΓΚΗ ΑΠΟΔΟΧΗΣ ΤΩΝ ΥΠΟΣΧΕΣΕΩΝ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΩΤΗΡΙΑΣ 〉

- 1,1 Ἀλλά, λέγετε, δέν εἶναι σωστό νά ἀνατρέπουμε τὸ ἔθιμο πού ἔχει παραδοθῆ σ' ἐμᾶς ἀπὸ τοὺς πατέρες μας. Τότε γιατί δέν χρησιμοποιοῦμε τὴν πρώτη τροφή πού μᾶς συνήθισαν οἱ τροφοί μας ἀπὸ τὴ γέννησί μας, τὸ γάλα δηλαδή; Γιατί ἔπειτα αὐξάνομε ἢ μειώνομε τὴν πατρικὴ περιουσία, καὶ δέν διαφυλάσσομε ἴσην ἐκείνην πού παρελάβαμε; Γιατί δέν σαλιαρίζομε ἀκόμη στὴν ἀγκαλιὰ τῶν πατέρων μας καὶ δέν κάνομε ἀκόμη καὶ τὰ ἄλλα πού ὅταν τὰ κάνωμε ἐκτρεφόμενοι ἀπὸ τὶς μητέρες μας προκαλοῦμε τὸν γέλωτα, ἀλλὰ διωρθωθήκαμε μόνοι μας,
- 2 ἔστω κι' ἂν δέν εὐρήκαμε ἀγαθοὺς παιδαγωγούς; Ἐπειτα, οἱ παρεκκλίσεις τῶν δρόμων, ἂν καὶ εἶναι ἐπιζήμιες καὶ ἐπισφαλεῖς, ὅμως ἔχουν κάποια γλυκύτητα, ἐνῶ στὴν περίπτωσι τοῦ βίου δέν θὰ ἐγκαταλείψωμε τὴν πονηρὰ καὶ ἐμπαθῆ καὶ ἄθεη συνήθεια, ἔστω καὶ ἂν οἱ πατέρες μας δυσαρεστοῦνται, γιὰ νά κλίνωμε πρὸς τὴν ἀλήθεια καὶ δέν θὰ ἐπιζητήσωμε τὸν ἀληθινὸ Πατέρα, ἀφοῦ ἀπορρίψωμε τὴν συνήθεια σὰν δηλητηριῶδες φάρμακο;
- 3 Εἶναι βεβαίως τὸ κάλλιστο ἐγχείρημα τοῦτο· τὸ νά ὑποδείξωμε σὲ σᾶς, πῶς ἡ θεοσέβεια ἐμισήθηκε ἀπὸ τὴν μανία καὶ τὸ τρισάθλιο τοῦτο ἔθιμο· ποτὲ πράγματι δέν θὰ ἐμισεῖτο καὶ δέν θ' ἀπαγορευόταν ἓνα τέτοιο ἀγαθό, τοῦ ὁποίου μεγαλύτερο δέν ἐδόθηκε κανένα ἀκόμη ἀπὸ τὸν Θεὸ στὸ ἀνθρώπινο γένος, ἂν δέν ἀπεφεύγατε τοὺς λόγους μας, καθὼς εἴσθε συναρπασμένοι ἀπὸ τὸ ἔθιμο, κλείνετε τὰ αὐτιά σας στὰ λόγια μας, ἀφηνιάζετε σὰν σκληροτράχηλοι ἵπποι πού δαγκάνουν τοὺς χαλινούς των.

μὲν τοὺς ἡνιόχους ὑμῶν τοῦ βίου ἡμᾶς ἐπιποθοῦντες, ἐπὶ δὲ τοὺς κρημνοὺς τῆς ἀπωλείας ὑπὸ τῆς ἀνοίας φερόμενοι, ἐναγῆ τὸν ἅγιον ὑπολαμβάνετε τοῦ Θεοῦ Λόγον.

90,1 Ἐπεται τοιγαροῦν ὑμῖν κατὰ τὸν Σοφοκλέα τὰ ἐπίχειρα τῆς ἐκλογῆς,

νοῦς φροῦδος, ὧτα ἀχρεῖα, φροντίδες κεναί,

καὶ οὐκ ἴστε ὡς παντὸς μᾶλλον τοῦτο ἀληθές, ὅτι ἄρα οἱ μὲν ἀγαθοὶ καὶ θεοσεβεῖς ἀγαθῆς τῆς ἀμοιβῆς τεύζονται τάγαθὸν τετιμηκότες, οἱ δὲ ἐκ τῶν ἐναντίων πονηροὶ τῆς καταλλήλου τιμωρίας, καὶ
2 τῷ γε ἄρχοντι τῆς κακίας ἐπήρτηται κόλασις. Ἀπειλεῖ γοῦν αὐτῷ ὁ προφήτης Ζαχαρίας «ἐπιτιμήσαι ἐν σοὶ ὁ ἐκλεξαμένος τὴν Ἱερουσαλήμ· οὐκ ἰδοὺ τοῦτο δαλὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός;». Τίς οὖν ἐτι τοῖς ἀνθρώποις ὄρεξις ἔγκειται θανάτου ἐκουσίου; Τί δὲ τῷ δαλῷ τῷ θανατηφόρῳ τούτῳ προσπεφύγασιν, μεθ' οὗ καταφλεχθήσονται,
3 ἐξὸν βιώσθαι καλῶς κατὰ τὸν Θεόν, οὐ κατὰ τὸ ἔθος; Θεὸς μὲν γὰρ ζῶν χαρίζεται, ἔθος δὲ πονηρὸν μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν μετάνοιαν κενὴν ἅμα τιμωρία προστρίβεται, «παθῶν δέ τε νήπιος ἔγνω», ὡς ἀπολλύει δεισιδαιμονία καὶ σώζει θεοσέβεια.

91,1 Ἴδέτω τις ὑμῶν τοὺς παρὰ τοῖς εἰδώλοις λατρεύοντας, κόμη ρυπῶντας, ἐσθῆτι πιναρᾷ καὶ κατερρωγυῖα καθυβρισμένους, λουτρῶν μὲν παντάπασιν ἀπειράτους, ταῖς δὲ τῶν ὀνύχων ἀκμαῖς ἐκτεθηριωμένους, πολλοὺς δὲ καὶ τῶν αἰδοίων ἀφηρημένους, ἔργῳ δεικνύοντας τῶν εἰδώλων τὰ τεμένη τάφους τινὰς ἢ δεσμωτήρια· οὗτοί μοι δοκοῦσι πενθεῖν, οὐ θρησκευεῖν τοὺς θεοὺς, ἐλέου μᾶλλον ἢ θεοσεβείας ἄξια πεπονθότες. Καὶ ταῦτα ὀρῶντες ἐτι τυφλώτ-

1. Σοφοκλέους, ἀπόσπασμα 863.

2. Ζαχαρ. 3,2.

Θέλοντας ν' ἀπορρίψετε ἐμᾶς τοὺς ἡνιόχους τοῦ βίου σας, καὶ ὀδηγοῦμενοι ἀπὸ τὴν ἄνοια στοὺς κρημνοὺς τῆς ἀπωλείας, θεωρεῖτε ὡς ἀνόσιον τὸν ἅγιο Λόγο τοῦ Θεοῦ.

90,1 Ἐπομένως, κατὰ τὸν Σοφοκλῆ, σᾶς ἀκολουθεῖ ἡ ἀνταμοιβὴ γιὰ τὴν ἐκλογὴ σας,

μάταιος νοῦς, ἀχρεῖα αὐτιά, κενές φροντίδες¹,

καὶ δὲν γνωρίζετε ὅτι ἀπὸ κάθε τι τοῦτο εἶναι περισσότερο ἀληθινό, ὅτι οἱ μὲν ἀγαθοὶ καὶ θεοσεβεῖς θὰ ἐπιτύχουν ἀγαθὴ ἀμοιβή, ἀφοῦ ἔχουν τιμήσει τὸ ἀγαθόν, ἀντιθέτως δὲ οἱ πονηροὶ θὰ εὔρουν τὴν κατάλληλη τιμωρία, ἐνῶ γιὰ τὸν ἄρχοντα τῆς κα-
2 κίας ἐπίκειται κόλασις. Τὸν ἀπειλεῖ λοιπὸν ὁ προφήτης Ζαχαρίας· «αὐτὸς ποὺ ἐξέλεξε τὴν Ἱερουσαλήμ εἶθε νὰ σὲ ἐπιτιμή-
ση· ἰδοῦ, δὲν εἶναι τοῦτο ἓνας δαυλὸς ποὺ ἀποσπάσθηκε ἀπὸ τὴ φωτιά;»² Ποιὰ λοιπὸν ὄρεξις ἐκουσίου θανάτου ἀπομένει ἀκό-
μη στοὺς ἀνθρώπους; Καὶ γιατί προσφεύγουν σ' αὐτὸν τὸν θανατηφόρο δαυλό, μὲ τὸν ὁποῖο θὰ καταφλεχθοῦν, ἐνῶ μποροῦν νὰ ζήσουν καλῶς σύμφωνα μὲ τὸν Θεό, κι' ὄχι κατὰ τὰ ἔθιμά
3 τους; Πράγματι ὁ Θεὸς χαρίζει ζωὴν, ἐνῶ τὸ πονηρὸ ἔθιμο μετὰ τὴν ἀπὸ τὴν παροῦσα ζωὴ ἀναχώρησι μαζί μὲ τὴν τιμωρία ἀνα-
μιγνύει μιὰ μάταια μετάνοια, «ἀκόμη κι' ὁ νήπιος μαθαίνει, ὅταν πάθῃ»³, ὅτι καταστρέφει ἡ δεισιδαιμονία καὶ σώζει ἡ θεο-
σέβεια.

91,1 Ἄς ἰδῆ κάποιος ἀπὸ σᾶς τοὺς λατρεύοντας τὰ εἰδῶλα, μὲ ρυπαρὰ κόμη, μὲ ἀκάθαρτο καὶ σχισμένο κι' ἐξευτελιστικὸ ἔν-
δυμα, ποὺ ἀγνοοῦν τελείως τὸ λουτρό καὶ ἔχουν νύχια σὰν θη-
ρία, πολλοὺς μάλιστα στερουμένους γεννητικὰ ὄργανα, νὰ δεί-
χνουν μὲ τὴν πρᾶξι ὅτι τὰ τεμένη τῶν εἰδώλων εἶναι τάφοι καὶ
δεσμωτήρια. Μοῦ φαίνεται ὅτι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι πενθοῦν παρὰ
λατρεύουν τοὺς θεοὺς, παθαίνοντας ἄξια οἴκτου μᾶλλον παρὰ
2 θεοσεβείας. Κι' ἐνῶ βλέπετε αὐτά, εἴσθε ἀκόμη τυφλωμένοι

3. Ἡσιόδου, Ἔργα, 218.

τετε καὶ οὐχὶ πρὸς τὸν Δεσπότην τῶν πάντων καὶ Κύριον τῶν
 ὄλων ἀναβλέψετε; Οὐχὶ δὲ καταφεύξεσθε, ἐκ τῶν ἐνταῦθα δεσμο-
 3 τηρίων ἐκφεύγοντες, ἐπὶ τὸν ἔλεον τὸν ἐξ οὐρανῶν; Ὁ γὰρ Θεὸς ἐκ
 πολλῆς τῆς φιλανθρωπίας ἀντέχεται τοῦ ἀνθρώπου, ὥσπερ ἐκ κα-
 λιᾶς ἐκπίπτοντος νεοττοῦ ἢ μήτηρ ὄρνις ἐφίπταται· εἰ δέ που καὶ
 θηρίον ἐρπηστικὸν περιχάνοι τῷ νεοττῷ,

μήτηρ δ' ἀμφοποτᾶται ὄδυρομένη φίλα τέκνα·

ὁ δὲ Θεὸς Πατὴρ καὶ ζητεῖ τὸ πλάσμα καὶ ἰᾶται τὸ παράπτωμα καὶ
 διώκει τὸ θηρίον καὶ τὸν νεοττὸν αὐθις ἀναλαμβάνει ἐπὶ τὴν κα-
 λιὰν ἀναπτῆναι παρορμῶν.

92,1 Εἶτα κύνες μὲν ἤδη πεπλανημένοι ὁδομαῖς ρινηλατοῦντες ἐξί-
 χνευσαν τὸν δεσπότην καὶ ἵπποι τὸν ἀναβάτην ἀποσεισάμενοι ἐνί-
 που συρίγματι ὑπήκουσαν τῷ δεσπότη· «ἔγνω δέ», φησί, «βοῦς
 τὸν κτησάμενον καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ, Ἰσραὴλ δέ
 με οὐκ ἔγνω». Τί οὖν ὁ Κύριος; Οὐ μνησικακεῖ, ἔτι ἔλεει, ἔτι τὴν
 2 μετάνοιαν ἀπαιτεῖ. Ἐρέσθαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰ οὐκ ἄτοπον ὑμῖν
 δοκεῖ πλάσμα ὑμᾶς τοὺς ἀνθρώπους ἐπιγεγονότας τοῦ Θεοῦ καὶ
 παρ' αὐτοῦ τὴν ψυχὴν εἰληφότας καὶ ὄντας ὄλως τοῦ Θεοῦ ἐτέρω
 δουλεύειν δεσπότη, πρὸς δὲ καὶ θεραπεύειν ἀντὶ μὲν τοῦ βασιλέως
 τὸν τύραννον, ἀντὶ δὲ τοῦ ἀγαθοῦ τὸν πονηρόν.

3 Τίς γάρ, ὦ πρὸς τῆς ἀληθείας, σωφρονῶν γε τάγαθὸν καταλεί-
 πων κακία σύνεστιν; Τίς δὲ ὄστις τὸν Θεὸν ἀποφεύγων δαιμονίοις
 συμβιοῖ; Τίς δὲ υἱὸς εἶναι δυνάμενος τοῦ Θεοῦ δουλεύειν ἡδεται;
 Ἦ τίς οὐρανοῦ πολίτης εἶναι δυνάμενος ἔρεβος διώκει, ἐξὸν παρά-
 δεισον γεωργεῖν καὶ οὐρανὸν περιπολεῖν καὶ τῆς ζωτικῆς καὶ ἀκη-
 ράτου μεταλαμβάνειν πηγῆς, κατ' ἴχνος ἐκείνης τῆς φωτεινῆς ἀερο-
 βατοῦντα νεφέλης, ὥσπερ ὁ Ἡλίας, θεωροῦντα τὸν ὑετὸν

καὶ δὲν θὰ κυττάξετε ἐπάνω πρὸς τὸν Δεσπότη τῶν πάντων καὶ Κύριο τῶν ὄλων; Καὶ δὲν θὰ καταφύγετε στὸ ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς ἔλεος, ξεφεύγοντας ἀπὸ τὰ ἐδῶ δεσμοτῆρια; Διότι ὁ Θεὸς ἀπὸ τὴν πολλὴ φιλανθρωπία περιποιεῖται τὸν ἄνθρωπο, ὅπως ἡ μητέρα πετᾶ ἐπάνω σ' ἓνα νεοσσὸ πού πέφτει κάτω ἀπὸ τὴ φωληά· κι' ἂν κάποιο ἔρπετὸ πηγαίνῃ νὰ καταβροχθίσῃ τὸ πουλάκι,

ἡ μητέρα φτερουγίζει γύρω, κλαίοντας τ' ἀγαπητὰ τέκνα⁴,

ὁ δὲ Θεὸς Πατὴρ καὶ ζητεῖ τὸ πλάσμα του καὶ θεραπεύει τὸ παράπτωμα καὶ καταδιώκει τὸ θηρίο καὶ ξαναπαίρνει πάλι τὸν νεοσσὸ, ἐνθαρρύνοντάς τον νὰ ξαναπετάξῃ στὴ φωληά.

- 92,1 Ἐπειτα σκύλοι πού περιπλανῶνται ἀνιχνεύουν τὸν Κύριό τους ὀσφραϊνόμενοι τὶς μυρωδιές, ἵπποι πού ἐπέταξαν κάτω τὸν ἀναβάτη τους μ' ἓνα σφύριγμα ὑπακούουν στὸν δεσπότη τους· διότι λέγει, «τὸ βόδι γνωρίζει τὸν ἰδιοκτήτη του καὶ ὁ ὄνος τὸ παχνί τοῦ κυρίου του, ἐνῶ ὁ Ἰσραὴλ δὲν μὲ γνωρίζει»⁵. Τί κάμνει λοιπὸν ὁ Κύριος; Δὲν μνησικακεῖ, δείχνει ἀκόμη ἔλεος,
- 2 ζητεῖ ἀκόμη τὴ μετάνοια. Θέλω νὰ σᾶς ἐρωτήσω· δὲν σᾶς φαίνεται αἴτιο, ἐνῶ ἐσεῖς οἱ ἄνθρωποι εἴσθε πλάσμα τοῦ Θεοῦ κι ἐλάβατε ἀπὸ αὐτὸν τὴν ψυχὴ καὶ ἀνήκετε ἐντελῶς στὸν Θεό, νὰ δουλεύετε σὲ ἄλλον κύριο, κι' ἀκόμη νὰ ὑπηρετῆτε ἀντὶ τοῦ βασιλέως τὸν τύραννο καὶ ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ τὸν πονηρό;
- 3 Ἀλήθεια, ποῖος σῶφρων ἄνθρωπος ἐγκαταλείπει τὸν ἀγαθὸ γιὰ νὰ προσκολληθῇ στὸν κακό; Ποῖος ἀποφεύγει τὸν Θεὸ γιὰ νὰ συμβιώσῃ μὲ δαιμόνια; Ποῖος ἄνθρωπος εἶναι εὐχαριστημένος νὰ εἶναι δοῦλος, ἐνῶ μπορεῖ νὰ εἶναι υἱὸς τοῦ Θεοῦ; Ἡ ποῖος ἐπιδιώκει τὸ σκότος, ἐνῶ μπορεῖ νὰ εἶναι πολίτης τοῦ οὐρανοῦ, κι' ἐνῶ τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ καλλιεργῇ τὸν παράδεισο, νὰ περιπολῇ στὸν οὐρανὸ καὶ νὰ πίνῃ ἀπὸ τὴ ζωτικὴ καὶ ἀκένωτη πηγὴ, ἀκολουθώντας στὸν ἀέρα τὰ ἴχνη ἐκείνης τῆς φωτεινῆς νεφέλης καί, σὰν ὁ Ἡλίας, θεωρώντας τὴν σωτήρια βροχή⁶;

6. Βλ. Γεν. κ. 2, Βασιλειῶν Γ' 18,44. Βλ. ἐπίσης Ἀριστοφάνους, *Νεφέλαι* 225, «ἀεροβατοῦντα».

4 σωτήριον; Οἱ δὲ σκολήκων δίκην περὶ τέλματα καὶ βορβόρους, τὰ
 ἡδονῆς ρεύματα, καλινδούμενοι ἀνονήτους καὶ ἀνοήτους ἐκβόσκον-
 ται τρυφάς, ὑώδεις τινὲς ἄνθρωποι. Ὑεσ γάρ, φησὶν, «ἡδονται
 βορβόρω» μᾶλλον ἢ καθαρῶ ὕδατι καὶ «ἐπὶ φορυτῶ μαργαίνου-
 5 σιν» κατὰ Δημόκριτον. Μὴ δῆτα οὖν, μὴ δῆτα ἐξανδραποδισθῶμεν
 μηδὲ ὑώδεις γενώμεθα, ἀλλ' «ὡς τέκνα φωτὸς» γνήσια ἀναθρή-
 σωμεν καὶ ἀναβλέψωμεν εἰς τὸ φῶς, μὴ νόθους ἡμᾶς ἐξελέγξῃ ὁ
 Κύριος, ὡσπερ ὁ ἥλιος τοὺς ἀετούς.

93,1 Μετανοήσωμεν οὖν καὶ μεταστῶμεν ἐξ ἀμαθίας εἰς ἐπιστή-
 μην, ἐξ ἀφροσύνης εἰς φρόνησιν, ἐξ ἀκρασίας εἰς ἐγκράτειαν, ἐξ
 ἀδικίας εἰς δικαιοσύνην, ἐξ ἀθεότητος εἰς Θεόν. Καλὸς ὁ κίνδυνος
 2 αὐτομολεῖν πρὸς Θεόν. Πολλῶν δὲ καὶ ἄλλων ἐστὶν ἀπολαῦσαι
 ἀγαθῶν τοὺς δικαιοσύνης ἐραστάς, οἱ τὴν αἰδίων διώκομεν
 σωτηρίαν, ἀτὰρ δὴ καὶ ὧν αὐτὸς αἰνίττεται ὁ Θεὸς διὰ Ἡσαΐου λα-
 3 λῶν «ἔστι κληρονομία τοῖς θεραπεύουσι Κύριον»: καλὴ γε καὶ
 ἐράσμιος ἡ κληρονομία, οὐ χρυσίον, οὐκ ἄργυρος, οὐκ ἐσθῆς, τὰ
 τῆς γῆς, ἐνθα που σῆς καὶ ληστής που καταδύεται περὶ τὸν χαμαί-
 ζηλον πλοῦτον ὀφθαλμῶν, ἀλλ' ἐκεῖνος ὁ θησαυρὸς τῆς σωτηρίας,
 πρὸς ὃν γε ἐπείγεσθαι χρὴ φιλολόγους γενομένους, συναπαίρει δὲ
 ἡμῖν ἐνθὲνδε τὰ ἔργα τὰ ἀστεῖα καὶ συνίπταται τῷ τῆς ἀληθείας
 πετρῶ.

94,1 Ταύτην ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἐγχειρίζει ἡ αἰδὶος διαθήκη τοῦ
 Θεοῦ τὴν αἰδίων δωρεὰν χορηγοῦσα: ὁ δὲ φιλόστοργος οὗτος ἡμῶν
 Πατὴρ, ὁ ὄντως Πατὴρ, οὐ παύεται προτρέπων, νουθετῶν, παιδεύ-
 ων, φιλῶν, οὐδὲ γὰρ σώζων παύεται, συμβουλεύει δὲ τὰ ἄριστα:
 «δίκαιοι γένεσθε, λέγει Κύριος: οἱ διψῶντες πορεύεσθε ἐφ' ὕδωρ,

7. Β' Πέτρ. 2,23. Καὶ Ἡρακλείτου, ἀπόσπασμα 13, Diels.

8. Δημοκρίτου, ἀπόσπασμα 147, Diels.

9. Ἐφ. 5,8.

- 4 Ἐκεῖνοι ὅμως σὰν σκώληκες κυλιόμενοι στὰ τέλματα καὶ τοὺς βορβόρους, στὰ ρεύματα τῆς ἡδονῆς, βόσκουν τρυφές ἀνωφελεῖς καὶ ἀνόητες, ἄνθρωποι χοιροειδεῖς. Διότι, λέγει, οἱ χοῖροι «εὐχαριστοῦνται στὸν βόρβορο»⁷ μᾶλλον παρὰ σὲ καθαρὸ ὕδωρ καὶ κατὰ τὸν Δημόκριτο «τρελλαίνονται γιὰ τὴν ἀκαθαρσία»⁸.
- 5 Μὴ λοιπὸν, ἄς μὴ ἐξανδραποδιστοῦμε καὶ ἄς μὴ γίνωμε χοιροειδεῖς, ἀλλὰ σὰν γνήσια «τέκνα φωτός»⁹ ἄς ἀνασηκωθοῦμε κι' ἄς ἀναβλέψωμε πρὸς τὸ φῶς, μὴ τυχὸν ὁ Κύριος μᾶς φανερώσῃ νόθους, ὅπως ὁ ἥλιος τοὺς ἀετούς¹⁰.

93,1 Ἄς μετανοήσωμε λοιπὸν καὶ ἄς μεταφερθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀμάθεια στὴν ἐπίγνωσι, ἀπὸ τὴν ἀφροσύνη στὴ φρόνησι, ἀπὸ
2 τὴν ἀθεότητα στὸν Θεό. Οἱ ἐρασταὶ τῆς δικαιοσύνης μπορούμε ν' ἀπολαύσωμε καὶ πολλὰ ἄλλα ἀγαθὰ, ὅσοι ἐπιδιώκομε τὴν αἰώνια σωτηρία, καὶ μάλιστα αὐτὰ ποὺ ὑπαινίσσεται ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἡσαΐα, λέγοντας· «ὑπάρχει κληρονομία γιὰ ἐκείνους ποὺ ὑπηρετοῦν τὸν Κύριο»¹¹. Βέβαια ἡ κληρονομία εἶναι καλὴ καὶ
3 ἐράσμια· δὲν εἶναι οὔτε χρυσὸ οὔτε ἄργυρος οὔτε φόρεμα, πράγματα τῆς γῆς, ὅπου διεισδύει ὁ σκῶρος καὶ ὁ ληστής, ἐποφθαλμιώντας τὸν χαμαιζήλο πλοῦτο· εἶναι ἐκεῖνος ὁ θησαυρὸς τῆς σωτηρίας, πρὸς τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ ἐπειγώμαστε, ἀφοῦ γίνωμε φιλόλογοι¹², ἐνῶ θὰ μᾶς ἀκολουθήσουν ἀπὸ ἐδῶ τὰ χρηστὰ ἔργα καὶ θὰ πετάξουν μαζί μας μὲ τὸ πτερὸ τῆς ἀληθείας.

94,1 Αὐτὴν τὴν κληρονομία μᾶς προσφέρει ἡ αἰώνια διαθήκη τοῦ Θεοῦ, χορηγώντας τὴν αἰώνια δωρεά. Ὁ φιλόστοργος αὐτὸς πατέρας, ὁ πραγματικὸς πατέρας, δὲν σταματᾷ νὰ προτρέπη, νὰ νουθετῇ, νὰ παιδεύῃ, ν' ἀγαπᾷ, οὔτε βέβαια καὶ παύει νὰ σώζῃ· καὶ συμβουλεύει τὰ ἄριστα· «νὰ γίνετε δίκαιοι, λέγει ὁ Κύριος· ὅσοι διψᾶτε πηγαίνετε στὴν πηγὴ, καὶ ὅσοι δὲν ἔχετε

10. Ὁ ἀετὸς δείχνει τὴν γνησιότητα τῶν νεοσσῶν του ἀναγκάζοντάς τους νὰ κυττάξουν πρὸς τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, κατὰ τὸν θρῦλο ποὺ διηγεῖται ὁ Αἰλιανὸς *Περὶ φύσεως ζώων* 2,26. 9,3.

11. Ἡσ. 54,17.

12. Φιλόλογοι μὲ τὴν ἐννοια φίλων τοῦ θεοῦ Λόγου.

καὶ ὄσοι μὴ ἔχετε ἀργύριον, βαδίσατε καὶ ἀγοράσατε καὶ πῖετε ἄνευ
 2 ἀργυρίου». Ἐπὶ τὸ λουτρόν, ἐπὶ τὴν σωτηρίαν, ἐπὶ τὸν φωτισμὸν
 παρακαλεῖ, μονονουχὶ βοῶν καὶ λέγων· Γῆν σοι δίδωμι καὶ θάλατ-
 ταν, παιδίον, οὐρανόν τε καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα ζῶά σοι χαρίζομαι·
 μόνον, ὧ παιδίον, δίψησον τοῦ Πατρός, ἀμισθεὶ σοι δειχθήσεται ὁ
 Θεός· οὐ καπηλεύεται ἡ ἀλήθεια, δίδωσί σοι καὶ τὰ πτηνὰ καὶ τὰ
 νηκτὰ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς· ταῦτά σου ταῖς εὐχαρίστοις τρυφαῖς δεδη-
 μιούργηκεν ὁ Πατήρ.

3 Ἀργυρίῳ μὲν ὠνήσεται ὁ νόθος, ἀπωλείας ἐστὶ παιδίον, ὃς
 «μαμωνᾶ δουλεύειν» προήρηται, σοὶ δὲ τὰ σὰ ἐπιτρέπει, τῷ
 γνησίῳ λέγω, τῷ φιλοῦντι τὸν Πατέρα, δι' ὃν ἔτι ἐργάζεται, ὧ
 μόνῳ καὶ ὑπισχνεῖται λέγων· «καὶ ἡ γῆ οὐ πραθήσεται εἰς βεβαίω-
 σιν»· οὐ γὰρ κυροῦται τῇ φθορᾷ· «ἐμὴ γάρ ἐστὶν πᾶσα ἡ γῆ», ἔστι
 4 δὲ καὶ σή, ἐὰν ἀπολάβῃς τὸν Θεόν. Ὅθεν ἡ Γραφὴ εἰκότως εὐαγ-
 γελίζεται τοῖς πεπιστευκόσιν· «οἱ δὲ ἅγιοι Κυρίου κληρονομήσουσι
 τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ». Ποίαν, ὧ μακάριε,
 δόξαν, εἶπέ μοι· «ἦν ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ
 ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη· καὶ χαρήσονται ἐπὶ τῇ βασιλείᾳ τοῦ
 Κυρίου αὐτῶν εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν».

95,1 Ἔχετε, ὧ ἄνθρωποι, τὴν θεῖαν τῆς χάριτος ἐπαγγελίαν, ἀκη-
 κόατε καὶ τὴν ἄλλην τῆς κολάσεως ἀπειλήν, δι' ὧν ὁ Κύριος
 σώζει, φόβῳ καὶ χάριτι παιδαγωγῶν τὸν ἄνθρωπον· τί μέλλομεν;
 Τί οὐκ ἐκκλίνομεν τὴν κόλασιν; Τί οὐ καταδεχόμεθα τὴν δωρεάν;
 Τί δὲ οὐχ αἰρούμεθα τὰ βελτίονα; Θεὸν ἀντὶ τοῦ πονηροῦ καὶ σο-
 φίαν εἰδωλολατρίας προκρίνωμεν, καὶ ζωὴν ἀντικαταλασσόμενοι
 2 θανάτου. «Ἴδου τέθεικα πρὸ προσώπου ὑμῶν», φησί, «τὸν θάνα-
 τον καὶ τὴν ζωὴν». Πειράζει σε ὁ Κύριος ἐκλέξασθαι τὴν ζωὴν,

13. Ἦσ. 54,17. 55,1.

14. Βλ. Γεν. 1,28.

15. Βλ. Ματθ. 6,24. Λουκᾶ 16,13.

συμβουλεύει σοι ὡς Πατὴρ πείθεσθαι τῷ Θεῷ. «Ἐὰν γὰρ ἀκούσητέ μου», φησί, «καὶ θελήσητε, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε», ὑπακοῆς ἢ χάρις· «ἐὰν δὲ μὴ ὑπακούσητέ μου μηδὲ θελήσητε, μάχαιρα ὑμᾶς καὶ πῦρ κατέδεεται», παρακοῆς ἢ κρίσις. «Τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα»· νόμος ἀληθείας λόγος Κυρίου.

3 Βούλεσθε ὑμῖν ἀγαθὸς γένωμαι σύμβουλος; Ἄλλ' ὑμεῖς μὲν ἀκούσατε, ἐγὼ δέ, εἰ δυνατόν, ἐνδείζομαι. Ἐχρῆν μὲν ὑμᾶς, ὧ ἄνθρωποι, αὐτοῦ περὶ ἐννοουμένους τοῦ ἀγαθοῦ ἔμφυτον ἐπάγεσθαι πίστιν, μάρτυρα ἐξιόχρεων αὐτόθεν, οἴκοθεν, περιφανῶς αἰρουμένην τὸ βέλτιστον, μηδὲ ζητεῖν εἰ μεταδιωκτέον ἐκπονεῖν. Καὶ γὰρ εἴτω μεθυστέον, φέρε εἰπεῖν, ἀμφιβάλλειν χρή· ὑμεῖς δὲ πρὶν ἢ ἐπισκέψασθαι μεθύετε· καὶ εἰ ὑβριστέον, οὐ πολυπραγμονεῖτε, ἀλλ' ἢ τάχος ὑβρίζετε. Μόνον δ' ἄρα εἰ θεοσεβητέον, ζητεῖτε, καὶ εἰ τῷ σοφῷ τούτῳ τῷ Θεῷ καὶ τῷ Χριστῷ κατακολουθητέον, τοῦτο δὴ βουλῆς καὶ σκέψεως ἀξιοῦτε, οὐδ' ὃ πρέπει Θεῷ, ὃ τι ποτέ ἐστι, νενοηκότες.

96,1 Πιστεύσατε ἡμῖν κἄν ὡς μέθη, ἵνα σωφρονήσητε· πιστεύσατε κἄν ὡς ὕβρει, ἵνα ζήσητε. Εἰ δὲ καὶ πείθεσθαι βούλεσθε τὴν ἐναργῆ τῶν ἀρρήτων ἐποπτεύσαντες πίστιν, φέρε ὑμῖν ἐκ περιουσίας
2 τὴν περὶ τοῦ Λόγου παραθήσομαι πειθῷ. Ὑμεῖς δὲ (οὐ γὰρ τὰ πάτρια ὑμᾶς ἔτι τῆς ἀληθείας ἀπασχολεῖ ἔθνη προκατηχημένους) ἀκούοιτ' ἂν ἤδη τὸ μετὰ τοῦτο ὅπως ἔχει· καὶ δὴ μὴ τις ὑμᾶς τοῦδε τοῦ ὀνόματος αἰσχύνῃ προκαταλαμβάνετω, «ἦτ' ἄνδρας μέγα σίνε-
ται», παρατρέπουσα σωτηρίας.

3 Ἀποδυσάμενοι δ' οὖν περιφανῶς ἐν τῷ τῆς ἀληθείας σταδίῳ

ἐκλέξης τὴν ζωὴ²⁰, σὲ συμβουλεύει σὰν πατέρας νὰ ὑπακούσης στὸν Θεὸ. Διότι λέγει, «ἂν μὲ ἀκούσετε καὶ θελήσετε, θὰ φάγετε τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς», εἶναι ἡ χάρις γιὰ τὴν ὑπακοή· «ἂν ὅμως δὲν ὑπακούσετε σὲ ἐμένα οὔτε θελήσετε, θὰ σᾶς καταφάγη μάχαιρα καὶ πῦρ», εἶναι ἡ κρίσις γιὰ τὴν παρακοή. «Διότι τὸ στόμα τοῦ Κυρίου ἐλάλησε αὐτὰ τὰ πράγματα»²¹. εἶναι νόμος ἀληθείας ὁ λόγος Κυρίου.

3 Θέλετε νὰ σᾶς γίνω ἀγαθὸς σύμβουλος; Λοιπὸν, ἐσεῖς μὲν ἀκούσατε, ἐγὼ δὲ θὰ σᾶς δώσω τὶς ἐνδείξεις κατὰ τὸ δυνατό. Ἔπρεπε, ἄνθρωποι, σκεπτόμενοι αὐτὸ τὸ ἀγαθὸ νὰ φέρετε ἔμφυτη τὴν πίστι ὡς ἀξιόπιστο μάρτυρα ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀπὸ μέσα σας, πού ἐκλέγει ὀλοφάνερα τὸ καλύτερο, καὶ νὰ μὴ ζητῆτε, ἂν
4 πρέπει νὰ ἐπιδιώξετε νὰ τὸ ἐκτελέσετε. Γιὰ παράδειγμα δηλαδή, ἂν εἶναι σωστὸ νὰ μεθᾶ κανεῖς, πρέπει ν' ἀμφιβάλλωμε· ἐσεῖς ὅμως, πρὶν σκεφθῆτε, μεθᾶτε· κι' ἂν εἶναι σωστὸ νὰ ὑβρίζη κανεῖς, δὲν τὸ πολυεξετάζετε, ἀλλὰ ὑβρίζετε ὅσο γρηγορώτερα μπορεῖτε. Τὸ μόνο λοιπὸν πού συζητῆτε εἶναι, ἂν πρέπει νὰ θεοσεβῆτε, ἂν ὅμως πρέπει ν' ἀκολουθήσετε τοῦτον τὸν σοφὸ, τὸν Θεὸ καὶ τὸν Χριστό, αὐτὸ τὸ κάμετε ἀντικείμενο βουλῆς καὶ σκέψεως, χωρὶς νὰ ἔχετε ἀντιληφθῆ τί εἶναι πρέπον στὸν Θεό, ὅ,τι κι' ἂν εἶναι.

96,1 Πιστεύσατέ μας, ἔστω καὶ σὰν μέθη, γιὰ νὰ σωφρονήσετε· πιστεύσατε ἔστω καὶ σὰν ὕβρι, γιὰ νὰ ζήσετε. Κι' ἂν θέλετε νὰ πεισθῆτε, ἀφοῦ ἐποπτεύσετε τὴν καθαρὴ βεβαιότητα τῶν μυστηρίων, ἃς σᾶς παραθέσω ἐπὶ πλεον τὴν πειθῶ περὶ τοῦ Λόγου.
2 Ἐσεῖς δὲ (διότι, ἐφ' ὅσον ἔχετε προκατηχηθῆ, δὲν σᾶς ἀπομακρύνουν πλεον ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τὰ πατρικὰ ἔθιμα), ἀκούσατε τώρα τὰ ἀκόλουθα, πῶς εἶναι. Καὶ βέβαια ἃς μὴ σᾶς καταλάβη γι' αὐτὸ τὸ ὄνομα, τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, καμμιὰ αἰσχύνῃ, «πού πολὺ βλάπτει τοὺς ἀνθρώπους»²², ἀπομακρύνοντας ἀπὸ τῆ σωτηρία.

3 Ἀφοῦ λοιπὸν κατέλθωμε γυμνοὶ στὸ στάδιο τῆς ἀληθείας,

21. Ἦσ. 1,19έ.

22. Γλιὰς 52,45.

γνησίως ἀγωνιζώμεθα, βραβεύοντος μὲν τοῦ Λόγου τοῦ ἀγίου, ἀγωνοθετοῦντος δὲ τοῦ Δεσπότης τῶν ὄλων. Οὐ γὰρ σμικρὸν ἡμῖν
 4 τὸ ἄθλον ἀθανασία πρόκειται. Μὴ οὖν ἔτι φροντίζετε μηδὲ ὀλίγον, τί ὑμᾶς ἀγορεύουσι σύρφακές τινες ἀγοραῖοι, δεισιδαιμονίας ἄθεοι χορευταί, ἀνοία καὶ παρανοία ἐς αὐτὸ ὠθούμενοι τὸ βάραθρον, εἰδῶλων ποιηταὶ καὶ λίθων προσκυνηταί· οἶδε γὰρ ἀνθρώπους ἄποθεοῦν τετολμήκασι, τρισκαιδέκατον Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα ἀναγράφοντες θεόν, «ὄν Βαβυλῶν ἤλεγξε νεκρόν».

97,1 Ἄγαμαι τοίνυν τὸν Χῖον σοφιστήν, Θεόκριτος ὄνομα αὐτῷ· μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτὴν ἐπισκώπτων ὁ Θεόκριτος τὰς δόξας τὰς κενὰς τῶν ἀνθρώπων ἃς εἶχον περὶ θεῶν, πρὸς τοὺς πολίτας «ἄνδρες», εἶπεν, «θαρρεῖτε ἄχρις ἂν ὁρᾶτε τοὺς θεοὺς πρότερον τῶν ἀνθρώπων ἀποθνήσκοντας». Θεοὺς δὲ δὴ τοὺς ὁρατοὺς καὶ τὸν σύγκλυδα τῶν γενητῶν τούτων ὄχλον ὁ προσκυνῶν καὶ προσεταιριζόμενος, αὐτῶν ἐκείνων τῶν δαιμόνων ἀθλιώτερος μακρῷ. «Θεός» γὰρ «οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἄδικος» ὥσπερ οἱ δαίμονες, «ἀλλ' ὡς οἶόν τε δικαιοτάτος, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτῷ ὁμοιότερον οὐδὲν ἢ ὃς ἂν ἡμῶν γένηται ὅτι δικαιοτάτος».

3 Βᾱτ' εἰς ὁδὸν δὴ πᾶς ὁ χειρῶναξ λεώς,
 οἱ τὴν Διὸς γοργῶπιν Ἐργάνην θεὸν
 στατοῖσι λίκνοις προστρέπεσθε,

ἠλίθιοι τῶν λίθων δημιουργοί τε καὶ προσκυνηταί.

98,1 Ὁ Φειδίας ὑμῶν καὶ ὁ Πολύκλειτος ἠκόντων Πραξιτέλης τε αὐτῆς καὶ Ἀπελλῆς καὶ ὅσοι τὰς βαναύσους μετέρχονται τέχνας, γήινοι γῆς ὄντες ἐργάται. Τότε γάρ, φησί τις προφητεία, δυστυχῆσειν τὰ
 2 τῆδε πράγματα, ὅταν ἀνδριᾶσι πιστεύσωσιν. Ἠκόντων οὖν αὐθις,

23. Βλ. Αἰλιανοῦ, *Ποικίλη Ἱστορία*, 5,12.

24. *Σιβυλλικοὶ χρησμοὶ* 5,6.

ἄς ἀγωνισθοῦμε γενναίως, μὲ βραβευτὴ τὸν Λόγο τὸν ἅγιο, καὶ ἀγωνοθέτη τὸν Δεσπότη τῶν ὄλων. Διότι δὲν πρόκειται ἐνώπιόν
 4 μας μικρὸ βραβεῖο, ἢ ἀθανασία. Νὰ μὴ στενοχωρῆσθε λοιπὸν καθόλου, τί σᾶς λέγουν μερικὰ ἀγοραῖα ἀνθρωπάρια, ἄθεοι χορευταὶ δεισιδαιμονίας, ὠθούμενοι σ' αὐτὸ τὸ βάραθρο ἀπὸ ἀνοησία καὶ παραφροσύνη, κατασκευασταὶ εἰδώλων καὶ προσκυνηταὶ λίθων· διότι αὐτοὶ ἐτόλμησαν νὰ κάμουν θεοὺς ἀνθρώπους, καταγράφοντας ὡς δέκατο τρίτο Θεὸ τῶν Ἀλέξανδρο τὸν Μακεδόνα²³, «τὸν ὁποῖο ἡ Βαβυλῶν ἐπέδειξε νεκρό»²⁴.

97,1 Ἐκτιμῶ λοιπὸν τὸν Χῖο σοφιστὴ πού ὀνομάζεται Θεόκριτος. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ Θεόκριτος, περιπαίζοντας τίς μάταιες δοξασίες τῶν ἀνθρώπων περὶ τῶν θεῶν, εἶπε πρὸς τοὺς πολίτες, «ἄνδρες, ἔχετε θάρρος ὅσον καιρὸ βλέπετε τοὺς θεοὺς νὰ ἀποθαίνουν πρὶν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους»²⁵.

2 Ὅποιος λοιπὸν προσκυνᾷ καὶ προσεταιρίζεται τοὺς ὄρατοὺς θεοὺς καὶ τὸν ἄθλιο ὄχλο τούτων τῶν κτισμάτων, εἶναι πολὺ ἀθλιώτερος ἐκείνων τῶν δαιμόνων. Διότι «ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἄδικος καθόλου μὲ κανένα τρόπο, ἀλλὰ εἶναι ἀπολύτως δίκαιος καὶ δὲν εἶναι τίποτε ὁμοιότερο μὲ αὐτόν, παρὰ μόνο ὅποιος ἀπὸ μᾶς γίνῃ δικαιοτάτος»²⁶.

3 Βαδίζετε τὸν δρόμο, ὄλος ὁ λαὸς τῶν χειρονάκτων, πού ἐπικαλεῖσθε μὲ στολισμένα κάνιστρα τὴν βλοσυρὴ κόρη τοῦ Διὸς θεᾶ Ἐργάνη²⁷,

ἠλίθιοι δημιουργοὶ καὶ προσκυνηταὶ τῶν λίθων.

98,1 Ἄς προσέλθουν ὁ Φειδίας σας καὶ ὁ Πολύκλειτος, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ Πραξιτέλης καὶ ὁ Ἀπελλῆς καὶ ὅσοι ἄλλοι ἀσχολοῦνται μὲ τίς χειρωνακτικὲς τέχνες, γήϊνοι ἐργάτες τῆς γῆς. Κάποια προφητεία λέγει ὅτι τότε θὰ δυστυχήσουν τὰ ἐδῶ πράγματα, ὅταν οἱ ἀνθρώποι πιστεύσουν σὲ ἀνδριάντες. Ἄς ἐλθουν

25. Βλ. *Fragmenta Histor. Graec.* 2,86.

26. Πλάτωνος, *Θεαίητος* 176BC.

27. Σοφοκλέους, ἀπόσπασμα 760, Nauck. 844, Pearson.

οὐ γὰρ ἀνήσω καλῶν, οἱ μικροτέχνηται. Οὐδεῖς που τούτων ἔμπνουν εἰκόνα δεδημιούργηκεν, οὐδὲ μὴν ἐκ γῆς μαλθακὴν ἐμάλαξε σάρκα. Τίς ἔτηξε μυελὸν ἢ τίς ἔπηξεν ὀστέα; Τίς νεῦρα διέτεινεν, τίς φλέβας ἐφύσησεν; Τίς αἷμα ἐνέχεεν ἐν αὐταῖς ἢ τίς δέρμα περιέτεινεν; Ποῦ δ' ἂν τις αὐτῶν ὀφθαλμοὺς ποιήσαι βλέποντας; Τίς ἐνεφύσησε ψυχὴν; Τίς δικαιοσύνην ἐδωρήσατο; Τίς ἀθανασίαν ὑπέσχηται;

3 Μόνος ὁ τῶν ὄλων δημιουργός, ὁ «ἀριστοτέχνης Πατήρ», τοιοῦτον ἄγαλμα ἔμψυχον ἡμᾶς τὸν ἄνθρωπον ἔπλασεν· ὁ δὲ Ὀλύμπιος ὑμῶν, εἰκόνας εἰκῶν, πολὺ τι τῆς ἀληθείας ἀπάδων, ἔρ-
4 γον ἐστὶ κωφὸν χειρῶν Ἀττικῶν. Εἰκῶν μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος αὐτοῦ (καὶ Υἱὸς τοῦ νοῦ γνήσιος ὁ θεῖος Λόγος, φωτὸς ἀρχέτυπον φῶς), εἰκῶν δὲ τοῦ Λόγου ὁ ἄνθρωπος ἀληθινός, ὁ νοῦς ὁ ἐν ἀνθρώπῳ, ὁ «κατ' εἰκόνα» τοῦ Θεοῦ καὶ «καθ' ὁμοίωσιν» διὰ τοῦτο γεγενῆσθαι λεγόμενος, τῇ κατὰ καρδίαν φρονήσει τῷ θεῷ παρειαζόμενος λόγῳ καὶ ταύτῃ λογικός. Ἀνθρώπου δὲ τοῦ ὀρωμένου τοῦ γηγενοῦς γήινος εἰκῶν τὰ ἀγάλματα ἀνδρείκελα, πόρρω τῆς ἀληθείας ἐπίκαιρον ἐκμαγεῖον καταφαίνεται.

99,1 Οὐδὲν οὖν ἄλλ' ἢ μανίας ἔμπλεως ὁ βίος ἔδοξέ μοι γεγονέναι, τοσαύτη σπουδῇ περὶ τὴν ὕλην καταγιγόμενος. Ἐπιτέτριπται δὲ ὑπὸ κενῆς δόξης ἢ συνήθεια δουλείας μὲν γεύσασα ὑμᾶς καὶ ἀλό-
2 γου περιεργασίας· νομίμων δὲ ἀνόμων καὶ ἀπατηλῶν ὑποκρίσεων ἄγνοια αἰτία, ἢ δὴ κατασκευασθεῖσα τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος κηρῶν ὀλεθρίων καὶ εἰδῶλων ἐπιστυγῶν πολλὰς τῶν δαιμόνων ἐπινοήσασα μορφάς, κηλῖδα τοῖς ἐπομένοις αὐτῇ ἐναπεμάξατο θανάτου μακροῦ.

28. Βλ. Ἰωβ 10,11.

29. Βλ. Γεν. 2,7.

30. Πινδάρου, ἀπόσπασμα 57, Schroeder. Βλ. καὶ Στρωματεῖς 5,14,102,2.

2 ἐπίσης, δὲν θὰ παύσω νὰ προσκαλῶ, οἱ μικροτέχνες. Κανένας ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἐδημιούργησε εἰκόνα ἔμψυχη κι' οὔτε ἔπλασε μαλακὴ σάρκα ἀπὸ τῆ γῆ. Ποιὸς ἔλειωσε τὸν μυελὸ ἢ ποιὸς ἔπηξε τὰ ὀστά; Ποιὸς ἔχει τεντώσει τὰ νεῦρα, ποιὸς ἐφύσησε τὶς φλέβες; Ποιὸς ἔχυσε μέσα σ' αὐτὲς τὸ αἷμα ἢ ποιὸς περιέβαλε τὴν σάρκα μὲ δέρμα²⁸; Ποῦ θὰ μπορούσε κάποιος ἀπ' αὐτοὺς νὰ κατασκευάσῃ ὀφθαλμοὺς ποὺ νὰ βλέπουν; Ποιὸς ἔχει ἐμφυσησῆ ψυχὴ²⁹; Ποιὸς ἐχορήγησε δικαιοσύνη; Ποιὸς ἔχει ὑποσχεθῆ ἀθανασία;

3 Μόνος ὁ δημιουργὸς τῶν ὄλων, «ὁ ἀριστοτέχνης Πατήρ»³⁰, ἔπλασε τέτοιο ἔμψυχο ἄγαλμα³¹, ἐμᾶς τὸν ἄνθρωπο. Ὁ δικός σας Ὀλύμπιος ὅμως Ζεὺς, ποὺ εἶναι εἰκόνα τῆς εἰκόνας, ποὺ πολὺ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, εἶναι κωφὸ ἔργο Ἀττικῶν χειρῶν. Διότι εἰκὼν μὲν τοῦ Θεοῦ³² εἶναι ὁ Λόγος του (καὶ Υἱὸς τοῦ νοῦ γνήσιος εἶναι ὁ θεῖος Λόγος, ἀρχέτυπο φῶς φωτός), εἰκὼν δὲ τοῦ Λόγου εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀληθινός, ὁ μέσα στὸν ἄνθρωπο νοῦς, ὁ ὁποῖος γι' αὐτὸ λέγεται ὅτι ἐδημιουργήθηκε κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν³³, παρομοιαζόμενος κατὰ τὴν φρόνησι τῆς καρδιᾶς μὲ τὸν θεῖο Λόγο κι' ἔτσι γινόμενος λογικός. Τοῦ δὲ ὀρωμένου ἀνθρώπου τοῦ γηϊνοῦ ἢ γήϊνη εἰκὼν, τὰ ἀνθρωπόμορφα ἀγάλματα, παρουσιάζονται ὡς πρόσκαιρη ἀναπαραγωγή ποὺ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια.

99,1 Μοῦ φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ βίος δὲν εἶναι πλημμυρισμένος μὲ τίποτε ἄλλο, παρὰ ἀπὸ μανία, ἀφοῦ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ὕλη μὲ τόση φροντίδα. Ἀπὸ τὴν ματαία γνώμη ἔχει ἐπιβληθῆ ἡ συνήθεια ποὺ σᾶς ἔγευσε μὲ τὸ πνεῦμα τῆς δουλείας καὶ τὴν ἀλο-

2 γη περιέργεια. Αἰτία δὲ τῶν ἀνόμων συνηθειῶν καὶ τῶν ἀπατηλῶν ὑποκρίσεων εἶναι ἡ ἄγνοια, ἡ ὁποία ἐφωδίασε τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων μὲ θανατηφόρες θεότητες καὶ στυγερά εἰδωλα καὶ ἐπενόησε πολλὰς μορφὰς δαιμόνων· κι' ἔτσι στοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἡ ἄγνοια ἀπετύπωσε μιὰ κηλίδα μακροῦ θανάτου.

31. Βλ. καὶ *Στρωματεῖς* 7,9,52,2-3.

32. Β' Κορ. 4,4. 33. Γεν. 1,26.

3 Λάβετε οὖν ὕδωρ λογικόν, λούσασθε οἱ μεμολυσμένοι, περι-
 ράνατε αὐτοὺς ἀπὸ τῆς συνηθείας ταῖς ἀληθιναῖς σταγόσιν· καθα-
 ροὺς εἰς οὐρανοὺς ἀναβῆναι δεῖ. Ἴσχυροῦς εἶ, τὸ κοινότατον, ἐπι-
 ζήτησον τὸν δημιουργῆσαντά σε· υἱὸς εἶ, τὸ ἰδιαίτατον, ἀναγνώρι-
 4 σον τὸν Πατέρα. Σὺ δὲ ἔτι ταῖς ἀμαρτίαις παραμένεις, προστετη-
 κῶς ἡδοναῖς; Τίνι λαλήσει Κύριος «ὕμῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐ-
 ρανῶν»; Ὑμῶν ἐστὶν, ἐὰν θελήσητε, τῶν πρὸς τὸν Θεὸν τὴν προ-
 αἶρεσιν ἐσχηκότων· ὑμῶν, ἐὰν ἐθελήσητε πιστεῦσαι μόνον καὶ τῇ
 συντομίᾳ τοῦ κηρύγματος ἔπεσθαι, ἧς ὑπακούσαντες οἱ Νινευῖται
 τῆς προσδοκηθείσης ἀλώσεως μετανοίᾳ γνησίῳ τὴν καλὴν ἀντικα-
 τηλλάξαντο σωτηρίαν.

100,1 Πῶς οὖν ἀνέλθω, φησὶν, εἰς οὐρανοὺς; Ὁδὸς ἐστὶν ὁ Κύριος,
 στενὴ μὲν, ἀλλ' ἐξ οὐρανῶν, στενὴ μὲν, ἀλλ' εἰς οὐρανοὺς ἀναπέμ-
 πουσα· στενὴ, ἐπὶ γῆς ὑπερορωμένη, πλατεῖα, ἐν οὐρανοῖς προσκυ-
 2 νουμένη. Εἴθ' ὁ μὲν ἄπυστος τοῦ Λόγου συγγνώμην τῆς πλάνης
 ἔχει τὴν ἄγνοιαν, ὁ δὲ εἰς ὧτα βαλόμενος καὶ τῇ ψυχῇ παρακούσας
 παρὰ τῆς γνώμης φέρει τὴν ἀπειθείαν, καὶ ὅσῳ γε φρονιμώτερος
 εἶναι δόξει, πρὸς κακοῦ ἢ σύνεσις αὐτῷ, ὅτι τῇ φρονήσει κέχρηται
 κατηγόρω τὸ βέλτιστον οὐχ ἐλόμενος· πέφυκε γὰρ ὡς ἄνθρωπος
 οἰκείως ἔχειν πρὸς Θεόν.

3 Ὡσπερ οὖν τὸν ἵππον ἀροῦν οὐ βιαζόμεθα οὐδὲ τὸν ταῦρον
 κυνηγετεῖν, πρὸς δὲ πέφυκε δὲ ἕκαστον τῶν ζώων περιέλκομεν, οὐ-
 τως ἀμέλει καὶ τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τὴν οὐρανοῦ γενόμενον θέαν,
 «φυτὸν οὐράνιον» ὡς ἀληθῶς, ἐπὶ τὴν γνώσιν παρακαλοῦμεν τοῦ
 Θεοῦ, τὸ οἰκεῖον αὐτοῦ καὶ ἐξαίρετον καὶ ἰδιωματικὸν παρὰ τὰ

34. Λογικὸ ὕδωρ, εἶναι τὸ ὕδωρ τοῦ Λόγου, στὸ ὁποῖο βαπτίζονται οἱ πιστοὶ
 του.

35. Ματθ. 5,3 καὶ 10. Λουκᾶ 6,20.

3 Λάβετε λοιπόν ὕδωρ λογικό³⁴, λουσθῆτε οἱ μολυσμένοι, καθαρίσατε τοὺς ἑαυτοὺς σας ἀπὸ τῆ συνήθεια ραντιζόμενοι μὲ τις σταγόνες τῆς ἀληθείας· πρέπει ν' ἀνεβῆτε καθαροὶ στοὺς οὐρανοὺς. Εἶσαι ἄνθρωπος, κατὰ τὸ κοινὸ εἶδος, ζήτησε τὸν δημιουργό σου· εἶσαι υἱός, κατὰ τὸ ιδιαίτερο γνῶρισμα, ἀνα-
4 γνῶρισε τὸν Πατέρα. Ἐσὺ ὅμως παραμένεις ἀκόμη στὶς ἀμαρτίες, καταλειωμένος ἀπὸ τις ἡδονές; Σὲ ποιόν θὰ εἰπῆ ὁ Κύριος «ιδική σας εἶναι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν»³⁵; Ἰδική σας εἶναι, ἂν τὴν θελήσετε, ἐπιλέγοντας τὸν Θεό· ιδική σας, ἂν ἀπλῶς θελήσετε νὰ πιστεύσετε καὶ ν' ἀκολουθήσετε τὴν οὐσία τοῦ κηρύγματος. Αὐτὸ τὸ κήρυγμα ὑπακούοντας οἱ Νινευῖτες μὲ γνησία μετάνοια ἀντήλλαξαν τὴν καλὴ σωτηρία ἀντὶ τῆς ἀπειλημένης ἀλώσεως τῆς πόλεως των³⁶.

100,1 Πῶς λοιπόν, λέγει, θ' ἀνέλθω στοὺς οὐρανοὺς; Ὁ Κύριος εἶναι ὁδός³⁷, στενὴ μὲν, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς, στενὴ βέβαια, πού ὁδηγεῖ ὅμως στοὺς οὐρανοὺς· στενὴ ἐπάνω στὴ γῆ περι-
2 φρονημένη, πλατειὰ στοὺς οὐρανοὺς προσκυνουμένη³⁸. Ἔτσι, ὁ μὲν ἀκατήχητος ἀπὸ τὸν Λόγο ἔχει συγγνώμη γιὰ τὴν πλάνη του τὴν ἄγνοια, ἀλλ' ἐκεῖνος πού ἄκουσε μὲ τὰ αὐτιά του τὸ κήρυγμα καὶ τὸ παρήκουσε στὴν ψυχὴ φέρει τὴν ἀπειθεία μὲ τὴ γνώμη του καὶ ὅσο φρονιμώτερος φανῆ νὰ εἶναι τόσο περισσότερο συντελεῖ στὸ κακὸ ἢ συνέσις του, ἀφοῦ ἔχει τὴ φρόνησι κατήγορό του πού δὲν προτίμησε τὸ ἄριστο· διότι ὡς ἄνθρωπος εἶναι καμωμένος νὰ ἔχη οἰκειότητα πρὸς τὸν Θεό.

3 Ὅπως λοιπόν δὲν ἐκβιάζομε τὸν ἵππο νὰ ὀργῶνη οὔτε τὸν ταῦρο νὰ κυνηγῆ, ἀλλὰ σύρομε τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ζῶα σ' αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο εἶναι καμωμένο, ἔτσι βέβαια καὶ τὸν ἄνθρωπο, πού ἔγινε γιὰ τὴν θέα τοῦ οὐρανοῦ³⁹, πραγματικά «φυτὸ οὐράνιο»⁴⁰, προσκαλοῦμε στὴ γνῶσι τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ ἔχομε καταλάβει ἐκεῖνο πού τοῦ εἶναι οἰκεῖο, χαρακτηριστικὸ καὶ ιδιαίτερο

36. Βλ. Ἰωνᾶ 3,5. 37. Βλ. Ἰω. 14,6.

38. Βλ. Ματθ. 7,13έ. Ἰω. 3,13 καὶ 31.

39. Βλ. παραπάνω 63,4.

40. Πλάτωνος, *Τίμαιος* 90. Καὶ παραπάνω 25,4.

ἀλλὰ ζῶα κατειλημμένοι, αὐτάρκες ἐφόδιον αἰώνων, θεοσέβειαν,
 4 παρσκευάζεσθαι συμβουλευόντες. Γεώργει, φαμέν, εἰ γεωργὸς εἶ,
 ἀλλὰ γνῶθι τὸν Θεὸν γεωργῶν, καὶ πλειῖθι ὁ τῆς ναυτιλίας ἐρῶν,
 ἀλλὰ τὸν οὐράνιον κυβερνήτην παρακαλῶν· στρατευόμενόν σε κα-
 τείληφεν ἢ γνῶσις, τοῦ δίκαια σημαίνοντος ἄκουε στρατηγοῦ.

101,1 Καθάπερ οὖν κάρῳ καὶ μέθῃ βεβαρημένοι ἀνανήψατε καὶ
 διαβλέψαντες ὀλίγον ἐννοήθητε, τί θέλουσιν ὑμῖν οἱ προσκυνούμε-
 νοι λίθοι καὶ ἄ περι τὴν ὕλην κενοσπούδως δαπανᾶτε· εἰς ἄγνοιαν
 τὰ χρήματα καὶ τὸν βίον ὡς τὸ ζῆν ὑμῶν εἰς θάνατον καταναλίσκε-
 τε, τοῦτο μόνον τῆς ματαίας ὑμῶν ἐλπίδος εὐρόμενοι τὸ πέρασ,
 οὐδὲ αὐτοὺς οἰοί τε ὄντες οἰκτεῖραι, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς κατελεῶσιν
 ὑμᾶς τῆς πλάνης ἐπιτήδειοι πείθεσθαι γίνεσθε, συνηθεία κακῇ δε-
 δουλωμένοι, ἧς ἀπηρτημένοι ἀυθαίρετοι μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀνα-
 2 πνοῆς εἰς ἀπώλειαν ὑποφέρεσθε· «ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κό-
 σμον καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς»,
 ἐξὸν ἀπομάξασθαι τὰ ἐμποδῶν τῇ σωτηρίᾳ καὶ τὸν τῶφον καὶ τὸν
 πλοῦτον καὶ τὸν φόβον, ἐπιφθεγγομένους τὸ ποιητικὸν δὴ τοῦτο·

πῆ δὴ χρήματα πολλὰ φέρω τάδε;

Πῆ δὲ καὶ αὐτὸς πλάζομαι;

3 Οὐ βούλεσθε οὖν τὰς φαντασίας ταύτας κενᾶς ἀπορρίψαντες τῇ
 συνηθείᾳ αὐτῇ ἀποτάξασθαι, κενοδοξία ἐπιλέγοντες·

ψευδεῖς ὄνειροι χαίρετ', οὐδὲν ἦτ' ἄρα;

102,1 Τί γὰρ ἠγεῖσθε, ὦ ἄνθρωποι, τὸν Τύχωνα Ἑρμῆν καὶ τὸν

γνώρισμα και τὸν διακρίνει ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα, συμβουλεύοντάς τον νὰ παρασκευάζῃ ἓνα ἱκανοποιητικὸ ἐφόδιο γιὰ τοὺς αἰῶνες, 4 τὴν θεοσέβεια. Καλλιέργει, λέγομε, ἂν εἶσαι γεωργός, ἀλλὰ γνώρισε τὸν Θεὸ τῶν γεωργῶν, καὶ πλέε ἂν ἀγαπᾷς τὴν ναυτιλία, ἀλλὰ παρακάλει τὸν οὐράνιο κυβερνήτη. Σὲ κατέλαβε ἡ γνῶσις στὴν ἐκστρατεία; Ἦ ἀκουε τὸν στρατηγὸ πού σου παραγγέλλει δικαιοσύνη.

101,1 Ἐνανήψατε λοιπὸν σὰν ἀπὸ βαρεῖα νάρκη καὶ μέθη, καί, ἀφοῦ παρατηρήσετε λίγο, σκεφθῆτε τί θέλουν σὲ σᾶς οἱ προσκυνούμενοι λίθοι καὶ ὅλα ὅσα δαπανᾶτε ματαιοπονώντας γι' αὐτὰ τὰ ὑλικά· τὰ χρήματά σας συντελοῦν στὴν ἄγνοια καὶ ἐξοδεύετε τὸν βίον σας γιὰ τὸν θάνατο· αὐτὸ εἶναι τὸ μόνον τέλος τῆς ματαίας ἐλπίδος σας πού εὐρήκατε. Καὶ δὲν εἴσθε σὲ θέσι νὰ ἐλεεινολογήσετε οὔτε τοὺς ἑαυτοὺς σας, ἀλλ' οὔτε γίνεσθε ἱκανοὶ νὰ πεισθῆτε σ' αὐτοὺς πού σᾶς λυποῦνται γιὰ τὴν πλάνη σας, διότι εἴσθε ὑποδουλωμένοι στὴν κακὴ συνήθεια, στὴν ὁποία εἴσθε ἐκουσίως προσαρτημένοι μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀνα- 2 πνοῆς, κι' ἔτσι ὀδηγεῖσθε στὴν ἀπώλεια· «διότι τὸ φῶς ἦλθε στὸν κόσμον καὶ ἀγάπησαν οἱ ἄνθρωποι περισσότερο τὸ σκότος παρὰ τὸ φῶς»⁴¹, ἐνῶ εἶναι δυνατὸ νὰ παραμερίσουν τὰ ἐμπόδια γιὰ τὴ σωτηρία, καὶ τὴν ἀλαζονεία καὶ τὸν πλοῦτον καὶ τὸν φόβον, ἀπαγγέλλοντάς τοῦτον τὸν ποιητικὸν στίχον,

Ποῦ μεταφέρω τοῦτα τὰ πολλὰ χρήματα;
ποῦ περιφέρομαι κι' ἐγὼ ὁ ἴδιος⁴²;

3 Δὲν θέλετε λοιπὸν, ἀπορρίπτοντάς τοῦτες τίς μάταιες φαντασίες, ν' ἀπομακρυνθῆτε ἀπ' αὐτὴ τὴ συνήθεια, λέγοντάς στὴν κενοδοξία,

χαίρετε, ψεύτικα ὄνειρα, τίποτε λοιπὸν δὲν ἦσαστε⁴³;

102,1 Τί λοιπὸν θεωρεῖτε, ἄνθρωποι, τὸν Τύχωνα Ἑρμῆ⁴⁴ καὶ

42. Ὀδύσσεια Ν, 203έ.

43. Εὐριπίδου, Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις, 569.

Ἄνδοκίδου καὶ Ἀμύητον; Ἡ παντὶ τῷ δήλον ὅτι λίθους, ὡσπερ καὶ τὸν Ἑρμῆν. Ὡς δὲ οὐκ ἔστι Θεὸς ἢ ἄλλως καὶ ὡς οὐκ ἔστι Θεὸς ἢ Ἴρις, ἀλλὰ πάθη ἀέρων καὶ νεφῶν, καὶ ὃν τρόπον οὐκ ἔστιν ἡμέρα Θεός, οὐδὲ μὴν οὐδὲ ἐνιαυτὸς οὐδὲ χρόνος ὁ ἐκ τούτων συμπληρούμενος, οὕτως οὐδὲ ἥλιος οὐδὲ σελήνη, οἷς ἕκαστον τῶν προειρημένων διορίζεται.

2 Τίς ἂν οὖν τὴν εὐθυναν καὶ τὴν κόλασιν καὶ τὴν δίκην καὶ τὴν νέμεσιν εὖ φρονῶν ὑπολάβοι θεούς; Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἐρινῶς οὐδὲ μοῖραι οὐδὲ εἰμαρμένη, ἐπεὶ μηδὲ πολιτεία μηδὲ δόξα μηδὲ πλοῦτος
3 θεοί, ὃν καὶ ζωγράφοι τυφλὸν ἐπιδεικνύουσιν· εἰ δὲ αἰδῶ καὶ ἔρωτα καὶ ἀφροδίτην ἐκθειάζετε, ἀκολουθούντων αὐτοῖς αἰσχύνῃ καὶ ὀργῇ καὶ κάλλος καὶ συνουσία. Οὕκουν ἔτ' ἂν εἰκότως ὕπνος καὶ θάνατος θεῶ διδυμάονε παρ' ὑμῖν νομίζονται· πάθη ταῦτα περὶ τὰ ζῶα συμβαίνοντα φυσικῶς· οὐδὲ μὴν κῆρα οὐδὲ εἰμαρμένην οὐδὲ
4 μοίρας θεᾶς ἐνδίκως ἐρεῖτε. Εἰ δὲ ἔρις καὶ μάχη οὐ θεοί, οὐδὲ Ἄρης οὐδὲ Ἐνυώ. Ἔτι τε εἰ αἱ ἀστραπαὶ καὶ οἱ κεραυνοὶ καὶ οἱ ὄμβροι οὐ θεοί, πῶς τὸ πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ θεοί; Πῶς δὲ καὶ οἱ διάσποντες καὶ οἱ κομῆται διὰ πάθος ἀέρος γεγενημένοι; Ὁ δὲ τὴν τύχην θεὸν λέγων καὶ τὴν πρᾶξιν λεγέτω θεόν.

103,1 Εἰ δὴ οὖν τούτων οὐδὲ ἐν θεὸς εἶναι νομίζεται οὐδὲ μὴν ἐκείνων τῶν χειροκμητῶν καὶ ἀναισθητῶν πλασμάτων, πρόνοια δὲ τις περὶ ἡμᾶς καταφαίνεται δυνάμεως θεϊκῆς, λείπεται οὐδὲν ἄλλο ἢ τοῦτο ὁμολογεῖν, ὅτι ἄρα ὄντως μόνος ἔστι τε καὶ ὑφέστηκεν ὁ μόνος ὄντως ὑπάρχων Θεός. Ἀλλὰ γὰρ μανδραγόραν ἢ τι ἄλλο φάρ-

44. Ὁ Τύχων ἦταν ἀγροτική θεότης στὴν Ἀττικὴ, ποῦ ἔταυτίσθηκε κάποτε μὲ τὸν Ἑρμῆ.

45. Βλ. Ἄνδοκίδου, *Περὶ μυστηρίων*, 62.

46. Βλ. Πausανίου, *Περιήγησις* 1,22,8. Ἡσυχίου, *Λεξικόν*, λ. Ἑρμῆς.

τὸν Ἑρμῆ τοῦ Ἀνδοκίδη⁴⁵ καὶ τὸν Ἀμύητο Ἑρμῆ⁴⁶; εἶναι στὸν καθένα φανερὸ ὅτι εἶναι λίθοι, ὅπως καὶ ὁ Ἑρμῆς. Ὅτι δὲ δὲν εἶναι ἢ ἄλως⁴⁷ θεὸς καὶ ὅτι δὲν εἶναι θεὸς τὸ οὐράνιο τόξο, ἀλλὰ πάθη τῶν ἀέρων καὶ τῶν νεφῶν, κι' ὅπως ἡ ἡμέρα δὲν εἶναι θεὸς οὔτε βέβαια τὸ ἔτος καὶ ὁ χρόνος ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ αὐτές, ἔτσι δὲν εἶναι θεὸς οὔτε ὁ ἥλιος οὔτε ἡ σελήνη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα καθορίζεται τὸ καθένα ἀπὸ τὰ παραπάνω φαινόμενα.

- 2 Ποιὸς φρόνιμος λοιπὸν θὰ θεωρήσῃ θεοὺς τὴν εὐθύνη καὶ τὴν κόλασι καὶ τὴ δίκη καὶ τὴ νέμεσι; Στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι θεοὶ οὔτε οἱ ἐρινῦες οὔτε οἱ μοῖρες οὔτε ἡ εἰμαρμένη, ἀφοῦ δὲν εἶναι θεοὶ⁴⁸ οὔτε ἡ πολιτεία οὔτε ἡ δόξα οὔτε ὁ πλοῦτος, τὸν ὁποῖο οἱ ζωγράφοι παριστάνουν τυφλό. Ἄν δὲ ἀποθεώνετε γεννητικὸ μόριο καὶ τὸν ἔρωτα καὶ τὴν Ἀφροδίτη, αὐτὰ ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι ἡ αἰσχύνη καὶ ἡ ὀρμὴ καὶ τὸ κάλλος καὶ ἡ συνουσία. Νὰ μὴ νομίζονται λοιπὸν σὲ σᾶς καθόλου θεοὶ δίδυμοι ὁ ὕπνος καὶ ὁ θάνατος⁴⁹, διότι αὐτὰ εἶναι πάθη ποὺ συμβαίνουν φυσικῶς στὰ ζῶα. Καὶ δὲν μπορεῖτε νὰ ὀνομάσετε δι-
4 καίως θεὸς τὴν κῆρα⁵⁰ οὔτε τὴν εἰμαρμένη οὔτε τὶς μοῖρες. Ἄν δὲ δὲν εἶναι θεοὶ ἡ ἔρις καὶ ἡ μάχη, δὲν εἶναι οὔτε ὁ Ἄρης καὶ ἡ Ἐνυώ. Ἐπίσης, ἂν δὲν εἶναι θεοὶ οἱ ἀστραπὲς καὶ οἱ κεραυνοὶ καὶ ὁ ὄμβρος, πῶς θὰ εἶναι θεοὶ τὸ πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ; Πῶς θὰ εἶναι θεοὶ καὶ οἱ διάττοντες ἀστέρες καὶ οἱ κομήτες ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ πάθος ἀέρος; Ἐκεῖνος δὲ ποὺ ὀνομάζει τὴν τύχη θεά, ἃς λέγει καὶ τὴν πρᾶξι θεά.

- 103,1 Ἄν λοιπὸν κανένα ἀπ' αὐτὰ δὲν θεωρῆται ὅτι εἶναι θεός, ὅπως δὲν εἶναι οὔτε κανένα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ χειροποίητα καὶ ἀναίσθητα πλάσματα, φανερώνεται δὲ γύρω μας κάποια πρόνοια θεϊκῆς δυνάμεως, δὲν ὑπολείπεται τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ὁμολογήσωμε τοῦτο, ὅτι πράγματι ὑπάρχει καὶ ὑφίσταται μόνο
2 ὁ μόνος ὄντως ὑπάρχων Θεός. Ἀλλὰ βέβαια ἐσεῖς οἱ ἀνόητοι

47. Ἡ ἄλως ποὺ σχηματίζεται κατὰ καιροὺς γύρω ἀπὸ τὸν δίσκο τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης.

48. Βλ. *Στρωματεῖς* 4,5,24,1. 49. Βλ. *Ἰλιάς* Π, 672.

50. Ἡ Κῆρ ἦταν δαιμόνιο τοῦ θανάτου καὶ τῆς συμφορᾶς

μακον πεπωκόσιν άνθρωποις εοίκατε οί άνόητοι· Θεός δέ ύμϊν άνανήψαι δοίη ποτέ τουδδε του ύπνου και συνιέναι Θεόν μηδὲ χρυσόν ή λίθον ή δένδρον ή πρᾶξιν ή πάθος ή νόσον ή φόβον ινδάλλεσθαι ώς θεόν. «Τρίς γάρ μύριοί είσιν» ώς άληθώς «έπί χθονί πουλυβοτείρη δαίμονες» ούκ «άθάνατοι» ούδὲ μὴν θνητοί (ούδὲ γάρ αισθήσεως, ίνα και θανάτου, μετειλήφασιν), λίθινοι δὲ και ξύλινοι δεσπόται ανθρώπων, ύβρίζοντες και παρασπονδοῦντες τόν βίον δια τῆς συνηθείας.

3 «Ή γῆ δὲ του Κυρίου», φησί, «και τὸ πλήρωμα αὐτῆς»· εἶτα τί τολμᾶς έν τοῖς του Κυρίου τρυφῶν άγνοεῖν τόν Δεσπότην; Κατάλειπε τὴν γῆν τὴν έμήν, έρεῖ σοι ὁ Κύριος, μη θίγῃς του ύδατος ὃ έγὼ άναδίδωμι, τῶν καρπῶν ὧν έγὼ γεωργῶ, μη μεταλάμβανε· άπόδος, άνθρωπε, τὰ τροφεῖα τῷ Θεῷ· έπίγνωθί σου τόν Δεσπότην· ἴδιον εἶ πλάσμα του Θεου· τὸ δὲ οἰκειόν αὐτου πῶς αν ένδίκως άλλότριον γένοιτο; Τὸ γάρ άπηλλοτριωμένον στερόμενον τῆς οἰκειότητος στέρεται τῆς άληθείας. Ἡ γάρ ούχ ἡ Νιόβη τρόπον τινά, 5 μᾶλλον δὲ ίνα μυστικώτερον πρὸς ύμᾶς άποφθέγξωμαι, γυναικὸς τῆς Έβραίας δίκην (Λὼτ έκάλουν αὐτὴν οἱ παλαιοί) εἰς άναισθησίαν μετατρέπεσθε; Αελιθωμένην ταύτην παρειλήφασμεν τὴν γυναῖκα δια τὸ Σοδόμων έρᾶν· Σοδομῖται δὲ οἱ ἄθεοι και οἱ πρὸς τὴν άσέβειαν έπιστρεφόμενοι σκληροκάρδιοί τε και ἡλίθιοι.

104,1 Ταύτας οἴου θεόθεν έπιλέγεσθαι σοι τὰς φωνάς· «μη γάρ οἴου λίθους μὲν εἶναι ιερά και ξύλα και ὄρνεα και ὄφεις, άνθρωπους δὲ μή»· πολὺ δὲ τούναντίον ιεροῦς μὲν ὄντως τούς ανθρώ- 2 πους ύπολαμβάνετε, τὰ δὲ θηρία και τούς λίθους ὄπερ είσιν. Οἱ γάρ τοι δείλαιοι τῶν ανθρώπων και ἄθλιοι δια μὲν κόρακος και κο-

51. Βλ. Δημοσθένους, Φιλιππικὸ 4,6. Ὁ μανδραγόρας εἶναι φυτὸ του ὁποίου ὃ χυμὸς εἶναι ναρκωτικός.

52. Ἡσιόδου, Ἔργα και Ἡμέραι 252έ. Βλ. παραπάνω 41.

ὁμοιάζετε μὲ ἀνθρώπους πού ἔχουν πιεῖ μανδραγόρα⁵¹ ἢ κάποιο ἄλλο φάρμακο. Ἄλλὰ εἶθε νὰ δώση κάποτε ὁ Θεός ν' ἀνανήψετε ἀπ' αὐτὸν τὸν ὕπνο καὶ νὰ ἀντιληφθῆτε τὸν Θεό, καὶ νὰ μὴ θεωρῆτε θεὸ οὔτε λίθο οὔτε δένδρο οὔτε πρᾶξι οὔτε πάθος οὔτε νόσο οὔτε φόβο. Διότι «τρισμύριοι δαίμονες ὑπάρχουν στὴ γόνιμη γῆ»⁵², ὄχι ἀθάνατοι οὔτε ὅμως θνητοὶ (διότι δὲν μετέχουν αἰσθήσεως γιὰ νὰ μετάσχουν καὶ θανάτου), ἀλλ' εἶναι λίθινοι καὶ ξύλινοι αὐθέντες τῶν ἀνθρώπων, πού ὑβρίζουν καὶ προδίδουν τὸν βίον διὰ τῆς συνηθείας.

3 «Ἡ γῆ ὅμως εἶναι τοῦ Κυρίου», λέγει ἡ Γραφή, «καὶ τὸ πλήρωμά της»⁵³. Τότε πῶς τολμᾶς, ἀφοῦ ἐντροφᾶς μὲ τὰ ἀγαθὰ τοῦ Κυρίου, ν' ἀγνοῆς τὸν Δεσπότη; Ἔφησε τῆ δικῆ μου γῆ, θὰ σοῦ εἰπῆ ὁ Κύριος, μὴ θίγης τὸ ὕδωρ πού ἐγὼ ἀναβλύζω, μὴ μεταλαμβάνης τοὺς καρποὺς πού ἐγὼ καλλιεργῶ· ἀπόδοσε, ἄνθρωπε, τὰ τροφεῖα στὸν Θεό· ἀναγνώρισε τὸν Δεσπότη σου· εἶσαι ἰδιαίτερο πλάσμα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ οἰκεῖο του πῶς θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ξένο; Διότι τὸ ἀποξενωμένο, στερούμενο τῆς οἰ-
4 κειότητος, στερεῖται τῆς ἀληθείας. Πράγματι δὲν μεταφέρεσθε κατὰ κάποιον τρόπο σὲ ἀναισθησία, ὅπως ἡ Νιόβη⁵⁴, ἢ μᾶλλον, γιὰ νὰ σᾶς ὁμιλήσω μὲ μυστικώτερη γιὰ σᾶς γλῶσσα, σὰν τὴν Ἑβραία γυναῖκα (οἱ παλαιοὶ τὴν ἀποκαλοῦσαν Λώτ)⁵⁵; Παρελάβαμε τὴν διδασκαλία ὅτι αὐτὴ ἡ γυναῖκα ἀπολιθώθηκε, διότι ἀγαποῦσε τὰ Σόδομα· Σοδομίτες δὲ εἶναι οἱ ἄθεοι καὶ οἱ σκληροκάρδιοι καὶ ἠλίθιοι πού στρέφονται πρὸς τὴν ἀσέβεια.

104,1 Νὰ σκέπτεσαι ὅτι αὐτὲς ἐδῶ οἱ φωνὲς σοῦ ἀπευθύνονται ἀπὸ τὸν Θεό· «νὰ μὴ νομίσης ὅτι οἱ λίθοι, τὰ ξύλα, τὰ πτηνὰ καὶ τὰ φίδια εἶναι ἱερά, ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι»⁵⁶. Ἀντιθέτως πρέπει νὰ θεωρῆτε τοὺς ἀνθρώπους πράγματι ἱερούς, ἐνῶ τὰ
2 θηρία καὶ τοὺς λίθους ὅ,τι εἶναι. Βέβαια οἱ ταλαίπωροι καὶ ἄθλιοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους νομίζουν ὅτι ὁ Θεὸς κραυγάζει διὰ

53. Ψαλμ. 23,1. Α' Κορ. 10,25. 54. Γλιὰς Ω,614ε.

55. Γεν. 19,26. Γυναῖκα τοῦ Λώτ.

56. Πλάτωνος, Μίνως 319α.

λοιοῦ νομίζουσι τὸν Θεὸν ἐμβοᾶν, διὰ δὲ ἀνθρώπου σιωπᾶν, καὶ τὸν μὲν κόρακα τετιμήκασιν ὡς ἄγγελον Θεοῦ, τὸν δὲ ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ διώκουσιν, οὐ κρώζοντα, οὐ κλώζοντα, φθεγγόμενον δέ, οἶμαι, λογικῶς καὶ φιλανθρώπους κατηχοῦντα ἀποσφάττειν ἀπανθρώπως ἐπιχειροῦσιν, ἐπὶ τὴν δικαιοσύνην καλοῦντα, οὔτε τὴν χάριν τὴν ἄνωθεν ἀπεκδεχόμενοι οὔτε τὴν κόλαισιν ἐκτρεπόμενοι.

3 Οὐ γὰρ πιστεύουσι τῷ Θεῷ οὐδὲ ἐκμανθάνουσι τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Οὐδὲ ἄρρητος ἢ φιλανθρωπία, τούτου ἀχώρητος ἢ μισοπονηρία. Τρέφει δὲ ὁ μὲν θυμὸς τὴν κόλασιν ἐπὶ ἀμαρτία, εὖ ποιεῖ δὲ ἐπὶ μετανοία ἢ φιλανθρωπία. Οἰκτροτάτον δὲ τὸ στέρεσθαι τῆς
4 παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπικουρίας. Ὁμμάτων μὲν οὖν ἢ πῆρωσις καὶ τῆς ἀκοῆς ἢ κῶφωσις ἀλγεινότερα παρὰ τὰς λοιπὰς τοῦ πονηροῦ πλεονεξίας· ἢ μὲν γὰρ αὐτῶν ἀφήρηται τῆς οὐρανοῦ προσόψεως, ἢ δὲ τῆς θείας μαθήσεως ἐστέρηται.

105,1 Ὑμεῖς δὲ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀνάπηροι καὶ τυφλοὶ μὲν τὸν νοῦν, κωφοὶ δὲ τὴν σύνεσιν ὄντες οὐκ ἀλγεῖτε, οὐκ ἀγανακτεῖτε, οὐ τὸν οὐρανὸν ἰδεῖν καὶ τὸν τοῦ οὐρανοῦ ποιητὴν ἐπεθυμήσατε, οὐδὲ τὸν τῶν πάντων δημιουργὸν καὶ Πατέρα ἀκοῦσαι καὶ μαθεῖν ἐξε-
2 ζητήσατε, τὴν προαίρεσιν τῇ σωτηρίᾳ συνάψαντες· ἐμποδῶν γὰρ ἴσταται οὐδὲν τῷ σπεύδοντι πρὸς γινῶσιν Θεοῦ, οὐκ ἀπαιδευσία, οὐ πενία, οὐκ ἀδοξία, οὐκ ἀκτημοσύνη· οὐδέ τις τὴν ὄντως ἀληθῆ σοφίαν «χαλκῷ δηώσας» μεταλλάξαι εὐχεται οὐδὲ σιδήρῳ· εὖ γάρ τοι παντὸς μᾶλλον τοῦτο εἴρηται·

ὁ χρηστός ἐστι πανταχοῦ σωτήριος.

3 Ὁ γὰρ τοῦ δικαίου ζηλωτής, ὡς ἂν τοῦ ἀνευδεοῦς ἐραστής, ὀλιγοδεής, οὐκ ἐν ἄλλῳ τινὶ ἢ ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ τὸ μακάριον θησαυρίσας, ἐνθα οὐ σῆς, οὐ ληστής, οὐ πειρατής, ἀλλ' ὁ τῶν ἀγαθῶν αἰ-

57. Πλάτωνος, Τίμαιος 28C.

58. Ἰλιάς Θ, 534.

τοῦ κόρακος καὶ τῆς κουρούνας, διὰ τοῦ ἀνθρώπου ὅμως σιω-
 πᾶ· τιμοῦν τὸν κόρακα σὰν ἄγγελο Θεοῦ καὶ καταδιώκουν τὸν
 ἄνθρωπο τοῦ Θεοῦ ποὺ δὲν κράζει, ἀλλὰ ὀμιλεῖ, νομίζω, λογι-
 κῶς καὶ ἐπιχειροῦν νὰ τὸν κατασφάξουν ἀπανθρώπως, ἐνῶ αὐ-
 τὸς διδάσκει φιλανθρώπως, προσκαλώντας στὴ δικαιοσύνη, κι'
 ἔτσι οὔτε τὴν ἀπὸ ἄνω χάρι ἀποδέχονται οὔτε τὴν κόλασι ξε-
 φεύγουν.

3 Διότι δὲν πιστεύουν στὸ Θεὸ οὔτε μαθαίνουν τὴ δύναμί
 του. Ἐκείνου τοῦ ὁποίου ἡ φιλανθρωπία εἶναι ἄρρητη, αὐτοῦ εἶ-
 ναι ἀχώρητη ἡ μισοπονηρία. Ὁ θυμὸς του τρέφει τὴν κόλασι
 γιὰ τὴν ἁμαρτία, ἡ δὲ φιλανθρωπία του εὐεργετεῖ γιὰ τὴ μετά-
 4 νοια. Ἡ τύφλωσις τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἡ κώφωσις τῆς ἀκοῆς εἶ-
 ναι ἀλγεινότερη ἀπὸ τὶς ἄλλες κακοπραγίαι τοῦ πονηροῦ· διότι
 ἡ πρώτη ἀφαιρεῖ τὴν οὐράνια θέα καὶ ἡ δευτέρα στερεῖ ἀπὸ τὴν
 θεία μάθησι.

105,1 Ἐσεῖς ὅμως εἴσθε ἀνάπηροι καὶ τυφλοὶ νοητικῶς ὡς πρὸς
 τὴν ἀλήθεια καί, ἐνῶ εἴσθε κωφοὶ κατὰ τὴ σύνεσι, δὲν πονεῖτε,
 δὲν ἀγανακτεῖτε, δὲν ἐπιθυμήσατε νὰ ἰδῆτε τὸν οὐρανὸ καὶ τὸν
 ποιητὴ τοῦ οὐρανοῦ, οὔτε ἐπιζητήσατε ν' ἀκούσετε καὶ νὰ μά-
 θετε τὸν δημιουργὸ τῶν πάντων καὶ Πατέρα⁵⁷, συνάπτοντας τὴν
 2 προαίρεσι μὲ τὴ σωτηρία. Δὲν ὑπάρχει κανένα ἐμπόδιο σ' αὐτὸν
 ποὺ σπεύδει πρὸς τὴν γνῶσι τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἀπαιδευσία οὔτε
 πτωχεία οὔτε ἀδοξία οὔτε ἀκτημοσύνη. Καὶ κανένας δὲν εὐχε-
 ται ν' ἀλλάξη τὴν πράγματι ἀληθινὴ σοφία, κατακόβοντας τὸν
 ἐχθρὸ μὲ χάλκινο ὄπλο⁵⁸ ἢ μὲ ξύλινο· διότι καλύτερος ἀπὸ κάθε
 ἄλλον εἶναι τοῦτος ὁ λόγος·

Ὁ χρηστὸς ἄνθρωπος εἶναι παντοῦ σωτήριος⁵⁹.

3 Ὁ ζηλωτὴς τοῦ δικαίου, σὰν ἐραστὴς ἐκείνου ποὺ δὲν χρειάζε-
 ται τίποτε, εἶναι ὀλιγοδεῆς, διότι ἐθησαύρισε τὴν εὐτυχία του
 ὄχι σὲ κανένα ἄλλον παρὰ στὸν Θεό, ὅπου δὲν ὑπάρχει οὔτε
 σκουλήκι οὔτε ληστής οὔτε πειραστής, ἀλλὰ ὁ αἶδιος δωρητὴς

59. Μενάνδρου, ἀπόσπασμα 786, Kock.

4 διος δοτήρ. ἼΑρα οὖν εἰκότως ὠμοίωσθε τοῖς ὄφρσιν ἐκείνοις, οἷς τὰ ὦτα πρὸς τοὺς κατεπάδοντας ἀποκέκλεισται. «Θυμὸς γὰρ αὐτοῖς», φησὶν ἡ Γραφή, «κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ ὄφρως, ὡσεὶ ἀσπίδος κωφῆς καὶ βυούσης τὰ ὦτα αὐτῆς, ἧτις οὐκ εἰσακούσεται φωνῆς ἐπαδόντων».

106,1 ἼΑλλ' ὑμεῖς γε κατεπάσθητε τὴν ἀγριότητα καὶ παραδέξασθε τὸν ἡμερον καὶ ἡμέτερον λόγον καὶ τὸν ἰὸν ἀποπτύσατε τὸν δηλητήριο, ὅπως ὅτι μάλιστα ὑμῖν τὴν φθοράν, ὡς ἐκείνοις τὸ γῆρας, ἀποδύσασθαι δοθῆ. ἼΑκούσατέ μου καὶ μὴ τὰ ὦτα ἀποβύσητε μηδὲ τὰς ἀκοὰς ἀποφράξητε, ἀλλ' εἰς νοῦν βάλεσθε τὰ λεγόμενα. Καλὸν ἐστὶ τὸ φάρμακον τῆς ἀθανασίας· στήσατέ ποτε τοὺς ὀλκοὺς τοὺς ἐρπηστικούς. «Οἱ γὰρ ἐχθροὶ Κυρίου χοῦν λείξουσι», φησὶν. ἼΑνανεύσατε τῆς γῆς εἰς αἰθέρα, ἀναβλέψατε εἰς οὐρανόν, θαυμάσατε, παύσασθε καραδοκοῦντες τῶν δικαίων τὴν πτέρναν καὶ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας ἐμποδίζοντες· φρόνιμοι γένεσθε καὶ
2 ἀβλαβεῖς. Τάχα που ὁ Κύριος ἀπλότητος ὑμῖν δωρήσεται πτερὸν (πτερῶσαι προήρηται τοὺς γηγενεῖς), ἵνα δὴ, τοὺς χηραμοὺς καταλίποντες, οἰκήσητε τοὺς οὐρανοὺς. Μόνον ἐξ ὀλης καρδίας μετανοήσωμεν, ὡς ὀλη καρδίᾳ δυνηθῆναι χωρῆσαι τὸν Θεόν.

4 «ἼΕλπίσατε ἐπ' αὐτόν», φησί, «πᾶσα συναγωγὴ λαοῦ, ἐκχέετε ἐνώπιον αὐτοῦ πάσας τὰς καρδίας ὑμῶν»· πρὸς τοὺς κενοὺς τῆς πονηρίας λέγει. ἼΕλεεῖ καὶ δικαιοσύνης πληροῖ. Πίστευσον, ἄνθρωπε, ἀνθρώπῳ καὶ Θεῷ· πίστευσον, ἄνθρωπε, τῷ παθόντι καὶ προσκυνουμένῳ. Θεῷ ζῶντι πιστεύσατε οἱ δοῦλοι τῷ νεκρῷ· πάντες ἄνθρωποι πιστεύσατε μόνῳ τῷ πάντων ἀνθρώπων Θεῷ· πιστεύσατε καὶ μισθὸν λάβετε σωτηρίαν· «ἐκζητήσατε τὸν Θεόν, καὶ

60. Ματθ. 6,20ε.

61. Ψαλμ. 57,5ε. ἼΕπαιδοὶ εἶναι οἱ γόητες, οἱ μάγοι.

4 τῶν ἀγαθῶν⁶⁰. ἼΑρα λοιπὸν εὐλόγως παρομοιάζεσθε μ' ἐκεῖνα τὰ φίδια, ποὺ ἔχουν τ' αὐτιά τους βουλωμένα στοὺς γόητες. Διότι λέγει ἡ Γραφή, «τὸ θυμικὸ τους ὁμοιάζει μὲ τὸν ὄφι, μὲ μιὰ ὀχιά κωφὴ ποὺ κλείνει τ' αὐτιά της, γιὰ νὰ μὴ ἀκούσῃ τὴ φωνὴ τῶν ἐπαισιδῶν»⁶¹.

106,1 Ἄλλὰ ἐσεῖς ἐγκαταλείψατε τὴν ἀγριότητα καὶ παραδεχθῆτε τὸν ἡμερο λόγο μας· πτύσατε ἔξω τὸν δηλητηριώδη ἰό, γιὰ νὰ κατορθώσετε ν' ἀπορρίψετε τὴν φθορά, ὅπως ἐκεῖνα τὰ φίδια ἀπορρίπτουν τὸ γεροντικὸ περίβλημά τους. Ἀκούσατέ με καὶ νὰ μὴ κλείσετε τ' αὐτιά οὔτε νὰ φράξετε τίς ἀκοές σας,
2 ἀλλὰ βάλετε τὰ λεγόμενα στὸν νοῦ σας. Εἶναι καλὸ τὸ φάρμακο τῆς ἀθανασίας⁶². σταματήσετε κάποτε τὸ ἐρπηστικὸ σας σύρσιμο. Διότι, λέγει, «οἱ ἐχθροὶ τοῦ Κυρίου θὰ γλείψουν χῶμα»⁶³. Σηκώσατε τὰ κεφάλια σας ἀπὸ τὴ γῆ πρὸς τὸν αἰθέρα, κυττάξετε ἐπάνω πρὸς τὸν οὐρανὸ, θαυμάσατε, παύσατε νὰ παρακολουθῆτε τὴν πτέρνα τῶν δικαίων καὶ νὰ ἐμποδίζετε τὴν ὁδὸ τῆς
3 ἀληθείας. Γίνετε φρόνιμοι καὶ ἀβλαβεῖς⁶⁴. Γρήγορα ὁ Κύριος θὰ σᾶς δωρίσῃ πτερὰ ἀπλότητος (ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχουν πτερὰ ὅλα τὰ τέκνα τῆς γῆς), ὥστε, ἐγκαταλείποντας τίς φωληές, νὰ κατοικήσετε στοὺς οὐρανοὺς. Μόνον νὰ μετανοήσωμε μὲ ὅλη τὴν καρδιά μας, ὥστε μὲ ὅλη τὴν καρδιά νὰ μπορέσωμε νὰ χωρῶσωμε τὸν Θεό.

4 «Ἐλπίσατε σ' αὐτόν», λέγει, «ὅλη ἡ σύναξις τοῦ λαοῦ, ἀνοίξατε ἐνώπιόν του ὅλες τίς καρδιές σας»⁶⁵. πρὸς τοὺς ἀδειανούς ἀπὸ πονηριὰ τὰ λέγει. Ἐλεεῖ καὶ γεμίζει μὲ δικαιοσύνη. Πίστευσε, ἄνθρωπε, στὸν Θεάνθρωπο· πίστευσε, ἄνθρωπε,
5 στὸν παθόντα καὶ προσκυνούμενον. Πιστεύσατε στὸν ζῶντα Θεό, ἐσεῖς οἱ δοῦλοι, ποὺ ἐγινε νεκρὸς· ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, πιστεύσατε στὸν μόνον Θεὸ ὅλων τῶν ἀνθρώπων· πιστεύσατε καὶ λάβετε μισθὸ τὴν σωτηρία. «Ζητήσατε τὸν Θεό, καὶ θὰ ζήσῃ ἡ

62. Βλ. Ἰγνατίου, *Πρὸς Ἐφεσίους* 20,2.

63. *Ψαλμ.* 71,9.

64. Βλ. *Ματθ.* 10,16.

65. *Ψαλμ.* 61,9.

ζήσεται ἢ ψυχὴ ὑμῶν». Ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεὸν τὴν ἰδίαν πολυπρα-
γμονεῖ σωτηρίαν· εὗρες τὸν Θεόν, ἔχεις τὴν ζωὴν.

107,1 Ζητήσωμεν οὖν, ἵνα ζήσωμεν. Ὁ μισθὸς τῆς εὐρέσεως ζωὴ
παρὰ Θεῶ. «Ἀγαλλιάσθωσαν καὶ εὐφρανθήτωσαν ἐπὶ σοὶ πάντες
οἱ ζητοῦντές σε καὶ λεγέτωσαν διὰ παντός, μεγαλυνθήτω ὁ Θεός». *Καλὸς ὕμνος τοῦ Θεοῦ ἀθάνατος ἄνθρωπος, δικαιοσύνη οἰκοδο-
μούμενος, ἐν ᾧ τὰ λόγια τῆς ἀληθείας ἐγκεχάρακται. Ποῦ γὰρ ἀλ-
λαχόθι ἢ ἐν σώφρονι ψυχῇ δικαιοσύνην ἐγγραπτέον; Ποῦ ἀγάπην;*
2 *αἰδῶ δὲ ποῦ; πραότητα δὲ ποῦ; Ταύτας, οἶμαι, τὰς θείας γραφὰς*
ἐναποσφραγισαμένους τῇ ψυχῇ χρὴ καλὸν ἀφετήριον σοφίαν ἡγεῖ-
σθαι τοῖς ἐφ' ὅτιοῦν τοῦ βίου τραπεῖσι μέρος, ὄρμον τε τὴν αὐτὴν
3 *ἀκύμονα σωτηρίας σοφίαν νομίζειν· δι' ἣν ἀγαθοὶ μὲν πατέρες τέ-*
κνων οἱ τῷ Πατρὶ προσδεδραμηκότες, ἀγαθοὶ δὲ γονεῦσιν υἱοὶ οἱ
τὸν Υἱὸν νενοηκότες, ἀγαθοὶ δὲ ἄνδρες γυναικῶν οἱ μεμνημένοι τοῦ
νυμφίου, ἀγαθοὶ δὲ οἰκετῶν δεσπότες οἱ τῆς ἐσχάτης δουλείας λε-
λυτρωμένοι.

108,1 Ὡς μακαριώτερα τῆς ἐν ἀνθρώποις πλάνης τὰ θηρία. Ἐπινέ-
μεται τὴν ἄγνοιαν, ὡς ὑμεῖς, οὐχ ὑποκρίνεται δὲ τὴν ἀλήθειαν· οὐκ
ἔστι παρ' αὐτοῖς κολάκων γένη, οὐ δεισιδαιμονοῦσιν ἰχθύες, οὐκ
εἰδωλολατρεῖ τὰ ὄρνεα, ἓνα μόνον ἐκπλήττεται τὸν οὐρανόν, ἐπεὶ
2 Θεὸν νοῆσαι μὴ δύναται ἀπηξιωμένα τοῦ λόγου. Εἴτ' οὐκ αἰσχύνε-
σθε καὶ τῶν ἀλόγων σφᾶς αὐτοὺς ἀλογωτέρους πεποιηκότες, οἱ
διὰ τοσούτων ἡλικιῶν ἐν ἀθεότητι κατατέτριφθε; Παῖδες γεγόνατε,
3 εἴτα μειράκια, εἴτα ἔφηβοι, εἴτα ἄνδρες, χρηστοὶ δὲ οὐδέποτε. Κἂν
τὸ γῆρας αἰδέσθητε, ἐπὶ δυσμαῖς τοῦ βίου γενόμενοι σωφρονήσατε,

κἄν ἐπὶ τέλει τοῦ βίου τὸν Θεὸν ἐπίγνωτε, ὡς δὴ τὸ τέλος ὑμῖν τοῦ βίου ἀρχὴν ἀναλάβοι σωτηρίας. Γηράσατε πρὸς δεισιδαιμονίαν, νέοι ἀφίκεσθε πρὸς θεοσέβειαν· παῖδας ἄκάκους ἐγκρινεῖ Θεός.

4 Ὁ μὲν οὖν Ἀθηναῖος τοῖς Σόλωνος ἐπέσθω νόμοις καὶ ὁ Ἀργεῖος τοῖς Φορωνέως καὶ ὁ Σπαρτιάτης τοῖς Λυκούργου, εἰ δὲ σεαυτὸν ἀναγράφεις τοῦ Θεοῦ, οὐρανὸς μὲν σοι ἡ πατρίς, ὁ δὲ Θεὸς
5 νομοθέτης. Τίνες δὲ καὶ οἱ νόμοι; «Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ παιδοφθορήσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου». Εἰσὶ δὲ καὶ τούτων τὰ παραπληρώματα, λόγοι νόμοι καὶ ἅγιοι λόγοι ἐν αὐταῖς ἐγγραφόμενοι ταῖς καρδίαις· «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν», καὶ «τῷ τύπτοντί σε εἰς τὴν σιαγόνα πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην», καὶ «οὐκ ἐπιθυμήσεις, ἐπιθυμία γὰρ μόνη μεμοίχευκας».

109,1 Πόσω γοῦν ἄμεινον τοῖς ἀνθρώποις τοῦ τυγχάνειν τῶν ἐπιθυμιῶν ἀρχὴν μηδὲ ἐπιθυμεῖν ἐθέλειν ὧν μὴ δεῖ; Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν τὸ αὐστηρὸν τῆς σωτηρίας ὑπομένειν οὐ καρτερεῖτε, καθάπερ δὲ τῶν σιτίων τοῖς γλυκέσιν ἠδόμεθα διὰ τὴν λειότητα τῆς ἠδονῆς προτιμῶντες, ἰᾶται δὲ ἡμᾶς καὶ ὑγιάζει τὰ πικρὰ τραχύνοντα τὴν αἴσθησιν, ἀλλὰ τοὺς ἀσθενεῖς τὸν στόμαχον ρώννυσιν ἢ τῶν φαρμάκων αὐστηρία, οὕτως ἡδεῖ μὲν καὶ γαργαλίζει ἢ συνήθεια, ἀλλ' ἢ μὲν εἰς τὸ βάραθρον ὠθεῖ, ἢ συνήθεια, ἢ δὲ εἰς οὐρανὸν ἀνάγει, ἢ ἀλήθεια,
2 «τραχεῖα» μὲν τὸ πρῶτον, «ἀλλ' ἀγαθὴ κουροτρόφος»· καὶ σεμνὴ μὲν ἢ γυναικωνίτις αὕτη, σώφρων δὲ ἢ γερουσία· οὐδέ ἐστι δυσπρόσιτος οὐδέ ἀδύνατος λαβεῖν, ἀλλ' ἐστιν ἐγγυτάτω ἔνοικος ἡμῶν, ἣ φησιν αἰνιττόμενος ὁ πάνσοφος Μωυσῆς, τρισὶ τοῖς καθ'
3 ἡμᾶς ἐνδιατωμένη μέρεσι, «χερσὶ καὶ στόματι καὶ καρδίᾳ». Σύμβο-

68. Ἐξ. 20,13-16. Βλ. ἐπίσης Διδαχὴ Ἀποστόλων 2,2.

69. Δευτ. 6,5. Ματθ. 22,37.

70. Λευιτ. 19,18. Ματθ. 19,19.

νά ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴ τῆς σωτηρίας σας. Γηράσατε γιὰ τὴ δεισι-
δαιμονία, φθάσετε νέοι στὴ θεοσέβεια· ὁ Θεὸς θὰ σᾶς δεχθῆ
σὰν ἄκακα παιδιά.

- 4 Ὁ Ἀθηναῖος λοιπὸν ἄς ἀκολουθῆ τοὺς νόμους τοῦ Σόλωνος
καὶ ὁ Ἀργεῖος τοῦ Φορωνέως καὶ ὁ Σπαρτιάτης τοῦ Λυκούρ-
γου, ἂν ὅμως ἐσὺ ἐγγράφῃς τὸν ἑαυτὸ σου στὸν κατάλογο τοῦ
Θεοῦ, τότε πατρίδα σου εἶναι ὁ οὐρανὸς καὶ νομοθέτης ὁ Θεός.
5 Καὶ ποιοὶ εἶναι οἱ νόμοι; «νά μὴ φονεύσης, νά μὴ μοιχεύσης, νά
μὴ φθείρης παιδιά, νά μὴ κλέψῃς, νά μὴ ψευδομαρτυρήσης»⁶⁸,
«ν' ἀγαπήσης Κύριο τὸν Θεό σου»⁶⁹. Ὑπάρχουν ἐπίσης τὰ συμ-
πληρώματά τους, λόγιοι νόμοι καὶ ἅγιοι λόγοι, γραμμένοι μέσα
στὶς καρδιές· «ν' ἀγαπήσης τὸν πλησίον σου σὰν τὸν ἑαυτὸ
σου»⁷⁰ καὶ «σ' αὐτὸν ποὺ σὲ κτυπᾷ στὸ σιαγόνι, πρότεινέ του
καὶ τὸ ἄλλο»⁷¹ καὶ «νά μὴ ἐπιθυμήσης, διότι μὲ μόνη τὴν ἐπιθυ-
μία ἔχεις μοιχεύσει»⁷².

- 109,1 Πόσο λοιπὸν προτιμότερο εἶναι γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ
τὸ νά πραγματοποιοῦν τὶς ἐπιθυμίες των, νά μὴ θέλουν κατ' ἀρ-
χὴν νά ἐπιθυμοῦν πράγματα ποὺ δὲν πρέπει; Ἄλλ' ὅμως ἐσεῖς
δὲν ἀντέχετε νά ὑπομείνετε τὴν αὐστηρότητα τῆς σωτηρίας.
Ὅπως στὴν περίπτωσι τῶν τροφῶν εὐχαριστοῦμαστε μὲ τὰ
γλυκὰ καὶ τὰ προτιμοῦμε γιὰ τὴν λειότητά τῆς ἀπολαύσεως,
ἐνῶ μᾶς ἰατροῦν καὶ μᾶς θεραπεύουν τὰ πικρὰ ποὺ τραχύνουν
τὴν αἴσθησι, καὶ τοὺς ἀσθενεῖς στὸ στομάχι δυναμώνει ἡ πι-
κρότης τῶν φαρμάκων· ἔτσι εὐχαριστεῖ καὶ γαργαλίζει ἡ συνή-
θεια, ἀλλ' αὐτὴ μὲν, ἡ συνήθεια, ὠθεῖ στὸ βάραθρο, ἐνῶ αὐτὴ,
ἡ ἀλήθεια, ἀνεβάζει στὸν οὐρανὸ, ποὺ εἶναι στὴν ἀρχὴ μὲν τρα-
2 χεῖα, στὸ τέλος ὅμοια ἀγαθὴ παιδοτρόφος»⁷³. Αὐτὴ ἡ γυναικωνί-
τις εἶναι σεμνή, ἡ γερουσία σώφρων· δὲν εἶναι δυσπρόσιτη οὔτε
δύσκολο νά τὴ λάβῃς, ἀλλὰ κατοικεῖ γειτονικά μας, ὅπως λέγει
μὲ ὑπαινιγμοὺς ὁ πάνσοφος Μωυσῆς, διαμένει σὲ τρία μέρη
3 μας, «στὰ χέρια, στὸ στόμα, στὴν καρδιά». Τοῦτο εἶναι σύμ-

71. Λουκᾶ 6,29. 72. Ματθ. 5,28.

73. Ὁδύσσεια 9,27.

λον τοῦτο γνήσιον τρισὶ τοῖς πᾶσι συμπληρουμένης τῆς ἀληθείας, βουλῇ καὶ πράξει καὶ λόγῳ· μηδὲ γὰρ τόδε δείμαινε, μή σε τὰ πολλὰ καὶ ἐπιτερπῆ φανταζόμενα ἀφέληται σοφίας· αὐτὸς ἐκὼν ὑπερβῆση τὸν λῆρον τῆς συνηθείας, καθάπερ καὶ οἱ παῖδες τὰ ἀθύρματα ἄνδρες γενόμενοι ἀπέρριψαν.

110,1 Τάχει μὲν δὴ ἀνυπερβλήτω εὐνοίᾳ τε εὐπροσίτῳ ἢ δύναμις ἢ θεϊκῇ ἐπιλάμψασα τὴν γῆν σωτηρίου σπέρματος ἐνέπλησε τὸ πᾶν. Οὐ γὰρ ἂν οὕτως ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τοσοῦτον ἔργον ἄνευ θείας κοιμῶδης ἐξήνυσεν ὁ Κύριος, ὅψει καταφρονούμενος, ἔργῳ προσκυνούμενος, ὁ καθάρσιος καὶ σωτήριος καὶ μειλίχιος, ὁ θεῖος λόγος, ὁ φανερώτατος ὄντως Θεός, ὁ τῷ Δεσπότῃ τῶν ὄλων ἐξισωθείς, ὅτι
2 ἦν Υἱὸς αὐτοῦ καὶ «ὁ Λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ», οὐθ' ὅτε τὸ πρῶτον προεκηρύχθη, ἀπιστηθείς, οὐθ' ὅτε τὸ ἀνθρώπου προσωπεῖον ἀναλαβὼν καὶ σαρκὶ ἀναπλασάμενος τὸ σωτήριον δράμα τῆς ἀνθρω-
3 πότητος ὑπεκρίνετο, ἀγνοηθείς· γνήσιος γὰρ ἦν ἀγωνιστῆς καὶ τοῦ πλάσματος συναγωνιστῆς, τάχιστα δὲ εἰς πάντας ἀνθρώπους διαδοθεὶς θᾶπτον ἡλίου ἐξ αὐτῆς ἀνατείλας τῆς πατρικῆς βουλήσεως, ρᾶστα ἡμῖν ἐπέλαμψε, τὸν Θεόν, ὅθεν τε ἦν αὐτὸς καὶ ὃς ἦν, δι' ὧν ἐδίδαξεν καὶ ἐνεδείξατο, παραστησάμενος, ὁ σπονδοφόρος καὶ διαλλακτῆς καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Λόγος, πηγὴ ζωοποιός, εἰρηνικῆ, ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς χεόμενος, δι' ὃν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τὰ πάντα ἤδη πέλαγος γέγονεν ἀγαθῶν.

βουλο γνήσιο, ἐφ' ὅσον ἡ ἀλήθεια ὀλοκληρώνεται σὲ τρεῖς φάσεις· βουλή, πρᾶξι, λόγο. Νὰ μὴ φοβῆσαι, μήπως σὲ ἀποσπᾶσουν ἀπὸ τὴ σοφία οἱ πολλὲς καὶ γοητευτικὲς φαντασίαι· ἐσὺ ὁ ἴδιος θὰ ξεπεράσης ἐκουσίως τὴν φλυαρία τῆς συνηθείας, ὅπως καὶ τὰ παιδιὰ ἀπορρίπτουν τὰ παιγνίδια, ὅταν γίνουν ἄνδρες.

- 110,1 Ἡ θεϊκὴ δύναμις, ἐκλάμψασα ἐπάνω στὴ γῆ μὲ ἀνυπέρβλητη ταχύτητα καὶ μὲ εὐπρόσιτη καλωσύνη, ἐγέμισε τὰ πάντα μὲ σωτήριο σπέρμα. Διότι ὁ Κύριος δὲν θὰ ἐκτελοῦσε σὲ τόσον λίγο χρόνο ἓνα τόσο ἔργο χωρὶς θεῖα πρόνοια, ὁ καταφρονούμενος γιὰ τὴν ὄψι⁷⁴, ἀλλὰ προσκυνούμενος γιὰ τὸ ἔργο, ὁ καθαρτικὸς καὶ σωτήριος καὶ μειλίχιος, ὁ θεῖος Λόγος, ὁ πράγματι φανερώτατος Θεός, ὁ ἐξισωμένος μὲ τὸν δεσπότη τῶν ὄλων,
- 2 διότι ἦταν Υἱὸς του καὶ «ὁ Λόγος ἦταν μέσα στὸ Θεό»⁷⁵. Ὅταν γιὰ πρώτη φορά διακηρύχθηκε, δὲν ἀπιστήθηκε· ὅταν ἀνέλαβε τὸ προσωπεῖο ἀνθρώπου κι' ἐνδύθηκε τὴ σὰρκα, γιὰ νὰ ὑποκριθῆ τὸ σωτηριῶδες δράμα τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν ἀγνοήθηκε.
- 3 Διότι ἦταν γνήσιος ἀγωνιστὴς καὶ συναγωνιστὴς τοῦ πλάσματος· καί, διαδοθεὶς γρήγορα σὲ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀνατείλας ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πατρικὴ βούλησι γρηγορώτερα ἀπὸ τὸν ἥλιο, μᾶς ἐφώτισε τὸν Θεὸ εὐκολώτατα, καὶ μᾶς παρέστησε μὲ τὶς διδαχὲς καὶ τὶς ἐνέργειές του, ἀπὸ ποῦ ἦταν αὐτὸς καὶ ποιὸς ἦταν, ὁ εἰρηνοφόρος καὶ συμφιλιωτὴς καὶ σωτὴρ Λόγος, ζωοποιὸς πηγὴ, εἰρηνικὴ, ποὺ ξεχύνεται πρὸς ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς καί, ὅπως θὰ ἐλέγαμε, ἐξ αἰτίας του ἤδη τὰ πάντα ἐγιναν ἓνα πέλαγος ἀγαθῶν⁷⁶.

74. Βλ. Ἦσ. 53,3.

75. Ἰω. 1,1.

76. Βλ. Πλάτωνος, *Συμπόσιον* 210d.

〈 Η ΘΕΙΑ ΕΥΕΡΓΕΣΙΑ ΤΗΣ ΕΝ ΣΑΡΚΙ ΕΛΕΥΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ 〉

111,1 Μικρὸν δέ, εἰ βούλει, ἄνωθεν ἄθρει τὴν θείαν εὐεργεσίαν. Ὁ
πρῶτος ὅτε ἐν παραδείσῳ ἐπαιζε λελυμένος, ἔτι παιδίον ἦν τοῦ
Θεοῦ· ὅτε δὲ ὑποπίπτων ἡδονῇ (ὄφρις ἀλληγορεῖται ἡδονὴ ἐπὶ γα-
στέρα ἔρπουσα, κακία γηῖνη, εἰς ὕλας στρεφομένη) παρήγετο ἐπι-
θυμίαις· ὁ παῖς ἀνδριζόμενος ἀπειθεία καὶ παρακούσας τοῦ Πατρὸς
ἡσχύνετο τὸν Θεόν. Οἷον ἴσχυσεν ἡδονή· ὁ δι' ἀπλότητα λελυμένος
2 ἄνθρωπος, ἀμαρτίαις εὐρέθη δεδεμένος. Τῶν δεσμῶν λῦσαι τοῦ-
τον ὁ Κύριος αὐθις ἠθέλησε, καὶ σαρκὶ ἐνδεθεῖς (μυστήριον θεῖον
τοῦτο), τὸν ὄφιν ἐχειρώσατο καὶ τὸν τύραννον ἐδουλώσατο, τὸν
θάνατον, καί, τὸ παραδοξότατον, ἐκεῖνον τὸν ἄνθρωπον τὸν ἡδονῇ
πεπλανημένον, τὸν τῇ φθορᾷ δεδεμένον, χερσὶν ἠπλωμέναις ἔδειξε
3 λελυμένον. Ὡ θαύματος μυστικοῦ· κέκλιται μὲν ὁ Κύριος, ἀνέστη
δὲ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἐκ τοῦ παραδείσου πεσῶν μεῖζον ὑπακοῆς
ἄθλον, οὐρανοῦς, ἀπολαμβάνει.

112,1 Διό μοι δοκεῖ, ἐπεὶ αὐτὸς ἦκεν ὡς ἡμᾶς οὐρανόθεν ὁ Λόγος,
ἡμᾶς ἐπ' ἀνθρωπίνην ἵνα μὴ χρῆναι διδασκαλίαν ἔτι, Ἀθήνας καὶ
τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, πρὸς δὲ καὶ Ἰωνίαν πολυπραγμονοῦντας. Εἰ
γὰρ ἡμῖν ὁ διδάσκαλος ὁ πληρώσας τὰ πάντα δυνάμεσιν ἀγίαις,
δημιουργία, σωτηρία, εὐεργεσία, νομοθεσία, προφητεία, διδασκα-
λία, πάντα νῦν ὁ διδάσκαλος κατηχεῖ, καὶ τὸ πᾶν ἤδη Ἀθῆναι καὶ

1. Βλ. Φίλωνος, Περὶ νόμων ἀλλαγ. 2,72.

〈 Η ΘΕΙΑ ΕΥΕΡΓΕΣΙΑ ΤΗΣ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ 〉

111,¹ Ἄν θέλῃς, ἐξέτασε λίγο τὴν θεία εὐεργεσία ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ὅταν ἔπαιζε ἐλεύθερος στὸν παράδεισο, ἦταν ἀκόμη παιδί τοῦ Θεοῦ· ὅταν ὁμως, ὑποχωρῶντας στὴν ἡδονή (ἢ ἡδονή ἀλληγορεῖται σὰν ὄφις, διότι ἔρπει ἐπάνω στὴν κοιλιά, ἢ γήϊνη κακία στρεφομένη στὰ ὑλικά)¹ παρασύρθηκε ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες· τὸ παιδί, πὺ ἔγινε ἄνδρας μέσα στὴν ἀπειθεια καὶ πὺ παρήκουσε τὸν Πατέρα, ἐντρεπόταν τὸν Θεό. Πόση δύναμι εἶχε ἢ ἡδονή! Ὁ ἄνθρωπος πὺ ἦταν λυμένος ἐξ

² αἰτίας τῆς ἀπλότητος, εὐρέθηκε δεμένος ἀπὸ τὶς ἁμαρτίες. Ὁ Κύριος ἠθέλησε νὰ τὸν λύσει πάλι ἀπὸ τὰ δεσμὰ καὶ περιβεβλημένος μὲ σάρκα (τοῦτο εἶναι θεῖο μυστήριο) ἐφυλάκισε τὸν ὄφι καὶ ὑπεδούλωσε τὸν τύραννο, τὸν θάνατο, καί, τὸ παραδοξότερο, μὲ τὰ ἀπλωμένα χέρια του ἔδειξε ἀπελευθερωμένον ἐκεῖνον τὸν ἄνθρωπο, τὸν πλανημένο ἀπὸ τὴν ἡδονή, τὸν δεμένο μὲ τὴ

³ φθορά. ὦ, μυστικὸ θαῦμα! Ὁ μὲν Κύριος ἐπέθανε, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἀνέστη κι' ἐκεῖνος πὺ ἔπεσε ἀπὸ τὸν παράδεισο κερδίζει μεγαλύτερο βραβεῖο ὑπακοῆς, τοὺς οὐρανοὺς.

112,¹ Γι' αὐτό, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Λόγος ἦλθε ἕως ἐμᾶς ἀπὸ τὸν οὐρανό, νομίζω ὅτι δὲν χρειάζεται πλέον νὰ προστρέχωμε σὲ ἀνθρώπινη διδασκαλία, πολυπραγμονώντας στὰς Ἀθήνας καὶ τὴν ἄλλη Ἑλλάδα, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν Ἰωνία. Ἄν πράγματι τώρα διδάσκαλός μας εἶναι αὐτὸς πὺ ἐγέμισε τὰ πάντα μὲ ἅγιες δυνάμεις, μὲ δημιουργία, σωτηρία, εὐεργεσία, νομοθεσία, προφητεία, διδασκαλία, μᾶς διδάσκει τώρα τὰ πάντα, καὶ τὸ σύμπαν

2 Ἐλλὰς γέγονεν τῷ Λόγῳ. Οὐ γὰρ δὴ μύθῳ μὲν ἐπιστεύετε ποιη-
 τικῶ τὸν Μίνω τὸν Κρῆτα τοῦ Διὸς ὀαριστὴν ἀναγράφοντι, ἡμᾶς δὲ
 ἀπιστήσετε μαθητὰς Θεοῦ γεγονότας, τὴν ὄντως ἀληθῆ σοφίαν
 ἐπανηρημένους, ἣν φιλοσοφίας ἄκροισι μόνον ἠνίξαντο, οἱ δὲ τοῦ
 3 Χριστοῦ μαθηταὶ καὶ κατειλήφασιν καὶ ἀνεκήρυξαν. Καὶ δὴ καὶ
 πᾶς, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ὁ Χριστὸς οὐ μερίζεται· οὔτε βάρβαρός ἐστιν
 οὔτε Ἰουδαῖος οὔτε Ἕλληνας, οὐκ ἄρρεν, οὐ θῆλυ· καινὸς δὲ ἄνθρω-
 πος Θεοῦ Πνεύματι ἀγίῳ μεταπεπλασμένος.

113,1 Εἴθ' αἶ μὲν ἄλλαι συμβουλαὶ τε καὶ ὑποθῆκαι λυπραὶ καὶ
 περὶ τῶν ἐπὶ μέρους εἰσὶν, εἰ γαμητέον, εἰ πολιτευτέον, εἰ παιδοποι-
 ητέον· καθολικὴ δὲ ἄρα προτροπὴ μόνη καὶ πρὸς ὄλον δηλαδὴ τὸν
 βίον, ἐν παντὶ καιρῷ, ἐν πάσῃ περιστάσει πρὸς τὸ κυριώτατον τέ-
 λος, τὴν ζωὴν, συντείνουσα ἢ θεοσέβεια, καθ' ἣ καὶ μόνον ἐπάναγ-
 κές ἐστι ζῆν, ἵνα ζήσωμεν αἰεὶ· φιλοσοφία δέ, ἣ φασὶν οἱ πρεσβύτε-
 ροι, πολυχρόνιός ἐστι συμβουλή, σοφίας αἰδίδιον μνηστευομένη ἔρω-
 2 τα· «ἐντολὴ δὲ Κυρίου τηλαυγῆς, φωτίζουσα ὀφθαλμούς». Ἀπόλα-
 βε τὸν Χριστόν, ἀπόλαβε τὸ βλέπειν, ἀπόλαβέ σου τὸ φῶς,

ὅφρ' εὖ γινώσκουσιν ἡμῶν Θεὸν ἠδὲ καὶ ἄνδρα.

«Γλυκὸς» ὁ Λόγος ὁ φωτίσας ἡμᾶς «ὑπὲρ χρυσίον καὶ λίθον τί-
 μιον· ποθεινός ἐστιν ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον». Πῶς γὰρ οὐ ποθεινὸς
 ὁ τὸν ἐν σκότει καταρωρυγμένον νοῦν ἐναργῆ ποιησάμενος καὶ τὰ
 3 «φωσφόρα» τῆς ψυχῆς ἀποξύνων «ὄμματα»; Καὶ γὰρ ὡσπερ
 «ἡλίου μὴ ὄντος ἕνεκα τῶν ἄλλων ἀστρῶν νύξ ἂν ἦν τὰ πάντα»,
 οὕτως εἰ μὴ τὸν Λόγον ἔγνωμεν καὶ τούτῳ κατηυγάσθημεν, οὐδὲν

2. Ὀδύσσεια Τ, 179.

3. Βλ. Α' Κορ. 1,13. Γαλ. 3,28. 6,15. Ἐφ. 4,24. Κολ. 3,9-11.

4. Προφανῶς οἱ διδάσκαλοι ποῦ εἶχε ὁ Κλήμης, καὶ κυρίως ὁ Ἀθηναγόρας καὶ ὁ Πάνταινος.

2 διὰ τοῦ Λόγου ἔγινε πλέον Ἀθῆναι καὶ Ἑλλάς. Διότι ἐσεῖς ποῦ ἐπιστεύσατε τὸν ποιητικὸ μῦθο, ποῦ παρουσιάζει τὸν Μίνωα τὸν Κρητικὸ φίλο τοῦ Διός², δὲν θ' ἀπιστήσετε σ' ἐμᾶς ποῦ εἴμαστε μαθηταὶ τοῦ Θεοῦ κι' ἔχομε διαλέξει τὴν πράγματι ἀληθινὴ σοφία, τὴν ὁποία ἀπλῶς ὑπαινίχθησαν οἱ ἄκροι φιλόσοφοι, ἐνῶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ κατενόησαν καὶ διεκήρυξαν. Τώρα ὁμως, γιὰ νὰ τὸ διατυπώσω μὲ λίγα λόγια, ὁ Χριστὸς δὲν μερίζεται· δὲν ὑπάρχει οὔτε βάρβαρος οὔτε Ἰουδαῖος οὔτε Ἕλληνας, οὔτε ἀρσενικὸ οὔτε θηλυκό³. ὑπάρχει μόνο νέος ἄνθρωπος μεταπλασμένος διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Θεοῦ.

113,1 Ἐπειτα οἱ ἄλλες μὲν συμβουλές καὶ παραγγελίες εἶναι ἐνοχλητικὲς καὶ ἀναφέρονται στὰ ἐπὶ μέρους, ἂν πρέπει κανεὶς νὰ τελέσῃ γάμο, νὰ πολιτευθῆ, νὰ παιδοποιήσῃ· καθολικὴ δὲ προτροπὴ μία μόνο ὑπάρχει καὶ καλύπτει ὅλον τὸν βίον, ἡ θεοσέβεια ποῦ ὅλον τὸν καιρὸ καὶ σ' ὅλες τὶς περιστάσεις ἀποβλέπει πρὸς τὸ κυριώτερο τέλος, τὴ ζωὴ, τὸ μόνο τέλος ποῦ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ζοῦμε, ὥστε νὰ ζήσωμε παντοτινά. Ἡ φιλοσοφία δὲ, ὅπως λέγουν οἱ πρεσβύτεροι⁴, εἶναι πολυχρόνια συμβουλή, μνηστευμένα μὲ τὸν αἰδιο ἔρωτα τῆς σοφίας· «ἡ ἐντολὴ δὲ τοῦ Κυρίου εἶναι φεγγοβόλος, φωτίζουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς»⁵. Δέξου τὸν Χριστό, δέξου τὴν ὄρασι, δέξου τὸ φῶς σου,

ὥστε νὰ γνωρίσης καλὰ καὶ τὸν Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο⁶.

Γλυκὸς εἶναι ὁ Λόγος ποῦ μᾶς ἐφώτισε «περισσότερο ἀπὸ κάθε χρυσὸ καὶ πολύτιμο λίθο· εἶναι ποθεινότερος ἀπὸ τὴν κηρήθρα μὲ μέλι»⁷. Πῶς νὰ μὴ εἶναι ποθεινὸς αὐτὸς ποῦ ἐφώτισε τὸν παραχωμένο στὸ σκότος νοῦν καὶ ὤξυνε τὰ φωσφώρα μάτια τῆς ψυχῆς⁸; Πράγματι, ὅπως, «ἐὰν δὲν ὑπῆρχε ἥλιος, ἀπὸ τὰ ἄλλα ἄστρα τὰ σύμπαντα θὰ ἦσαν νύκτα»⁹, ἔτσι, ἂν δὲν ἐγνωρίζαμε τὸν Λόγο καὶ δὲν καταυγαζόμασταν ἀπ' αὐτόν, δὲν θὰ διαφέρα-

5. Ψαλμ. 18,9.

6. *Γιὰς* E, 128.

7. Ψαλμ. 18,11.

8. Βλ. Πλάτωνος, *Τίμαιος* 45B.

9. Βλ. Ἡρακλείτου, ἀπόσπασμα 99, Diels.

ἂν τῶν σιτευμένων ὀρνίθων ἐλειπόμεθα, ἐν σκότει πιαινόμενοι καὶ
 4 θανάτῳ τρεφόμενοι. Χωρήσωμεν τὸ φῶς, ἵνα χωρήσωμεν τὸν
 Θεόν· χωρήσωμεν τὸ φῶς καὶ μαθητεύσωμεν τῷ Κυρίῳ. Τοῦτό
 τοι καὶ ἐπήγγελται τῷ Πατρί, «διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελ-
 φοῖς μου· ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε». Ὑμνησον καὶ διήγησαί
 μοι τὸν Πατέρα σου τὸν Θεόν· σώσει σου τὰ διηγήματα, παιδεύσει
 5 με ἢ ὡδή. Ὡς μέχρι νῦν ἐπλανώμην ζητῶν τὸν Θεόν, ἐπεὶ δέ με
 φωταγωγεῖς, Κύριε, καὶ τὸν Θεὸν εὐρίσκω διὰ σοῦ καὶ τὸν Πατέρα
 ἀπολαμβάνω παρὰ σοῦ, γίνομαί σου συγκληρονόμος, ἐπεὶ τὸν
 ἀδελφὸν οὐκ ἐπησχύνθης.

114,1 Ἀφέλωμεν οὖν, ἀφέλωμεν τὴν λήθην τῆς ἀληθείας τὴν
 ἄγνοιαν καὶ τὸ σκότος τὸ ἐμποδῶν ὡς ἀχλὺν ὄψεως καταγαγόντες
 τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν ἐποπτεύσωμεν, ταύτην αὐτῷ πρῶτον ἀνυ-
 μνήσαντες τὴν φωνήν, «χαῖρε, φῶς». Φῶς ἡμῖν ἐξ οὐρανοῦ τοῖς ἐν
 σκότει κατορωρυγμένοις καὶ ἐν σκιᾷ θανάτου κατακεκλεισμένοις
 2 ἐξέλαμψεν ἡλίου καθαρώτερον, ζωῆς τῆς ἐνταῦθα γλυκύτερον. Τὸ
 φῶς ἐκεῖνο ζωὴ ἐστὶν αἰδιος, καὶ ὅσα μετείληφεν αὐτοῦ, ζῆ, ἢ νῦξ
 δὲ εὐλαβεῖται τὸ φῶς καὶ δύνουσα διὰ τὸν φόβον παραχωρεῖ τῇ
 3 ἡμέρᾳ Κυρίου· τὰ πάντα φῶς ἀκοίμητον γέγονεν καὶ ἡ δύσις εἰς
 ἀνατολὴν περιέστηκεν. Τοῦτο ἢ κτίσις ἢ καινὴ βεβούληται· ὁ γὰρ
 τὰ πάντα καθιππεύων «δικαιοσύνης ἡλῖος» ἐπ' ἴσης περιπολεῖ τὴν
 ἀνθρωπότητα, τὸν Πατέρα μιμούμενος, ὃς «ἐπὶ πάντας ἀνθρώπους
 ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ», καὶ καταψεκάζει τὴν δρόσον τῆς ἀλη-
 θείας.

4 Οὗτος τὴν δύσιν εἰς ἀνατολὴν μετήγαγε καὶ τὸν θάνατον εἰς
 ζωὴν ἀνεσταύρωσεν, ἐξαρπάσας δὲ τῆς ἀπωλείας τὸν ἄνθρωπον
 προσεκρέμασεν αἰθέρι, μεταφυτεύων τὴν φθορὰν εἰς ἀφθαρσίαν
 καὶ γῆν μεταβάλλων εἰς οὐρανοῦς, ὁ τοῦ Θεοῦ γεωργός, «δεξιὰ

10. Βλ. Πλουτάρχου, Ἠθικά 98c.

11. Ψαλμ. 21,23.

με σέ τίποτε ἀπὸ τὰ σιτευόμενα ὀρνίθια, παχυνόμενοι στὸ σκό-
 4 τος καὶ τρεφόμενοι γιὰ τὸν θάνατο¹⁰. Ἦς χωρέσωμε τὸ φῶς,
 γιὰ νὰ χωρέσωμε τὸν Θεό· ἃς χωρέσωμε τὸ φῶς κι' ἃς γίνωμε
 μαθηταὶ τοῦ Κυρίου. Τοῦτο ἀκριβῶς ὑποσχέθηκε στὸν Πατέρα,
 «θὰ κηρύξω τὸ ὄνομά σου στοὺς ἀδελφούς μου· θὰ σέ ὑμνήσω
 στὸ μέσο τῆς συνάξεως»¹¹. Ὑμνησε καὶ διηγῆσου μου τὸν Πα-
 5 ἢ ὠδή. Ἔως τώρα ἐπλανώμουν, ζητώντας τὸν Θεό, ἐπειδὴ
 ὁμως μὲ φωταγωγεῖς ἐσύ, Κύριε, κι' εὐρίσκω τὸν Θεὸ διὰ σοῦ
 καὶ ἀπολαμβάνω τὸν Πατέρα διὰ σοῦ, γίνομαι συγκληρονόμος
 σου, ἀφοῦ δὲν ἐντράπηκες γιὰ τὸν ἀδελφό σου¹².

114,11 Ἦς ἀποσπάσωμε λοιπόν, ἃς ἀποσπάσωμε τὴν λήθη ἀπὸ
 τὴν ἀλήθεια. Ἀπομακρύνοντας τὴν ἄγνοια καὶ τὸ σκότος ποὺ
 ἐμποδίζει τὴ θεὰ σὰν ὁμίχλη, ἃς ἐποπτεύσωμε τὸν πράγματι
 ὄντα Θεό, ἀφοῦ πρῶτα ἀναφωνήσωμε πρὸς αὐτόν, «χαῖρε,
 φῶς». Φῶς ἐξέλαμψε ἀπὸ τὸν οὐρανὸ σ' ἐμᾶς τοὺς βυθισμένους
 στὸ σκότος καὶ κλεισμένους στὴ σκιά τοῦ θανάτου καθαρῶτερο
 2 ἀπὸ τὸν ἥλιο, γλυκύτερο ἀπὸ τὴν ἐδῶ ζωὴ¹³. Τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶ-
 ναι ζωὴ αἰώνια καὶ ὅσοι μετέλαβαν ἀπ' αὐτὸ ζοῦν, ἢ νύκτα σέ-
 βεται τὸ φῶς καὶ ὑποχωρώντας ἀπὸ φόβο, παραχωρεῖ τὴν θέσι
 τῆς στὴν ἡμέρα τοῦ Κυρίου· ὅλα ἔχουν γίνεαι ἀκοίμητο φῶς καὶ
 3 ἢ δύοσις μετατράπηκε σὲ ἀνατολὴ. Τοῦτο σημαίνει ἢ καινὴ κτί-
 σις¹⁴· διότι ὁ «ἥλιος τῆς δικαιοσύνης»¹⁵ ποὺ ἱπεύει στὰ πάντα
 περιπολεῖ ἐξ ἴσου τὴν ἀνθρωπότητα, μιμούμενος τὸν Πατέρα, ὁ
 ὁποῖος «ἀνατέλλει τὸν ἥλιό του ἐπάνω σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώ-
 4 πους»¹⁶ καὶ ψεκάζει τὴν δροσιὰ τῆς ἀλήθειας.

4 Αὐτὸς μετέτρεψε τὴν δύοσι σὲ ἀνατολὴ κι' ἀνεσταύρωσε τὸ
 θάνατο σὲ ζωὴ, καὶ ἀφοῦ ἐξήρπασε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἀπώ-
 λεια, τὸν ἐκρέμασέ στὸν αἰθέρα, μεταμορφώνοντας τὴν φθορὰ
 σὲ ἀφθαρσία καὶ μεταβάλλοντας τὴν γῆ σὲ οὐρανούς, ὁ γεωρ-

12. Βλ. Ρωμ. 8,17. Ἑβρ. 2,11.

13. Ἦσ. 9,2. Ματθ. 4,16. Λουκᾶ 1,79.

14. Γαλ. 6,15.

15. Μαλαχ. 4,2.

16. Ματθ. 5,45.

σημαίνων, λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον» ἀγαθὸν «ἐγείρων, μιμνήσκων βίο-
 τοιο» ἀληθινοῦ, καὶ τὸν μέγαν ὄντως καὶ θεῖον καὶ ἀναφαίρετον
 τοῦ Πατρὸς κληρὸν χαριζόμενος ἡμῖν, οὐρανίῳ διδασκαλίᾳ θεο-
 ποιῶν τὸν ἄνθρωπον, «διδούς νόμους εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν καὶ
 5 ἐπὶ καρδίαν γράφων αὐτούς». Τίνας ὑπογράφει νόμους; «Ὅτι πάν-
 τες εἴσονται τὸν Θεὸν ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, καὶ ἴλεως», φησὶν
 ὁ Θεός, «ἔσομαι αὐτοῖς καὶ τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ».

115,1 Δεξώμεθα τοὺς νόμους τῆς ζωῆς, πεισθῶμεν προτρεπομένῳ
 Θεῷ, μάθωμεν αὐτόν, ἵνα ἴλεως ᾗ, ἀποδῶμεν καὶ μὴ δεομένῳ μι-
 σθὸν εὐχάριστον, εὐπείθειαν, οἷόν τι ἐνοίκιον τῷ Θεῷ τῆς ἐνταῦθα
 ἐνοικίσεως,

Χρῦσα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἑννεαβοίων.

Ὀλίγης πίστεως γῆν σοι δίδωσι τὴν τοσαύτην γεωργεῖν, ὕδωρ πί-
 νειν καὶ ἄλλο πλεῖν, ἀέρα ἀναπνεῖν, πῦρ ὑπουργεῖν, κόσμον οἰκεῖν·
 ἐντεῦθεν εἰς οὐρανοὺς ἀποικίαν στείλασθαί σοι συγκεχώρηκεν. Τὰ
 μεγάλα ταῦτα καὶ τοσαῦτά σοι δημιουργήματα καὶ χαρίσματα ὀλί-
 2 γης πίστεως μεμίσθωκεν. Εἴθ' οἱ μὲν τοῖς γόησι πεπιστευκότες τὰ
 περιήματα καὶ τὰς ἐπαιδὰς ὡς σωτηρίους δῆθεν ἀποδέχονται,
 ὑμεῖς δὲ οὐ βούλεσθε τὸν οὐράνιον αὐτὸν περιήμασθαι, τὸν
 Σωτῆρα Λόγον, καὶ τῇ ἐπωδῇ τοῦ Θεοῦ πιστεύσαντες ἀπαλλαγῆ-
 ναι μὲν παθῶν, ἃ δὴ ψυχῆς νόσοι, ἀποσπασθῆναι δὲ ἀμαρτίας; Θά-
 3 νατος γὰρ ἀίδιος ἁμαρτία. Ἦ τέλος νωδοὶ καὶ τυφλοὶ καθάπερ οἱ
 σπάλακες οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐσθίοντες ἐν σκότῳ διαιτᾶσθε, περικαταρ-
 ρέοντες τῇ φθορᾷ. Ἄλλ' ἔστιν, ἔστιν ἡ ἀλήθεια ἡ κεκραγυῖα «ἐκ
 σκότους φῶς λάμψει».

17. Ἀράτου, Φαινόμενα, 6,ε.

18. Ἱερ. 38, 33-34.

19. Τιλιάς Z, 236.

γός τοῦ Θεοῦ, «πὸ σημαίνει εὐνοϊκά, ἀφυπνίζει τοὺς ἀνθρώ-
 πους σὲ ἔργο ἀγαθό, ὑπενθυμίζει τὸν ἀληθινὸ βίον»¹⁷, καὶ μᾶς
 χαρίζει τὸν πράγματι μεγάλο καὶ θεῖο καὶ ἀναφαίρετο κλῆρο
 τοῦ Πατρός, θεοποιῶντας τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν οὐράνια διδα-
 σκαλία, «δίδοντας νόμους στὴ διάνοιά τους καὶ γράφοντάς τους
 5 ἐπάνω στὴν καρδιά τους». Ποιούς νόμους ὑπονοεῖ; «Ὅτι ὅλοι
 θὰ γνωρίσουν τὸν Θεό, ἀπὸ μικρὸ ἕως μέγαν, καί», λέγει ὁ
 Θεός, «θὰ τοὺς φανῶ εὐσπλαγχνικὸς καὶ δὲν θὰ ἐνθυμηθῶ τίς
 ἁμαρτίες των»¹⁸.

115,1 Ἄς δεχθοῦμε τοὺς νόμους τῆς ζωῆς, ἃς ὑπακούσωμε στὸ
 Θεὸ πὸ μᾶς προτρέπει, ἃς τὸν γνωρίσωμε, γιὰ νὰ γίνῃ ἴλεως,
 ἃς τοῦ ἀποδώσωμε εὐχάριστον μισθό, ἔστω κι' ἂν δὲν ἔχει
 ἀνάγκη, τὴν εὐπείθεια, σὰν ἐνοίκιο πρὸς τὸν Θεὸ γιὰ τὴν ἐδῶ
 ἐνοίκησί μας,

ἀντὶ χαλκίων χρυσᾶ, ἀντὶ ἐννεάβοδια ἑκατόβοδια¹⁹.

Γιὰ λίγη πίστι σου δίνει τόση γῆ νὰ καλλιεργῆς, ὕδωρ νὰ πίνῃς
 καὶ ἄλλο ὕδωρ νὰ θαλασσοπορῆς, ἀέρα ν' ἀναπνέῃς, πῦρ νὰ ἐρ-
 γάζεσαι, κόσμος νὰ κατοικῆς. Σοῦ ἐπέτρεψε νὰ στείλῃς ἀποικία
 ἀπ' ἐδῶ στοὺς οὐρανοὺς. Αὐτὰ τὰ μεγάλα καὶ πολλὰ δημιουργή-
 2 ματα καὶ χαρίσματα τὰ ἐμίσθωσε γιὰ ὀλίγη πίστι. Ἐπειτα, ὅσοι
 πιστεύουν στοὺς γόητες δέχονται ὡσὰν τάχα σωτήρια τὰ φυλα-
 κτὰ καὶ τίς ἐπαιδές²⁰, ἐσεῖς ὁμως δὲν θέλετε νὰ βάλετε ὡς φυ-
 λακτὸ τὸν ἴδιο τὸν ἐπουράνιο σωτῆρα Λόγο καὶ ἀφοῦ πιστεύσε-
 τε στὴν ἐπωδὴ τοῦ Θεοῦ ν' ἀπαλλαγῆτε τῶν παθῶν, πὸ εἶναι
 ἀρρώστιες τῆς ψυχῆς, καὶ ν' ἀποσπασθῆτε ἀπὸ τὴν ἁμαρτία;
 3 Διότι ἡ ἁμαρτία εἶναι αἰώνιος θάνατος. Ἀληθινά, εἴσθε τέλεια
 ξεδοντιασμένοι καὶ τυφλοί, ὅπως οἱ ἀσπάλακες, πὸ δὲν κάμετε
 τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ διαμένετε τρώγοντας στὰ σκότῃ καὶ κα-
 ταρρέοντας στὴ φθορά. Ἀλλὰ βέβαια ὑπάρχει, ὑπάρχει ἡ ἀλή-
 θεια πὸ ἐκραύγασε, «ἀπὸ τὸ σκότος θὰ λάμψη φῶς»²¹.

20. Βλ. Πλάτωνος, *Χαρμίδης*, 157α.

21. Β' Κορ. 4,6.

4 Λαμψάτω οὖν ἐν τῷ ἀποκεκρυμμένῳ τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ καρδίᾳ, τὸ φῶς, καὶ τῆς γνώσεως αἱ ἀκτῖνες ἀνατειλάτωσαν τὸν ἐγκεκρυμμένον ἔνδον ἐκφαίνουσαι καὶ ἀποστίλβουσαι ἄνθρωπον, τὸν μαθητὴν τοῦ φωτός, τὸν Χριστοῦ γνώριμόν τε καὶ συγκληρονόμον, μάλιστα ἐπειδὴν τὸ τιμιώτατον καὶ σεβασμιώτατον εὐσβεῖτε καὶ ἀγαθῷ παιδί ἀγαθοῦ Πατρὸς ὄνομα εἰς γινῶσιν ἀφίκηται, 5 προστάττοντος ἡπια καὶ τῷ παιδί ἐγκελενομένου τὰ σωτήρια. Ὁ δὲ πειθόμενος αὐτῷ κατὰ πάντα δὴ πλεονεκτεῖ· ἔπεται τῷ Θεῷ, πείθεται τῷ Πατρί, ἔγνω πλανώμενος αὐτόν, ἠγάπησε τὸν Θεόν, ἠγάπησε τὸν πλησίον, ἐπλήρωσε τὴν ἐντολήν, τὸ ἄθλον ἐπιζητεῖ, τὴν ἐπαγγελίαν ἀπαιτεῖ.

116,1 Πρόκειται δὲ αἰεὶ τῷ Θεῷ τὴν ἀνθρώπων ἀγέλην σώζειν. Ταύτη καὶ τὸν ἀγαθὸν ποιμένα ὁ ἀγαθὸς ἀπέστειλεν Θεός. Ἀπλώσας δὲ ὁ Λόγος τὴν ἀλήθειαν ἔδειξε τοῖς ἀνθρώποις τὸ ὕψος τῆς σωτηρίας, ὅπως ἢ μετανοήσαντες σωθῶσιν ἢ μὴ ὑπακούσαντες κριθῶσιν. Τοῦτο τῆς δικαιοσύνης τὸ κήρυγμα· ὑπακούουσιν εὐαγγέλιον, παρακούσασιν κριτήριον. Ἀλλὰ σάλπιγξ μὲν ἢ μεγαλόκλονος ἠχήσασα στρατιώτας συνήγαγε καὶ πόλεμον κατήγγειλε, Χριστὸς δὲ εἰρηνικὸν ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς ἐπιπνεύσας μέλος οὐ συνάξει ἄρα τοὺς εἰρηνικοὺς στρατιώτας τοὺς ἑαυτοῦ; Συνήγαγε μὲν οὖν, ὧ ἄνθρωπε, τὸ στρατιωτικὸν τὸ ἀναίμακτον αἵματι καὶ λόγῳ, 3 καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν αὐτοῖς ἐνεχείρισεν. Σάλπιγξ ἐστὶ Χριστοῦ τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ, ὃ μὲν ἐσάλπισεν, ἡμεῖς δὲ ἠκούσαμεν. Ἐξοπλισώμεθα εἰρηνικῶς, ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης καὶ τὴν ἀσπίδα τῆς πίστεως ἀναλαβόντες καὶ τὴν κόρυν τοῦ σωτηρίου περιθέμενοι καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὃ ἐστὶ ρῆμα Θεοῦ, ἀκονήσωμεν. Οὕτως ἡμᾶς ὁ ἀπόστολος εἰρηνικῶς 4 ἐκτάττει· ταῦτα ἡμῶν τὰ ὄπλα τὰ ἄτρωτα· τούτοις ἐξοπλισάμενοι παραταξώμεθα τῷ πονηρῷ· τὰ πεφυρακτωμένα τοῦ πονηροῦ ἀπο-

4 Ἐὰς λάμψη λοιπὸν στὰ μυστικὰ τοῦ ἀνθρώπου, στὴν καρδιά, τὸ φῶς κι' ἄς ἀνατείλουν οἱ ἀκτῖνες τῆς γνώσεως, γιὰ νὰ φανερώσουν καὶ φωτίσουν τὸν μέσα κρυμμένον ἄνθρωπο, τὸν μαθητὴ τοῦ φωτός, τὸν γνώριμο καὶ συγκληρονόμο τοῦ Χριστοῦ, πρὸ πάντων ὅταν τὸ τιμιώτατο καὶ σεβασμιώτατο στὸν εὐσεβῆ καὶ ἀγαθὸ υἱὸ ὄνομα τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς περιέλθη στὴ γνῶσι, καθὼς προστάζει ἀγαθὰ καὶ παραγγέλλει τὰ σωτήρια
5 στὸν υἱό του. Κι' ἐκεῖνος ποὺ ὑπακούει σ' αὐτόν, πλεονεκτεῖ βέβαια καθ' ὅλα· ἀκολουθεῖ τὸν Θεό, πείθεται στὸν Πατέρα, πλανώμενος ἐγνώρισε τὸν Θεό, ἀγάπησε τὸν πλησίον, ἐξεπλήρωσε τὴν ἐντολή, ἐπιζητεῖ τὸν ἄθλο, ἀπαιτεῖ τὴν ὑπόσχεσι.

116,1 Ἡ προαιωνία πρόθεσις τοῦ Θεοῦ εἶναι νὰ σώζη τὴν ἀγέλη τῶν ἀνθρώπων. Γι' αὐτόν τὸν σκοπὸ κι' ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἀπέστειλε τὸν ἀγαθὸ Ποιμένα. Ὁ Λόγος, ἀπλώνοντας τὴν ἀλήθεια, ἔδειξε στοὺς ἀνθρώπους τὸ ὕψος τῆς σωτηρίας, ὥστε, ἂν μὲν μετανοήσουν, νὰ σωθοῦν, ἂν δὲ δὲν ὑπακούσουν, νὰ κατακριθοῦν. Τοῦτο εἶναι τὸ κήρυγμα τῆς δικαιοσύνης· γιὰ τοὺς ὑπακούοντας ἢ καλὴ ἀγγελία, γιὰ τοὺς παρακούοντας ἢ κατὰκρισις.
2 Τώρα λοιπὸν, ἢ μὲν δυνατὴ σάλπιγγα, ὅταν ἠχήσῃ, συναθροίζει τοὺς στρατιῶτες καὶ κηρύσσει πόλεμο, ὁ δὲ Χριστός, ὅταν ψάλῃ ἓνα εἰρηνικὸ μέλος στὰ πέρατα τῆς γῆς, δὲν θὰ συνάξῃ τάχα τοὺς δικούς του εἰρηνικοὺς στρατιῶτες; Συνήγαγε λοιπὸν, ἄνθρωπε, μὲ αἷμα καὶ λόγο τὸ ἀναίμακτο στράτευμά του καὶ
3 τοὺς παρέδωσε τὴν βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Σάλπιγγα τοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ εὐαγγέλιό του, ποὺ ἐσάλπισε κι' ἐμεῖς ἀκούσαμε. Ἐὰς ἐξοπλισθοῦμε εἰρηνικῶς, ἐνδυόμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης, ἀναλαμβάνοντας τὴν ἀσπίδα τῆς πίστεως, φορώντας τὴν περικεφαλαία τῆς σωτηρίας, κι' ἄς ἀκονίσωμε τὴν μάχαιρα τοῦ Πνεύματος, ποὺ εἶναι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ²². Ἔτσι μᾶς παρατάσσει γιὰ τὴν εἰρηνικὴ μάχη ὁ ἀπόστολος· αὐτὰ εἶναι τὰ ἄτρω-
4 τα ὄπλα· μὲ αὐτὰ ἐξοπλισμένοι, ἄς παραταχθοῦμε κατὰ τοῦ πονηροῦ· ἄς ἀποσβέσωμε τὰ πυρακτωμένα βέλη τοῦ πονηροῦ μὲ

22. Ἐφ. 6,14–17. Α' Θεσσ. 5,8. Ἦσ. 59,17.

σβέσωμεν βέλη ταῖς ὑδατίναίς ἀκμαῖς ταῖς ὑπὸ τοῦ Λόγου βεβαμμέναίς, εὐχαρίστοις ἀμειβόμενοι τὰς εὐποιίας εὐλογίαις καὶ τὸν Θεὸν τῷ θείῳ γεραίροντες Λόγω. «Ἔτι γὰρ λαλοῦντός σου ἐρεῖ», φησὶν, «ἰδοὺ πάρειμι».

117,1 Ὡς τῆς ἀγίας καὶ μακαρίας ταύτης δυνάμεως, δι' ἧς ἀνθρώποις συμπολιτεύεται Θεός. Λῶν οὖν καὶ ἄμεινον τῆς ἀρίστης τῶν ὄντων οὐσίας μιμητὴν ὁμοῦ καὶ θεραπευτὴν γενέσθαι· οὐ γὰρ μιμεῖσθαι τις δυνήσεται τὸν Θεόν, ἢ δι' ὧν ὁσίως θεραπεύσει, οὐδ' αὖ θεραπεύειν καὶ σέβειν ἢ μιμούμενος. Ὁ γέ τοι οὐράνιος καὶ θεῖος ὄντως ἔρωσ ταύτη προσγίνεται τοῖς ἀνθρώποις, ὅταν ἐν αὐτῇ που τῇ ψυχῇ τὸ ὄντως καλὸν ὑπὸ τοῦ θείου Λόγου ἀναζωπυρούμενον ἐκλάμπειν δυνηθῇ· καὶ τὸ μέγιστον ἅμα τῷ βουλευθῆναι γνησίως τὸ σωθῆναι συντρέχει, ὁμοζυγούντων, ὡς ἔπος εἰπεῖν, 2 3 προαιρέσεως καὶ ζωῆς. Τοιγάρτοι μόνη αὕτη ἢ τῆς ἀληθείας προτροπὴ τοῖς πιστοτάτοις ἀπέικασται τῶν φίλων μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς παραμένουσα καὶ παραπομπὸς ἀγαθῆ ὄλω καὶ τελείῳ τῷ τῆς ψυχῆς πνεύματι τοῖς εἰς οὐρανὸν ἀπαίρουσι γινομένη. Τί δὴ σε προτρέπω; Σωθῆναί σε ἐπέιγομαι. Τοῦτο Χριστὸς βούλεται· ἐνὶ λόγῳ, ζωὴν σοι χαρίζεται.

4 Καὶ τίς ἐστὶν οὗτος; Μάθε συντόμως· Λόγος ἀληθείας, Λόγος ἀφθαρσίας, ὁ ἀναγεννῶν τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀλήθειαν αὐτὸν ἀναφέρων, τὸ κέντρον τῆς σωτηρίας, ὁ ἐξελαύνων τὴν φθοράν, ὁ ἐκδιώκων τὸν θάνατον, ὁ ἐν ἀνθρώποις οἰκοδομήσας νεῶν, ἵνα ἐν ἀνθρώποις ἰδρῦση τὸν Θεόν. Ἄγνισον τὸν νεῶν, καὶ τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς ραθυμίας ὡσπερ ἄνθος ἐφήμερον καταλίμπανε ἀνέμῳ καὶ πυρί, σωφροσύνης δὲ τοὺς καρποὺς γεώργησον ἐμφρόνως, καὶ σεαυτὸν ἀκροθίνιον ἀνάστησον τῷ Θεῷ, ὅπως οὐκ ἔργον μόνον, ἀλλὰ καὶ χάρις ἧς τοῦ Θεοῦ. Πρέπει δὲ ἅμφω τῷ Χριστοῦ γνωρίμῳ, καὶ βασιλείας ἄξιον φανῆναι καὶ βασιλείας κατηξιῶσθαι.

τις ὑδάτινες κόψες τῶν ξιφῶν μας²³ πὺ εἶναι βαμμένες ἀπὸ τὸν Λόγο, ἀπαντώντας στὶς εὐεργεσίες μὲ λόγια εὐχαριστίας καὶ ὑμνώνοντας τὸν Θεὸ μὲ τὸν θεῖο Λόγο. Διότι λέγει, «ἐνῶ ἀκόμη θὰ ὁμιλῆς, θὰ εἰπῆ, ἰδού, εἶμαι παρών»²⁴.

- 117,1 Τί μεγάλη εἶναι αὐτὴ ἡ ἀγία καὶ μακαρία δύναμις, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Θεὸς συμπολιτεύεται μὲ τοὺς ἀνθρώπους! Εἶναι λοιπὸν καλύτερο καὶ προτιμότερο νὰ γίνῃ κανεὶς μιμητῆς μαζί καὶ θεραπευτῆς· διότι δὲν θὰ μπορέσῃ κανεὶς νὰ μιμηθῆ τὸν Θεὸ παρὰ μόνο μὲ τὴν ἱερὴ λατρεία, οὔτε θὰ μπορέσῃ νὰ ὑπηρετήσῃ
- 2 καὶ σεβασθῆ τὸν Θεὸ παρὰ μόνο μὲ τὴ μίμησί του. Πράγματι ὁ οὐράνιος καὶ θεῖος ἔρωσ²⁵ τότε προκαλεῖται στοὺς ἀνθρώπους, ὅταν τὸ ὄντως καλὸ μπορέσῃ νὰ λάμψῃ μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀναζωπυρούμενο ἀπὸ τὸν θεῖο Λόγο. Καὶ τὸ σπουδαιότερο εἶναι ὅτι ἡ σωτηρία συμβαδίζει ἀμέσως μὲ τὴ γνησία βούλησι, διότι, θὰ ἐλέγαμε, ὁμοζυγοῦν ἡ προαίρεση καὶ ἡ ζωὴ.
- 3 Γι' αὐτὸ μόνο αὐτὴ ἡ προτροπὴ τῆς ἀληθείας ὁμοιάζει μὲ τοὺς πιστοτάτους φίλους, διότι παραμένει μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς καὶ γίνεται συνοδὸς ἀγαθῆ ἐκείνων πὺ ὑψώνονται στὸν οὐρανὸ μὲ ὄλο καὶ τέλειο τὸ πνεῦμα τῆς ψυχῆς. Τί σὲ προτρέπω λοιπόν; Ποθῶ νὰ σωθῆς. Τοῦτο θέλει ὁ Χριστός· σοῦ χαρίζει τὴν ζωὴ μ' ἓνα μόνο λόγο.
- 4 Καὶ ποιός εἶναι αὐτὸς ὁ λόγος; Μάθε μὲ λίγα λόγια. Εἶναι ὁ Λόγος τῆς ἀληθείας, Λόγος ἀφθαρσίας, πὺ ἀναγεννᾷ τὸν ἄνθρωπο ἀνεβάζοντας τον στὴν ἀλήθεια, τὸ κέντρο τῆς σωτηρίας, αὐτὸς πὺ ἐξάγει ἀπὸ τὴν φθορά, αὐτὸς πὺ διώχνει τὸν θάνατο, αὐτὸς πὺ οἰκοδόμησε μέσα στοὺς ἀνθρώπους ναὸ, γιὰ νὰ ἐγκα-
- 5 θιδρῦσῃ μέσα στοὺς ἀνθρώπους τὸν Θεό. Ἐξάγνισε τὸν ναὸ καὶ πέταξε τὶς ἡδονὲς καὶ τὶς διασκεδάσεις στὸν ἄνεμο καὶ τὴ φωτιὰ σὰν ἐφήμερα ἄνθη, καλλιέργησε μὲ σύνεσι τοὺς καρποὺς τῆς σωφροσύνης καὶ ἀφιέρωσε τὸν ἑαυτὸ σου σὰν πρωτόκαρπο στὸν Θεό, ὥστε νὰ μὴ εἶσαι μόνο ἔργο, ἀλλὰ καὶ χάρις τοῦ Θεοῦ. Στὸ φίλο τοῦ Χριστοῦ ταιριάζουν καὶ τὰ δυὸ τοῦτα· νὰ φανῆ ἄξιος τῆς βασιλείας καὶ νὰ καταξιωθῆ τῆς βασιλείας.

24. Ἦσ. 58,9.

25. Πλάτωνος, *Συμπόσιον* 187d.

〈 Η ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΣΩΤΗΡΑ ΛΟΓΟΝ ΚΑΤΑΦΥΓΗ 〉

118,1 Φύγωμεν οὖν τὴν συνήθειαν, φύγωμεν οἶον ἄκραν χαλεπὴν ἢ Χαρύβδεως ἀπειλὴν ἢ Σειρήνας μυθικάς· ἄγχει τὸν ἄνθρωπον, τῆς ἀληθείας ἀποτρέπει, ἀπάγει τῆς ζωῆς, παγίς ἐστίν, βάραθρόν ἐστίν, βόθρος ἐστί, λίχνον ἐστὶν κακὸν ἢ συνήθεια·

κείνου μὲν καπνοῦ καὶ κύματος ἐκτὸς ἔεργε
νῆα.

2 Φεύγωμεν, ὧ̄ συνναῦται, φεύγωμεν τὸ κῦμα τοῦτο, πῦρ ἐρεύγεται, νῆσός ἐστι πονηρὰ ὅστοις καὶ νεκροῖς σεσωρευμένη, ἄδει δὲ ἐν αὐτῇ πορνίδιον ὠραῖον, ἡδονή, πανδήμῳ τερπόμενον μουσικῇ·

δεῦρ' ἄγ' ἰών, πολύαιν' Ὀδυσσεῦ, μέγα κῦδος Ἀχαιῶν,
νῆα κατάστησον, ἵνα θειοτέρην ὄπ' ἀκούσης.

3 Ἐπαινεῖ σε, ὧ̄ ναῦτα, καὶ πολυύμνητον λέγει, καὶ τὸ κῦδος τῶν Ἑλλήνων ἢ πόρνη σφετερίζεται· ἔασον αὐτὴν ἐπινέμεσθαι τοὺς νεκρούς, Πνεῦμά σοι οὐράνιον βοηθεῖ· πάριθι τὴν ἡδονήν, βουκολεῖ·

μηδὲ γυνή σε νόον πυγροστόλος ἐξαπατάτω,
αἰμύλα κωτίλλουσα, τεὴν διφῶσα καλιήν.

4 Παράπλει τὴν ὠδὴν, θάνατον ἐργάζεται· ἐὰν ἐθέλης μόνον, νενίκηκας τὴν ἀπώλειαν καὶ τῷ ξύλῳ προσδεδεμένος ἀπάσης ἔση τῆς

1. Ὀδύσσεια Μ, 219έ.   2. Ὀδύσσεια Μ, 184έ.
3. Ἡσιόδου, Ἔργα καὶ Ἡμέραι 373έ.

〈 Η ΚΑΤΑΦΥΓΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΣΩΤΗΡΑ ΛΟΓΟ 〉

118,1 Ἦς ἀποφύγωμε λοιπὸν τῇ συνήθεια, ἧς τὴν ἀποφύγωμε
σὰν φοβερὸ ἀκρωτήριο ἢ σὰν ἀπειλὴ τῆς Χαρυβδεως ἢ σὰν τις
μυθικὲς Σειρήνες. Πνίγει τὸν ἄνθρωπο, τὸν ἀποτρέπει ἀπὸ τὴν
ἀλήθεια, τὸν ἀπάγει ἀπὸ τὴν ζωὴ· εἶναι παγίδα, εἶναι βάραθρο,
εἶναι βόθρος, εἶναι μιὰ λαίμαργη κακία ἢ συνήθεια.

Κράτα τὸ πλοῖο ἔξω ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν καπνὸ
κι' ἀπὸ τὸ κῦμα¹.

2 Ἦς ἀποφεύγωμε, συνεπιβάτες, ἧς ἀποφεύγωμε τοῦτο τὸ κῦμα,
πῦρ ξεπηδᾷ ἀπ' αὐτό, εἶναι νῆσος πονηρῆ γεμάτη ὄστᾶ καὶ νε-
κρούς, ὅπου τραγουδᾷ ἓνα ὠραῖο πορνίδιο, ἢ ἡδονή, ποῦ δια-
σκεδάζει μὲ λαϊκὴ μουσικὴ·

Ἔλα κοντά, ἔνδοξε Ὀδυσσεά, καύχημα τῶν Ἀχαιῶν,
σταμάτησε τὸ πλοῖο, γιὰ ν' ἀκούσης θειότερη φωνή².

3 Σὲ ἐπαινεῖ, ναύτη, καὶ σὲ ἀποκαλεῖ πολυῦμνητον αὐτὴ ἢ πόρνη,
ποῦ θέλει νὰ σφετερισθῇ τὴν δόξα τῶν Ἑλλήνων. Ἦφησέ την
νὰ μοιράζεται τοὺς νεκρούς, σὲ βοηθεῖ τὸ οὐράνιο Πνεῦμα·
προσπέρασε τὴν ἡδονή, παραπλανᾷ·

νὰ μὴ σὲ ξεμυαλίζει γυναῖκα μὲ στολισμένο τὸ κορμί της
ποῦ ζητεῖ τὴ φωληὰ σου μὲ λόγια κολακευτικά³.

4 Παράπλευσε τὸ ἄσμα, προκαλεῖ θάνατο· καὶ μόνο ἂν θέλης, θὰ
ὑπερνικήσης τὸ χαμὸ καὶ δεμένος στὸ ξύλο⁴ θὰ ἀπαλλαγῇς ἀπὸ

4. Ὅπως ὁ Ὀδυσσεὺς ποῦ εἶχε δεθῆ στὸ κατάρτι τοῦ πλοίου παραπλέοντας τὸ
νησί τῶν Σειρήνων.

φθορᾶς λελυμένος, κυβερνήσει σε ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῖς λιμέσι καθορμίσει τῶν οὐρανῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· τότε μου κατοπεύσεις τὸν Θεὸν καὶ τοῖς ἀγίοις ἐκείνοις τελεσθήσῃ μυστηρίοις καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς ἀπολαύσεις ἀποκεκρυμμένων, τῶν ἐμοὶ τετηρημένων, «ἃ οὔτε οὐς ἤκουσεν οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνέβη» τινός.

5 Καὶ μὴν ὄρᾶν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ,
δισσὰς δὲ Θήβας

βακχεύων ἔλεγεν τις εἰδώλοις, ἀγνοία μεθύων ἀκράτῳ· ἐγὼ δ' αὐτὸν οἰκτεῖραιμι παροينوῦντα καὶ τὸν οὕτω παρανοοῦντα ἐπὶ σωτηρίαν παρακαλέσαιμι σωφρονοῦσαν, ὅτι καὶ Κύριος μετάνοιαν ἀμαρτωλοῦ καὶ οὐχὶ θάνατον ἀσπάζεται.

119,1 Ἦκε, ὦ παραπλήξ, μὴ θύρσω σκηριπτόμενος, μὴ κιττῶ ἀναδούμενος, ρῖψον τὴν μίτραν, ρῖψον τὴν νεβρίδα, σωφρόνησον· δεῖξω σοι τὸν Λόγον καὶ τοῦ Λόγου τὰ μυστήρια, κατὰ τὴν σὴν διηγούμενος εἰκόνα. Ὅρος ἐστὶ τοῦτο Θεῶ πεφιλημένον, οὐ τραγωδίαις ὡς Κιθαιρῶν ὑποκείμενον, ἀλλὰ τοῖς ἀληθείας ἀνακείμενον δράμασιν, ὄρος νηφάλιον, ἀγναῖς ὕλαις σύσκιον· βακχεύουσι δὲ ἐν αὐτῷ οὐχ αἱ Σεμέλης «τῆς κεραυνίας» ἀδελφαί, αἱ μαινάδες, αἱ δύσαγνον κρεανομίαν μνούμεναι, ἀλλ' αἱ τοῦ Θεοῦ θυγατέρες, αἱ ἀμνάδες αἱ καλαί, τὰ σεμνὰ τοῦ Λόγου θεσπίζουσαι ὄργια, χορὸν ἀγείρουσι σῶφρονα. Ὁ χορὸς οἱ δίκαιοι, τὸ ἄσμα ὕμνος ἐστὶ τοῦ πάντων βασιλέως· ψάλλουσιν αἱ κόραι, δοξάζουσιν ἄγγελοι, προφητῆται λαλοῦσιν, ἦχος στέλλεται μουσικῆς, δρόμῳ τὸν θίασον διώκουσιν, σπεύδουσιν οἱ κεκλημένοι Πατέρα ποθοῦντες ἀπολαβεῖν.

5. Ἡ σταύρωσις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρέπει νὰ ὑπονοηθῇ ἐπίσης στὴ φράσι προσδεδεμένος.

6. Α' Κορ. 2,2. 7. Εὐριπίδου, Βάκχαι 918έ.

8. Προβαίνει σὲ πράξεις μεθυσμένου. 9. Ἰεζ. 18,23· 32. 33,11.

10. Θύρσος ἦταν ἡ ράβδος τῶν λάτρεων τοῦ Διονύσου, οἱ ὅποιοι ἦσαν στεφα-

ὄλη τῇ φθορά, θὰ σὲ κυβερνήσῃ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ⁵ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιο θὰ σὲ προσορμίσῃ στοὺς λιμένες τῶν οὐρανῶν. Τότε θὰ ἐποπτεύσῃ τὸν Θεὸ καὶ θὰ μνηθῆς τὰ ἅγια ἐκεῖνα μυστήρια καὶ θ' ἀπολαύσῃ τῶν κρυφίων τῶν οὐρανῶν, ποὺ εἶναι φυλαγμένα γιὰ μένα, «τὰ ὅποια αὐτὶ δὲν ἄκουσε οὔτε ἀνέβηκαν στὴν καρδιὰ κανενός»⁶.

Κάποιος βακχευτῆς γιὰ τὰ εἰδῶλα, μεθυσμένος ἀπὸ τὸν οἶνο τῆς ἀγνοίας, ἔλεγε:

5 Ἄλήθεια, νομίζω ὅτι βλέπω δυὸ ἡλίους,
δυὸ Θῆβες⁷.

Ἐγὼ ὅμως θὰ τὸν ἐλυπόμουν ποὺ παροινεῖ⁸, καὶ αὐτὸν ποὺ μὲ τέτοιον τρόπο παρανοεῖ θὰ τὸν προσκαλοῦσα στὴ σῶφρονα σωτηρία, διότι ὁ Κύριος δέχεται τὴν μετάνοια παρὰ τὸν θάνατο τοῦ ἁμαρτωλοῦ⁹.

119,1 Ἐλθέ, μανιακέ, ὄχι στηριγμένος στὸ θύρσο οὔτε στεφανωμένος μὲ κισσό¹⁰. ρίξε τὴ μίτρα, ρίξε τὸ ἐλαφόδερμα¹¹, σωφρόνησε· θὰ σοῦ δείξω τὸν Λόγο καὶ τὰ μυστήρια τοῦ Λόγου, ἐκθέτοντάς τα σύμφωνα μὲ τὴ δική σου εἰκόνα¹². Ὅρος εἶναι τοῦτο ἀγαπημένο ἀπὸ τὸν Θεό, ποὺ δὲν ὑπόκειται στίς τραγωδίες ὅπως ὁ Κιθαιρῶν, ἀλλὰ ἀνάκειται τὰ δράματα τῆς ἀληθείας, ὄρος νηφάλιο, σκιασμένο ἀπὸ δάση ἀγνείας. Σ' αὐτὸ δὲν βακχεύουν οἱ ἀδελφὲς τῆς Σεμέλης τῆς «κεραυνίας»¹³, οἱ μαινάδες, ποὺ μπουῦνται στὴν ἀνόσια κρεωνομία, ἀλλ' οἱ θυγατέρες τοῦ Θεοῦ, οἱ ἀμνάδες οἱ καλές, ποὺ ὀρίζουν τὰ σεμνά ὄργια τοῦ

2 Λόγου, ποὺ σχηματίζουν ἓνα σῶφρονα χορὸ. Χορὸς εἶναι οἱ δίκαιοι, ἄσμα εἶναι ὁ ὕμνος τοῦ βασιλέως τοῦ σύμπαντος· ψάλλουν οἱ κόρες, δοξάζουν οἱ ἄγγελοι, λαλοῦν οἱ προφῆτες, βγαίνει ἦχος μουσικῆς, διώκουν τὸν θίασο στὸ δρόμο, σπεύδουν οἱ

νωμένοι μὲ κισσό, ὅπως περιγράφει ὁ Εὐριπίδης στίς *Βάκχες*.

11. Μέρη τῆς ὄργιαστικῆς περιβολῆς τῶν ὄπαδῶν τοῦ Διονύσου.

12. Πράγματι σ' αὐτὸν τὸν ἐπίλογο ὁ Κλήμης παρουσιάζει τὸ χριστιανικὸ κήρυγμα σὰν τὴ νέα σῶφρονα μυστηριακὴ θρησκεία.

13. Εὐριπίδου, *Βάκχες* 6,26.

3 Ἦκέ μοι, ὦ πρέσβυ, καὶ σὺ, τὰς Θήβας λιπὼν καὶ τὴν μαντικὴν καὶ τὴν βακχικὴν ἀπορρίψας πρὸς ἀλήθειαν χειραγωγοῦ· ἰδοὺ σοι τὸ ξύλον ἐπερείδουμαι δίδωμι· σπεῦσον, Τειρεσία, πιστευσον· ὄψει. Χριστὸς ἐπιλάμπει φαιδρότερον ἡλίου, δι' ὃν ὀφθαλμοὶ τυφλῶν ἀναβλέπουσιν. Νύξ σε φεύζεται, πῦρ φοβηθήσεται, θάνατος οἰχήσεται· ὄψει τοὺς οὐρανοὺς, ὦ γέρον, ὁ Θήβας μὴ βλέπων.

120,1 Ὡ τῶν ἀγίων ὡς ἀληθῶς μυστηρίων, ὦ φωτὸς ἀκηράτου. Δαδουχοῦμαι τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸν Θεὸν ἐποπτεῦσαι, ἅγιος γίνουμαι μνούμενος. Ἱεροφαντεῖ δὲ ὁ Κύριος καὶ τὸν μύστην σφραγίζεται φωταγωγῶν, καὶ παρατίθεται τῷ Πατρὶ τὸν πεπιστευκότα αἰῶσι τηρούμενον.

2 Ταῦτα τῶν ἐμῶν μυστηρίων τὰ βακχεύματα· εἰ βούλει, καὶ σὺ μου, καὶ χορεύσεις μετ' ἀγγέλων ἀμφὶ τὸν ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον καὶ μόνον ὄντως Θεόν, συννουῶντος ἡμῖν τοῦ Θεοῦ Λόγου. Αἶδιος οὗτος Ἰησοῦς, εἷς ὁ μέγας ἀρχιερεὺς Θεοῦ τε ἐνὸς τοῦ αὐτοῦ καὶ Πατρός, ὑπὲρ ἀνθρώπων εὔχεται καὶ ἀνθρώποις ἐγκελεύεται «κέκλυτε, μυρία φῦλα», μᾶλλον δὲ ὅσοι τῶν ἀνθρώπων λογικοί, καὶ βάρβαροι καὶ Ἕλληνες· τὸ πᾶν ἀνθρώπων γένος καλῶ, ὧν
3 ἐγὼ δημιουργὸς θελήματι Πατρός. Ἦκετε ὡς ἐμέ, ὑφ' ἓνα ταχθησόμενοι Θεὸν καὶ τὸν ἓνα Λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ μόνον τῶν ἀλόγων ζῶων πλεονεκτεῖτε τῷ λόγῳ, ἐκ δὲ τῶν θνητῶν ἀπάντων ὑμῖν ἀθανασίαν μόνοις καρπώσασθαι δίδωμι. Ἐθέλω γάρ, ἐθέλω καὶ ταύτης ὑμῖν μεταδοῦναι τῆς χάριτος, ὀλόκληρον χορηγῶν τὴν εὐεργεσίαν, ἀφθαρσίαν· καὶ λόγον χαρίζομαι ὑμῖν, τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, τέλειον ἐμαυτὸν χαρίζομαι.

3 προσκαλεσμένοι ποθώντας ν' αποκτήσουν τὸν Πατέρα¹⁴. Ἐλθέ πρὸς ἐμένα κι' ἐσύ, γέροντα, ἀφήνοντας τὶς Θῆβες, καὶ ἀπορρίπτοντας τὴ μαντική καὶ βακχική χειραγωγὴ σου πρὸς τὴν ἀλήθεια· τρέξε, Τειρεσία, πίστευσε· θὰ ἀναβλέψης¹⁵. Ὁ Χριστὸς ἐκλάμπει φωτεινότερα ἀπὸ τὸν ἥλιο, αὐτὸς ποὺ κάμει τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν τυφλῶν ν' ἀναβλέψουν. Ἡ νύκτα θὰ φύγη ἀπὸ ἐμπρὸς σου, τὸ πῦρ θὰ φοβηθῆ, ὁ θάνατος θὰ ἀπομακρυνθῆ· γέροντα, θὰ ἰδῆς τοὺς οὐρανοὺς ἐσὺ ποὺ δὲν βλέπεις τὶς Θῆβες.

120,1 Ὡ ἅγια πράγματι μυστήρια, ὦ φῶς ἄπλετο. Ὁδηγοῦμαι μὲ λαμπάδες, γιὰ νὰ ἐποπτεύσω τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸν Θεό, μυσούμενος γίνομαι ἅγιος. Ὁ δὲ Κύριος εἶναι ἱεροφάντης καὶ σφραγίζει τὸν μύστη φωταγωγώντας καὶ ἀναθέτει τὸν πιστὸ στὸν Πατέρα, γιὰ νὰ διατηρηθῆ στοὺς αἰῶνες.

2 Αὐτὰ εἶναι τὰ βακχεύματα τῶν δικῶν μου μυστηρίων· ἂν θέλης, μυῆσου κι' ἐσύ, καὶ θὰ χορεύσης μαζί μὲ τοὺς ἀγγέλους γύρω ἀπὸ τὸν ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον¹⁶ καὶ μόνον ἀληθινὰ Θεό, ἐνῶ ὁ Λόγος θὰ ὑμνῆ μαζί μας. Αἶδιος εἶναι τοῦτος ὁ Ἰησοῦς, ἓνας ὁ μέγας ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνὸς Θεοῦ ποὺ εἶναι καὶ Πατέρας του· εὐχεται ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων καὶ παραγγέλλει στοὺς ἀνθρώπους· «ἀκούσατε, μύριες φυλές»¹⁷, ἢ μᾶλλον ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους εἴσθε λογικοί, βάρβαροι καὶ Ἑλληνες. Καλῶ ὄλο τὸ ἀνθρώπινο γένος, τῶν ὁποίων ἐγὼ εἶμαι δημιουργὸς μὲ
3 τὸ θέλημα τοῦ Πατρός. Ἐλθετε σ' ἐμένα, γιὰ νὰ ταχθῆτε κάτω ἀπὸ τὸν ἓνα Θεὸ καὶ τὸν ἓνα Λόγο τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ μὴ ὑπερέχετε ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα μόνο μὲ τὸ λογικό· ἀλλὰ δίδω σ' ἐσᾶς μόνο ἀπὸ ὄλους τοὺς θνητοὺς τὴν ἀθανασία γιὰ νὰ τὴν καρπωθῆτε. Διότι θέλω, θέλω πολὺ νὰ σᾶς μεταδώσω κι' ἀπ' αὐτὴ τὴ χάρι, χορηγώντας σας ὀλόκληρη τὴν εὐεργεσία, τὴν ἀφθαρσία· σᾶς χαρίζω καὶ τὸν Λόγο, τὴ γνῶσι τοῦ Θεοῦ· σᾶς χαρίζω τέλειο τὸν ἑαυτό μου.

15. Ὁ μάντις Τειρεσίας ἦταν τυφλός. Τώρα, ἀφοῦ στηριχθῆ στὸ ξύλο τοῦ σταυροῦ σὰν ράβδο καὶ πιστεύση, θὰ ἀναβλέψη.

16. Πλάτωνος, *Τίμαιος* 52α.

17. *Γλιὰς* P, 220.

4 Τοῦτό εἰμι ἐγώ, τοῦτο βούλεται ὁ Θεός, τοῦτο συμφωνία ἐστί,
 τοῦτο ἄρμονία Πατρός, τοῦτο Υἱός, τοῦτο Χριστός, τοῦτο ὁ Λόγος
 τοῦ Θεοῦ, βραχίων Κυρίου, δύνამις τῶν ὄλων, τὸ θέλημα τοῦ Πα-
 τρός. Ὡ πᾶσαι μὲν εἰκόνες, οὐ πᾶσαι δὲ ἐμφερεῖς· διορθώσασθαι
 ὑμᾶς πρὸς τὸ ἀρχέτυπον βούλομαι, ἵνα μοι καὶ ὅμοιοι γένησθε.
 5 Χρίσω ὑμᾶς τῷ πίστεως ἀλείμματι, δι' οὗ τὴν φθορὰν ἀποβάλλετε,
 καὶ γυμνὸν δικαιοσύνης ἐπιδείξω τὸ σχῆμα, δι' οὗ πρὸς τὸν Θεὸν
 ἀναβαίνετε. «Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμέ-
 νοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς· ἄρατε τὸν ζυγὸν μου ἐφ' ὑμᾶς καὶ μά-
 θετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πραῖς εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὐρήσετε
 ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν· ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστός καὶ τὸ φορ-
 τίον μου ἑλαφρόν ἐστιν».

121,1 Σπεύσωμεν, δράμωμεν, ὧ θεοφιλῆ καὶ θεοεἰκελα τοῦ Λόγου
 ἀγάλματα. Σπεύσωμεν, δράμωμεν, ἄρωμεν τὸν ζυγὸν αὐτοῦ, ἐπι-
 βάλλωμεν ἀφθαρσίᾳ, καλὸν ἡνίοχον ἀνθρώπων τὸν Χριστὸν ἀγα-
 πήσωμεν· τὸν πῶλον ὑποζύγιον ἤγαγε σὺν τῷ παλαιῷ καὶ τῶν ἀν-
 θρώπων τὴν συνωρίδα καταζεύξας εἰς ἀθανασίαν κατιθύνει τὸ
 ἄρμα, σπεύδων πρὸς τὸν Θεὸν πληρῶσαι ἐναργῶς ὃ ἠνίξατο, πρό-
 τερον μὲν εἰς Ἱερουσαλήμ, νῦν δὲ εἰσελαύνων οὐρανοῦς, κάλλιστος
 2 θέαμα τῷ Πατρὶ Υἱὸς αἰδῖος νικηφόρος. Φιλότιμοι τοίνυν πρὸς τὰ
 καλὰ καὶ θεοφιλεῖς ἄνθρωποι γενώμεθα, καὶ τῶν ἀγαθῶν τὰ μέγι-
 στα, Θεὸν καὶ ζωὴν, κτησώμεθα. Ἀρωγὸς δὲ ὁ Λόγος· θαρρῶμεν
 αὐτῷ καὶ μὴ ποτε ἡμᾶς τοσοῦτος ἀργύρου καὶ χρυσοῦ, μὴ δόξης
 3 ἐπέλθη πόθος, ὅσος αὐτοῦ τοῦ τῆς ἀληθείας Λόγου. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ
 τῷ Θεῷ αὐτῷ ἀρεστόν, εἰ ἡμεῖς τὰ μὲν πλείστου ἄξια περὶ ἐλαχί-

4 Τοῦτο εἶμαι ἐγώ, τοῦτο θέλει ὁ Θεός, τοῦτο εἶναι συμφω-
 νία, τοῦτο ἄρμονία Πατρός, τοῦτο Υἱός, τοῦτο Χριστός, τοῦτο
 ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ βραχίων τοῦ Κυρίου, ἡ δύναμις τῶν ὄλων,
 τὸ θέλημα τοῦ Πατρός. Ὡ ἐσεῖς, ὄλες οἱ εἰκόνες, ἀλλ' ὄχι ὄλες
 παρόμοιες· θέλω νὰ σᾶς διορθώσω σύμφωνα μὲ τὸ ἀρχέτυπο,
 5 γιὰ νὰ γίνετε ὄμοιοί μου. Θὰ σᾶς χρίσω μὲ τὸ ἄλειμμα τῆς πί-
 στεως, διὰ τοῦ ὄποῦ ἀποβάλλετε τὴν φθορά, καὶ θὰ σᾶς δείξω
 γυμνὸ τὸ σχῆμα τῆς δικαιοσύνης, διὰ τοῦ ὄποῦ ἀναβαίνετε
 πρὸς τὸν Θεό. «Ἐλθετε πρὸς ἐμένα ὄλοι οἱ κουρασμένοι καὶ
 βαρυφορτωμένοι, κι' ἐγὼ θὰ σᾶς ἀναπαύσω· σηκώσατε ἐπάνω
 σας τὸν ζυγὸ μου καὶ θὰ μάθετε ἀπὸ ἐμένα ὄτι εἶμαι πρᾶος καὶ
 ταπεινὸς στὴν καρδιά, καὶ θὰ εὐρήτε ἀνάπαυσι γιὰ τὶς ψυχές
 σας· διότι ὁ ζυγὸς μου εἶναι χρηστὸς καὶ τὸ φορτίο μου ἔλα-
 φρό»¹⁸.

121,1 Ἄς σπεύσωμε, ἄς τρέξωμε, ὣ θεοφιλῆ καὶ θεοειδῆ ἀγάλ-
 ματα τοῦ Λόγου. Ἄς σπεύσωμε, ἄς τρέξωμε, ἄς σηκώσωμε τὸν
 ζυγὸ του, ἄς ἀνεβοῦμε στὴν ἀφθαρσία, ἄς ἀγαπήσωμε τὸν Χρι-
 στό, τὸν καλὸ ἠνίοχο τῶν ἀνθρώπων· αὐτὸς ὠδήγησε στὸ ζυγὸ
 μαζί μὲ τὸν παλαιὸ ὄνο καὶ τὸ πουλᾶρι¹⁹ καί, ἀφοῦ ἐξευξε τὸ
 ζεῦγος τῶν ἀνθρώπων μαζί, κατευθύνει τὸ ἄρμα στὴν ἀθανασία,
 σπεύδοντας πρὸς τὸν Θεὸ νὰ ἐκπληρώσῃ καθαρὰ αὐτὸ πού
 ὕπαινίχθηκε, γιὰ πρώτη φορὰ ὄταν εἰσῆλθε στὴν Ἰερουσαλήμ,
 τῶρα δὲ εἰσερχόμενος στοὺς οὐρανοὺς, παρουσιάζοντας στὸν
 2 Πατέρα ἓνα κάλλιστο θέαμα ὡς Υἱὸς αἰδῖος νικηφόρος. Ἄς γί-
 νωμε λοιπὸν φιλότιμοι ἄνθρωποι πρὸς τὰ καλὰ καὶ θεοφιλεῖς,
 καὶ ἄς ἀποκτήσωμε τὰ μέγιστα ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ, τὸν Θεὸ καὶ τὴ
 ζωή. Βοηθὸς θὰ εἶναι ὁ Λόγος. Ἄς ἔχωμε σ' αὐτὸν ἐμπιστοσύ-
 νη κι' ἄς μὴ μᾶς καταλάβῃ ποτὲ τόσος πόθος ἀργύρου καὶ χρυ-
 3 σοῦ, μὴτε δόξης, ὄσος τοῦ ἴδιου τοῦ Λόγου τῆς ἀληθείας. Διότι
 δὲν εἶναι καθόλου οὄτε στὸν Θεὸ ἄρεστό, ἄν ἐμεῖς τὰ ἀξιολο-
 γώτερα πράγματα τὰ περιφρονοῦμε, ἐνῶ προτιμοῦμε κατ' ἐξο-

19. Πρβλ. τὸ «ἐπὶ πᾶλου ὄνου» κατὰ τὴν εἰσοδο στὴν Ἰερουσαλήμ, Ματθ. 21,1-7.

στου ποιούμεθα, ἀνοίας δὲ καὶ ἀμαθίας καὶ ραθυμίας καὶ εἰδωλο-
λατρίας ὕβρεις περιφανεῖς καὶ τὴν ἐσχάτην δυσσέβειαν περὶ πλείο-
νος αἰρούμεθα.

122,1 Οὐ γὰρ ἀπὸ τρόπου φιλοσόφων παῖδες πάντα ὅσα πράττου-
σιν οἱ ἀνόητοι, ἀνοσιουργεῖν καὶ ἀσεβεῖν νομίζουσιν, καὶ αὐτὴν γε
ἔτι τὴν ἀγνοίαν μανίας εἶδος ὑπογράφοντες οὐδὲν ἄλλο ἢ μεμνημένοι
2 τοὺς πολλοὺς ὁμολογοῦσιν. Οὐ δεῖ οὖν ἀμφιβάλλειν, ἐρεῖ ὁ λόγος,
ὁπότερον αὐτοῖν ἄμεινον, σωφρονεῖν ἢ μεμνημένοι. Ἐχομένους δὲ
ἀπριξ τῆς ἀληθείας παντὶ σθένει ἐπεσθαι χρὴ τῷ Θεῷ σωφρονοῦν-
τας καὶ πάντα αὐτοῦ νομίζειν, ὥσπερ ἔστι, πρὸς δὲ καὶ ἡμᾶς τὸ
κάλλιστον τῶν κτημάτων μεμαθηκότας ὄντας αὐτοῦ, σφᾶς αὐτοὺς
ἐπιτρέπειν τῷ Θεῷ, ἀγαπῶντας Κύριον τὸν Θεὸν καὶ τοῦτο παρ'
3 ὄλον τὸν βίον ἔργον ἠγουμένους. Εἰ δὲ «κοινὰ τῶν φίλων», θεοφι-
λῆς δὲ ὁ ἄνθρωπος (καὶ γὰρ οὖν φίλος τῷ Θεῷ, μεσιτεύοντος τοῦ
Λόγου), γίνεται δὴ οὖν τὰ πάντα τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι τὰ πάντα τοῦ
Θεοῦ, καὶ κοινὰ ἀμφοῖν τοῖς φίλοις τὰ πάντα, τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώ-
4 που. Ὡρα οὖν ἡμῖν μόνον θεοσεβῆ τὸν Χριστιανὸν εἰπεῖν πλούσιόν
τε καὶ σώφρονα καὶ εὐγενῆ καὶ ταύτη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ μεθ' ὁμοιώ-
σεως, καὶ λέγειν καὶ πιστεύειν «δίκαιον καὶ ὀσιον μετὰ φρονήσεως»
γενόμενον ὑπὸ Χριστοῦ Ἰησοῦ καὶ εἰς τοσοῦτον ὁμοιον ἤδη καὶ
Θεῷ.

123,1 Οὐκ ἀποκρύπτεται γοῦν ὁ προφήτης τὴν χάριν λέγων, «ἐγὼ
εἶπον ὅτι θεοὶ ἔστε καὶ υἱοὶ ὑψίστου πάντες». Ἡμᾶς γάρ, ἡμᾶς εἰσ-
πεποιήται καὶ ἡμῶν ἐθέλει μόνων κεκλήσθαι Πατὴρ, οὐ τῶν
ἀπειθούτων.

Καὶ γὰρ οὖν ὧδέ πως ἔχει τὰ ἡμέτερα τῶν Χριστοῦ ὁπαδῶν· οἴ-
αι μὲν αἱ βουλαί, τοῖοι καὶ οἱ λόγοι, ὅποιοι δὲ οἱ λόγοι, τοιαῖδε καὶ αἱ

χὴν τὶς ὀλοφάνερες ὕβρεις τῆς ἀνοησίας καὶ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ραθυμίας καὶ τῆς εἰδωλολατρίας, καὶ τὴν δυσσέβεια τοῦ χειρίστου εἵδους.

122,1 Οἱ μαθηταὶ τῶν φιλοσόφων βεβαίως δὲν νομίζουν ἀδίκως ὅτι ὅλα ὅσα πράττουν οἱ ἀνόητοι εἶναι ἀνοσιουργήματα καὶ ἀσέβειες· καὶ χαρακτηρίζοντας ὡς εἶδος μανίας αὐτὴν τὴν
 2 ἄγνοια ὁμολογοῦν ὅτι οἱ πολλοὶ εἶναι ἁπλῶς μανιακοί. Δὲν πρέπει λοιπὸν ν' ἀμφιβάλλουν, θὰ εἰπῆ ὁ λόγος, τί εἶναι γι' αὐτοὺς προτιμότερο, νὰ σωφρονοῦν ἢ νὰ εἶναι μανιακοί. Κρατώντας σφικτὰ τὴν ἀλήθεια πρέπει μὲ κάθε σθένος ν' ἀκολουθοῦμε τὸν Θεὸ μὲ σωφροσύνη καὶ νὰ νομίζωμε ὅτι ὅλα εἶναι ἰδικά του, ὅπως καὶ εἶναι, ἀλλὰ ἐπίσης, ἀναγνωρίζοντας ὅτι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμαστε τὸ ἄριστο κτῆμα του, νὰ ἀναθέτωμε τοὺς ἑαυτοὺς μας στὸν Θεό, ἀγαπώντας τὸν Κύριον τὸν Θεὸ καὶ θεωρώντας τοῦ-
 3 το τὸ πρᾶγμα ὡς ἔργο μας σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ βίου. Ἐὰν δὲ «τὰ ἀγαθὰ τῶν φίλων εἶναι κοινά»²⁰, ὁ δὲ ἄνθρωπος εἶναι θεοφιλῆς (διότι εἶναι φίλος τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν μεσιτεία τοῦ Λόγου), τότε λοιπὸν ὅλα τὰ ἀγαθὰ γίνονται τοῦ ἀνθρώπου, ἐφ' ὅσον ὅλα εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅλα εἶναι κοινὰ ἀνάμεσα στοὺς δύο φίλους,
 4 τὸν Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο. Φροντίδα μας εἶναι λοιπὸν νὰ εἰποῦμε, ὅτι θεοσεβῆς εἶναι ὁ Χριστιανός, πλούσιος καὶ σώφρων καὶ εὐγενῆς καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο εἰκὼν τοῦ Θεοῦ μαζί μὲ ὁμοίωσι· καὶ νὰ εἰποῦμε ἐπίσης καὶ νὰ πιστεύωμε ὅτι ἐγινε «δίκαιος καὶ ὀσιος μαζί μὲ φρόνησι»²¹ ἀπὸ τὸν Χριστὸ Ἰησοῦ καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ ἐγινε ἤδη ὁμοιος μὲ τὸν Θεό.

123,1 Δὲν ἀποκρύπτει λοιπὸν αὐτὴν τὴ χάρις ὁ προφήτης λέγοντας, «ἐγὼ λέγω ὅτι εἴσθε ὅλοι θεοὶ καὶ υἱοὶ τοῦ Ὑψίστου»²². Διότι ἐμᾶς πράγματι μᾶς ἔχει υἱοθετήσει καὶ θέλει νὰ γίνῃ πατὴρ μόνον ἡμῶν, καὶ ὄχι τῶν ἀπειθούντων.

Πράγματι ἡ διαγωγὴ ἡμῶν τῶν ὁπαδῶν τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ ἐξῆς· ὅποιες εἶναι οἱ βουλές, τέτοιοι εἶναι καὶ οἱ λόγοι,

21. Πλάτωνος, *Θεαίτητος* 176d.

22. *Calm.* 81,6.

πράξεις, καὶ ὅποια τὰ ἔργα, τοιοῦτος ὁ βίος· χρηστὸς ὁ σύμπας ἀνθρώπων βίος τῶν Χριστὸν ἐγνωκότων.

Ἄλις οἶμαι τῶν λόγων, εἰ καὶ μακροτέρω προῆλθον ὑπὸ φιλανθρωπίας ὃ τι περ εἶχον ἐκ Θεοῦ ἐκχέων, ὡς ἂν ἐπὶ τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν, τὴν σωτηρίαν, παρακαλῶν· περὶ γάρ τοι τῆς παῦλαν οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἐχούσης ζωῆς οὐκ ἐθέλουσιν οὐδ' οἱ λόγοι παύσασθαι ποτε ἱεροφαντοῦντες. Ὑμῖν δὲ ἔτι τοῦτο περιλείπεται πέρας τὸ λυσιτελοῦν ἐλέσθαι, ἢ κρίσιν ἢ χάριν· ὡς ἔγωγε οὐδ' ἀμφιβάλλειν ἀξιῶ, πότερον ἄμεινον αὐτοῖν· οὐδὲ μὴν συγκρίνεσθαι θέμις ζωὴν ἀπωλείᾳ.

ὅποιοι δὲ εἶναι οἱ λόγοι, τέτοιες εἶναι καὶ οἱ πράξεις, καὶ ὅποια εἶναι τὰ ἔργα, τέτοιος εἶναι καὶ ὁ βίος· χρηστὸς εἶναι ὁλος ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων ποῦ ἔχουν γνωρίσει τὸν Χριστό.

Ἄρκετὰ εἶπα νομίζω, ἂν καὶ ἐμακρηγόρησα, ἐκφράζοντας ἀπὸ φιλανθρωπία ὅ,τι εἶχα ἀπὸ τὸν Θεό, ὥστε νὰ μπορέσω νὰ σᾶς προσκαλέσω πρὸς τὸ μεγαλύτερο ἀγαθό, τὴν σωτηρία. Διότι γιὰ τὴ ζωὴ, ποῦ δὲν ἔχει καθόλου τέλος δὲν θέλουν οὔτε οἱ λόγοι νὰ παύσουν ποτὲ νὰ διαφωτίζουν. Γιὰ σᾶς ὁμως ἀπομένει ἀκόμη τοῦτο· νὰ διαλέξετε τὸ ὠφέλιμο τέλος, τὴν κατάκρισι ἢ τὴν χάρι. Φυσικὰ ἐγὼ ζητῶ ἀπὸ σᾶς οὔτε νὰ ἀμφιβάλλετε, ποιὸ ἀπ' αὐτὰ εἶναι προτιμότερο· οὔτε βέβαια ἐπιτρέπεται νὰ συγκρίνεται ἡ ζωὴ μὲ τὴν ἀπώλεια.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ

Στὴν κοινωνία τῆς κλασικῆς καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς ἀρχαιότητος ὁ παιδαγωγὸς ἔπαιζε σπουδαῖο πρόσωπο, διότι ἦταν ὁ συνοδὸς καὶ προστάτης τοῦ εὐγενοῦς καταγωγῆς νέου ἕως τὴν ἐνηλικίωσί του· τὸν παρελάμβανε ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ τὸν συνώδευε στὸ γυμνάσιο (γυμναστήριον), τὸ σχολεῖο, τὸν κῆπο, τὸν περίπατο γενικά, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐδίδασκε τοὺς κανόνες τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς καὶ ἀγωγῆς ἐμπράκτως.

Ὅπως ἔχει ἀναφερθῆ στὴν γενικὴ εἰσαγωγή τοῦ παρόντος τόμου, στὴ δευτέρῃ τάξῃ τῆς σχολῆς του ὁ Κλήμης ἐδίδασκε τοὺς κανόνες τοῦ ἠθικοῦ βίου¹, τῶν ὁποίων τὴ σύνοψιν παρουσιάζει, μὲ ἀρκετὲς λεπτομέρειες μάλιστα, στὸ παρὸν ἔργο. Συνιστᾷ στοὺς ἀναγνῶστες καὶ ἀκροατὰς του νὰ ἔχουν παιδαγωγὸ καὶ ὁδηγὸ στὸν καθημερινὸ βίον τους τὸν Χριστό. Ὁ Χριστιανὸς εἶναι τέκνον τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ παιδαγωγὸς Χριστὸς τὸν παρακολουθεῖ σὲ ὅλα τὰ διαβήματά του, γιὰ νὰ τὸν διδάξῃ τὴν ἀγάπη, τὴν εὐκρίνεια, τὴν ἀπλότητα, τὴν ἀλληλεγγύη καὶ τὶς ἄλλες ἀρετὲς. Ἡ διαπραγματεύσις ἐκτείνεται σὲ τρία βιβλία.

Βιβλίον α'. Ὁ Παιδαγωγὸς καὶ οἱ παιδαγωγούμενοι.

1. Τί ἐπαγγέλλεται ὁ παιδαγωγός.
2. Ὁ παιδαγωγὸς ἐπιστατεῖ γιὰ τὴν διόρθωσιν τῶν ἁμαρτιῶν μας.

---

1. Ὁ Λόγος κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ιδιότητά ἦταν προτρεπτικὸς πρὸς τὴν πίστιν, τώρα εἶναι παιδαγωγός, ἄλλοτε θεραπευτικὸς καὶ ἄλλοτε παραινετικὸς. Στὴν τρίτην ιδιότητά του γίνεται διδασκαλικός, *Παιδαγωγὸς Α' 1*.

3. Ὁ παιδαγωγὸς εἶναι φιλόανθρωπος.
4. Ὁ Λόγος εἶναι παιδαγωγὸς ἐξ ἴσου ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν.
5. Ὅτι ὅλοι ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀλήθεια εἶναι παιδιὰ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.
6. Πρὸς ἐκείνους ποὺ πιστεύουν ὅτι τὰ ὀνόματα παιδιὰ καὶ νήπια ὑπαινίσσονται τῇ διδασκαλίᾳ τῶν πρώτων μαθημάτων.
7. Ποιὸς εἶναι ὁ παιδαγωγὸς καὶ ἡ παιδαγωγία του.
8. Πρὸς ἐκείνους ποὺ νομίζουν ὅτι ὁ δίκαιος δὲν εἶναι ἀγαθός.
9. Ὅτι στὴν ἴδια δύναμι ὀφείλεται καὶ ἡ εὐεργεσία καὶ δίκαια τιμωρία. Γίνεται ἐπίσης λόγος καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς παιδαγωγίας τοῦ Λόγου.
10. Ὅτι ὁ ἴδιος Θεὸς διὰ τοῦ Λόγου του καὶ παρεμποδίζει ἀπὸ τὶς ἁμαρτίες ἀπειλώντας καὶ σώζει τὴν ἀνθρωπότητα μὲ παρακλήσεις.
11. Ὅτι ὁ Λόγος ἐπαιδαγωγοῦσε καὶ διὰ τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν.
12. Ὁ παιδαγωγὸς ἀνάλογα μὲ τὴν πατρικὴ διάθεσι, χρησιμοποιοεῖ αὐστηρότητα καὶ ἠπιότητα.
13. Ὅτι, ὅπως τὸ κατόρθωμα ἐπιτυγχάνεται κατὰ τὸν ὀρθὸ Λόγο, ἔτσι ἀντιστρόφως τὸ ἁμάρτημα ἐπιτυγχάνεται παρὰ τὸν Λόγο.

Βιβλίον β'. Ἡ ὁδὸς τοῦ καθημερινοῦ βίου.

1. Πῶς πρέπει ν' ἀντιμετωπίζωμε τὶς τροφές.
2. Πῶς πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμε τὸ ποτό.
3. Δέν πρέπει νὰ φροντίζωμε ἐπιμόνως γιὰ τὰ πολυτελῆ σκεύη.
4. Συμπεριφορὰ στὶς συνεστιάσεις.
5. Περὶ τοῦ γέλωτος.
6. Περὶ τῆς αἰσχρολογίας.

7. Ἐπὶ ποιά πρέπει νὰ προφυλάγωνται ὅσοι ζοῦν πολιτισμένα.
8. Ἐὰν πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμε στεφάνια.
9. Πῶς πρέπει νὰ φερώμαστε στὸν ὕπνο
10. Τί πρέπει νὰ ἀναπτυχθῆ σχετικὰ μὲ τὴν παιδοποιία.
11. Περὶ ὑποδημάτων.
12. Δὲν πρέπει νὰ ἐνθουσιαζώμαστε γιὰ τοὺς πολυτίμους λίθους καὶ γιὰ τὰ χρυσαῖα στολίδια.

Βιβλίον γ'. Ἀληθινὸ κάλλος εἶναι ὁ ἀριστος βίος.

1. Τὸ ἀληθινὸ κάλλος.
2. Δὲν πρέπει νὰ καλλωπιζώμαστε.
3. Πρὸς τοὺς ἄνδρες ποὺ καλλωπίζονται.
4. Μὲ ποιούς πρέπει νὰ συναναστρεφώμαστε.
5. Πῶς νὰ συμπεριφερώμαστε στὰ λουτρά.
6. Μοναδικὸς πλούσιος εἶναι ὁ Χριστιανός.
7. Ἡ λιτότης εἶναι καλὸ ἐφόδιο τοῦ Χριστιανοῦ.
8. Οἱ εἰκόνες καὶ τὰ παραδείγματα εἶναι σπουδαῖο μέρος τῆς ὀρθῆς διδασκαλίας.
9. Γιὰ ποιὸ λόγο πρέπει νὰ δεχώμαστε τὸ λουτρό.
10. Ὅσοι ζοῦν σύμφωνα μὲ τὸ Λόγον πρέπει νὰ ἐγκρίνουν τὶς γυμναστικὰς ἀσκήσεις.
11. Σύντομη ἀναφορὰ στὸν ἀριστο βίον.
12. Ὅμοίως σύντομη ἀναφορὰ στὸν ἀριστο βίον, μὲ βάσει τὰ γραφικὰ κείμενα ποὺ χαρακτηρίζουν τὸν βίον τῶν Χριστιανῶν.

Ὁ Χριστὸς εἶναι τὸ αἰώνιον πρότυπον τοῦ παιδαγωγοῦ· καὶ ἡ ἀκηλίδωτη εἰκόνα πρὸς τὴν ὁποία πρέπει νὰ ὁμοιάσωμε πνευματικὰ εἶναι ὁ Λόγος, ὁ Χριστὸς. Ἐπιτελεῖ κατ' ἐξοχὴν πρακτικὸ ἔργον, τὴν ὁδήγησιν τῶν ἀνθρώπων στὸν ὀρθὸν βίον καὶ τὴν προφύλαξιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν. Φυσικὰ παιδαγωγεῖ τοὺς παῖδας, αὐτοὺς οἱ ὅποιοι, ἔχοντας ἤδη προσέλθει εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἔχουν μὲν μέσα τους δυνάμει τὴν τελειότητα, ἀλλ' ἐνεργεῖα εἶναι ἀκόμα παῖδες καὶ πάντοτε πρέπει νὰ ἐπιδιώκουν τὸ

άνωτερο. Οἱ Χριστιανοὶ μένουν διαπαντὸς παιδιὰ τοῦ Θεοῦ, διότι εἶναι υἱοὶ του κι αὐτὴ ἢ υἰότης ἀποτελεῖ μόνιμη ιδιότητα καὶ ὄχι προκαταρκτικὸ καὶ στοιχειῶδες στάδιο, ὅπως ἰσχυρίζονταν οἱ Γνωστικοί. Ἡ φιλανθρωπία καὶ ἡ ἀγάπη εἶναι οἱ ἀρχές τῆς παιδαγωγίας ἀπὸ τὸν Λόγο, οἱ ὁποῖες ἀντικατέστησαν τὸν φόβο ποὺ διεῖπε τὴ διαπαιδαγώγηση τῶν Ἰουδαίων. Ἡ παιδαγωγία εἶναι θεία ἐνέργεια ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἐπίγνωση τῆς ἀληθείας κι' ἀνεβάζει στοὺς οὐρανούς γιὰ τὴν αἰώνια διαμονή.

Στὴν παιδαγωγία ὁ Κλήμης ἐντάσσει τὶς ἐκφάνσεις τοῦ βίου σὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειές των. Ἀπὸ τὴν τροφή, τὰ ποτά, τὰ συμπόσια, τοὺς λόγους, τὰ θεάματα, τὰ στεφάνια, τὰ μῦρα, τὸν ὕπνο, τὴν ὑπόδησι καὶ τὴν ἔνδυσι ἕως τὴν χρῆσι τῶν κοσμημάτων, πρέπει νὰ ἐπικρατῇ τὸ μέτρο καὶ ἡ ἀπλότης. Ἐπιδίωξις βασικὴ τοῦ Χριστιανοῦ εἶναι τὸ κάλλος. Ἀλλὰ ὑπάρχει κάλλος ἐσωτερικὸ καὶ ἐξωτερικὸ. Στοὺς πλούσια στολισμένους ναοὺς τῶν Αἰγυπτίων ὁ ἐπισκέπτης βλέπει περικαλλῆ προπύλαια, ἀλλές στεφανωμένες μὲ πλῆθος κιόνων καὶ τοίχους ποὺ λάμπουν ἀπὸ πολυτίμους λίθους καὶ ἔντεχνες εἰκόνες. Ἀλλὰ, ὅταν εἰσέρχεται σ' αὐτὸν γιὰ νὰ ἰδῇ τὸν Θεό, δοκιμάζει ἐκπληξι, ποὺ βλέπει αἴλουρο ἢ κροκόδειλο ἢ ὄφι· διότι πράγματι ὁ ἔνοικος τῶν μεγαλοπρεπῶν τούτων οἰκοδομῶν τῆς αἰγυπτιακῆς λατρείας εἶναι ἓνα ἔρπετό ἢ ἄλλο ζῶο. Ἔτσι καὶ οἱ χρυσοφοροῦσες καὶ καλλωπιζόμενες γυναῖκες ἐσωτερικῶς ὁμοιάζουν μὲ πίθηκο ἢ ἔρπετό, τὰ ἴδια δὲ ἰσχύουν καὶ περὶ τῶν καλλωπιζομένων ἀνδρῶν.

Στὸ ἔργο τοῦτο εὐρίσκει τὴν εὐκαιρία ν' ἀποκαλύψη εὐρύτερα τὶς ἀντιλήψεις διὰ τῶν ὁποίων συμφιλίωσε τὸν Χριστιανισμό μὲ ὠρισμένες ὀψεις τοῦ καθημερινοῦ βίου, οἱ ὁποῖες σὲ πολλοὺς Χριστιανοὺς ἐφαίνονταν ἕως τότε ἀσυμβίβαστες μὲ τὸ πνεῦμα τῆς πίστεώς των, ὅπως εἶναι γιὰ παράδειγμα ἡ χρῆσις λουτρῶν καὶ ἡ ἐπίδοσις στὴ γυμναστικὴ. Πράττει ὁμως κάτι περισσότερο ἀπὸ αὐτό, ἀφοῦ διακηρύσσει ὅτι τὰ τελειότερα ἀποκτήματα τούτου τοῦ βίου εἶναι ἡ παιδεία καὶ ἡ παιδαγωγία.

«ἡμεῖς τὰ κάλλιστα καὶ τελειώτατα τῶν ἐν τῷ βίῳ κτημάτων... παιδεῖαν καὶ παιδαγωγίαν κεκλήκαμεν»².

Ἐπειδὴ τὰ παραγγέλματα περὶ τῆς ὀρθῆς διαγωγῆς ὑποδεικνύει ὁ παιδαγωγὸς Λόγος, οἱ Χριστιανοὶ ὡς εὐγνώμονες μαθηταὶ πρέπει νὰ ἀναπέμπουν σ' αὐτὸν κατάλληλο ὕμνο. Ἔτσι ὁ Κλήμης κατακλείει τὸ σύγγραμμα μὲ ἓνα ἐξαιρετο ποίημα, τὸν ὕμνο τῶν παίδων στὸν Παιδαγωγό, τὸν Κύριο, συντεταγμένο προφανῶς μὲ ὑλικά δικῆς του ἐμπνεύσεως καὶ μὲ στοιχεῖα τῆς ἀλεξανδρινῆς λειτουργίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Σ' αὐτὸν τὸν χαριτωμένο ὕμνο, μὲ μέτρα ἀναπαίστους, οἱ «Χριστογόνου», ὁ χορὸς τῆς εἰρήνης, ἐπικαλοῦνται τὸν Χριστό, ὁ ὁποῖος παρίσταται ἀλληλοδιαδόχως ὡς στόμα πῶλων, ἀσφαλὲς τιμόνι τῶν πλοίων, πτερὸ τῶν περιπλανωμένων πτηνῶν, ποιμὴν ποὺ ὁδηγεῖ βασιλικά ἀρνιά, γεωργός, ἀλιεὺς ψυχῶν μὲ τὶς γλυκεῖες τέρψεις τῆς θείας ζωῆς, μητέρα ποὺ τρέφει τὰ τέκνα της μὲ οὐράνιο γάλα, βασιλεὺς ποὺ επικυλάσσει στοὺς ὑπηκόους του αἰώνιες ἀμοιβές.

Παρατηρήθηκε παλαιότερα ἀπὸ τὸν R. Wendland κι' ἔπειτα ἀπὸ ἄλλους κριτικούς ὅτι μερικὰ τμήματα τοῦ Παιδαγωγοῦ παρουσιάζουν ἀντιστοιχία, τουλάχιστο θεματικῶς, μὲ τμήματα ἑνὸς συγγράμματος τοῦ Στωϊκοῦ Μουσωνίου, διδασκάλου τοῦ Ἐπικτήτου, ἀλλ' ἐφ' ὅσον τὸ ἔργο τοῦτο δὲν σώζεται αὐτοτελῶς παρὰ μόνον σὲ διασκευὴ τοῦ Στοβαίου, δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ δάνεια, ἂν καὶ δὲν πρέπει ν' ἀμφισβητηθῇ ἡ χρῆσις του. Ἄλλωστε εἶναι σαφὲς ὅτι ἐπωφελεῖται γενικώτερα τῶν σχετικῶν διδαγμάτων τῶν Στωϊκῶν, τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Πλάτωνος, τοὺς ὁποῖους μνημονεύει συχνά, καὶ ἄλλων τοὺς ὁποῖους δὲν μνημονεύει. Ἡ παιδαγωγία του δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ παιδαγωγία τῶν χρόνων του, ἀλλὰ μέσα σ' αὐτήν, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι τὴν ἐξαγιαίνει διὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Ὁ χρόνος συγγραφῆς μπορεῖ νὰ τοποθετηθῇ λίγο μετὰ τὸν τῆς συγγραφῆς τοῦ Προτρεπτικοῦ, δηλαδὴ γύρω στὰ 200.

2. Παιδαγωγὸς 1,1,16.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Κεφάλαια τοῦ πρώτου λόγου

- A'. Τί ἐπαγγέλλεται ὁ Παιδαγωγός
- B'. Ὅτι διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ὁ παιδαγωγός ἐπιστατεῖ
- Γ'. Ὅτι φιλόανθρωπος ὁ Παιδαγωγός.
- Δ'. Ὅτι ἐπ' ἴσης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ὁ Λόγος Παιδαγωγός ἐστίν.
- E'. Ὅτι πάντες οἱ περὶ τὴν ἀλήθειαν καταγιγόμενοι παῖδες παρὰ τῷ
Θεῷ
- S'. Πρὸς τοὺς ὑπολαμβάνοντας τὴν τῶν παιδίων καὶ νηπίων προσηγορίαν τὴν τῶν πρώτων μαθημάτων αἰνίττεσθαι διδαχὴν.
- Z'. Τίς ὁ Παιδαγωγός, καὶ περὶ τῆς παιδαγωγίας αὐτοῦ.
- H'. Πρὸς τοὺς ἡγουμένους μὴ εἶναι ἀγαθὸν τὸν δίκαιον.
- Θ'. Ὅτι τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ εὐεργετεῖν καὶ κολάζειν δικαίως, ἐν ᾧ τίς ὁ τρόπος τῆς παιδαγωγίας τοῦ Λόγου.
- I'. Ὅτι ὁ αὐτὸς Θεὸς διὰ τοῦ αὐτοῦ Λόγου καὶ ἀπείργει τῶν ἀμαρτιῶν ἀπειλῶν καὶ σώζει τὴν ἀνθρωπότητα παρακαλῶν.
- IA'. Ὅτι διὰ νόμου καὶ προφητῶν ὁ Λόγος ἐπαιδαγωγεί.
- IB'. Ὅτι ἀναλόγως τῇ πατρικῇ διαθέσει κέχρηται ὁ παιδαγωγὸς ἀσθηρίᾳ καὶ χρηστότητι
- IIΓ'. Ὅτι ὡς τὸ κατόρθωμα κατὰ τὸν ὀρθὸν γίνεται Λόγον, οὕτως ἐμπαλιν τὸ ἀμάρτημα παρὰ τὸν Λόγον.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ
Ο ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Κεφάλαια τοῦ πρώτου λόγου

1. Τί ἐπαγγέλλεται ὁ παιδαγωγός.
2. Ὁ παιδαγωγός ἐπιστατεῖ γιὰ τὴ διόρθωσι τῶν ἁμαρτιῶν μας.
3. Ὁ παιδαγωγός εἶναι φιλόανθρωπος.
4. Ὁ Λόγος εἶναι παιδαγωγός ἐξ ἴσου ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν.
5. Ὅτι ὅλοι ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀλήθεια εἶναι παιδιὰ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.
6. Πρὸς ἐκείνους ποὺ πιστεύουν ὅτι τὰ ὀνόματα παιδιὰ καὶ νήπια ὑπαινίσσονται τὴ διδασκαλία τῶν πρώτων μαθημάτων.
7. Ποιός εἶναι ὁ παιδαγωγός καὶ ἡ παιδαγωγία του.
8. Πρὸς ἐκείνους ποὺ νομίζουν ὅτι ὁ δίκαιος δὲν εἶναι ἀγαθός.
9. Ὅτι στὴν ἴδια δύναμι ὀφείλεται καὶ ἡ εὐεργεσία καὶ δίκαια τιμωρία. Γίνεται ἐπίσης λόγος καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς παιδαγωγίας τοῦ Λόγου.
10. Ὅτι ὁ ἴδιος Θεὸς διὰ τοῦ Λόγου του καὶ παρεμποδίζει ἀπὸ τὶς ἁμαρτίες ἀπειλώντας καὶ σώζει τὴν ἀνθρωπότητα μὲ παρακλήσεις.
1. Ὅτι ὁ Λόγος ἐπαιδαγωγοῦσε καὶ διὰ τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν.
2. Ὁ παιδαγωγός ἀνάλογα μὲ τὴν πατρικὴ διάθεσι, χρησιμοποιεῖ αὐστηρότητα καὶ ἠπιότητα.
3. Ὅτι, ὅπως τὸ κατόρθωμα ἐπιτυγχάνεται κατὰ τὸν ὀρθὸ Λόγο, ἔτσι ἀντιστρόφως τὸ ἁμάρτημα ἐπιτυγχάνεται παρὰ τὸν Λόγο.

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ'

A'

Τί ἐπαγγέλλεται ὁ παιδαγωγὸς

- 1,1 Συγκεκρικρότητα κρηπὶς ἀληθείας, ὧ παῖδες ὑμεῖς, ἡμῖν αὐτοῖς, ἀγίου νεῶ μεγάλου Θεοῦ θεμέλιος γνώσεως ἀρραγῆς, προτροπὴ καλή, δι' ὑπακοῆς εὐλόγου ζωῆς αἰδίου ὄρεξις, νοερῶ καταβληθεῖσα χωρίῳ.
- 2 Τριῶν γέ τοι τούτων περὶ τὸν ἄνθρωπον ὄντων, ἡθῶν, πράξεων, παθῶν, ὁ προτρεπτικὸς εἴληχεν τὰ ἥθη αὐτοῦ, θεοσεβείας καθηγεμῶν, ὁ τροπιδίου δίκην ὑποκείμενος λόγος εἰς οἰκοδομὴν πίστεως, ἐφ' ᾧ μάλα γανύμενοι καὶ τὰς παλαιὰς ἀπομνύμενοι δόξας πρὸς σωτηρίαν νεάζομεν, ψαλλούση συνάδοντες προφητεία «ὡς ἀγαθὸς τῷ Ἰσραὴλ ὁ Θεός, τοῖς εὐθέσιν τῆ καρδία», πράξεων τε ἀπασῶν Λόγος ἐπιστατεῖ ὁ ὑποθετικὸς, τὰ δὲ πάθη ὁ παραμυθητικὸς ἰᾶται, εἰς ὧν πᾶς ὁ αὐτὸς οὗτος Λόγος, τῆς συντρόφου καὶ κοσμικῆς συνηθείας ἐξαρπάζων τὸν ἄνθρωπον, εἰς δὲ τὴν μονότρο-
- 3 πον τῆς εἰς τὸν Θεὸν πίστεως σωτηρίαν παιδαγωγῶν. Ὁ γοῦν οὐράνιος ἡγεμῶν, ὁ Λόγος, ὀπηνίκα μὲν ἐπὶ σωτηρίαν παρεκάλει, προτρεπτικὸς ὄνομα αὐτῷ ἦν, ἰδίως οὗτος ὁ παρορμητικὸς ἐκ μέ-

---

1. Ψαλμ. 72,1.

2. Ὅλο αὐτὸ τὸ κεφάλαιο ἀναφέρεται στὶς λειτουργίες τοῦ θείου Λόγου, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν τριπλῆ του ιδιότητα α) προτρέπει, β) ὑποθέτει, δηλαδὴ συμβουλεύει, γ) θεραπεύει. Ἐπειτα προστίθεται καὶ μιὰ ἄλλη ιδιότητα, κατὰ τὴν ὁποία διδάσκει.

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

1

Τί ἐπαγγέλλεται ὁ Παιδαγωγός

- ,1 Ἔχομε συγκροτήσει γιά σᾶς, παιδιά μου, μιὰ κρηπίδα ἀληθείας, ἕνα στερεὸ θεμέλιο γνώσεως γιά τὸν ἅγιο ναὸ τοῦ μεγάλου Θεοῦ, ωραία προτροπή, ὄρεξι τῆς αἰδίας ζωῆς διὰ τῆς σύμφωνα μὲ τὸν Λόγο ὑπακοῆς, ὄρεξι ποὺ ἐφυτεύθηκε σ' ἕναν νοερὸ ἀγρό.
- 2 Ἀφοῦ στὸν ἄνθρωπο ὑπάρχουν τρία πράγματα, ἦθη, πράξεις, πάθη, ὁ προτρεπτικὸς Λόγος ἀνέλαβε τὰ ἦθη του, ὡς ὀδηγὸς στὴ θεοσέβεια, ὁ λόγος ποὺ σὰν ἡ ναυτικὴ τρόπιδα ὑπόκειται στὸ οἰκοδόμημα τῆς πίστεως, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου, γενόμενοι περισσότερο λαμπροὶ καὶ ἀπαρνούμενοι τὶς παλαιῆς δοξασίαις, τρέχομε σὰν νεανίαις στὸ δρόμο τῆς σωτηρίας, ἐναρμονίζοντας τὴ φωνή μας μὲ τὴν προφητεία ποὺ ψάλλει, «πόσο ἀγαθὸς εἶναι ὁ Θεὸς γιά τὸν Ἰσραὴλ, γι' αὐτοὺς ποὺ εἶναι εὐθεῖς στὴν καρδιά»¹. στίς πράξεις γενικὰ ἐπιστατεῖ ὁ συμβουλευτικὸς Λόγος, ἐνῶ τὰ πάθη θεραπεύει ὁ παραμυθητικὸς Λόγος². Ἀλλὰ ὁ Λόγος ὑπὸ ὄλες αὐτὲς τὶς λειτουργίες εἶναι ἕνας καὶ ὁ αὐτός, ὁ ὁποῖος, ἀρπάζοντας τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν σύντροφό του κοσμικὴ συνήθεια, τὸν παιδαγωγεῖ στὴν μονόδρομη σωτηρία τῆς
- 3 πίστεως πρὸς τὸν Θεό. Ὁ οὐράνιος λοιπὸν ἡγεμὼν, ὁ Λόγος, ὅταν προσκαλοῦσε πρὸς τὴ σωτηρία, εἶχε τὸ ὄνομα προτρεπτικὸς³, ἀποκαλούμενος μάλιστα αὐτὸς κατ' ἐξοχὴν παρορμητικὸς,

3. Αὐτὸς ὁ Λόγος ἐκφράζεται μὲ τὸ σύγγραμμα *Προτρεπτικὸς* τοῦ Κλήμεντος.

ρους τὸ πᾶν προσαγορευόμενος Λόγος· προτρεπτικὴ γὰρ ἢ πᾶσα θεοσέβεια, ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης ὄρεξιν ἐγγεννῶσα τῷ
 4 συγγενεῖ λογισμῷ· νυνὶ δὲ θεραπευτικός τε ὢν καὶ ὑποθετικός ἅμα ἄμφω, ἐπόμενος αὐτὸς αὐτῷ, παραινεῖ τὸν προτετραμμένον, κεφάλαιον τῶν ἐν ἡμῖν παθῶν ὑπισχνούμενος τὴν ἴασιν. Κεκλήσθω δι' ἡμῖν ἐνὶ προσφυῶς οὗτος ὀνόματι παιδαγωγός, προακτικός, οὐ μεθοδικός ὢν ὁ παιδαγωγός, ἧ καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ βελτιῶσαι τὴν ψυχὴν ἐστίν, οὐ διδάξαι, σὺφρονός τε, οὐκ ἐπιστημονικοῦ καθηγήσασθαι βίου.

- 2,1 Καίτοι καὶ διδασκαλικὸς ὁ αὐτός ἐστι Λόγος, ἀλλ' οὐ νῦν· ὁ μὲν γὰρ ἐν τοῖς δογματικοῖς δηλωτικὸς καὶ ἀποκαλυπτικός, ὁ διδασκαλικός, πρακτικὸς δὲ ὢν ὁ παιδαγωγὸς πρότερον μὲν εἰς διάθεσιν ἠθοποιίας προὔτρέψατο, ἤδη δὲ καὶ εἰς τὴν τῶν δεόντων ἐνέργειαν παρακαλεῖ, τὰς ὑποθήκας τὰς ἀκηράτους παρεγγυῶν καὶ τῶν πεπλανημένων πρότερον τοῖς ὕστερον ἐπιδεικνὺς τὰς εἰκόνας.
- 2 Ἄμφω δὲ ὠφελιμώτατα, τὸ μὲν εἰς ὑπακοήν, τὸ παραινετικὸν εἶδος, τὸ δὲ ἐν εἰκόνοσ μέρει παραλαμβανόμενον διττὸν καὶ αὐτὸ παραπλησίως τῇ προτέρᾳ συζυγίᾳ, τὸ μὲν αὐτοῦ ἵνα μιμώμεθα αἰρούμενοι τὸ ἀγαθόν, τὸ δὲ ὅπως ἐκτρεπώμεθα παραιτούμενοι τὸ φαῦλον τῆς εἰκόνοσ.

- 3,1 Ἰασις οὖν τῶν παθῶν ἐνθένδε ἔπεται, κατὰ τὰς παραμυθίας τῶν εἰκόνων ἐπιρρωνύντος τοῦ παιδαγωγοῦ τὰς ψυχὰς καὶ ὡσπερ ἠπίοις φαρμάκοις ταῖς ὑποθήκαισ ταῖς φιλανθρώποισ εἰς τὴν παντελεῆ τῆς ἀληθείας γνῶσιν τοὺς κάμνοντασ διαιτωμένου. Ἴσον δ' οὐκ ἐστίν ὑγίεια καὶ γνῶσις, ἀλλ' ἢ μὲν μαθήσει, ἢ δὲ ἰάσει περιγί-
 2 νεται. Οὐκ ἂν οὖν τις νοσῶν ἔτι πρότερόν τι τῶν διδασκαλικῶν

ἐφ' ὅσον ὀλη ἡ θεοσέβεια εἶναι προτρεπικὴ καὶ ἀποβλέπει στὸ νὰ γεννήσῃ στὸ συγγενῆ τῆς λογισμὸ ὄρεξι γιὰ τὴν σημερινὴ
 4 καὶ τὴ μέλλουσα ζωὴ· ἄλλοτε ὁμως ὡς θεραπευτικὸς καὶ συμβουλευτικὸς συγχρόνως, ἀκολουθώντας τὸν ἑαυτὸ του, συμβουλεύει αὐτὸν ποὺ ἔχει ἤδη προτραπῆ, ὑποσχόμενος γενικῶς τὴν ἴασι τῶν παθῶν ποὺ ὑπάρχουν μέσα μας. Ἐς τὸν ὀνομάσωμε προσφυῶς μ' ἓνα ὀνομα· παιδαγωγός⁴. Ὁ παιδαγωγὸς εἶναι καθοδηγητικὸς ὄχι μεθοδικός, καθὼς ὁ σκοπὸς του εἶναι νὰ βελτιώσῃ τὴν ψυχὴ, κι' ὄχι νὰ τὴν διδάξῃ, καὶ νὰ τὴν ὀδηγήσῃ σὲ βίῳ σῶφρονα κι' ὄχι ἐπιστημονικό.

2,1 Καὶ βέβαια αὐτὸς ὁ ἴδιος Λόγος εἶναι καὶ διδασκαλικός, ἀλλὰ ὄχι τῶρα· διότι αὐτὸς, ὁ διδασκαλικὸς Λόγος, ἀναφέρεται στὰ δογματικὰ θέματα ὡς ἀποκαλυπτικός, ἐνῶ ὁ παιδαγωγὸς ὡς πρακτικός, πρῶτα προέτρεψε στὴν κατάρτισι ἠθικῶν τρόπων, ἐνῶ τῶρα προσκαλεῖ καὶ στὴν ἐκτέλεσι τῶν καθηκόντων, παραγγέλλοντας τίς ἀκήρατες ἐντολές καὶ ἐπιδεικνύοντας τὰ παραδείγματα τῶν παλαιότερων πλανῶν στοὺς μεταγενεστέρους. Καὶ τὰ δύο πάντως εἶναι ὠφελιμώτατα, τὸ παραινετικὸ εἶδος γιὰ τὴν ὑπακοή, ἐνῶ τὸ ἄλλο εἶδος, τὸ παραδειγματικὸ ποὺ εἶναι διπλό, εἶναι παρόμοιο μὲ τὸ προηγούμενο ζευγὸς, ὥστε τὸ ἓνα μέρος του νὰ τὸ μιμούμαστε διαλέγοντας τὸ ἀγαθὸ, ἐνῶ τὸ ἄλλο νὰ τὸ ἀποφεύγωμε, ἀπαρνούμενοι τὴν φαυλότητα τοῦ παραδείγματος.

3,1 Ἐπὶ ἐδῶ λοιπὸν προέρχεται ἡ ἴασις τῶν παθῶν, καθὼς ὁ παιδαγωγὸς δυναμώνει τίς ψυχές μὲ τὰ ἐνθαρρυντικὰ παραδείγματα καὶ διατρέφει τοὺς ἀσθενεῖς μὲ τίς φιλάνθρωπες παραγγελίες σὰν μὲ ἠπια φάρμακα γιὰ τὴν τελεία γνῶσι τῆς ἀληθείας. Δὲν εἶναι δὲ ταυτόσημα πράγματα ἡ ὑγεία καὶ ἡ γνῶσις, ἀλλὰ ἡ μιὰ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν μάθησι, ἐνῶ ἡ ἄλλη μὲ τὴν θεραπεία.
 2 Ἐὰν λοιπὸν εἶναι κάποιος ἀσθενής, δὲν μπορεῖ νὰ μάθῃ καμμιά

4. Αὐτὸς ὁ διπλὸς Λόγος ἐκφράζεται μὲ τὸ σύγγραμμα *Παιδαγωγός*, ποὺ εἶναι θεραπευτικὸς καὶ συμβουλευτικὸς συγχρόνως.

ἐκμάθοι πρὶν ἢ τέλεον ὑγιᾶναι· οὐδὲ γὰρ ὡσαύτως πρὸς τοὺς μανθάνοντας ἢ κάμνοντας ἀεὶ τῶν παραγγελμάτων ἕκαστον λέγεται, 3 ἀλλὰ πρὸς οὓς μὲν εἰς γνῶσιν, πρὸς οὓς δὲ εἰς ἴασιν. Καθάπερ οὖν τοῖς νοσοῦσι τὸ σῶμα ἰατροῦ χρῆζει, ταύτη καὶ τοῖς ἀσθενοῦσι τὴν ψυχὴν παιδαγωγοῦ δεῖ, ἵν' ἡμῶν ἰάσῃται τὰ πάθη, εἶτα δὲ εἰς διδασκάλου δὲ καθηγήσῃται, καθαρὰν πρὸς γνῶσεως ἐπιτηδειότητα εὐτρεπίζων τὴν ψυχὴν, δυναμένην χωρῆσαι τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Λόγου.

Σπεύδων δὲ ἄρα τελειῶσαι σωτηρίῳ ἡμᾶς βαθμῶ, καταλλήλῳ εἰς παιδευσιν ἐνεργῆ τῇ καλῇ συγχρῆται οἰκονομίᾳ ὁ πάντα φιλόανθρωπος Λόγος, προτρέπων ἄνωθεν, ἔπειτα παιδαγωγῶν, ἐπὶ πᾶσιν ἐκδιδάσκων.

B'

Ὅτι διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ὁ παιδαγωγὸς ἐπιστατεῖ

4,1 Ἐοικεν δὲ ὁ παιδαγωγὸς ἡμῶν, ὡς παῖδες ὑμεῖς, τῷ πατρὶ τῷ αὐτοῦ τῷ Θεῷ, οὐπὲρ ἐστὶν Υἱός, ἀναμάρτητος, ἀνεπίληπτος καὶ ἀπαθὴς τὴν ψυχὴν, Θεὸς ἐν ἀνθρώπου σχήματι ἄχραντος, πατρικῷ θελήματι διάκονος, Λόγος Θεός, ὁ ἐν τῷ Πατρὶ, ὁ ἐκ δεξιῶν τοῦ 2 Πατρός, σὺν καὶ τῷ σχήματι Θεός· οὗτος ἡμῖν εἰκὼν ἢ ἀκηλίδωτος, τούτῳ παντὶ σθένει πειρατέον ἐξομοιοῦν τὴν ψυχὴν· ἀλλ' ὁ μὲν ἀπόλυτος εἰς τὸ παντελὲς ἀνθρωπίνων παθῶν, διὰ τοῦτο γὰρ καὶ μόνος κριτής, ὅτι ἀναμάρτητος μόνος· ἡμεῖς δέ, ὄση δύναμις, ὡς ὅτι ἐλάχιστα ἀμαρτάνειν πειρώμεθα· κατεπείγει γὰρ οὐδὲν τοσοῦτον ὡς ἢ τῶν παθῶν καὶ νοσημάτων ἀπαλλαγὴ πρῶτον, ἔπειτα δὲ καὶ ἡ κῶλυσις τῆς εἰς τὴν συνήθειαν τῶν ἀμαρτημάτων εὐεμπτω-

5. Ὁ διδάσκαλος βασικὸ ἔργο ἔχει νὰ παραδώσῃ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Λόγου.

6. Ὁ ὄρος «προτρέπων» ἀντιστοιχεῖ στὸ σύγγραμμα Προτρεπτικός, «παιδα-

διδασκαλία πριν γίνη τελείως ὑγιής· διότι κάθε παράγγελμα δὲν λέγεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πρὸς αὐτοὺς ποὺ σπουδάζουν καὶ πρὸς αὐτοὺς ποὺ ἀσθενοῦν, ἀλλὰ πρὸς τοὺς πρώτους λέγεται πρὸς γνῶσι καὶ πρὸς τοὺς δευτέρους πρὸς θεραπεία. Ὅπως λοιπὸν τὸ σῶμα τοῦ ἀρρώστου χρειάζεται ἰατρό, ἔτσι καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἀσθενῶν χρειάζεται παιδαγωγό, γιὰ νὰ θεραπεύσῃ τὰ πάθη μας· ἔπειτα ἀπαιτεῖται διδάσκαλος ποὺ θὰ καθοδηγήσῃ, προετοιμάζοντας τὴν ψυχὴ νὰ γίνη καθαρὴ γιὰ τὴν ἀπόκτησι τῆς γνώσεως, δυναμένη νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀποκάλυψι τοῦ Λόγου⁵.

Καὶ ὁ καθ' ὅλα φιλόσοφος Λόγος, σπεύδοντας νὰ μᾶς τελειώσῃ μὲ τὴν σωτηρία ἀνάβασι, χρησιμοποιεῖ κατάλληλα τὴν καλὴ οἰκονομία γιὰ αποτελεσματικὴ παιδεία, κατὰ πρῶτον προτρέπων, ἔπειτα παιδαγωγῶν, καὶ τέλος διδάσκων⁶.

2

Ὅτι ὁ παιδαγωγὸς ἐπιστατεῖ γιὰ τὴ διόρθωσι τῶν ἀμαρτιῶν μας

4,1 Ὁ παιδαγωγὸς μας, παιδιὰ, ὁμοιάζει μὲ τὸν Πατέρα του, τὸν Θεό, τοῦ ὁποίου εἶναι Υἱός, ἀναμάρτητος, ἀνεπίληπτος καὶ ἀπαθὴς στὴν ψυχὴ, ἄχραντος Θεὸς σὲ σχῆμα ἀνθρώπου, ὑπηρετῆς τοῦ πατρικοῦ θελήματος, Λόγος Θεός, ὁ εὐρισκόμενος μέσα στὸν Πατέρα, ἀπὸ τὰ δεξιὰ τοῦ Πατρός¹, Θεὸς ἀκόμα καὶ 2 μὲ τὸ σχῆμα. Αὐτὸς εἶναι γιὰ μᾶς εἰκόνα ἀκηλίδωτη· πρὸς αὐτὸν πρέπει μὲ ὅλη τὴ δύναμί μας νὰ φροντίζωμε νὰ ἐξομοιώνωμε τὴν ψυχὴ. Ἄλλ' αὐτὸς μὲν εἶναι ἀπολύτως ξένος πρὸς τὰ ἀνθρώπινα πάθη, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι μοναδικὸς κριτής, διότι εἶναι ὁ μόνος αὐτὸς ἀναμάρτητος· ἐμεῖς ὅμως, ὡς φροντίζωμε μὲ ὅλη τὴ δύναμί μας ν' ἀμαρτάνωμε ἐλάχιστα. Τίποτε δὲν εἶναι τόσο κατεπεῖγον, ὅσο εἶναι πρῶτα ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὰ νοσήματα κι' ἔπειτα ἡ παρεμπόδισις τῆς πτώσεως στὴ συνή-

γωγῶν», ἀντιστοιχεῖ στὸ σύγγραμμα τοῦτο, *Παιδαγωγός* γιὰ τὸ «ἐκδιδάσκειν» ὑπάρχει διχογνωμία ἀν ἀντιστοιχῆ στους *Στρωματεῖς*.

1. Πράξ. 7,55. Ψάλμ. 109,1.

3 σίας. Ἄριστον μὲν οὖν τὸ μὴδ' ὄλως ἑξαμαρτάνειν κατὰ μηδένα τρόπον, ὃ δὴ φαμεν εἶναι Θεοῦ· δεύτερον δὲ τὸ μηδενὸς τῶν κατὰ γνώμην ἐφάσασθαι ποτε ἀδικημάτων, ὅπερ οἰκεῖον σοφοῦ· τρίτον δὲ τὰ μὴ πάνυ πολλοῖς τῶν ἀκουσίων περιπεσεῖν, ὅπερ ἴδιον παιδαγωγουμένων εὐγενῶς· τὸ δὲ μὴ ἐπὶ μήκιστον διατριῖναι τοῖς ἀμαρτήμασι τελευταῖον τετάχθω· ἀλλὰ καὶ τοῦτο τοῖς εἰς μετάνοιαν ἀνακαλουμένοις ἀναμαχέσασθαι σωτήριον.

5,1 Καί μοι δοκεῖ παγκάλως διὰ Μωσέως φάσκειν ὁ παιδαγωγός, «ἐάν τις ἀποθάνῃ ἐπ' αὐτῷ αἰφνίδιον, παραχρῆμα μιανθήσεται ἢ κεφαλὴ εὐχῆς αὐτοῦ καὶ ξυρήσεται», τὴν ἀκούσιον ἀμαρτίαν αἰφνίδιον θάνατον προσειπὼν· μιαίνειν δὲ αὐτὸν λέγει κηλιδοῦντα τὴν ψυχὴν· διὸ καὶ τὴν θεραπείαν ἢ τάχος ὑποτίθεται ξυρᾶσθαι παραχρῆμα τὴν κεφαλὴν συμβουλεύων, τὰς ἐπισκιαζούσας τῷ λογισμῷ τῆς ἀγνοίας κόμας ἀποψήξασθαι παραινῶν, ὡς γυμνὸν δασείας καταλειφθέντα ὕλης, τῆς κακίας, τὸν λογισμὸν (ἐνθρονίζεται δὲ οὗ-
2 τος ἐν ἐγκεφάλῳ) ἐπὶ τὴν μετάνοιαν παλινδρομῆσαι. Ἐπειτα, ὀλίγα προσειπὼν, ἐπιφέρει «αἱ δὲ ἡμέραι αἱ πρότεροι ἄλογοι», δι' ὧν δῆλον ὅτι αἱ ἀμαρτίαι μὴνύονται αἱ μὴ γεγонуῖαι κατὰ λόγον. Καὶ τὸ μὲν ἀκούσιον αἰφνίδιον προσεῖπεν, τὸ δὲ ἀμαρτάνειν ἄλογον. Οὗ δὲ χάριν ὁ Λόγος ὁ Παιδαγωγὸς τὴν ἐπιστασίαν εἴληχεν εἰς τὴν
3 ἀλόγου κώλυσιν ἀμαρτίας. Σκόπει δὲ ἐνθένδε ἀπὸ τῆς Γραφῆς «διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος»· τὸ ἀμάρτημα ἐλεγκτικῶς τὸ προὔπαρξάν διὰ τῆς ἐπομένης δείκνυται ρήσεως, καθὼς ἡ δικαία κρίσις ἔπεται, καὶ τοῦτο ἐμφανῶς διὰ τῶν προφητῶν καταφαίνεται, ὡς, εἰ μὴ ἡμαρτες, λεγόντων, οὐκ ἂν τάδε ἠπείλησεν, καὶ «διὰ τοῦτο

3 θεια τῶν ἀμαρτημάτων. Τὸ ἀριστο λοιπὸν εἶναι νὰ μὴ ἀμαρτάνη κανεὶς καθόλου μὲ κανένα τρόπο, πρᾶγμα ποῦ βέβαια λέγομε ὅτι εἶναι ιδιότης τοῦ Θεοῦ· δεῦτερο εἶναι νὰ μὴ ἐγγίση ποτὲ κανένα ἀπὸ τὰ ἐθελούσια ἀδικήματα, πρᾶγμα ποῦ εἶναι γνῶρισμα τοῦ σοφοῦ· τρίτο δὲ τὸ νὰ μὴ περιπέση σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀκούσια παραπτώματα, πρᾶγμα ποῦ εἶναι γνῶρισμα ἐκείνων ποῦ παιδαγωγοῦνται εὐγενῶς. Τὸ νὰ μὴ ἐπιμένη δὲ πολὺν καιρὸ στὰ ἀμαρτήματα, ἃς τοποθετηθῆ τελευταῖο· ἀλλὰ κι' αὐτὸ εἶναι σωτηριῶδες στὴν ἐπανάληψι τῆς μάχης γιὰ ἐκείνους ποῦ ἀνακαλοῦνται στὴ μετάνοια.

5,1 Νομίζω ὅτι ὁ Παιδαγωγὸς θαυμάσια δηλώνει διὰ τοῦ Μωϋσέως, «ἂν ἀποθάνη κάποιος ξαφνικὰ ἐπάνω του, ἀμέσως θὰ μιανθῆ ἢ καθαγιασμένη κεφαλὴ του, καὶ πρέπει νὰ ξυρισθῆ»², χαρακτηρίζοντας ὡς αἰφνίδιο θάνατο τὴν ἀκούσια ἀμαρτία· λέγει δὲ ὅτι τὸν μαιίνει μὲ τὸ ὅτι κηλιδώνει τὴν ψυχὴ· γι' αὐτὸ συνιστᾷ γρήγορα καὶ τῇ θεραπείᾳ, συμβουλευοντας νὰ ξυρισθῆ ἀμέσως στὸ κεφάλι, προτρέποντας ν' ἀποκόψη τὴν κόμη τῆς ἀγνοίας ποῦ ἐπισκιάζει τὸν λογισμό, ὥστε ὁ λογισμὸς, ἀπομένοντας γυμνὸς ἀπὸ παχειὰ ὕλη, τὴν κακία (εἶναι δὲ αὐτὸς θρονιασμένος στὸν ἐγκέφαλο), νὰ ἐπιστρέψη πρὸς τὴν μετάνοια. Ἀφοῦ εἶπε καὶ μερικὰ ἀκόμη, προσθέτει, «οἱ προηγουμένους ἡμέρες ἦσαν ἄλογες»³· καὶ μὲ αὐτὴ τὴ φράσι δηλώνονται οἱ ἀμαρτίες ποῦ διαπράχθηκαν μὲ ἀνυπακοὴ πρὸς τὸν Λόγο. Καὶ τὸ μὲν ἀκούσιο ὠνόμασε αἰφνίδιο θάνατο, τὸ δὲ ἀμάρτημα ὠνόμασε ἄλογο. Γι' αὐτὸ ὁ Λόγος ὁ Παιδαγωγὸς ἀνέλαβε τὴν φροντίδα γιὰ τὴν παρεμπόδισι τῆς ἄλογης ἀμαρτίας. Παρατήρησέ το δὲ αὐτὸ ἀπὸ τὴ γραφικὴ ἔκφρασι, «γι' αὐτὸ τὰ ἐξῆς λέγει ὁ Κύριος»⁴. Τὸ ἀμάρτημα δηλαδὴ ποῦ προὔπηρξε δείχνεται ἐλεγκτικῶς ἀπὸ τὴν ἐπομένη ἔκφρασι, ἐφ' ὅσον ἡ δικαία κρίσις ἐπεται. Καὶ τοῦτο δηλώνεται σαφῶς διὰ τῶν προφητῶν, ποῦ λέγουν ὅτι, ἂν δὲν ἀμάρτανες, δὲν θὰ ἀπειλοῦσε αὐτὰ τὰ πρά-

3. Ἄριθ. 6,12.

4. Ἰεζ. 13,13· 13,20. Ἰερ. 7,20.

οὕτω λέγει Κύριος» καὶ «ἀνθ' ὧν οὐκ ἤκούσατε τῶν λόγων τούτων, διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος» καὶ «διὰ τοῦτο ἰδοὺ λέγει Κύριος». Διὰ τοῦτο γὰρ ἡ προφητεία, δι' ὑπακοὴν καὶ παρακοήν, δι' ἣν μὲν ἵνα σωθῶμεν, δι' ἣν δὲ ἵνα παιδευθῶμεν.

6,1 Ἔστιν οὖν ὁ Παιδαγωγὸς ἡμῶν Λόγος διὰ παραινέσεων θεραπευτικὸς τῶν παρὰ φύσιν τῆς ψυχῆς παθῶν. Κυρίως μὲν γὰρ ἡ τῶν τοῦ σώματος νοσημάτων βοήθεια ἰατρικὴ καλεῖται, τέχνη ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ διδακτῆ. Λόγος δὲ ὁ πατρικὸς μόνος ἐστὶν ἀνθρωπίνων ἰατρὸς ἀρρωστημάτων παιῶνιος καὶ ἐπωδὸς ἅγιος νοσοῦσης ψυχῆς. «Σῶσον τὸν δοῦλόν σου», φησὶν «ὁ Θεὸς μου, τὸν ἐλπίζοντα ἐπὶ σοί· ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι πρὸς σὲ κεκράζομαι ὅλην
2 τὴν ἡμέραν». «Ἰατρικὴ μὲν γάρ», κατὰ Δημόκριτον, «σώματος νόσους ἀκέεται, σοφίῃ δὲ ψυχὴν παθῶν ἀφαιρεῖται»· ὁ δὲ ἀγαθὸς Παιδαγωγός, ἡ σοφία, ὁ Λόγος τοῦ Πατρὸς, ὁ δημιουργήσας τὸν ἀνθρωπον, ὅλου κήδεταί τοῦ πλάσματος, καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν
2 ἀκεῖται αὐτοῦ ὁ πανακῆς τῆς ἀνθρωπότητος ἰατρὸς. Ὁ Σωτὴρ «ἀνάστα», φησὶ τῷ παρειμένῳ, «τὸν σκίμποδα ἐφ' ὃν κατάκεισαι λαβῶν ἀπιθὶ οἴκαδε». Παραχρῆμα δὲ ὁ ἄρρωστος ἐρρώσθη. Καὶ τῷ τεθνεῶτι «Λάζαρε», εἶπεν, «ἐξίθι»· ὁ δὲ ἐξῆλθεν τῆς σοροῦ, ὁ
4 νεκρὸς, οἷος ἦν πρὶν ἢ παθεῖν, μελετήσας τὴν ἀνάστασιν. Ναὶ μὴν καὶ καθ' αὐτὴν ἰᾶται τὴν ψυχὴν ἐντολαῖς καὶ χαρίσμασιν, ἀλλὰ ταῖς μὲν ὑποθήκαις τάχα δὴ μέλλει, χαρίσμασι δὲ πλούσιος «ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι» τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἡμῖν λέγει.

5 Ἡμεῖς δὲ ἅμα νοήματι νήπιοι γεγόναμεν, τὴν ἀρίστην καὶ βεβαιωτάτην τάξιν παρὰ τῆς αὐτοῦ εὐταξίας μεταλαμβάνοντες, ἢ πρῶτον μὲν ἀμφὶ τὸν κόσμον καὶ τὸν οὐρανὸν τὰς τε ἡλιακὰς περι-

5. Ψαλμ. 85,2 ε.

6. Ἀπόσπασμα 31, Diels. Βλ. καὶ Στρωματεῖς 7,3,1.

γματα, και «γι' αὐτὸ τὰ ἐξῆς λέγει ὁ Κύριος», και «ἐπειδὴ δὲν ἀκούσατε τοῦτα τὰ λόγια, τὰ ἐξῆς λέγει ὁ Κύριος», και «γι' αὐτὸ ἰδοὺ λέγει ὁ Κύριος». Ἡ προφητεία σ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἀποσκοπεῖ, στὴν ὑπακοή και τὴν παρακοή, στὴν πρώτη γιὰ νὰ σωθοῦμε, στὴ δεύτερη γιὰ νὰ τιμωρηθοῦμε.

- 6,1 Εἶναι λοιπὸν ὁ Παιδαγωγὸς μας Λόγος θεραπευτικὸς τῶν παρὰ φύσιν παθῶν τῆς ψυχῆς διὰ παραινέσεων. Κυριολεκτικῶς ἰατρικὴ καλεῖται ἢ βοήθεια πρὸς τὰ νοσήματα τοῦ σώματος, κι' εἶναι τέχνη διδασκομένη με ἀνθρώπινη σοφία. Ὁ πατρικὸς Λόγος ὁμως εἶναι ὁ μόνος ἰατρὸς τῶν ἀνθρωπίνων ἠθικῶν ἀρρωστημάτων, ἰαματικὸς και ἱερὸς θεραπευτῆς τῆς ἀρρωστημένης ψυχῆς. «Σῶσε τὸν δοῦλο σου, λέγει, Θεέ μου, πὸ ἐλπίζει σὲ σένα· ἐλέησέ με, Κύριε, διότι πρὸς σὲ κράζω ὅλην τὴν ἡμέρα⁵.
- 2 Κατὰ τὸν Δημόκριτο «ἢ μὲν ἰατρικὴ περιποιεῖται τὶς νόσους τοῦ σώματος, ἢ δὲ σοφία ἀπαλλάσσει τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὰ πάθη»⁶. Ὁ δὲ ἀγαθὸς Παιδαγωγὸς, ἢ σοφία, ὁ Λόγος τοῦ Πατρός, πὸ ἐδημιούργησε τὸν ἄνθρωπο, φροντίζει γιὰ ὅλο τὸ πλάσμα· ὁ πανθεραπευτῆς ἰατρὸς τῆς ἀνθρωπότητος ἐπιμελεῖται και τοῦ
- 3 σώματος και τῆς ψυχῆς του. Ὁ Σωτὴρ λέγει στὸν παράλυτο «σήκω, πάρε τὸ κρεβάτι ἐπάνω στὸ ὁποῖο εἶσαι ξαπλωμένος και πήγαινε σπίτυ»⁷. Και ὁ ἀρρωστος ἐθεραπεύθηκε ἀμέσως. Και στὸν ἀποθαμένο εἶπε, «Λάζαρε, ἐξελθε»⁸. κι' αὐτὸς ὁ νεκρὸς ἐξῆλθε ὅπως ἦταν πρὶν πάθη, δοκιμάζοντας ἔτσι τὴν ἀνά-
- 4 στασι. Μάλιστα θεραπεύει και καθ' ἑαυτὴν τὴν ψυχὴ με ἐντολές και χαρίσματα· ἀλλὰ ὡς πρὸς τὶς συμβουλές ἴσως ἀργεῖ, ὡς πρὸς τὰ χαρίσματα ὁμως εἶναι ἀρκετὰ πλούσιος, ὥστε νὰ λέγη σ' ἐμᾶς τοὺς ἀμαρτωλούς, «σοῦ χαρίζονται οἱ ἀμαρτίες»⁹.
- 5 Ἐμεῖς δὲ με μιᾶς ἐγίναμε νήπιοι¹⁰, λαμβάνοντας τὴν ἀρίστη και βεβαιότατη τάξι ἀπὸ τὴν εὐταξία του, ἢ ὁποῖα πρῶτα ἀσχολεῖται με τὸν κόσμον και τὸν οὐρανό, τὶς ἡλιακὲς περιστροφές,

7. Βλ. Ματθ. 9,6 και παράλληλα.

8. Βλ. Ἰω. 11,43.

9. Λουκᾶ 5,20· 23.

10. Βέβαια διὰ τοῦ βαπτίσματος σὲ συνδυασμὸ με τὴ δημιουργία.

δινήσεις κύκλους τε καὶ τῶν λοιπῶν ἄστρον τὰς φορὰς ἀσχολεῖται
 διὰ τὸν ἄνθρωπον· ἔπειτα δὲ περὶ τὸν ἄνθρωπον αὐτόν, περὶ ὃν ἡ
 6 πᾶσα σπουδὴ καταγίνεται, καὶ τοῦτον ἔργον ἡγουμένη μέγιστον,
 ψυχὴν μὲν αὐτοῦ φρονήσει καὶ σωφροσύνη κατηύθυνεν, τὸ δὲ
 σῶμα κάλλει καὶ εὐρυθμίᾳ συνεκεράσατο, περὶ δὲ τὰς πράξεις τῆς
 ἀνθρωπότητος τό τε ἐν αὐταῖς κατορθοῦν καὶ τὸ εὐτακτον ἐνέπνευ-
 σε τὸ αὐτῆς.

Γ'

᾽Οτι φιλόανθρωπος ὁ παιδαγωγὸς

- 7,1 Πάντα ὀνίνησιν ὁ Κύριος καὶ πάντα ὠφελεῖ καὶ ὡς ἄνθρωπος
 καὶ ὡς Θεός, τὰ μὲν ἁμαρτήματα ὡς Θεὸς ἀφιεῖς, εἰς δὲ τὸ μὴ ἐξα-
 μαρτάνειν παραπαιδαγωγῶν ὡς ἄνθρωπος. Εἰκότως ἄρα φίλος ὁ
 ἄνθρωπος τῷ Θεῷ, ἐπεὶ καὶ πλάσμα αὐτοῦ ἐστίν. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα
 κελεύων μόνον πεποίηκεν, τὸν δὲ ἄνθρωπον δι' αὐτοῦ ἐχειροῦργη-
 2 σεν καὶ τι αὐτῷ ἴδιον ἐνεφύσησεν. Τὸ οὖν ὑπ' αὐτοῦ καὶ πρὸς αὐ-
 τὸν ἀπεικονισμένον ἢ ὡς δι' αὐτὸ αἰρετὸν τῷ Θεῷ ὑπ' αὐτοῦ δεδη-
 μιούργηται τοῦ Θεοῦ ἢ ὡς ἔνεκεν ἄλλου αἰρετὸν διαπέπλασται.
- 3 Εἰ μὲν οὖν δι' αὐτὸ αἰρετὸν ὁ ἄνθρωπος, ἀγαθὸς ὢν ἀγαθὸν
 ἠγάπησεν, καὶ τὸ φίλτρον ἔνδον ἐστὶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τοῦθ' ὅπερ
 ἐμφύσημα εἶρηται Θεοῦ· εἰ δὲ ἔνεκεν τῶν ἄλλων ὁ ἄνθρωπος αἰρε-
 τὸν γέγονεν, οὐκ ἄλλην αἰτίαν ἔσχεν τοῦ ποιεῖν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἢ ὡς
 οὐκ ἄνευ αὐτοῦ οἴου τε ὄντος τὸν μὲν γενέσθαι δημιουργὸν ἀγαθόν,
 τὸν δὲ εἰς γνῶσιν ἀφικέσθαι Θεοῦ, οὐ γὰρ ἄλλως ἂν τὸ οὗ ἔνεκεν
 4 ἄνθρωπος γέγονεν ἐποίησεν ὁ Θεός, εἰ μὴ ἄνθρωπος ἐγεγόνει. Καὶ
 ἦν εἶχεν ἐναποκεκρυμμένην ἰσχύον, τὸ βούλεσθαι, ὁ Θεὸς διὰ τῆς

τοὺς κύκλους καὶ τὶς περιφορὰς τῶν ἄλλων ἄστρον γιὰ χάρι τοῦ ἀνθρώπου· ἔπειτα δὲ μὲ τὸν ἴδιο τὸ ἄνθρωπο, γύρω ἀπὸ τὸν
 6 ὁποῖο στρέφεται ὁλος ὁ ζῆλος της· καὶ θεωρῶντας τον ὡς τὸ
 μεγαλύτερο δημιούργημα, ἔθεσε τὴν ψυχὴ του ὑπὸ τὴν φρόνησι
 καὶ σωφροσύνη του, τὸ δὲ σῶμα του τὸ συνέμιξε μὲ κάλλος καὶ
 εὐρυθμία, ἐνῶ στὶς πράξεις τὶς ἀνθρώπινες ἐνέπνευσε τόσο τὴν
 ἐσωτερικὴ κατορθωτικὴ τους δύναμι ὅσο καὶ τὴ δική της εὐτα-
 κτη ιδιότητα.

3

ἽΟτι ὁ παιδαγωγὸς εἶναι φιλόανθρωπος

- 7,1 ἽΟλα τὰ εὐεργετεῖ ὁ Κύριος καὶ ὅλα τὰ ὠφελεῖ, καὶ ὡς ἄν-
 θρωπος καὶ ὡς Θεός· ὡς Θεὸς συγχωρεῖ τὰ ἁμαρτήματα, ὡς ἄν-
 θρωπος διαπαιδαγωγεῖ ὥστε νὰ μὴ ἁμαρτάνωμε. Εὐλόγως λοι-
 πὸν εἶναι φίλος τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε εἶναι
 καὶ πλάσμα τοῦ Θεοῦ. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὰ μὲν
 ἄλλα κατασκεύασε ὁ Θεὸς μὲ ἐντολή, ἐνῶ τὸν ἄνθρωπον τὸν
 2 ἔπλασε μὲ τὰ χέρια του καὶ τοῦ ἐνεφύσησε κάτι δικό του¹. Τὸ
 δημιουργηθὲν λοιπὸν ἀπ' αὐτὸν κατὰ τὴν εἰκόνα του ἢ ἔχει
 δημιουργηθῆ ἀπὸ τὸν Θεὸ ὡς καθ' ἑαυτὸ αἰρετὸ² στὸν Θεὸ ἢ
 ἔχει διαπλασθῆ ἀπ' αὐτὸν ὡς αἰρετὸ γιὰ κάποιο ἄλλο πρᾶγμα.
- 3 ἽΑν λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος εἶναι κάτι αἰρετὸ καθ' ἑαυτό, ὁ
 Θεὸς ὡς ἀγαθὸς ἀγάπησε τὸ ἀγαθὸ ὄν, καὶ τὸ φίλτρο εὐρίσκε-
 ται μέσα στὸν ἄνθρωπο, αὐτὸ ποὺ λέγεται ἐμφύσημα τοῦ Θεοῦ.
 ἽΑν ὁμοῦς ὁ ἄνθρωπος ἔγινε αἰρετὸ γιὰ τὰ ἄλλα πράγματα τότε
 ὁ Θεὸς δὲν θὰ εἶχε ἄλλη αἰτία νὰ τὸν κατασκευάσῃ παρὰ μόνο
 ὅτι χωρὶς αὐτὸν δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ ὁ Θεὸς νὰ γίνῃ ἀγαθὸς
 δημιουργός, αὐτὸς δὲ νὰ φθάσῃ σὲ γνῶσι τοῦ Θεοῦ· διότι ὁ
 Θεὸς δὲν θὰ κατασκεύαζε ἀλλιῶς αὐτὸ χάριν τοῦ ὁποῖου ἔγινε
 4 ὁ ἄνθρωπος, ἂν δὲν εἶχε γίνῃ ἄνθρωπος. Καὶ τὴν δύναμι ποὺ
 ἔχει κρυμμένη μέσα τοῦ ὁ Θεός, τὴν βούλησι, τὴν ὠλοκλήρωσε

2. Αἰρετὸ σημαίνει ἀντικείμενο ἐκλογῆς· ἐδῶ ἐκλογῆς πρὸς δημιουργία.

ἐξώθεν τοῦ πεποικέναι προσανεπλήρωσεν δυνάμεως, λαβὼν παρὰ ἀνθρώπου ὃ πεποίηκεν ἄνθρωπον, καὶ ὃ εἶχεν εἶδεν καὶ γέγονεν ὃ ἠθέλησεν· οὐδὲν δὲ ὃ μὴ δύναται Θεός».

- 8,1 Ὁ ἄνθρωπος ἄρα ὃν πεποίηκεν ὁ Θεός, δι' αὐτὸ αἰρετὸν ἐστίν, τὸ δὲ δι' αὐτὸ αἰρετὸν οἰκειῶν ἐστίν ὅτι περ ἂν ἢ δι' αὐτὸ αἰρετὸν, τούτῳ δὲ καὶ ἀσμενιστὸν καὶ φιλητὸν. Ἀλλὰ καὶ φιλητὸν μὲν τί ἐστὶ τινι, οὐχὶ δὲ καὶ φιλεῖται ἄρα πρὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος.
- 2 Πῶς γὰρ οὐ φιλεῖται, δι' ὃν ὁ Μονογενὴς ἐκ κόλπων Πατρὸς καταπέμπεται Λόγος τῆς πίστεως; Πίστις ἐκ περιουσίας αὐτὸς σαφῶς ὁ Κύριος ὁμολογῶν καὶ λέγων, «αὐτὸς γὰρ ὁ Πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε», καὶ πάλιν ὁ αὐτός, «καὶ ἠγάπησας αὐτούς, καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας». Τί μὲν οὖν ὁ Παιδαγωγὸς βούλεται καὶ τί ἐπαγγέλλεται, ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ διακειμένος καὶ ὑπαγορεύσει μὲν τῶν πρακτέων, ἀπαγορεύσει δὲ τῶν ἐναντίων, ἤδη
- 3 που δῆλον. Σαφὲς δὲ ὡς ἄρα θάτερον εἶδος τῶν λόγων, τὸ διδασκαλικόν, ἰσχνόν τέ ἐστὶ καὶ πνευματικόν, ἀκριβολογίας ἐχόμενον, τὸ ἐποπτικόν, ὃ δὴ ὑπερκείσθω τὰ νῦν.

- 9,1 Καθῆκει δ' ἡμῖν ἀνταγαπᾶν μὲν τὸν καθηγούμενον ἀγαπητικῶς ἀρίστου βίου, βιοῦν δὲ πρὸς τὰ προσταττόμενα ἢ παραφυλάττοντας τὰ ἀπαγορευόμενα, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰκόνων τὰς μὲν ἐκτρεπομένους, τὰς δὲ ὡς ἐνὶ μάλιστα μιμουμένους ἐπιτελεῖν καθ' ὁμοίωσιν τὰ ἔργα τοῦ Παιδαγωγοῦ, ἵνα δὴ τὸ «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν»
- 2 πληρωθῇ. Ὡς γὰρ ἐν σκότῳ βαθεῖ ἀλώμενοι τῷ βίῳ ἀπταιίστου

2α. Ἴσως ἡ ἐκφρασις ἀναφέρεται στὴν ἐνανθρώπησι.

3. Βλ. Ἰω. 1,18. 4. Ἰω. 16,27.

5. Ἰω. 17, 23.

διὰ τῆς ἐξωτερικεύσεως τῆς δυνάμεως τῆς δημιουργικότητος, παίρνοντας ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο αὐτὸ ποῦ εἶχε κατασκευάσει, τὸν ἄνθρωπο^{2α}, καὶ ὅ,τι εἶχε τὸ εἶδε, καὶ ὅ,τι θέλησε, ἔγινε. Δὲν ὑπάρχει δὲ τίποτε ποῦ νὰ μῆ μπορῆ νὰ κάμη ὁ Θεός.

8,1 Ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος τὸν ὁποῖο κατεσκεύασε ὁ Θεός, εἶναι αἰρετὸ καθ' ἑαυτό, τὸ δὲ αἰρετὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι οἰκεῖο μὲ αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι καθ' ἑαυτὸ αἰρετό, καὶ εἶναι σ' αὐτὸ ἐπίσης ἀρεστὸ καὶ ἀγαπητό. Ἀλλὰ ὅταν κάτι εἶναι ἀγαπητὸ σὲ κάποιον, δὲν ἀγαπᾶται ἀπ' αὐτόν; Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν ἔχει ἀποδειχθῆ ἀγαπητός στὸ Θεό, ἄρα ἀγαπᾶται ἀπὸ τὸν Θεὸ ὁ ἄνθρωπος. Πῶς δηλαδὴ δὲν ἀγαπᾶται, ἀφοῦ γι' αὐτὸν ἀποστέλλεται ὁ Μονογενὴς Λόγος τῆς πίστεως ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ Πατρός³; Ἐπιβεβαίωσις ἀπόλυτη εἶναι σαφῶς ὁ ἴδιος ὁ Κύριος ποῦ ὁμολογεῖ καὶ λέγει, «ὁ ἴδιος ὁ Πατὴρ σᾶς ἀγαπᾶ, διότι ἐσεῖς ἔχετε ἀγαπήσει ἐμένα»⁴, καὶ πάλι ὁ ἴδιος, «καὶ τοὺς ἀγάπησες, ὅπως ἀγάπησες ἐμένα»⁵. Ἐπομένως εἶναι πλέον σαφὲς τί θέλει καὶ τί ἐπαγγέλλεται ὁ παιδαγωγός, ἐκφραζόμενος μὲ ἔργο καὶ λόγο, ὑπαγορεύοντας τὰ πρακτέα καὶ ἀπαγορεύοντας τὰ ἀντίθετα. Εἶναι λοιπὸν σαφὲς ὅτι τὸ ἄλλο εἶδος τῶν λόγων, τὸ διδασκαλικό, εἶναι λεπτὸ καὶ πνευματικὸ, περιέχει ἀκριβολογία, εἶναι ἐποπτικόν. Πρὸ τὸ παρὸν ἃς τὸ ἀφήσωμε στὴν ἄκρη.

9,1 Χρέος μας εἶναι νὰ ἀνταγαπᾶμε αὐτὸν ποῦ μᾶς καθοδηγεῖ μὲ διάθεσι ἀγάπης σὲ ἄριστο βίος⁶ καὶ νὰ ζοῦμε σύμφωνα μὲ τὰ διατάγματα τῆς προαιρέσεώς του⁷, ὄχι μόνον ἐπιτελώνοντας τὰ προστασσόμενα ἢ παραμερίζοντας τὰ ἀπαγορευόμενα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ παραδείγματα, ἄλλα ἀποφεύγοντας καὶ ἄλλα μιμούμενοι, ὅσο μπορεῖ ἐπιμελέστερα νὰ ἐπιτελοῦμε μιμητικῶς τὰ ἔργα τοῦ Παιδαγωγοῦ, ὥστε νὰ ἐκπληρωθῆ τὸ «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίω-
2 σιν»⁸. Διότι σὰν νὰ ἔχωμε αἰχμαλωτισθῆ σὲ βαθὺ σκότος, σ'

6. Ἡ σχέσις μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου συνίσταται στὴν διακίνησι τῆς ἀγάπης· τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀνταγάπης τοῦ ἀνθρώπου.

7. Ἐντολὲς τῆς θείας βουλήσεως.

8. Γεν. 1,26.

καὶ ἀκριβοῦς καθοδηγοῦ δεόμεθα. Ὁδηγὸς δὲ ἄριστος οὐχὶ ὁ τυφλός, καθά φησιν ἡ Γραφή, τυφλοὺς εἰς τὸ βάραθρον χειραγωγῶν, 3 ὅξυ δὲ ὁ βλέπων καὶ διορῶν τὰ ἐγκάρδια Λόγος. Καθάπερ οὖν οὐκ ἔστι φῶς ὃ μὴ φωτίζει οὐδὲ κινοῦν ὃ μὴ κινεῖ οὐδὲ φιλοῦν ὃ μὴ φιλεῖ, οὐδὲ ἀγαθόν ἐστίν ὃ μὴ ὠφελεῖ καὶ εἰς σωτηρίαν καθοδηγεῖ. 4 Ἀγαπῶμεν οὖν τὰς ἐντολὰς δι' ἔργων τοῦ Κυρίου, καὶ γὰρ ὁ Λόγος αὐτὸς ἐναργῶς σὰρξ γενόμενος τὴν αὐτὴν ἀρετὴν πρακτικὴν ἅμα καὶ θεωρητικὴν ἐπιδείκνυσι· καὶ δὴ νόμον ὑπολαμβάνοντες τὸν Λόγον, τὰς ἐντολὰς καὶ τὰς ὑποθημοσύνας αὐτοῦ ὡς συντόμους ὁδοὺς καὶ συντόνους εἰς αἰδιότητα γνωρίσωμεν· πειθοῦς γὰρ ἀνάπλεω, οὐ φόβου, τὰ προστάγματα.

Δ'

**Ὅτι ἐπ' ἴσης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ὁ Λόγος
παιδαγωγός ἐστιν**

10,1 Ταύτην τοίνυν πλέον τὴν ἀγαθὴν ἀσπασάμενοι πειθαρχίαν σφᾶς αὐτοὺς ἐπιδῶμεν Κυρίῳ, τὸν βεβαιότατον τῆς πίστεως αὐτοῦ ἐξαψάμενοι κάλων, τὴν αὐτὴν ἀρετὴν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς εἶναι νε-
2 νοηκότες. Εἰ γὰρ ἀμφοῖν ὁ Θεὸς εἷς, εἷς δὲ καὶ ὁ Παιδαγωγὸς ἀμφοῖν, μία Ἐκκλησία, μία σωφροσύνη, αἰδὼς μία, ἡ τροφή κοινή, γάμος συζύγιος, ἀναπνοή, ὄψις, ἀκοή, γνῶσις, ἐλπίς, ὑπακοή, ἀγάπη, ὁμοια πάντα· ὧν δὲ κοινὸς μὲν ὁ βίος, κοινή δὲ ἡ χάρις, κοινή 3 δὲ καὶ ἡ σωτηρία, κοινή τούτων καὶ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἀγωγή. «Ἐν

9. Ματθ. 15,14 καὶ παράλληλα.

10. Βλ. Ἱερ. 17,10. Ρωμ. 8,27. 11. Ἰω. 1,14.

12. Ὁ κῶδιξ ποῦ διατηρεῖ τὸ κείμενο τοῦ Παιδαγωγοῦ (Paris. Gr. 451) ἔχει «ἐπιδεικνύς», μετοχὴ ποῦ διαταράσσει τὴν σύνταξι. Τῇ γραφῇ διατηροῦν καὶ οἱ ἐκδότες, ἀλλ' ἐμεῖς μὲ τὴν προσθήκη ἐνός ἰῶτα ἀποκαθιστοῦμε τὴν ὁμαλότητα· «ἐπιδείκνυσυ».

αὐτὸ τὸ βίον δηλαδή, χρειαζόμαστε ἄπταιστο καὶ ἀκριβῆ καθοδηγή. Ἐπισημειωθεὶς δὲ ὁδηγὸς δὲν εἶναι, ὅπως λέγει ἡ Γραφή⁹, ὁ τυφλὸς ποὺ χειραγωγεῖ τοὺς τυφλοὺς στὸ βάραθρο, ἀλλὰ ὁ Λόγος ποὺ βλέπει καὶ διορᾷ μὲ ὀξύδερκεια τὰ καρδιακά¹⁰. Ὅπως λοιπὸν δὲν ὑπάρχει φῶς ποὺ δὲν φωτίζει οὔτε κινεῖται ποὺ δὲν κινεῖ οὔτε φιλοῦν ποὺ δὲν φιλεῖ, ἔτσι δὲν ὑπάρχει οὔτε ἀγαθὸ ποὺ δὲν ὠφελεῖ καὶ δὲν ὀδηγεῖ πρὸς τὴ σωτηρία. Ἐὰν ἀγαπᾶμε λοιπὸν τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου ἐφαρμόζοντας αὐτὴν· διότι ὁ ἴδιος ὁ Λόγος ποὺ ἐγένετο σὰρκα¹¹ δείχνει¹² μὲ σαφήνεια ὅτι ἡ ἴδια ἀρετὴ εἶναι συγχρόνως πρακτικὴ καὶ θεωρητικὴ¹³. Καὶ μάλιστα, παίρνοντας τὸν Λόγον ὡς νόμον, ἂν γνωρίσωμε τὴν ἐντολὴν καὶ τὴν συμβουλήν του ὡς σύντομους καὶ γρήγορους δρόμους πρὸς τὴν αἰδιότητα· διότι τὰ προστάγματά του εἶναι γεμᾶτα πειθῶ καὶ ὄχι φόβου.

4

Ἐπισημειωθεὶς ὁ Λόγος εἶναι παιδαγωγὸς ἐξ ἴσου
ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν

10,1 Ἐπισημειωμένοι λοιπὸν ἀκόμη περισσότερο αὐτὴ τὴν ἀγαθὴν πειθαρχία, ἂν ἀφιερῶσωμε τοὺς ἑαυτοὺς μας στὸν Κύριον, ἀρπάζοντας τὸ δυνατόν σχοινὶ τῆς πίστεως πρὸς αὐτὸν καὶ φρονώντας ὅτι ἡ ἀρετὴ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν εἶναι ἡ ἴδια¹. Διότι ἂν ἕνας εἶναι ὁ Θεὸς καὶ γὰρ τὰ δύο φύλα κι' ἕνας ὁ Παιδαγωγὸς καὶ γὰρ τὰ δύο, τότε μία εἶναι γι' αὐτοὺς καὶ ἡ Ἐκκλησία, μία ἡ σωφροσύνη, μία ἡ αἰδημοσύνη, κοινὴ ἡ τροφή, ὁ γάμος συζυγικός, ὅλα ὁμοια, ἀναπνοή, ὄψις, ἀκοή, γνῶσις, ἐλπίς, ὑπακοή, ἀγάπη· σ' ἐκείνους δὲ ποὺ ὁ βίος εἶναι κοινός, ἡ χάρις κοινὴ, καὶ ἡ σωτηρία κοινὴ, εἶναι κοινὴ καὶ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἀγωγή. Διότι, λέ-

13. Ἡ ἐννοία εἶναι ὅτι ὁ ἐνσαρκωθεὶς Λόγος ἐπιδεικνύει τὸ παράδειγμα ποὺ θὰ μιμηθοῦμε καὶ μὲ τὴν πράξιν καὶ μὲ τὴν διδασκαλία του.

1. «Οὐκ ἐνὶ ἄρσεν καὶ θῆλυ», Γαλ. 3,28. Ἡ ἰδέα τῆς ἰσότητος ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἂν καὶ ἀπασχολεῖ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας φιλοσόφους, ἰδίως τοὺς Στωϊκοὺς, ἀποτελεῖ βασικὸ στοιχεῖο τοῦ Χριστιανικοῦ μηνύματος.

γὰρ τῷ αἰῶνι τούτῳ», φησί, «γαμοῦσι καὶ γαμίσκονται», ἐν ᾧ δὴ μόνῳ τὸ θῆλυ τοῦ ἄρρενος διακρίνεται, «ἐν ἐκείνῳ δὲ οὐκέτι», ἔνθα τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἀγίου τούτου βίου τοῦ ἐκ συζυγίας τὰ ἔπαθλα οὐκ ἄρρενι καὶ θηλείᾳ, ἀνθρώπῳ δὲ ἀπόκειται ἐπιθυμίας διχαζούσης αὐτὸν κεχωρισμένῳ.

11,1 Κοινὸν οὖν καὶ τοῦνομα ἀνδράσιν καὶ γυναιξίν ὁ ἄνθρωπος. Ταύτῃ μοι δοκοῦσιν οἱ Ἀττικοὶ παιδάριον ἐπικοινωνῶς οὐ μόνον τὸ ἄρρεν ἀλλὰ καὶ τὸ θῆλυ κεκληθέσθαι, εἴ τῳ πιστὸς καταφαίνεται ὁ κωμικὸς ἐν *Ραπιζομένη Μένανδρος* ὧδέ πως λέγων·

τούμὸν θυγάτριον, ... πάνυ γὰρ ἐστὶ τῇ φύσει φιλάνθρωπον τὸ παιδάριον σφόδρα.

2 Ἄρνες δὲ δὴ ἐπικοινωνόν ἐστὶν ἀφελείας ὄνομα ἄρρενός τε καὶ θῆλεος ζῶον· αὐτὸς δὲ ἡμᾶς ὁ «Κύριος ποιμαίνει» εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν. «Ἄνευ δὲ ποιμένος οὔτε πρόβατα οὔτε ἄλλο οὐδὲν πω βιωτέον, οὐδὲ δὴ παῖδας ἄνευ τοῦ παιδαγωγοῦ, οὐδὲ μὴν οἰκέτας ἄνευ τοῦ δεσπότου».

Ε'

**Ὅτι πάντες οἱ περὶ τὴν ἀλήθειαν καταγινομένοι
παῖδες παρὰ τῷ Θεῷ**

12,1 Ὅτι μὲν οὖν ἡ παιδαγωγία παίδων ἐστὶν ἀγωγή, σαφὲς ἐκ τοῦ ὀνόματος· λοιπὸν δὲ ἐστὶ τοὺς παῖδας ἐπιθεωρῆσαι, οὓς αἰνίττεται ἡ Γραφή, εἶτα τὸν Παιδαγωγὸν αὐτοῖς ἐπιστῆσαι. Οἱ παῖδες ἡμεῖς· πολλαχῶς δὲ ἡμᾶς ἐξυμνεῖ, πολυτρόπως τε ἀλληγορεῖ ὀνόμασι ποικίλοις τὸ ἀφελὲς τῆς πίστεως ἐξαλλάττουσα ἡ Γραφή.

2 Ἐν γοῦν τῷ εὐαγγελίῳ· «σταθεῖς», φησὶν, «ὁ Κύριος ἐπὶ τῷ αἰγιαλῷ πρὸς τοὺς μαθητὰς —ἀλιεύοντες δὲ ἔτυχον— ἐνεφώνησεν,

2. Βλ. Λουκᾶ 20, 34 ἐ.

3. Com. Att. Fragm. 3,124, Μενάνδρου ἄρ. 428.

γει, σὲ τοῦτον μόνο τὸν αἰῶνα νυμφεύονται καὶ ὑπανδρεύονται, ὅπου δηλαδὴ διακρίνεται τὸ θῆλυ ἀπὸ τὸ ἄρρεν· ὄχι ὁμως καὶ σ' ἐκεῖνον τὸν αἰῶνα², ὅπου τὰ ἔπαθλα γιὰ τοῦτον τὸν κοινὸ καὶ ἅγιο βίον, τὸν συζυγικόν, δὲν ἀπόκεινται σὲ ἄρρεν καὶ θῆλυ, ἀλλὰ σὲ ἄνθρωπο, ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία πού τὸν διχάζει.

11,1 Κοινὸ λοιπὸν εἶναι καὶ τὸ ὄνομα ἄνθρωπος σὲ ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Γι' αὐτό, νομίζω, οἱ Ἀττικοὶ ὀνομάζουν παιδάριο ὄχι μόνο τὸ ἄρσενικὸ ἀλλὰ καὶ τὸ θηλυκόν, ἂν δώσωμε πίστι στὸν κωμικὸ Μένανδρο, ὁ ὁποῖος στὴν Ραπιζομένη λέγει τὰ ἐξῆς·

τὸ θυγάτριό μου..... διότι ἀπὸ τῆ φύσι του
εἶναι πολὺ φιλόανθρωπο τὸ παιδάριο³.

2 Ἡ δὲ λέξις ἄρνια εἶναι ἐπίσης κοινὸ ὄνομα τῆς νηπιακῆς καταστάσεως τοῦ ἄρσενικοῦ καὶ θηλυκοῦ ζώου. Ὁ ἴδιος δὲ «ὁ Κύριος μᾶς ποιμαίνει»⁴ στοὺς αἰῶνες· γένοιτο. «Χωρὶς ποιμένα δὲ δὲν πρέπει νὰ ζοῦν οὔτε πρόβατα οὔτε κανένα ἄλλο ζῶον· ἐπίσης οὔτε παιδιὰ χωρὶς παιδαγωγόν, οὔτε βέβαια ὑπηρέτες χωρὶς κύριο»⁵.

5

Ἔστι δὲ οἱ ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀλήθεια
εἶναι παιδιὰ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ

12,1 Ἡ παιδαγωγία λοιπόν, ὅπως φανερῶνει τὸ ὄνομα, εἶναι ἀγωγή παιδῶν. Ἐπομένως ἀπομένει νὰ ἐξετάσωμε ποιὰ εἶναι τὰ παιδιὰ πού ὑπαινίσσεται ἡ Γραφή, καὶ ἔπειτα νὰ παρουσιάσωμε σ' αὐτὰ τὸν Παιδαγωγόν. Παιδιὰ εἴμαστε ἐμεῖς· καὶ ἡ Γραφή μᾶς ἐξυμνεῖ μὲ πολλὰ μέσα καὶ μᾶς ἀλληγορεῖ μὲ πολλοὺς τρόπους, παραλλάσσοντας μὲ ποικίλα ὀνόματα τὴν ἀπλότητα τῆς πίστεώς μας.

2 Λέγεται λοιπὸν στὸ εὐαγγέλιο, «ἀφοῦ ὁ Κύριος ἐστάθηκε στὸν αἰγιαλόν, ἐφώναζε πρὸς τοὺς μαθητὰς (πού ἔτυχεν νὰ ψα-

4. Ψαλμ. 22,1.

5. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Νόμοι* 7,808d

παιδιά, μή τι ὄψον ἔχετε;», τοὺς ἤδη ἐν ἔξει τῶν γνωρίμων παῖδας
 3 προσειπών. «Προσήνεγκάν τε αὐτῶ», φησί, «παιδιά» εἰς χειροθε-
 σίαν εὐλογίας, κωλυόντων δὲ τῶν γνωρίμων, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς,
 «ἄφετε τὰ παιδιά καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρὸς με· τῶν γὰρ
 4 τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν». Τί βούλεται τὸ λεχθέν,
 αὐτὸς διασαφήσει ὁ Κύριος λέγων· «ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε
 ὡς τὰ παιδιά ταῦτα, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρα-
 νῶν», οὐ τὴν ἀναγέννησιν ἐνταῦθα ἀλληγορῶν, ἀλλὰ τὴν ἐν παισὶν
 ἀπλότητα εἰς ἐξομοίωσιν παρακατιθέμενος ἡμῖν.

5 Τοὺς παῖδας ἡμᾶς καὶ τὸ προφητικὸν ἐκδέχεται πνεῦμα· «δρε-
 ψάμενοι», φησί, «κλάδους ἐλαίας ἢ φοινίκων οἱ παῖδες ἐξῆλθον εἰς
 ὑπάντησιν Κυρίῳ καὶ ἐκέκραγον λέγοντες, ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβὶδ,
 εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου», φῶς καὶ δόξα καὶ
 αἶνος μεθ' ἱκετηρίας τῷ Κυρίῳ· τουτὶ γὰρ ἐμφαίνει ἐρμηνευόμενον
 Ἑλλάδι φωνῇ τὸ ὡσαννά.

13,1 Καί μοι δοκεῖ ἡ Γραφή ταύτην αἰνιττομένη τὴν προφητείαν τὴν
 προειρημένην ἐν ὀνειδους μέρει τοῖς ραθύμοις ἐγκαλεῖν· «οὐδέποτε
 ἀνέγνωτε ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶ-
 2 νον;». Τοῦτό τοι καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ μυωπίζει τοὺς
 γνωρίμους, προσέχειν αὐτῶ παρορμῶν ὡς ἤδη σπεύδων πρὸς τὸν
 Πατέρα, ὀρεκτικωτέρους παρασκευάζων τοὺς ἀκροατὰς μετ' ὀλί-
 γον ἀπειῖναι προμηνύων, ὡς δέον αὐτοῖς ἀποκαρπίζεσθαι τῆς ἀλη-
 θείας ἀφειδέστερον δηλῶν ὅσον οὐδέπω ἀπαίροντος εἰς οὐρανὸν
 τοῦ Λόγου.

3 Πάλιν οὖν αὐτοὺς παιδιά καλεῖ· φησὶ γάρ, «παιδιά, ἔτι μικρὸν
 μεθ' ὑμῶν εἰμι». Αὐθὶς τε παιδίοις ὁμοιοῖ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρα-
 νῶν «ἐν ἀγοραῖς καθημένοις καὶ λέγουσιν· ἠυλόησαμεν ὑμῖν καὶ οὐκ

1. Βλ. Ἰω. 21,4 ἐ.

2. Ματθ. 19, 13 ἐ. καὶ παράλληλα.

ρεύουν), παιδιά, ἔχετε τίποτε γιὰ προσφάγι;»¹, ὀνομάζοντας 3 παιδιά ἐκείνους ποὺ ἦσαν ἤδη ἐνήλικοι φίλοι του. Λέγει ἐπίσης, «τοῦ παρουσίασαν τὰ παιδιά, γιὰ νὰ τὰ εὐλογήσῃ, ὅταν δὲ οἱ μαθηταὶ του τὰ ἐμπόδιζαν, εἶπε ὁ Ἰησοῦς, «ἄφήσατε τὰ παιδιά νὰ ἔλθουν κοντά μου· διότι σ' αὐτὰ ἀνήκει ἡ βασιλεία τῶν 4 οὐρανῶν»². Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος θὰ διασαφήσῃ τί σημαίνει αὐτό, λέγοντας· «ἂν δὲν μεταστραφῆτε καὶ γίνετε σὰν αὐτὰ τὰ παιδιά, δὲν θὰ εἰσέλθετε στὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν»³. δὲν ἀλληγορεῖ δὲ ἐδῶ τὴν ἀναγέννησι⁴, ἀλλὰ μᾶς προβάλλει ὡς παράδειγμα γιὰ ἐξομοίωσι τὴν ἀπλότητα ποὺ ἔχουν τὰ παιδιά.

5 Ἐμᾶς θεωρεῖ παιδιά καὶ τὸ προφητικὸ πνεῦμα. Λέγει, «τὰ παιδιά, ἀφοῦ ἔκοψαν κλάδους ἐλαίας ἢ φοινίκων, ἐξῆλθαν νὰ προῦπαντήσουν τὸν Κύριον κι' ἔκραζαν λέγοντας, ὡσαννὰ στὸν υἱὸ τοῦ Δαβίδ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος στὸν ὄνομα τοῦ Κυρίου»⁵. στὸν Κύριο ἀνήκει τὸ φῶς καὶ ἡ δόξα καὶ ὁ αἶνος μαζὶ μὲ τὴν προσευχή μας. Διότι αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει ἐρμηνευόμενο στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα τὸ ὡσαννὰ.

13,1 Καὶ νομίζω ὅτι ἡ Γραφὴ αὐτὴν τὴν παραπάνω προφητεία ὑπαινίσσεται ὅταν κατηγορῆ τοὺς ραθύμους· «δὲν ἀνεγνώσατε ποτέ, ὅτι ἀπὸ στόμα νηπίων καὶ θηλαζόντων κατήρτισες 2 ὕμνο;»⁶. Αὐτὸ βέβαια ὑποκινεῖ καὶ ὁ Κύριος στὸ Εὐαγγέλιο τοὺς μαθητὰς του, προτρέποντάς τους νὰ προσέχουν τοὺς λόγους του τώρα ποὺ σπεύδει πρὸς τὸν Πατέρα, θέλοντας νὰ καταστήσῃ τοὺς ἀκροατὰς του περισσότερο ὀρεκτικούς, προμηνύοντας ὅτι σὲ λίγο θὰ ἀναχωροῦσε καὶ δηλώνοντας ὅτι πρέπει νὰ καρπωθοῦν περισσότερα ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ὅσον καιρὸ ὁ Λόγος δὲν ἀνεβαίνει στὸν οὐρανό.

3 Πάλι λοιπὸν τοὺς ὀνομάζει παιδιά· διότι λέγει, «παιδιά, ἀκόμη λίγον καιρὸ θὰ εἶμαι μαζί σας»⁷. Καὶ ἐπίσης παρομοιάζει τὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν μὲ παιδιά «ποὺ κάθονται στὶς ἀγο-

3. Ματθ. 18,3.

4. Δὲν ἀλληγορεῖ τὴν ἀναγέννησι κατὰ τὸ βάπτισμα δηλαδή, βλ. Ἰω. 3,3.

5 Βλ. Ματθ. 21, 8 ἐ.

6. Ματθ. 21,16. Ψαλμ. 8,3.

7. Βλ. Ἰω. 13,33.

ὠρχήσασθε, ἐθρηνήσαμεν καὶ οὐκ ἐκόψασθε», καὶ ὅσα ἄλλα τού-
 4 τοις οἰκείως ἐπήγαγεν. Καὶ οὐτί γε μόνον τὸ Εὐαγγέλιον ταύτη
 φρονεῖ, ὁμοδοξεῖ δὲ αὐτῷ καὶ ἡ προφητεία. Λέγει γοῦν Δαβίδ· «αἰ-
 νεῖτε, παῖδες, Κύριον, αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου». Λέγει δὲ καὶ διὰ
 Ἡσαΐου· «ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδιά, ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός».

14,1 Θαυμάζεις ἀκούειν τοὺς ἄνδρας τοὺς ἐν ἔθνεσι παῖδας παρὰ
 Κυρίῳ; Οὐ μοι δοκεῖς Ἀττικῆς ἐπαῖειν φωνῆς, παρ' ἧς ἔστιν ἐκμα-
 θεῖν τὰς καλὰς καὶ ὠραίας, ἔτι δὲ καὶ ἐλευθέρας νεάνιδας παιδί-
 σκας καλουμένας, παιδισκάρια δὲ τὰς δούλας, νεάνιδας δὲ καὶ αὐ-
 τὰς, πρὸς τὸ εὐθαλὲς τῆς παιδικῆς ἡλικίας ὑποκοριστικῶς τιμωμέ-
 νας.

2 Καὶ «τὰ ἀρνία δέ μου», ὅταν λέγῃ, «στήτω ἐκ δεξιῶν», τοὺς
 ἀφελεῖς αἰνίττεται, παῖδας ὡς ἄρνας, οὐκ ἄνδρας ὡς πρόβατα ὄν-
 τας κατὰ γένος, τὰ δὲ ἀρνία προνομίας ἠξίωσεν, τὴν ἐν ἀνθρώποις
 ἀπαλότητα καὶ ἀπλότητα τῆς διανοίας, τὴν ἀκακίαν, προτιμῶν.
 Αὐθίς τε ὅταν φῆ ὡς «μοσχάρια γαλαθηνά», ἡμᾶς πάλιν ἀλληγορεῖ,
 3 καὶ «ὡς περιστερὰν ἄκακον καὶ ἄχολον», πάλιν ἡμᾶς. Νεοσσοὺς
 τε ἔτι δύο περιστερῶν ἢ τρυγόνων ζευγος ὑπὲρ ἁμαρτίας κελεύει
 διὰ Μωσέως προσφέρεσθαι, τὸ ἀναμάρτητον τῶν ἀπαλῶν καὶ
 ἄκακον καὶ ἀμνησικάκον τῶν νεοσσῶν εὐπρόσδεκτον εἶναι λέγων
 τῷ Θεῷ καὶ τὸ ὅμοιον τοῦ ὁμοίου καθάρσιον ὑφηγούμενος· ἀλλὰ
 καὶ τὸ δειλὸν τῶν τρυγόνων τὴν πρὸς τὰς ἁμαρτίας εὐλάβειαν ὑπο-
 4 τυποῦται. Ὅτι δὲ ἡμᾶς τοὺς νεοσσοὺς λέγει, μάρτυς ἡ Γραφή, «ὄν
 τρόπον ὄρνις συνάγει τὰ νοσσία ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτῆς», οὕτως

8. Ματθ. 11,16–17 καὶ παράλληλα.

9. Ψαλμ. 112,1. 10. Ἡσ. 8,18.

10α. Ματθ. 25,33. 11. Ἀμὼς 6,4. Β' Βασ. 17,29.

12. Βλ. Ματθ. 10,16.

ρὲς καὶ λέγουν· ἐπαίξαμε φλογέρα καὶ δὲν ἐχορέψατε, ἐψάλαμε θρήνους καὶ δὲν ἐκτυπηθήκατε στὰ στήθη»⁸, καὶ ὅσα ἄλλα πα-
 4 ρόμοια μὲ αὐτὰ προσέθεσε. Καὶ δὲν ἔχει αὐτὴ τὴν ἄποψι μόνον τὸ Εὐαγγέλιο, ἀλλὰ συμφωνεῖ μὲ αὐτὸ καὶ ἡ προφητεία. Λέγει λοιπὸν ὁ Δαβίδ· «αἰνεῖτε, παιδιά, τὸν Κύριο, αἰνεῖτε τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου»⁹. Λέγει ἐπίσης καὶ διὰ τοῦ Ἡσαΐου· «ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδιά πού μου ἔδωσε ὁ Θεός»¹⁰.

14,1 Ἐκπλήσσεσαι πὺ ἀκούεις ἐκείνους πὺ θεωροῦνται ἄνδρες ἀπὸ τὰ ἔθνη νὰ λέγωνται παιδιά ἀπὸ τὸν Κύριο; Νομίζω ὅτι δὲν γνωρίζεις καλᾶ τὴν ἀττικὴ διάλεκτο, ἀπὸ τὴν ὁποία μπορεῖς νὰ μάθης ὅτι οἱ καλὲς καὶ ὠραῖες, ἀκόμη δὲ καὶ οἱ ἐλεύθερες νεᾶνιδες, ὀνομάζονται παιδίσκες, ἐνῶ οἱ δοῦλες ὀνομάζονται παιδισκάρια, ἂν καὶ εἶναι ἐπίσης νεᾶνιδες, τιμώμενες μὲ αὐτὸ τὸ ὑποκοριστικὸ ἐξ αἰτίας τῆς δροσερότητος τῆς παιδικῆς τῶν ἡλικίας.

2 Ὅταν λέγη ἐπίσης, «τὰ ἀρνιά μου ἃς στηθοῦν στὰ δεξιά»^{10α}, ὑπαινίσσεται τοὺς ἀσφαλεῖς, πὺ εἶναι παιδιά σὰν ἀρνιά καὶ ὄχι ἄνδρες σὰν πρόβατα κατὰ τὸ γένος. Ὁ Κύριος μὲ τὴν προτίμησί του στὴν ἀπαλότητα καὶ ἀπλότητα τῆς διανοίας, τὴν ἀκακία, ἀξιῶνει τὰ ἀρνιά προνομιακῆς θέσεως. Ὅταν ἐπίσης λέγη «σὰν μοσχάρια πὺ θηλάζουν ἀκόμη»¹¹, πάλι ἐμᾶς ἀλληγορεῖ, καὶ ὅταν λέγη «σὰν περιστερὰ ἄκακη καὶ ἥπια»¹², πάλι
 3 ἐμᾶς. Παραγγέλλει ἀκόμη διὰ τοῦ Μωϋσέως νὰ προσφέρωνται δυὸ περιστερὰκια καὶ ἓνα ζευγὸς τρυγόνων ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας¹³, ὑποδηλώνοντας ὅτι στὸν Θεὸ εὐπρόσδεκτο εἶναι τὸ ἀναμάρτητο τῶν ἀπαλῶν ὄντων καὶ τὸ ἄκακο καὶ ἀμνησικάκο τῶν πολλῶν καὶ διδάσκοντας ὅτι τὸ ὅμοιο εἶναι καθάρσιο τοῦ ὁμοίου¹⁴. ἀλλὰ καὶ ἡ δειλία τῶν τρυγόνων ὑποτυπώνει τὴν προ-
 4 φύλαξι ἀπὸ τὴν ἐπίδοσι στὶς ἁμαρτίες. Ὅτι δὲ νεοσσὸς λέγει ἐμᾶς, μάρτυς εἶναι ἡ Γραφή, πὺ λέγει, «ὄπως ἡ κόττα μαζεῦει

13. Βλ. Λευιτ. 5,11. 12,8. 14,22. 15,29. Λουκᾶ 2,24.

14. Ἡ κλασικῆς προελεύσεως ἀντίληψις περὶ θεραπείας τοῦ ὁμοίου διὰ τοῦ ὁμοίου (ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους), χρησιμοποιεῖται ἐπιμόνως καὶ ἀπὸ τοὺς Καππαδόκες.

έσμεν νεοσσοὶ Κυρίου, θαυμαστῶς πάνυ καὶ μυστικῶς τοῦ Λόγου
 5 τὴν ἀπλότητα τῆς ψυχῆς εἰς ἡλικίαν ὑπογραφομένου παιδικήν. Πῆ
 μὲν γὰρ παῖδας ἡμᾶς καλεῖ, πῆ δὲ νεοττοῦς, ἔσθ' ὅτε δὲ νηπίους,
 υἱοὺς δὲ ἀλλαχόθι καὶ τέκνα πολλάκις καὶ λαὸν νέον καὶ λαὸν και-
 νόν· «τοῖς δὲ δούλοις μου», φησί, «κληθήσεται ὄνομα καινόν»,
 νέον ὄνομα λέγει τὸ καινὸν καὶ αἰδίου, ἄχραντον καὶ ἀπλοῦν καὶ
 νήπιον καὶ ἀληθινόν, «ὃ εὐλογηθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς».

15,1 Ἀλληγορῶν δὲ αὐθις ἡμᾶς πῶλους καλεῖ, τοὺς ἀζυγεῖς κακία,
 τοὺς ἀδαμάστους πονηρία, ἀφελεῖς δὲ καὶ πρὸς αὐτὸν μόνον τὸν
 Πατέρα σκιρτητικούς, οὐχὶ «τοὺς ἐπὶ ταῖς τῶν πλησίον γυναιξίν
 χρεμετίζοντας ἵππους, τοὺς ὑποζυγίους καὶ θηλυμανεῖς», ἀλλὰ τοὺς
 ἐλευθέρους καὶ νεογνοὺς, τοὺς γαῦρους διὰ τὴν πίστιν, τοὺς εἰς
 ἀλήθειαν εὐδρόμους, τοὺς ταχεῖς πρὸς σωτηρίαν, τοὺς καταπα-
 2 τοῦντας καὶ κροαίνοντας τὰ κοσμικά. «Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ
 Σιών· κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται
 σοι δίκαιος καὶ σώζων, καὶ αὐτὸς πρῶτος καὶ ἐπιβεβηκῶς ἐπὶ ὑπο-
 ζύγιον καὶ πῶλον νέον». Οὐκ ἤρκει τὸ πῶλον εἰρηκέναι μόνον,
 ἀλλὰ καὶ τὸ νέον προσέθηκεν αὐτῷ, τὴν ἐν Χριστῷ νεολαίαν τῆς
 ἀνθρωπότητος καὶ ἀγήρω μετὰ ἀπλότητος αἰδιότητα ἐμφαίνων.
 3 Τοιούτους δὲ ἡμᾶς νέους πῶλους τοὺς νηπίους ὁ θεῖος ἡμῶν
 πωλοδάμνης ἀνατρέφει. Εἰ δὲ καὶ ὄνος εἶη ὁ νέος ἐν τῇ Γραφῇ,
 πλην ἀλλὰ πῶλος ὄνος καὶ οὗτος. «Καὶ τὸν πῶλον», φησί, «προσ-
 ἔδησεν ἀμπέλῳ», τὸν ἀπλοῦν τοῦτον καὶ νήπιον λαὸν τῷ Λόγῳ
 προσδήσας, ὃν ἄμπελον ἀλληγορεῖ· φέρει γὰρ οἶνον ἢ ἄμπελος, ὡς
 αἷμα ὁ Λόγος, ἄμφω δὲ ἀνθρώποις ποτὸν εἰς σωτηρίαν, ὁ μὲν οἶ-
 4 νος τῷ σώματι, τὸ δὲ αἷμα τῷ πνεύματι. Ὡς δὲ καὶ ἄρνας ἡμᾶς λέ-

15. Ματθ. 23,37.

16. Βλ. Ἦσ. 65,2. 65,15. Ἀποκ. 3,12.

17. Ἦσ. 65,16. 18. Ἱερ. 5,8.

τὰ πουλιά της κάτω ἀπὸ τὶς πτέρυγές της»¹⁵, ἔτσι εἴμαστε κι' ἐμεῖς νοεσοὶ τοῦ Κυρίου, ἀφοῦ ὁ Λόγος κατὰ τρόπο θαυμαστὸ καὶ μυστικὸ τὴν ἀπλότητα τῆς ψυχῆς ἐξεικονίζει ὡς παιδικὴ ἡλικία. Ἄλλοῦ λοιπὸν μᾶς ὀνομάζει παιδιὰ, ἄλλοῦ νεοσσούς, μερικὲς φορὲς νηπίους, ἄλλοῦ υἱούς, πολλὰ φορὲς τέκνα καὶ λαὸν νέο καὶ λαὸν καινούργιο. «Οἱ δοῦλοι μου», λέγει, «θὰ λάβουν καινούργιο ὄνομα»¹⁶. νέο ὄνομα λέγει τὸ καινὸ καὶ αἰδίο, τὸ ἄχραντο καὶ ἀπλὸ καὶ νήπιο καὶ ἀληθινὸ, «τὸ ὁποῖο θὰ εὐλογηθῆ ἐπάνω στὴ γῆ»¹⁷.

15,1 Χρησιμοποιώντας δὲ πάλι ἀλληγορικὴ γλῶσσα μᾶς καλεῖ πῶλους, πὺ δὲν ἔχουν ζευχθῆ σὲ κακία, πὺ δὲν ἔχουν δαμασθῆ ἀπὸ τὴν πονηρία, πὺ εἶναι ἀφελεῖς καὶ μόνο πρὸς τὸν πατέρα τους σκιρτοῦν· δὲν εἶναι «οἱ ἵπποι πὺ χρεμετίζουν πρὸς τὶς γυναῖκες τῶν γειτόνων τους, τοὺς ὑποζυγίους καὶ θηλυμανεῖς»¹⁸, ἀλλὰ οἱ ἐλεύθεροι καὶ νεογέννητοι, ὀρμητικοὶ στὴν πίστι, δρομαῖοι στὴν ἀλήθεια, ταχεῖς πρὸς τὴν σωτηρία, πὺ καταπατοῦν καὶ λακτίζουν τὰ κοσμικὰ. «Χαῖρε δυνατά, θυγατέρα τῆς Σιών, κήρυσσε, θυγατέρα τῆς Ἱερουσαλήμ! Ἴδου, ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται κοντὰ σου δίκαιος καὶ σωτήριος, εἶναι πρᾶος καὶ ἀνεβασμένος σὲ ὑποζύγιο καὶ νεαρὸ πουλάρι»¹⁹. Δὲν ἄρκοῦσε νὰ εἰπῆ ἀπλῶς πουλάρι, ἀλλὰ προσέθεσε καὶ τὸ νέον, γιὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ἐν Χριστῷ νεολαία τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὴν ἀγέρραστη αἰδιότητα μέσα στὴν ἀπλότητα. Τέτοια νεαρὰ πουλάρια ἀνατρέφει ἐμᾶς τοὺς νηπίους ὁ θεῖος πωλοδαμαστής μας. Ἄν δὲ ὁ νέος πὺ ἀναφέρεται στὴ Γραφή εἶναι ὄνος, πλὴν ὅμως καὶ αὐτὸς ὁ ὄνος πῶλος εἶναι. Λέγει, «καὶ τὸν πῶλο τὸν ἔδεσε στὸ ἀμπέλυ»²⁰, δένοντας τοῦτον τὸν ἀπλοϊκὸ καὶ νήπιο λαὸ στὸν Λόγο, τὸν ὁποῖο ἀλληγορεῖ σὰν ἄμπελο· διότι ἡ ἄμπελος φέρει οἶνον, ὅπως ὁ Λόγος αἷμα, καὶ τὰ δυὸ δὲ εἶναι στοὺς ἀνθρώπους ποτὰ γιὰ τὴν σωτηρία τους, ὁ οἶνος στὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα στὸ πνεῦμα²¹. Ὅτι δὲ μᾶς ὀνομάζει καὶ ἀρνιά, ἀσφαλῆς μάρτυς εἶ-

19. Ζαχ. 9,9. Βλ. Ματθ. 21,4 καὶ παράλληλα.

20. Βλ. Γεν. 49,11.

21. Βλ. ἐπίσης Παιδαγωγὸς 2,19,4 ἐ·

γει, ἐχέγγυος μάρτυς διὰ Ἡσαΐου τὸ Πνεῦμα· «ὡς ποιμὴν ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ συλλέξει ἄρνας», τὸ ἔτι ἀπαλώτερον τῶν προβάτων εἰς ἀφέλειαν ἄρνας ἀλληγορῶν.

16,1 Ἀμέλει καὶ ἡμεῖς τὰ κάλλιστα καὶ τελεώτατα τῶν ἐν τῷ βίῳ κτημάτων παιδικῇ προσηγορίᾳ τιμήσαντες παιδείαν καὶ παιδαγωγίαν κεκλήκαμεν. Παιδαγωγίαν δὲ ὁμολογοῦμεν εἶναι ἀγωγὴν ἀγαθὴν ἐκ παίδων πρὸς ἀρετὴν. Ἐμφαντικώτερον δ' οὖν ἡμῖν ἀποκαλύπτων ὁ Κύριος τὸ σημαινόμενον ἐκ τῆς παιδίον προσηγορίας «γενομένης ζητήσεως ἐν τοῖς ἀποστόλοις, ὅστις αὐτῶν εἶη μείζων, ἔστησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν μέσῳ παιδίων εἰπὼν· ὅς ἐάν ἐαυτὸν ταπεινώσῃ ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτος μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν». Οὐκ ἄρα κατακέχρηται τῇ τῶν παιδίων προσηγορίᾳ ὡς ἀλογίστων ἡλικία, ἧ̄ τισιν ἔδοξεν, οὐδ' ἂν εἶπη «ἦν μὴ γένησθε ὡς τὰ παιδιά ταῦτα, οὐκ εἰσελεύσεσθε εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ», 2 ἀμαθῶς ἐκδεκτέον. Οὐκ ἄρ' ἔτι κυλιόμεθα οἱ νήπιοι χαμαὶ οὐδὲ ἔρπομεν ὡς τὸ πρόσθεν ἐπὶ γῆς ὄφρων δίκην, ὄλω τῷ σώματι περὶ τὰς ἀνοήτους ἐπιθυμίας ἰλυσπώμενοι, ἀνατεινόμενοι δὲ ἄνω τῇ ἐννοίᾳ, κόσμῳ καὶ ἀμαρτίαις ἀποτεταγμένοι, ὀλίγῳ ποδὶ ἐφαπτόμενοι τῆς γῆς, ὅσον ἐν κόσμῳ εἶναι δοκεῖν, σοφίαν μεταδιώκομεν ἀγίαν· μωρία δὲ αὕτη τοῖς εἰς πανουργίαν ἠκονημένοις δοκεῖ.

17,1 Παῖδες οὖν εἰκότως οἱ Θεὸν μόνον ἐγνωκότες Πατέρα ἀφελεῖς καὶ νήπιοι καὶ ἀκέραιοι, οἱ κεράτων μονοκερώτων ἐρασταί. Τοῖς γοῦν προβεβηκόσιν ἐν τῷ Λόγῳ ταύτην ἐπεκήρυξε τὴν φωνήν, ἀφροντιστεῖν κελεύων τῶν τῆδε πραγμάτων καὶ μόνῳ προσέχειν

22. Ἡσ. 40,11.

23. Ματθ. 18,1-4. Λουκᾶ 9,46-48. Μάρκ. 9,23-37.

24. Βλ. Ματθ. 18,3.

25. Βλ. Α' Κορ. 1,18-22.

ναι τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Ἡσαΐου· «θά ποιάνη τὸ ποίμνιό του σὰν ποιμὴν καὶ μὲ τὸν βραχίονά του θὰ μαζεύσῃ τὰ ἀρνιά»²², ἀλληγορώντας πάλι τὴν ἀφέλεια μὲ τὸ ἀπαλώτερο μέρος τῶν προβάτων, τὰ ἀρνιά.

16,1 Βέβαια καὶ ἐμεῖς, τιμώντας τὰ κάλλιστα καὶ τελειότερα τῶν ἐπιτευγμάτων μας τὰ ὀνομάσαμε μὲ παδικὸ ὄνομα παιδεία καὶ παιδαγωγία. Παιδαγωγία δὲ ἀναγνωρίζομε ὅτι εἶναι ἡ ἀγαθὴ ἀγωγή ἀπὸ τὴν παιδικὴ κατάστασι στὴν ἀρετὴ. Γιὰ νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ λοιπὸν σαφέστερα ὁ Κύριος τὴν σημασία τῆς ὀνομασίας παιδί, «ὅταν ἔγινε συζήτησις μεταξὺ τῶν Ἀποστόλων περὶ τοῦ ποιός ἀπ' αὐτοὺς εἶναι μεγαλύτερος, ἔστησε ὁ Ἰησοῦς ἀνάμεσά τους ἓνα παιδί καὶ εἶπε· ὅποιος ταπεινώσει τὸν ἑαυτό του σὰν αὐτὸ τὸ παιδί, αὐτὸς εἶναι μεγαλύτερος στὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν»²³. Δὲν χρησιμοποιεῖ λοιπὸν τὴν ὀνομασία παιδιὰ μὲ τὴν σκέψι ὅτι εἶναι σὲ ἀλόγιστη ἡλικία, ὅπως νομίζουν μερικοί· κι' ὅταν λέγῃ, «ἂν δὲν γίνετε σὰν αὐτὰ τὰ παιδιὰ, δὲν θὰ εἰσέλθετε στὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν»²⁴, δὲν πρέπει νὰ τὸ ἐκλάβωμε
3 ἀμαθῶς. Δὲν εἴμαστε συνεπῶς νήπια ποὺ κυλιοῦνται κάτω καὶ δὲν ἔρπομε ὅπως πρὶν ἐπὶ τῆς γῆς σὰν φίδια, συστρεφόμενοι μὲ ὄλο τὸ σῶμα γύρω ἀπὸ τὶς ἀνόητες ἐπιθυμίες· ἀντιθέτως τείνοντας πρὸς τὰ ἐπάνω μὲ τὴν διάνοια, ἀποχωρισμένοι ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ τὶς ἀμαρτίες, ἐγγίζοντας τὴ γῆ μὲ τὴν ἄκρη τοῦ ποδιοῦ, τόσο ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι εὕρισκόμαστε στὸν κόσμον, ἐπιδιώκομε τὴν ἀγία σοφία, ἡ ὁποία φαίνεται σὰν μωρία σὲ ὄσους εἶναι ἐκπαιδευμένοι στὴν πανουργία²⁵.

17,1 Εἶναι λοιπὸν πράγματι παιδιὰ ἐκεῖνοι ποὺ γνωρίζουν μόνο τὸν Θεὸ Πατέρα, ἀφελεῖς καὶ νήπιοι καὶ ἀκέραιοι, ἐρασταὶ τῶν κεράτων τῶν μονοκεράτων²⁶. Ὁ Κύριος, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς προχωρημένους στὸν Λόγον, ἔκαμε τούτῃ τὴ διακήρυξι· παρήγγειλε νὰ ἀδιαφοροῦν γιὰ τὰ ἐδῶ πράγματα καὶ προέτρεψε

26. Ὁ μονόκερος, μονοκέρατος ἵππος, εἶναι μυθικὸ ζῷο· ἐδῶ χρησιμοποιεῖται ὡς σύμβολο τοῦ Χριστοῦ.

2 τῷ Πατρὶ παραινῶν μιμουμένους τὰ παιδιά. Διὸ κὰν τοῖς ἐχομένοις λέγει «μὴ μεριμνᾶτε περὶ τῆς αὔριον· ἀρκετὸν γὰρ τῇ ἡμέρᾳ ἢ κακία αὐτῆς». Οὕτως ἀποθεμένους τὰς τοῦ βίου φροντίδας ἐξέχεσθαι
3 μόνου τοῦ Πατρὸς παραγγέλλει. Καὶ ὁ πληρῶν τὴν ἐντολὴν ταύτην τῷ ὄντι νήπιός τε ἐστὶ καὶ παῖς Θεῷ τε καὶ τῷ κόσμῳ, τῷ μὲν ὡς πεπλανημένος, τῷ δὲ ὡς ἠγάπημένος. Εἰ δὲ «εἷς διδάσκαλος ἐν οὐρανοῖς», ὡς φησὶν ἡ Γραφή, ὁμολογουμένως οἱ ἐπὶ γῆς εἰκότως ἂν πάντες κεκλήσονται μαθηταί. Ἔχει γὰρ οὕτω τὸ ἀληθές, τὸ μὲν τέλειον εἶναι παρὰ τῷ Κυρίῳ τῷ διδάσκοντι ἀεὶ, τὸ δὲ παιδικὸν καὶ νήπιον παρ' ἡμῖν τοῖς ἀεὶ μανθάνουσιν.

18,1 Ταύτη τοι ἡ προφητεία τὸ τέλειον τῇ τοῦ ἀνδρὸς τετίμηκε προσηγορίᾳ καὶ διὰ γε τοῦ Δαβὶδ ἐπὶ μὲν τοῦ διαβόλου «ἄνδρα αἱμάτων», φησί, «βδελύσσεται Κύριος», ἄνδρα αὐτὸν ὡς τέλειον ἐν κακίᾳ καλεῖ· λέγεται δὲ καὶ ὁ Κύριος ἀνὴρ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν τέλειον ἐν δικαιοσύνῃ. Αὐτίκα γοῦν ὁ ἀπόστολος ἐπιστέλλων πρὸς Κορινθίους φησὶν· «ἡρμოსάμην γὰρ ὑμᾶς ἐνὶ ἀνδρὶ παρθένον ἀγνὴν παραστῆσαι τῷ Χριστῷ», εἴτε ὡς νηπίους καὶ ἀγίους, πλὴν ἀλλὰ
2 τῷ μόνῳ Κυρίῳ. Σαφέστατα δὲ Ἐφεσίοις γράφων ἀπεκάλυψεν τὸ ζητούμενον ὧδέ πως λέγων· «μέχρι καταστήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκλαίας, ἐν τῇ κυβεῖᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδεῖαν τῆς πλάνης, ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα»· ταῦτα λέγων «εἰς οἰκοδομὴν τοῦ

27. Ματθ. 6,34.

28. Ματθ. 23,8.

29. Ψαλμ. 5,7.

2 νὰ ἀφοσιώνωνται μόνο στὸν Πατέρα, μιμούμενοι τὰ παιδιὰ. Γι' αὐτὸ στὴ συνέχεια λέγει, «νὰ μὴ μεριμνᾶτε γιὰ τὸ αὐριο· διότι ἀρκετὴ εἶναι γιὰ κάθε ἡμέρα ἡ κακία της»²⁷. Παραγγέλλει ἔτσι ν' ἀποβάλλουν τὶς φροντίδες τοῦ κόσμου καὶ νὰ προσκολλῶνται
3 μόνο στὸν Πατέρα. Ὅποιος ἐκπληρώνει τὴν ἐντολὴ αὐτὴ εἶναι πράγματι νήπιος καὶ παιδί γιὰ τὸν Θεὸ καὶ τὸν κόσμος, γιὰ τὸν κόσμος ὡς πλανημένος, γιὰ τὸν Θεὸ ὡς ἀγαπημένος. Ἄν δέ, ὅπως λέγει ἡ Γραφή, «ἓνας διδάσκαλος στοὺς οὐρανοὺς ὑπάρχει»²⁸, εὐλόγως σύμφωνα μὲ αὐτὰ ὅλοι οἱ ἐπὶ τῆς γῆς μποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν μαθηταί. Τέτοια εἶναι πράγματι ἡ ἀλήθεια· ἡ μὲν τελειότης ὑπάρχει στὸν Κύριο ποὺ διδάσκει πάντοτε, ἐνῶ ἐμεῖς οἱ πάντοτε διδασκόμενοι ἔχομε τὴν παιδικὴ καὶ νηπιακὴ ιδιότητα.

18,1 Μ' αὐτὴ τὴν ἐννοια λοιπὸν ἡ προφητεία ἐτίμησε τὴν τελειότητα μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός· καὶ διὰ τοῦ Δαβὶδ στὴν περιπτωσι τοῦ διαβόλου λέγει, «ὁ Κύριος βδελύσσεται ἄνδρα αἰμοσταγῆ»²⁹, ἀποκαλώντας αὐτὸν ἄνδρα ὡς τέλειον στὴν κακία· λέγεται δὲ καὶ ὁ Κύριος ἄνδρας ἀπειδὴ εἶναι τέλειος ὡς πρὸς
2 τῆ δικαιοσύνη. Ὁ Ἀπόστολος πάλι, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς Κορινθίους λέγει «σᾶς ἔχω συνδέσει μ' ἓνα ἄνδρα, γιὰ νὰ σᾶς παρουσιάσω στὸν Χριστὸ σὰν ἀγνή παρθένο»³⁰, εἴτε ὡς
3 νηπίους εἴτε ὡς ἀγίους, ἀλλὰ πάντως στὸν μόνο Κύριο. Γράφοντας δὲ πρὸς τοὺς Ἐφεσίους ἀπεκάλυψε σαφέστατα τὸ ζητούμενο μὲ τοὺς ἐξῆς λόγους· «ἕως οὗ φθάσωμε ὅλοι στὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ, στὸ στάδιο τοῦ τελείου ἀνδρός, στὸ μέτρο τοῦ πληρώματος τῆς ἡλικίας τοῦ Χριστοῦ, ὥστε νὰ μὴ εἴμαστε πλέον νήπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι ἀπὸ τὸν ἄνεμο κάθε διδασκαλίας, ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἀπάτη, ἀπὸ τὴν πανουργία ποὺ μεθοδεύει τὴν πλάνη, ἀλλὰ, ἔχοντας ἀληθινὴ ἀγάπη, ν' αὐξήσωμε ἕως αὐτὸν τὰ πάντα»³¹. Τὰ λέγει αὐτὰ «γιὰ τὴν οἰκοδομὴ τοῦ σώματος τοῦ Χρι-

30. Β' Κορ. 11,2.

31. Ἐφ. 4,13-15.

σώματος Χριστοῦ», «ὅς ἐστι κεφαλὴ» καὶ ἀνὴρ ὁ μόνος ἐν δικαιο-
 4 σύνη τέλειος. Ἡμεῖς δὲ οἱ νήπιοι τοὺς παραφυσῶντας εἰς φυσίωσιν
 φυλαζάμενοι τῶν αἰρέσεων ἀνέμους καὶ μὴ καταπιστεύοντες τοῖς
 ἄλλοις ἡμῖν νομοθετοῦσι πατέρας, τελειούμεθα τότε, ὅτε ἐσμὲν
 Ἐκκλησία, τὴν κεφαλὴν τὸν Χριστὸν ἀπειληφότες.

19,1 Ἐνταῦθα ἐπιστῆσαι δίκαιον τῇ προσηγορίᾳ τοῦ νηπίου, ὅτι
 οὐκ ἐπὶ ἀφρόνων τάττεται τὸ νήπιον· νηπύτιος μὲν γὰρ οὗτος,
 νήπιος δὲ ὁ νεήπιος, ὡς ἥπιος ὁ ἀπαλόφρων, οἷον ἥπιος νεωστὶ
 2 καὶ πρᾶος τῷ τρόπῳ γενόμενος. Τοῦτό τοι σαφέστατα ὁ μακάριος
 Παῦλος ὑπεσημήνατο εἰπὼν, «δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι ὡς Χρι-
 στοῦ ἀπόστολοι ἐγενήθημεν ἥπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἂν τροφὸς
 3 θάλλη τὰ ἑαυτῆς τέκνα». Ἦπιος οὖν ὁ νήπιος καὶ ταύτη μᾶλλον
 ἀταλός, ἀπαλός καὶ ἀπλοῦς καὶ ἄδολος καὶ ἀνυπόκριτος, ἰθὺς τὴν
 γνώμην καὶ ὀρθός· τὸ δὲ ἐστὶν ἀπλότητος καὶ ἀληθείας ὑπόστασις.
 «Ἐπὶ τίνα γάρ», φησὶν, «ἐπιβλέψω ἢ ἐπὶ τὸν πρᾶον καὶ ἡσύχιον;».
 Τοιοῦτος γὰρ ὁ παρθένιος λόγος, ἀπαλός καὶ ἄπλαστος· διὸ καὶ τὴν
 παρθένον ἀταλὴν νύμφην καὶ τὸν παῖδα ἀταλάφρονα κεκλήσθαι
 4 ἔθος, ἀταλοὶ δὲ ἡμεῖς οἱ ἀπαλοὶ πρὸς πειθῶ καὶ εὐέργαστοι πρὸς
 ἀγαθωσύνην ἄχολοί τε καὶ ἀνεπίμικτοι κακοφροσύνη καὶ σκολιό-
 τητι· ἢ μὲν γὰρ γενεὰ ἢ παλαιὰ σκολιὰ καὶ σκληροκάρδιος, χορὸς
 5 δὲ νηπίων, ὁ καινὸς ἡμεῖς λαός, τρυφερὸς ὡς παῖς. Ἐπὶ δὲ «ταῖς
 καρδίαις τῶν ἀκάκων» ἐν τῇ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῇ χαίρειν ὁ
 ἀπόστολος ὁμολογεῖ, καὶ δῆ ὄρον τινὰ νηπίων, ὡς εἰπεῖν, ἀποδί-
 δωσιν εἰπὼν· «θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀκε-
 ραίους δὲ εἰς τὸ κακόν».

32. Ἐφ. 4,12 καὶ 15. 33. Ἔχει ἐδῶ ὑπ' ὄψι κυρίως τοὺς Γνωστικούς.

34. Ἐφ. 1,22. 5,23. Κολ. 1,18.

35. Ἡ λέξις νηπύτιος εἶναι ὑποκοριστικὸν τῆς νήπιος, ἀλλὰ σημαίνει καὶ παιδα-

στοῦ», «ὁ ὁποῖος εἶναι κεφαλὴ»³² καὶ ὁ ὁ μόνος τέλειος ἄνδρας
 4 ὡς πρὸς τὴ δικαιοσύνη. Ἐμεῖς δὲ οἱ νήπιοι, προφυλαγμένοι ἀπὸ
 τοὺς ἀνέμους τῶν αἰρέσεων ποὺ παρασύρουν σὲ ἀλαζονεία, καὶ
 μὴ ἐμπιστευόμενοι ἐκείνους ποὺ ὀρίζουν γιὰ μᾶς ἄλλους πατέ-
 ρες³³, τότε φθάνομε στὴν τελειότητα, ὅταν εἴμαστε Ἐκκλησία
 ποὺ ἔχομε ἀποκτήσει τὴν κεφαλὴ, τὸν Χριστό³⁴.

19,1 Ἐδῶ εἶναι σωστὸ νὰ ἐπιστήσωμε τὴν προσοχὴ στὴν λέξι
 νήπιο καὶ νὰ εἰποῦμε ὅτι τὸ ὄνομα νήπιον δὲν χρησιμοποιεῖται
 ἐπὶ ἀφρόνων· ὁ ἄφρων λέγεται νηπύτιος³⁵, ἐνῶ νήπιος εἶναι ὁ
 νήπιος, ὡς ἀπαλόφρων ἥπιος, ποὺ ἔγινε πρόσφατα ἥπιος καὶ
 2 πρᾶος κατὰ τὸν τρόπο. Τοῦτο ὑπεσήμανε καὶ ὁ μακάριος Παῦ-
 λος λέγοντας, «ἐνῶ μπορούσαμε ὡς ἀπόστολοι Χριστοῦ νὰ σᾶς
 ἐπιβαρύνωμε, ἐγίναμε ἀνάμεσά σας ἥπιοι σὰν τροφὸς ποὺ περι-
 3 θάλπει τὰ τέκνα της»³⁶. Ἦπιος λοιπὸν εἶναι ὁ νήπιος, καὶ γι'
 αὐτὸ περισσότερο τρυφερός, ἀπαλὸς καὶ ἀπλός, περισσότερο
 ἄδολος καὶ ἀνυπόκριτος, εὐθύς στὴ γνώμη καὶ σωστός· αὐτὴ εἶ-
 ναι ἡ ὑπόστασις τῆς ἀπλότητος καὶ ἀληθείας. Λέγει, «σὲ ποιὸν
 θὰ ρίψω τὰ βλέμματά μου παρὰ πρὸς τὸν πρᾶο καὶ ἡσυχον;»³⁷.
 Τέτοιος εἶναι πράγματι ὁ παρθενικὸς λόγος· ἀπαλὸς καὶ ἄπλα-
 στος· γι' αὐτὸ καὶ κατὰ συνήθεια ἡ παρθένος ὀνομάζεται τρυφε-
 4 ρὴ νύφη καὶ τὸ παιδί λέγεται τρυφεροῦδι. Εἴμαστε δὲ ἐμεῖς τρυ-
 φεροὶ καὶ ἀπαλοὶ πρὸς τὴν πειθὴ καὶ εὐκολοκατέργαστοι πρὸς
 τὴν ἀγαθωσύνη, ἀόργητοι καὶ ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ τὴν κακοή-
 θεια καὶ τὴν διαστροφή. Πράγματι ἡ παλαιὰ γενεὰ ἦταν διε-
 στραμμένη καὶ σκληρόκαρδη, ἐνῶ ἐμεῖς ὁ χορὸς τῶν νηπίων, ὁ
 5 νέος λαός, εἴμαστε τρυφεροὶ σὰν παιδιά. Ὁ δὲ ἀπόστολος στὴν
 Πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴ ὁμολογεῖ ὅτι χαίρεται «γιὰ τὶς καρ-
 διὲς τῶν ἀκάκων», καὶ μάλιστα δίδει ἓνα ὀρισμὸ, θὰ ἐλέγαμε,
 τῶν νηπίων· «θέλω δὲ νὰ εἴσθε σοφοὶ στὸ ἀγαθὸ καὶ ἀκέραιοι
 στὸ κακό»³⁸.

ριώδης, μωρός. Ὁ Κλήμης διακρίνει τὶς λέξεις νηπύτιος καὶ νήπιος (νέος ἥπιος).
 Πρόκειται περὶ παρετυμολογίας.

36. Α' Θεσσ. 2,7. Ἡ λέξις ἥπιοι πρέπει νὰ ἐκκληφθῇ μὲ τὴ ἔννοια στοργικοί.

37. Ἦσ. 66,2. 38. Ρωμ. 16,19.

20,1 Καὶ γὰρ οὐδὲ ἔστιν τὸ ὄνομα τοῦ νηπίου κατὰ στέρησιν ἡμῖν
 νοούμενον, ἐπὶ τὸ νη στερητικὸν γραμματικῶν νομοθετοῦσιν παῖ-
 δες. Εἰ γὰρ ἄφρονας ἡμᾶς οἱ τῆς νηπιότητος κατατρέχοντες καλοῦ-
 σιν, ὁρᾶτε πῶς βλασφημοῦσιν ἐπὶ τὸν Κύριον τοὺς εἰς Θεὸν κατα-
 2 πεφευγότας ἄφρονας ὑπολαμβάνοντες· εἰ δέ, ὅπερ καὶ μᾶλλον ἔξα-
 κουστέον, τοὺς νηπίους καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τῶν ἀπλῶν ἐκδέξονται, χαί-
 ρωμεν τῇ προσηγορίᾳ· νήπια γὰρ αἱ νέαι φρένες εἰσὶν, ἐν παλαιᾷ
 τῇ ἀφροσύνῃ αἱ νεωστὶ συνεταί, αἱ κατὰ τὴ διαθήκην τὴν καινὴν
 ἀνατείλασαι. Ἐναγχος γοῦν ἔγνωσται ὁ Θεὸς κατα τὴν Χριστοῦ
 παρουσίαν. «Θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἔγνω, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς καὶ ᾧ ἂν ὁ Υἱὸς
 3 ἀποκαλύψῃ». Νέοι τοίνυν ὁ λαὸς ὁ καινὸς πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ
 πρεσβυτέρου λαοῦ, τὰ νέα μαθόντες ἀγαθὰ. Καὶ ἔστιν ἡμῖν τὸ οὐ-
 θαρ τῆς ἡλικίας ἢ ἀγήρωσ αὕτη νεότης, ἐν ἧ πρὸς νόησιν αἰεὶ ἀκμά-
 ζομεν, αἰεὶ νέοι καὶ αἰεὶ ἡπιοὶ καὶ αἰεὶ καινοί· χρὴ γὰρ εἶναι καινοῦς
 4 τοὺς λόγου καινοῦ μετειληφότας. Τὸ δὲ αἰδιότητος μετειληφὸς ἔξο-
 μοιοῦσθαι φιλεῖ τῷ ἀφθάρτῳ, ὡς εἶναι ἡμῖν τῆς παιδικῆς ἡλικίας
 τὴν προσηγορίαν ἕαρ παντὸς τοῦ ζῆν διὰ τὸ ἀγήρω εἶναι τὴν ἐν
 ἡμῖν ἀλήθειαν καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἀνακεχυμένον ἡμῶν τὸν τρόπον.

21,1 Σοφία δὲ αἰεθαλής, αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχουσα καὶ
 οὐποτε μεταβάλλουσα. «Τὰ παιδιά», φησὶν, «αὐτῶν ἐπ' ὤμων ἀρ-
 θήσονται καὶ ἐπὶ γονάτων παρακληθήσονται· ὡς εἴ τινα μήτηρ πα-
 ρακαλέσει, οὕτω κἀγὼ ὑμᾶς παρακαλέσω». Ἡ μήτηρ προσάγεται
 2 τὰ παιδιά καὶ ἡμεῖς ζητοῦμεν τὴν μητέρα, τὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ μὲν
 τοίνυν ἀσθενὲς καὶ ἀπαλὸν ἅπαν, ἅτε δι' ἀσθένειαν βοηθείας δεό-
 μενον, κεχαρισμένον τέ ἐστι καὶ ἡδὺ καὶ τερπνόν, τοῦ Θεοῦ μὴ πε-
 ρισταμένου τῷ τηλικῶδε τὴν βοήθειαν· ὡς γὰρ οἱ πατέρες καὶ αἱ

- 20,1 Για ἐμᾶς βέβαια τὸ ὄνομα τοῦ νηπίου δὲν ἔχει στερητικὴ ἔννοια, ἔστω κι' ἂν οἱ μαθηταὶ τῶν γραμματικῶν ἀποδίδουν στὸ νη- ἀρνητικὴ σημασία. Ἐάν ὅσοι κατατρέχουν τὴν νηπιότητα μᾶς ἀποκαλοῦν ἄφρονες, βλέπετε πῶς βλασφημοῦν τὸν Κύριο, ἀφοῦ ἐκλαμβάνουν ὡς ἄφρονες τοὺς καταφεύγοντας στὸν Θεό.
- 2 Ἐάν πάλι, κάτι ποὺ πρέπει νὰ τὸ προσέξουμε περισσότερο, κι' αὐτοὶ ἀποδίδουν τὸ ὄνομα τῶν νηπίων στοὺς ἀπλοϊκοὺς, χαίρομε γιὰ τὸν χαρακτηρισμό· διότι οἱ νέες φρένες εἶναι νήπιες, αὐτὲς ποὺ ἀνάμεσα στὴν παλαιὰ ἀφροσύνη ἐγιναν τώρα συνετές, αὐτὲς ποὺ ἀνέτειλαν κατὰ τὴν Καινὴ Διαθήκη. Προσφάτως λοιπὸν κατὰ τὴν παρουσία τοῦ Χριστοῦ ἔχει γνωσθῆ ὁ Θεός· «διότι κανένας δὲν ἐγνώρισε τὸν Θεό, παρὰ μόνο ὁ Υἱὸς καὶ αὐτὸς
- 3 στὸν ὁποῖο θὰ τὸν ἀποκαλύψῃ ὁ Υἱός»³⁹. Νέοι λοιπὸν εἶναι ὁ καινὸς λαὸς πρὸς ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸν πρεσβύτερο λαὸ, ἀφοῦ ἔμαθαν τὰ νέα ἀγαθὰ. Κι' εἶναι γιὰ μᾶς ὠριμότης τῆς ἡλικίας αὐτῆ ἢ ἀγέραστη νεότης, στὴν ὁποία εἴμαστε πάντοτε ἀκμαῖοι πρὸς τὴν νόησι, πάντοτε νέοι καὶ πάντοτε ἡπιοὶ καὶ πάντοτε καινοί· διότι ὅσοι μετέλαβαν καινὸ Λόγο πρέπει νὰ εἶναι και-
- 4 νοί. Ὅ,τι μετέλαβε ἀιδιότητα ἀγαπᾶ νὰ ἐξομοιώνεται μὲ τὸ ἄφθαρτο, ὥστε ἡ ὀνομασία τῆς παιδικῆς ἡλικίας νὰ εἶναι γιὰ μᾶς ἕαρ ὅλης τῆς ζωῆς μας, διότι ἡ ἀλήθεια ποὺ ὑπάρχει μέσα μας εἶναι ἀγέραστη καὶ ὁ τρόπος μας εἶναι διαποτισμένος ἀπὸ τὴν ἀλήθεια.
- 21,1 Ἡ δὲ σοφία εἶναι ἀειθαλής, διατηρεῖται πάντοτε κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως καὶ δὲν μεταβάλλεται ποτέ. Λέγει, «τὰ παιδιὰ τους θὰ ἀνεβοῦν στοὺς ὤμους τους καὶ θὰ ψυχαγωγηθοῦν ἐπάνω στὰ γόνατα· ὅπως παρηγορεῖ ἡ μητέρα, ἔτσι κι' ἐγὼ θὰ παρηγορήσω ἐσᾶς»⁴⁰. Ἡ μητέρα ἀγκαλιάζει τὰ παιδιὰ κι' ἐμεῖς
- 2 ζητοῦμε τὴν μητέρα, τὴν Ἐκκλησία. Ὅ,τι εἶναι ἀσθενικὸ καὶ ἀπαλό, ἐπειδὴ ἀπὸ ἀσθένεια χρειάζεται βοήθεια, εἶναι χαριτωμένο καὶ γλυκὺ καὶ τερπνὸ, διότι ὁ Θεὸς δὲν ἀποφεύγει τὴν βοήθεια σὲ τέτοιον ἄνθρωπο. Πράγματι, ὅπως οἱ πατέρες καὶ οἱ

40. Ἦσ. 66,12 ἐ.

μητέρες ἡδὶον ὀρώσιν τῶν μὲν ἵππων τοὺς πώλους, τῶν δὲ βοῶν τὰ μικρὰ μοσχάρια καὶ λέοντος σκύμνον καὶ ἐλάφου νεβρὸν καὶ ἀνθρώπου παιδίον, οὕτω καὶ τῶν ὄλων ὁ Πατὴρ τοὺς εἰς αὐτὸν καταπεφευγότας προσίεται καὶ ἀναγεννήσας Πνεύματι εἰς υἰοθεσίαν ἡπίους οἶδε καὶ φιλεῖ τούτους μόνους καὶ βοηθεῖ καὶ ὑπερμαχεῖ καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζει παιδίον.

3 Ἐγὼ καὶ τὸν Ἰσαὰκ εἰς παῖδα ἀναφέρω· 'γέλως' ἐρμηνεύεται ὁ Ἰσαὰκ. Τοῦτον ἐώρακεν παίζοντα μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ βοηθοῦ, τῆς Ρεβέκκας, ὁ περίεργος Βασιλεύς. Βασιλεύς μοι δοκεῖ, Ἀβιμέλεχ ὄνομα αὐτῷ, σοφία τις εἶναι ὑπερκόσμιος, κατασκοποῦσα τῆς
4 παιδιᾶς τὸ μυστήριον· Ρεβέκκαν δὲ ἐρμηνεύουσιν 'ὑπομονήν'. Ὡς τῆς φρονίμου παιδιᾶς, γέλως δι' ὑπομονῆς βοηθούμενος καὶ ἔφορος ὁ βασιλεύς. Ἀγαλλιᾶται τὸ πνεῦμα τῶν ἐν Χριστῷ παιδίων ἐν ὑπομονῇ πολιτευομένων· καὶ αὕτη ἡ θεία παιδιᾶ.

22,1 Τοιαύτην τινὰ παίζειν παιδιὰν τὸν ἑαυτοῦ Δία Ἡράκλειτος λέγει. Τί γὰρ ἄλλο εὐπρεπὲς ἔργον σοφῷ καὶ τελείῳ ἢ παίζειν καὶ συνευφραίνεσθαι τῇ τῶν καλῶν ὑπομονῇ καὶ τῇ διοικήσει τῶν κα-
2 λῶν, συμπανηγυρίζοντα τῷ Θεῷ; Ἔστι καὶ ἄλλως ὑπολαβεῖν τὸ ὑπὸ τῆς προφητείας μνησόμενον, χαίροντας ἡμᾶς καὶ γελῶντας ἐπὶ σωτηρίᾳ ὡς τὸν Ἰσαὰκ. Ἐγέλα δὲ κάκεινος τοῦ θανάτου λελυμένος, παίζων καὶ ἀγαλλιώμενος σὺν τῇ νύμφῃ τῇ εἰς σωτηρίαν ἡμῶν βοηθῷ, τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἣ ὑπομονὴ ὄνομα πάγιον τέθειται, ἥτοι ἐπεὶ μόνῃ αὕτη εἰς τοὺς αἰῶνας μένει χαίρουσα ἀεὶ ἢ ἐξ ὑπομονῆς τῶν πιστευόντων συνέστηκεν, οἳ ἔσμεν μέλη Χριστοῦ· καὶ ἡ τῶν εἰς τέλος ὑπομεινάντων μαρτυρία καὶ ἡ ἐπὶ τούτοις εὐχαριστία,

41. Ὁ Ἀβιμέλεχ, Γέν. 26,8.

42. ΦΙΛΩΝΟΣ, Περὶ φυτουργίας 169.

43. Ἀπόσπασμα 52, Diels. Ἀργότερα στὸν στίχο τοῦτο τὸ ὄνομα Ζεὺς ἀντικαταστάθηκε μὲ τὸ ὄνομα Αἰών, ὅπως διαπιστώνει στὸ Κατὰ πασῶν τῶν Αἰρέσεων Ἐλεγχος τοῦ Ἰπολύτου.

μητέρες βλέπουν στοργικώτερα τὰ μικρά, τῶν ἵππων τὰ πουλάρια, τῶν βοδιῶν τὰ μοσχάρια, τοῦ λέοντος τὸ λεονταράκι, τῆς ἐλάφου τὸ ἐλαφάκι καὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸ παιδί, ἔτσι καὶ ὁ πατέρας τῶν ὄλων καλοδέχεται ἐκείνους ποὺ καταφεύγουν σ' αὐτὸν καί, ἀφοῦ τοὺς ἀναγεννήσῃ κατὰ τὸ πνεῦμα, τοὺς θεωρεῖ ἡπίους καὶ μόνο αὐτοὺς ἀγαπᾷ καὶ βοηθεῖ καὶ ὑπερασπίζεται, καὶ γι' αὐτὸ τοὺς ὀνομάζει παιδιά.

- 3 Ἐγὼ θεωρῶ παιδί καὶ τὸν Ἰσαάκ. Τὸ ὄνομα Ἰσαάκ σημαίνει γέλοιο. Αὐτὸν τὸν εἶδε ὁ περίεργος βασιλεὺς⁴¹ νὰ χαριεντίζῃ μαζί με τὴν γυναῖκα καὶ βοηθὸ του, τὴν Ρεβέκκα. Νομίζω ὅτι ὁ βασιλεὺς, ποὺ ὀνομάζεται Ἀβιμέλεχ, συμβολίζει μιὰ ὑπερκόσμια σοφία, ποὺ παρατηρεῖ τὸ μυστήριο τοῦ παιγνιδιοῦ. Τὸ
- 4 ὄνομα Ρεβέκκα σημαίνει ὑπομονή. Τί φρόνιμο παιγνίδι! τὸ γέλοιο βοηθεῖται ἀπὸ τὴν ὑπομονή καὶ ἔφορος εἶναι ὁ βασιλεὺς⁴². Νοιώθει ἀγαλλίαση τὸ πνεῦμα τῶν ἐν Χριστῶ παιδιῶν ποὺ πολυτεῦνται με ὑπιομονή· κι' αὐτὸ εἶναι τὸ θεῖο παιγνίδι.

- 22,1 Τέτοιο παιγνίδι λέγει ὁ Ἡράκλειτος ὅτι ἔπαιζε ὁ Ζεὺς του⁴³. Διότι ποιά ἄλλη ἀπασχόλησις εὐπρεπῆς ὑπάρχει γιὰ τὸν σοφὸ καὶ τέλειο παρὰ νὰ παίξῃ καὶ νὰ συνευφραίνεται με τὴν ὑπομονή τῶν καλῶν καὶ τὴν διαχείρισι τῶν καλῶν, πανηγυρίζοντας μαζί με τὸν Θεό; Εἶναι δυνατὸ νὰ ἐκληφθῇ καὶ ἀλλιῶς τὸ μήνυμα τῆς προφητείας· ὅτι ἐμεῖς χαιρόμαστε καὶ γελοῦμε γιὰ τὴν σωτηρία, ὅπως ὁ Ἰσαάκ. Ἐγελοῦσε δὲ ἐκεῖνος, διότι εἶχε λυτρωθῇ ἀπὸ τὸν θάνατο, παίζοντας καὶ ἀγαλλιῶμενος μαζί με τὴν νύμφη, τὴν βοηθὸ στὴ σωτηρία μας⁴⁴, τὴν Ἐκκλησία. Ἡ Ἐκκλησία φέρει παγίως τὸ ὄνομα ὑπομονή, εἴτε διότι μόνο αὐτὴ παραμένει χαροῦμενη στοὺς αἰῶνες πάντοτε εἴτε διότι συστήθηκε ἀπὸ τὴν ὑπομονή τῶν πιστῶν, ποὺ εἴμαστε μέλη τοῦ Χριστοῦ⁴⁵· ἡ μαρτυρία αὐτῶν ποὺ ὑπέμειναν ἕως τὸ τέλος⁴⁶ καὶ ἡ γι' αὐτοὺς ἀπευθυνομένη εὐχαριστία, αὐτὴ εἶναι ἡ

44. Ἰω. 3,29. Ἀποκ. 21,2· 9. 22,17.

45. Α' Κορ. 6,15. Ἐφ. 5,30.

46. Ματθ. 10,22 καὶ παράλληλα.

αὕτη ἐστὶν ἡ μυστικὴ παιδιὰ καὶ ἡ σὺν τῇ σεμνῇ θυμηδίᾳ βοηθοῦσα
 3 σωτηρία. Ὁ γοῦν βασιλεὺς ὁ Χριστὸς ἄνωθεν ἡμῶν ἐπισκοπεῖ τὸν
 γέλωτα καὶ «διακύψας τῆς θυρίδος», ὡς φησὶν ἡ Γραφή, τὴν εὐχα-
 ριστίαν καὶ τὴν εὐλογίαν ἀγαλλίασίν τε καὶ εὐφροσύνην, ἔτι τε ὑπο-
 μονὴν συνεργοῦσαν, καὶ τὴν τούτων συμπλοκὴν, τὴν Ἐκκλησίαν,
 ἐποπτεύει τὴν ἑαυτοῦ, μόνον ἐπιδεικνὺς τὸ πρόσωπον τὸ αὐτοῦ τὸ
 λειπὸν τῇ Ἐκκλησίᾳ, βασιλείῳ τελειομένη κεφαλῇ.

23,1 Καὶ ποῦ ἄρα ἦν ἡ θυρίς, δι' ἧς ὁ Κύριος ἐδείκνυτο; Ἡ σὰρξ,
 δι' ἧς πεφανέρωται. Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰσαάκ, καὶ γὰρ ἔστιν ἐτέρων ἐκλα-
 βεῖν, τύπος ἐστὶ τοῦ Κυρίου, παῖς μὲν ὡς υἱός, καὶ γὰρ υἱὸς ἦν
 Ἀβραὰμ ὡς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἱερεῖον δὲ ὡς ὁ Κύριος. Ἀλλ' οὐ
 κεκάρπωται ὡς ὁ Κύριος, μόνον ἐβάστασε τὰ ξύλα τῆς ἱερουργίας
 2 ὁ Ἰσαάκ, ὡς ὁ Κύριος τὸ ξύλον. Ἐγέλα δὲ μυστικῶς, ἐμπλήσαι
 ἡμᾶς προφητεύων χαρᾶς τὸν Κύριον τοὺς αἵματι Κυρίου ἐκ φθορᾶς
 λελυτρωμένους. Οὐκ ἔπαθεν δέ, οὐ μόνον εἰκότως ἄρα τὰ πρωτεῖα
 τοῦ πάθους παραχωρῶν τῷ Λόγῳ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Κυρίου τὴν θειό-
 τητα αἰνίττεται μὴ σφαγεῖς· ἀνέστη γὰρ μετὰ τὴν κηδεῖαν ὁ Ἰησοῦς
 μὴ παθῶν, καθάπερ ἱερουργίας ἀφειμένος ὁ Ἰσαάκ.

24,1 Μέγιστον δὲ εἰς συνηγορίαν καὶ ἄλλο παραθήσομαι τοῦ προ-
 κειμένου. Τὸν Κύριον αὐτὸν ὀνομάζει παιδίον, τοῦτο διὰ Ἡσαΐου
 θεσπίζον, τὸ Πνεῦμα· «ἰδοὺ παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, Υἱὸς καὶ ἐδόθη
 ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ
 2 Ἐγγελοῦ Μεγάλου βουλῆς ἀγγελος». Τί οὖν τὸ παιδίον τὸ νήπιον, οὗ κατ'
 εἰκόνα ἡμεῖς οἱ νήπιοι; Διὰ τοῦ αὐτοῦ προφήτου διηγεῖται τὸ μέγε-
 θος αὐτοῦ· «θαυμαστὸς σύμβουλος, Θεὸς δυνάστης, Πατὴρ αἰώ-

47. Γεν. 26,8.

48. Βλ. Ἐφ. 1,22. 5,23. Κολ. 1,18

49. Βλ. Ἰω. 19,17.

μυστική παιδιά και ή σωτηρία πού βοηθεῖ τήν εὐγενῆ θυμηδία.
 3 Ὁ βασιλεὺς λοιπόν, ὁ Χριστός, ἐφορᾷ ἀπὸ ἐπάνω τὸν γέλωτά μας, καὶ «σκύβοντας ἀπὸ τὸ παράθυρο»⁴⁷, ὅπως λέγει ἡ Γραφή, ἐποπτεύει τὴν εὐχαριστία καὶ τὴν εὐλογία, τὴν ἀγαλλίασι καὶ εὐφροσύνη, ἀκόμη καὶ τὴν συνεργὸ ὑπομονή, καὶ ἐποπτεύει τὸν συνδυασμὸ ὄλων αὐτῶν τῶν παραγόντων, τὴν Ἐκκλησία του, δείχνοντας μόνο τὸ πρόσωπό του πού λείπει ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, πού ὀλοκληρῶνεται μὲ βασιλικὴ κεφαλὴ⁴⁸.

23,1 Ποῦ ἄρα γε ἦταν τὸ παράθυρο, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐδεικνυόταν ὁ Κύριος; Ἡ σάρκα, διὰ τῆς ὁποίας ἐφανερώθηκε. Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰσαάκ, γιὰ νὰ ἐκλάβωμε τὴν προφητεία μὲ ἄλλον τρόπο, εἶναι τύπος τοῦ Κυρίου, παιδί μὲν ὡς υἱός, διότι ἦταν υἱὸς τοῦ Ἀβραὰμ ὅπως ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, σφάγιο δὲ ὅπως ὁ Κύριος. Ἀλλὰ δὲν προσφέρθηκε θυσία ὅπως ὁ Κύριος, μόνο ἐβάστασε
 2 τὰ ξύλα τῆς ἱερουργίας ὁ Ἰσαάκ, ὅπως ὁ Κύριος τὸ ξύλο⁴⁹. Ἐγελοῦσε δὲ μυστικῶς, προφητεύοντας ὅτι ὁ Κύριος θὰ γεμίση χαρὰ ἐμᾶς πού μὲ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου ἐλυτρωθήκαμε ἀπὸ τὴν φθορά⁵⁰. Δὲν ἔπαθε δὲ ὁ Ἰσαάκ, ὄχι μόνο διότι εὐλόγως παραχωροῦσε στὸν Λόγο τὰ πρωτεῖα τοῦ πάθους, ἀλλὰ καὶ διότι μὲ τὸ νὰ μὴ σφαγῆ ὑπαινισσόταν τὴν θεότητα τοῦ Κυρίου· διότι μετὰ τὴν κηδεῖα ὁ Ἰησοῦς ἀναστήθηκε χωρὶς νὰ φθαρῆ⁵¹, ὅπως ὁ Ἰσαάκ πού ἀπαλλάχθηκε ἀπὸ τὴν θυσία.

24,1 Πρὸς ὑποστήριξι τῆς ἀπόψεώς μου αὐτῆς θὰ παραθέσω καὶ ἄλλο κείμενο μεγαλύτερης σπουδαιότητος. Τὸ πνεῦμα, προφητεύοντας διὰ τοῦ Ἡσαΐου, ὀνομάζει παιδί τὸν ἴδιο τὸν Κύριο· «ἰδού, ἓνα παιδί ἐγεννήθηκε γιὰ μᾶς, ἓνας υἱὸς πού μᾶς ἐδόθηκε· ἡ ἐξουσία στηρίζεται στοὺς ὤμους του κι' ἐπῆρε τὸ ὄνομα
 2 'μεγάλης βουλής ἄγγελος'»⁵². Ποιὸ λοιπόν εἶναι τὸ παιδί τὸ νήπιο, κατ' εἰκόνα τοῦ ὁποῖου εἴμαστε ἐμεῖς οἱ νήπιοι; Διηγεῖται τὸ μέγεθος αὐτοῦ διὰ μέσου τοῦ προφήτου του· «θαυμαστός

50. Βλ. Β' Κορ. 19,4.

51. Βλ. Πράξ. 2,27, «οὐκ εἶδε διαφθοράν».

52. Ἡσ. 9,5.

νιος, ἀρχων εἰρήνης τῷ πληθύνειν τὴν παιδείαν· καὶ τῆς εἰρήνης
 3 αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας». Ὡ τοῦ μεγάλου Θεοῦ, ὦ τοῦ τελείου παι-
 δίου· Υἱὸς ἐν Πατρὶ, καὶ Πατὴρ ἐν Υἱῷ· καὶ πῶς οὐ τέλειος ἡ παι-
 δεία τοῦ παιδίου ἐκείνου, ἢ ἐπὶ πάντας διήκει τοὺς παῖδας ἡμᾶς
 παιδαγωγούσα τοὺς νηπίους αὐτοῦ; Οὗτος εἰς ἡμᾶς ἐξεπέτασε τὰς
 4 χεῖρας τὰς ἐναργῶς πεπιστευμένας. Τούτῳ προσμαρτυρεῖ τῷ παι-
 δίῳ καὶ Ἰωάννης «ὁ μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν προφήτης»·
 «Ἴδου ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ». Ἐπεὶ γὰρ ἄρνας ὀνομάζει ἡ Γραφή τοὺς
 παῖδας τοὺς νηπίους, τὸν Θεὸν τὸν Λόγον τὸν δι' ἡμᾶς ἄνθρωπον
 γενόμενον, κατὰ πάντα ἡμῖν ἀπεικάζεσθαι βουλόμενον, ἀμνὸν κέ-
 κληκε τοῦ Θεοῦ, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν νήπιον τοῦ Πατρὸς.

ΣΤ'

**Πρὸς τοὺς ὑπολαμβάνοντας τὴν τῶν παιδίων καὶ νηπίων
 προσηγορίαν τὴν τῶν πρώτων μαθημάτων αἰνίττεσθαι
 διδαχῆν.**

25,1 Ἐξεστι δὲ ἡμῖν ἐκ περιουσίας πρὸς τοὺς φιλεγκλήμονας ἐπα-
 ποδύσασθαι· οὐ γὰρ παῖδες ἡμεῖς καὶ νήπιοι πρὸς τὸ παιδαριῶδες
 καὶ εὐκαταφρόνητον τῆς μαθήσεως προσηγορεύμεθα, καθὼς οἱ εἰς
 γυνῶσιν πεφυσιωμένοι διαβεβλήκασιν. Ἀναγεννηθέντες γοῦν, εὐθέ-
 ως τὸ τέλειον ἀπειλήφαμεν, οὗ ἔνεκεν ἐσπεύδομεν. Ἐφωτίσθημεν
 γάρ· τὸ δὲ ἔστιν ἐπιγνῶναι τὸν Θεόν. Οὐκ οὖν ἀτελής ὁ ἐγνωκὼς τὸ

53. Ἦσ. 65,2. Ρωμ. 10,21.

54. Βλ. Λουκᾶ 7,28.

55. Ἰω. 1,29. 1,36.

56. Βλ. Ἐβρ. 2,17. 4,15.

1. Οἱ Γνωστικοὶ ποὺ κατηγοροῦσαν τοὺς Ὀρθοδόξους Χριστιανοὺς ὡς νηπιώδεις θρησκευτικῶς, διότι δὲν ἐπίστευαν στίς γνωστικὲς φαντασιώσεις.

σύμβουλος, Θεός δυνάστης, Πατήρ αιώνιος, ἄρχων εἰρήνης με-
 τὴν αὔξησι τῆς παιδαγωγίας του· καὶ ἡ εἰρήνη του δὲν ἔχει πέ-
 3 ρας». Ὡ, τί μεγάλος Θεός, τί τέλειο παιδί. Ὁ Υἱὸς εἶναι μέσα
 στὸν Πατέρα καὶ ὁ Πατήρ μέσα στὸν Υἱό. Πῶς νὰ μὴ εἶναι τέ-
 λεια ἡ παιδαγωγία ἐκείνου τοῦ παιδιοῦ, ἡ ὁποία προσφέρεται
 σὲ ὅλα τὰ παιδιά, παιδαγωγώντας τὰ νήπιά του; Αὐτὸς ἄπλωσε
 σ' ἐμᾶς τὰ χέρια του⁵³, στὰ ὁποῖα εἴμαστε πλήρως ἐμπιστευμέ-
 4 νοι. Αὐτὸ τὸ παιδί μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἰωάννης, «ὁ μεγαλύτερος
 προφήτης ἀνάμεσα στὰ γεννήματα τῶν γυναικῶν»⁵⁴, μετὸν
 λόγο του, «ίδου ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ»⁵⁵. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ Γραφή
 ὀνομάζει ἀρνιὰ τὰ παιδιά τὰ νήπια, τὸν Θεὸ Λόγο ποὺ ἔγινε
 γιὰ μᾶς ἄνθρωπος θέλοντας νὰ γίνῃ ὁμοίας μ' ἐμᾶς κατὰ πάν-
 τα⁵⁶, τὸν ὠνόμασε ἀμνὸ τοῦ Θεοῦ, τὸν Υἱὸ τοῦ Θεοῦ, τὸν νήπιο
 τοῦ Πατρός.

6

**Πρὸς ἐκείνους ποὺ πιστεύουν ὅτι τὰ ὀνόματα παιδιά
 καὶ νήπια ὑπαινίσσονται τὴν διδασχὴ τῶν πρώτων
 μαθημάτων**

25,1 Μποροῦμε μετὲν μεγαλῦτερη εὐχέρεια νὰ ἀποδυθοῦμε τώρα
 στὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν φιλοκατηγόρων. Διότι ἐμεῖς δὲν ἔ-
 χομε ὀνομασθῆ παιδιά καὶ νήπια ἀπὸ τὴν παιδαριώδη καὶ ἀσή-
 μαντη μάθησί μας, ὅπως μᾶς κατηγοροῦν οἱ φουσκωμένοι ἀπὸ
 γνῶσι¹, ἀλλὰ ἀπεκτήσαμε τὸ τέλειο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐσπεύδαμε
 ἀμέσως μόλις ἀναγεννηθήκαμε². Διότι ἐφωτισθήκαμε³, κι' αὐτὸ
 σημαίνει ὅτι ἐγνώρισαμε τὸν Θεό⁴. Ὅποιος λοιπὸν ἐγνώρισε
 τὸ τέλειο δὲν εἶναι ἀτελής. Καὶ μὴ μετὲν κατηγορήσετε ποὺ ὁμο-

2. Γέννησις ἀνωθεν, γέννησις ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, ἀναγεννασθαι, εἶναι ἐκφράσεις τῆς Κ. Διαθήκης γιὰ νὰ δηλωθῇ ὁ καρπὸς τῆς ἀνανεώσεως διὰ τοῦ βαπτίσματος.

3. Φῶτισμα, ἐορτὴ Φῶτων· εἶναι ὄροι σχετικοὶ μετὸν βάπτισμα.

4. Ἐπίγνωσις Θεοῦ εἶναι ἀγαθὸ ἀνώτερο ἀπὸ τὴν γνῶσι Θεοῦ, διότι ἐπιτυγ-
 χάνεται μετὲν βοήθεια τῆς θείας χάριτος. Ἰω. 17,3.

τέλειον. Καί μου μὴ λάβησθε ὁμολογοῦντος ἐγνωκέναι τὸν Θεόν.
 Ὡδέ πως γὰρ ἔδοξεν εἰπεῖν τῷ Λόγῳ· ὁ δὲ ἐλεύθερος.

2 Αὐτίκα γοῦν βαπτισομένῳ τῷ Κυρίῳ ἀπ' οὐρανῶν ἐπήχησε
 φωνὴ μάρτυς ἡγαπημένου «Υἱός μου εἶ σὺ ἀγαπητός, ἐγὼ σήμερον
 γεγέννηκά σε». Πυθώμεθα οὖν τῶν σοφῶν· σήμερον ἀναγεννηθεῖς
 ὁ Χριστὸς ἤδη τέλειός ἐστιν, ἢ, ὅπερ ἀτοπώτατον, ἐλλιπής; Εἰ δὲ
 τοῦτο, προσμαθεῖν τι αὐτῷ δεῖ. Ἀλλὰ προσμαθεῖν μὲν αὐτὸν εἰκὸς
 οὐδὲ ἐν Θεὸν ὄντα. Οὐ γὰρ μείζων τις εἶη τοῦ Λόγου οὐδὲ μὴν δι-
 3 δάσκαλος τοῦ μόνου διδασκάλου. Μὴ τι οὖν ὁμολογήσουσιν ἄκον-
 τες τὸν Λόγον, τέλειον ἐκ τελείου φύντα τοῦ Πατρός, κατὰ τὴν οἰ-
 κονομικὴν προδιατύπωσιν ἀναγεννηθῆναι τελείως; Καὶ εἰ τέλειος
 ἦν, τί ἐβαπτίζετο ὁ τέλειος; Ἔδει, φασί, πληρῶσαι τὸ ἐπάγγελμα
 τὸ ἀνθρώπινον. Παγκάλως, φημί γάρ. Ἄμα τοίνυν τῷ βαπτίζεσθαι
 αὐτὸν ὑπὸ Ἰωάννου γίνεται τέλειος; Δῆλον ὅτι. Οὐδὲν οὖν πρὸς αὐ-
 τοῦ προσέμαθεν; Οὐ γάρ. Τελειοῦται δὲ τῷ λουτρῷ μόνῳ καὶ τοῦ
 Πνεύματος τῆ καθόδῳ ἀγιάζεται; Οὕτως ἔχει.

26,1 Τὸ δὲ αὐτὸ συμβαίνει τοῦτο καὶ περὶ ἡμᾶς, ὧν γέγονεν ὑπο-
 γραφὴ ὁ Κύριος· βαπτίζομενοι φωτιζόμεθα, φωτιζόμενοι υἰοποιού-
 μεθα, υἰοποιούμενοι τελειούμεθα, τελειούμενοι ἀπαθανατιζόμεθα·
 2 «ἐγὼ», φησὶν, «εἶπα, θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες». Καλεῖ-
 ται δὲ πολλαχῶς τὸ ἔργον τοῦτο, χάρισμα καὶ φῶτισμα καὶ τέλειον
 καὶ λουτρόν· λουτρόν μὲν δι' οὗ τὰς ἀμαρτίας ἀπορρυπτόμεθα, χά-
 ρισμα δὲ ᾧ τὰ ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασιν ἐπιτίμια ἀνεῖται, φῶτισμα δὲ

5. Βλ. Ἰω. 8,35 ἔ. Ἰω. 17,3.

6. Βλ. Ἰω. 8,32 ἔἔ.

7. Ματθ. 3,17. Βλ. καὶ Ψαλμ. 2,7.

8. Βλ. Ματθ. 10,24 ἔἔ.

λογῶ ὅτι ἔχω γνωρίσει τὸν Θεό⁵. Διότι ὁ Λόγος ἔτσι ἔκρινε σωστὸ νὰ εἰπῇ· κι' αὐτὸς εἶναι ἐλεύθερος⁶.

- 2 Πράγματι λοιπόν, ὅταν ἐβαπτίζοταν ὁ Κύριος, ἤχησε ἀμέσως φωνὴ ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς, ὡς μαρτυρία γιὰ τὸν ἀγαπημένο· «σὺ εἶσαι ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐγὼ σ' ἐγέννησα σήμερα»⁷. Ἄς ἐρωτήσωμε λοιπόν τοὺς σοφοὺς· Ὁ Χριστὸς ποὺ ἀναγεννήθηκε σήμερα, εἶναι ἤδη τέλειος ἢ, πρᾶγμα ἀτοπῶτατο, ἐλλιπής; Ἄν συμβαίνει τὸ δεύτερο, πρέπει νὰ μάθη κι' ἄλλα. Ἄλλ' εὐλόγως εἶναι ἀδύνατο νὰ μάθη κάτι παραπάνω αὐτός, ἀφοῦ εἶναι Θεός. Διότι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη κανεὶς λόγος μεγαλύτερος τοῦ Λόγου οὔτε ὑπάρχει διδάσκαλος τοῦ μόνου διδασκάλου⁸.
- 3 Μήπως λοιπόν οἱ ἀντίπαλοί μας ὁμολογήσουν ἀκουσίως ὅτι ὁ Λόγος, ποὺ ἐγεννήθηκε τέλειος ἀπὸ τὸν τέλειο Πατέρα, ξαναγεννήθηκε τελείως σύμφωνα μὲ τὴν προνοιακὴ προδιατύπωση; Καὶ ἂν ἦταν τέλειος, γιατί ἐβαπτίζοταν ὁ τέλειος; Ἐπρεπε, λέγουν, νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπαγγελία τὴν σχετικὴ μὲ τὸν ἄνθρωπο. Πολὺ καλὰ, τὸ παραδέχομαι. Καὶ γίνεται τέλειος τὴ στιγμὴ τῆς βαπτίσεώς του ἀπὸ τὸν Ἰωάννη; Εἶναι προφανές. Τίποτε λοιπόν ἐπὶ πλέον δὲν ἔμαθε μόνος του; Ὁχι βέβαια. Καὶ τελειώνεται μόνο μὲ τὸ λουτρὸ καὶ ἀγιάζεται μὲ τὴν κάθοδο τοῦ Πνεύματος; Ἐτσι εἶναι.

- 26,1 Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μ' ἐμᾶς, τῶν ὁποίων πρότυπο⁹ ἔγινε ὁ Κύριος. Βαπτιζόμενοι φωτιζόμαστε, φωτιζόμενοι υἰοθετούμαστε, υἰοθετούμενοι τελειωνόμαστε, τελειωνόμενοι ἀποθανατιζόμαστε· «ἐγὼ, λέγει, εἶπα, εἴσθε ὅλοι θεοὶ καὶ υἱοὶ τοῦ Ὑψίστου»¹⁰. Ὀνομάζεται δὲ ποικιλοτρόπως ἡ ἐνέργεια αὐτή, χάρισμα καὶ φῶτισμα καὶ τελείωσις καὶ λουτρό¹¹. Λουτρό, διότι μὲ αὐτὸ καθαριζόμαστε ἀπὸ τὶς ἁμαρτίες· χάρισμα, διότι δι' αὐτοῦ αἴρονται οἱ τιμωρίες γιὰ τὰ ἁμαρτήματα· φῶτισμα διότι μὲ αὐτὸ ἐποπτεύεται τὸ ἅγιο ἐκεῖνο σωτηριῶδες φῶς,

9. Πρότυπο· ὑπογραφή λέγει τὸ κείμενο, ἀλλιῶς ὑπογραμμός.

10. Ψαλμ. 81,6.

11. Βλ. τὰ χωρία Ρωμ. 6,23. Β' Κορ. 4,4. Ἰακ. 1,17. Τίτ. 3,5.

δι' οὗ τὸ ἅγιον ἐκεῖνο φῶς τὸ σωτήριον ἐποπτεύεται, τουτέστι δι' οὗ τὸ θεῖον ὄξυωποῦμεν, τέλειον δὲ τὸ ἀπροσδεές φαμεν. Τί γὰρ
 3 ἔτι λείπεται τῷ Θεὸν ἐγνωκότι; Καὶ γὰρ ἄτοπον ὡς ἀληθῶς χάρισμα κεκλήσθαι Θεοῦ τὸ μὴ πεπληρωμένον· τέλειος δὲ ὢν τέλεια χαριεῖται δήπουθεν· ὡς δὲ ἅμα τῷ κελεῦσαι αὐτὸν πάντα γίνεται, οὕτως ἔπεται τῷ χαρίσασθαι μόνον βουληθῆναι αὐτὸν τὸ πεπληρωθῆναι τὴν χάριν. Τὸ γὰρ μέλλον τοῦ χρόνου τῇ δυνάμει τοῦ θελήματος προλαμβάνεται. Πρὸς δὲ καὶ ἡ τῶν κακῶν ἀπαλλαγὴ σωτηρίας ἐστὶν ἀρχή.

27,1 Μόνον δὲ ἄρα οἱ πρῶτον ἀρξάμενοι τῶν ὄρων τῆς ζωῆς ἤδη τέλειοι, ζῶμεν δὲ ἤδη οἱ θανάτου κεχωρισμένοι. Σωτηρία τοίνυν τὸ ἐπεσθαι Χριστῷ. «Ὁ γὰρ γέγονεν ἐν αὐτῷ, ζωὴ ἐστίν». «Ἀμήν ἀμήν λέγω ὑμῖν», φησὶν, «ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με ἔχει ζωὴν αἰώνιον καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται,
 2 ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν». Οὕτω τὸ πιστεῦσαι μόνον καὶ ἀναγεννηθῆναι τελειώσις ἐστὶν ἐν ζωῇ· οὐ γὰρ ποτε ἀσθενεῖ ὁ Θεός. Ὡς γὰρ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἔργον ἐστὶ καὶ τοῦτο κόσμος ὀνομάζεται, οὕτω καὶ τὸ βούλημα αὐτοῦ ἀνθρώπων ἐστὶ σωτηρία καὶ τοῦτο Ἐκκλησία κέκληται. Οἶδεν οὖν οὐδὲς κέκληκεν, οὐδὲ δὲ κέκληκεν, σέσωκεν· κέκληκεν δὲ ἅμα καὶ σέσωκεν. «Αὐτοὶ
 3 γὰρ ὑμεῖς», φησὶν ὁ ἀπόστολος, «θεοδίδακτοί ἐστε». Οὐκ ἄρα θεμιτὸν ἡμῖν ἀτελὲς τὸ ὑπ' αὐτοῦ διδασκόμενον νοεῖν, τὸ δὲ μάθημα αἰδῖος σωτηρία αἰδῖου Σωτῆρος, ᾧ ἡ χάρις εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν. Καὶ ὁ μόνον ἀναγεννηθεὶς, ὡσπερ οὖν καὶ τοῦνομα ἔχει, φωτισθεὶς ἀπήλλακται μὲν παραχρῆμα τοῦ σκότους, ἀπείληφε δὲ αὐτόθεν τὸ φῶς.

28,1 Ὡσπερ οὖν οἱ τὸν ὕπνον ἀποσεισάμενοι εὐθέως ἐνδοθεν

δηλαδή με αυτό αντικρύζουμε τὸ θεῖο, τέλειο δὲ τὸ λέγομε ὡς ἀπωλοκληρωμένο. Διότι τί λείπει σ' αὐτὸν ποῦ ἐγνώρισε τὸν Θεό; Εἶναι πράγματι ἄτοπο νὰ ὀνομάζεται χάρισμα τοῦ Θεοῦ κάτι ποῦ δὲν εἶναι πλήρες. Ὡς τέλειος ποῦ εἶναι ὁ Θεὸς ὅπως-δήποτε τέλεια χαρίσματα προσφέρει¹². Ὅπως τὰ πάντα γίνονται εὐθὺς μετὰ τὸ κάλεσμά του, ἔτσι καὶ στὴν ἀπλὴ βούλησί του νὰ χαρίση ἀκολουθεῖ ἢ προσφορὰ τῆς χάριτος στὴν πληρότητά της. Τὸ μέλλον τοῦ χρόνου προλαμβάνεται ἀπὸ τὴ δύναμι τοῦ θελήματος. Ἐπὶ πλέον, ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν κακῶν εἶναι ἀρχὴ σωτηρίας.

27,1 Πράγματι, μόλις ἐγγίσαμε τὰ ὄρια τῆς ζωῆς, εἴμαστε ἤδη τέλειοι¹³ καὶ ζοῦμε χωρισμένοι ἀπὸ τὸν θάνατο. Σωτηρία λοιπὸν εἶναι τὸ ν' ἀκολουθοῦμε τὸν Χριστό. Διότι λέγει, «ὅ,τι ἐγινε δι' αὐτοῦ, εἶναι ζωὴ»¹⁴. «Ἀληθινὰ σᾶς λέγω, ὅποιος ἀκούει τὸν λόγο μου καὶ πιστεύει σ' αὐτὸν ποῦ μ' ἔστειλε ἔχει αἰῶνια ζωὴ καὶ δὲν ἔρχεται σὲ κρίσι, ἀλλὰ μεταβαίνει ἀπὸ τὸν θάνατο στὴ ζωὴ»¹⁵. Ἔτσι καὶ μόνο τὸ νὰ πιστεύση καὶ ἀναγεννηθῆ κανεῖς, ἀποτελεῖ τελείωσι στὴ ζωὴ· διότι ὁ Θεὸς δὲν ἀδυνατεῖ ποτέ. Ὅπως δηλαδή τὸ θέλημά του εἶναι ἔργο, κι αὐτὸ ὀνομάζεται κόσμος, ἔτσι καὶ τὸ βούλημά του εἶναι σωτηρία ἀνθρώπων, κι αὐτὸ ὀνομάζεται Ἐκκλησία. Γνωρίζει λοιπὸν αὐτοὺς ποῦ ἐκάλεσε, καὶ αὐτοὺς ποῦ ἐκάλεσε τοὺς ἔσωσε· ἐκάλεσε κι' ἔσωσε μαζί. Διότι «εἴσθε ἐσεῖς οἱ ἴδιοι θεοδίδακτου»¹⁶, λέγει ὁ ἀπόστολος. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἐπιτρεπτό νὰ ἐννοοῦμε τὸ διδασκόμενο ἀπ' αὐτὸν ἀτελῶς· τὸ μάθημα εἶναι αἰδία σωτηρία τοῦ αἰδίου Σωτῆρος, στὸν ὁποῖο ἀνήκει ἢ εὐχαριστία στοὺς αἰῶνες, γένοιτο. Καὶ ὁ ἀναγεννηθεῖς μετὰ μόνο αὐτὸ τὸ γεγονός, ὅπως δείχνει καὶ τὸ ὄνομά του βέβαια, ἀφοῦ ἀπαλλάχθηκε ἀμέσως ἀπὸ τὸ σκότος, ἔλαβε μετὰ αὐτὸ τὸ φῶς.

28,1 Ὅπως λοιπὸν ἐκεῖνοι ποῦ διώχνουν τὸν ὕπνο εὐρίσκονται

13. Ἡ τελειότης τοῦ βαπτισθέντος εἶναι δεδομένη ἀπὸ τὴν ἀρχή.

14. Ἰω. 1,3.

15. Ἰω. 5,24.

16. Α' Θεσσ. 4,9.

ἐγρηγόρασιν, μᾶλλον δὲ καθάπερ οἱ τὸ ὑπόχυμα τῶν ὀφθαλμῶν
κατάγειν πειρώμενοι οὐ τὸ φῶς αὐτοῖς ἔξωθεν χορηγοῦσιν, ὃ οὐκ
ἔχουσιν, τὸ δὲ ἐμπόδιον ταῖς ὄψεσι καταβιβάζοντες ἐλευθέραν ἀπο-
λείπουν τὴν κόρη, οὕτω καὶ οἱ βαπτιζόμενοι, τὰς ἐπισκοτούσας
ἀμαρτίας τῷ θεῷ Πνεύματι ἀχλύος δίκην ἀποτριψάμενοι, ἐλεύθε-
ρον καὶ ἀνεμπόδιστον καὶ φωτεινὸν ὄμμα τοῦ πνεύματος ἴσχομεν,
ὧ δὴ μόνῳ τὸ θεῖον ἐποπτεύομεν, οὐρανόθεν ἐπεισρέοντες ἡμῖν
2 τοῦ ἁγίου Πνεύματος· κρᾶμα τοῦτο αὐγῆς αἰδίου τὸ αἰδίου φῶς
ἰδεῖν δυναμένης· ἐπεὶ τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φίλον, φίλον δὲ τὸ ἅγιον
τῷ ἐξ οὗ τὸ ἅγιον, ὃ δὴ κυρίως κέκληται φῶς· «ἦτε γὰρ ποτε σκό-
τος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ». Ἐντεῦθεν τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τῶν πα-
λαιῶν ἠγοῦμαι κεκλήσθαι φῶτα.

3 Ἄλλ' οὐδέπω, φασίν, ἀπέληφεν τὴν τελείαν δωρεάν. Σύμφημι
κάγῳ, πλὴν ἐν φωτὶ ἐστὶν καὶ τὸ σκότος αὐτὸν οὐ καταλαμβάνει·
φωτὸς δὲ ἀνὰ μέσον καὶ τοῦ σκότους οὐδὲ ἐν· ἐν δὲ τῇ ἀναστάσει
τῶν πιστευόντων ἀπόκειται τὸ τέλος· τὸ δὲ οὐκ ἄλλου τινός ἐστι
4 μεταλαβεῖν ἄλλ' ἢ τῆς προωμολογημένης ἐπαγγελίας τυχεῖν. Μὴ
γὰρ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἅμα ἄμφω συνίστασθαι φαμεν, τὴν τε
πρὸς τὸ πέρας ἀφίξιν καὶ τῆς ἀφίξεως τὴν πρόληψιν· οὐ γὰρ ἐστὶ
ταῦτ' αἰὼν καὶ χρόνος οὐδὲ μὴν ὄρμη καὶ τέλος, οὐκ ἔστιν· περὶ
5 ἐν δὲ ἄμφω καὶ περὶ ἄμφω ὁ εἶς καταγίνεται. Ἔστι γοῦν, ὡς εἶ-
πεῖν, ὄρμη μὲν ἢ πίστις ἐν χρόνῳ γεννωμένη, τέλος δὲ τὸ τυχεῖν
τῆς ἐπαγγελίας εἰς αἰῶνας βεβαιούμενον. Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος σαφέ-
στατα τῆς σωτηρίας τὴν ἰσότητα ἀπεκάλυψεν εἰπὼν· «τοῦτο γάρ

17. Τὸ ὑγρὸ πού, ὅταν καλύψῃ τὴν κόρη τοῦ ὀφθαλμοῦ, παρεμποδίζει τὴν δρα-
σι.

18. Κοινὸς τόπος τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας εἶναι ὅτι τὸ ὅμοιο ἀγαπᾷ τὸ ὅμοιο
καὶ κοινωνεῖ μὲ τὸ ὅμοιο. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Γοργίας* 510B. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ἠθικὰ Νικομά-
χεια* 1155α 34. 1165D 17. Τοῦτο ἐδέχθησαν ὁ Κλήμης καὶ οἱ Καππαδόκες.

ἀμέσως ξύπνιοι, ἢ μᾶλλον, ὅπως ἐκεῖνοι πού προσπαθοῦν νὰ κατεβάξουν τὸ ὑπόχυμα¹⁷ τῶν ὀφθαλμῶν, δὲν χορηγοῦν σ' αὐτοὺς τὸ φῶς ἀπ' ἔξω, ἀφοῦ δὲν τὸ ἔχουν, ἀλλά, ἀπομακρύνοντας τὸ ἐμπόδιο στὰ μάτια, ἀφήνουν ἐλεύθερη τὴν κόρη, ἔτσι κι' ἐμεῖς οἱ βαπτιζόμενοι, ἀποτριβόντας τὶς ἁμαρτίες πού συσκοτίζουν τὸ θεῖο Πνεῦμα σὰν ὁμίχλη, διαθέτομε ἐλεύθερο καὶ ἀνεμπόδιστο καὶ φωτεινὸ ὄμμα τοῦ Πνεύματος, πού εἶναι τὸ μόνο μὲ τὸ ὁποῖο ἐποπτεύομε τὸ Θεῖο, καθῶς τὸ θεῖο Πνεῦμα εἰσρέει

2 μέσα μας, ἀπὸ τὸν οὐρανό· τοῦτο εἶναι κρᾶμα αἰδίας αὐγῆς πού μπορεῖ νὰ ἰδῆ τὸ αἴδιο φῶς, καθ' ὅσον τὸ ὅμοιο εἶναι φίλο στὸ ὅμοιο¹⁸, τὸ δὲ ἅγιο εἶναι φίλο σ' ἐκεῖνον ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχεται τὸ ἅγιο, καλούμενο μάλιστα κυριολεκτικῶς φῶς· διότι «κάποτε ἦσθε σκότος, τώρα ὅμως εἴσθε φῶς ἐν Κυρίῳ»¹⁹. Γι' αὐτό, νομίζω, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὠνομαζόταν ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς φῶς²⁰.

3 Ἄλλά, λέγουν, ποτὲ δὲν ἔλαβε τὴν τελεία δωρεά. Συμφωνῶ κι' ἐγώ, ἀλλὰ ὅμως εὐρίσκεται στὸ φῶς καὶ δὲν τὸν κυριεύει τὸ σκότος²¹. Ἀνάμεσα δὲ στὸ φῶς καὶ τὸ σκότος δὲν ὑπάρχει τίποτε. Πάντως τὸ τέλος ἀπόκειται στὴν ἀνάστασι τῶν πιστῶν, κι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ μετάληψις κάποιου ἄλλου, ἀλλ' ἡ ἐπίτευξις

4 τῆς ὁμολογημένης ὑποσχέσεως. Διότι δὲν δεχόμαστε ὅτι καὶ τὰ δύο πραγματοποιοῦνται κατὰ τὸν ἴδιο χρόνο, δηλαδή καὶ ἡ ἄφιξις στὸ πέρας καὶ ἡ πρόγνωσις τῆς ἀφίξεως· διότι δὲν εἶναι τὸ ἴδιο αἰὼν καὶ χρόνος οὔτε ὄρμη καὶ τέλος, δὲν εἶναι, ἀλλὰ πάντως καὶ τὰ δύο στρέφονται γύρω ἀπὸ ἓνα καὶ γύρω ἀπὸ τὰ

5 δύο στρέφεται τὸ ἓνα ὃν. Θὰ ἐλέγαμε λοιπὸν ὅτι εἶναι ὄρμη μὲν ἡ πίστις πού γεννᾶται μέσα στὸ χρόνο, τέλος δὲ ἡ ἐπίτευξις τῆς ἐπαγγελίας ἐπιβεβαιούμενο στοὺς αἰῶνες. Ὁ ἴδιος δὲ ὁ Κύριος ἀπεκάλυψε σαφέστατα τὴν ἰσότητά τῆς σωτηρίας, λέγοντας:

19. Ἐφ. 5,8.

20. Φῶς στοὺς ποιητὰς λέγεται ὁ ἄνδρας· φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ λέξις αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ ρῆμα φύ-ομαι, ἐνῶ τὸ φῶς, φάος, προέρχεται ἀπὸ τὸ ρῆμα φάω (φέγω).

21. Ἰω. 1,5.

έστι τὸ θέλημα τοῦ Πατρός μου, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν Υἱὸν καὶ πιστεύων ἐπ' αὐτὸν ἔχη ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ».

- 29,1 «Καθ' ὅσον μὲν οὖν δυνατὸν ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ, ὃν ἐσχάτην ἡμέραν ἠνίξατο εἰς τότε τηρούμενον ὅτε παύσεται, τελείους ἡμᾶς γενέσθαι πιστεύομεν. Πίστις γὰρ μαθήσεως τελειότης· διὰ τοῦτο
- 2 φησιν «ὁ πιστεύων εἰς τὸν Υἱὸν ἔχει ζωὴν αἰώνιον». Εἰ τοίνυν οἱ πιστεύσαντες ἔχομεν τὴν ζωὴν, τί περαιτέρω τοῦ κεκτῆσθαι ζωὴν αἰδίου ὑπολείπεται; Οὐδὲν δὲ ἐνδεῖ τῇ πίστει τελεία οὖση ἐξ ἑαυτῆς καὶ πεπληρωμένη. Εἰ δὲ ἐνδεῖ τι αὐτῇ, οὐκ ἔστιν ὀλοτελής οὐδὲ πίστις ἐστὶ σκάζουσα περὶ τι· οὐδὲ μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀποδημίαν, ἀλλὰ μένει τοὺς πεπιστευκότας, ἀδιακρίτως ἐνταῦθα ἠρραβωνισμένους.
- 3 Ἐκεῖνο δὲ τῷ πιστεῦσαι ἤδη προειληφότες ἐσόμενον, μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀπολαμβάνομεν γενόμενον, ὅπως ἂν ἐκεῖνο πληρωθῇ τὸ λεχθὲν «γενηθήτω κατὰ τὴν πίστιν σου». Οὗ δὲ ἡ πίστις, ἐντεῦθα ἡ ἐπαγγελία, τελειώσεις δὲ ἐπαγγελίας ἢ ἀνάπαυσις. Ὡστε ἡ μὲν γνῶσις ἐν τῷ φωτίσματι, τὸ δὲ πέρας τῆς γνώσεως ἢ ἀνάπαυσις, ὃ δὴ ἐσχατον νοεῖται ὀρεκτόν.
- 4 Καθάπερ οὖν τῇ πείρᾳ ἢ ἀπειρία καταλύεται καὶ τῷ πόρῳ ἢ ἀπορία, οὕτως ἀνάγκη τῷ φωτισμῷ ἐξαφανίζεσθαι τὸ σκότος· ἡ ἀγνοια δὲ τὸ σκότος, καθ' ἣν περιπίπτομεν τοῖς ἀμαρτήμασιν, ἀμβλωποῦντες περὶ τὴν ἀλήθειαν. Φωτισμὸς ἄρα ἡ γνῶσις ἐστίν, ὃ
- 5 ἐξαφανίζων τὴν ἀγνοϊαν καὶ τὸ διορατικὸν ἐντιθεῖς. Ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν χειρόνων ἀποβολὴ τῶν κρειττόνων ἐστὶν ἀποκάλυψις. Ἡ γὰρ ἡ ἀγνοια συνέδησεν κακῶς, ταῦτα διὰ τῆς ἐπιγνώσεως ἀναλύεται καλῶς. Τὰ δὲ δεσμὰ ταῦτα, ἧ τάχος, ἀνίεται πίστει μὲν ἀνθρωπίνῃ,

22. Ἰω. 6,40. 23. Βλ. Β' Πέτρ. 3,7

24. Ἰω. 3,36.

«διότι τοῦτο εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Πατρός μου· ὅποιος θεωρεῖ τὸν Υἱὸ καὶ πιστεύει σ' αὐτόν, νᾶ ἔχη ζωὴ αἰώνια, καὶ θὰ τὸν ἀναστήσω τὴν ἐσχάτη ἡμέρα»²².

29,1 Ὅσο λοιπὸν εἶναι δυνατὸ σὲ τοῦτον τὸν κόσμον, τὸν ὁποῖο αἰνιγματικῶς ἀπεκάλεσε ἐσχάτη ἡμέρα κι' ὁ ὁποῖος θὰ διατηρηθῆ ἕως τότε πού θὰ παύσῃ²³, πιστεύομε ὅτι ἐγίναμε τέλειοι. Διότι ἡ πίστις εἶναι τελείωσις τῆς μαθήσεως· γι' αὐτὸ λέγει,

2 «ὅποιος πιστεύει στὸν Υἱὸ ἔχει ζωὴ αἰώνια»²⁴. Ἄν λοιπὸν ὅσοι ἐπιστεύσαμε ἔχομε τὴ ζωὴ, τί παραπάνω ὑπολείπεται ἀπὸ τὴν κτῆσι αἰδίας ζωῆς; Τίποτε δὲν λείπει ἀπὸ τὴν πίστι, ἡ ὁποία εἶναι ἀπὸ μόνη τῆς τελείας καὶ πλήρης. Ἄν ὅμως λείπη κάτι, τότε δὲν εἶναι ὠλοκληρωμένη, οὔτε εἶναι πίστις ὅταν χωλαίνῃ σὲ κάτι. Καὶ μετὰ τὴν ἀπ' ἐδῶ ἀποδημία δὲν περιμένουν ἄλλα

3 πράγματα τοὺς πιστοὺς, πού ἔχουν ἀπὸ τώρα ἀσφαλῶς λάβει τοὺς ἀρραβῶνες. Ἐκεῖνο δὲ πού θὰ γίνῃ καὶ ἤδη μὲ τὴν πίστι μας προελάβαμε, τὸ ἀπολαμβάνομε γενόμενο μετὰ τὴν ἀνάστασι, γιὰ νὰ ἐκπληρωθῆ ἐκεῖνο τὸ λεχθέν, «ὡς γίνῃ σύμφωνα μὲ τὴν πίστι σου»²⁵. Ὅπου δὲ ὑπάρχει ἡ πίστις, ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ ἡ ἐπαγγελία, τελείωσις δὲ τῆς ἐπαγγελίας εἶναι ἡ ἀνάπαυσις. Ὡστε ἡ μὲν γνῶσις εὐρίσκεται στὸ φῶτισμα²⁶, τέλος δὲ τῆς γνώσεως εἶναι ἡ ἀνάπαυσις, πρᾶγμα πού εἶναι τὸ τελευταῖο ὄρεκτὸ γιὰ μᾶς.

4 Ὅπως λοιπὸν μὲ τὴν πείρα καταλύεται ἡ ἀπειρία καὶ μὲ τὸν πόρο ἡ ἀπορία, ἔτσι ὅπως ὅποτε μὲ τὸν φῶτισμὸ ἐξαφανίζεται τὸ σκότος· τὸ σκότος δὲ εἶναι ἡ ἄγνοια, κατὰ τὴν ὁποία περιπίπτομε στὰ ἁμαρτήματα, ἀμβλυωποῦντες σχετικὰ μὲ τὴν ἀλήθεια. Ἄρα ἡ γνῶσις εἶναι φῶτισμὸς πού ἐξαφανίζει τὴν ἄγνοια

5 καὶ ἐναποθέτει τὴ διορατικὴ ἰκανότητα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποβολὴ τῶν κακῶν εἶναι ἀποκάλυψις τῶν καλῶν. Διότι ἐκεῖνα πού ἡ ἄγνοια συνέδεσε κακῶς, αὐτὰ μὲ τὴν ἐπίγνωσι λυθονται καλῶς. Καὶ αὐτὰ τὰ δεσμὰ αἴρονται τὸ ταχύτερο μὲ τὴν ἀνθρώπινη πί-

25. Ματθ. 9,29.

26. Εὐρίσκεται στὸ βάπτισμα.

θεικῆ δὲ τῆ χάριτι, ἀφιεμένων τῶν πλημμελημάτων ἐνὶ παιωνίῳ
φαρμάκῳ, λογικῷ βαπτίσματι.

30,1 Πάντα μὲν οὖν ἀπολουόμεθα τὰ ἀμαρτήματα, οὐκέτι δὲ ἐσμεν
παρὰ πόδας κακοί. Μία χάρις αὕτη τοῦ φωτίσματος, τὸ μὴ τὸν αὐ-
τὸν εἶναι τῷ πρὶν ἢ λούσασθαι τὸν τρόπον. Ὅτι δὲ ἡ γνῶσις συνα-
νατέλλει τῷ φωτίσματι περιαστράπτουσα τὸν νοῦν, καὶ εὐθέως
ἀκούομεν μαθηταὶ οἱ ἀμαθεῖς, πρότερόν ποτε τῆς μαθήσεως ἐκεί-
2 νης προσγενομένης· οὐ γὰρ ἂν ἔχοις εἰπεῖν τὸν χρόνον. Ἡ μὲν γὰρ
κατήχησις εἰς πίστιν περιάγει, πίστις δὲ ἅμα βαπτίσματι ἀγίῳ παι-
δεύεται Πνεύματι· ἐπεὶ, ὅτι γε μία καθολικὴ τῆς ἀνθρωπότητος
σωτηρία ἡ πίστις, ἰσότης δὲ καὶ κοινωνία τοῦ δικαίου καὶ φιλαν-
θρώπου Θεοῦ ἡ αὐτῆ πρὸς πάντας, ὁ ἀπόστολος σαφέστατα ἐξηγή-
3 σατο ὧδέ πως εἰπὼν· «πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν ὑπὸ νόμον
ἐφρουρούμεθα συγκλειόμενοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυ-
φθῆναι· ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα
ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν· ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως οὐκέτι ὑπὸ
παιδαγωγὸν ἐσμεν».

31,1 Οὐκ ἀκούετε ὅτι ὑπ' ἐκεῖνον τὸν νόμον οὐκέτι ἐσμέν, ὃς ἦν
μετὰ φόβου, ὑπὸ δὲ τὸν Λόγον τῆς προαιρέσεως τὸν παιδαγωγόν;
Εἶτα μέντοι ἐπήγαγε τὴν ἀπάσης ἐκτὸς προσωποληψίας φωνήν·
«πάντες γὰρ υἱοὶ ἐστε διὰ πίστεως Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ὅσοι
γὰρ εἰς Χριστόν ἐβαπτίσθητε, Χριστόν ἐνεδύσασθε. Οὐκ ἐνὶ Ἰου-
δαῖος οὔτε Ἑλλήν, οὐκ ἐνὶ δοῦλος οὔτε ἐλεύθερος, οὐκ ἐνὶ ἄρσεν
2 καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ». Οὐκ ἄρα οἱ
μὲν γνωστικοί, οἱ δὲ ψυχικοὶ ἐν αὐτῷ τῷ Λόγῳ, ἀλλ' οἱ πάντες
ἀποθέμενοι τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας ἴσοι καὶ πνευματικοὶ παρὰ τῷ

στι, καθὼς και μὲ τὴν θεϊκὴ χάρι, ὅταν τὰ πλημμελήματα ἀφή-
νονται μ' ἓνα θεραπευτικὸ φάρμακο, τὸ λογικὸ βάπτισμα.

30,1 Ἀποβάλλομε λοιπὸν ὅλα τὰ ἁμαρτήματα, δὲν εἶμαστε
πλέον κακοί. Αὐτὴ εἶναι ἡ μία χάρις τοῦ φωτίσματος, τὸ νὰ μὴ
εἶμαστε στὴν ἴδια κατάστασι μὲ τὴν πρὶν ἀπὸ τὸ βάπτισμα. Βέ-
βαια ἡ γνῶσις ἀνατέλλει μαζὶ μὲ τὸ φῶτισμα, περιαστράπτον-
τας τὸν νοῦ, κι' ἀμέσως ἀκοῦμε νὰ ὀνομαζώμαστε μαθηταὶ
ἐμεῖς οἱ ἁμαθεῖς, ἐνῶ ἡ μάθησις ἐκείνη μᾶς ἐπῆλθε κάποτε
2 προηγουμένως, διότι δὲν θὰ μπορούσες νὰ εἰπῆς τὸν χρόνο. Ἡ
κατήχησις ὀδηγεῖ στὴν πίστι, ἡ δὲ πίστις κατὰ τὴ στιγμὴ τοῦ
ἀγίου βαπτίσματος διδάσκεται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα. Διότι ὅτι ἡ πί-
στις εἶναι ἡ μία καθολικὴ σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὅτι ἡ
ἰσότης καὶ κοινωνία τοῦ δικαίου καὶ φιλανθρώπου Θεοῦ εἶναι ἡ
αὐτὴ πρὸς ὅλους, τὸ ἐξήγησε σαφέστατα πρὸς ὅλους ὁ ἀπόστο-
3 λος, λέγοντας τὰ ἐξῆς: «πρὶν ἔλθῃ ἡ πίστις ἡμᾶςτε ἐγκλειστοί
σὲ φρούριο ὑπὸ τὸν νόμο, φυλαγμένο γιὰ τὴν πίστι πού ἐπρῶ-
κετο ν' ἀποκαλυφθῇ ὥστε ὁ νόμος ὑπῆρξε παιδαγωγός μας
πρὸς τὸν Χριστό, γιὰ νὰ δικαιωθοῦμε ἀπὸ τὴν πίστι ἀπὸ τὴ
στιγμὴ ὅμως πού ἦλθε ἡ πίστις δὲν εἶμαστε πλέον κάτω ἀπὸ
παιδαγωγό»²⁷.

31,1 Δὲν ἀκούετε ὅτι δὲν εἶμαστε πλέον κάτω ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν
νόμο πού συνωδευόταν ἀπὸ φόβο, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὸν Λόγο,
τὸν παιδαγωγὸ τῆς προαιρέσεως; Ἐπειτα προσέθεσε τὰ λόγια
πού εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε προσωποληψία: «διότι ὅλοι εἴσθε υἱοὶ
διὰ τῆς πίστεως πρὸς τὸ Θεὸ στὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ·
ὅλοι ὅσοι ἐβαπτισθήκατε στὸν Χριστό, ἐνδυθήκατε τὸν Χρι-
στό. Δὲν ὑπάρχει Ἰουδαῖος οὔτε Ἕλληνας, δὲν ὑπάρχει δούλος
οὔτε ἐλεύθερος, δὲν ὑπάρχει ἀρσενικὸ καὶ θηλυκό· διότι ὅλοι
2 ἐσεῖς εἴσθε ἓνας ἐμπρὸς στὸν Ἰησοῦ Χριστό»²⁸. Ἐπομένως
μέσα στὸν Λόγο δὲν εἶναι ἄλλοι γνωστικοὶ καὶ ἄλλοι ψυχικοί,
ἀλλὰ ὅλοι, ἀπορρίπτοντας τὶς σαρκικὲς ἐπιθυμίες, εἶναι ἴσοι καὶ

27. Γαλ. 3,23–25.

Κυρίῳ. Καὶ ἀλλαχόθι πάλιν γράφει· «καὶ γὰρ ἐν ἐνὶ Πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες ἐν πόμα ἐπότισθημεν».

32,1 Οὐκ ἄτοπον δὲ καὶ τοῖς αὐτῶν ἐκείνων συγχρήσασθαι ῥήμασιν, οἱ διωλισμὸν μὲν τοῦ Πνεύματος τὴν μνήμην τῶν κρειπτόνων εἶναι φασιν, διωλισμὸν δὲ νοοῦσιν τὸν ἀπὸ τῆς ὑπομνήσεως τῶν ἀμεινόνων τῶν χειρόνων χωρισμόν. Ἔπεται δὲ ἐξ ἀνάγκης τῷ ὑπομνησθέντι τῶν βελτιόνων ἢ μετάνοια ἢ ἐπὶ τοῖς ἥττοσιν· αὐτὸ γοῦν τὸ πνεῦμα ὁμολογοῦσι μετανοῆσαν ἀναδραμεῖν. Τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις μετανενοηκότες, ἀποταξάμενοι τοῖς ἐλαττώμασιν αὐτῶν, διωλιζόμενοι βαπτίσματι, πρὸς τὸ
2 αἰδίον ἀνατρέχομεν φῶς, οἱ παῖδες πρὸς τὸν πατέρα. «Ἀγαλλιασάμενος γοῦν ἐν τῷ Πνεύματι Ἰησοῦς, ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ», φησὶν, «ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις»· νηπίους ἡμᾶς ὁ παιδαγωγὸς καὶ διδάσκαλος ἀποκαλῶν τοὺς τῶν ἐν κόσμῳ σοφῶν ἐπιτηδειοτέρους εἰς σωτηρίαν, οἱ σοφοὺς σφᾶς ἡγούμενοι τε-
3 τύφονται. Καὶ ἐπιβοᾶται, ἀγαλλιώμενος καὶ ὑπερευφραϊνόμενος, οἶονεὶ συντραυλίζων τοῖς νηπίοις· «ναί, ὁ Πατήρ, ὅτι οὕτως εὐδοκία ἐγένετο ἔμπροσθέν σου». Διὰ τοῦτο τὰ κεκρυμμένα ἀπὸ σοφῶν
4 καὶ συνετῶν τοῦ νῦν αἰῶνος ἀπεκαλύφθη τοῖς νηπίοις. Νήπιοι ἄρα εἰκότως οἱ παῖδες τοῦ Θεοῦ, οἱ τὸν μὲν παλαιὸν ἀποθέμενοι ἄνθρωπον καὶ τῆς κακίας ἐκδυσάμενοι τὸν χιτῶνα, ἐπενδυσάμενοι δὲ τὴν ἀφθαρσίαν τοῦ Χριστοῦ, ἴνα, κοινοὶ γενόμενοι, λαὸς ἅγιος, ἀναγεννηθέντες ἀμίαντον φυλάξωμεν τὸν ἄνθρωπον καὶ νήπιοι ὦμεν ὡς βρέφος τοῦ Θεοῦ κεκαθαρμένον πορνείας καὶ πονηρίας.

29. Οἱ Γνωστικοὶ ἐχώριζαν τοὺς ἀνθρώπους σὲ τρεῖς κατηγορίες ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ ἄνω: σαρκικούς, ψυχικούς, γνωστικούς. Ὁ Κλήμης τονίζει ὅτι ἐνώπιον τοῦ Κυρίου ὅλοι εἶναι ἴσοι, πνευματικοί.

30. Α' Κορ. 12,13. Στὸ καινοδιαθηκικὸ χωρίο ἀντὶ «ἐν πόμα» φέρεται «εἰς ἓν Πνεῦμα».

πνευματικοὶ ἐνώπιον τοῦ Κυρίου²⁹. Καὶ ἄλλοῦ πάλι γράφει: «πράγματι ὅλοι ἐμεῖς ἐβαπτισθήκαμε σ' ἓνα Πνεῦμα γιὰ ν' ἀποτελέσωμε ἓνα σῶμα, εἴτε Ἰουδαῖοι εἴτε Ἑλληνες, εἴτε δοῦλοι εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ ὅλοι ἤπιαμε ἓνα πόμα»³⁰.

32,1 Δέν εἶναι δέ ἄτοπο νὰ χρησιμοποιοῦμε καὶ τὰ ἴδια τὰ λόγια ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων, πού ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ μνήμη τῶν καλῶν εἶναι διωλισμὸς τοῦ Πνεύματος, διωλισμὸ δέ ἐννοοῦν τὸν χωρισμὸ τῶν κακῶν διὰ τῆς ὑπομνήσεως τῶν καλῶν. Ἀκολουθεῖ δέ κατ' ἀνάγκη σ' αὐτὸν πού ὑπομνήσθηκε τὰ ἀγαθὰ ἢ μετάνοια γιὰ τὰ κακὰ· διότι ὁμολογοῦν ὅτι τὸ ἴδιο τὸ πνεῦμα, ἀφοῦ μετανοήσει, ἀνέρχεται. Κατὰ τὸν ἴδιο λοιπὸν τρόπο κι' ἐμεῖς, ἀφοῦ μετανοήσωμε γιὰ τὰ ἁμαρτήματα καὶ ἀπορρίψωμε τὰ ἐλαττώματά τους, διωλιζόμενοι μὲ τὸ βάπτισμα, ἀνατρέχομε
2 πρὸς τὸ αἶδιο φῶς, τὰ παιδιὰ πρὸς τὸν πατέρα. «Γεμᾶτος ἀγαλλίασι στὸ Πνεῦμα ὁ Ἰησοῦς λέγει: Σ' εὐχαριστῶ, Πάτερ, Θεὲ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, πού ἔκρυσες αὐτὰ τὰ μυστικά ἀπὸ σοφοὺς καὶ συνετοὺς, καὶ τὰ ἀπεκάλυψες σέ νήπια»³¹. Ὁ παιδαγωγὸς καὶ διδάσκαλος ἀποκαλεῖ νηπίους ἐμᾶς τοὺς καταλληλοτέρους γιὰ τὴ σωτηρία ἀπὸ τοὺς σοφοὺς τοῦ κόσμου, οἱ ὅποιοι, νομίζοντας τοὺς ἑαυτοὺς τῶν σοφῶν, εἶναι γεμᾶτοι ἀπὸ ἀλαζο-
3 νεῖα. Καὶ κράζει ἀπὸ ἀγαλλίασι καὶ εὐφροσύνη, σὰν νὰ τραυλίζη μαζὶ μὲ τὰ νήπια: «ναί, Πάτερ, διότι αὐτὴ ἦταν ἡ ἐπιθυμία σου»³². Γι' αὐτὸ τὰ κρυμμένα ἀπὸ σοφοὺς καὶ συνετοὺς τοῦ πα-
4 ρόντος αἰῶνος ἀποκαλύφθηκαν στὰ νήπια. Εὐλόγως λοιπὸν νήπιοι εἴμαστε τὰ παιδιὰ τοῦ Θεοῦ πού ἀπωθέσαμε τὸν παλαιὸ ἀνθρωπο³³ κι' ἐκδυθήκαμε τὸν χιτῶνα τῆς κακίας³⁴, ἐνδυθήκαμε δὲ τὴν ἀφθαρσία τοῦ Χριστοῦ³⁵, ὥστε, γινόμενοι νέοι³⁶, λαὸς ἅγιος³⁷, ἀναγεννημένοι νὰ φυλάξωμε τὸν ἀνθρωπο ἀμίαντο καὶ νὰ εἴμαστε νήπιοι σὰν βρέφη τοῦ Θεοῦ καθαρισμένα ἀπὸ τὴν πορνεία καὶ τὴν πονηρία.

31. Λουκᾶ 10,21 καὶ παράλληλα. 32. Αὐτόθι.

33. Ἐφ. 4,22-24. 34. Ἰούδα 23.

35. Α' Κορ. 15,53. 36. Βλ. Β' Κορ. 5,17.

37. Βλ. Α' Πέτρ. 2,9.

33,1 Σαφέστατα γοῦν ὁ μακάριος Παῦλος ἀπήλλαξεν ἡμᾶς τῆς ζητήσεως ἐν τῇ προτέρᾳ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ ὧδέ πως γράφων· «ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν, ἀλλὰ τῇ κακία 2 νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε». Τὸ δὲ «ὄτε ἡμῖν νήπιος, ἐφρόνουν ὡς νήπιος, ἐλάλουν ὡς νήπιος» τὴν κατὰ νόμον ἀγωγὴν αἰνίττεται, καθ' ἣν οὐχ ὡς ἀπλοῦς ἤδη, ἀλλ' ὡς ἔτι ἄφρων νήπια 3 μὲν φρονῶν ἐδίωκε, νήπια δὲ λαλῶν ἐβλασφήμει τὸν Λόγον. Δύο γὰρ σημαίνει τὸ νήπιον. «Ἐπειδὴ γέγονα», φησὶν, «ἀνήρ», πάλιν ὁ Παῦλος λέγει, «κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου». Οὐχ ἡλικίας μέγεθος ἀτελές, ἀλλ' οὐδὲ μὴν χρόνον μέτρον ὠρισμένον, ἀλλ' οὐδὲ ἀνδρικῶν καὶ ἐντελεστέρων μαθημάτων διδαχὰς ἄλλας ἀπορρητήτους αἰνίττεται, τὴν νηπιότητα ὑπερόριον ἀποστέλλων ὁ καταργεῖν αὐτὴν ὁμολογῶν ἀπόστολος, ἀλλὰ νηπίους μὲν τοὺς ἐν νόμῳ λέγει, οἱ τῷ φόβῳ, καθάπερ οἱ παῖδες τοῖς μορμολυκείοις, ἐκταράττονται, ἄνδρας δὲ τοὺς Λόγῳ πειθηνίους καὶ αὐτεξουσίους κέκληκεν, οἱ πεπιστεύκαμεν ἐκουσίῳ προαιρέσει σφζόμενοι, ἐμφρόνως, οὐκ ἀφρόνως, δεδιττόμενοι τῷ φόβῳ.

4 Αὐτὸς περὶ τούτου μαρτυρήσει ὁ ἀπόστολος τοὺς Ἰουδαίους κατὰ τὴν προτέραν διαθήκην κληρονόμους λέγων, κατ' ἐπαγγελίαν δὲ ἡμᾶς. «Λέγω δέ», φησὶν, «ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νηπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὢν, ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ καὶ οἰκονόμους ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρὸς. Οὕτω καὶ ἡμεῖς, ὄτε ἡμεῖς νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἡμεῖς δεδουλωμένοι· ὄτε δὲ ἦλθεν τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νό-

38. Α' Κορ. 14,20.

39. Α' Κορ. 13,11. Τοποθετεῖ τὴν φραστικὴ αὐτὴ στὴν προχριστιανικὴ δρᾶσι τοῦ Παύλου.

- 33,1 Βέβαια ὁ μακάριος Παῦλος μᾶς ἀπάλλαξε μὲ πολλή σαφήνεια ἀπὸ τῆ συζήτησι γράφοντας τὰ ἐξῆς στὴν Α' ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους: «ἀδελφοί, μὴ γίνεσθε παιδιὰ στὴ σκέψι, ἀλλὰ νὰ εἴσθε νήπιοι στὴν κακία, καὶ νὰ γίνετε τέλειοι στὴ σκέψι»³⁸.
- 2 Ἄλλὰ καὶ τὸ «ὅταν ἤμουν νήπιος, ἐσκεπτόμουν ὡς νήπιος, ὠμιλοῦσα ὡς νήπιος»³⁹, ὑπαινίσσεται τὴν κατὰ τὸν Μωσαϊκὸ Νόμο διαγωγή, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Παῦλος ὄχι ὡς ἀπλὸς ἤδη, ἀλλὰ ὡς ἀκόμη ἄφρων, σκεπτόμενος νηπιακὰ ἐδίωκε τὸν Λόγο καὶ ὠμι-
3 λώντας νηπιακὰ ἐβλασφημοῦσε τὸν Λόγο. Διότι τὸ νήπιο σημαίνει δύο πράγματα. «Ὅταν ἔγινα ἄνδρας», λέγει πάλι ὁ Παῦλος, «κατήργησα τὰ νηπιακὰ γνωρίσματα»⁴⁰. Δὲν ὑπαινίσσεται τὴν ἀτελῆ κατὰστασι τῆς ἡλικίας, οὔτε ὠρισμένο μέτρο χρόνου, ἀλλ' οὔτε ἄλλες ἀπόρρητες διδαχὲς ἀνδρικῶν καὶ ὠριμωτέρων μαθημάτων, ἀποστέλλοντας μακριὰ τὴν νηπιότητα ὁ ἀπόστολος πού ὁμολογεῖ ὅτι τὴν καταργεῖ· ἀλλὰ νηπίους μὲν λέγει ἐκείνους πού ζοῦν κάτω ἀπὸ τὸν Νόμο, οἱ ὁποῖοι ταρασσονται ἀπὸ τὸν φόβο, σὰν τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὰ σκιάχτρα, ἄνδρες δὲ ὀνομάζει ἐμᾶς τοὺς εὐπειθεῖς στὸν Λόγο⁴¹ καὶ αὐτεξουσίους, οἱ ὁποῖοι σωζόμεστε, ἀφοῦ ἐπιστεῦσαμε ἐκουσίως κατὰ προαίρεσι λογικῶς, καὶ αἰσθανόμεστε τὸν φόβο φρονίμως ὄχι ἀφρόνως.
- 4 Γι' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα μαρτυρεῖ ὁ ἀπόστολος λέγοντας κληρονόμους, τοὺς μὲν Ἰουδαίους κατὰ τὴν προηγουμένη Διαθήκη, ἐμᾶς δὲ κατὰ τὴν ἐπαγγελία. Λέγει: «δηλώνω δέ, ὅσο χρόνο ὁ κληρονόμος εἶναι νήπιος, κι' ἂν εἶναι κύριος τῶν πάντων, δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ δοῦλο, ἀλλὰ εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν διαχείρισι τῶν ἐπιτρόπων καὶ τῶν οἰκονόμων ἕως τὴν προθεσμίᾳ πού ὠρισε ὁ πατέρας. Ἔτσι κι' ἐμεῖς, ὅταν ἤμασταν νήπιοι, ἤμαστε ὑπόδουλοι κάτω ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου· ὅταν ὁμως ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλε ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν του, πού ἐγεννήθηκε ἀπὸ γυναῖκα, πού ἐγεννήθηκε ὑπὸ τὴν ἰσχὺ τοῦ Νό-

40. Α' Κορ. 13,11.

41. Ἦ στὸ Λόγο (τοῦ Θεοῦ).

μον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἰοθεσίαν ἀπολάβωμεν δι' αὐτοῦ».

34,1 Ὅρα πῶς ὡμολόγησεν εἶναι νηπίους τοὺς ὑπὸ φόβον καὶ ἁμαρτίας, τοὺς δὲ ὑπὸ τὴν πίστιν υἱοὺς καλῶν ἀπήνδρωσεν ὡς πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν ἐν τῷ νόμῳ νηπίων. «Οὐκέτι γάρ», φησί, «δοῦλος εἶ, ἀλλὰ υἱός, εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος διὰ Θεοῦ». Τί 2 οὖν ἐνδεῖ τῷ υἱῷ μετὰ τὴν κληρονομίαν; Χάριεν τοίνυν οὕτως ἐξηγήσασθαι τὸ «ὄτε ἤμην νήπιος», τουτέστιν ὄτε ἤμην Ἰουδαῖος, Ἑβραῖος γὰρ ἄνωθεν ἦν, «ὡς νήπιος ἐφρόνουν», ἐπειδὴ εἰπόμεν τῷ νόμῳ· «ἐπεὶ δὲ γέγονα ἀνὴρ», οὐκέτι τὰ τοῦ νηπίου, τουτέστι τὰ τοῦ νόμου, ἀλλὰ τὰ τοῦ ἀνδρὸς φρονῶ, τουτέστι τὰ τοῦ Χριστοῦ, ὃν μόνον ἄνδρα ἢ Γραφή, καθὼς προειρήκαμεν, καλεῖ, «κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου». Ἡ δὲ ἐν Χριστῷ νηπιότης τελειώσις ἐστίν, ὡς πρὸς τὸν νόμον.

3 Ἐνταῦθα γενομένοις τῇ νηπιότητι ἡμῶν συνηγορητέον. Ἔτι καὶ τὸ πρὸς τοῦ ἀποστόλου εἰρημένον ἐπεξηγητέον «γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, ὡς νηπίους ἐν Χριστῷ, οὐ βρῶμα· οὐπω γὰρ ἐδύνασθε· ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε». Οὐ μοι γὰρ δοκεῖ ἰουδαϊκῶς ἐκδέχασθαι δεῖν τὸ λεγόμενον. Ἀντιπαραθήσω γὰρ κάκεινην τὴν γραφήν, «εἰσάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, τὴν ρέουσαν γάλα καὶ μέλι».

35,1 Ἀνακύπτει τοίνυν ἀπορία μεγίστη κατὰ τὴν τῶν Γραφῶν τῶνδε συμβολήν, τί νοοῦσιν. Εἰ γὰρ ἀρχὴ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἢ διὰ τοῦ γάλακτος νηπιότης ἐστίν, ἐξευτελίζεται δὲ αὕτη ὡς παιδαριώδης καὶ ἀτελής, πῶς ἢ τοῦ τελείου καὶ γνωστικοῦ μετὰ τὴν 2 βρῶσιν ἀνάπαυσις αὐθις νηπίῳ τετίμηται γάλακτι; Μή τι οὖν τὸ

μου, για να εξαγοράση τούς υπό την εξουσία του Νόμου, για να αποκτήσωμε δι' αὐτοῦ τὴν υἰοθεσίαν»⁴².

34,1 Πρόσεχε, πῶς ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι νήπιοι ὅσοι ζοῦν κάτω ἀπὸ τὸν φόβο καὶ τὶς ἁμαρτίες, ἐνῶ τούς ζῶντας μέσα στὴν πίστι τούς ὠνόμασε υἱούς, θεωρῶντας τους ἄνδρες, σὲ ἀντιδιαστολή πρὸς τούς νηπίους πού ζοῦν κάτω ἀπὸ τὸν Νόμο. Διότι λέγει, «δὲν εἶσαι πλέον δοῦλος, ἀλλὰ υἱός, κι' ἐφ' ὅσον εἶσαι υἱός, εἶσαι κληρονόμος διὰ τοῦ Θεοῦ»⁴³. Τί τοῦ λείπει τοῦ υἱοῦ
2 μετὰ τὴν κληρονομία; Εἶναι λοιπὸν καλύτερο νὰ ἐξηγήσωμε ἔτσι τὸ «ὅταν ἤμουν νήπιος», δηλαδή ὅταν ἤμουν Ἰουδαῖος, ἐφ' ὅσον στὴν καταγωγή του ἦταν Ἑβραῖος, «ἐσκεπτόμουν ὡς νήπιος», ἐπειδὴ ἀκολουθοῦσα τὸν Νόμο· «ἀπὸ τῆ στιγμῆ ὅμως πού ἔγινα ἄνδρας», δὲν σκέπτομαι τὰ νηπιακά, δηλαδή τὰ τοῦ Νόμου, ἀλλὰ τὰ ἀνδρικά, δηλαδή τὰ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ μόνου πού ἡ Γραφή ὀνομάζει ἄνδρα, ὅπως εἶπαμε προηγουμένως, «κατήργησα τὰ νηπιακά». Ἡ δὲ νηπιότης ἐν Χριστῷ εἶναι τελείωσις σὲ σύγκρισι μὲ τὸν Νόμο.

3 Ἀφοῦ ἐφθάσαμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἅς ὑπερασπίσωμε τὴν νηπιότητά μας. Πρέπει νὰ ἐπεξηγήσωμε ἀκόμα καὶ τὸ λεχθὲν ἀπὸ τὸν ἀπόστολο, «γάλα σᾶς ἐπότισα, σὰν νηπίους ἐν Χριστῷ, ὄχι στερεὰ τροφή· διότι δὲν μπορούσατε νὰ δεχθῆτε στερεὰ τροφή, ἀλλὰ καὶ τώρα ἀκόμα δὲν μπορείτε»⁴⁴. Δὲν νομίζω βέβαια ὅτι πρέπει νὰ ἐκλάβωμε ἰουδαϊκῶς τὰ λόγια. Θὰ ἀντιπαράθεσω πράγματι κι' ἐκείνη τῆ γραφῆ, «θὰ σᾶς ὀδηγήσω μέσα στὴ γῆ τὴν ἀγαθὴ πού ρέει γάλα καὶ μέλι»⁴⁵.

35,1 Ἀνακύπτει λοιπὸν ἡ μεγάλη ἀπορία ἀπὸ τὴ σύγκρισι τούτων τῶν Γραφῶν, τί ἐννοοῦν. Ἄν ἀρχὴ τῆς πίστεως στὸν Χριστὸ εἶναι ἡ νηπιότης μὲ τὴν χρῆσι τοῦ γάλακτος, αὐτὴ δὲ ἐξευτελίζεται ὡς παιδαριώδης καὶ ἀτελής, πῶς εἶναι δυνατό ἡ ἀνάπαυσις πού ἐπιτυγχάνει ὁ τέλειος καὶ γνωστικὸς μετὰ τὴν
2 βρῶσι νὰ τιμηθῆ μὲ νηπιακὸ γάλα; Μήπως λοιπὸν τὸ «ὡς», πού

44. Α' Κορ. 3,1-2.

45. Βλ. Ἐξ. 3,8. 3,17 καὶ παράλληλα.

«ὡς», παραβολῆς ὃν δηλωτικόν, τοιοῦτόν τι ἐμφαίνει, καὶ δὴ ἀναγνωστέον ὧδέ πως τὸ ρητόν· «γάλα ὑμᾶς ἐπότισα ἐν Χριστῷ» καὶ διαστήσαντες ὀλίγον ἐπαγάγωμεν «ὡς νηπίους», ἵνα κατὰ τὴν διαστολὴν τῆς ἀναγνώσεως τοιαύτην ἀποδεξώμεθα διάνοιαν· κατήχησα ὑμᾶς ἐν Χριστῷ ἀπλῆ καὶ ἀληθεῖ καὶ αὐτοφυεῖ τροφῇ τῇ πνευματικῇ· τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ γάλακτος ζωοτρόφος οὐσία, φιλοστόργοις πηγάζουσα μαστοῖς, ὡς νοεῖσθαι τὸ πᾶν τῆδε· ὡσπερ τῷ γάλακτι αἱ τίθται τοὺς παῖδας τοὺς νεογνοὺς ἐκτρέφουσιν, κἀγὼ δὲ οὕτω τῷ Χριστοῦ γάλακτι Λόγῳ πνευματικὴν ὑμῖν ἐνστάζων τροφήν.

36,1 Οὕτω γοῦν τελεία τροφή τὸ γάλα ἐστὶ τὸ τέλειον καὶ εἰς τέλος ἄγει τὸ ἀκατάπαυστον. Διὸ κἂν τῇ ἀναπαύσει τὸ αὐτὸ τοῦτο ἐπήγγελλται γάλα καὶ μέλι. Εἰκότως γάλα αὖθις ὑπισχνεῖται τοῖς δικαίοις ὁ Κύριος, ἵνα δὴ σαφῶς ὁ Λόγος ἄμφω δειχθῆ, ἄλφα καὶ ὦ, ἀρχὴ καὶ τέλος. Τοιοῦτόν τι καὶ Ὅμηρος ἄκων μαντεύεται τοὺς δικαίους
2 τῶν ἀνθρώπων «γαλακτοφάγους» καλῶν. Ἐξεστι δὲ καὶ οὕτως ἐκλαμβάνειν τὴν γραφὴν· «κἀγὼ δέ, ἀδελφοί, οὐκ ἐδυνήθην λαλήσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκίνοις, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ», ὡς δύνασθαι σαρκίνοὺς νοεῖσθαι τοὺς νεωστὶ κατηγου-
3 μένους καὶ ἔτι ἐν Χριστῷ. Πνευματικοὺς μὲν γὰρ τοὺς πεπιστευκότας ἤδη τῷ ἀγίῳ Πνεύματι προσεῖπεν, σαρκικοὺς δὲ τοὺς νεοκατηχήτους καὶ μηδέπω κεκαθαρμένους, οὓς «ἔτι σαρκικοὺς» εἰκό-
4 τως λέγει ἐπ' ἴσης τοῖς ἐθνικοῖς τὰ σαρκὸς ἔτι φρονοῦντας. «Ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις, οὐχὶ σαρκικοὶ ἐστε καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε;». Διὸ καὶ «γάλα ὑμᾶς ἐπότισα», φησὶν, τὴν γνῶσιν ὑμῖν ἐνέχεα, λέγων, τὴν ἐκ κατηγήσεως ἀνατρέφουσιν εἰς ζωὴν

46. Βλ. Α' Κορ. 10,3.

47. Ἀποκ. 1,8 κἀ.

48. Ἰλιὰς 13,5 ἐ.

δείχνει σύγκρισι, φανερώνει κάτι παρόμοιο; ἼΑς ἀναγνώσωμε τὸ χωρίο ὡς ἐξῆς. «Σᾶς ἐπότισα γάλα ἐν Χριστῶ», κι' ἔπειτα ἀπὸ μικρῆ παῦσι ἄς προσθέσωμε «ὡς νηπίους», ὥστε μὲ τὴν παῦσι τῆς ἀναγνώσεως νὰ δεχθοῦμε τὸ ἐξῆς νόημα: σᾶς κατήχησα στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ μὲ ἀπλῆ καὶ ἀληθινὴ καὶ αὐτοφυῆ τροφή, τὴν πνευματικὴ⁴⁶. Διότι τέτοια εἶναι ἡ ζωοφόρος οὐσία τοῦ γάλακτος, ποὺ πηγάζει ἀπὸ φιλοστόργους μαστούς. Ἔτσι ὄλο τὸ χωρίο ἔχει τὸ ἐξῆς νόημα: ὅπως μὲ τὸ γάλα οἱ παραμάνες τρέφουν τὰ νήπια, ἔτσι κι' ἐγὼ θὰ θρέψω ἐσᾶς, ἐνσταλάζοντας τὴν πνευματικὴ τροφή μὲ τὸ γάλα τοῦ Χριστοῦ, μὲ τὸν Λόγο.

36,1 Ἔτσι λοιπὸν τὸ τέλειο γάλα εἶναι τελεία τροφή καὶ ὁδηγεῖ σὲ ἀκατάπαυστο τέλος. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν αἰώνια ἀνάπαυσι αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ γάλα καὶ μέλι ἔχει ἐπαγγελθῆ. Εὐλόγως πάλι ὑπόσχεται γάλα στοὺς δικαίους ὁ Κύριος, γιὰ νὰ ἀποδειχθῆ σαφῶς ὅτι ὁ Λόγος εἶναι καὶ τὰ δυό, ἼΑλφα καὶ ἼΩμέγα, ἀρχὴ καὶ τέλος⁴⁷. Κάτι τέτοιο προφητεύει ἀκουσίως καὶ ὁ ἼΟμηρος ὀνομάζοντας τοὺς δικαίους ἀνθρώπους γαλακτοφάγους⁴⁸. Εἶναι ὁμως δυνατὸ νὰ ἐκλάβωμε τὴν Γραφή κι' ἔτσι: «κι' ἐγὼ, ἀδελφοί, δὲν μπόρεσα νὰ σᾶς ὀμιλήσω σὰν σὲ πνευματικούς, ἀλλὰ σὰν σαρκικούς, σὰν νηπίους ἐν Χριστῶ»⁴⁹, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸ σάρκινοι νὰ νοηθοῦν οἱ προσφάτως κατηχούμενοι καὶ νήπιοι ἀκόμη ἐν Χριστῶ. Πνευματικούς ὠνόμασε ἐκείνους ποὺ ἤδη ἐπίστευσαν στὸ ἅγιο Πνεῦμα, ἐνὸ σαρκικούς τοὺς νεοκατηχῆτους ποὺ δὲν ἐκαθαρίσθησαν ἀκόμη, τοὺς ὁποίους εὐλόγως ἀποκαλεῖ «ἀκόμη σαρκικούς»⁵⁰, ἀφοῦ ἀκόμη σκέπτονται σαρκικὰ ἐξ ἴσου μὲ τοὺς ἐθνικούς. «ἼΑφοῦ δηλαδὴ ὑπάρχει ζήλεια καὶ ἐριστικότης ἀνάμεσά σας, δὲν εἴσθε σαρκικοί καὶ δὲν περιπατεῖτε κατὰ ἄνθρωπο»⁵¹. Γι' αὐτὸ καὶ λέγει, «σᾶς ἐπότισα γάλα»⁵², ἐννοώντας ὅτι ἔβαλα μέσα σας τὴν γνῶσι, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν

49. ἼΑ' Κορ. 3,2.

50. Ρωμ. 8,5

51. ἼΑ' Κορ. 3,3.

52. ἼΑ' Κορ. 3,2.

αίδιον. Ἄλλὰ καὶ τὸ «ἐπότισα» ῥῆμα τελείας μεταλήψεως σύμβολόν ἐστιν. Πίνειν μὲν γὰρ οἱ τέλειοι λέγονται, θηλάζειν δὲ οἱ νήπιοι. «Τὸ αἷμά μου γάρ», φησὶν ὁ Κύριος, «ἀληθὴς ἐστὶ πόσις».

5 Μὴ τι οὖν «γάλα» εἰπὼν «ἐπότισα» τὴν ἐν Λόγω γάλακτι τελείαν εὐφροσύνην, τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, ἠνίξατο; Τὸ δ' ἐπαγόμενον ἐξῆς, «οὐ βρῶμα, οὐπω γὰρ ἐδύνασθε», τὴν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἐναργῆ ἀποκάλυψιν βρώματος δίκην πρόσωπον πρὸς πρό-
2 σωπον αἰνίττεσθαι δύναται. «Βλέπομεν γὰρ ὡς δι' ἐσόπτρου νῦν», ὁ αὐτὸς ἀπόστολος λέγει, «τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Διὸ κάκεῖνο ἐπήγαγεν· «ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε, ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε», τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦντες, ἐπιθυμοῦντες, ἐρῶντες, ζηλοῦντες, μνηιῶντες, φθονοῦντες· οὐ γὰρ ὅτι ἔτι ἐν σαρκί ἐσμεν, ὡς ὑπειλήφασί τινες· σὺν αὐτῇ γὰρ τὸ πρόσωπον ἰσάγγελον ἔχοντες πρόσωπον πρὸς πρόσωπον τὴν ἐπαγγελίαν ὁψόμεθα.

37,1 Πῶς δέ, εἰ ἐκεῖνη ὄντως ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία μετὰ τὴν ἐνθὲνδε ἀπαλλαγὴν, «ἦν ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν οὐδὲ ἐπὶ νοῦν ἀνθρώπου ἀνέβη», εἰδέναι φασίν, οὐ πνεύματι ἐννενοηκότες, ἀλλὰ ἐκ μαθήσεως παρειληφότες, «ὃ οὐδ' οὐκ ἤκουσέ ποτε» ἢ μόνον ἐκεῖνο τὸ ἐν τρίτῳ ἀρπασθὲν οὐρανῷ; Ἄλλὰ κάκεῖνο ἐχεμυθεῖν ἐκελεύετο τότε.
2 Εἰ δὲ ἀνθρωπίνη σοφία ἐστίν, ὅπερ ὑπολείπεται νοεῖν, ἡ μεγαλαυχία τῆς γνώσεως, ἄκουε τὸν νόμον τῆς Γραφῆς· «μὴ καυχάσθω ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ μὴ καυχάσθω ὁ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐ-

53. Ἰω. 6,55.

54. Α' Κορ. 3,2.

55. Α' Κορ. 13,12.

56. Οἱ Γνωστικοὶ καὶ οἱ Πλατωνικοί.

κατήχησι καὶ ἀνατρέφει σὲ αἴδια ζωῆ. Ἄλλὰ καὶ τὸ ρῆμα «ἐπό-
 τισα» εἶναι σύμβολο τῆς τελείας μεταλήψεως. Διότι λέγεται ὅτι
 οἱ τέλειοι πίνουν, καὶ οἱ νήπιοι θηλάζουν. «Τὸ αἷμα μου εἶναι
 ἀληθινὴ πόσις», λέγει ὁ Κύριος⁵³.

5 Μήπως λοιπὸν λέγοντας «σᾶς ἐπότισα γάλα» ὑπαινίχθηκε
 τὴν τελεία εὐφροσύνη μέσα στὸν Λόγο ὡσὰν γάλα, τὴν γνῶσι
 τῆς ἀληθείας; Αὐτὸ ποὺ προστίθεται στὴ συνέχεια, «ὄχι τροφή,
 διότι δὲν μπορούσατε νὰ τὴν προσλάβετε ἀκόμη»⁵⁴, μπορεῖ νὰ
 ὑπαινίσεται τὴν ὑπὸ μορφὴ τροφῆς σαφῆ ἀποκάλυψι στὸν μέλ-
 6 λοντα αἰῶνα πρόσωπο μὲ πρόσωπο. «Διότι τώρα βλέπομε σὰν
 σὲ καθρέπτη, ἀλλὰ τότε θὰ βλέπωμε πρόσωπο μὲ πρόσωπο»⁵⁵,
 λέγει ὁ ἴδιος ἀπόστολος. Γι' αὐτὸ προσέθεσε κι' ἐκεῖνο, «ἀλλὰ
 οὔτε τώρα δὲν μπορεῖτε, διότι εἴσθε ἀκόμη σαρκικοῦ», ἀφοῦ
 φρονεῖτε τὰ σαρκικά, κι' ἔχετε ἐπιθυμίες, ἔρωτες, ζήλειες, θυ-
 μούς, φθόνους. Τὸ ὅτι δὲν μπορούμε δὲν τὸ λέγει, ἐπειδὴ εἴμα-
 στε ἀκόμη στὴ σάρκα, ὅπως νομίζουν μερικοί⁵⁶. διότι θὰ ἰδοῦμε
 τὴν πραγματοποιήσι τῆς ὑποσχέσεως πρόσωπο μὲ πρόσωπο
 μαζί μὲ τὴ σάρκα ἔχοντας ἰσάγγελο πρόσωπο.

37,1 Ἄν πράγματι ἐκεῖνη εἶναι ἡ ἐπαγγελία μετὰ τὴν ἀναχώρη-
 σι ἀπὸ ἐδῶ, «τὴν ὁποία ὀφθαλμὸς δὲν εἶδε καὶ σὲ νοῦ ἀνθρώ-
 που δὲν ἀνέβηκε»⁵⁷, πῶς μποροῦν νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι γνωρί-
 ζουν (χωρὶς νὰ ἔχουν κατανοήσι μὲ τὴν ἐνέργεια τοῦ Πνεύμα-
 τος, ἀλλὰ ἔχοντας παραλάβει διὰ μαθήσεως), «αὐτὸ ποὺ αὐτὶ
 δὲν ἄκουσε ποτέ», παρὰ μόνο ἐκεῖνο τὸ αὐτὶ ποὺ ἀρπάχθηκε
 στὸν τρίτο οὐρανό⁵⁸; Ἄλλὰ ἔλαβε τὴν ἐντολὴ κι' αὐτὸ ἀκόμα νὰ
 2 τὸ ἀποσιωπήσῃ τότε⁵⁹. Ἄν ὁμως ἡ μεγαλαυχία τῆς γνώσεως εἶ-
 ναι ἀνθρωπίνη σοφία, ὅπως ἀπομένει νὰ σκεφθοῦμε, ἄκουσε
 τὴν ἐντολὴ τῆς Γραφῆς: «νὰ μὴ καυχᾶται ὁ σοφὸς γιὰ τὴ σοφία
 του καὶ νὰ μὴ καυχᾶται ὁ ἰσχυρὸς γιὰ τὴν ἰσχύ του⁶⁰, ἀλλὰ ὁ

57. Α' Κορ. 2,9.

58. Βλ. Β' Κορ. 12,2.

59. Βλ. Β' Κορ. 12,4.

60. Ἰερ. 9,23.

του, ὁ δὲ καυχώμενος ἐν Κυρίῳ καυχάσθω». Ἡμεῖς δὲ «θεοδίδακτοι» καὶ τῷ Χριστοῦ ὀνόματι καυχώμενοι.

3 Πῶς οὖν οὐ ταύτη νοεῖν τὸν ἀπόστολον ὑποληπτέον τὸ γάλα τῶν νηπίων; εἴτε ποιμένες μὲν οἱ τῶν ἐκκλησιῶν προηγούμενοι κατ' εἰκόνα τοῦ ἀγαθοῦ ποιμένος, τὰ δὲ πρόβατα ἡμεῖς, μὴ οὐχὶ καὶ γάλα τῆς ποιμνης τὸν Κύριον λέγοντα τὴν ἀκολουθίαν φυλάττειν
4 ἀλληγοροῦντα; Καὶ δὴ τὸ ρητὸν αὐθις τῇ διανοίᾳ ἐφαρμοστέον· «γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· οὐπω γὰρ ἐδύνασθε», οὐκ ἄλλο τι παρὰ το γάλα τὸ βρῶμα ὑπολαμβάνόμενον, ταυτόν δὲ τῇ οὐσίᾳ· ὡσαύτως γὰρ καὶ ὁ Λόγος ὁ αὐτὸς ἢ ἀνειμένος καὶ ἥπιος ὡς γάλα ἢ πεπηγὸς καὶ συνεστραμμένος ὡς βρῶμα.

38,1 Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆδε ἐκλαμβάνουσιν ἡμῖν γάλα νοεῖσθαι τὸ κήρυγμα δύναται τὸ ἐπὶ πλεῖστον κεχυμένον, βρῶμα δὲ ἢ πίστις εἰς θεμέλιον ἐκ κατηγήσεως συνεστραμμένη, ἢ δὴ στερεμνιωτέρα τῆς ἀκοῆς ὑπάρχουσα βρώματι ἀπεικάζεται, ἐν αὐτῇ σωματοποιουμέ-
2 νη τῇ ψυχῇ. Τὴν τοιάνδε τροφὴν ἀλλαχόθι καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίῳ ἐτέρως ἐξήνεγκε διὰ συμβόλων, «φάγεσθέ μου τὰς σάρκας», εἰπὼν, «καὶ πίεσθέ μου τὸ αἷμα», τὸ ἐναργὲς τῆς
3 πίστεως καὶ τῆς ἐπαγγελίας βρώσιμον καὶ πότιμον ἀλληγορῶν, δι' ὧν ἢ Ἐκκλησία, καθάπερ ἄνθρωπος ἐκ πολλῶν συνεστηκυῖα μελῶν, ἄρδεταί τε καὶ ἀῖεται συγκροτεῖται τε καὶ συμπήγνυται ἐξ ἀμφοῖν, σώματος μὲν τῆς πίστεως, ψυχῆς δὲ τῆς ἐλπίδος, ὡσπερ καὶ ὁ Κύριος ἐκ σαρκὸς καὶ αἵματος. Τῷ γὰρ ὄντι αἷμα τῆς πίστε-
ως ἢ ἐλπίς, ὑφ' ἧς συνέχεται, καθάπερ ὑπὸ ψυχῆς, ἢ πίστις. Δια-
πνευσάσης δὲ τῆς ἐλπίδος δίκην ἐκρυέντος αἵματος τὸ ζωτικὸν τῆς πίστεως ὑπεκλύεται.

39,1 Εἰ δὲ ἄρα προσφιλονικεῖν ἐθέλοιέν τινες τὰ πρῶτα μαθήματα

καυχώμενος νὰ καυχᾶται στὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου»⁶¹. Ἐμεῖς ὁμῶς εἴμαστε θεοδίδακτοι καὶ καυχώμαστε στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ⁶².

3 Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ ὑποθέσωμε ὅτι ὁ ἀπόστολος ἐκλαμβάνει μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ γάλα τῶν νηπίων; Ἐὰν ποιμένες μὲν εἶναι οἱ προϊστάμενοι τῶν Ἐκκλησιῶν κατ' εἰκόνα τοῦ ἀγαθοῦ ποιμένος⁶³, τὰ δὲ πρόβατα εἴμαστε ἑμεῖς, ὅταν ὁ ἀπόστολος λέγῃ τὸν Κύριο γάλα τῆς ποιμένης, δὲν τὸ κάμει γιὰ νὰ τηρήσῃ τὴν συνέ-
4 πεια τῆς ἀλληγορικῆς ἐκφράσεως; Ἐὰς ἐφαρμόσωμε πάλι τὸ ρητὸ στὸ νόημά του· «σᾶς ἐπότισα γάλα, ὄχι στερεὰ τροφή· διότι δὲν μπορούσατε ἀκόμη»⁶⁴. Ἐδῶ ἡ τροφή δὲν ἐκλαμβάνεται σὰν κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ γάλα, ἀλλὰ σὰν τὸ ἴδιο στὴ οὐσία· διότι παρομοίως καὶ ὁ Λόγος εἶναι ὁ ἴδιος, εἴτε ρευστὸς καὶ γλυκὸς σὰν γάλα εἴτε συμπαγῆς καὶ σύνθετος σὰν τροφή.

38,1 Ἄλλὰ βέβαια, κι' ἔτσι ἂν ἐκλάβωμε τὸ κείμενο, γάλα μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὅτι εἶναι τὸ κήρυγμα διαδεδομένο εὐρύτατα, τροφή δὲ ἡ πίστις ἀπὸ τὴν κατήχησι τοποθετημένη σὲ θεμέλιο, ἡ ὁποία σὰν στερεώτερη ἀπὸ τὴν ἀκοή πού εἶναι παρομοιάζεται
2 μὲ τροφή πού ἐνσωματώνεται στὴν ἴδια τὴν ψυχή. Ἄλλοῦ στὸ κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγέλιο ὁ Κύριος διετύπωσε τὴν τροφή αὐτοῦ τοῦ εἶδους μὲ σύμβολα λέγοντας, «φάγετε τὶς σάρκες μου καὶ πῖετε τὸ αἷμα μου»⁶⁵, ἀλληγορώντας τὴ σαφήνεια τῆς πίστεως
3 καὶ τῆς ἐπαγγελίας ὡς φαγώσιμη καὶ πόσιμη. Διὰ μέσου αὐτῶν ἡ Ἐκκλησία, σὰν ἄνθρωπος, ἀποτελούμενη ἀπὸ πολλὰ μέλη, ποτίζεται καὶ αὐξάνεται, συγκροτεῖται καὶ συμπήγνεται ἀπὸ τὰ δυὸ, τὴν πίστι ὡς σῶμα καὶ τὴν ἐλπίδα ὡς ψυχή, ὅπως καὶ ὁ Κύριος ὡς σάρκα καὶ αἷμα. Πράγματι ἡ ἐλπίς εἶναι αἷμα τῆς πίστεως, διὰ τῆς ὁποίας συγκρατεῖται ἡ πίστις σὰν ἀπὸ ψυχή. Ἐὰν ὁμῶς ἐκλείψῃ ἡ ἐλπίς σὰν ἐκρυσταλλωμένο αἷμα, ἀφανίζεται τὸ ζωτικὸ στοιχεῖο τῆς πίστεως.

39,1 Ἐὰν πάντως θέλουν μερικοὶ νὰ φέρουν ἀντίρρηση, λέγοντας

61. Α' Κορ. 1,31. Β' Κορ. 10,17 (Ἱερ. 9,24).

62. Φιλ. 3,3.

64. Α' Κορ. 3,2.

63. Βλ. Ἰω. 10,11-14.

65. Βλ. Ἰω. 6,53.

τὸ γάλα μηνύειν λέγοντες, ὡσανεὶ πρώτας τροφάς, τὸ δὲ βρῶμα
 τὰς πνευματικὰς ἐπιγνώσεις, σφᾶς αὐτοὺς ἀνάγοντες εἰς γνῶσιν,
 ἴστωσαν, ὡς ἄρα στερεὰν τροφήν τὸ βρῶμα λέγοντες καὶ σάρκα
 καὶ αἷμα τοῦ Ἰησοῦ ὑποφέρονται τῇ σφῶν αὐτῶν μεγαλαύχῳ
 2 σοφίᾳ ἐπὶ τὴν ἀπλότητα τὴν ἀληθῆ. Πρωτόγονον γὰρ τὸ αἷμα εὐρί-
 σκεται ἐν ἀνθρώπῳ, ὃ δὴ τινες οὐσίαν εἶπεῖν ψυχῆς τετολμήκασιν·
 τοῦτο δὴ τὸ αἷμα φυσικῇ τρεπόμενον πέψει, κησάσης τῆς μητρός,
 φιλοστοργία συμπαθεῖ ἐξανθεῖ καὶ γηράσκει πρὸς τὸ ἄφοβον τοῦ
 παιδίου· καὶ ἔστι μὲν τῆς σαρκὸς ὑγρότερον τὸ αἷμα, οἷον ὑγρά τις
 οὔσα σάρξ, τοῦ δὲ αἵματος νοστιμώτερον τὸ γάλα καὶ λεπτομερέ-
 3 στερον. Εἴτε γὰρ τὸ ἐπιχορηγούμενον αἷμα τῷ ἐμβρύῳ καὶ διὰ
 μητρώου πρότερον ἐπιπεμπόμενον ὀφθαλμοῦ εἴτε αὖ τὸ καταμή-
 νιον αὐτό, ἀποκλεισθὲν τῆς οἰκείας φορᾶς, κατὰ φυσικὴν ἀνάχυσιν
 χωρεῖν κελεύεται πρὸς τοῦ παντρόφου καὶ γενεσιουργοῦ Θεοῦ ἐπὶ
 τοὺς φλεγμαίνοντας ἤδη μαστοὺς καὶ ὑπὸ πνεύματος ἀλλοιούμενον
 θερμοῦ ποθεινῆ σκευάζεται τῷ νηπίῳ τροφή, αἷμα τὸ μεταβάλλον
 ἐστί. Μάλιστα γὰρ πάντων μελῶν μαστοὶ συμπαθεῖς μήτρα.

4 Ἐπὶ οὖν κατὰ τοὺς τόκους ἀποκοπὴν λάβη τὸ ἀγγεῖον, δι' οὗ
 πρὸς τὸ ἔμβρυον τὸ αἷμα ἐφέρετο, μύσις μὲν γίνεται τοῦ πόρου, τὴν
 δὲ ὄρμην ἐπὶ τοὺς μαστοὺς τὸ αἷμα λαμβάνει καὶ πολλῆς τῆς ἐπιφο-
 ρᾶς γενομένης διατείνονται καὶ μεταβάλλει τὸ αἷμα εἰς γάλα, ἀναλό-
 5 γως τῇ ἐπὶ τῆς ἐλκώσεως εἰς πῦον τοῦ αἵματος μεταβολῆ· εἴτε αὖ
 ἀπὸ τῶν ἐν μαστοῖς παρακειμένων φλεβῶν ἀναστομουμένων κατὰ
 τὰς διαστάσεις τῆς κνήσεως τὸ αἷμα μεταχεῖται εἰς τὰς φυσικὰς τῶν
 μαστῶν σήραγγας, τούτῳ δὲ ἀνακιρνάμενον τὸ ἀπὸ τῶν γειτνιωσῶν
 καταπεμπόμενον ἀρτηριῶν πνεῦμα, μενούσης ἔτι τῆς ὑποκειμένης
 ἀκεραίου τοῦ αἵματος οὐσίας, ἐκκυμαινόμενον λευκαίνεται καὶ τῇ

ὅτι τὸ γάλα δηλώνει τὰ πρῶτα μαθήματα σὰν πρῶτες τροφές, ἡ δὲ τροφή τις πνευματικὴς ἐπιγνώσεις, ἀνεβάζοντας τοὺς ἑαυτοῦς των στὸ ὕψος τῆς γνώσεως, ἃς γνωρίζουν ὅτι, λέγοντας τὸ φαγητὸ στερεὰ τροφή καὶ σάρκα καὶ αἷμα τοῦ Ἰησοῦ, μὲ τὴν

2 ὑπεροπτικὴ σοφία τους ἀντιτίθενται στὴν ἀπλὴ ἀλήθεια. Διότι, τὸ αἷμα θεωρεῖται ὡς πρωτόγονο στοιχεῖο στὸν ἄνθρωπο, τὸ ὁποῖο μερικοὶ ἐτόλμησαν νὰ τὸ χαρακτηρίσουν ὡς οὐσία τῆς ψυχῆς. Τοῦτο λοιπὸν τὸ αἷμα, ὅταν ἡ μητέρα γεννήσῃ, μετατρέπεται μὲ φυσικὴ πέψι, καὶ μὲ τὴ φιλόστοργη συμπάθεια χάνει τὸ χρῶμα του καὶ ἀσπρίζει γιὰ νὰ μὴ φοβίξῃ τὸ παιδί. Καὶ τὸ αἷμα βέβαια εἶναι ὑγρότερο ἀπὸ τὴν σάρκα, σὰν ἓνα εἶδος ὑγρῆς σάρκας, ἐνῶ τὸ γάλα εἶναι νοστιμώτερο ἀπὸ τὸ αἷμα καὶ

3 λεπτότερο. Εἴτε γιὰ τὸ προσφερόμενο στὸ ἔμβρυο καὶ ἀρχικὰ στελλόμενο διὰ τοῦ μητρικοῦ ὀφθαλμοῦ αἷμα πρόκειται εἴτε γιὰ τὸ ἔμμηνο αἷμα, κομμένο ἀπὸ τὴν φυσικὴ του πορεία, διατάσσεται ἀπὸ τὸν πάντροφο καὶ γενεσιουργὸ Θεὸ νὰ προχωρήσῃ κατὰ φυσικὴ ροὴ πρὸς τοὺς φλογισμένους ἤδη μαστοὺς καὶ ἀλλοιούμενο ἀπὸ θερμὸ πνεῦμα παρασκευάζεται σὲ ποθητὴ τροφή γιὰ τὸ νήπιον· σὲ κάθε περίπτωσι τὸ αἷμα εἶναι αὐτὸ πὺ μεταβάλλεται. Διότι περισσότερο ἀπὸ ὅλα τὰ μέλη τοῦ σώματος οἱ μαστοὶ εἶναι συνδεδεμένοι μὲ τὴ μήτρα⁶⁶.

4 Ὅταν λοιπὸν τὸ ἀγγεῖο διὰ τοῦ ὁποῖου ἐφερόταν τὸ αἷμα πρὸς τὸ ἔμβρυο ἀποκοπῆ κατὰ τὸν τοκετό, ὁ πόρος κλείνεται, ἐνῶ τὸ αἷμα ὀρμᾷ πρὸς τοὺς μαστοὺς καί, ἐπειδὴ ἡ ροὴ του εἶναι μεγάλη, οἱ μαστοὶ διαστέλλονται καὶ τότε τὸ αἷμα μεταβάλλεται σὲ γάλα, ἀνάλογα μὲ τὴν μεταβολὴ τοῦ αἵματος σὲ πῦο

5 στὴν περίπτωσι τῆς ἐλκώσεως. Κατὰ ἄλλη ἄποψι τὸ αἷμα, καθὼς οἱ παρακείμενες στοὺς μαστοὺς φλέβες κατὰ τὶς ἐντάσεις τῆς κνήσεως ἀναστομώνονται, διοχετεύεται στὶς φυσικὲς σήραγγες τῶν μαστῶν· ἡ πνοὴ πὺ στέλλεται ἀπὸ τὶς γειτονικὲς ἀρτηρίες ἀναμιγνύεται μὲ αὐτὸ, ἐνῶ ἡ ὑποκείμενη οὐσία τοῦ αἵματος μένει ἀκέραια, κι' ἔτσι πάντως κυμαινόμενο τὸ αἷμα λευ-

66. Γενικὰ αὐτὲς οἱ ἀπόψεις, ὅπως καὶ οἱ παρακάτω, εἶναι ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὶς θεωρίες τοῦ Γαλιηνοῦ.

τοιαύτη ἀνακοπῇ κατ' ἐξαφρισμὸν μεταβάλλεται, παραπλήσιόν τι πεπονθὸς τῇ θαλάττῃ, ἣν δὴ κατὰ τὰς ἐμβολὰς τῶν πνευμάτων οἱ ποιηταὶ φασιν «ἀποπτύειν ἀλὸς ἄχνην»· πλὴν ἀλλὰ αἷμα ἔχει τὴν οὐσίαν.

40,1 Τούτῳ τῷ τρόπῳ καὶ οἱ ποταμοὶ ρόθῳ φερόμενοι τῇ ἐμπεριλήψει τοῦ περικεχυμένου ἀέρος ζαινόμενοι ἀφρὸν μορμύρουσιν, καὶ τὸ ἐνστόμιον ἡμῶν ὑγρὸν τῷ πνεύματι ἐκλευκαίνεται. Τίς οὖν ἢ ἀποκλήρωσις μὴ οὐχὶ καὶ τὸ αἷμα ἐπὶ τὸ φωτεινότατον καὶ λευκότατον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τρέπεσθαι ὁμολογεῖν; Πάσχει δὲ τὴν μεταβολὴν κατὰ ποιότητα, οὐ κατ' οὐσίαν. Ἀμέλει γοῦν οὐ τροφιμώτερον ἄλλο τι οὐδὲ μὴν γλυκύτερον ἀλλ' οὐδὲ λευκότερον εὖροις ἂν γάλακτος. Πάντῃ δὲ ἔοικεν τούτῳ ἢ πνευματικῇ τροφῇ, γλυκεῖα μὲν διὰ τὴν χάριν ὑπάρχουσα, τρόφιμος δὲ ὡς ζωὴ, λευκὴ δὲ ὡς ἡμέρα Χριστοῦ, καὶ τὸ αἷμα τοῦ Λόγου πεφανέρωται ὡς γάλα.

41,1 Ταύτῃ τοίνυν περὶ τὴν ἀποκύησιν οἰκονομούμενον τῷ βρέφει τὸ γάλα χορηγεῖται, καὶ οἱ μαστοί, οἱ τέως τὸν ἄνδρα περιβλεπόμενοι ὀρθοί, ἤδη κατανεύουσι πρὸς τὸ παιδίον, τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως πεπονημένην εἰληπτον παρέχειν διδασκόμενοι τροφὴν εἰς ἀνατροφὴν σωτηρίας· οὐ γὰρ ὡς αἱ πηγαὶ πλήρεις εἰσὶν οἱ μαστοὶ ἐπεισερόντος ἐτοίμου γάλακτος, ἀλλὰ μεταβάλλοντες τὴν τροφὴν ἐν ἑαυτοῖς ἐργάζονται γάλα καὶ διαπνέουσιν. Ἡ τροφὴ δὲ ἢ κατάλληλος αὕτη καὶ πρόσφορος νεοπαγεῖ καὶ νεοφυεῖ παιδίῳ πρὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ τροφέως καὶ Πατρὸς τῶν γεννωμένων καὶ ἀναγεννωμένων πονουμένη, οἷον τὸ μάννα οὐρανόθεν ἐπερρέετο τοῖς παλαιοῖς 3 Ἑβραίοις, ἢ τῶν ἀγγέλων ἐπουράνιος τροφὴ. Ἀμέλει καὶ νῦν αἱ

67. Ἰλιάς Δ, 426.

68. Ὁ Θεὸς ἐδῶ εἶναι τροφός, ὁ Λόγος εἶναι τὸ γάλα.

καίνεται καὶ μὲ τὴν τέτοια ἀνακοπὴ μεταβάλλεται ἐξαφριζόμε-
νο· παθαίνει δηλαδὴ κάτι παρόμοιο μὲ τὴ θάλασσα, γιὰ τὴν
ὁποία οἱ ποιηταὶ λόγῳ τῶν πιέσεων τῶν ἀνέμων λέγουν ὅτι
«πτύει τὴν ἀλμυρὴ ἄχνη»⁶⁷. ἀλλὰ πάντως τὴν οὐσία τὴν ἔχει τὸ
αἷμα.

40,1 Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ οἱ ποταμοὶ ὅταν τρέχουν ὀρμητι-
κά, πληττόμενοι σὲ ὅλη τὴν ἔκτασί τους ἀπὸ τὸν διασκορπισμέ-
νο ἀέρα, ἀναπτύσσουν ἀφρό, ὅπως τὸ ὑγρὸ στὸ στόμα μας λευ-
καίνεται μὲ τὴν ἀναπνοή μας. Ποιὰ λοιπὸν ἀντίρρηση μπορεῖ νὰ
ὑπάρχη γιὰ νὰ μὴ ὁμολογήσωμε ὅτι καὶ τὸ αἷμα ἀπὸ τὴν πνοὴ
μετατρέπεται πρὸς τὸ φωτεινότετο καὶ λευκότετο; Παθαίνει
2 ὅμως αὐτὴν τὴ μεταβολὴ κατὰ ποιότητα, ὄχι κατ' οὐσία. Καὶ
βέβαια δὲν θὰ μπορούσες νὰ εὔρης τίποτε ἄλλο θρεπτικώτερο ἢ
γλυκύτερο ἢ λευκότερο ἀπὸ τὸ γάλα. Ὡς πρὸς ὅλα δὲ ὁμοιάζει
μὲ αὐτὸ ἢ πνευματικὴ τροφή, πού ἐξ αἰτίας τῆς χάριτος εἶναι
γλυκειά, ὡς ζωὴ εἶναι θρεπτικὴ, καὶ ὡς ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ εἶ-
ναι λευκὴ, ἐνῶ τὸ αἷμα τοῦ Λόγου ἔχει φανερωθῆ ὡς γάλα.

41,1 Μὲ αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπο οἰκονομούμενο κατὰ τὸν το-
κετὸ τὸ γάλα, χορηγεῖται στὸ βρέφος, καὶ οἱ μαστοὶ, πού ἕως
τότε κατευθύνονταν ὀρθοὶ πρὸς τὸν ἄνδρα, τώρα κλίνουν πρὸς
τὸ παιδί, διδασκόμενοι νὰ προσφέρουν τὴν ἀπὸ τὴν φύσι κατερ-
γασμένη τροφή εὐληπτῆ γιὰ τὴν σωτηριώδη ἀνατροφή· διότι οἱ
μαστοὶ δὲν εἶναι ὅπως οἱ πηγές γεμᾶτοι μὲ γάλα πού εἰσρέει
ἔτοιμο, ἀλλὰ, μεταβάλλοντας τὴν τροφή μέσα τους, παρασκευά-
2 ζουν καὶ ἐκρέουν γάλα. Αὐτὴ δὲ ἢ κατάλληλη καὶ πρόσφορη
τροφή γιὰ τὸ νεοπαραγμένο καὶ νεογέννητο παιδί, πού παρα-
σκευάζεται ἀπὸ τὸν Θεὸ τὸν τροφέα καὶ πατέρα τῶν γεννωμέ-
νων καὶ ἀναγεννωμένων⁶⁸, σὰν τὸ μάννα πού ἔπεφτε ἀπὸ ἐπάνω
στοὺς παλαιοὺς Ἑβραίους⁶⁹, εἶναι ἢ ἐπουράνια τροφή τῶν ἀγγέ-
3 λων⁷⁰. Βέβαια καὶ τώρα οἱ παραμάννες τὸ πρωτόχυτο ποτὸ τοῦ

69. Βλ. Ἐξ. 16.

70. Βλ. Ψαλμ. 77,25. Σοφία Σολ. 16,20.

τίθται τὸ πρωτόχυτον τοῦ γάλακτος πόμα ὁμωνύμως ἐκείνη τῇ τροφῇ μάννα κεκλήκασιν. Ἄλλ' αἱ μὲν γυναῖκες αἱ κροῦσαι μητέρες γενόμεναι πηγάζουσι γάλα, ὁ δὲ Κύριος ὁ Χριστὸς ὁ τῆς παρθένου καρπὸς οὐκ ἔμακάρισε τοὺς γυναικείους μαστοὺς οὐδὲ ἔκρινεν αὐτοὺς τροφεῖς, ἀλλὰ τοῦ φιλοστόργου καὶ φιλανθρώπου Πατρὸς ἐπομβρήσαντος τὸν Λόγον αὐτὸς ἤδη τροφή γέγονεν πνευματικὴ τοῖς σώφροσιν.

42,1 Ὡ θαύματος μυστικοῦ· εἷς μὲν ὁ τῶν ὄλων Πατήρ, εἷς δὲ καὶ ὁ τῶν ὄλων Λόγος, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πανταχοῦ, μία δὲ μόνη γίνεται μήτηρ παρθένος· Ἐκκλησίαν ἐμοὶ φίλον αὐτὴν καλεῖν. Γάλα οὐκ ἔσχεν ἢ μήτηρ αἷτη μόνη, ὅτι μόνη μὴ γέγονε γυνή, παρθένος δὲ ἅμα καὶ μήτηρ ἐστίν, ἀκήρατος μὲν ὡς παρθένος, ἀγαπητικὴ δὲ ὡς μήτηρ, καὶ τὰ αὐτῆς παιδία προσκα-
2 λουμένη ἀγίῳ τιθνεῖται γάλακτι, τῷ βρεφώδει Λόγῳ. Διὸ οὐκ ἔσχε γάλα, ὅτι γάλα ἦν τὸ παιδίον τοῦτο καλὸν καὶ οἰκεῖον, τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὴν νεολαίαν ὑποτροφοῦσα τῷ Λόγῳ, ἦν αὐτὸς ἐκύησεν ὁ Κύριος ὠδῖνι σαρκικῇ, ἦν αὐτὸς ἐσπαργάνωσεν ὁ Κύ-
3 ριος αἵματι τιμίῳ. Ὡ τῶν ἀγίων λοχευμάτων, ὧ τῶν ἀγίων σπαργάνων· ὁ Λόγος τὰ πάντα τῷ νηπίῳ, καὶ πατήρ καὶ μήτηρ, καὶ παιδαγωγὸς καὶ τροφεύς. «Φάγεσθέ μου», φησί, «τὴν σάρκα καὶ πῖεσθέ μου τὸ αἷμα». Ταύτας ἡμῖν οἰκείας τροφὰς ὁ Κύριος χορηγεῖ καὶ σάρκα ὀρέγει καὶ αἷμα ἐκχεῖ· καὶ οὐδὲν εἰς αὔξησιν τοῖς παιδίοις ἐνδεῖ.

43,1 Ὡ τοῦ παραδόξου μυστηρίου· ἀποδύσασθαι ἡμῖν τὴν παλαιὰν καὶ σαρκικὴν ἐγκελεύεται φθοράν, ὥπερ καὶ τὴν παλαιὰν τροφήν, καινῆς δὲ ἄλλης τῆς Χριστοῦ διαίτης μεταλαμβάνοντας, ἐκεῖνον, εἰ

71. Τὸ χωρίον Λουκᾶ 11,27-28, ὅπου ἡ γυναῖκα ἀπὸ τὸ πλῆθος ἐφώνησε, «μακαρία ἡ κοιλία ποῦ σ' ἐβάστασε καὶ οἱ μαστοὶ ποῦ ἐθήλασε», ἐρμηνεύει ὁ Κλήμης

γάλακτος τὸ ὀνομάζουσι ὁμωνύμως μ' ἐκείνη τὴν τροφή μάννα. Ἄλλὰ οἱ μὲν γυναῖκες ποὺ κυοφοροῦν, μόλις γίνουσι μητέρες, πηγάζουσι γάλα, ὁ δὲ Κύριος ὁ Χριστός, ὁ καρπὸς τῆς παρθένου, δὲν ἐμακάρισε τοὺς γυναικίους μαστοὺς οὔτε τοὺς ἔκρινε τροφεῖς, ἀλλὰ, ἀφοῦ ὁ φιλόστοργος καὶ φιλόανθρωπος πατὴρ ἔβρεξε τὸν Λόγο, αὐτὸς ἔγινε πλέον πνευματικὴ τροφή γιὰ τοὺς σώφρονες⁷¹.

12,1 ὦ, θαῦμα μυστικὸ! Ἕνας εἶναι ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων, ἓνας εἶναι καὶ ὁ Λόγος τῶν ὄλων, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ εἶναι παντοῦ, μιὰ δὲ μοναδικὴ γίνεται μητέρα παρθένος, ποὺ ἐγὼ ἀγαπῶ νὰ τὴν ὀνομάζω Ἐκκλησία. Αὐτὴ ἡ μητέρα μόνη δὲν εἶχε γάλα, διότι μόνη αὐτὴ δὲν ἔγινε γυναῖκα, ἀλλὰ εἶναι συγχρόνως παρθένος καὶ μητέρα, ὡς παρθένος ἀκήρατη, ὡς μητέρα ἀγαπητὴ, ποὺ προσκαλεῖ τὰ παιδιά της καὶ τὰ τρέφει μὲ
2 ἅγιον γάλα, τὸν βρεφικὸν Λόγο. Γι' αὐτὸ δὲν εἶχε γάλα, ἐφ' ὅσον γάλα ἦταν τοῦτο τὸ καλὸ καὶ συγγενικὸ παιδί, τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ποὺ τρέφει τὴν νεολαία μὲ τὸν Λόγον· αὐτὴν ὁ ἴδιος ὁ Κύριος ἐκύησε μὲ σαρκικὴ ὠδὴνα, αὐτὴν ὁ ἴδιος ὁ Κύριος
3 ἐσπαργάνωσε μὲ τὸ τίμιον αἷμα του. ὦ, ἅγια λοχεύματα, ὦ, ἅγια σπάργανα· ὁ Λόγος εἶναι τὰ πάντα γιὰ τὸ νήπιον, καὶ πατέρας καὶ μητέρα, καὶ παιδαγωγὸς καὶ τροφεύς. Διότι λέγει, «φάγετε τὴν σάρκα μου καὶ πίετε τὸ αἷμά μου»⁷². Αὐτὲς εἶναι οἱ κατάλληλες τροφές ποὺ μᾶς χορηγεῖ ὁ Κύριος· προσφέρει τὴν σάρκα καὶ χύνει τὸ αἷμα· καὶ τίποτε δὲν λείπει στὰ παιδιά γιὰ τὴν αὐξησί τους.

13,1 ὦ, παράδοξο μυστήριον! Παραγγέλλει νὰ ἀποδυθοῦμε τὴν παλαιὰ καὶ σαρκικὴ φθορά⁷³, ὅπως καὶ τὴν παλαιὰ τροφή, καὶ μεταλαμβάνοντας ἄλλη καινὴ δίαιτα τοῦ Χριστοῦ, εἰ δυνατόν, ἀναλαμβάνοντας ἐκεῖνον, νὰ τὸν ἀποθέτωμε μέσα μας καὶ νὰ

μὲ τὴν ἐννοία ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἐδέχθηκε τοὺς λόγους αὐτοὺς, ἀφοῦ εἶπε ἀμέσως, «ὅπως μακάριοι εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἀκούουσι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν φυλάσσουσιν».

72. Ἰω. 6,53

73. Ἐφ. 4,22 ἐ.

δυνατόν, ἀναλαμβάνοντας ἐν ἑαυτοῖς ἀποτίθεσθαι καὶ τὸν Σωτῆρα ἐνστερνίσασθαι, ἵνα καταργήσωμεν τῆς σαρκὸς ἡμῶν τὰ πάθη.

2 Ἄλλ' οὐ ταύτη νοεῖν ἐθέλεις, κοινότερον δὲ ἴσως. Ἐκούει καὶ ταύτη· σάρκα ἡμῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀλληγορεῖ, καὶ γὰρ ὑπ' αὐτοῦ δεδημιούργηται ἡ σὰρξ· αἷμα ἡμῖν τὸν Λόγον αἰνίττεται, καὶ γὰρ ὡς αἷμα πλούσιον ὁ Λόγος ἐπικέχυται τῷ βίῳ· ἡ κρᾶσις δὲ ἡ ἀμφοῖν ὁ Κύριος, ἡ τροφή τῶν νηπίων· ὁ Κύριος Πνεῦμα καὶ Λό-
3 γος. Ἡ τροφή, τουτέστιν ὁ Κύριος Ἰησοῦς, τουτέστιν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα σαρκούμενον, ἀγιαζομένη σὰρξ οὐράνιος. Ἡ τροφή τὸ γάλα τοῦ Πατρός, ᾧ μόνῳ τιθευόμεθα οἱ νήπιοι. Αὐτὸς γοῦν ὁ «ἡγαπημένος» καὶ τροφεὺς ἡμῶν Λόγος τὸ αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἐξέ-
4 χεεν αἷμα, σώζων τὴν ἀνθρωπότητα, δι' οὗ πεπιστευκότες εἰς τὸν Θεὸν ἐπὶ τὸν «λαθικηδέα μαζόν» τοῦ Πατρός, τὸν Λόγον, καταφεύγομεν, ὃ δὲ, ὡς ἔοικεν, μόνος ἡμῖν τοῖς νηπίοις τὸ γάλα τῆς ἀγάπης χορηγεῖ, καὶ οὗτοι ὡς ἀληθῶς μακάριοι μόνοι, ὅσοι τοῦτον θηλάζουσι τὸν μαστόν.

44,1 Διὰ τοῦτό φησι καὶ ὁ Πέτρος· «ἀποθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν καὶ πάντα δόλον καὶ τὴν ὑπόκρισιν καὶ φθόνον καὶ καταλαλίαν, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη τὸ λογικὸν γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ ἀύξηθῆτε εἰς σωτηρίαν, εἰ ἐγεύσασθε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος». Εἰ δὲ καὶ συνενδῶη τις αὐτοῖς ἄλλο τι εἶναι τὸ βρῶμα παρὰ τὸ γάλα, εἴτα πῶς οὐ περιπαρήσονται σφίσιν αὐτοῖς, οὐ κατανενοηκότες τὴν φύ-
2 σιν; Ἡ γὰρ τοι τροφή χειμῶνος μὲν πυκνοῦντος τοῦ περιέχοντος καὶ πάροδον οὐ διδόντος ἐντὸς κατακλειομένῳ τῷ θερμῷ, ἐψομένη καὶ πεπτομένη, εἰς τὰς φλέβας ἐξαιματομένη ἐκχωρεῖ, αἱ δὲ διαπνοῆς οὐ τυγχάνουσαι πεπληρωμέναι μάλιστα συντείνονται καὶ σφύζουσι· διὸ καὶ αἱ τίθαι περιπληθεῖς τότε μάλιστα γίνονται τῷ

βάλωμε στὰ στέρνα μας τὸν Σωτῆρα, γιὰ νὰ καταργήσωμε τὰ πάθη τῆς σάρκα μας.

- 2 Ἄλλ' ἴσως δὲν θέλεις νὰ ἐννοήσης τὰ πράγματα μὲ αὐτὸν τρόπον, ἀλλὰ θέλεις κάποια ἀπλούστερη ἐξήγησι. Ἄκουσε λοιπὸν καὶ αὐτή. Μὲ τὴν σάρκα μᾶς παρουσιάζει ἀλληγορικῶς τὸ ἅγιο Πνεῦμα, διότι ἀπ' αὐτὸ ἔχει δημιουργηθῆ ἡ σάρκα· μὲ τὸ αἷμα μᾶς ὑπαινίσσεται τὸν Λόγο, διότι ὁ Λόγος ἔχει ἐπιχυθῆ στὸν βίον σὰν ἄφθονο αἷμα· σύγκρασις δὲ τῶν δύο εἶναι ὁ Κύριος, ἡ τροφή τῶν νηπίων, ὁ Κύριος ποῦ εἶναι Πνεῦμα καὶ Λόγος· ἡ τροφή, δηλαδὴ ὁ Κύριος Ἰησοῦς, δηλαδὴ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα σαρκωμένο, σάρκα ἀγιαζομένη οὐράνια· ἡ τροφή, τὸ γάλα τοῦ Πατρός, μὲ τὸ ὁποῖο μόνο τρεφόμεστε οἱ νήπιοι. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ «ἀγαπημένος» καὶ τροφεύς μας Λόγος ἔχυσε τὸ αἷμα του ὑπὲρ ἡμῶν, σώζοντας τὴν ἀνθρωπότητα.
- 4 Ἐχοντας πιστεύσει δι' αὐτοῦ στὸν Θεό, καταφεύγομε πρὸς τὸν ἀναληθτικὸ μαστό⁷⁴ τοῦ Πατρός, τὸν Λόγο, αὐτὸς δέ, ὅπως φαίνεται, εἶναι ὁ μόνος ποῦ χορηγεῖ τὸ γάλα τῆς ἀγάπης σ' ἐμᾶς τὰ νήπια, κι' αὐτοὶ ἀληθινὰ εἶναι οἱ μόνοι μακάριοι, ὅσοι θηλάζουν τοῦτον τὸν μαστό.

- 44,1 Γι' αὐτὸ λέγει καὶ ὁ Πέτρος: «ἀποβάλλοντας λοιπὸν κάθε κακία καὶ κάθε δόλο καὶ ὑπόκρισι καὶ φθόνον καὶ καταλαλιά, ἐπιθυμεῖστε σὰν νεογέννητα βρέφη τὸ λογικὸ γάλα, γιὰ ν' αὐξηθῆτε μὲ αὐτὸ πρὸς τὴν σωτηρία, ἂν ἐγευθῆκατε ὅτι ὁ Κύριος εἶναι Χρηστός»⁷⁵. Ἄν ὁμως συμφωνήση κανεὶς μὲ αὐτοὺς ὅτι τὸ φαγητὸ εἶναι διαφορετικὴ οὐσία ἀπὸ τὸ γάλα, πῶς τότε δὲν θὰ κατηγοροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς των ὅτι δὲν κατενόησαν τὴν φύσιν του; Διότι ἡ τροφή, ὅταν ὁ χειμῶνας πυκνώνῃ τὸ περιβάλλον καὶ δὲν δίδῃ τόπο νὰ περάσῃ ἡ μέσα σ' αὐτὸ εὐρισκομένη θερμότης, ψηνόμενη καὶ πεπτόμενη, προχωρεῖ στὶς φλέβες μεταποιημένη σὲ αἷμα· κι' αὐτές, μὴ ἔχοντας εὐχέρεια διαπνοῆς καὶ ὄντας γεμᾶτες, τεντώνονται ὑπερβολικὰ καὶ σφύζονται· γι' αὐτὸ καὶ οἱ παραμάννες τότε περισσότερο παράγουν ἄφθοно

74. «Λαθικηδεὺς μαστός», *Τιὰς Χ*, 83.

75. Α' Πέτρ. 2,1-3. Ψαλμ. 33,9.

3 γάλακτι. Ἀποδέδεικται δὲ ἡμῖν μικρῶ πρόσθεν τὸ αἷμα εἰς γάλα ταῖς κρούσαις κατὰ μεταβολήν, οὐ κατ' οὐσίαν χωρεῖν, ὥσπερ ἀμέλει καὶ αἱ τρίχες αἱ ξανθαὶ τοῖς γηρῶσιν εἰς πολίαν μεταβάλλουσιν. Θέρους δὲ ἔμπαλιν ἀραιότερον ὄν τὸ σῶμα τὴν τροφήν εὐδιαφορητοτέραν παρέχει, καὶ ἥκιστα πλεονάζει τὸ γάλα, ἐπεὶ μηδὲ τὸ αἷμα· οὐδὲ γὰρ πᾶσα κατέχεται ἢ τροφή.

45,1 Εἰ τοίνυν ἢ μὲν κατεργασία τῆς τροφῆς ἐξαιματοῦται, τὸ δὲ αἷμα ἐκγαλακτοῦται, παρασκευὴ γίνεται τὸ αἷμα τοῦ γάλακτος ὡς σπέρμα ἀνθρώπου καὶ γίγαρτον ἀμπέλου. Τῶ οὖν γάλακτι, τῇ κυριακῇ τροφῇ, εὐθὺς μὲν ἀποκυηθέντες τιθηνούμεθα, εὐθὺς δὲ ἀναγεννηθέντες τετιμήμεθα τῆς ἀναπαύσεως τὴν ἐλπίδα, τὴν ἄνω Ἰερουσαλήμ εὐαγγελιζόμενοι, ἐν ἧ μέλι καὶ γάλα ὀμβρεῖν ἀναγέγρα-
2 πται, διὰ τῆς ἐνύλου καὶ τὴν ἀγίαν μνηστευόμενοι τροφήν. Τὰ μὲν γὰρ βρώματα καταργεῖται, ἧ φησὶν ὁ ἀπόστολος αὐτός, ἢ δὲ διὰ γάλακτος τροφή εἰς οὐρανὸς καθηγεῖται, πολίτας οὐρανῶν καὶ συγχορευτὰς ἀγγέλων ἀναθρεψαμένη. Ἐπειδὴ δὲ ἐστὶν ὁ Λόγος «πηγὴ ζωῆς» βρύουσα καὶ ποταμὸς εἴρηται ἐλαίου, εἰκότως ἀλληγορῶν ὁ Παῦλος καὶ γάλα αὐτὸν ὀνομάζων «ἐπότισα» ἐπιφέρει· πίνεται γὰρ ὁ Λόγος, ἢ τροφή τῆς ἀληθείας.

3 Ἀμέλει καὶ τὸ ποτὸν ὑγρὰ καλεῖται τροφή. Δυνατὸν δὲ τὸ αὐτὸ καὶ βρῶμα εἶναι πῶς ἔχον καὶ ποτόν, πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο νοούμενον, καθάπερ καὶ ὁ τυρὸς γάλακτός ἐστι πῆξις ἢ γάλα πεπηγός· οὐ γὰρ μοι τῆς λεξιθηρίας μέλει τὰ νῦν, πλὴν ὅτι τὰς τροφὰς ἀμφω μία διακονεῖται οὐσία. Ἀλλὰ καὶ τοῖς ὑποτιθίοις παιδίοις ἀρκεῖ μόνον
4 τὸ γάλα καὶ ποτὸν εἶναι καὶ τροφήν. «Ἐγώ», φησὶν ὁ Κύριος, «βρῶσιν ἔχω φαγεῖν, ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε· ἐμὸν βρῶμά ἐστιν, ἵνα

76. Γαλ. 4,26.

77. Ἐξ. 3,8 καὶ παράλληλα.

3 γάλα. Ἐχομε δὲ ἀποδείξει λίγο παραπάνω ὅτι τὸ αἷμα τρέπεται σὲ γάλα στὶς λεχῶνες κατὰ μεταβολή, ὄχι κατ' οὐσία, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ ξανθὲς τρίχες στοὺς γέροντες μεταβάλλονται σὲ ἄσπρες. Τὸ καλοκαίρι πάλι, πού τὸ σῶμα εἶναι ἀραιότερο, ἀφήνει τὴν τροφή νὰ περνᾷ εὐχερῆστερα καὶ τὸ γάλα παράγεται σὲ μικρὲς ποσότητες, ὅπως καὶ τὸ αἷμα· οὔτε βέβαια συγκρατεῖται ὅλη ἡ τροφή.

45,1 Ἄν λοιπὸν ἡ μὲν κατεργασία τῆς τροφῆς παράγει αἷμα, τὸ δὲ αἷμα μεταβάλλεται σὲ γάλα, τὸ αἷμα γίνεται προπαρασκευὴ τοῦ γάλακτος, ὅπως τὸ σπέρμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ σπόρος τῆς ἀμπέλου. Μὲ τὸ γάλα λοιπὸν, τὴν Κυριακὴ τροφή, μόλις γεννηθοῦμε τρεφόμεσθε, μόλις ἀναγεννηθοῦμε ἀποκτοῦμε τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως, δεχόμενοι τὸ Εὐαγγέλιο τῆς ἄνω Ἱερουσαλήμ⁷⁶, ὅπου κατὰ τὴν Γραφή ρέει μέλι καὶ γάλα⁷⁷, καὶ μνηστευόμενοι διὰ τῆς ὑλικῆς καὶ τὴν ἅγια τροφή. Διότι τὰ μὲν φαγητὰ καταργοῦνται, ὅπως λέγει ὁ ἀπόστολος ὁ ἴδιος⁷⁸, ἐνῶ ἡ τροφή ποῦ προσφέρεται διὰ τοῦ γάλακτος ὁδηγεῖ στοὺς οὐρανοὺς, ἀνατρέφοντάς μας σὲ πολίτες τῶν οὐρανῶν καὶ συγχορευτὰς τῶν ἀγγέλων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λόγος εἶναι «πηγὴ ζωῆς»⁷⁹ ἀναβρῦουσα καὶ λέγεται ποταμὸς ἐλαίου⁸⁰, εὐλόγως ὁ Παῦλος πού τὸν ὀνομάζει ἀλληγορικῶς καὶ γάλα, προσθέτει «ἐπότισα»⁸¹· διότι ὁ Λόγος πίνεται, ἡ τροφή τῆς ἀληθείας.

3 Καὶ βέβαια καὶ τὸ ποτὸ καλεῖται ὑγρὰ τροφή. Εἶναι δυνατὸ τὸ ἴδιο πρᾶγμα νὰ εἶναι καὶ φαγητὸ καὶ ποτό, ἀνάλογα μὲ τὴν μία ἢ τὴν ἄλλη ἄποψι πού τὸ βλέπομε, ὅπως καὶ τὸ τυρὶ εἶναι πῆξις τοῦ γάλακτος ἢ γάλα πηγμένο· δὲν μ' ἐνδιαφέρει τώρα ἡ λεξιθηρία, πλὴν ὁμως θέλω νὰ εἰπῶ ὅτι μία οὐσία ὑπηρετεῖ καὶ τὶς δυὸ τροφές. Ἀλλὰ τὸ γάλα εἶναι μόνο του ἐπαρκὲς καὶ στὰ
4 βρέφη πού θηλάζουν, ὄντας ποτὸ καὶ φαγητὸ συγχρόνως. Ὁ Κύριος λέγει, «ἐγὼ ἔχω νὰ φάγω βρῶσι πού ἐσεῖς δὲν γνωρίζε-

78. Α' Κορ. 6,13.

79. Ἀποκ. 21,6.

80. Βλ. Γεζ. 32,14.

81. Α' Κορ. 3,1-3.

ποιήσω τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με». Ὁρᾶτε ἄλλο βρῶμα ἀλληγορούμενον παραπλησίως γάλακτι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ;

46,1 «Ἀλλὰ καὶ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἰδίου πάθους «ποτήριον» κέκληκε καταχρηστικῶς, ὅτι ἐκπιεῖν καὶ ἐκτελέσαι μόνον ἐχρῆν αὐτό. Οὕτω Χριστῷ μὲν ἡ τροφή τῆς πατρικῆς βουλῆς ἡ τελείωσις ἦν, ἡμῖν δὲ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἡ τροφή τοῖς νηπίοις, τοῖς ἀμέλγουσιν τὸν Λόγον τῶν οὐρανῶν· ἐντεῦθεν τὸ ζητῆσαι μαστεῦσαι καλεῖται, ὅτι τοῖς ζητοῦσιν νηπίοις τὸν Λόγον αἱ πατρικαὶ τῆς φιλανθρωπίας
2 θηλαὶ χορηγοῦσι τὸ γάλα. Ἔτι δὲ καὶ ἄρτον αὐτὸν οὐρανῶν ὁμολογεῖ ὁ Λόγος. «Οὐ γὰρ Μωσῆς», φησὶν, «ἔδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ' ὁ Πατὴρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν· ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ. Καὶ ὁ ἄρτος, ὃν ἐγὼ
3 δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστὶν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς». Ἐνταῦθα τὸ μυστικὸν τοῦ ἄρτου παρασημειωτέον, ὅτι σάρκα αὐτὸν λέγει καὶ ὡς ἀνισταμένην δῆθεν, καθάπερ ἐκ φθορᾶς καὶ σπορᾶς ὁ πυρὸς ἀνίσταται, καὶ μέντοι διὰ πυρὸς συνισταμένην εἰς εὐφροσύνην Ἐκκλησίας ὡς ἄρτον πεπτόμενον.

47,1 Ἀλλὰ γὰρ αὐθις ἡμῖν σαφέστερον τοῦτο ἐν τῷ Περὶ ἀναστάσεως δηλωθήσεται. Ἐπεὶ δὲ εἶπε «καὶ ὁ ἄρτος, ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστὶν», σὰρξ δὲ αἵματι ἄρδεται, τὸ δὲ αἷμα οἶνος ἀλληγορεῖται, ἰστέον οὖν, ὅτι ὡς ἄρτος εἰς κρᾶμα καταθρυβεῖς τὸν οἶνον ἀρπάζει, τὸ δὲ ὕδατῶδες ἀπολείπει, οὕτω καὶ ἡ σὰρξ τοῦ Κυρίου, ὁ ἄρτος τῶν οὐρανῶν, ἀναπίνει τὸ αἷμα, τοὺς οὐρανίους τῶν ἀνθρώπων εἰς ἀφθαρσίαν ἐκτρέφων, ἀπολείπων δὲ μόνας ἐκείνας εἰς φθορὰν τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας.

82. Ἰω. 4,32-34.

83. Ματθ. 20,22-23. 26,39· 42 καὶ παράλληλα.

84. Ἰω. 6,32· 33· 51.

τε· δικό μου φαγητό είναι να πράττω τὸ θέλημα αὐτοῦ ποῦ μ' ἔστειλε»⁸². Βλέπετε ἄλλο φαγητό ἀλληγορικὰ παρομοιαζόμενο μὲ τὸ γάλα, τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ;

46,1 Ἄλλὰ καὶ τὴν ἐκπλήρωσι τοῦ πάθους του ὁ Κύριος ὀνομάζει καταχρηστικῶς «ποτήριον»⁸³, ὅτι ἔπρεπε αὐτὸ μόνο νὰ πιῇ καὶ νὰ ἀποτελειώσῃ. Ἔτσι γιὰ τὸν Χριστὸ τροφή ἦταν ἡ τελείωσι τῆς πατρικῆς βουλήs, γιὰ μᾶs ὁμῶs τὰ νήπια τροφή εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, ποῦ ἀρμέγομε τὸν Λόγο τῶν οὐρανῶν. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο τὸ 'ζητῆσαι' ὀνομάζεται 'μαστεῦσαι', διότι στὰ νήπια ποῦ ζητοῦν τὸν Λόγο χορηγοῦν τὸ γάλα οἱ πατρικὲς 2 θηλὲs τῆs φιλανθρωπίας. Ἐπίσης ὁ Λόγος ἀποκαλεῖ τὸν ἑαυτό του καὶ ἄρτο ἀπὸ τοὺs οὐρανοὺs. Διότι, λέγει, «δὲν σᾶs ἔδωσε ὁ Μωϋσῆs τὸν ἄρτο ἀπὸ τὸν οὐρανό, ἀλλὰ ὁ Πατήρ μου σᾶs δίδει τὸν ἄρτο τὸν ἀληθινὸ ἀπὸ τὸν οὐρανό· διότι ὁ ἄρτος τοῦ Θεοῦ εἶναι αὐτός ποῦ κατεβαίνει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ καὶ δίδει στὸν κόσμο ζωή. Καὶ ὁ ἄρτος, τὸν ὁποῖο θὰ δώσω ἐγώ, εἶναι ἡ σάρκα 3 μου ὑπὲρ τῆs ζωῆs τοῦ κόσμου»⁸⁴. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἐπισημάνωμε τὸ μυστικὸ νόημα τοῦ ἄρτου, ὅτι τὸν λέγει σάρκα του καὶ μάλιστα ἀνισταμένη, ὅπως ἀνίσταται ὁ σῖτος ἀπὸ τὴν φθορὰ καὶ σπορά, καὶ διὰ τοῦ πυρὸs συνθέτεται σὰν ἄρτος πεπτόμενος γιὰ τὴν εὐφροσύνη τῆs Ἐκκλησίας.

47,1 Ἄλλὰ τὸ θέμα τοῦτο θὰ τὸ ἀναπτύξωμε σαφέστερα στὸ δοκίμιο *Περὶ ἀναστάσεως*⁸⁵. Ἐπειδὴ εἶπε, «καὶ ὁ ἄρτος ποῦ θὰ δώσω ἐγώ εἶναι ἡ σάρκα μου»⁸⁶, ἡ δὲ σάρκα ποτίζεται μὲ αἷμα, τὸ δὲ αἷμα σημαίνει ἀλληγορικῶs τὸν οἶνο, πρέπει νὰ γνωρίζωμε λοιπὸν ὅτι, ὅπως ὁ ἄρτος τριμμένος μέσα στὸ κρᾶμα ἀρπάζει τὸν οἶνο, ἐνῶ ἀφήνει τὸ ὑδατῶδες στοιχεῖο, ἔτσι καὶ ἡ σάρκα τοῦ Κυρίου, ὁ ἄρτος τῶν οὐρανῶν, ἀναπίνει τὸ αἷμα, καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἀνυψώνει τοὺs οὐρανίους ἀνθρώπους σὲ ἀφθαρσία, ἀφήνοντας στὴ φθορὰ μόνο ἐκεῖνες τῆs σαρκικῆs ἐπιθυμίας.

85. Τὸ ἔργο *Περὶ ἀναστάσεως*, ποῦ ἀναφέρει ὁ Κλήμης καὶ παρακάτω, βιβλίον 2, 104,3, ἔχει χαθῆ.

86. Ἰω. 6,51.

- 2 Οὕτω πολλαχῶς ἀλληγορεῖται ὁ Λόγος, καὶ βρῶμα καὶ σὰρξ
καὶ τροφή καὶ ἄρτος καὶ αἷμα καὶ γάλα, ἃ πάντα ὁ Κύριος εἰς ἀπό-
λαυσιν ἡμῶν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων. Μὴ δὴ οὖν τις ξενιζέ-
σθω λεγόντων ἡμῶν ἀλληγορεῖσθαι γάλα τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου· ἢ
3 γὰρ οὐχὶ καὶ οἶνος ἀλληγορεῖται; «Ὁ πλύνων», φησὶν, «ἐν οἴνῳ
τὴν στολὴν αὐτοῦ καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ»· ἐν
τῷ αἵματι τῷ αὐτοῦ κοσμήσειν λέγει τὸ σῶμα τοῦ Λόγου, ὥσπερ
ἀμέλει τῷ αὐτοῦ Πνεύματι ἐκθρέψει τοὺς πεινῶντας τὸν Λόγον.
- 4 Ὅτι δὲ τὸ αἷμα ὁ Λόγος ἐστίν, μαρτυρεῖ τοῦ Ἰαβελ τοῦ δικαίου τὸ
αἷμα ἐντυγχάνον τῷ Θεῷ· οὐ γὰρ τὸ αἷμα ἂν ποτε προήσεται
φωνῆν, μὴ οὐχὶ ὁ Λόγος νοούμενος τὸ αἷμα· τύπος γὰρ ὁ δίκαιος ὁ
παλαιὸς τοῦ νέου δικαίου καὶ τὸ αἷμα τὸ ἐντυγχάνον τὸ παλαιὸν
ὑπερεντυγχάνει τοῦ αἵματος τοῦ νέου. Φθέγγεται δὲ πρὸς τὸν Θεὸν
τὸ αἷμα, ὁ Λόγος, ἐπεὶ Λόγον ἐμήνυε τὸν πεισόμενον.
- 48,1 Ἄλλὰ καὶ ἡ σὰρξ αὐτὴ καὶ τὸ ἐν αὐτῇ αἷμα τῷ γάλακτι, οἶον
ἀντιπελαργούμενον, ἄρδεταί τε καὶ αὐξεται. Καὶ δὴ καὶ ἡ διαμόρ-
φωσις τοῦ συλληφθέντος τῷ τῆς ἐπὶ μῆνα καθάρσεως ὑπολελειμ-
μένῳ καθαρῷ περιττώματι κίρναμένου τοῦ σπέρματος γίνεται· ἢ
γὰρ ἐν τούτῳ δύναμις, θρομβοῦσα τοῦ αἵματος τὴν φύσιν, ὄν τρό-
πον ἢ πυτία συνίστησι τὸ γάλα, οὐσίαν ἐργάζεται μορφώσεως· εὐ-
2 θαλεῖ γὰρ ἡ κρᾶσις, σφαλερὰ δὲ ἡ ἀκρότης εἰς ἀτεκνίαν. Καὶ γὰρ
αὐτῆς ἤδη τῆς γῆς ὑπὸ μὲν ἐπομβρίας κατακλυσθὲν ἀποσύρεται τὸ
σπέρμα, διὰ δὲ αὐχμὸν νοτίδος ἀποξηραίνεται, κολλώδης δὲ ὁ χυ-
2 μὸς ὢν συνέχει τὸ σπέρμα καὶ φύει. Τινὲς δὲ καὶ τὸ σπέρμα τοῦ
ζώου ἀφρόν εἶναι τοῦ αἵματος κατ' οὐσίαν ὑποτίθενται, ὃ δὴ τῇ ἐμ-

87. Γεν. 49,11. 88. Βλ. Γεν. 4,10. Ματθ. 23,35. Ἑβρ. 11,4.

89. Οἱ δίκαιοι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἕνας εἶναι ὁ Ἰαβελ, ἦταν τύπος τοῦ δικαίου τῆς Καινῆς Διαθήκης, τοῦ Λόγου, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2 Ἔτσι ὁ Λόγος ἀλληγορεῖται μὲ πολλοὺς τρόπους, καὶ
 βρῶμα καὶ σάρκα, καὶ τροφή καὶ ἄρτος, καὶ αἷμα καὶ γάλα, πού
 ὅλα εἶναι ὁ Κύριος γιὰ ὠφέλεια ἡμῶν πού πιστεύομε σ' αὐτόν.
 Νὰ μὴ παραξενεῦεται λοιπὸν κανεὶς ὅταν ἐμεῖς λέγωμε γάλα τὸ
 αἷμα τοῦ Κυρίου· ἢ μήπως ἀλληγορεῖται καὶ οἶνος αὐτὸ τὸ αἷμα;
 3 Διότι λέγει ἡ Γραφή, «πλύνει τὴν στολή του μὲ οἶνο καὶ τὴν ἐν-
 δυμασία του μὲ αἷμα σταφυλιῶν»⁸⁷. λέγει ὅτι θὰ στολίσῃ μὲ τὸ
 αἷμα του τὸ σῶμα τοῦ Λόγου, ὅπως φυσικὰ μὲ τὸ Πνεῦμα του
 4 θὰ θρέψῃ τοὺς πεινῶντας γιὰ τὸν Λόγο. Ὅτι δὲ τὸ αἷμα εἶναι ὁ
 Λόγος μαρτυρεῖ τὸ αἷμα τοῦ δικαίου Ἰαβὲλ πού ἀπευθύνεται
 στὸν Θεό⁸⁸. διότι ἀσφαλῶς δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ παραγάγῃ
 φωνὴ τὸ αἷμα, ἀλλ' εἶναι ὁ Λόγος ἀλληγορούμενος ὡς αἷμα.
 Διότι ὁ παλαιὸς δίκαιος ἦταν τύπος τοῦ νέου δικαίου⁸⁹, καὶ τὸ
 παλαιὸ αἷμα, ὅταν ὁμιλῇ, ὁμιλεῖ ἐξ ὀνόματος τοῦ νέου αἵματος.
 Ὅμιλεῖ δὲ πρὸς τὸν Θεὸ τὸ αἷμα, ὁ Λόγος, ἐπειδὴ ἐδήλωνε ὅτι
 αὐτὸς πού θὰ ἐπάθαινε εἶναι ὁ Λόγος.

48,1 Ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ σάρκα καὶ τὸ αἷμα πού εἶναι σ' αὐτὴν
 ποτίζεται καὶ αὐξάνεται μὲ τὸ γάλα κατὰ ἓνα τρόπο ἀμοιβαίας
 διεργασίας⁹⁰. Καὶ βέβαια καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐμβρύου ἐπι-
 τυγχάνεται μὲ τὴν σύνδεσι τοῦ σπέρματος πρὸς τὸ καθαρὸ ὑπό-
 λειμμα τῆς μηνιαίας καθάρσεως τῆς γυναίκας. Διότι ἡ μέσα στὸ
 σπέρμα δύναμις, θρομβώνοντας τὴν φύσι τοῦ αἵματος, ὅπως ἡ
 πυτιά συμπυκνώνει τὸ γάλα, ἐπεξεργάζεται τὴν οὐσία τοῦ μορ-
 φώματος· ἡ κρᾶσις εἶναι θαλερῆ, ἐνῶ ἡ ὑπερβολὴ ὀδηγεῖ σὲ
 2 ἀτεκνία. Συμβαίνει ὅπως καὶ στὴν ἴδια τὴ γῆ· ἂν τὸ χωράφι κα-
 τακλυσθῇ ἀπὸ ἀφθονη βροχῆ, τὰ σπέρματα παρασύρονται, ὅταν
 ἀπουσιάσῃ τελείως ἡ ὑγρασία, ξηραίνονται, ἐνῶ, ὅταν ὑπάρχῃ
 3 κολλώδης χυμὸς, συγκρατεῖ τὸ σπέρμα κι' αὐτὸ φυτρώνει. Με-
 ρικοὶ μάλιστα ὑποθέτουν ὅτι καὶ τὸ σπέρμα τοῦ ζώου εἶναι
 ἀφρὸς τοῦ αἵματος οὐσιαστικά⁹¹, τὸ ὁποῖο μὲ τὴν ἐμφυτὴ θέρμη

90. Ἀντιπελάργησις λέγεται ἡ ἀμοιβαία περιποίησης γονέων καὶ τέκνων πού
 ὑπόδειγμα ἔχει τοὺς πελαργούς.

91. Ἀρχαία ἰατρικὴ θεωρία, βλ. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, *Περὶ γενέσεως* 1, Littré τ. 7,
 σ. 470 ἐ.

φύτῳ τοῦ ἄρρενος θέρμη παρὰ τὰς συμπλοκὰς ἐκταραχθὲν ἐκριπιζόμενον ἐξαφροῦται κὰν ταῖς σπερματίτισιν παρατίθεται φλεψίν· ἐντεῦθεν γὰρ ὁ Ἀπολλωνιάτης Διογένης τὰ ἀφροδίσια κεκλήσθαι βούλεται.

49,1 Συμφανὲς τοίνυν ἐκ τούτων ἀπάντων αἷμα εἶναι τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος τὴν οὐσίαν. Καὶ δὴ καὶ τὸ κατὰ γαστρὸς τὸ μὲν πρῶτον ὑγροῦ ἐστὶ σύστασις γαλακτοειδῆς, ἔπειτα ἐξαιματομένη σαρκούται ἢ σύστασις αἷτη, πηγνυμένη δὲ ἐν τῇ ὑστέρα ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ καὶ θερμοῦ πνεύματος, ὑφ' οὗ διαπλάττεται τὸ ἔμβρυον,
2 ζωογονεῖται. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀποκύησιν αὐθις ἐκτρέφεται τὸ παιδίον αἵματι τῷ αὐτῷ· αἵματος γὰρ φύσις τοῦ γάλακτος ἢ ρύσις, καὶ πηγὴ τροφῆς τὸ γάλα, ᾧ δὴ καὶ γυνὴ δήλη τεκοῦσα ἀληθῶς καὶ μήτηρ, δι' οὗ καὶ φίλτρον εὐνοίας προσλαμβάνει.

3 Διὰ τοῦτο ἄρα μυστικῶς τὸ ἐν τῷ ἀποστόλῳ ἅγιον Πνεῦμα τῇ τοῦ Κυρίου ἀποχρώμενον φωνῇ «γάλα ὑμᾶς ἐπότισα» λέγει. Εἰ γὰρ ἀνεγεννήθημεν εἰς Χριστόν, ὁ ἀναγεννήσας ἡμᾶς ἐκτρέφει τῷ ἰδίῳ γάλακτι, τῷ Λόγῳ· πᾶν γὰρ τὸ γεννηῆσαν ἔοικεν εὐθὺς παρέχειν τῷ γεννωμένῳ τροφήν. Καθάπερ δὲ ἡ ἀναγέννησις, ἀναλόγως
4 οὕτω καὶ ἡ τροφή γέγονεν τῷ ἀνθρώπῳ πνευματικῇ. Πάντη τοίνυν ἡμεῖς τὰ πάντα Χριστῷ προσωκειώμεθα, καὶ εἰς συγγένειαν διὰ τὸ αἷμα αὐτοῦ, ᾧ λυτρούμεθα, καὶ εἰς συμπάθειαν διὰ τὴν ἀνατροφήν τὴν ἐκ τοῦ Λόγου, καὶ εἰς ἀφθαρσίαν διὰ τὴν ἀγωγήν τὴν αὐτοῦ·

«τὸ θρέψαι δ' ἐν βροτοῖσι πολλάκις
πλείω πορίζει φίλτρα τοῦ φῦσαι τέκνα».

Τὸ αὐτὸ ἄρα καὶ αἷμα καὶ γάλα τοῦ Κυρίου πάθους καὶ διδασκαλίας σύμβολον.

92. Ἀπόσπασμα 6, Diels: ἀφρός, ἀφροδίσια.

93. Α' Κορ. 3,2.

τοῦ ἄρρενος κατὰ τὶς συμπλοκὲς ἑκταράσεται, ἑξακοντίζεται καὶ ἑξαφρισμένο μεταφέρεται στὶς σπερματοφόρες φλέβες. Ὁ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης νομίζει ὅτι τὰ ἀφροδίσια ἐπῆραν τὸ ὄνομά τους ἀπὸ αὐτὴν τὴν κίνησι⁹².

49,1 Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ γίνεται φανερό ὅτι οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ αἷμα. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν γυναικεία κοιλία, ὅπου πρῶτα παρατηρεῖται μιὰ συμπύκνωσις γαλακτεροῦ ὑγροῦ, ἔπειτα ἡ σύστασις αὐτὴ ἑξαιματομένη σαρκώνεται, καὶ πηγνύμενη στὸ ὕστερο ἀπὸ τὸ φυσικὸ καὶ θερμὸ πνεῦμα, ἀπὸ τὸ
2 ὁποῖο διαπλάσσεται τὸ ἔμβρυο, ζωογονεῖται. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν γέννησι πάλι τὸ παιδί τρέφεται ἀπὸ τὸ ἴδιο αἷμα, ἀφοῦ ἡ ροὴ τοῦ γάλακτος εἶναι παράγωγο τοῦ αἵματος καὶ τὸ γάλα εἶναι πηγὴ τροφῆς, διὰ τοῦ ὁποῖου καὶ ἡ γυναῖκα φανερώνεται ὅτι ἔτεκε πράγματι κι' ἔγινε μητέρα καὶ διὰ τοῦ ὁποῖου προσλαμβάνει τὸ φίλτρο τῆς τρυφερότητος.

3 Γι' αὐτὸ λοιπὸν τὸ ἅγιο Πνεῦμα, πού εὐρίσκεται μέσα στὸν ἀπόστολο, παίρνοντας τὴν φωνὴ τοῦ Κυρίου, λέγει μυστικῶς, «γάλα σᾶς ἐπότισα»⁹³. Ἄν πράγματι ἀναγεννηθήκαμε γιὰ τὸν Χριστό, αὐτὸς πού μᾶς ἀναγέννησε μᾶς τρέφει μὲ τὸ γάλα του, τὸν Λόγο· διότι κάθε τι πού ἐγέννησε φαίνεται ὅτι εὐθύς ἀμέσως παρέχει στὸ γεννώμενο τροφή. Καὶ ὅπως ἡ ἀναγέννησις εἶναι πνευματικὴ, ἔτσι πνευματικὴ εἶναι καὶ ἡ τροφὴ γιὰ τὸν ἄν-
4 θρωπο αὐτόν. Μὲ ὅλους λοιπὸν τοὺς τρόπους καὶ σὲ ὅλα ἑμεῖς ἔχομε προσοικειωθῆ μὲ τὸν Χριστό· καὶ σὲ συγγένεια διὰ τοῦ αἵματός του μὲ τὸ ὁποῖο σωζόμαστε, καὶ σὲ συμπάθεια διὰ τῆς ἀνατροφῆς πού παίρνομε ἀπὸ τὸν Λόγο, καὶ σὲ ἀφθαρσία διὰ τῆς ἐκ μέρους του ἀγωγῆς·

Πολλὲς φορές στοὺς θνητοὺς ἡ ἀνατροφὴ προκαλεῖ περισσότερα φίλτρα ἀπὸ τὴ γέννησι τέκνων»⁹⁴.

Ἐπομένως τὸ ἴδιο, αἷμα καὶ γάλα, εἶναι σύμβολο τοῦ πάθους καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου.

94. ΒΙΟΤΟΥ, *Μήδεια*, ἀπόσπασμα, Tragic. Graec. Fragmenta, σ. 825, ἀρ. 1.

50,1 Ἐφεῖται τοιγαροῦν ἡμῶν ἐκάστω τῶν νηπίων ἐγκαυχᾶσθαι τῷ Κυρίῳ, ἐπιφθεγγομένοις,

Πατρὸς δ' ἐξ ἀγαθοῦ καὶ αἵματος εὐχομαι εἶναι.

Ὡς δ' ἐξ αἵματος γάλα κατὰ μεταβολὴν γίνεται, ἤδη μὲν σαφές, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ποιμνίων ἐκ τε τῶν βουκολίων ἔξεστι μα-
2 θεῖν. Τὰ γὰρ ζῶα ταῦτα τοῦ ἔτους κατὰ τὴν ὥραν, ἣν ἔαρ καλοῦ-
μεν, ὑγροτέρου τοῦ περιέχοντος γεγονότος, ἀλλὰ καὶ τῆς πόας καὶ
τῶν νομῶν εὐχύλων τὸ τηνικάδε οὐσῶν καὶ ἐνίκμων, αἵματος πίμ-
πλαται πρότερον, ὡς ἐκ τῆς διατάσεως τῶν φλεβῶν, κυρτουμένων
τῶν ἀγγείων, δείκνυται· ἐκ δὲ τοῦ αἵματος δαψιλέστερον χεῖται τὸ
γάλα· θέρους δ' ἔμπαλιν ὑπὸ τοῦ καύματος συγκαιόμενον καὶ ἀνα-
ξηραινόμενον ἴστησι τὴν μεταβολὴν τὸ αἶμα, καὶ ταύτη ἔλαττον
ἀμέλγονται.

3 Ναὶ μὴν καὶ συγγένειάν τινα πρὸς τὸ ὕδωρ φυσικωτάτην ἔχει
τὸ γάλα, καθάπερ ἀμέλει πρὸς τὴν πνευματικὴν τροφήν τὸ λουτρὸν
τὸ πνευματικόν. Οἱ γοῦν ἐπιρροφοῦντες τῷ προειρημένῳ γάλακτι
ψυχροῦ ὀλίγον ὕδατος ὠφελοῦνται παραχρῆμα· οὐ γὰρ ἀποξύνε-
σθαι τὸ γάλα ἐᾶ ἢ πρὸς τὸ ὕδωρ κοινωνία, οὐκ ἀντιπαθεία τινί,
3 προσπεπαινομένου δὲ προσπαθεία. Καὶ ἦν ὁ Λόγος ἔχει πρὸς τὸ
βάπτισμα κοινωνίαν, ταύτην ἔχει τὸ γάλα τὴν συναλλαγὴν πρὸς τὸ
ὕδωρ. Δέχεται γὰρ μόνον τῶν ὑγρῶν τοῦτο καὶ τὴν πρὸς τὸ ὕδωρ
μῖξιν ἐπὶ κάθαρσιν παραλαμβάνομενον καθάπερ τὸ βάπτισμα ἐπὶ
ἀφέσει ἁμαρτιῶν.

51,1 Μίγνυται δὲ καὶ μέλιτι προσφυῶς καὶ τοῦτο ἐπὶ καθάρσει πά-
λιν μετὰ γλυκείας τῆς τροφῆς· μίγνύμενος γὰρ ὁ λόγος φιλανθρω-
πία ἰᾶται τε ἄμα τὰ πάθη καὶ ἀνακαθαίρει τὰς ἁμαρτίας· καὶ τὸ
«μέλιτος γλυκίων ρέεν αὐδὴ» ἐπὶ τοῦ Λόγου λελέχθαι μοι δοκεῖ, ὅς
ἐστὶν μέλι· καὶ πολλαχοῦ δὲ ἡ προφητεία «ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον»
ἀνάγει. Ναὶ μὴν ἐπιμίγνυται τὸ γάλα καὶ οἴνω τῷ γλυκεῖ, ἐπωφε-

95. Ἰλιὰς Ξ, 113.

96. Βλ. Μάρκ. 1,4 κᾶ.

50,1 Δικαιοῦται λοιπὸν ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς νὰ καυχᾶται ἐν Κυρίῳ, λέγοντας,

«εἶμαι ὑπερήφανος πού εἶμαι ἀπὸ ἀγαθὸν πατέρα καὶ ἀπὸ τὸ αἷμά του»⁹⁵.

Τὸ ὅτι ἀπὸ τὸ αἷμα γίνεται τὸ γάλα μὲ μεταβολή, εἶναι ἤδη σαφές, ἀλλὰ εἶναι δυνατό νὰ τὸ μάθουμε καὶ ἀπὸ τὰ ποιμνία καὶ 2 τὰ βουκόλια. Πράγματι κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἔτους πού ὀνομάζομε ἔαρ, «ὅταν τὸ περιβάλλον γίνεται ὑγρότερο, ἀλλὰ καὶ τὰ χόρτα καὶ οἱ βοσκές εἶναι ἄφθονες καὶ νωπές, αὐτὰ τὰ ζῶα γεμίζουν αἷμα, ὅπως δείχνεται ἀπὸ τὴν διαστολὴ τῶν φλεβῶν, ὅποτε τὰ ἀγγεῖα κυρτώνονται. Τότε ἀπὸ τὸ αἷμα χύνεται ἀφθονώτερα τὸ γάλα. Τὸ καλοκαίρι πάλι τὸ αἷμα ἐπειδὴ συγκαίεται καὶ ξηραίνεται, σταματᾷ ἢ μεταβολή, κι' ἔτσι τὸ ἄρμεγμα ἀποδίδει λιγώτερο γάλα.

3 Ἄλλὰ ὅμως τὸ γάλα ἔχει καὶ πρὸς τὸ ὕδωρ κάποια φυσικὴ συγγένεια, ὅπως βέβαια ἔχει τὸ πνευματικὸ λουτρὸ πρὸς τὴν πνευματικὴ τροφή. Ἔτσι λοιπὸν, ὅσοι μαζὶ μὲ τὸ παραπάνω γάλα ροφήσουν λίγο ψυχρὸ ὕδωρ, ὠφελοῦνται ἀμέσως· ἡ ἐπαφή μὲ τὸ ὕδωρ δὲν ἀφήνει νὰ ξυνίσῃ τὸ γάλα, διότι τὸ γάλα συγχωνεύεται μὲ τὸ ὕδωρ ὄχι κατὰ ἀντιπάθεια ἀλλὰ κατὰ συμ- 4 πᾶθεια. Καὶ ὅποια κοινωνία ἔχει ὁ Λόγος πρὸς τὸ βάπτισμα, τέτοια συναλλαγὴ ἔχει τὸ γάλα μὲ τὸ ὕδωρ. Μόνο αὐτὸ ἀπὸ τὰ ὑγρά δέχεται τὴν ἀνάμιξι μὲ τὸ ὕδωρ, παραλαμβάνομενο γιὰ καθαροσί μας, ὅπως τὸ βάπτισμα γιὰ τὴν ἄφεσι τῶν ἁμαρτιῶν⁹⁶.

51,1 Ἄναμιγνύεται δὲ φυσικῶς καὶ μὲ τὸ μέλι τὸ γάλα, καὶ τοῦτο πάλι μὲ καθαρτικὸ σκοπὸ, προσφέροντας μιὰ γλυκειὰ τροφή· διότι ὁ Λόγος ἀναμιγνυόμενος μὲ τὴν φιλανθρωπία, ἰατρεύει τὰ πάθη καὶ καθαρίζει τὶς ἁμαρτίες. Νομίζω μάλιστα ὅτι τὸ «ἡ φωνὴ ἔρρεε γλυκύτερη ἀπὸ μέλι»⁹⁷ ἔχει λεχθῆ γιὰ τὸν Λόγο, ὁ ὁποῖος εἶναι μέλι καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τὴν προφητεία ἀνυψώνεται «ἐπάνω ἀπὸ μέλι καὶ κηρήθρα»⁹⁸. Ἐπίσης ἀναμιγνύε-

97. *Ἰλιὰς* Α, 249.

98. *Ψαλμ.* 18,11. 118,103.

λῆς δὲ ἢ μῖξις, καθάπερ ἀνακιρναμένου τοῦ πάθους εἰς ἀφθαρσίαν·
 ἐξορροῦται γὰρ ὑπὸ τοῦ οἴνου τὸ γάλα καὶ σχίζεται, καὶ ὅτιπερ αὐ-
 2 τοῦ νόθου, τοῦτ' ἀποχετεύεται. Κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ τῆς πίστεως ἢ κοι-
 νωνία ἢ πνευματικὴ πρὸς τὸν παθητὸν ἄνθρωπον, τὰς σαρκικὰς
 ἐπιθυμίας ἐξορροῦσα, εἰς ἀιδιότητα συστέλλει τὸν ἄνθρωπον, τοῖς
 3 θείοις ἀποθανατίζουσα. Ἄλλ' οἱ πολλοὶ δὲ καὶ τῷ λιπαρῷ τοῦ γά-
 λακτος, ὃ δὴ βούτυρον καλοῦσιν, καταχρῶνται εἰς λύχνον, τὸ πο-
 λυέλαιον τοῦ Λόγου δι' αἰνίγματος ἀριδήλου σαφηνίσαντες, ὡς μό-
 νου τοῦδε ἐνδίκως καὶ τρέφοντος καὶ αὔξοντος καὶ φωτίζοντος
 τοὺς νηπίους.

52,1 Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἡ Γραφή περὶ τοῦ Κυρίου λέγει· «ἐψώμισεν
 αὐτοὺς γενήματα ἀγρῶν, ἐθήλασαν μέλι ἐκ πέτρας καὶ ἔλαιον ἐκ
 στερεᾶς πέτρας, βούτυρον βοῶν καὶ γάλα προβάτων μετὰ στέατος
 ἀρνῶν» καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις ἔδωκεν αὐτοῖς· ἀλλὰ καὶ τὴν γέννησιν
 τοῦ παιδίου ὃ προφητεύων «βούτυρον», φησὶν, «ἔδεται καὶ μέλι».

2 Ἐμοὶ δὲ καὶ θαυμάζειν ἐπεισὶν ὅπως σφᾶς τελείους τινὲς τολ-
 μῶσι καλεῖν καὶ γνωστικούς, ὑπὲρ τὸν ἀπόστολον φρονοῦντες, φυ-
 σιούμενοί τε καὶ φρυαττόμενοι, αὐτοῦ ὁμολογοῦντος τοῦ Παύλου
 περὶ ἑαυτοῦ· «οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον ἢ ἤδη τετελείωμαι, διώκω δὲ εἰ
 καὶ καταλάβω, ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ Χριστοῦ. Ἀδελφοί, ἐγὼ
 ἑμαυτὸν οὐπω λογιζομαι κατειληφέναι· ἐν δέ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπι-
 λανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν
 3 διώκω εἰς τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ». Καὶ
 τέλειον μὲν ἑαυτὸν ἠγεῖται, ὅτι ἀπήλλακται τοῦ προτέρου βίου, ἔχε-
 ται δὲ τοῦ κρείττονος, οὐχ ὡς ἐν γνώσει τέλειος, ἀλλ' ὡς τοῦ τε-

ται τὸ γάλα καὶ μὲ γλυκὸ οἶνο· εἶναι δὲ ὠφέλιμη ἢ μῖξις, σὰν νὰ ἀναμιγνύεται τὸ πάθος μὲ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ γιὰ τὴν ἀφθαρσία· διότι τὸ γάλα κόβεται ἀπὸ τὸν οἶνο καὶ σχίζεται καὶ ὅ,τι εἶναι
 2 ἀπὸ αὐτὸ νόθο, ἀπορρίπτεται. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἡ πνευματικὴ κοινωνία τῆς πίστεως πρὸς τὸν παθητὸ ἄνθρωπο, κόβοντας τὶς σαρκικὲς ἐπιθυμίες, ἐτοιμάζει τὸν ἄνθρωπο καθαρὸ γιὰ τὴν
 3 αἰδιότητα καὶ μὲ τὰ θεῖα μέσα τὸν καθιστᾷ ἀθάνατον. Πολλοὶ δὲ χρησιμοποιοῦν ἀφθόνως γιὰ τὰ λυχνάρια καὶ τὸ λιπαρὸ στοιχεῖο τοῦ γάλακτος, ποὺ τὸ ὀνομάζουν βούτυρο, δείχνοντας μὲ σαφέστατο αἶνιγμα τὸ πολυέλαιο ἰδίωμα τοῦ Λόγου, ὅτι μόνον αὐτὸς μὲ βεβαιότητα τρέφει καὶ αὐξάνει καὶ φωτίζει τοὺς νηπίους.

52,1 Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Γραφή λέγει περὶ τοῦ Κυρίου, «τοὺς ἔθρεψε μὲ γεννήματα ἀγρῶν, ἐθήλασαν μέλι ἀπὸ πέτρα καὶ ἔλαιο ἀπὸ γρανίτη, ἔφαγαν βούτυρο βοδιῶν καὶ γάλα προβάτων μὲ λίπος ἀρνιῶν»⁹⁹, καὶ τοὺς ἔδωσε ἄλλα παρόμοια τρόφιμα. Ἄλλὰ κι' αὐτὸς ποὺ προφητεύει τὴν γέννησι τοῦ παιδίου λέγει, «θὰ φάγη βούτυρο καὶ μέλι»¹⁰⁰.

2 Μερικὲς φορές μοῦ ἔρχεται νὰ θαυμάζω, πῶς μερικοὶ ἄνθρωποι τολμοῦν νὰ ὀνομάζουν τοὺς ἑαυτοὺς των τελείους καὶ γνωστικούς, φυσιοῦμενοι καὶ ἀλαζονευόμενοι μὲ φρόνημα ποὺ ξεπερνᾷ τὸν ἀπόστολο Παῦλο, ὁ ὁποῖος ὁμολογεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του· «δὲν ἰσχυρίζομαι βέβαια ὅτι ἔφθασα ἤδη στὸ τέρμα ἢ ὅτι ἔγινα τέλειος, ἀλλὰ προσπαθῶ νὰ φθάσω, ἐνῶ μὲ ἔφθασε ὁ Χριστός. Ἀδελφοί, ἐγὼ δὲν αὐταπατῶμαι ὅτι ἔφθασα ἀκόμη, ἀλλὰ ἓνα πρᾶγμα ἐπιδιώκω· λησιμονώντας τὸν δρόμο ποὺ ἄφησα πίσω καὶ ἐπεκτεινόμενος πρὸς τὰ ἔμπρός, νὰ φθάσω στὸ
 3 βραβεῖο τῆς ἀπὸ ἄνω κλήσεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»¹⁰¹. Θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του τέλειο, διότι ἔχει ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὸν προηγούμενο βίο καὶ προχωρεῖ πρὸς τὸν ἀνώτερο· ὄχι ὅτι εἶναι τέλειος κατὰ τὴν γνῶσι, ἀλλὰ ὅτι ἐπιθυμεῖ τὸ τέλειο. Γι' αὐτὸ προσθέ-

100. Ἦσ. 7,15.

101. Φιλ. 3,12-14.

λείου ἐφιέμενος· διὸ καὶ ἐπιφέρει «ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονου-
μεν», τελείωσιν δηλονότι λέγων τὸ ἀποτετάχθαι ταῖς ἀμαρτίαις καὶ
εἰς πίστιν τοῦ μόνου τελείου ἀναγεγεννησθαι, ἐκλαθομένους τῶν
κατόπισθεν ἀμαρτιῶν.

Ζ'

Τίς ὁ παιδαγωγός, καὶ περὶ τῆς παιδαγωγίας αὐτοῦ.

53,1 Ἐπεὶ τοίνυν ἀπεδείξαμεν παῖδας ἡμᾶς τοὺς πάντας ὑπὸ τῆς
Γραφῆς καλουμένους οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς Χριστῶν κατηκολου-
θηκότας ἡμᾶς νηπίους ἀλληγορούμενους, μόνον δὲ εἶναι τέλειον
τὸν Πατέρα τῶν ὄλων, ἐν αὐτῷ γὰρ ὁ Υἱὸς καὶ ἐν τῷ Υἱῷ ὁ Πα-
τήρ, ὧρα ἡμῖν ἐπομένοις τῇ τάξει καὶ τὸν Παιδαγωγὸν ἡμῶν εἰπεῖν
ὅστις ἐστί.

2 Καλεῖται δὲ Ἰησοῦς. Ἔσθ' ὅτε οὖν ποιμένα ἑαυτὸν καλεῖ καὶ
λέγει, «ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός», κατὰ μεταφορὰν ἀπὸ τῶν ποι-
μένων τῶν καθηγουμένων τοῖς προβάτοις ὁ καθηγούμενος τῶν
παιδίων παιδαγωγὸς νοούμενος, ὁ τῶν νηπίων κηδεμονικὸς ποι-
μὴν· ἀπλοῖ γὰρ οἱ νήπιοι ὡς πρόβατα ἀλληγορούμενοι· «καὶ γενή-
3 σονται», φησὶν, «οἱ πάντες μία ποίμνη καὶ εἷς ποιμὴν». Παιδαγω-
γὸς οὖν εἰκότως ὁ Λόγος ὁ τοὺς παῖδας ἡμᾶς εἰς σωτηρίαν ἄγων.
Ἐναργέστατα γοῦν ὁ Λόγος περὶ ἑαυτοῦ διὰ Ὡσηὲ εἶρηκεν, «ἐγὼ
δὲ παιδευτὴς ὑμῶν εἰμι». Παιδαγωγία δὲ ἡ θεοσέβεια, μάθησις
οὐσα Θεοῦ θεραπείας καὶ παιδευσις εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, ἀγω-
γὴ τε ὀρθῆ ἀνάγουσα εἰς οὐρανόν.

54,1 Παιδαγωγία δὲ καλεῖται πολλαχῶς· καὶ γὰρ ἡ τοῦ ἀγομένου
καὶ μανθάνοντος, καὶ ἡ τοῦ ἄγοντος καὶ διδάσκοντος, καὶ αὐτῇ τρί-
τον ἡ ἀγωγή, καὶ τὰ διδασκόμενα τέταρτον, οἷον αἱ ἐντολαί. Ἔστι
δὲ ἡ κατὰ τὸν Θεὸν παιδαγωγία κατευθυνσμὸς ἀληθείας εἰς ἐπο-
πτεῖαν Θεοῦ καὶ πράξεων ἀγίων ὑποτύπωσις ἐν αἰωνίῳ διαμονῇ.

τει, «ὄσοι λοιπὸν εἴμαστε τέλειοι, ἔτσι πρέπει νὰ φρονοῦμε»¹⁰², ἐννοώντας τελείωσι σαφῶς τὴν ἀπομάκρυνσι ἀπὸ τὶς ἀμαρτίες καὶ τὴν ἀναγέννησι μὲ τὴν πίστι στὸν μόνο τέλειο, λησμονώντας τὶς προηγούμενες ἀμαρτίες.

7

Ποιός εἶναι ὁ Παιδαγωγός καὶ ἡ παιδαγωγία του

53,1 Ἀφοῦ λοιπὸν ἀπεδείξαμε ὅτι ὅλοι ἐμεῖς λεγόμαστε ἀπὸ τὴν Γραφὴ παιδιά, κι' ἐπὶ πλεόν ὅτι ἐμεῖς ποὺ ἔχομε ἀκολουθήσει τὸν Χριστὸ χαρακτηρίζομαστε ἀλληγορικῶς νήπια, καὶ ὅτι τέλειος εἶναι μόνο ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων, ἐφ' ὅσον μέσα σ' αὐτὸν εἶναι ὁ Υἱὸς καὶ μέσα στὸν Υἱὸ ὁ Πατὴρ, εἶναι καιρὸς ἀκολουθώντας τὴ σειρὰ νὰ εἰποῦμε καὶ ποιός εἶναι ὁ Παιδαγωγός.

2 Ὁ Παιδαγωγός καλεῖται Ἰησοῦς. Μερικὲς φορές καλεῖ τὸν ἑαυτό του ποιμένα καὶ λέγει «ἐγὼ εἶμαι ὁ ποιμὴν ὁ καλός»¹. δηλαδὴ κατὰ μεταφορὰ ἀπὸ τοὺς ποιμένες ποὺ ὀδηγοῦν τὰ πρόβατα ἐννοεῖται ὁ παιδαγωγός ποὺ ὀδηγεῖ τὰ παιδιά, ὁ ποιμὴν ποὺ ἐπιμελεῖται τὰ παιδιά. Διότι τὰ νήπια εἶναι ἀπλοϊκά, ὥστε νὰ ἀλληγοροῦνται ὡς πρόβατα· καὶ λέγει, «θὰ γίνουν ὅλοι μιὰ
3 ποιμνὴ μὲ ἓνα ποιμένα»². Εὐλόγως λοιπὸν εἶναι παιδαγωγός αὐτὸς ποὺ ὀδηγεῖ στὴ σωτηρία ἐμᾶς τὰ παιδιά. Σαφῶς μάλιστα ὁ Λόγος ἔχει εἰπεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του διὰ τοῦ Ὠσηέ, «ἐγὼ εἶμαι ἐκπαιδευτὴς σας»³. Παιδαγωγία δὲ εἶναι ἡ θεοσέβεια, ποὺ εἶναι μάθησις τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ καὶ παιδεύσις στὴν ἐπίγνωσι τῆς ἀληθείας καὶ ὀρθὴ ἀγωγή ποὺ ὀδηγεῖ στὸν οὐρανό.

54,1 Ἡ λέξις παιδαγωγία ἔχει πολλὰ σημασίες· πρῶτα ἀναφέρεται σ' ἐκεῖνον ποὺ παιδαγωγεῖται καὶ μαθαίνει, δεύτερο σ' ἐκεῖνον ποὺ παιδαγωγεῖ καὶ διδάσκει, τρίτο στὴν ἴδια τὴν ἀγωγή καὶ τέταρτο στὰ διδασκόμενα, ὅπως εἶναι οἱ ἐντολές. Εἶναι δὲ ἐπίσης ἡ κατὰ Θεὸν παιδαγωγία καὶ ἐνδειξις τοῦ δρόμου τῆς ἀληθείας πρὸς ἐποπτεία τοῦ Θεοῦ καὶ διατύπωσις τῶν ἀγίων

1. Ἰω. 10,11· 14.

2. Ἰω. 10,16.

3. Ὠσηέ 5,2.

2 Ὡσπερ οὖν κατευθύνει τὴν φάλαγγα ὁ στρατηγὸς τῆς σωτηρίας
 τῶν μισθοφόρων προμηθούμενος, καὶ ὡς ὁ κυβερνήτης οἰακίζει τὸ
 σκάφος σῶζειν προαιρούμενος τοὺς ἐμπλέοντας, οὕτω καὶ ὁ παι-
 3 δαγωγὸς ἄγει τοὺς παῖδας ἐπὶ τὴν σωτήριον δίαιταν τῆς ἡμῶν αὐ-
 τῶν ἔνεκεν κηδεμονίας· καὶ καθόλου ὅποσα ἂν παρὰ τοῦ Θεοῦ εὐ-
 λόγως αἰτήσαιμεν ἡμῖν γενέσθαι, ταῦτα πειθομένοις τῷ Παιδα-
 3 γωγῷ περιέσται. Ὡσπερ οὖν τρόπον ὁ κυβερνήτης οὐκ ἀεὶ τοῖς
 ἀνέμοις ὑπέικει, ἀντίπρῳρος δὲ ἔσθ' ὅτε ὄλαις ἀνθίσταται καταγιγί-
 σιν, οὕτως ὁ Παιδαγωγὸς οὐχὶ τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ τῷδε καταπνέου-
 σιν ἀνέμοις ὑπέικει ποτὲ οὐδὲ ἐπιτρέπει αὐτοῖς τὸ παιδίον, ὥσπερ
 σκάφος, εἰς θηριώδη καὶ ἀσελγῆ προσρῆξαι δίαιταν, μόνῳ δὲ ἄρα
 τῷ ἀληθείας πνεύματι ἔπουρος ἀρθεῖς ἀντέχεται μάλα ἐρρωμένως
 τῶν οἰάκων τοῦ παιδός, τῶν ὧτων λέγω, ἕως ἂν ἀβλαβὲς καθορ-
 μίση τὸ παιδίον εἰς τὸν λιμένα τῶν οὐρανῶν· τὸ μὲν γὰρ πάτριον
 καλούμενον παρ' ἀνθρώποις ἔθος ὅσον οὐδέπω παρέρχεται, ἢ δὲ
 ἀγωγή ἢ θεία κτῆμά ἐστιν εἰς ἀεὶ παραμένον.

55,1 Ἀχιλλέως μὲν οὖν παιδαγωγὸν τὸν Φοῖνικά φασι γεγονέναι
 καὶ τῶν Κροίσου παίδων Ἄδραστον, Ἀλεξάνδρου δὲ Λεωνίδην
 καὶ Φιλίππου Ναυσίθοον. Ἄλλ' ὁ μὲν γυναικομανῆς, ὁ Φοῖνιξ, ἦν,
 ὁ δὲ φυγᾶς, ὁ Ἄδραστος, ἦν, Λεωνίδης δὲ οὐ περιεῖλε τὸν τῷφον
 τοῦ Μακεδόνοσ οὐδὲ Ναυσίθοος μεθύοντα τὸν ἐκ Πέλλης ἰάσατο·
 Ἀλκιβιάδου δὲ τὴν πορνείαν ὁ Θραῦξ ἐπισχεῖν οὐκ ἴσχυσεν Ζώπυ-
 ρος, ἀλλ' ὠνητὸν ἀνδράποδον ὁ Ζώπυρος ἦν, καὶ τῶν Θεμιστο-
 κλέους παίδων ὁ παιδαγωγὸς Σίκιννος οἰκέτης ράθυμος ἦν· ὀρχεῖ-
 2 σθαί φασιν αὐτὸν καὶ σικιννίζειν εὐρηκέναί. Οὐκ ἔλαθον ἡμᾶς οἱ
 παρὰ Πέρσαις βασιλῆιοι καλούμενοι παιδαγωγοί, οὓς τέτταρας τὸν
 ἀριθμὸν ἀριστίνδην ἐκλέγοντες ἐκ πάντων Περσῶν οἱ βασιλεῖς

4. Ἐδῶ ἡ λέξις πνεῦμα ἔχει διπλῆ ἔννοια, α) τοῦ ἀνέμου β) τῆς πνευματικῆς
 πνοῆς.

2 πράξεων πρὸς μιὰ αἰώνια διαμονή. Ὅπως λοιπὸν ὁ στρατηγὸς κατευθύνει τὴν φάλαγγα, φροντίζοντας γιὰ τὴν σωτηρία τῶν μισθοφόρων, καὶ ὅπως ὁ πλοίαρχος κυβερνᾷ τὸ σκάφος με προαίρεσι νὰ σώσῃ τοὺς ἐπιβάτες, ἔτσι κι' ὁ παιδαγωγὸς ὁδηγεῖ τὰ παιδιὰ πρὸς τὸν σωτήριο τρόπο ζωῆς ἀπὸ φροντίδα γιὰ μᾶς· καὶ γενικὰ ὅ,τι θὰ μπορούσαμε εὐλόγως νὰ ζητήσωμε ἀπὸ τὸν Θεὸ νὰ μᾶς γίνῃ, αὐτὰ θὰ τὰ ἀποκτήσωμε, ἂν ὑπακούωμε στὸν Παι-
3 δαγωγό. Ὅπως λοιπὸν ὁ κυβερνήτης δὲν ὑποχωρεῖ πάντοτε στοὺς ἀνέμους, ἀλλὰ μερικὲς φορές ἀνθίσταται στὶς καταιγίδες με τὴν πρῶρα μπροστά, ἔτσι κι' ὁ παιδαγωγὸς δὲν ὑποχωρεῖ ποτὲ στοὺς ἀνέμους ποὺ καταπνέουν σὲ τοῦτον τὸν κόσμον οὔτε σπρώχνει πρὸς αὐτοὺς τὸ παιδί, σὰν σκάφος, ὥστε νὰ προσαράξῃ σὲ μιὰ θηριώδη καὶ ἀσελγῆ ζωή. Ὡθούμενος μόνο με τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας⁴ κρατεῖ πολὺ δυνατὰ τὰ τιμόνια τοῦ παιδιοῦ, δηλαδὴ τὰ αὐτιά, ἕως ὅτου ὁδηγήσῃ ἀβλαβὲς τὸ παιδί στὸν λιμένα τῶν οὐρανῶν· διότι τὸ πατρικὸ ἦθος, ὅπως καλεῖται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, παρέρχεται σύντομα, ἡ δὲ θεία ἀγωγή εἶναι κτῆμα ποὺ παραμένει γιὰ πάντα⁵.

55,1 Τοῦ Ἀχιλλέως λοιπὸν παιδαγωγὸς λέγουν ὅτι ἦταν ὁ Φοῖνιξ καὶ τῶν παιδιῶν τοῦ Κροίσου ὁ Ἄδραστος, τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ Λεωνίδας καὶ τοῦ Φιλίππου ὁ Ναυσίθοος. Ὁ ἓνας ἦταν γυναικομανῆς, ὁ Φοῖνιξ, ὁ ἄλλος φυγᾶς, ὁ Ἄδραστος, ὁ Λεωνίδας δὲν ἐξάλειψε τὴν ὑπεροψία τοῦ Μακεδόνοιο καὶ ὁ Ναυσίθοος δὲν ἐθεράπευσε τὸν μέθυσο ἀπὸ τὴν Πέλλα. Ὁ Θραῦξ Ζώπυρος δὲν κατάρθωσε νὰ περιστείλῃ τὴν πορνικὴ διάθεσι τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἀλλὰ ὁ Ζώπυρος ἦταν ἀγορασμένος δοῦλος καὶ ὁ παιδαγωγὸς τῶν παιδιῶν τοῦ Θεμιστοκλέους Σίκιννος ἦταν ὀκνηρὸς ὑπηρέτης· λέγουν ὅτι ἐχόρευε καὶ ὅτι ἐπενόησε τὸν
2 σικιννικὸ χορό⁶. Δὲν ἀγνοοῦμε τοὺς παιδαγωγοὺς ποὺ λέγονται βασιλικοὶ στοὺς Πέρσες· οἱ βασιλεῖς τῶν Περσῶν ἐκλέγουν ἀριστίνδην τέσσερις ἀνάμεσα σὲ ὄλους τοὺς Πέρσες καὶ ἀναθέ-

5. Ἐκφρασις τοῦ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ, *Ἱστορία* 1,22,4.

6. Ἀθηναίου, 14, σ.630B.

Περσῶν τοῖς σφῶν αὐτοῖς μανθάνουσιν, ἠβήσαντες δὲ ἀδελφαῖς καὶ μητράσιν καὶ γυναιξίν γαμεταῖς τε ἅμα καὶ παλλακίσιν ἀναρίθμοις ἐπιμίσγονται, καθάπερ οἱ κάπροι εἰς συνουσίαν ἡσκημένοι.

56,1 Ὁ δὲ ἡμέτερος παιδαγωγὸς ἅγιος Θεὸς Ἰησοῦς, ὁ πάσης τῆς ἀνθρωπότητος καθηγεμὼν Λόγος, αὐτὸς ὁ φιλόανθρωπος Θεὸς ἐστὶ παιδωγός. Λέγει δέ που διὰ τῆς ᾠδῆς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς αὐτόν· «αὐτάρκησεν τὸν λαὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἐν δίψει καύματος, ἐν ἀνύδρῳ· ἐκύκλωσεν αὐτὸν καὶ ἐπαίδευσεν αὐτὸν καὶ διεφύλαξεν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ. Ὡς ἀετὸς σκεπάσαι νοσσιὰν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τοῖς νεοσσοῖς αὐτοῦ ἐπεπόθησεν, διεὶς τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ἐδέξατο αὐτοὺς καὶ ἀνέλαβεν αὐτοὺς ἐπὶ τῶν μεταφρένων αὐτοῦ· Κύριος μόνος ἦγεν αὐτοὺς καὶ οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν Θεὸς ἀλλότριος». Σαφῶς, οἴμαι, τὸν παιδαγωγὸν ἐνδείκνυται ἡ Γραφή τὴν ἀγωγὴν αὐτοῦ διηγουμένη.

2 Πάλιν δὲ ὅταν λέγῃ διὰ τοῦ ἰδίου προσώπου, ἑαυτὸν ὁμολογεῖ παιδαγωγόν· «ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς σου, ὁ ἐξαγαγὼν σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου». Τίς οὖν ἔχει ἐξουσίαν τοῦ ἅγειν εἴσω τε καὶ ἔξω; Οὐχὶ ὁ παιδαγωγός; Οὗτος «ᾠφθη τῷ Ἀβραάμ καὶ εἶπε αὐτῷ· ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός σου· εὐαρέσκει ἐνώπιόν μου». Τοῦτον δὲ παιδαγωγικώτατα ὑποκατασκευάζει παῖδα πιστόν, «καὶ γίνου», φήσας, «ἄμεμπτος· καὶ θήσω τὴν διαθήκην μου ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ἀνὰ μέσον σοῦ καὶ τοῦ σπέρματός σου». Φιλίας ἐνταῦθα ἐπιστατικῆς ἐστὶ κοινωνία.

4 Τοῦ δὲ Ἰακώβ ἐναργέστατα παιδαγωγὸς εἶναι φαίνεται. Λέγει γοῦν αὐτῷ· «ἰδοὺ ἐγὼ μετὰ σοῦ, διαφυλάσσω σε ἐν τῇ ὁδῷ πάση, οὗ ἂν πορευθῆς· καὶ ἀποστρέψω σε εἰς τὴν γῆν ταύτην, ὅτι οὐ μὴ σε

7. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Ἀλκιβιάδης Α', 1211.

8. ΗΡΟΔΟΤΟΥ 1, 136.

9. Βλ. Στρωματεῖς 3,11,1.

τούν σ' αὐτοὺς τὰ παιδιὰ τους⁷. Ἀλλὰ τὰ παιδιὰ δὲν μαθαίνουν ἀπ' αὐτοὺς τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν τοξευτική⁸, ἐνῶ ἀφ' ὅτου γίνονται ἔφηβοι ἔρχονται σ' ἐρωτικές σχέσεις μὲ ἀδελφές⁹ καὶ μητέρες, μὲ συζύγους καὶ παλλακίδες ἀναρίθμητες, σὰν ὁ κάπροι ποὺ εἶναι ἐξασκημένοι στὴν συνουσία.

56,1 Ὁ Δικός μας ὁμως παιδαγωγὸς εἶναι ὁ ἅγιος Θεὸς Ἰησοῦς, ὁ καθοδηγητὴς ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος Λόγος, ὁ ἴδιος ὁ φιλόανθρωπος Θεὸς εἶναι παιδαγωγός. Λέγει κάπου μὲ τὴν ὁδὴ πρὸς αὐτὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιο· «ἔδωσε ἐπαρκῆ ἐφόδια πρὸς τὸν λαὸ στὴν ἔρημο, μέσα στῆ φλογισμένη δίψα, σὲ ἄνυδρο τόπο· τὸν περιεκύκλωσε καὶ τὸν ἐξεπαίδευσε καὶ τὸν διεφύλαξε σὰν κόρη ὀφθαλμοῦ. Σὰν ἀετὸς ἐπόθησε νὰ σκεπάσῃ τὴν φωλιὰ του ἐπάνω στοὺς νεοσσούς του· ἀπλώνοντας τὰ πτερά του τοὺς ἐδέχθηκε καὶ τοὺς ἐπῆρε ἐπάνω στὴ ράχι του. Μόνος του ὁ Κύριος τοὺς ὠδηγοῦσε καὶ δὲν ὑπῆρχε μαζί μὲ αὐτοὺς ἄλλος θεός»¹⁰. Νομίζω ὅτι σαφῶς ἡ Γραφή δείχνει τὸν παιδαγωγό, καθὼς διηγεῖται τὴν ἀγωγή του.

2 Πάλι δέ, ὅταν ὁμιλῆ μὲ τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπό του, ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι παιδαγωγός· «ἐγὼ εἶμαι ὁ Κύριος ὁ Θεός σου, ποὺ σὲ ἐξήγαγε ἀπὸ τὴν γῆ τῆς Αἰγύπτου»¹¹. Ποιὸς λοιπὸν ἔχει ἐξουσία νὰ ὀδηγῆ μέσα καὶ ἔξω; Ὁχι ὁ παιδαγωγός; Αὐτὸς «ἐφανερώθηκε στὸν Ἀβραάμ καὶ τοῦ εἶπε· ἐγὼ εἶμαι ὁ Θεός σου, δεί-
3 ξου εὐάρεστος ἐνώπιόν μου»¹². Καὶ τὸν καθιστᾷ παιδαγωγικώ-
τατα πιστὸ παιδί, λέγοντας, «γίνου ἄμεμπτος, καὶ θὰ συστήσω
τῆ διαθήκη μου ἀνάμεσα σὲ μένα καὶ σὲ σένα καὶ στοὺς ἀπογόνους σου»¹³. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὴν κοινωνία μιᾶς διδασκαλι-
4 κῆς φιλίας. Τοῦ Ἰακώβ πάλι φαίνεται καθαρῶτα ὅτι εἶναι
παιδαγωγός. Τοῦ λέγει λοιπὸν· «Ἰδού, ἐγὼ εἶμαι μαζί σου, νὰ
σὲ διαφυλάσω σὲ ὅλον τὸν δρόμο, ὅπου καὶ ἂν πορευθῆς· θὰ
σὲ ἐπαναφέρω σ' αὐτὴν τὴ γῆ, διότι δὲν θὰ σὲ ἐγκαταλείψω, ὡς

10. Δευτ. 32,10–12.

11. Ἐξ. 20,2.

12. Γεν. 17,1.

13. Γεν. 17,2· 7.

ἐγκαταλείπω ἕως τοῦ ποιῆσαί με ὅσα ἐλάλησά σοι». Τούτῳ δὲ καὶ συμπαλαίειν λέγεται. «Υπελείφθη δέ», φησίν, «Ἰακῶβ μόνος, καὶ ἐπάλαιε μετ' αὐτοῦ ἄνθρωπος», ὁ παιδαγωγός, «μέχρι πρωί».

57,1 Οὗτος ἦν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἄγων καὶ φέρων, ὁ συγγυμναζόμενος καὶ ἀλείφων κατὰ τοῦ πονηροῦ τὸν ἀσκητὴν Ἰακῶβ. Ὅτι δὲ ὁ Λόγος ἦν ὁ ἀλείπτῃς ἅμα τῷ Ἰακῶβ καὶ παιδαγωγός τῆς ἀνθρωπότητος, «ἠρώτησεν», φησίν, «αὐτὸν καὶ εἶπεν αὐτῷ· ἀνάγγειλόν μοι τί 2 τὸ ὄνομά σου. Καὶ εἶπεν· ἵνα τί τοῦτο ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου;». Ἐτήρει γὰρ τὸ ὄνομα τὸ καινὸν τῷ νέῳ λαῷ τῷ νηπίῳ· ἔτι δὲ ἀνωνόμαστος ἦν ὁ Θεὸς ὁ Κύριος, μηδέπω γεγεννημένος ἄνθρωπος. Πλὴν ἀλλὰ «ὁ Ἰακῶβ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου «Εἶδος Θεοῦ· εἶδον γάρ», φησί, «Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή». Πρόσωπον δὲ τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος, ᾧ φωτίζεται ὁ Θεὸς καὶ γνωρίζεται. Τότε καὶ Ἰσραὴλ ἐπωνόμασται, ὅτε εἶδε τὸν 3 Θεὸν τὸν Κύριον. Οὗτός ἐστιν ὁ Θεός, ὁ Λόγος, ὁ παιδαγωγός, ὁ φήσας αὐτῷ πάλιν ὕστερον, «μὴ φοβοῦ καταβῆναι εἰς Αἴγυπτον». Ὅρα πῶς μὲν ἔπεται τῷ δικαίῳ ὁ παιδαγωγός, ὅπως δὲ καὶ ἀλείφει 4 τὸν ἀσκητὴν, πτερνίζειν διδάσκων τὸν ἀνταγωνιστὴν. Αὐτὸς γοῦν οὗτος καὶ τὸν Μωσέα διδάσκει παιδαγωγεῖν· λέγει γὰρ ὁ Κύριος· «εἴ τις ἡμάρτηκεν ἐνώπιόν μου, ἐξαλείφω αὐτὸν ἐκ τῆς βίβλου μου. Νυνὶ δὲ βάδιζε καὶ ὁδήγησον τὸν λαὸν τοῦτον εἰς τὸν τόπον, ὃν εἶπά σοι».

58,1 Ἐνταῦθα διδάσκαλός ἐστι παιδαγωγίας· καὶ γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς διὰ μὲν Μωσέως παιδαγωγός ὁ Κύριος τοῦ λαοῦ τοῦ παλαιοῦ, δι' αὐτοῦ δὲ τοῦ νέου καθηγεμῶν λαοῦ, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. «Ἰδού», γάρ φησι τῷ Μωσεῖ, «ὁ ἄγγελός μου προπορεύεται

14. Γεν. 28,15. 15. Γεν. 32,25.

16. Γεν. 32,30.

17. Βλ. Στρωματεῖς 5,82,1.

πὸ νὰ ἐκτελέσω ὅσα σοῦ ὑποσχέθηκα»¹⁴. Λέγεται μάλιστα ὅτι ἐπάλαισε μαζί με αὐτόν· «ὁ Ἰακώβ», λέγει, «ἀπέμεινε μόνος του καὶ ἐπάλαιε μαζί του ἕνας ἄνθρωπος ἕως τὸ πρῶν»¹⁵, ὁ παιδαγωγός.

57,1 Αὐτὸς ἦταν ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἄγων καὶ φέρων, πὸ ἐγύμναζε καὶ προπονοῦσε τὸν ἀσκητὴ ἐναντίον τοῦ πονηροῦ. Γιὰ τὸ ὅτι δὲ ὁ Λόγος ἦταν ὁ προπονητὴς τοῦ Ἰακώβ καὶ συγχρόνως παιδαγωγὸς τῆς ἀνθρωπότητος, λέγει· «τὸν ἐρώτησε καὶ τοῦ εἶπε, ἀνακοίνωσέ μου τὸ ὄνομά σου. Καὶ τοῦ εἶπε, γιατί ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου;»¹⁶. Διότι ἐκρατοῦσε τὸ καινούργιο ὄνομα γιὰ τὸν νέο νήπιο λαό, ἐνῶ ὁ Θεὸς ὁ Κύριος ἦταν ἀκόμη ἀνωνόμαστος¹⁷, ἀφοῦ δὲν εἶχε γίνει ἀκόμη ἄνθρωπος. Ἀλλὰ ὁμοίως, λέγει, «ὁ Ἰακώβ ὠνόμασε τὸν τόπο ἐκεῖνον. «Εἶδος Θεοῦ, διότι εἶδα τὸν Θεὸ πρόσωπο με πρόσωπο κι' ἐσώθηκε ἡ ψυχὴ μου»¹⁸. Πρόσωπο δὲ τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Λόγος, με τὸν ὁποῖο φωτίζεται ὁ Θεὸς καὶ γνωρίζεται. Τότε ὁ Ἰακώβ ὠνομάσθηκε καὶ Ἰσραήλ, ὅταν εἶδε τὸν Θεὸ τὸν Κύριο¹⁹. Αὐτὸς εἶναι ὁ Θεός, ὁ Λόγος, ὁ παιδαγωγός, πὸ ἀργότερα εἶπε πάλι σ' αὐτόν, «νὰ μὴ φοβηθῆς νὰ κατεβῆς στὴν Αἴγυπτο»²⁰. Πρόσεχε πῶς ὁ παιδαγωγὸς ἀκολουθεῖ τὸν δίκιο ἄνθρωπο, πῶς προπονεῖ τὸν ἀσκητὴ, διδάσκοντάς του νὰ λακτίζῃ τὸν ἀνταγωνιστὴ²¹.

4 Αὐτὸς λοιπὸν ὁ ἴδιος διδάσκει καὶ τὸν Μωυσῆ νὰ παιδαγωγῆ. Λέγει πράγματι ὁ Κύριος· «ἂν κάποιος ἀμάρτησε ἐνώπιόν μου, τὸν ἐξαφανίζω ἀπὸ τὸ βιβλίό μου. Καὶ τώρα βάδιζε καὶ ὁδήγησε τὸν λαὸ τοῦτον στὸν τόπο πὸ σοῦ εἶπα»²².

58,1 Ἐδῶ εἶναι διδάσκαλος τῆς παιδαγωγίας· διότι ἀληθινὰ ὁ Κύριος ἦταν διὰ μὲν τοῦ Μωυσέως παιδαγωγὸς τοῦ παλαιοῦ λαοῦ, διὰ τοῦ ἑαυτοῦ του δὲ ἐγίνε καθοδηγητὴς τοῦ νέου λαοῦ, πρόσωπο με πρόσωπο. Διότι λέγει στὸν Μωϋσῆ, «ἰδοὺ ὁ ἄγγε-

18. Γεν. 32,31.

19. Γεν. 32,29. 20. Γεν. 46,3.

21. Βλ. Γεν. 27,36. Βλ. ΦΙΛΩΝΟΣ, *Περὶ νόμων ἀλλαγῶν*. 3,190.

22. Ἐξ. 32,33 ἐ.

σου», τὴν εὐαγγέλιον καὶ ἡγεμόνιον ἐπιστήσας τοῦ Λόγου δύναμιν·
 2 τὸ δὲ ἀξίωμα τὸ κυριακὸν φυλάττων «ἦ δ' ἂν ἡμέρα ἐπισκέπτω-
 μαι», φησὶν, «ἐπάξω ἐπ' αὐτοὺς τὴν ἁμαρτίαν αὐτῶν», τουτέστιν,
 ἦ δ' ἂν ἡμέρα κριτῆς καθεσθῶ, ἀποδώσω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν τὰ
 ἀντάξια· ὁ γὰρ αὐτὸς παιδαγωγὸς καὶ κριτῆς τοὺς παρακούσαντας
 αὐτοῦ δικάζει, τὸ δὲ ἁμάρτημα αὐτῶν οὐ παρασιωπᾷ ὁ φιλόανθρω-
 πος Λόγος, ἐλέγχει δέ, ἵνα μετανοήσωσιν· «θέλει γὰρ ὁ Κύριος τὴν
 3 μετάνοιαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ μᾶλλον ἢ τὸν θάνατον». Ἡμεῖς δὲ τὰς
 ἄλλων ἁμαρτίας ὡς νήπιοι δι' ἀκοῆς παραδεξάμενοι φόβῳ τῆς
 ἀπειλῆς τοῦ μὴ τὰ ὁμοία παθεῖν ἀποσχόμεθα τῶν ἴσων πλημμελη-
 μάτων. Τί οὖν ἦν ὁ ἥμαρτον; «Ὅτι ἐν τῷ θυμῷ αὐτῶν ἀπέκτειναν
 ἀνθρώπους καὶ ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτῶν ἐνευροκόπησαν ταῦρον· ἐπι-
 κατάρατος ὁ θυμὸς αὐτῶν».

59,1 Τίς ἂν οὖν τούτου μᾶλλον ἡμᾶς φιλανθρωπότερον παιδεύσαι;
 Τὸ μὲν οὖν πρότερον τῷ πρεσβυτέρῳ λαῷ πρεσβυτέρα διαθήκη
 ἦν καὶ νόμος ἐπαιδαγώγει τὸν λαὸν μετὰ φόβου καὶ λόγος ἄγγελος
 ἦν, καινῷ δὲ καὶ νέῳ λαῷ καινὴ καὶ νέα διθαῆκη δεδώρηται καὶ ὁ
 Λόγος γεγένηται καὶ ὁ φόβος εἰς ἀγάπην μετατέτραπται καὶ ὁ μυ-
 2 στικὸς ἐκεῖνος ἄγγελος Ἰησοῦς τίκτεται. Ὁ γὰρ αὐτὸς οὗτος παιδα-
 γωγὸς τότε μὲν «φοβηθήσῃ Κύριον τὸν Θεόν» ἔλεγεν, ἡμῖν δὲ
 «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου» παρήνεσεν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν-
 τέλλεται ἡμῖν, «παύσασθε ἀπὸ τῶν ἔργων ὑμῶν», τῶν παλαιῶν
 ἁμαρτιῶν, «μάθετε καλὸν ποιεῖν· ἐκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποιήσον
 ἀγαθόν· ἠγάπησας δικαιοσύνην, ἐμίσησας ἀνομίαν». Αὕτη μου ἡ
 νέα διαθήκη παλαιῷ κεχαραγμένη γράμματι. Οὐκ ἄρα ἡ νεότης τοῦ

23. Ἐξ. 32,34.

24. Ἰεζ. 18,23· 32. 33,11.

25. Γεν. 49,6 ε.

λός μου πορεύεται μπροστὰ ἀπὸ σένα», προβάλλοντας γιὰ ἐπι-
 2 στασία τὴν εὐαγγελικὴ καὶ ἡγεμονικὴ δύναμι τοῦ Λόγου· φυ-
 λάσσοντας δὲ τὸ Κυριακὸ ἀξίωμα, λέγει, «τὴν ἡμέρα ποὺ θὰ
 τοὺς ἐπισκεφθῶ, θὰ ρίψω ἐπάνω τους τὴν ἁμαρτία τους»²³,
 δηλαδὴ τὴν ἡμέρα ποὺ θὰ ἐγκατασταθῶ ὡς κριτῆς των, θ' ἀπο-
 δώσω τὰ ἀντάξια γιὰ τὶς ἁμαρτίες των. Διότι ὁ ἴδιος παιδαγω-
 γὸς καὶ κριτῆς δικάζει ἐκείνους ποὺ παρήκουσαν σ' αὐτόν, καὶ
 δὲν παρασιωπᾷ τὸ ἁμάρτημά τους ὁ φιλόανθρωπος Λόγος, ἀλλὰ
 τοὺς ἐλέγχει, γιὰ νὰ μετανοήσουν· «διότι ὁ Κύριος θέλει τὴν
 3 μετάνοια μᾶλλον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, παρὰ τὸν θάνατο»²⁴. Ἐμεῖς
 δέ, ποὺ σὰν νήπιοι παρελάβαμε μὲ τὴν ἀκοή τὶς ἁμαρτίες τῶν
 ἄλλων, ἃς ἀποφύγωμε παρόμοια πλημμελήματα ἀπὸ τὸν φόβο
 τῆς ἀπειλῆς, μὴπως πάθωμε τὰ ἴδια. Τί ἦταν αὐτὸ ποὺ ἁμάρτη-
 σαν λοιπόν; «Ὅτι στὸ θυμὸ τους ἐφόνευσαν ἀνθρώπους καὶ
 στὴν ταραχὴ τους ἐνευροκόπησαν ταῦρο· καταραμένος νὰ εἶναι
 ὁ θυμὸς τους»²⁵.

59,1 Ποιὸς λοιπὸν θὰ μπορούσε νὰ μᾶς ἐκπαιδεύσει φιλανθρω-
 πότερα ἀπ' αὐτόν; Πρωτύτερα στὸν πρεσβύτερο λαὸ ὑπῆρχε ἡ
 παλαιότερα Διαθήκη καὶ ὁ Νόμος ἐπαιδαγωγοῦσε τὸν λαὸ μὲ
 φόβο καὶ ὁ Λόγος ἦταν ἄγγελος· ἐνῶ στὸν καινὸ καὶ νέο λαὸ
 ἔχει δωρηθῆ καινὴ καὶ νέα Διαθήκη καὶ ὁ Λόγος ἔχει γεννηθῆ
 καὶ ὁ φόβος ἔχει μετατραπῆ σὲ ἀγάπη καὶ ὁ μυστικὸς ἐκεῖνος
 2 ἄγγελος γεννᾶται ὡς Ἰησοῦς. Διότι ὁ ἴδιος αὐτὸς παιδαγωγὸς
 τότε μὲν ἔλεγε «νὰ φοβηθῆς Κύριον τὸν Θεὸ σου»²⁶, ἐμᾶς δὲ
 ἔπειτα μᾶς παρήγγειλε «ν' ἀγαπήσης Κύριο τὸν Θεὸ σου»²⁷. Γι'
 αὐτὸ καὶ μᾶς διατάσσει, «σταματῆστε τὰ ἔργα σας», τὶς παλαιῆς
 ἁμαρτίες, «μάθετε νὰ ἐκτελῆτε τὸ καλὸ· ἀπόφευγε τὸ κακὸ καὶ
 κάμε τὸ ἀγαθὸ· ἀγάπησες τὴν δικαιοσύνη κι' ἐμίσησες τὴν ἀνο-
 μία»²⁸. Αὐτὴ εἶναι ἡ νέα μου Διαθήκη χαραγμένη μὲ παλαιὸ
 γράμμα. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ κατηγορῆται ἡ νεότης τοῦ Λό-

26. Δευτ. 6,2

27. Ματθ. 22,37 καὶ παράλληλα.

28. Βλ. Ἦσ. 1,16 ἐ.

3 Λόγου όνειδιστέα. Ἄλλὰ καὶ ἐν τῷ Ἰερεμῖα ὁ Κύριος λέγει· «μὴ λέγε ὅτι νεώτερός εἰμι· πρὸ τοῦ με πλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ ἐπίσταμαί σε, καὶ πρὸ τοῦ σε ἐξελθεῖν ἐκ μήτρας ἡγίακά σε». Ταῦτα δύναται πρὸς ἡμᾶς ἢ προφητεία αἰνίττεσθαι τοὺς πρὸ καταβολῆς κόσμου εἰς πίστιν ἐγνωσμένους Θεῶ, νυνὶ δὲ νηπίους διὰ τὴν ἔναγχος πεπληρωμένην βούλησιν τοῦ Θεοῦ, καθὸ εἰς κλῆσιν καὶ σωτηρίαν νεογνοὶ γεγόναμεν.

60,1 Διὸ καὶ ἐπιφέρει «προφήτην εἰς ἔθνη τέθεικά σε», προφητεῦσαι λέγων αὐτὸν δεῖν μὴδὲ ὄνειδος εἶναι δοκεῖν τοῦ νεωτέρου τὴν προσηγορίαν τοῖς νηπίοις καλουμένοις. Ὁ δὲ νόμος χάρις ἐστὶ παλαιὰ διὰ Μωσέως ὑπὸ τοῦ Λόγου δοθεῖσα. Διὸ καὶ φησιν ἡ Γραφή· «ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη», οὐχὶ ὑπὸ Μωσέως, ἀλλὰ ὑπὸ μὲν τοῦ Λόγου, διὰ Μωσέως δὲ τοῦ θεράποντος αὐτοῦ· διὸ καὶ πρόσκαιρος ἐγένετο. «Ἡ δὲ αἰδιος χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο». Ὁρᾶτε τὰς λέξεις τῆς Γραφῆς· ἐπὶ μὲν τοῦ νόμου «ἐδόθη» φησὶ μόνον, «ἡ δὲ ἀλήθεια», χάρις οὕσα τοῦ Πατρὸς, ἔργον ἐστὶν τοῦ Λόγου αἰώνιον καὶ οὐκέτι δίδοσθαι λέγεται, ἀλλὰ 2 «διὰ Ἰησοῦ» γίνεσθαι, «οὐ χωρὶς ἐγένετο οὐδὲ ἕν». Αὐτίκα γοῦν ὁ Μωσῆς, τῷ τελείῳ προφητικῶς παραχωρῶν παιδαγωγῶ τῷ Λόγῳ, καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὴν παιδαγωγίαν προθεσπίζει καὶ τῷ λαῶ παρατίθεται τὸν παιδαγωγόν, ἐντολὰς ὑπακοῆς ἐγχειρίσας· «προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει», φησὶν, «ὁ Θεὸς ὡς ἐμὲ ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν», τὸν Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ναυῆ, αἰνιττόμενος τὸν Ἰησοῦν τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱόν· σκιαγραφία γὰρ ἦν τοῦ Κυρίου τὸ ὄνομα τὸ Ἰησοῦ προκηρυσσόμενον ἐν νόμῳ. Ἐπιφέρει γοῦν, τὸ λυσιτελεῖς τῷ λαῶ συμβουλευῶν, «αὐτοῦ ἀκούσεσθε», λέγων, «καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὃς ἂν μὴ

29. Ἰερ. 1,5.

31. Ἰω. 1,17.

30. Ἰερ. 1,5.

32. Ἰω. 1,3.

3 γου. Ἄλλὰ καὶ στὸν Ἱερεμία λέγει ὁ Κύριος· «νᾶ μὴ λέγῃς ὅτι εἶμαι νέωτερος· πρὶν σὲ πλάσω στὴν κοιλία σὲ γνωρίζω, καὶ πρὶν ἐξέλθῃς ἀπὸ τῆς μήτρα σὲ εἶχα ἁγιάσει»²⁹. Αὐτὰ μπορεῖ νὰ ὑπαινίσσεται πρὸς ἐμᾶς ἡ προφητεία, πού ἔχομε γνωρισθῆ ἀπὸ τὸ Θεὸ πρὶν ἀπὸ τὴν θεμελίωσι τοῦ κόσμου ὡς προωρισμένοι γιὰ τὴν πίστι, τώρα δὲ εἴμαστε νήπιοι ἐξ αἰτίας τῆς προσφάτως ἐκπληρωμένης βουλήσεως τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον ἐγίναμε νεογνοὶ στὴν κλῆσι καὶ τὴν σωτηρία.

60,1 Γι' αὐτὸ καὶ προσθέτει, «σ' ἔβαλα προφήτη στὰ ἔθνη»³⁰, λέγοντας ὅτι πρέπει νὰ προφητεύῃ αὐτὸς καὶ ὅτι ἡ ὀνομασία «νεώτερος» δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ὄνειδος γι' αὐτοὺς πού ἀποκαλοῦνται νήπιοι. Ὁ δὲ Νόμος εἶναι χάρις παλαιὰ πού ἐδόθηκε ἀπὸ τὸν Λόγο διὰ τοῦ Μωυσέως. Γι' αὐτὸ λέγει ἡ Γραφή· «ὁ Νόμος ἐδόθηκε διὰ τοῦ Μωυσέως», ὄχι ἀπὸ τὸν Μωυσῆ, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Λόγο διὰ τοῦ Μωϋσέως τοῦ ὑπηρέτη του· γι' αὐτὸ καὶ ἦταν πρόσκαιρος. «Ἡ αἰώνια ὁμως χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια ἐγιναν 2 διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ»³¹. Βλέπετε τίς λέξεις τῆς Γραφῆς· στὴν περίπτωσι τοῦ νόμου λέγει μόνο «ἐδόθηκε», ἡ δὲ ἀλήθεια, πού εἶναι χάρις τοῦ Πατρός, εἶναι ἔργο τοῦ Λόγου αἰώνιο καὶ δὲν λέγεται ὅτι δίδεται, ἀλλὰ ὅτι «γίνεται» διὰ Ἰησοῦ, «χωρὶς 3 τὸν ὁποῖο δὲν ἐγίνε τίποτε ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἐγιναν»³². Ὁ Μωυσῆς λοιπόν, παραχωρώντας κατὰ προφητικὸ τρόπο ἀμέσως τὴν θέσι στὸν τέλειο παιδαγωγό, τὸν Λόγο, προαγγέλλει καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὴν παιδαγωγία του καὶ παρουσιάζει στὸν λαὸ τὸν Παιδαγωγό, παραδίδοντας ἐντολὲς ὑπακοῆς· διότι λέγει, «ὁ Θεὸς θ' ἀναδείξῃ γιὰ σᾶς, ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς σας, προφήτη σὰν ἐμένα»³³, τὸν Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, ὑπαινισσόμενος τὸν Ἰησοῦ τὸν Υἱὸ τοῦ Θεοῦ· διότι τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ἦταν ὑποτύπωσις τοῦ Κυρίου προκηρυσσόμενος τὸν Νόμο. Συμβουλευόντας λοιπόν τὰ ὠφέλιμα στὸ λαό, προσθέτει, «νὰ ὑπακούετε σ' αὐτόν»³⁴, καὶ ὁποῖον ἄνθρωπο δὲν θὰ ὑπακούσῃ σ' αὐτόν τὸν προ-

33. Δευτ. 18,15. Πράξ. 3,22. 7,37.

34. Δευτ. 18,19.

ἀκούσῃ» τοῦ προφήτου τούτου, τούτω ἀπειλεῖ. Τοιοῦτον ἡμῖν ὄνομα σωτηρίου προφητεύει παιδαγωγῷ.

61,1 Διὰ τοῦτο αὐτῷ ράβδον περιτίθησιν ἢ προφητεία, ράβδον παιδευτικήν, ἀρχικήν, κατεξουσιαστικήν, ἵν' οὖς ὁ Λόγος ὁ πειθήνιος οὐκ ἰᾶται, ἀπειλὴ ἰάσεται, οὖς δὲ ἢ ἀπειλὴ οὐκ ἰᾶται, ἢ ράβδος ἰάσεται, οὖς δὲ ἢ ράβδος οὐκ ἰᾶται, τὸ πῦρ ἐπινέμεται. «Ἐξελεύσεται», φησί, «ράβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί». Ὅρα καὶ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν σοφίαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ παιδαγωγῷ· «οὐ κατὰ τὴν δόξαν», φησί, «κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει, ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῶ κρίσιν καὶ ἐλέγξει τοὺς ἀμαρτωλοὺς τῆς γῆς». Καὶ διὰ Δαβίδ· «Κύριος παιδεύων ἐπαίδευσέ με καὶ τῷ θανάτῳ οὐ παρέδωκέ με»· τὸ γὰρ ὑπὸ Κυρίου παιδευθῆναι καὶ παιδαγωγηθῆναι θανάτου 3 ἐστὶν ἀπαλλαγὴ. Καὶ διὰ τοῦ αὐτοῦ προφήτου φησὶν· «ἐν ράβδῳ σιδηρᾷ ποιμανεῖς αὐτούς». Ταύτη καὶ ὁ ἀπόστολος κινηθεὶς ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους «τί θέλετε;», φησὶν, «ἐν ράβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς ἢ ἐν ἀγάπῃ πνεύματί τε πραυτητος;». Ἀλλὰ καὶ «ράβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ Κύριος ἐκ Σιών» δι' ἄλλου προφήτου λέγει. Ἡ δὲ παιδαγωγικὴ αὕτη «ἢ ράβδος σου καὶ ἢ βακτηρία σου παρεκάλεσάν με», εἶπέν τις ἕτερος. Αὕτη τοῦ παιδαγωγῷ ἢ δύναμις ἢ σεμνή, ἢ παρακλητικὴ, ἢ σωτήριος.

Η'

Πρὸς τοὺς ἡγουμένους μὴ εἶναι ἀγαθὸν τὸν δίκαιον.

62,1 Ἐνταῦθα ἐπιφύονται τινες οὐκ ἀγαθὸν εἶναι φάμενοι τὸν Κύριον διὰ τὴν ράβδον καὶ τὴν ἀπειλὴν καὶ τὸν φόβον, καὶ παρακού-

35. Ἦσ. 11,1. 36. Ἦσ. 11,3-4. 37. Ψαλμ. 117,18.

38. Ψαλμ. 2,9. 39. Α' Κορ. 4,21.

40. Ψαλμ. 109,2. 41. Ψαλμ. 22,4.

φήτη, τὸν ἀπειλεῖ. Τέτοιο λοιπὸν ὄνομα παιδαγωγοῦ σωτηρίας μᾶς προαναγγέλλει.

61,1 Γι' αὐτὸ ἡ προφητεία τοῦ ἀποδίδει μιὰ ράβδο, ράβδο παι-
 δευτική, ἀρχική, κατεξουσιαστική, ὥστε αὐτοὺς ποὺ δὲν θερα-
 πεύει ὁ πειστικὸς Λόγος νὰ θεραπεύσῃ ἡ ἀπειλή, ὅποιους δὲν
 θεραπεύει ἡ ἀπειλή, νὰ θεραπεύσῃ ἡ ράβδος, ὅποιους δὲν θερα-
 πεύει ἡ ράβδος, τοὺς κατακαίει τὸ πῦρ. Διότι λέγει, «θὰ φυτρῶ-
 2 ση ράβδος ἀπὸ τὴν ρίζα Ἰεσσαί»³⁵. Πρόσεχε καὶ τὴν ἐπιμέλεια
 καὶ τὴν σοφία καὶ τὴν δύναμι τοῦ παιδαγωγοῦ· «δὲν θὰ κρίνη»,
 λέγει, «κατὰ τὴν ἐμφάνισι, δὲν θὰ ἐλέγξῃ κατὰ τὴν λαλιά, ἀλλὰ
 μὲ δικαιοσύνη θὰ κρίνη τὸν ταπεινὸ καὶ θὰ ἐλέγξῃ τοὺς ἀμαρ-
 τωλοὺς τῆς γῆς»³⁶. Καὶ διὰ τοῦ Δαβὶδ λέγει· «ὁ Κύριος μὲ ἐπαί-
 δευσε κατὰ τὴν παιδευσί του καὶ δὲν μὲ παρέδωσε στὸν θάνα-
 3 το»³⁷, καθ' ὅσον ἡ παιδευσις καὶ παιδαγωγῆσις ἀπὸ τὸν Κύριο
 εἶναι ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸν θάνατο. Καὶ διὰ τοῦ ἰδίου προφήτη λέ-
 γει· «θὰ τοὺς διαποιμάνῃς μὲ σιδερένια ράβδο»³⁸. Μὲ τὸν ἴδιο
 τρόπο ἐμπνεόμενος καὶ ὁ ἀπόστολος λέγει στὴν Πρὸς Κοριν-
 θίους ἐπιστολή· «τί θέλετε; νὰ ἔλθω σὲ σᾶς μὲ ράβδο ἢ μὲ ἀγά-
 4 πη καὶ πνεῦμα πραότητος;»³⁹. Ἄλλὰ δι' ἄλλου προφήτη λέγει,
 «ὁ Κύριος θ' ἀποστείλῃ ἀπὸ τὴν Σιών τὴν ράβδο τῆς δυνάμεώς
 του»⁴⁰. Κι' ἓνας ἄλλος εἶπε ὅτι αὐτὴ ἡ παιδαγωγικὴ «ράβδος
 καὶ βακτηρία σου μὲ ὑπερασπίστηκαν»⁴¹. Αὐτὴ εἶναι ἡ δύναμις
 τοῦ παιδαγωγοῦ, ἡ σεμνή, ἡ παρηγορητικὴ, ἡ σωτήρια.

8

Πρὸς ἐκείνους νομίζουν ὅτι ὁ δίκαιος δὲν εἶναι ἀγαθός¹

62,1 Ἐδῶ παρεμβαίνουν μερικοὶ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἐξ αἰτίας τῆς
 ράβδου καὶ τῆς ἀπειλῆς καὶ τοῦ φόβου δὲν εἶναι ἀγαθὸς ὁ Κύ-

1. Ὁ Μαρκίων ἔκαμε αὐστηρὴ διάκρισι μεταξὺ δικαίου Θεοῦ καὶ ἀγαθοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὴν ἀποψί του ὁ Θεὸς τῶν Ἰουδαίων ποὺ ἔδωσε τὸν νόμο ἦταν δίκαιος, σκληρὸς, ἐκδικητικὸς, μὲ βάσι τὸ νόμο. Δὲν ἔχει καμμιά σχέσι μὲ τὸν ἀγαθὸ Θεὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης ποὺ ἐκήρυξε ὁ Χριστός· αὐτὸς εἶναι ὁ Θεὸς τῆς χάριτος, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς φιλανθρωπίας.

σαντες μὲν, ὡς ἔοικε, τῆς Γραφῆς ᾧδέ που λεγούσης, «καὶ ὁ φοβούμενος Κύριον ἐπιστρέφει ἐπὶ καρδίαν αὐτοῦ», ἐκλαθόμενοι δὲ τὸ μέγιστον αὐτοῦ τῆς φιλανθρωπίας, ὅτι δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος ἐγένετο. Καὶ δὴ οἰκειότερον αὐτῶ ὁ προφήτης προσεύχεται διὰ τούτων, «μνησθητι ἡμῶν, ὅτι χουὶς ἐσμεν», τουτέστι συμπάθησον ἡμῖν, ὅτι τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς αὐτοπαθῶς ἐπέειπας. Ταύτη γοῦν ἄριστος καὶ ἀνεπίληπτός ἐστιν ὁ παιδαγωγὸς ὁ Κύριος, τῇ ἐκάστου τῶν ἀνθρώπων δι' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας συμπαθήσας φύσει. «Ἦν γὰρ οὐδὲν ὁ μισεῖ ὁ Κύριος»· οὐ γὰρ δήπου μισεῖ μὲν τι, βούλεται δὲ αὐτὸ εἶναι, ὁ μισεῖ, οὐδὲ βούλεται μὲν τι μὴ εἶναι, αἴτιος δὲ γίνεται τοῦ εἶναι αὐτό, ὁ βούλεται μὴ εἶναι, οὐδὲ μὴν οὐ βούλεται μὲν τι εἶναι, τὸ δὲ ἔστιν. Εἴ τι ἄρα μισεῖ ὁ Λόγος, βούλεται αὐτὸ μὴ εἶναι· οὐδὲν δὲ ἔστιν, ᾧ μὴ τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι ὁ Θεὸς παρέχεται· οὐδὲν ἄρα μισεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ τοῦ Λόγου, ἐν γὰρ ἄμφω, ὁ Θεός, ὅτι εἶπεν, «ἐν ἀρχῇ ὁ Λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος». Εἰ δὲ οὐ μισεῖ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων οὐδέν, λείπεται φιλεῖν αὐτό.

63,1 Πολὺ δὲ πλεόν τῶν ἄλλων ἀγαπήσει τὸν ἄνθρωπον, εἰκότως, τὸ κάλλιστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντων καὶ φιλόθεον ζῶον. Φιλάνθρωπος ἄρα ὁ Θεός, φιλάνθρωπος ἄρα ὁ Λόγος. Ὁ δὲ φιλῶν τι ὠφελεῖν αὐτὸ βούλεται, τὸ δὲ ὠφελῶν τοῦ μὴ ὠφελῶντος πάντως ἂν που κρεῖττον εἴη, τοῦ δὲ ἀγαθοῦ κρεῖττον οὐδὲ ἐν, ὠφελεῖ ἄρα τὸ ἀγαθόν· ἀγαθὸς δὲ ὁ Θεὸς ὁμολογεῖται, ὠφελεῖ ἄρα ὁ Θεός.
2 Τὸ δὲ ἀγαθόν, ἧ ἀγαθόν ἐστιν, οὐδὲν ἄλλο ποιεῖ ἢ ὅτι ὠφελεῖ πάντα ἄρα ὠφελεῖ ὁ Θεός. Καὶ οὐ δήπου ὠφελεῖ μὲν τι τὸν ἄνθρωπον, οὐχὶ δὲ καὶ κήδεταί αὐτοῦ, οὐδὲ κήδεταί μὲν, οὐχὶ δὲ καὶ ἐπι-

2. Σοφ. Σειρ. 21,6.

3. Ψαλμ. 102, 14.

4. Βλ. Ἐβρ. 4,15.

ριος. Ὅπως φαίνεται, παρερμηνεύουν τὴν Γραφή πού λέγει τὰ ἐξῆς, «ἐκεῖνος πού φοβεῖται τὸν Κύριο ἐπιστρέφει μὲ τὴν καρδιά του»², καὶ λησμονοῦν τὸ μέγεθος τῆς φιλανθρωπίας του, ὅτι
 2 γιὰ χάρι μας ἔγινε ἄνθρωπος. Καὶ μάλιστα ὁ προφήτης προσεύχεται πρὸς αὐτὸν μὲ πολὺ οἰκεῖο τρόπο μὲ τὰ λόγια «ἐνθυμήσου μας, διότι εἴμαστε χῶμα»³, δηλαδὴ συμπάθησέ μας, ἀφοῦ ἔλαβες πείρα ἀπὸ τὴν ἀσθένεια τῆς σαρκὸς προσωπικῶς. Κατ' αὐτὸ λοιπὸν εἶναι ἄριστος καὶ ἀνεπίληπτος παιδαγωγὸς ὁ Κύριος, ἀφοῦ ἀπὸ ὑπερβολικὴ φιλανθρωπία συνέπαθε μαζί μὲ τὴ
 3 φύσι τοῦ κάθε ἀνθρώπου⁴. «Δὲν ὑπάρχει τίποτε πού μισεῖ ὁ Κύριος»⁵. Καὶ δὲν συμβαίνει ἀσφαλῶς νὰ μισῇ ὁ Κύριος κάτι καὶ νὰ θέλῃ νὰ ὑπάρχῃ αὐτὸ πού μισεῖ, οὔτε πάλι θέλει κάτι νὰ μὴ ὑπάρχῃ, ἀλλὰ γίνεται αἴτιος νὰ ὑπάρχῃ αὐτὸ πού θέλει νὰ μὴ ὑπάρχῃ, οὔτε πάλι δὲν θέλει κάτι νὰ ὑπάρχῃ, αὐτὸ ὅμως ὑπάρχει. Ἄρα, ἂν ὁ Λόγος μισεῖ κάτι, θέλει γι' αὐτὸ νὰ μὴ ὑπάρχῃ· δὲν ὑφίσταται δὲ τίποτε, στὸ ὁποῖο δὲν παρέχει ὁ Θεὸς τὴν αἰ-
 4 τία τῆς ὑπάρξεως. Ἄρα τίποτε δὲν μισεῖται ἀπὸ τὸν Θεὸ οὔτε ἀπὸ τὸν Λόγο, διότι κι οἱ δύο εἶναι ἓνα, ὁ Θεός, ἀφοῦ εἶπε «στὴν ἀρχὴ ἦταν ὁ Λόγος στὸν Θεὸ καὶ Θεὸς ἦταν ὁ Λόγος»⁶. Ἄν ὅμως δὲν μισεῖ τίποτε ἀπὸ ὅσα κατασκεύασε, ἔπεται ὅτι τὸ ἀγαπᾷ.

63,1 Πολὺ περισσότερο δὲ ἀπὸ τὰ ἄλλα ἀγαπᾷ τὸν ἄνθρωπο, εὐλόγως, ἀφοῦ εἶναι τὸ καλύτερο ἀπὸ τὰ ζῶα πού ἐδημιούργησε κι' εἶναι φιλόθεο. Ἄρα εἶναι φιλάνθρωπος ὁ Θεός, ἄρα εἶναι φιλάνθρωπος ὁ Λόγος. Κι' ὅποιος ἀγαπᾷ κάτι, θέλει νὰ τὸ ὠφελῇ. Τὸ ὠφελοῦν εἶναι ὅπωςδὴποτε ἀνώτερο ἀπὸ τὸ μὴ ὠφελοῦν, καὶ τίποτε δὲν εἶναι ἀνώτερο τοῦ ἀγαθοῦ, ἄρα τὸ ἀγαθὸ ὠφελεῖ· ὁμολογεῖται δὲ κοινῶς ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀγαθός, ὠφε-
 2 λεῖ ἄρα ὁ Θεός. Τὸ δὲ ἀγαθὸ, καθ' ὅσο εἶναι ἀγαθὸ, δὲν κάμνει, τίποτε ἄλλο παρὰ ὅ,τι ὠφελεῖ· σ' ὅλα λοιπὸν ὠφελεῖ ὁ Θεός. Καὶ βέβαια δὲν συμβαίνει νὰ ὠφελῇ μὲν κάπως τὸν ἄνθρωπο,

5. Βλ. Σοφ. Σολ. 11,24-26.

6. Ἰω. 1,1.

μελεῖται αὐτοῦ. Κρεῖττον μὲν γὰρ τὸ κατὰ γνώμην ὠφελοῦν τοῦ μὴ ὠφελοῦντος κατὰ γνώμην, τοῦ δὲ Θεοῦ κρεῖττον οὐδέν. Καὶ οὐκ ἄλλο τί ἐστὶ τὸ κατὰ γνώμην ὠφελεῖν, ὅτι μὴ ἐπιμελεῖσθαι· κήδε-
 3 ται ἄρα καὶ ἐπιμελεῖται τοῦ ἀνθρώπου ὁ Θεός. Τοῦτο δὲ ἐνδείκνυ-
 ται ἔργῳ παιδαγωγῶν αὐτὸν Λόγῳ, ὅς ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ φιλαν-
 θρωπίας συναγωνιστῆς γνήσιος. Τὸ δὲ ἀγαθὸν εἶναι οὐ τῷ τὴν
 ἀρετὴν ἔχειν ἀγαθὸν εἶναι λέγεται, καθὸ καὶ ἡ δικαιοσύνη ἀγαθὸν
 εἶναι λέγεται οὐ τῷ ἀρετὴν ἔχειν, ἀρετὴ γάρ ἐστὶν αὐτή, ἀλλὰ τῷ
 αὐτὴν καθ' αὐτὴν καὶ δι' αὐτὴν ἀγαθὴν εἶναι.

64,1 Λέγεται δὲ καὶ κατ' ἄλλον τρόπον ἀγαθὸν τὸ συμφέρον, οὐ τῷ
 τέρπειν, ἀλλὰ τῷ ὠφελεῖν. Ἄ δὴ πάντα ἡ δικαιοσύνη, καὶ ὡς ἀρε-
 τὴ καὶ ὡς δι' αὐτὴν αἰρετὴ ἀγαθὸν καὶ ὡς οὐ τέρπουσα· οὐ γὰρ
 πρὸς χάριν κρίνει, ἀλλὰ τοῦ κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ ἐστὶν ἀπονεμητικὴ,
 2 ἔπεται δὲ τῷ συμφέροντι τὸ ὠφέλιμον. Κατὰ πάντα ἄρα τὰ μέρη,
 καθ' ἃ τὸ ἀγαθὸν ἐξετάζεται, καὶ ἡ δικαιοσύνη χαρακτηρίζεται,
 τῶν ἴσων ἐπ' ἴσης ἀμφοῖν μετεχόντων· τὰ δὲ τοῖς ἴσοις χαρακτηρι-
 ζόμενα ἴσα τε ἀλλήλοις καὶ ὁμοία· ἀγαθὸν ἄρα ἡ δικαιοσύνη.

3 Πῶς οὖν, φασίν, εἰ φιλόανθρωπός ἐστι καὶ ἀγαθὸς ὁ Κύριος,
 ὀργίζεται καὶ κολάζει; Ἀναγκαῖον οὖν καὶ περὶ τούτου ὡς οἷόν τε
 διὰ βραχυτάτων ἐπεξελθεῖν· ἐπεὶ λυσιτελῆς πως ἡ τοιάδε οἰκονο-
 μία πρὸς τὴν ὀρθὴν τῶν παιδῶν ἀγωγὴν, ἀναγκαίου βοηθήματος
 4 ἔχουσα τάξιν. Θεραπεύεται δὲ πολλὰ τῶν παθῶν τιμωρία καὶ προ-
 στάξει αὐστηροτέρων παραγγελμάτων καὶ δὴ καὶ διὰ τῆς ἐνίων θε-
 ωρημάτων διδασκαλίας. Ἔστι δὲ οἷον εἰ χειρουργία τῶν τῆς ψυχῆς
 παθῶν ὁ ἔλεγχος, ἀπόστασις δὲ τὰ πάθη τῆς ἀληθείας, ἃ χρὴ διε-
 λέγχειν διαιροῦντα τῇ τομῇ.

7. Ἡ παραπάνω θεώρησις εἶναι φιλοσοφικὴ κατὰ τὰ στωϊκὰ πρότυπα.

ἀλλὰ δὲν ἐνδιαφέρεται γι' αὐτόν, οὔτε ἐνδιαφέρεται μὲν, ἀλλὰ δὲν ἐπιμελεῖται αὐτοῦ. Διότι ἀνώτερο εἶναι ἐκεῖνο πού ὠφελεῖ μὲ γνώμη ἀπὸ ἐκεῖνο πού δὲν ὠφελεῖ μὲ γνώμη, καὶ ἀνώτερο ἀπὸ τὸν Θεὸ δὲν ὑπάρχει τίποτε. Καὶ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο τὸ ὠφελεῖν μὲ γνώμη παρὰ μόνο τὸ ἐπιμελεῖσθαι· ἄρα ὁ Θεὸς ἐν-
 3 διαφέρεται καὶ ἐπιμελεῖται τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο ἀκριβῶς τὸ δείχνει ἐμπράκτως παιδαγωγώντας τον μὲ τὸν Λόγο, ὁ ὁποῖος εἶναι γνήσιος συναγωνιστὴς τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἀγαθὸ δὲν ὀνομάζεται ἔτσι γιὰ τὸ ὅτι κατέχει τὴν ἀρετὴ τοῦ νὰ εἶναι ἀγαθὸ· ὅπως καὶ ἡ δικαιοσύνη λέγεται ὅτι εἶναι ἀγαθὸ ὄχι γιὰ τὸ ὅτι κατέχει ἀρετὴ, διότι αὐτὴ ἡ ἴδια εἶναι ἀρετὴ, ἀλλὰ γιὰ τὸ ὅτι αὐτὴ ἡ ἴδια, καθ' ἑαυτὴν καὶ δι' ἑαυτὴν εἶναι ἀγαθὴ⁷.

64,1 Μὲ ἄλλον ἐπίσης τρόπο λέγεται ἀγαθὸ τὸ συμφέρον, ὄχι γιὰ τὸ ὅτι τέρπει, ἀλλὰ γιὰ τὸ ὅτι ὠφελεῖ. Κι' αὐτὰ ὅλα εἶναι ἡ δικαιοσύνη· εἶναι ἀγαθὸ καὶ ὡς ἀρετὴ καὶ ὡς αἰρετὴ δι' ἑαυτὴν καὶ ὡς μὴ τέρπουσα· διότι δὲν κρίνει κατὰ χάρι, ἀλλὰ ἀπονέμει στὸ καθένα σύμφωνα μὲ τὴν ἀξία του, ἔπεται δὲ στὸ συμφέρον
 2 τὸ ὠφέλιμο. Σ' ὅλα λοιπὸν τὰ μέρη, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐξετάζεται τὸ ἀγαθὸ, χαρακτηρίζεται καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἐφ' ὅσον καὶ τὰ δύο, ἀγαθὸ καὶ δικαιοσύνη, μετέχουν τῶν ἴσων ἐξ ἴσου· ἐκεῖνα δὲ πού ἔχουν ἴσα χαρακτηριστικά, εἶναι εταξύ τους ἴσα καὶ ὁμοια· ἄρα ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀγαθὸ.

3 Πῶς τότε λέγουν, ἂν ὁ Κύριος εἶναι φιλόανθρωπος καὶ ἀγαθός, ὀργίζεται καὶ τιμωρεῖ; Εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖο νὰ ἀναπτύξωμε καὶ τοῦτο κατὰ τὸ δυνατὸ συντομώτερα· διότι εἶναι ἀρκετὰ ὠφέλιμη ἡ τέτοια οἰκονομία γιὰ τὴν σωστὴ ἀγωγή τῶν παι-
 4 διῶν, ἔχοντας τὴν θέσι ἐνὸς ἀναγκαίου βοηθήματος⁸. Θεραπεύονται δὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ πάθη μὲ τὴν τιμωρία καὶ τὴν ἀναγγελία αὐστηρῶν παραγγελμάτων, καὶ κυρίως διὰ τῆς διδασκαλίας μερικῶν ἀρχῶν. Εἶναι δὲ ὁ ἔλεγχος σὰν ἓνα εἶδος χειρουργίας τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς, τὰ δὲ πάθη εἶναι ἀπόστημα τῆς ἀληθείας καὶ πρέπει νὰ τὰ πολεμῇ κανεὶς ἀποκόπτοντάς τα.

8. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ψυχικῆς θεραπευτικῆς ἀνάγεται ἤδη στὸν Πλάτωνα, βλ. Νόμοι 11,934Α.

65,1 Φαρμακεία δὲ ἔοικεν ὁ ὄνειδισμὸς τὰ τετυλωμένα ἀναλύων τῶν παθῶν καὶ τὰ ρυπαρὰ τοῦ βίου, τὰς λαγνεΐας, ἀνακαθαίρων, πρὸς δὲ καὶ τὰς ὑπερσαρκώσεις τοῦ τύφου ἐξομαλίζων, εἰς τὸν
 2 ὑγιῆ καὶ ἀληθινὸν ἀνασκευάζων τὸν ἄνθρωπον. Ἡ νουθέτησις οὖν οἶονεὶ δίαίτᾳ ἐστὶ νοσοῦσης ψυχῆς, ὣν χρῆ μεταλαμβάνειν συμβουλευτικὴ καὶ ὣν οὐ χρῆ ἀπαγορευτικὴ· τὰ δὲ πάντα εἰς σωτηρίαν καὶ αἰδίου ὑγείαν διατείνει. Ἀλλὰ καὶ ὁ στρατηγὸς χρημάτων ζημίας καὶ τὰς εἰς αὐτὰ τὰ σώματα διηκούσας αἰκίας μετὰ δεσμῶν καὶ τῆς ἐσχάτης ἀτιμίας προσφέρων τοῖς ἡδικηκόσιν, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ θανάτῳ κολάζων τινάς, τέλος ἔχει τὸ ἀγαθόν, ὑπὲρ νουθεσίας
 3 τῶν ὑπηκόων στρατιωτῶν. Ὡσαύτως καὶ ὁ μέγας ἡμῶν ἐκεῖνος στρατηγός, ὁ τῶν ὀλων ἡγεμὼν Λόγος, τοὺς παρὰ τὸν νόμον ἀφηνιάζοντας τὸν αὐτοῦ, ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς δουλείας καὶ πλάνης καὶ τῆς τοῦ ἀντικειμένου αἰχμαλωσίας εἰς καταστολὴν τῶν τῆς ψυχῆς παθῶν νουθετῶν, ἐπὶ τὴν ἱερὰν τῆς πολιτείας ὁμόνοιαν εἰρηναγωγεῖ.

66,1 Καθάπερ οὖν τῷ συμβουλευτικῷ λόγῳ παράκειται τὸ προτρεπτικὸν καὶ παρακλητικὸν εἶδος, οὕτω καὶ τῷ ἐγκωμιαστικῷ τὸ λοιδορητικὸν καὶ ὄνειδιστικόν. Τὸ δὲ εἶδος τοῦτο τέχνη ἐστὶ ψεκτική, εὐνοίας δὲ τὸ ψέγειν, οὐ μίσους σύμβολον. Ἄμφω μὲν γὰρ ὄνειδίζετον, καὶ ὁ φίλος καὶ ὁ μῆ, ἀλλ' ὁ μὲν ἐχθρὸς ἐπιγελῶν, ὁ δὲ
 2 φίλος εὐνοῶν. Οὐκ ἄρα διὰ μῖσος ὁ Κύριος τοῖς ἀνθρώποις λοιδορεῖται, οὐδ' καὶ ἐξὸν αὐτῷ ἀπολέσαι παρὰ τὰς ἰδίας αἰτίας, ὃ δὲ ὑπὲρ ἡμῶν καὶ πέπονθεν· παιδαγωγὸς γὰρ ἄτε ἀγαθὸς ἐντέχνως σφόδρα διὰ τῆς λοιδορίας ὑποδύεται τὸν ψόγον, οἶονεὶ μάστιγι τῇ βλασφημίᾳ τὸ νωθρὸν τῆς διανοίας ἐπεγεύρων, πάλιν τε αὖ ἐν μέρει
 3 προτρέπειν ἐπιχερεῖ τοὺς αὐτούς. Οὐδ' γὰρ ὁ ἔπαινος οὐ προετρέψατο, τούτους παρώξυνεν ὁ ψόγος, καὶ οὐδ' ὁ ψόγος οὐκ ἐξεκαλέσατο εἰς σωτηρίαν καθάπερ νεκρούς, τούτους πρὸς ἀλήθειαν ἢ βλασφημία διανίστησιν. «Μάστιγες γὰρ καὶ παιδεΐα ἐν παντὶ καιρῷ σο-

Ὁ ὄνειδισμὸς ὁμοιάζει μὲ φαρμακευτικὴ ἀγωγή πού διαλύει τὰ σκληρωμένα πάθη καὶ καθαρίζει τὶς ρυπαρότητες τῆς ζωῆς, τὶς λαγνεῖες, κι' ἐπὶ πλέον ἐξομαλύνει τὰ σαρκώματα τῆς ἀλαζονείας, ἀποκαθιστώντας τὸν ἄνθρωπο ὑγιῆ καὶ ἀληθινό. Ἡ νουθέτησις λοιπὸν εἶναι εἶδος δίαιτας ἀρρωστημένης ψυχῆς, πού συμβουλεύει ποιά νὰ μεταλαμβάνη καὶ ἀπαγορεύει ὅποια εἶναι ἐπικίνδυνα, καὶ γενικὰ ὅλες οἱ προσπάθειές της κατατείνουν πρὸς τὴ σωτηρία καὶ τὴν αἰώνια ὑγεία. Ἀλλὰ καὶ ὁ στρατηγὸς πού ἐπιβάλλει στοὺς ἐνόχους χρηματικὰ πρόστιμα καὶ σωματικὲς τιμωρίες, μαζί μὲ δεσμὰ καὶ τὴν ἐσχάτη ἀτιμία, καὶ μάλιστα μερικὲς φορὲς καταδικάζει καὶ σὲ θάνατο, ὡς τελικὸ σκοπὸ ἔχει τὸ ἀγαθόν, χάριν τῆς νουθεσίας τῶν ὑπηκόων τοῦ στρατιωτῶν. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο κι' ἐκεῖνος ὁ μεγάλος στρατηγὸς μας, ὁ ἡγεμὼν τοῦ σύμπαντος Λόγος, νουθετώντας ὄσους ἀφηνιάζουν ἐναντίον τοῦ νόμου του, ὑπὲρ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὴν δουλεία, τὴν πλάνη καὶ τὴν αἰχμαλωσία στὸν Διάβολο, καὶ γιὰ τὴν καταστολὴ τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς, ὁδηγεῖ εἰρηνικὰ πρὸς τὴν ἱερὴ ὁμόνοια τῆς ζωῆς.

Ὅπως λοιπὸν δίπλα στὸ συμβουλευτικὸ λόγο εὐρίσκεται τὸ προτρεπτικὸ καὶ παρακλητικὸ εἶδος, ἔτσι καὶ δίπλα στὸ ἐγκωμιαστικὸ εὐρίσκεται τὸ λοιδορητικὸ καὶ ὄνειδιστικὸ εἶδος. Τὸ τελευταῖο τοῦτο εἶδος εἶναι τέχνη ψεκτικὴ, τὸ ψέγειν δὲ εἶναι σύμβολο εὐνοίας, ὄχι μίσους. Διότι ὄνειδίζουν καὶ ὁ φίλος καὶ ὁ μὴ φίλος, ἀλλὰ ὁ μὲν ἐχθρὸς τὸ πράττει γιὰ ἐμπαιγμό, ἐνῶ ὁ φίλος ἀπὸ ἀγάπη. Ἐπομένως ὁ Κύριος δὲν λοιδορεῖ ἀπὸ μῖσος τοὺς ἀνθρώπους, ἀφοῦ, ἐνῶ μπορούσε καὶ νὰ τοὺς καταστρέψη ἐξ αἰτίας δικῆς των, αὐτὸς ἔπαθε ὑπὲρ ἡμῶν. Ὡς ἀγαθὸς λοιπὸν παιδαγωγὸς πολὺ ἐντεχνα ὑποδύεται τὸν ψόγο διὰ τῆς λοιδορίας, διεγείροντας τὴν νωθρὴ διάνοια ὡσὰν μὲ μάλιστα μὲ τὴν βλασφημία, ἐνῶ πάλι ἀπὸ ἄλλη ἄποψι ἐπιχειρεῖ νὰ τοὺς προτρέπη. Διότι ὄσους δὲν προέτρεψε ὁ ἔπαινος, αὐτοὺς τοὺς παρώξυνε ὁ ψόγος, κι' ὄσους δὲν ἀφύπνισε ὁ ψόγος γιὰ τὴν σωτηρία σὰν νεκροῦς, αὐτοὺς τοὺς διεγείρει πρὸς τὴν ἀλήθεια ἢ βλασφημία. «Διότι οἱ μάλιστα καὶ ἡ παιδεία εἶναι σὲ

φίας. Συγκολλῶν ὄστρακον καὶ διδάσκων μωρόν», εἰς αἴσθησιν ἄγων, φησί, τὴν γῆν καὶ τὸν ἀπηλπισμένον εἰς σύνεσιν ὀξύνων. Διὰ τοῦτο ἐναργῶς ἐπήγαγεν· «ἐξεγείρων καθεύδοντα ἐκ βαθέος ὕπνου», ὃς τῶν ἄλλων μάλιστα θανάτῳ ἔοικεν.

4 Καὶ δὴ αὐτὸς περὶ αὐτοῦ σαφέστατα ὁ Κύριος ἐκφαίνει, τὴν πολύτροπον καὶ πολυωφελῆ θεραπείαν ἀλλογορῶν, ὀπηνίκα εἰπὼν, «ἐγὼ εἶμι ἢ ἄμπελος ἢ ἀληθινή, καὶ ὁ Πατήρ μου ὁ γεωργὸς ἐστίν», εἶτα ἐπήγαγε πάλιν, «πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν αἶρει αὐτό, καὶ πᾶν τὸ καρποφοροῦν καθαίρει, ἵνα καρπὸν πλείω
5 φέρῃ». Καθυλομανεῖ γὰρ μὴ κλαδευομένη ἢ ἄμπελος. Οὕτω δὲ καὶ ὁ ἄνθρωπος· καθαίρει δὲ αὐτοῦ τὰς ἐξυβριζούσας παραφυάδας ὁ Λόγος ἢ μάχαιρα, καρποφορεῖν, οὐκ ἐπιθυμεῖν τὰς ὀρέξεις ἀναγκάσας. Ἡ δὲ πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐπίπληξις ἔχει σκοπὸν τὴν σωτηρίαν, μεθαρμοζομένου μουσικῶς τοῦ Λόγου κατὰ τοὺς οἰκείους ἐκάστων τρόπους, πῆ μὲν ἐπιτείνοντος αὐτοῦ, πῆ δὲ ἀνιέν-
τος.

67,1 Σαφέστατα γοῦν διὰ Μωσέως λέλεκται· «θαρρεῖτε, ἕνεκεν τοῦ πειράσαι ὑμᾶς παραγενήθη ὁ Θεός, ὅπως ἂν γένηται ὁ φόβος αὐτοῦ ἐν ὑμῖν, ἵνα μὴ ἁμαρτάνητε». Ἐντεῦθεν καλῶς καὶ ὁ Πλάτων μαθῶν «πάντες μὲν γάρ», φησὶν, «ὡς ἀληθῶς ἀγαθὰ πάσχουσιν οἱ δίκην δίδόντες· ὠφελοῦνται γὰρ τῷ βελτίῳ τὴν ψυχὴν αὐτοῖς γίνε-
2 σθαι δικαίως κολαζομένοις». Ἐἰ δὲ ἀγαθὰ πάσχουσιν ὑπὸ τοῦ δικαίου οἱ ἐπανορθούμενοι καὶ κατὰ Πλάτωνα, ὁμολοεῖται ἀγαθὸν εἶναι τὸν δίκαιον. Αὐτὸς γοῦν ὁ φόβος ὠφελεῖ καὶ πρὸς ἀγαθοῦ τοῖς ἀνθρώποις ἐξεύρηται, ὅτι «πνεῦμα φοβούμενον Κύριον ζήσεται· ἢ
3 γὰρ ἐλπίς ἐπὶ τὸν σώζοντα αὐτούς». Ὁ δὲ αὐτὸς οὗτος Λόγος δίκην

9. Σοφ. Σειρ. 22,6 ἔ.

10. Σοφ. Σειρ. 22,8.

11. Ἰω. 15,1ἔ.

κάθε εὐκαιρία ὄργανα σοφίας· συγκολλώντας ὄστρακο καὶ διδάσκοντας μωρὸ ἄνθρωπο»⁹, ὀδηγώντας, λέγει, τὴν γῆ σὲ αἴσθησι καὶ παροξύνοντας τὸν ἀπελπισμένο σὲ σύνεσι. Γι' αὐτὸ πρόσθεσε μὲ σαφήνεια· «ἐξεγείροντας τὸν κοιμισμένο ἀπὸ βαθὺ ὕπνο»¹⁰, ὁ ὁποῖος ὁμοιάζει περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους μὲ θάνατο.

4 Καὶ μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ Κύριος φανερώνει σαφέστατα περὶ ἑαυτοῦ, περιγράφοντας ἀλληγορικῶς τὴν πολύτροπη καὶ πολυωφελῆ θεραπεία, ὅταν, ἀφοῦ εἶπε, «ἐγὼ εἶμαι ἡ ἀληθινὴ ἄμπελος καὶ ὁ Πατέρας μου εἶναι ὁ γεωργός», ἔπειτα πρόσθεσε πάλι, «κάθε κλῆμα μου ποὺ δὲν παράγει καρπὸ, τὸ ἀφαιρεῖ, καὶ κάθε κλῆμα ποὺ καρποφορεῖ, τὸ καθαρίζει, γιὰ νὰ φέρῃ περισσότερο καρπὸ»¹¹. Διότι τὸ ἀμπέλι, ὅταν δὲν κλαδεύεται, ἀγριοφουντώνει. Ἔτσι εἶναι καὶ ὁ ἄνθρωπος, τοῦ ὁποῖου ὁ Λόγος, 5 σὰν μαχαίρι, καθαρίζει τὶς ὑβριστικὰ παραφυάδες, ἀναγκάζοντας τὶς ὀρέξεις νὰ καρποφοροῦν κι' ὄχι νὰ διαλύωνται στὶς ἐπιθυμίες. Ἡ δὲ ἐπίπληξις πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἔχει σκοπὸ τὴν σωτηρία, ἐνῶ ὁ Λόγος προσαρμόζεται μουσικῶς σύμφωνα μὲ τοὺς τρόπους τοῦ καθενός, τοὺς ὁποῖους αὐτὸς ἄλλοτε ἐπιτείνει κι' ἄλλοτε μειώνει.

67,1 Σαφέστατα λοιπὸν ἔχει λεχθῆ διὰ τοῦ Μωυσέως· «ἔχετε θάρρος, ὁ Θεὸς ἦλθε κοντὰ γιὰ νὰ σᾶς δοκιμάσῃ, γιὰ νὰ προκληθῆ μέσα σας ὁ φόβος, ὥστε νὰ μὴ ἁμαρτάνετε»¹². Ἀπὸ αὐτὰ διδαγμένος καὶ ὁ Πλάτων λέγει, «ὄλοι ὅσοι ὑποβάλλονται σὲ δίκη κερδίζουν ἀγαθὰ· διότι ὠφελοῦνται μὲ τὸ ὅτι ἡ ψυχὴ τους 2 γίνεται καλύτερη ὅταν τιμωροῦνται δικαίως»¹³. Ἄν λοιπὸν καὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα εὐεργετῶνται ὅσοι διορθώνονται ἀπὸ τὸν Δίκαιο, ὁμολογεῖται ὅτι ὁ δίκαιος εἶναι ἀγαθός. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ φόβος ὠφελεῖ καὶ ἔχει ἐπινοηθῆ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸν ἀγαθό, διότι «πνεῦμα ποὺ φοβεῖται τὸν Κύριο θὰ ζήσῃ, ἀφοῦ ἡ 3 ἐλπίδα του στηρίζεται στὸ σωτήρα του»¹⁴. Ὁ ἴδιος λοιπὸν Λό-

12. Ἐξ. 20,20.

13. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Γοργίας* 477 A.

14. Σοφ. Σειρ. 34,13.

ἐπιτιθεὶς κριτῆς ἐστίν, περὶ οὗ καὶ Ἡσαΐας λέγει, «Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν», διορθωτὴν δηλονότι καὶ κατευθυντῆρα τῶν ἀμαρτιῶν.

68,1 Διὰ τοῦτο μόνος οὗτος οἶός τε ἀφιέναι τὰ πλημμελήματα, ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων ὁ ταχθεὶς παιδαγωγὸς ἡμῶν, μόνος ὁ τῆς ὑπακοῆς διακρίναι τὴν παρακοὴν δυνάμενος. Ὁ δὲ ἀπειλῶν δῆλός ἐστι μηδὲν ἐθέλων πρᾶξαι κακὸν μηδὲ ἄπερ ἀπειλεῖ ἐπιτελέσαι· καταστήσας δὲ εἰς δέος τὴν ἐπὶ τὰς ἀμαρτίας ἀνέκοψε φορὰν καὶ τὸ φιλάνθρωπον αὐτοῦ ἐνδείκνυται, μέλλων ἔτι καὶ διασαφῶν οἷα πείσονται, εἰ παραμενοῦσιν ἀμαρτωλοί, οὐχὶ δὲ ὥσπερ ὄφεις ἐμφὸς 2 ἔδακεν εὐθέως. Ἀγαθὸς ἄρα ὁ Θεός. Καὶ ὁ γε Κύριος εἰς πολλὰ συγχρῆται πρὸ τοῦ ἔργου τῷ λόγῳ. «Τὰ γὰρ βέλη μου», φησί, «συντελέσαι αὐτούς· τηκόμενοι λιμῶ καὶ βρῶσει ὀρνέων, καὶ ὀπισθότονος ἀνίατος· ὀδόντας θηρίων ἐπαποστελῶ εἰς αὐτούς, μετὰ θυμοῦ συρόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐξωθεν ἀτεκνώσει αὐτοὺς μάχαιρα 3 καὶ ἐκ τῶν ταμιείων φόβος». Ὡστε οὐκ ὀργίζεται τὸ θεῖον, ἢ τισιν ἔδοξεν, ἀλλὰ τὰ μὲν πλεῖστα ἀπειλεῖται, τὰ πάντα δὲ παρήνευσε τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ὑπέδειξεν ὡς πρακτέα. Ἀγαθὴ δὲ αὕτη ἡ τέχνη, ἐκφοβεῖν ἵνα μὴ ἁμάρτωμεν· «φόβος γὰρ Κυρίου ἀπωθεῖται ἀμαρτήματα, ἄφοβος δι' οὐ δυνήσεται δικαιωθῆναι», φησὶν ἡ Γραφή. Καὶ τὴν κόλασιν ὁ Θεὸς οὐχ ὑπὸ ὀργῆς ἐπιφέρει, ἀλλὰ τὸ δίκαιον σκοπεῖ, ὡς οὐ συμφέρεи παραλειφθῆναι τὸ δίκαιον δι' ἡμᾶς.

69,1 Αἰρεῖται δὲ ἕκαστος ἡμῶν τὰς τιμωρίας αὐτὸς ἐκὼν ἀμαρτάνων· «αἰτία δὲ ἐλομένου, ὁ Θεὸς ἀναίτιος». «Εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν Θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησιν, τί ἐροῦμεν; Μὴ ἄδικος ὁ Θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; Μὴ γένοιτο». Λέγει γοῦν ἀπειλῶν· «παροξυ-

15. Ἡσ. 53,6.

16. Δευτ. 32,23 ἐέ.

γος πού ἐπιφέρει τὴν τιμωρία εἶναι κριτής, γιὰ τὸν ὁποῖο καὶ ὁ Ἡσαΐας λέγει, «ὁ Κύριος τὸν παρέδωσε γιὰ τὶς ἁμαρτίες μας»¹⁵, δηλαδή ὡς διορθωτὴ καὶ μετασχηματιστὴ τῶν σφαλμάτων μας.

68,1 Γι' αὐτὸ μόνο αὐτὸς εἶναι ἱκανὸς νὰ συγχωρήσῃ τὰ πλημμελήματά μας, αὐτὸς πού ἐτάχθηκε ἀπὸ τὸν Πατέρα τῶν ὄλων ὡς παιδαγωγός μας, ὁ μόνος πού μπορεῖ νὰ διακρίνῃ τὴν παρακοὴ ἀπὸ τὴν ὑπακοή. Ἀπειλώντας, εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν θέλει νὰ πράξῃ τίποτε κακὸ οὔτε αὐτὰ πού ἀπειλεῖ νὰ πράξῃ· ἀφοῦ προκάλεσε τὸν φόβο, ἀνέκοψε τὴν ὁρμὴ πρὸς τὶς ἁμαρτίες καὶ δείχνει τὴν φιλανθρωπία του, καθορίζοντας βαθμιαίως καὶ διασαφώνοντας τί πρόκειται νὰ πάθουν στὸ μέλλον, ἂν παραμείνουν ἁμαρτωλοί, καὶ ὄχι ὅπως ὁ ὄφις πού ἐδάγκασε ἀμέσως
2 μὲ τὴν ἐμφάνισί του τὴν λεία του. Ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι ἀγαθός. Καὶ ὁ Κύριος βεβαίως κατὰ τὸ πλεῖστο πρὶν ἀπὸ τὸ ἔργο χρησιμοποιοῖ τὸν λόγο. Διότι λέγει, «τὰ βέλη μου θὰ τοὺς ἐκτελέσουν, θὰ λειώνουν ἀπὸ τὴν πείνα καὶ τὴν τροφὴ τῶν ὀρνέων καὶ θὰ ἔχουν ἀνίατη ἀρρώστια· θὰ τοὺς στείλω δόντια θηρίων μαζὶ μὲ τὸν θυμὸ τῶν ἔρπετῶν τῆς γῆς. Ἀπ' ἔξω θὰ τοὺς κάμει
3 ἀτέκνους ἢ μάχαιρα κι' ἀπὸ μέσα τοὺς ὁ φόβος»¹⁶. Ὡστε δὲν ὀργίζεται τὸ Θεῖο, ὅπως νομίζουν μερικοί, ἀλλὰ πολλές φορές ἀπειλεῖ, πάντοτε δὲ παραινεῖ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ὑποδεικνύει τὰ πρακτέα. Ἀγαθὴ εἶναι αὐτὴ ἡ τέχνη πού ἐκφοβίζει γιὰ νὰ μὴ ἁμαρτήσωμε· «διότι ὁ φόβος Κυρίου ἀπωθεῖ τὰ ἁμαρτήματα, ἐνῶ ὁποῖος εἶναι ἀφοβὸς δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ δικαιωθῇ», λέγει ἡ Γραφή¹⁷. Καὶ τὴν τιμωρία δὲν τὴν ἐπιφέρει ἀπὸ ὀργὴ ὁ Θεός, ἀλλ' ἀπὸ ἐπιδίωξι τοῦ δικαίου, μὲ τὴν σκέψι ὅτι δὲν συμφέρει νὰ παραλειφθῇ τὸ δίκαιο ἐξ αἰτίας μας.

69,1 Ὁ καθένας μας ἐκλέγει τὶς τιμωρίες μόνος του ἁμαρτάνοντας ἐκουσίως· «ἡ αἰτία εἶναι στὸν ἐκλέγοντα, ὁ Θεὸς εἶναι ἀναίτιος»¹⁸. «Ἄν δὲ ἡ ἀδικία μας συνιστᾷ τὴν δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, τί θὰ εἰποῦμε; Μήπως εἶναι ἀδίκος ὁ Θεὸς πού ἐπιφέρει

17. Σοφ. Σειρ. 1,21 ἐ.

18. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία* 10,617 ἐ.

νῶ τὴν μάχαιράν μου, καὶ ἀνθέξεται κρίματος ἢ χεὶρ μου καὶ αὐτὸς ἀνταποδώσω δίκην τοῖς ἐχθροῖς καὶ τοῖς μισοῦσιν ἀνταποδώσω· μεθύσω τὰ βέλη μου ἀφ' αἵματος, καὶ ἡ μάχαιρά μου φάγεται κρέα
 2 ἀπὸ αἵματος τραυματιῶν». Σαφὲς γὰρ ἐνταῦθα ὡς ἄρα οἱ μὴ διε-
 χθρευόντες τῇ ἀληθείᾳ μηδὲ μισοῦντες τὸν Λόγον οὐκ ἂν τὴν σφῶν
 αὐτῶν μισήσαιεν σωτηρίαν, ἐκφύγοιεν δ' ἂν τῆς ἐχθρας τὰ ἐπιτί-
 μια. «Στέφανος ἄρα σοφίας», ἧ φασιν ἡ σοφία, «φόβος Κυρίου».
 3 Σαφέστατα γοῦν διὰ τοῦ Ἀμῶς τοῦ προφήτου τὴν οἰκονομίαν με-
 μήνυκεν ὁ Λόγος τὴν ἑαυτοῦ, «κατέστρεψα ὑμᾶς», λέγων, «καθὼς
 κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ ἐγένεσθε ὡς δαυ-
 λὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός, καὶ οὐδ' ὡς ἐπεστρέψατε πρὸς με, λέ-
 γει Κύριος».

70,1 Ὅρατε πῶς ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ὑπὸ φιλαγαθίας ζητεῖ ἐνδεί-
 κνυταί τε παρὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς ἀπειλῆς ἡσυχῆ τὸ φιλάνθρωπον
 τὸ ἑαυτοῦ; «Ἀποστρέψω», φησί, «τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν
 καὶ δεῖξω τί ἔσται αὐτοῖς». Οὗ γὰρ τὸ πρόσωπον Κυρίου ἐπιβλέ-
 πει, εἰρήνη καὶ ἀγαλλίασις, οὗ δὲ ἀπέστραπται, παρείσδυσις γίνεται
 2 πονηρίας. Οὐ βούλεται οὖν ἐφορᾶν τὰ κακά· ἀγαθὸς γάρ ἐστι· πα-
 ρορῶντας δὲ αὐτοῦ ἕκοντί, διὰ τὴν ἀπιστίαν τὴν ἀνθρωπίνην, γένε-
 σιν ἴσχει κακία. «Ἴδε οὖν», φησὶν ὁ Παῦλος, «χρηστότητα καὶ
 ἀποτομίαν Θεοῦ· ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας ἀποτομίαν, ἐπὶ δὲ σὲ
 χρηστότητα, ἐὰν ἐπιμείνης τῇ χρηστότητι», τουτέστι τῇ εἰς Χριστὸν
 πίστει. Ἐπεται δὲ τῷ ἀγαθῷ, ἧ φύσει ἀγαθὸς ἐστίν, ἡ μισοπονη-
 3 ρία. Διὸ καὶ κολάζειν μὲν αὐτὸν ὁμολογήσαιμι τοὺς ἀπίστους (ἡ γὰρ
 κόλασις ἐπ' ἀγαθῷ καὶ ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ κολαζομένου, ἔστι γὰρ

19. Ρωμ. 3,5 ἐ.

20. Δευτ. 32,41 ἐ.

21. Σοφ. Σειρ. 1,18.

τὴν ὀργή; Μὴ γένοιτο»¹⁹. Λέγει λοιπὸν ἀπειλώντας «θὰ ὀξύνω τὸ μαχαίρι μου καὶ τὸ χέρι μου θὰ καταπιασθῆ μὲ τὴν κρίσι· θὰ δώσω στοὺς ἐχθροὺς μου τιμωρία καὶ θὰ ἀνταποδώσω τὰ ἴσα σ' ἐκείνους ποὺ μὲ μισοῦν· θὰ μεθύσω μὲ αἷμα τὰ βέλη μου καὶ τὸ μαχαίρι μου θὰ φάγη κρέατα ἀνάμεσα ἀπὸ τὸ αἷμα τῶν τραυμα-
 2 τῶν»²⁰. Εἶναι σαφὲς ἐδῶ ὅτι ὅσοι δὲν ἐχθρεύονται τὴν ἀλήθεια καὶ δὲν μισοῦν τὸν Λόγο δὲν θὰ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ μισήσουν τὴν σωτηρία τους, κι' ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ διαφύγουν τὶς τιμω-
 3 ρίες τῆς ἐχθρας. «ἘΑρα στέφανος τῆς σοφίας», ὅπως λέγει ἡ Σοφία, «εἶναι ὁ φόβος Κυρίου»²¹. Σαφέστατα μάλιστα ὁ Λόγος διαμηνύει τὴν οἰκονομία του διὰ τοῦ Ἄμως, λέγοντας, «σᾶς κατέστρεψα, καθὼς κατέστρεψε ὁ Θεὸς τὰ Σόδομα καὶ Γόμορρα, κι' ἐγίνατε σὰν δαυλὶ ἀποσπασμένο ἀπὸ τὴ φωτιά· ἀλλὰ καὶ πάλι ἐσεῖς δὲν ἐπεστρέψατε πρὸς ἐμέ, λέγει ὁ Κύριος»²².

70,1 Βλέπετε πῶς ὁ Θεὸς ἀπὸ ἀγαθότητα ζητεῖ τὴν μετάνοια καὶ πῶς μὲ τὴν οἰκονομία τῆς ἀπειλῆς δείχνει ἡσυχὰ τὴν φιλανθρωπία του; Λέγει, «θ' ἀποστρέψω τὸ πρόσωπό μου ἀπ' αὐτοὺς καὶ θὰ δείξω τί θὰ τοὺς συμβῆ»²³. Ὅπου ἐπιβλέπει τὸ πρόσωπο τοῦ Κυρίου, ὑπάρχει εἰρήνη καὶ ἀγαλλίασις, ἀπ' ὅπου ἔχει ἀπο-
 2 στραφεῖ, παρεισδύει ἢ πονηρία. Δὲν θέλει λοιπὸν νὰ βλέπη τὰ κακά, διότι εἶναι ἀγαθός· ὅταν ὁμως ἐκουσίως γυρίζῃ τὸ βλέμμα του, ἐξ αἰτίας τῆς ἀνθρωπίνης ἀπιστίας, γεννᾶται ἡ κακία. «Πρόσεξε λοιπὸν», λέγει ὁ Παῦλος, «τὴν χρηστότητα καὶ τὴν αὐστηρότητα τοῦ Θεοῦ· πρὸς τοὺς πεσόντας δείχνει αὐστηρότητα, ἐνῶ πρὸς ἐσένα χρηστότητα, ἀν ἐπιμείνης στὴ χρηστότητα»²⁴, δηλαδὴ στὴν πίστι πρὸς τὸν Χριστό. Ἀκολουθεῖ δὲ τὸν
 3 ἀγαθό, ἐφ' ὅσον εἶναι φύσει ἀγαθός, ἢ μισοπονηρία. Γι' αὐτὸ δέχομαι βέβαια ὅτι κολάζει τοὺς ἀπίστους (ἀφοῦ ἡ κόλασις γίνεται γιὰ τὸ καλὸ καὶ τὴν ὠφέλεια τοῦ τιμωρουμένου, διότι εἶναι ἐπανόρθωσις τοῦ δυστρόπου ἀνθρώπου), ἀλλ' ὁμως δὲν θέ-

22. Ἄμωσ 4,11.

23. Δευτ. 32,20.

24. Ρωμ. 11,22.

ἐπανόρθωσις ἀντιτείνοντος), τιμωρεῖσθαι δὲ μὴ βούλεσθαι. Τιμωρία δὲ ἐστὶν ἀνταπόδοσις κακοῦ ἐπὶ τὸ τοῦ τιμωρουμένου συμφέρον ἀναπεμπομένη. Οὐκ ἂν δὲ ἐπιθυμήσει τιμωρεῖσθαι ὁ ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ἡμᾶς προσεύχεσθαι διδάσκων.

71,1 Ἄλλα ὅτι μὲν ἀγαθὸν ὁ Θεός, καὶ ἄκοντες ὁμολογοῦσιν οἱ πάντες· ὅτι δὲ καὶ δίκαιος ὁ αὐτὸς Θεός, οὐ μοι χρὴ πλειόνων ἔτι λόγων τὴν εὐαγγέλιον τοῦ Κυρίου παραθεμένῳ φωνῆν. Ἐν μὲν αὐτὸν λέγει· «ἵνα πάντες ἐν ὧσι, καθὼς σύ, Πάτερ, ἐν ἐμοὶ κάγω ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν ὧσιν, ἵνα καὶ ὁ κόσμος πιστεύῃ, ὅτι σύ με ἀπέστειλας. Κάγω τὴν δόξαν, ἣν ἔδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὧσιν ἐν καθὼς ἡμεῖς ἐν· ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σὺ ἐν ἐμοί, ἵνα ὧσι τετελειωμένοι εἰς ἓν»· ἐν δὲ ὁ Θεὸς καὶ ἐπέκεινα τοῦ ἐνὸς καὶ
2 ὑπὲρ αὐτὴν μονάδα. Διὸ καὶ τὸ «σὺ» μόριον δεικτικὴν ἔχον ἔμφασιν τὸν ὄντως μόνον ὄντα, ὃς ἦν καὶ ἔστιν καὶ ἔσται, δείκνυσιν Θεόν, καθ' ὧν τριῶν χρόνων ἐν ὄνομα κεῖται «ὁ ὧν». Ὅτι δὲ ὁ αὐτὸς μόνος ὧν Θεὸς καὶ δίκαιός ἐστιν ἐν τῷ αὐτῷ μαρτυρήσει Κύριος εὐαγγελίῳ λέγων, «Πάτερ, οὗς ἔδωκάς μοι, θέλω ἵνα ὅπου εἰμι ἐγὼ, κάκεῖνοι ὧσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμήν, ἣν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου. Πάτερ δίκαιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δὲ σε ἔγνω κακεῖνοι ἔγνωσαν, ὅτι σύ με ἀπέστειλας· καὶ ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου καὶ γνωρίσω».

3 Οὗτός ἐστιν «ὁ ἀποδιδούς ἀμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα τοῖς μισοῦσι καὶ ποιῶν ἔλεος τοῖς ἀγαπῶσιν». Ὁ γὰρ ἰστάς τοὺς μὲν ἐκ δεξιῶν, τοὺς δὲ ἐξ εὐωνύμων, καθὸ μὲν Πατὴρ νοεῖται, ἀγαθὸς

25. Ἐδῶ ὁ Κλήμης διακρίνει τίς ἐννοίαις τῶν ρημάτων κολάζειν καὶ τιμωρεῖν, ἀποδίδοντας στὴ πρώτη παιδευτικὴ πρόθεσι καὶ στὴ δευτέρῃ ἐκδικητικῇ.

26. Ματθ. 5,44 καὶ παράλληλα.

27. Οἱ Γνωστικοί, καὶ κυρίως οἱ ὄπαδοι τοῦ Μαρκίωνος, ἰσχυρίζονταν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ὁ ἴδιος Θεὸς καὶ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος· ἔθεωροῦσαν δίκαιο κι ἐκ-

λει να τιμωρή²⁵. Τιμωρία δὲ εἶναι ἡ ἀνταπόδοσις κακοῦ, πού ἐπιδιώκει τὸ συμφέρον τοῦ ἐκδικουμένου. Καὶ βέβαια δὲν θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ τιμωρήσῃ αὐτὸς πὺ διδάσκει νὰ προσευχώμαστε χάριν ἐκείνων πὺ μᾶς κακομεταχειρίζονται²⁶.

- 71,1 Ὅτι βέβαια ὁ Θεὸς εἶναι ἀγαθός, τὸ παραδέχονται ὅλοι καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλουν· ὅτι δὲ εἶναι καὶ δίκαιος ὁ ἴδιος Θεός²⁷, δὲν χρειάζομαι περισσότερα λόγια παρὰ νὰ παραθέσω τὴν εὐαγγελικὴ φωνὴ τοῦ Κυρίου. Βεβαιώνει ὅτι εἶναι ἕνας· «ὥστε ὅλοι νὰ εἶναι ἕνα, ὅπως ἐσὺ, Πάτερ, μ' ἐμένα κι ἐγὼ μὲ σένα, ὥστε κι' αὐτοὶ νὰ εἶναι ἕνα μ' ἐμᾶς, ὥστε καὶ ὁ κόσμος νὰ πιστεύῃ ὅτι ἐσὺ μὲ ἀπέστειλες. Κι' ἐγὼ τὴν δόξα πὺ μοῦ ἔδωσες, τὴν ἔδωσα σ' αὐτούς, γιὰ νὰ εἶναι ἕνα, ὅπως ἐμεῖς εἴμαστε ἕνα, ἐγὼ μὲ αὐτούς καὶ ἐσὺ μ' ἐμένα, γιὰ νὰ εἶναι τελειωμένοι σὲ ἕνα»²⁸. Ἐνα δὲ εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ἐπέκεινα τοῦ ἐνὸς κι' ἐπάνω
- 2 ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν μονάδα. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀντωνυμία «σύ», ἔχοντας δεικτικὴ σημασία, δείχνει τὸν μόνο ἀληθινὸ ὄντα Θεό, ὁ ὁποῖος ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει καὶ θὰ ὑπάρχη²⁹, σὲ τρεῖς χρόνους, γιὰ τοὺς ὁποίους ὑφίσταται ἕνα ὄνομα, ὁ ὼν³⁰. Ὅτι δὲ αὐτὸς πὺ μόνος εἶναι Θεὸς εἶναι καὶ δίκαιος ἐπίσης, μαρτυρεῖ στὸ ἴδιο τὸ εὐαγγέλιο ὁ Κύριος, λέγοντας, «Πάτερ, ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους μοῦ ἔδωσες, θέλω νὰ εἶναι ὅπου εἶμαι ἐγὼ μαζί μου, γιὰ νὰ θεωροῦν τὴν δόξα μου, πὺ μοῦ ἔδωσες, διότι μὲ ἀγάπησες πρὶν ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου. Πάτερ δίκαιε, ὁ κόσμος δὲν σ' ἐγνώρισε, ἐγὼ ὅμως σ' ἐγνώρισα κι' ἐκεῖνοι ἀναγνώρισαν ὅτι ἐσὺ μὲ ἀπέστειλες· καὶ τοὺς ἐφανέρωσα τὸ ὄνομά σου καὶ θὰ τὸ φανερώσω»³¹.
- 3 Αὐτὸς εἶναι ἐκεῖνος πὺ σ' ὄσους τὸν μισοῦν τιμωρεῖ τὰ τέκνα γιὰ τὶς ἁμαρτίες τῶν πατέρων καὶ σ' ὄσους τὸν ἀγαποῦν παρέχει ἔλεος»³². Διότι αὐτὸς πὺ στήνει ἄλλους στὰ δεξιὰ καὶ

δικητὴ τὸν Γιαγβὲ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ἀγαθὸ τὸν Θεὸ Πατέρα τῆς Καινῆς Διαθήκης.

28. Ἰω. 17,21 ἐέ. 29. Βλ. Ἀποκ. 1,4 κά.

30. Ἐξ. 3,14. Σὲ τρεῖς χρόνους σημαίνει αἰωνίως, σὲ παρελθὸν παρὸν μέλλον.

31. Ἰω. 17,24 ἐέ. 32. Ἐξ. 20,5 ἐ.

ᾧν, αὐτὸ μόνον ὃ ἐστὶ κέκληται ἀγαθός, καθὸ δὲ Υἱὸς ᾧν, ὁ Λόγος αὐτοῦ ἐν τῷ Πατρὶ ἐστὶ, δίκαιος προσαγορεύεται ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως ἀγάπης, ἰσότητι μεμετρημένον ὄνομα δυνάμεως. « Ἄνδρα », φησί, « κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ κρινεῖ », ἀγαθοῦ ζυγοῦ πρόσωπον ἡμῖν δικαιοσύνης τὸν Ἰησοῦν γνωρίσαντος τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ καὶ τὸν Θεόν, οἶον ἐκ τρυτάνης ἰσοσθενοῦς, ἔγνωμεν.

72,1 Ἐπὶ τούτου καὶ ἡ σοφία διαρρήδην λέγει « ἔλεος γὰρ καὶ ὀργὴ μετ' αὐτοῦ (Κύριος γὰρ ἀμφοῖν οὗτος μόνος) « δυνάστης ἐξιλασμῶν, ἐκχέων ὀργήν· κατὰ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ »· ἐλέους γὰρ καὶ ἐλέγχου σκοπὸς ἡ τῶν ἐλεγχομένων
2 σωτηρία. Ναὶ μὴν ὅτι ἀγαθὸς αὐτὸς « ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ », ὁ αὐτὸς πάλιν ὁμολογήσει Λόγος, « ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηρούς », καὶ προσέτι « γίνεσθε οἰκτίρμονες » λέγων, « καθὼς ὁ Πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστίν », οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὀπηνίκα διαρρήδην λέγει, « οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς »· ἐπὶ τούτοις αὖθις « ὁ Πατὴρ
3 μου », φησὶν, « ἐπιλάμπει τὸν ἥλιον τὸν αὐτοῦ ἐπὶ πάντας ». Παρασημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι τὸν αὐτοῦ Πατέρα τὸν ἀγαθὸν καὶ δημιουργὸν εἶναι ὁμολογεῖ, δίκαιος δὲ ὁ δημιουργὸς εἶναι οὐκ ἀντιλέγεται. Καὶ πάλιν « ὁ Πατὴρ μου », φησί, « βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους ». Καὶ καθὸ μὲν βρέχει, δημιουργὸς ὑδάτων ἐστὶ καὶ νεφῶν, καθὸ δὲ ἐπὶ πάντας, δικαίως ἰσοστατεῖ καὶ ἀρρεπῶς, ὡς δὲ ἀγαθός, ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους ὁμοίως.

73,1 Σαφέστατα τοίνυν ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι Θεὸν συλλογιζόμε-

33. Ματθ. 25,33.

34. Ματθ. 19,17 καὶ παράλληλα.

35. Σοφ. Σειρ. 16,2.

36. Σοφ. Σειρ. 16,11 ε.

ἄλλους στὰ ἀριστερά³³, ὡς Πατήρ μὲν, ὄντας ἀγαθός, ὀνομάζε-
ται μόνο αὐτὸ πού εἶναι, ἀγαθός³⁴, ὡς Υἱὸς δέ, ἐφ' ὅσον ὁ Λό-
γος του εἶναι μέσα στὸν Πατέρα, ὀνομάζεται δίκαιος, ἀπὸ τὴν
μεταξύ τους σχέσι ἀγάπης, μ' ἓνα ὄνομα πού μετρεῖ τὴν ἰσότητα
δυνάμεως μεταξύ τους. Διότι λέγει ἡ Γραφή, «θὰ κρίνη τὸν ἄν-
θρωπο κατὰ τὰ ἔργα του»³⁵. ὁ Θεὸς μᾶς ἐγνώρισε τὸν Ἰησοῦ ὡς
δειγμα τῆς ἀγαθῆς ζυγαριᾶς τῆς δικαιοσύνης, διὰ τοῦ ὁποίου
ἐγνωρίσαμε καὶ τὸν Θεὸ σὰν μέσω μιᾶς ἰσοδύναμης ζυγαριᾶς.

72,1 Ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ περὶ τοῦ Θεοῦ ἡ Σοφία λέγει ξεκά-
θαρα, «τὸ ἔλεος καὶ ἡ ὀργὴ ἀκολουθοῦν αὐτὸν (διότι μόνο αὐ-
τὸς εἶναι Κύριος καὶ τῶν δυό), δυνάστης ἐξίλασμων πού ἐκχύ-
νει ὀργή· ὅσο πολὺ εἶναι τὸ ἔλεός του, τόσος εἶναι καὶ ὁ ἐλεγ-
χὸς του»³⁶. διότι τοῦ ἐλέους καὶ τοῦ ἐλέγχου σκοπὸς εἶναι ἡ
2 σωτηρία τῶν ἐλεγχομένων. Καὶ βέβαια ὅτι εἶναι ἀγαθὸς αὐτὸς
«ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ»³⁷, θὰ τὸ
ὁμολογήσῃ πάλι ὁ ἴδιος ὁ Λόγος, λέγοντας, «αὐτὸς εἶναι
χρηστὸς καὶ σὲ ἀχαρίστους καὶ σὲ πονηρούς», κι' ἐπίσης, «γί-
νετε οἰκτίρμονες, ὅπως ὁ Πατήρ σας εἶναι οἰκτίρμων»³⁸, ἀλλὰ
καὶ ὅταν λέγῃ σαφῶς, «κανένας δὲν εἶναι ἀγαθὸς παρὰ μόνο ὁ
Πατήρ μου στοὺς οὐρανοὺς»³⁹, καὶ ὅταν σὲ ὅλα αὐτὰ προσθέτῃ,
3 «ὁ Πατήρ μου ἐπιλάμπει τὸν ἥλιό του σὲ ὅλους»⁴⁰. Ἐδῶ πρέπει
νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Πατέρας του εἶναι ἀγαθὸς καὶ
δημιουργὸς καὶ δὲν ἀμφισβητεῖται ὅτι ὁ δημιουργὸς εἶναι δι-
καίος. Καὶ πάλι λέγει, «ὁ Πατήρ μου βρέχει σὲ δικαίους καὶ
ἀδίκους»⁴¹. Μὲ τὸ ὅτι βρέχει εἶναι δημιουργὸς ὑδάτων καὶ νε-
φῶν, καὶ βρέχοντας σὲ ὅλους, ἰσοζυγίζει δικαίως καὶ ἰσορρό-
πως τὶς παροχές, ἐνῶ ὄντας ἀγαθός, μεταχειρίζεται ὁμοίως δι-
καίους καὶ ἀδίκους.

73,1 Σαφέστατα λοιπὸν συλλογιζόμαστε ἔτσι ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι

37. Β' Κορ. 1,3 καὶ παράλληλα.

38. Λουκᾶ 6,35 ἔ.

39. Ματθ. 19,17 καὶ παράλληλα.

40. Ματθ. 5,45.

41. Ματθ. 5,45.

θα ὧδέ πως· «ὅτι ὄψομαι τοὺς οὐρανοὺς, ἔργα τῶν δακτύλων σου» καὶ «ὁ κτίσας τοὺς οὐρανοὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς κατοικεῖ» καὶ «ὁ οὐρανὸς θρόνος σου» τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἔψαλλεν· ὁ δὲ Κύριος φησιν ἐν τῇ προσευχῇ «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς»· οὐρανοὶ δὲ τοῦ κτίσαντος τὸν κόσμον εἰσὶν· ἀναντίρρητον ἄρα μὴ οὐχὶ καὶ Υἱὸν εἶναι τὸν Κύριον τοῦ δημιουργοῦ. Εἰ δὲ ὁ κτίστης πρὸς πάντων ὁμολογεῖται δίκαιος, Υἱὸς δὲ τοῦ δημιουργοῦ ὁ Κύριος, Υἱὸς 2 ἄρα τοῦ δικαίου ὁ Κύριος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος φησι, «νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται» καὶ πάλιν, ἵνα μᾶλλον ὑπολάβῃς Θεὸν δίκαιον, «δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας, οὐ γὰρ ἐστὶ διαστολή», καὶ προσέτι μαρτυρῶν τῇ ἀληθείᾳ μετ' ὀλίγα ἐπιφέρει «ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὴν ἔνδειξιν τοῦ εἶναι αὐτὸν δίκαιον καὶ δικαιοῦντα 3 τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦν». Τὸ δὲ δίκαιον ἀγαθὸν εἰδὼς φαίνεται που λέγων, «ὥστε ὁ μὲν νόμος ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἀγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή», κατὰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως ἄμφω τάσσω τὰ ὀνόματα.

74,1 Ἄλλα καὶ οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ· ὁ αὐτὸς ἄρα Πατὴρ αὐτοῦ, ὁ ἐν ὧν, πολλαῖς μηνυόμενος δυνάμεσιν· καὶ τοῦτο ἦν τὸ «οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα», πάντα αὐτὸν ὄντα, πρὶν ἐλθεῖν τὸν Υἱόν· ὡς εἶναι ταῖς ἀληθείαις καταφανὲς τὸ τῶν συμπάντων Θεὸν ἓνα μόνον εἶναι, ἀγαθόν, δίκαιον, δημιουργόν, Υἱὸν ἐν Πατρὶ, 2 ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. Ἄλλ' οὐδὲ ἀλλότριον τοῦ σωτηρίου Λόγου κηδεμονικῶς λοιδορεῖσθαι. Καὶ γὰρ οὖν καὶ

42. Ἐναντίον τῆς γνωστικῆς δυαρχίας.

43. Ψαλμ. 8,4. 44. Ψαλμ. 2,4.

45. Ψαλμ. 10,4 καὶ παράλληλα.

46. Ματθ. 6,9 καὶ παράλληλα.

ένας και ό αυτός⁴². «θά ιδῶ τοὺς οὐρανοὺς, ἔργα τῶν δακτύλων σου»⁴³ και «αὐτὸς ποὺ ἔκτισε τοὺς οὐρανοὺς κατοικεῖ στοὺς οὐρανοὺς»⁴⁴ και «ό οὐρανὸς εἶναι θρόνος σου»⁴⁵, ἔψαλλε τὸ ἅγιο Πνεῦμα. Ὁ δὲ Κύριος λέγει στὴν προσευχή, «Πατέρα μας, σὺ ποὺ εἶσαι ἐπάνω στοὺς οὐρανοὺς»⁴⁶. οἱ οὐρανοὶ φυσικὰ ἀνήκουν στὸν κτίστη τοῦ κόσμου, ἄρα εἶναι ἀναντίρρητο ὅτι ὁ Κύριος εἶναι και Υἱὸς τοῦ Δημιουργοῦ. Ἄν δὲ ὁ κτίστης ὁμολογεῖται ἀπὸ ὄλους ὡς δίκαιος, εἶναι δὲ υἱὸς τοῦ Δημιουργοῦ ὁ

2 Κύριος, ἄρα εἶναι Υἱὸς τοῦ δικαίου ὁ Κύριος. Γι' αὐτὸ και ὁ Παῦλος λέγει «τώρα ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ ἔχει φανερωθῆ χωρὶς νόμο» και πάλι, γιὰ νὰ ἐκλάβης περισσότερο δίκαιο τὸν Θεό, «ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς πίστεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, πρὸς ὄλους ὅσοι πιστεύουν, διότι δὲν ὑπάρχει διάκριση»⁴⁷, και ἐπίσης ἐπιβεβαιώνοντας τὴν ἀλήθεια ἔπειτα ἀπὸ λίγο προσθέτει, «κατὰ τὴν ἀνοχή τοῦ Θεοῦ, γιὰ νὰ δείξη ὅτι αὐτὸς εἶναι δίκαιος και δικαιώνει ἐκεῖνον ποὺ πιστεύ-

3 ει στὸν Ἰησοῦ»⁴⁸. Φαίνεται μάλιστα ὅτι θεωρεῖ ἀγαθὸ τὸ δίκαιο λέγοντας σὲ κάποιο σημεῖο, «ὥστε ὁ μὲν νόμος εἶναι ἅγιος και ἡ ἐντολὴ ἀγία και δίκαια και ἀγαθή»⁴⁹, ἀποδίδοντας τὴν ἴδια ἔννοια και στὰ δυὸ ὀνόματα.

74,1 Ἄλλὰ λέγει ἐπίσης ὅτι «κανένας δὲν εἶναι ἀγαθὸς ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πατέρα του»⁵⁰. Ἄρα ὁ ἴδιος εἶναι Πατὴρ του, αὐτὸς ποὺ εἶναι ἓνα, ἐξαγγελλλόμενος μὲ πολλὰς ἔννοιες. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἔννοια τοῦ λόγου, «κανένας δὲν ἐγνώρισε τὸν Πατέρα»⁵¹, ποὺ ἦταν τὰ πάντα, πρὶν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς. Ἔτσι πραγματικὰ εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ὁ Θεὸς τοῦ σύμπαντος εἶναι μόνο ἓνας, ἀγαθὸς, δίκαιος, δημιουργός, Υἱὸς μέσα στὸν Πατέρα, στὸν ὁποῖο ἀνήκει

2 ἡ δόξα στοὺς αἰῶνες τῶν αἰῶνων, γένοιτο⁵². Ἄλλὰ δὲν εἶναι ξένο πρὸς τὸν σωτηριώδη Λόγο νὰ λοιδορῆ κηδεμονευτικῶς. Καθ' ὅσον βέβαια κι' αὐτὸ εἶναι φάρμακο τῆς θείας φιλανθρω-

47. Ρωμ. 3,21 ἐ. 48. Ρωμ. 3,26. 49. Ρωμ. 7,12.

50. Βλ. Ματθ. 19,17 και παράλληλα.

51. Ματθ. 11,27.

52. Βλ. π. χ. Γαλ. 1,5 και παράλληλα.

τοῦτο τῆς θείας φιλανθρωπίας φάρμακον, ἐξ οὗ τὸ τῆς αἰδοῦς ἐρύθημα ἐξανθεῖ καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀμαρτάνειν αἰσχὺνη παρεισδύεται. Εἰ γὰρ ψέξαι χρή, καὶ λοιδορεῖσθαι δεῖ, ἔνθα τὴν ἀπηληγκυῖαν ψυχὴν καιρὸς ἐστὶ τρωᾶσαι, οὐ θανασίμως, ἀλλὰ σωτηρίως, ὀλίγης ἀληθόνος αἰδίου κερδάνοντα θάνατον.

3 Πολλὴ δὲ ἡ σοφία περὶ τὴν παιδαγωγίαν αὐτοῦ, καὶ ὁ τρόπος τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ ποικίλος εἰς σωτηρίαν. Προσμαρτυρεῖ μὲν γὰρ τοῖς ἀγαθοῖς ὁ παιδαγωγός, ἐκκαλεῖται δὲ τοὺς κλητοὺς ἐπὶ τὰ βελτίω καὶ τοὺς ἀδικεῖν σπεύδοντας ἀποτρέπει τῆς ὀρμῆς, μεταθέ-
4 σθαι δὲ εἰς ἀμείνω βίον παρακελεύεται. Οὐδέτερον γὰρ ἀμάρτυρον θατέρου προσμαρτυρουμένου, ἢ τε χάρις ἐκ μαρτυρίας μεγίστη, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔμπαθές τῆς ὀργῆς, εἰ δὴ ὀργὴν τὴν νουθεσίαν αὐτοῦ χρή καλεῖν, φιλάνθρωπόν ἐστιν εἰς πάθη καταβαίνοντος τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον, δι' ὃν καὶ γέγονεν ἄνθρωπος ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ.

Θ'

**Ὅτι τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ εὐεργετεῖν καὶ
κολάζειν δικαίως, ἐν ᾧ τίς ὁ τρόπος τῆς παιδαγωγίας
τοῦ Λόγου**

75,1 Παντὶ τοίνυν σθένει ὁ τῆς ἀνθρωπότητος παιδαγωγός, ὁ θεῖος ἡμῶν Λόγος, πάσῃ καταχρῶμενος σοφίας μηχανῇ, σώζειν ἐπιβέβληται τοὺς νηπίους, νουθετῶν, ἐπιτιμῶν, ἐπιπλήττων, ἐλέγχων, ἀπειλούμενος, ἰώμενος, ἐπαγγελλούμενος, χαριζόμενος, «πολλοῖς τισιν οἶονεὶ χαλινοῖς» τὰς ἀλόγους τῆς ἀνθρωπότητος «δεσμεύων»
2 ὀρμάς. Συνελόντι γοῦν εἰπεῖν, οὕτως ὁ Κύριος πρὸς ἡμᾶς, ὡς καὶ ἡμεῖς πρὸς τὰ τέκνα ἡμῶν. «Τέκνα σοί ἐστιν; Παίδευσον αὐτά», ἡ σοφία παραινεῖ, «καὶ κάμψον αὐτὰ ἐκ νεότητος αὐτῶν. Θυγατέρες

πίας, ἀπὸ τὴν ὁποία προκαλεῖται τὸ ἐρύθημα τῆς αἰδημοσύνης καὶ ἐκδηλώνεται ἡ ἐντροπὴ πρὸς τὴν ἁμαρτία. Πράγματι, ἂν χρειάζεται νὰ ψέξη, ἀπαιτεῖται καὶ νὰ λοιδορήσῃ, ὅπου εἶναι καιρὸς νὰ τραυματίσῃ τὴν ἀπελπισμένη ψυχὴ, ὄχι θανασίμως ἀλλὰ σωτηριωδῶς, νικώντας μὲ λίγον πόνον τὸν αἰδίο θάνατο.

- 3 Εἶναι δὲ πολλὴ ἡ σοφία του γιὰ τὴν παιδαγωγία καὶ πολύμορφος ὁ τρόπος τῆς οἰκονομίας του γιὰ τὴ σωτηρία. Ὁ παιδαγωγὸς πράγματι μαρτυρεῖ ὑπὲρ τῶν ἀγαθῶν, προσκαλεῖ τοὺς ἐκλεκτοὺς πρὸς τὰ καλύτερα, ἀποτρέπει ἀπὸ τὴν ὁρμὴ ἐκείνους ποὺ σπεύδουν ν' ἀδικήσουν καὶ τοὺς ἐνθαρρύνει νὰ ἀκολουθήσουν καλύτερο βίον. Κανένα ἀπὸ τὰ δύο δὲν εἶναι ἀμάρτυρο, ὅταν μαρτυρῆται τὸ ἓνα, καὶ ἡ ἀπὸ τὴν μαρτυρία χάρις εἶναι μεγίστη, ἀλλὰ καὶ τὸ πάθος τῆς ὀργῆς, ἂν μπορούμε νὰ καλέσωμε ὀργὴ τὴν νουθεσία του, εἶναι φιλόανθρωπο, καθὼς ὁ Θεὸς κατεβαίνει στὸ πάθος γιὰ τὸν ἄνθρωπο, χάριν τοῦ ὁποίου ἔγινε ἄνθρωπος ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ.

9

Ἵτι στὴ ἴδια δύναμι ὀφείλεται καὶ ἡ εὐεργεσία καὶ ἡ δίκαια τιμωρία. Γίνεται ἐπίσης λόγος περὶ τοῦ τρόπου τῆς παιδαγωγίας τοῦ Λόγου

- 75,1 Ὁ παιδαγωγὸς λοιπὸν τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ θεῖος Λόγος μας, χρησιμοποιοῦντας μὲ ὄλο τὸ σθένος του κάθε μέθοδο σοφίας, ἀνέλαβε νὰ σώσῃ τοὺς νηπίους, νουθετώντας, ἐπιτιμώντας, ἐπιπλήττοντας, ἐλέγχοντας, ἀπειλώντας, θεραπεύοντας, δίδοντας ὑποσχέσεις, χαρίζοντας, «δεσμεύοντας μὲ πολλὰ αὐτά, 2 σὰν χαλινάρια»¹ τὶς ἄλογες ὀρμὲς τῆς ἀνθρωπότητος. Μὲ λίγα δηλαδὴ λόγια ὁ Κύριος ἐνεργεῖ πρὸς ἐμᾶς μὲ τέτοιον τρόπο, μὲ ὅποιον ἐμεῖς πρὸς τὰ τέκνα μας. «Ἐχεις τέκνα; παίδευσέ τα», συμβουλεύει ἡ Σοφία, «καὶ κάμε τα εὐπλαστα ἀπὸ τὴ νεότητά τους». Ἐχεις θυγατέρες; Πρόσεχε τὸ σῶμα τους καὶ νὰ μὴ τις

1. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Νόμοι* 7,808 d.

σοί είσι; Πρόσεχε τῷ σώματι αὐτῶν, καὶ μὴ ἰλαρώσης πρὸς αὐτὰς τὸ πρόσωπόν σου». Καίτοι τὰ τέκνα ἡμῶν, υἱούς τε καὶ θυγατέρας, σφόδρα καὶ ὑπὲρ πάντων ὀτιοῦν ἀγαπῶμεν.

3 Ἐπεὶ δ' οἱ μὲν πρὸς χάριν ὀμιλοῦντες ὀλίγον ἀγαπῶσιν ἢ μὴ λυποῦσιν, οἱ δὲ πρὸς ὠφέλειαν ἐπιστύφοντες, εἰ καὶ παραυτίκα λυπηροί, ἀλλὰ εἰς τὸν ἔπειτα εὐεργετοῦσιν αἰῶνα, οὐ τὴν παραυτίκα ἡδονὴν ὁ Κύριος, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐσκόπησε τρυφήν. Ἐπίωμεν δὲ ἤδη καὶ τὸν τρόπον αὐτοῦ τῆς φιλανθρώπου παιδαγωγίας μετὰ μαρτυρίας προφητικῆς.

76,1 Νουθέτησις μὲν οὖν ἐστὶν ψόγος κηδεμονικός, νοῦ ἐμποητικός. Τοιοῦτος ὁ παιδαγωγὸς νουθετῶν, ὡς κὰν τῷ εὐαγγελίῳ λέγων, «ποσάκις ἠθέλησα συναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνιθις συνάγει τὰ νοσσία αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτῆς, καὶ οὐκ ἠθέλησατε». Αὐθίς τε ἡ Γραφή νουθετεῖ, «καὶ ἐμοίχευον», λέγουσα,
 2 «τὸ ξύλον καὶ τὸν λίθον, καὶ ἐθυμίασαν τῇ Βάαλ». Μέγιστον γὰρ τεκμήριον τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ, ὅτι καίτοι σαφῶς εἰδὼς τὴν ἀναισχυντίαν τοῦ ἐκλακτίσαντος λαοῦ καὶ ἀποσκιρτήσαντος, ὁμοῦς ἐπὶ τὴν μετάνοιαν παρακαλεῖ καὶ φησιν διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ· «υἱὲ ἀνθρώπου, ἐν μέσῳ σκορπίων σὺ κατοικεῖς, πλὴν λάλησον αὐτοῖς,
 3 ἔὰν ἄρα ἀκούσωσιν». Ἀλλὰ καὶ τῷ Μωυσεῖ «πορεύου», φησὶν, «καὶ εἶπε τῷ Φαραῶ, ἵνα ἐξαποστείλῃ τὸν λαόν, ἐγὼ δὲ οἶδα ὅτι οὐ μὴ ἐξαποστείλῃ αὐτούς». Ἐμφαίνει γὰρ ἄμφω, καὶ τὸ θεῖον προειδὼς τὸ ἐσόμενον, καὶ τὸ φιλάνθρωπον τὸ αὐτοῦ τῷ αὐτεξου-
 4 σίῳ τῆς ψυχῆς ἀφορμὰς μετανοίας χαριζόμενος. Νουθετεῖ δὲ καὶ διὰ Ἡσαΐου κηδόμενος τοῦ λαοῦ ὀπηνίκα λέγει, «ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χεῖλεσιν αὐτῶν τιμῶσί με, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἐστὶν ἀπ' ἐμοῦ», τοῦτό ἐστι ψόγος ἐλεγκτικός· «μάτην δὲ σέβονται με διδά-

2. Σοφ. Σειρ. 7,23 ἔ.

3. Ματθ. 23,37 καὶ παράλληλα.

4. Ἱερ. 3,9. 7,9 κά.

δείξης χαρούμενο τὸ πρόσωπό σου»². Ἐν καὶ βέβαια τὰ τέκνα μας, τοὺς υἱοὺς καὶ τὶς θυγατέρες μας, τὰ ἀγαπᾶμε περισσότερο ἀπὸ κάθε τι.

3 Ἐπειδὴ ὁμως ἀγαποῦν ὀλίγο ἐκεῖνοι πού, θέλοντας νὰ κολακεύσουν, λέγουν ὅσα δὲν στενοχωροῦν, ἄλλοι δὲ πικραίνοντας μὲ τὰ λόγια τους χάριν τῆς ὠφελείας, ἂν καὶ γίνονται πρόσκαιρα λυπηροί, ὠφελοῦν κατὰ τὸν μετέπειτα αἰῶνα, ὁ Κύριος ἀπέβλεψε ὄχι στὴν πρόσκαιρη ἡδονή, ἀλλὰ στὴν μελλοντικὴ ἀπόλαυσι. Ἐς ἔλθωμε δὲ τώρα καὶ στὸν τρόπο τῆς φιλάνθρωπης παιδαγωγίας του μὲ μιὰ προφητικὴ μαρτυρία.

76,1 Ἡ νουθέτησις λοιπὸν εἶναι ἓνας κηδεμονευτικὸς ψόγος. Ἐτσι νουθετεῖ ὁ παιδαγωγός, ὅπως ὅταν λέγη στὸ εὐαγγέλιο, «πόσες φορές θέλησα νὰ συμμαζεύσω τὰ τέκνα σου, ὅπως ἡ ὄρνιθα συνάγει τὰ πουλάκια τῆς κάτω ἀπὸ τὶς φτεροῦγες τῆς, καὶ δὲν ἠθελήσατε»³. Καὶ πάλι ἡ Γραφή νουθετεῖ, λέγοντας, «κι' ἐμοίχευαν τὸ ξύλο καὶ τὸν λίθο, κι' ἐθυμίασαν στὴν Βάαλ»⁴. Διότι μεγίστη ἀπόδειξις τῆς φιλάνθρωπίας του εἶναι ὅτι, ἂν καὶ γνωρίζει σαφῶς τὴν ἀναισχυντία τοῦ δύστροπου καὶ ἀποστάτη λαοῦ, ὁμως τὸν προσκαλεῖ στὴν μετάνοια καὶ λέγει διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ: «υἱὲ ἀνθρώπου, κατοικεῖς ἀνάμεσα σὲ σκορπιούς, παρ' ὅλα αὐτὰ ὁμως ὁμίλησέ τους, μήπως ἀκούσουν»⁵.

3 Ἀλλὰ καὶ στὸν Μωυσῆ λέγει, «πήγαινε καὶ εἶπέ στὸν Φαραῶ, νὰ ἀφήσῃ τὸν λαὸ νὰ φύγῃ, ἀλλὰ ἐγὼ γνωρίζω ὅτι δὲν θὰ τοὺς ἀφήσῃ»⁶. Ἐτσι φανερώνει καὶ τὰ δύο, τὴν θεότητά του μὲ τὸ νὰ προβλέπη τί πρόκειται νὰ συμβῆ, καὶ τὴν φιλάνθρωπία του χαρίζοντας στὸ αὐτεξούσιο τῆς ψυχῆς ἀφορμὲς μετάνοιας.

4 Νουθετεῖ ἐπίσης καὶ διὰ τοῦ Ἡσαΐου, φροντίζοντας γιὰ τὸ λαό, ὅταν λέγη «τοῦτος ὁ λαὸς μὲ τιμοῦν βέβαια μὲ τὰ χεῖλια τους, ἡ καρδιά τους ὁμως εἶναι μακριὰ ἀπὸ μένα· τοῦτο εἶναι ἐλεγκτικὸς ψόγος. «Μάταια μὲ λατρεύουν, ἀφοῦ διδάσκουν διδασκαλίες πού ἀποτελοῦν ἐντολὲς ἀνθρώπων»⁷. ἐδῶ ἡ κηδεμονία,

5. Ἰεζ. 2,6-7.

6. Ἐξ. 3,18 ε.

7. Ἡσ. 29,13.

σκοντες διδασκαλίας ἐντάλματα ἀνθρώπων», ἐνταῦθα ἡ κηδεμονία φανερώσασα τὴν ἀμαρτίαν ἐκ παραλλήλου δείκνυσι τὴν σωτηρίαν.

77,1 Ἐπιτίμησις δέ ἐστι ψόγος ἐπ' αἰσχροῖς οἰκειῶν πρὸς τὰ καλά. Τοῦτο ἐνδείκνυται διὰ Ἰερεμίου· «Ἴπποι θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν, ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον αὐτοῦ ἐχρεμέτιζεν. Μὴ ἐπὶ τούτοις οὐκ ἐπισκέψομαι; λέγει Κύριος· ἢ ἐν λαῶ τῷ τοιούτῳ οὐκ ἐκδικήσει ἡ ψυχὴ μου;». Παραπλέκει δὲ πανταχοῦ τὸν φόβον, ὅτι
2 «φόβος Κυρίου ἀρχὴ αἰσθήσεως». Καὶ πάλιν διὰ Ὡσηέ, «οὐκ ἐπισκέψομαι», φησὶν, «αὐτούς, ὅτι αὐτοὶ μετὰ τῶν πορνῶν συνεφύροντο καὶ μετὰ τῶν τετελεσμένων ἔθνον, καὶ ὁ λαὸς ὁ συνίων συνεπλέκετο πόρνη;». Δείκνυσιν αὐτῶν φανερώτερον τὸ ἀμάρτημα, συνιέναι αὐτοὺς ὁμολογῶν, ὡς ἐκόντας ἀμαρτάνοντας. Καὶ ἡ σύνεσις ὄψις ἐστὶ ψυχῆς. Διὸ καὶ ὁ Ἰσραὴλ ὁ ὀρῶν τὸν Θεόν, τουτέστιν ὁ συνίων τὸν Θεόν.

3 Μέμψις δέ ἐστι ψόγος ὡς ὀλιγορούντων ἢ ἀμελούντων. Κέχρηται τῷ τρόπῳ τούτῳ τῆς παιδαγωγίας διὰ Ἡσαΐου λέγων· «ἄκουε, οὐρανέ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν· υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν. Ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ Κυρίου αὐτοῦ, Ἰσραὴλ δέ με οὐκ
4 ἔγνω». Πῶς γὰρ οὐ δεινόν, εἰ ὁ εἰδὼς τὸν Θεὸν οὐ γνώσεται τὸν Κύριον, ἀλλ' ὁ μὲν βοῦς καὶ ὁ ὄνος, τὰ νωθῆ ζῶα καὶ τὰ μωρά, εἴσεται τὸν τρέφοντα, ὁ δὲ Ἰσραὴλ ἀλογώτερος καὶ τούτων εὔρεθήσεται; Καὶ διὰ Ἰερεμίου πολλὰ καταμεμψάμενος τὸν λαὸν ἐπιφέρει· «καὶ ἐμὲ ἐγκατέλιπον, λέγει Κύριος».

78,1 Ἐπίπληξις δέ ἐστὶν ἐπιτίμησις ἐπιπληκτικὴ ἢ ψόγος πληκτι-

8. Ἰερ. 5,8 ἐ.

9. Παρμ. 1,7.

10. Ὡσηέ 4,14.

ἀφοῦ ἐφανερώσε τὴν ἁμαρτία, δείχνει συγχρόνως καὶ τὴν σωτηρία.

- 77,1 Ἡ ἐπιτίμησις εἶναι ψόγος γιὰ τὶς αἰσχρὲς πράξεις ποὺ ἐξοικειώνει πρὸς τὰ καλὰ. Αὐτὸ δηλώνεται καὶ μὲ τοὺς λόγους τοῦ Ἱερεμία· «ἐγίναν ἵπποι θηλυμανεῖς καὶ ὁ καθένας ἐχρεμέτιζε πρὸς τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον του. Νὰ μὴ τοὺς ἐλέγξω γι' αὐτὴ τὴ διαγωγή τους; λέγει ὁ Κύριος· ἢ νὰ μὴ ἐκδικηθῆ ἡ ψυχὴ μου τέτοιον λαό;»⁸. Καὶ παντοῦ ἀναμιγνύει τὸν φόβο, διότι «φόβος Κυρίου εἶναι ἀρχὴ τῆς συναισθήσεως»⁹. Καὶ πάλι διὰ τοῦ Ὡσηὲ λέγει, «δὲν θὰ τοὺς ἐπιπλήξω ποῦ συμφύρονταν μὲ τὶς πόρνες κι' ἐθυσίαζαν μαζὶ μὲ τὶς ἱερόδουλες καὶ ὁ λαὸς ὁ φρόνιμος ἐνωνοῦταν μὲ τὴν πόρνη;»¹⁰. Δείχνει φανερώτερα τὸ ἁμαρτημὰ τους βεβαιώνοντας ὅτι κατανοοῦν αὐτὸ ποὺ πράττουν, διότι τὸ διαπράττουν ἐκουσίως. Καὶ ἡ σύνεσις εἶναι ὄψις τῆς ψυχῆς. Γι' αὐτὸ ὁ Ἰσραὴλ εἶναι αὐτὸς ποὺ βλέπει τὸν Θεό, δηλαδὴ ποὺ κατανοεῖ τὸν Θεό¹¹.
- 3 Ἡ μέμψις εἶναι ψόγος πρὸς ἀνθρώπους ποὺ ἀδιαφοροῦν καὶ ἀμελοῦν. Τὸν τρόπο τοῦτο τῆς παιδαγωγίας χρησιμοποιεῖ διὰ τοῦ Ἡσαΐα λέγοντας· «ἄκουε, οὐρανέ, καὶ βάλε στ' αὐτιά σου, γῆ, διότι ὁ Κύριος ἐλάλησε· ἐγέννησα καὶ ἀνέθρεψα υἱούς, ἀλλ' αὐτοὶ μὲ ἀθέτησαν. Τὸ βόδι γνωρίζει τὸν κάτοχό του καὶ ὁ ὄνος τὴν φάτνη τοῦ Κυρίου του, ὁ Ἰσραὴλ ὁμοίως δὲν ἀναγνωρίζει ἐμένα»¹². Πῶς λοιπὸν δὲν εἶναι φοβερό, ἂν ἐκεῖνος ποὺ γνωρίζει τὸν Θεο δὲν ἀναγνωρίζει τὸν Κύριο, ἀλλὰ τὸ μὲν βόδι καὶ ὁ ὄνος, τὰ ἀνόητα καὶ μωρὰ ζῶα, γνωρίζουν ἐκεῖνον ποὺ τὰ τρέφει, ὁ δὲ Ἰσραὴλ εὐρίσκεται ἀλογώτερος καὶ ἀπὸ αὐτά; Καὶ διὰ τοῦ Ἱερεμία, ἀφοῦ καταμέμφηκε τὸν λαό, προσθέτει· «κι' ἐμένα ἐγκατέλειψαν, λέγει ὁ Κύριος»¹³.

78,1 Ἡ ἐπίπληξις πάλι εἶναι ἐπιτίμησις πληκτικὴ ἢ ψόγος

11. Ὁ Ἰακώβ ἐκέλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ὅπου ἐπάλαισε (Γεν. 32, 29–31) Εἶδος Θεοῦ, διότι ἐκεῖ εἶδε καὶ κατάλαβε τὸν Θεό.

12. Ἡσ. 1,2 ἐ.

13. Ἱερ. 2,13· 19.

κός, κέχρηται δὲ καὶ ταύτῃ τῇ θεραπείᾳ ὁ παιδαγωγὸς διὰ Ἡσαΐου λέγων· «οὐαὶ τέκνα ἀποστάται, τάδε λέγει Κύριος· ἐποιήσατε βουλήν οὐ δι' ἐμοῦ, καὶ συνθήκας οὐ διὰ τοῦ Πνεύματός μου». Στύμματι δὲ ἀύστηροτάτῳ παρ' ἕκαστα προσχρῆται τῷ φόβῳ, ἀναστομῶν ἅμα καὶ ἐπιστρέφων δι' αὐτοῦ πρὸς σωτηρίαν τὸν λαόν, καθάπερ καὶ τὰ βαπτόμενα τῶν ἐρίων προστύφεσθαι φιλεῖ εἰς βεβαίαν εὐτρεπιζόμενα τῆς βαφῆς παραδοχὴν.

- 2 Ἐλεγχος δὲ ἐστὶν προφορὰ ἀμαρτίας εἰς τὸ μέσον φέρουσα. Τούτῳ μάλιστα συγχρῆται ὡς ἀναγκαίῳ τῷ τρόπῳ τῆς παιδαγωγίας διὰ τὸ ἔκλυτον τῆς τῶν πολλῶν πίστεως. Λέγει μὲν γὰρ διὰ Ἡσαΐου· «ἐγκατελίπετε τὸν Κύριον καὶ παρωργίσατε τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ». Λέγει δὲ καὶ διὰ Ἱερεμίου· «ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ καὶ ἔφριξεν ἐπὶ πλειῷ ἢ γῆ· ὅτι δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαὸς οὗτος· ἐμὲ ἐγκατέλιπον, πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὠρυξαν λάκ-
- 3 κους συντετριμμένους, οἳ οὐ δυνήσονται συσχεῖν ὕδωρ». Καὶ πάλιν διὰ τοῦ αὐτοῦ· «ἀμαρτίαν ἤμαρτεν Ἱερουσαλήμ· διὰ τοῦτο εἰς σάλον ἐγένετο· πάντες οἱ δοξάζοντες αὐτὴν ἠτίμασαν αὐτήν, ὅτι εἶδον
- 4 ἀσχημοσύνην αὐτῆς». Τὸ δὲ ἀύστηρόν τοῦ ἐλέγχου καὶ ἐπιπληκτικὸν διὰ Σολομῶντος παραμυθούμενος λέγει αἰνιττόμενος κατὰ τὸ παρασιωπώμενον τὸ φιλότεκνον τῆς παιδαγωγίας· «υἱέ μου, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος· ὄν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει, μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱόν, ὃν παραδέχεται», ὅτι «ἀμαρτωλὸς ἄνθρωπος ἐκκλίνει ἐλεγμόν». Ἀκολουθῶς τοίνυν «ἐλεγχέτω με δίκαιος», ἡ Γραφή λέγει, «καὶ παιδευσάτω με, ἔλαιον δὲ ἀμαρτωλοῦ μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλὴν μου».

14. Ἡσ. 30,1.

15. Ἡσ. 1,4.

16. Ἱερ. 2,12 ἔ.

πληκτικὸς καὶ τῇ θεραπείᾳ αὐτῇ τῇ χρησιμοποιοεῖ ὁ παιδαγωγὸς διὰ τοῦ Ἡσαΐα λέγοντας· «ἀλλοίμονο, τέκνα ἀποστάτες, τὰ ἐξῆς λέγει ὁ Κύριος· ἐκάματε σχέδιο ποῦ δὲν εἶναι δικό μου καὶ συνθῆκες ποῦ δὲν εἶναι τῆς ἐμπνεύσεώς μου»¹⁴. Σὲ κάθε περιπτώσει χρησιμοποιοεῖ τὸν φόβο σὰν αὐστηρότατο στυπτικὸ, συγκρατώντας δι' αὐτοῦ καὶ συγχρόνως ἐπαναφέροντας πρὸς τὴν σωτηρία τὸν λαό, καὶ ὅπως τὰ μαλλιά ποῦ βάφονται συνηθίζεται νὰ στύφονται ἀπὸ πρὶν, προετοιμαζόμενα ἔτσι γιὰ νὰ δεχθοῦν ἄνετα τὴν βαφή.

- 2 Ὁ ἔλεγχος εἶναι δημόσια παρουσιάσις τῆς ἁμαρτίας. Ὁ παιδαγωγὸς χρησιμοποιοεῖ κατ' ἐξοχὴν αὐτὸν τὸν τρόπο τῆς παιδαγωγίας σὰν ἀναγκαῖο γιὰ τὸν λόγο ὅτι ἡ πίστις τῶν πολλῶν εἶναι χαλαρὴ. Λέγει λοιπὸν διὰ τοῦ Ἡσαΐα, «ἐγκαταλείψατε τὸν Κύριο καὶ παρωργίσατε τὸν ἅγιο τοῦ Ἰσραὴλ»¹⁵. Ἐπίσης καὶ διὰ τοῦ Ἰερεμίας λέγει, «ὁ οὐρανὸς μετακινήθηκε γι' αὐτὸ κι' ἔφριξε ἡ γῆ τρομερά· διότι ὁ λαὸς αὐτὸς διέπραξε δύο πονηρὰ ἔργα· ἐγκατέλειψαν ἑμένα, τὴν πηγὴ ζωντανοῦ ὕδατος, καὶ ἄνοιξαν στέρνες διάτρητες, ποῦ δὲν μποροῦν νὰ κρατήσουν
- 3 ὕδωρ»¹⁶. Καὶ πάλι διὰ τοῦ ἰδίου λέγει, «ἡ Ἱερουσαλήμ διέπραξε ἁμαρτία· γι' αὐτὸ ἐσαλεύθηκε· ὅλοι ὅσοι τὴν ἐδόξαζαν, τὴν πε-
- 4 ριεφρόνησαν, διότι εἶδαν τὴν ἀσχημοσύνη της»¹⁷. Μετριάζοντας ὁ Παιδαγωγὸς τὸν αὐστηρὸ καὶ ἐπιπληκτικὸ χαρακτῆρα τοῦ ἐλέγχου λέγει διὰ τοῦ Σολομῶντος, ὑπαινισσόμενος μὲ τις παρασιωπήσεις τὸ φιλότεκνο τῆς παιδαγωγίας· «υἱέ μου, νὰ μὴ ἀδιαφορῆς γιὰ τὴν παιδεία τοῦ Κυρίου, οὔτε νὰ παραλύης ὅταν ἐλέγχεσαι ἀπ' αὐτόν· διότι ὅποιον ἀγαπᾷ ὁ Κύριος, τὸν παιδεύει, μαστιγώνει δὲ κάθε υἱὸν ποῦ ἀποδέχεται»¹⁸, διότι «ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς ἀποφεύγει τὸν ἔλεγχον»¹⁹. Σύμφωνα μὲ αὐτὰ λοιπὸν ἡ Γραφὴ λέγει, «ἅς μὲ ἐλέγχη δίκαιος καὶ ἅς μὲ παιδεύῃ, ἀλλὰ ἔλαιο ἁμαρτωλοῦ νὰ μὴ ἀλείφῃ τὴν κεφαλὴ μου»²⁰.

17. Θρῆνοι 1,8.

18. Παρμ. 3,11 ἔ.

19. Σοφ. Σειρ. 32,17.

20. Ψαλμ. 140,5.

79,1 Φρένωσις δέ ἐστι ψόγος φρενῶν ἐμπορητικός. Οὐδὲ τούτου ἀπέσχηται τοῦ τρόπου τῆς παιδαγωγίας, ἀλλὰ διὰ Ἱερεμίου φησὶν· «ἕως τίνος κεκράζομαι καὶ οὐκ εἰσακούσονται; ἴδου ἀπερίτμητα τὰ ὦτα αὐτῶν». Ὡ τῆς μακαρίας ἀνεξικακίας. Καὶ πάλιν διὰ τοῦ αὐτοῦ· «ἀπερίτμητα πάντα τὰ ἔθνη, ὁ δὲ λαὸς οὗτος ἀπερίτμητος καρδία». «Ὅτι λαὸς ἀπειθῆς ἐστίν, οἱ υἱοί», φησὶν, «οἷς οὐκ ἔστι πίστις».

2 Ἐπισκοπὴ δέ ἐστίν ἐπίπληξις σφοδρά. Κέχρηται τῷ εἶδει τούτῳ ἐν Εὐαγγελίῳ· «Ἱερουσαλήμ Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφῆτας καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν». Καὶ ἡ ἐπαναδίπλωσις τοῦ ὀνόματος ἰσχυρὰν τὴν ἐπίπληξιν πεποίηται. Ὁ γὰρ εἰδὼς τὸν Θεὸν πῶς τοὺς διακόνους τοῦ Θεοῦ διώκει; 3 Διὰ τοῦτο φησὶν· «ἀφίεται ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος, λέγω γὰρ ὑμῖν· ἀπάρτι οὐ μὴ ἴδητέ με, ἕως ἂν εἴπητε· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου». Εἰ γὰρ οὐ δέχεσθε τὴν φιλανθρωπίαν, ἐπιγνώσασθε τὴν ἐξουσίαν.

80,1 Λοιδορία δέ ἐστι ψόγος ἐπιτεταμένος. Κέχρηται δὲ τῇ λοιδορίᾳ ἐν φαρμάκου μοίρᾳ διὰ Ἡσαΐου λέγων· «οὐαὶ ἔθνος ἀμαρτωλόν, υἱοὶ ἄνομοι, λαὸς πλήρης ἀμαρτιῶν, σπέρμα πονηρόν»· κἀν τῷ Εὐαγγελίῳ διὰ Ἰωάννου «ἄφεις», φησὶν, «γεννήματα ἐχιδνῶν».

2 Ἐγκλησις δέ ἐστι ψόγος ἀδικούντων. Τούτῳ τῷ παιδαγωγῆματι διὰ Δαβὶδ κέχρηται, «λαός, ὃν οὐκ ἔγνω», λέγων, «ἐδούλευσέ μοι καὶ εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπῆκουσέ μου, υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι καὶ ἐχώλαναν ἀπὸ τῶν τρίβων αὐτῶν»· καὶ διὰ Ἱερεμίου, «καὶ ἔδωκα αὐτῇ βιβλίον ἀποστασίου, καὶ οὐκ ἐφοβήθη ἢ ἀσύνθε-

21. Θὰ μπορούσαμε ν' ἀποδώσωμε τὴν φρένωσι με τὸν ὄρο σωφρονισμός.

22. Ἱερ. 6,10. Ἀββακ. 1,2.

23. Ἱερ. 9,26. 24. Βλ. 30,9.

25. Ἡ λέξις ἐπισκοπὴ ἐδῶ θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθῆ με τὴν φράσι ἐλεγκτικὴ ἐπιθεώρησις.

79,1 Ἡ φρένωσις εἶναι ψόγος πού ἀποκαθιστᾶ τὶς φρένες²¹. Ὁ παιδαγωγὸς δὲν παρέλειψε οὔτε αὐτὸν τὸν τρόπο τῆς παιδαγωγίας, ἀλλὰ διὰ τοῦ Ἱερεμίας λέγει· «ἕως πότε θὰ κράζω καὶ δὲν θὰ μὲ εἰσακούουν; Τὰ αὐτιά τους εἶναι πράγματι ἀπερίτμημα»²². Ὡ, τί μακάρτια ἀνεξικακία! Καὶ πάλι λέγει διὰ τοῦ ἰδίου Ἱερεμίας· «ἀπερίτμητα εἶναι ὅλα τὰ ἔθνη, ἐνῶ ὁ λαὸς αὐτὸς εἶναι ἀπερίτμητος στὴν καρδιά»²³. Διότι λέγει, «εἶναι λαὸς ἀπειθῆς οἱ υἱοὶ πού δὲν ἔχουν πίστι»²⁴.

2 Ἡ ἐπισκοπή²⁵ εἶναι σφοδρὰ ἐπίπληξις. Χρησιμοποιεῖ καὶ αὐτὸ τὸ εἶδος στὸ Εὐαγγέλιο λέγοντας· «Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ, πού φονεῦεις τοὺς προφῆτες καὶ λιθοβολεῖς τοὺς ἀπεσταλμένους σ' ἐσένα»²⁶. Κι' ἡ ἐπανάλειψις τοῦ ὀνόματος καθιστᾶ αὐστηρῆ τὴν ἐπίπληξι. Διότι ἐκεῖνος πού γνωρίζει τὸν Θεό,
3 πῶς διώκει τοὺς διακόνους τοῦ Θεοῦ; Γι' αὐτὸ λέγει· «θὰ ἐγκαταλειφθῆ ὁ οἶκος σας ἔρημος, διότι σᾶς λέγω· ἀπὸ τώρα δὲν θὰ μὲ ἰδῆτε, ὡς πού νὰ εἰπῆτε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος στὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου»²⁷.

80,1 Ἡ λαιδορία πάλι εἶναι ἔντονος ψόγος. Ὁ παιδαγωγὸς χρησιμοποιεῖ καὶ τὴν λαιδορία σὰν φάρμακο λέγοντας διὰ τοῦ Ἡσαΐα, «ἀλλοίμονο, ἔθνος ἀμαρτωλό, υἱοὶ ἄνομοι, λαὸς γεμᾶτος ἀμαρτίες, σπέρμα πονηρό»²⁸· καὶ στὸ Εὐαγγέλιο λέγεται διὰ τοῦ Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου, «ἄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν»²⁹.

2 Ἡ ἐγκλησις εἶναι ψόγος τῶν ἀδίκων. Τὸ παιδαγώγημα αὐτὸ τὸ χρησιμοποιεῖ διὰ τοῦ Δαβὶδ λέγοντας· «λαός, πού δὲν ἐγνώρισα, μὲ ἐδούλευσε καὶ μόλις ἄκουσε, μὲ ὑπήκουσε· υἱοὶ ξένοι μοῦ ἐδήλωσαν τὴν ἀδυναμία τους κι' ἐρχονται τρικλίζοντας στοὺς δρόμους των»³⁰· καὶ διὰ τοῦ Ἱερεμίας λέγει· «τῆς ἔδωσα ἔγγραφο διαζυγίου καὶ δὲν μ' ἐφοβήθηκε ἡ ἄπιστος Ἰούδα»³¹.

26. Ματθ. 23,37.

27. Ματθ. 23,38 ἐ.

28. Ἡσ. 1,4.

29. Ματθ. 23,33. 3,7.

30. Ψαλμ. 17,44–46.

31. Ἱερ. 3,8.

τος 'Ιούδα», αὐθίς τε· «καὶ ἠθέτησαν εἰς ἐμὲ ὁ οἶκος 'Ισραήλ, καὶ ὁ οἶκος 'Ιούδα ἐψεύσατο τῷ Κυρίῳ».

3 Μεμψιμοιρία δέ ἐστι λάθριος ψόγος, τεχνικῇ βοθηείᾳ καὶ αὐτῇ σωτηρίαν οἰκονομουμένη ἐν παρακαλύμματι. Κέχρηται δὲ αὐτῇ διὰ 'Ιερεμίου· «πῶς ἐκάθισε μόνη ἡ πόλις ἡ πεπληθυμμένη λαῶν; ἐγενήθη ὡσεὶ χήρα· ἄρχουσα χωρῶν ἐγενήθη εἰς φόρους· κλαιούσα ἔκλαυσεν ἐν νυκτί».

81,1 Διάσυρσις δέ ἐστι ψόγος διασυρτικός. Καὶ τούτῳ κέχρηται τῷ βοηθήματι ὁ θεῖος παιδαγωγὸς διὰ 'Ιερεμίου λέγων· «ὄψις πόρνης ἐγένετό σοι, ἀπηναισχύντησας πρὸς πάντας. Καὶ οὐχ ὡς οἶκον ἐκάλεσάς με καὶ Πατέρα καὶ ἄρχοντα τῆς παρθενίας σου;». Καὶ «πόρνη καλὴ καὶ ἐπίχαρις, ἡγουμένη φαρμάκων». Τεχνικῶς πάνυ τὴν παρθένον τῷ τῆς πορνείας ἐνυβρίσας ὀνόματι, αὐθίς ἐπὶ τὴν σεμνότητα ἐντρέπων μετακαλεῖται.

2 Κατανεμέσεις δέ ἐστὶν ἐπιτίμησις νόμιμος ἢ ἐπιτίμησις τέκνων παρὰ τὸ προσῆκον ἐπαιρομένων. Ταύτη διὰ Μωσέως ἐπαιδαγώγει, «τέκνα», λέγων, «μωμητά, γενεὰ σκολιὰ καὶ διεστραμμένη, ταῦτα Κυρίῳ ἀνταποδίδοτε; Οὗτος λαὸς μωρὸς καὶ οὐχὶ σοφός. Οὐκ αὐτὸς οὗτος ὁ Πατὴρ ἐκτήσατό σε;». Καὶ διὰ 'Ησαΐου φησὶν· «οἱ ἄρχοντές σου ἀπειθοῦσιν, κοινωνοὶ κλεπτῶν, ἀγαπῶντες δῶρα, διώκοντες ἀνταπόδομα, ὄρφανοῖς οὐ κρίνοντες».

3 Καθόλου δὲ ἡ περὶ τὸν φόβον αὐτοῦ τεχνολογία σωτηρίας ἐστὶ πηγὴ, ἀγαθοῦ δέ γε τὸ σῶζειν· «ἔλεος δὲ Κυρίου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· ἐλέγχων καὶ παιδεύων καὶ διδάσκων ὡς ποιμὴν τὸ ποίμνιον αὐτοῦ. Τοὺς ἐκδεχομένους παιδείαν ἐλεᾷ καὶ τοὺς κατασπυδάζοντας

32. 'Ιερ. 5,11 ἐ.

33. Θρηνοὶ 1,1 ἐ.

34. 'Ιερ. 3,3 ἐ.

καὶ πάλι· «καὶ ὁ οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ μ' ἐπρόδωσε καὶ ὁ οἶκος τοῦ Ἰούδα ἀπαρνήθηκε τὸν Κύριο»³².

3 Ἡ μεμψιμοιρία εἶναι κρυφὸς ψόγος ποὺ μὲ κατάλληλη βοήθεια ἐπεξεργάζεται κι' αὐτὴ τὴν σωτηρία μὲ τρόπο καλυμμένο. Τὴν χρησιμοποιεῖ καὶ αὐτὴν διὰ τοῦ Ἰερεμία· «πῶς ἐκάθισε μόνη τῆς ἡ πόλις ποὺ εἶναι γεμάτη λαό; Ἔγινε σὰν χῆρα. Ἐνῶ ἦταν ἀρχόντισσα τῶν λαῶν, ἔγινε ὑποτελῆς· περνᾷ τὶς νύκτες κλαίοντας»³³.

81,1 Ἡ διάσυρσις εἶναι ψόγος προσβλητικός. Ὁ θεῖος παιδαγωγὸς χρησιμοποιεῖ κι' αὐτὸ τὸ μέσο διὰ τοῦ Ἰερεμία λέγοντας· «ἀπέκτησες ὄψι πόρνης, ἔγινες ἀδιάντροπη σὲ ὅλον τὸν κόσμον. Δὲν μὲ εἶχες προσκαλέσει στὸν οἶκο σου στὸν πατέρα καὶ κύριο τῆς νεότητός σου;»³⁴. Καὶ ἐπίσης, «πόρνη ὡραία καὶ χαριτωμένη, κυρία στὴν τέχνη τῶν φαρμάκων»³⁵. Ἀφοῦ μὲ κατάλληλο τρόπο ὕβρισε πολὺ τὴν νεάνίδα μὲ τὸ ὄνομα τῆς πορνείας, πάλι τὴν προσκαλεῖ στὴν σεμνότητα μὲ πρόκλησι τῆς αἰδημοσύνης.

2 Ἡ κατανεμέσεις εἶναι νόμιμη ἐπιτίμησις ἢ ἐπιτίμησις τέκνων ποὺ ἐπαίρονται περισσότερο ἀπὸ ὅσο πρέπει. Μὲ αὐτὴν ἐπαιδαγωγοῦσε διὰ τοῦ Μωϋσέως λέγοντας, «τέκνα ἀξιόμημπτα, γενεὰ σκολιὰ καὶ διεστραμμένη, αὐτὰ ἀνταποδώσατε στὸν Κύριο; Τοῦτος εἶναι λαὸς μωρὸς καὶ ὄχι σοφός. Δὲν σὲ ἀπέκτησε ὁ ἴδιος ὁ πατέρας σου;»³⁶. Καὶ διὰ τοῦ Ἡσαΐα λέγει· «οἱ ἀρχοντές σου ἀπειθοῦν, εἶναι κοινωνοὶ κλεπτῶν, ἀγαποῦν τὰ δῶρα, ἐπιδιώκουν ἀνταμοιβή, δὲν δικαιῶνουν τὰ ὀρφανὰ»³⁷.

3 Γενικὰ ἡ σχετικὴ μὲ τὸν φόβο τοῦ ὀρολογίου εἶναι πηγὴ σωτηρίας, τὸ δὲ σώζειν εἶναι γνώρισμα τοῦ ἀγαθοῦ. «Τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου ἀπευθύνεται πρὸς κάθε σάρκα, καθὼς ἐλέγχει καὶ παιδεύει καὶ διδάσκει ὡς ποιμὴν τὸ ποίμνιό του. Ἐκείνους ποὺ δέχονται τὴν παιδεία του τοὺς ἐλεεῖ, καθὼς καὶ ἐκείνους ποὺ

35. Ναοὺμ 3,4.

36. Δευτ. 32, 5 ἐ.

37. Ἡσ. 1,23.

εἰς κόλλησιν αὐτῶ»· καὶ ταύτη τῇ ἀγωγῇ «ἑξακοσίας χιλιάδας πεζῶν, τοὺς ἐπισυναχθέντας ἐν ἧ ἔσχον σκληροκαρδία, μαστιγῶν, ἐλεῶν, τύπτων, ἰώμενος, ἐν οἰκτιρμῶ καὶ παιδείᾳ διεφύλαξεν». «Κατὰ γὰρ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ». Καλὸν μὲν γὰρ τὸ μὴ ἀμαρτεῖν, ἀγαθὸν δὲ καὶ τὸ ἀμαρτῶντα μετανοεῖν, ὡσπερ ἄριστον τὸ ὑγιαίνειν ἀεὶ, καλὸν δὲ καὶ τὸ ἀνασφῆλαι τῆς νόσου.

82,1 Ταύτη τοι καὶ διὰ Σολομῶντος παραγγέλλεται· «σὺ μὲν ράβδῳ πάταξον τὸν υἱόν, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ θανάτου ρῦσαι». Καὶ πάλιν· «μὴ ἀπόσχη νήπιον παιδεύων, εἴθυναί δὲ αὐτὸν ράβδῳ, 2 οὐ γὰρ θανεῖται». Ἐλεγχος γὰρ καὶ ἐπίπληξις, ὡσπερ οὖν καὶ τοῦ νομα αἰνίττεται, αὐταὶ πληγαὶ ψυχῆς εἰσι, σωφρονίζουσαι τὰς ἀμαρτίας καὶ θάνατον ἀπείργουσαι, εἰς δὲ τὴν σωφροσύνην ἄγουσαι 3 τοὺς εἰς ἀκολασίαν ὑποφερομένους. Ταύτη τοι καὶ Πλάτων τὴν μεγίστην τῆς ἐπανορθώσεως δύναμιν καὶ τὴν κυριωτάτην κάθαρσιν τὸν ἔλεγχον εἰδῶς ἀκολουθῶν τῷ Λόγῳ τὸν τὰ μέγιστα ἀκάθαρτον ὄντα ἀπαίδευτόν τε καὶ αἰσχρὸν γεγονέναι διὰ τὸ ἀνέλεγκτον εἶναι βούλεται, ἧ καθαρῶτατον καὶ κάλλιστον ἔπρεπε τὸν ὄντως ἐσόμε- 4 νον εὐδαίμονα εἶναι. Εἰ γὰρ «οἱ ἄρχοντες οὐκ εἰσι φόβος τῷ ἀγαθῷ ἔργῳ», πῶς ὁ φύσει ἀγαθὸς Θεὸς φόβος ἔσται τῷ μὴ ἀμαρτάνοντι; «Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῆς, φοβοῦ», ἧ φασιν ὁ ἀπόστολος.

83,1 Διὰ τοῦτό τοι καὶ αὐτὸς ὁ ἀπόστολος ἐπιστύφει παρ' ἑκαστα τὰς Ἐκκλησίας κατ' εἰκόνα Κυρίου καὶ συναισθόμενος τῆς ἑαυτοῦ

38. Σοφ. Σειρ. 18,13.

39. Βλ. Σοφ. Σειρ. 16,10 ἐέ.

40. Σοφ. Σειρ. 16,12.

41. Παρμ. 23,14.

ἔχουν ζῆλο νὰ προσκολληθοῦν σ' αὐτόν»³⁸. Καὶ μὲ τέτοια παιδαγωγῆσι «διεφύλαξε ἑξακόσιες χιλιάδες πεζῶν, οἱ ὅποιοι μὲ τὴν σκληρότητα τῆς καρδιάς των εἶχαν συνασπισθῆ, μαστιγῶνοντας, ἐλεῶντας, κτυπῶντας, θεραπεύοντας μὲ οἰκτιρμὸ καὶ παιδείᾳ»³⁹. «Διότι ὅσο πολὺ εἶναι τὸ ἔλεός του, ἄλλο τόσο εἶναι καὶ ὁ ἔλεγχός του»⁴⁰. Καλὸ εἶναι βέβαια νὰ μὴ ἀμαρτήσῃ κανεὶς, ἀλλὰ ἀγαθὸ εἶναι καὶ τὸ νὰ μετανοήσῃ ὁ ἀμαρτωλός, ὅπως ἄριστο μὲν εἶναι τὸ νὰ ὑγιαίνῃ κανεὶς παντοτινά, καλὸ ὅμως καὶ νὰ συνέλθῃ ἀπὸ τὴ νόσο.

82,1 Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐξαγγέλλει καὶ διὰ τοῦ Σολομῶντος: «ἐσὺ νὰ κτυπήσῃς μὲ τὴ ράβδο τὸν υἱὸ σου, ἀλλὰ νὰ γλυτώσῃς τὴν ψυχὴν του ἀπὸ τὸν θάνατο»⁴¹. Καὶ πάλι: «μὴ διστάζῃς νὰ παιδεύῃς νήπιον, διόρθωνέ τον μὲ ράβδο, διότι ἔτσι δὲν θὰ πε-
2 θάνῃ»⁴². Ὅπως καὶ τὸ ὄνομα ἀκόμη ὑπαινίσσεται, ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ ἐπίπληξις εἶναι νοσήματα τῆς ψυχῆς ποὺ συνετίζουν τὶς ἀμαρτίες κι' ἐμποδίζουν τὸν θάνατο, καὶ ὀδηγοῦν στὴ σωφρο-
3 σύνη ἐκείνους ποὺ καταρρέουν πρὸς τὴν ἀκολασία. Ἐτσι καὶ ὁ Πλάτων, ἀναγνωρίζοντας τὴν μεγάλη δύναμι τῆς ἐπανορθώσεως καὶ θεωρώντας τὸν ἔλεγχον ὡς τὴν κυριώτερη κάθαρσι, συμφωνώντας μὲ τὸν Λόγον, φρονεῖ ὅτι ἐκεῖνος ποὺ εἶναι ὑπερβολικὰ ἀκάθαρτος ἔχει γίνῃ ἀπαιδέυτος καὶ αἰσχροός, διότι ἔμεινε ἀνεξέλεγκτος, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ εἶναι καθαρῶτατος καὶ κάλλιστος
4 αὐτός ποὺ ἐπρόκειτο νὰ καταστῆ εὐτυχής⁴³. Διότι, ἂν οἱ ἄρχοντες «δὲν ἀποτελοῦν φόβον γιὰ ἐκεῖνον ποὺ κάμνει ἀγαθὸ ἔργον»,⁴⁴ πῶς ὁ ἐκ φύσεως ἀγαθὸς Θεὸς θὰ εἶναι φόβος γιὰ ἐκεῖνον ποὺ δὲν ἀμαρτάνει; «Ἐὰν διαπράττῃς τὸ κακό, νὰ φοβῆσαι»⁴⁵, ὅπως λέγει ὁ ἀπόστολος.

83,1 Γι' αὐτὸ βέβαια καὶ ὁ ἀπόστολος ἐπιπλήττει τὶς Ἐκκλησίες γιὰ τὶς ποικίλες ἀτασθαλίαι των, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Κυ-

42. Παρμ. 23,13.

43. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Σοφιστής* 230 DE.

44. Ρωμ. 13,3. 45. Ρωμ. 13,4.

παρρησίας καὶ τῆς τῶν ἀκουόντων ἀσθενείας πρὸς τοὺς Γαλάτας
 2 λέγει· «ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν;». Ὡς δὲ οἱ ὑγιαίνοντες
 οὐ χηρίζουσιν ἰατροῦ, παρ' ὅσον ἔρρωνται, οἱ δὲ νοσοῦντες ἐπιδέον-
 ται τῆς τέχνης, οὕτω καὶ ἡμεῖς οἱ ἐν τῷ βίῳ νοσοῦντες περὶ τε τὰς
 ἐπιθυμίας τὰς ἐπονειδίστους περὶ τε τὰς ἀκρασίας τὰς ἐπιψόγους
 καὶ περὶ τὰς ἄλλας τῶν παθῶν φλεγμονὰς τοῦ σωτήρος ἐπιδεόμε-
 θα· ὁ δὲ οὐ μόνον τὰ ἥπια ἐπιπάσσει φάρμακα, ἀλλὰ καὶ τὰ στυπτι-
 κά. Ἰσταῖσιν γοῦν τῶν ἀμαρτιῶν τὰς νομὰς αἱ πικραὶ τοῦ φόβου ρί-
 ζαι· διὸ καὶ σωτήριος, εἰ καὶ πικρὸς, ὁ φόβος.

3 . Εἰκότως ἄρα σωτήρος μὲν οἱ νοσοῦντες δεόμεθα, οἱ πεπλανη-
 μένοι δὲ τοῦ καθηγησομένου καὶ οἱ τυφλοὶ τοῦ φωταγωγήσαντος
 καὶ οἱ διψῶντες τῆς πηγῆς τῆς ζωτικῆς, ἀφ' ἧς οἱ μεταλαβόντες
 οὐκέτι διψήσουσιν, καὶ οἱ νεκροὶ δὲ τῆς ζωῆς ἐνδεεῖς καὶ τοῦ ποι-
 μένος τὰ πρόβατα καὶ οἱ παῖδες τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ
 ἀνθρωπότης Ἰησοῦ, ἵνα μὴ ἀνάγωγοι καὶ ἀμαρτωλοὶ εἰς τέλος τῆς
 καταδίκης ἐκπέσωμεν, διακριθῶμεν δὲ τῶν ἀχυρμιῶν καὶ εἰς τὴν
 πατρώαν ἀποθήκην σωρευθῶμεν· «τὸ γὰρ πτύον ἐν τῇ χειρὶ» τοῦ
 Κυρίου, ᾧ ἀποκρίνεται τοῦ πυροῦ τὸ ἄχυρον τὸ ὀφειλόμενον τῷ
 πυρί.

84,1 Ἐξὸν δέ, εἰ βούλεσθε, τοῦ παναγίου ποιμένος καὶ παιδαγω-
 γοῦ, τοῦ παντοκράτορος καὶ πατρικοῦ Λόγου, τὴν ἄκραν σοφίαν
 καταμανθάνειν ἡμῖν, ἔνθα ἀλληγορεῖ, ποιμένα ἑαυτὸν προβάτων
 2 λέγων· ἔτι δὲ παιδαγωγὸς νηπίων. Φησὶν γοῦν διὰ Ἰεζεκιήλ πρὸς
 τοὺς πρεσβυτέρους ἀποταθεὶς καὶ τινα αὐτοῖς σωτήριον παρατιθέ-
 μενος εὐλόγου φροντίδος ὑπογραμμόν· «καὶ τὸ χωλὸν καταδήσω
 καὶ τὸ ὀχλούμενον ἰάσομαι καὶ τὸ πλανώμενον ἐπιστρέψω καὶ βο-
 σκήσω αὐτοὺς ἐγὼ εἰς τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου». Ταῦτ' ἐστὶν ἀγαθοῦ

46. Γαλ. 4,16.

47. Βλ. Ματθ. 9,12 καὶ παράλληλα.

48. Βλ. Ἰω. 4,14.

ρίου, κι' ἔχοντας συναίσθησι τῆς παρρησίας του καὶ τῆς ἀσθε-
 νείας τῶν ἀκροατῶν του λέγει πρὸς τοὺς Γαλάτες, «ἔγινα
 2 ἐχθρὸς σας ἐπειδὴ σᾶς λέγω τὴν ἀλήθεια»⁴⁶. Ὅπως δὲ οἱ ὑγιεῖς
 δὲν χρειάζονται ἰατρὸν⁴⁷, ὅσο εἶναι ὑγιεῖς, ἐνῶ οἱ ἀσθενεῖς ἔχουν
 ἀνάγκη τῆς ἰατρικῆς τέχνης, ἔτσι κι' ἡμεῖς, πού σ' αὐτὸν τὸν βί-
 ον εἴμαστε ἀσθενεῖς μὲ τὶς ἐπιθυμίες τὶς ἐπονείδιστες καὶ μὲ τὶς
 ἀκрасίες τὶς ἐπίμεμπτες καὶ μὲ τὶς ἄλλες φλεγμονές τῶν παθῶν,
 ἔχομε ἀνάγκη τῆς βοήθειας τοῦ Κυρίου, καὶ αὐτὸς μᾶς παρέχει
 ὄχι μόνο τὰ ἥπια φάρμακα, ἀλλὰ καὶ τὰ στυπτικά. Διότι οἱ πι-
 κρὲς ρίζες τοῦ φόβου σταματοῦν τὰ φαγώματα τῶν ἀμαρτιῶν
 γι' αὐτὸ καὶ ὁ φόβος, ἂν καὶ πικρὸς, εἶναι σωτήριος.

3 Εὐλόγως λοιπὸν ὅσοι ἀσθενοῦμε χρειάζομαστε σωτήρα,
 ὅσοι περιπλανώμαστε χρειάζομαστε ὁδηγὸν, οἱ τυφλοὶ φωταγω-
 γὸ καὶ οἱ διψασμένοι πηγὴ ζωτικὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία ὅσοι μεταλά-
 βουν δὲν θὰ διψάσουν πλέον⁴⁸. ἀλλὰ καὶ οἱ νεκροὶ χρειάζονται
 τὴ ζωὴ, τὰ πρόβατα τὸν ποιμένα καὶ τὰ παιδιὰ τὸν παιδαγωγὸν,
 ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ ἀνθρωπότης τὸν Ἰησοῦ, γιὰ νὰ μὴ πέσωμε τέ-
 λος στὴν καταδίκη ὡς ἀνάγωγοι καὶ ἀμαρτωλοὶ, ἀλλὰ ξεχωρι-
 σμένοι ἀπὸ τοὺς ἀχυρῶνες νὰ σωρευθοῦμε στὴν πατρικὴ ἀπο-
 θήκη· διότι «τὸ φτυὰρι εὐρίσκεται στὸ χέρι τοῦ Κυρίου», μὲ τὸ
 ὁποῖο ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ σιτᾶρι τὸ ἄχυρο πού προορίζεται γιὰ τὴ
 φωτιά⁴⁹.

84,1 Ἄν θέλετε, εἶναι δυνατὸ νὰ κατανοήσωμε τὴ μεγάλη σο-
 φία τοῦ παναγίου ποιμένος καὶ παιδαγωγοῦ, τοῦ παντοκράτορος
 καὶ πατρικοῦ Λόγου, ἐκεῖ ὅπου ἀλληγορεῖ χαρακτηρίζοντας τὸν
 ἑαυτὸ του ποιμένα προβάτων⁵⁰. ἀλλ' εἶναι παιδαγωγὸς νηπίων.

2 Λέγει λοιπὸν διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς πρε-
 σβυτέρους καὶ ἀναφέροντας ἓνα σωτήριο παράδειγμα εὐλογη-
 φροντίδος· «καὶ τὸ τραυματισμένο θὰ δέσω καὶ τὸ μολυσμένο
 θὰ θεραπεύσω καὶ τὸ περιπλανώμενο θὰ ἐπαναφέρω καὶ θὰ
 τοὺς βοσκήσω στὸ ἅγιό μου ὄρος»⁵¹. Αὐτὰ εἶναι οἱ ἐπαγγελίες

49. Βλ. Ματθ. 3,12 καὶ παράλληλα.

50. Ἰω. 10,2 ἐ.

51. Ἰεζ. 34,14· 16.

ποιμένος ἐπαγγέλματα· βόσκησον ἡμᾶς τοὺς νηπίους ὡς πρόβατα.
 3 *Ναί, δέσποτα, τῆς σῆς πλήρωσον νομῆς, τῆς δικαιοσύνης· ναί, παι-
 δαγωγέ, ποιμανον ἡμᾶς εἰς τὸ ἅγιόν σου ὄρος, πρὸς τὴν Ἐκκλη-
 σίαν, τὴν ὑψωμένην, τὴν ὑπερνεφῆ, τὴν ἀπτομένην οὐρανῶν. «Καὶ
 ἔσομαι», φησίν, «αὐτῶν ποιμὴν καὶ ἔσομαι ἐγγὺς αὐτῶν» ὡς ὁ χι-
 τῶν τοῦ χρωτὸς αὐτῶν· σῶσαι βούλεται μου τὴν σάρκα, περιβα-
 4 λῶν τὸν χιτῶνα τῆς ἀφθαρσίας, καὶ τὸν χρῶτά μου κέχρικεν. «Κα-
 λέσουσί με», φησί, «καὶ ἐρῶ· ἴδοὺ πάρεμι». Θᾶπτον ἐπήκουσας ἢ
 προσεδόκησα, Δέσποτα· «καὶ ἐὰν διαβαίνωσιν, οὐκ ὀλισθήσουσι,
 λέγει Κύριος». Οὐ γὰρ πεσούμεθα εἰς φθορὰν οἱ διαβαίνοντες εἰς
 ἀφθαρσίαν, ὅτι ἀνθέξεται ἡμῶν αὐτός· ἔφη γὰρ αὐτὸς καὶ ἠθέλησεν
 αὐτός.*

85,1 *Τοιοῦτος ἡμῶν ὁ παιδαγωγός, ἀγαθὸς ἐνδίκως. «Οὐκ ἤλθον»,
 φησί, «διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι». Διὰ τοῦτο εἰσάγεται ἐν τῷ
 εὐαγγελίῳ κεκμηκώς, ὁ κάμνων ὑπὲρ ἡμῶν καὶ «δοῦναι τὴν ψυ-
 χὴν τὴν ἑαυτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν» ὑπισχνούμενος. Τοῦτον γὰρ
 2 μόνον ὁμολογεῖ ἀγαθὸν εἶναι ποιμένα. Μεγαλόδωρος οὖν ὁ τὸ μέγι-
 στον ὑπὲρ ἡμῶν, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἐπιδιδούς, καὶ μεγαλωφελῆς
 καὶ φιλάνθρωπος, ὅτι καὶ ἀνθρώπων, ἐξὸν εἶναι κύριον, ἀδελφὸς
 εἶναι βεβούληται· ὁ δὲ καὶ εἰς τοσοῦτον ἀγαθὸς ὥστε ἡμῶν καὶ
 3 ὑπεραποθανεῖν. Ἄλλὰ καὶ ἡ δικαιοσύνη κέκραγεν αὐτοῦ· «ἐὰν ὀρ-
 θοὶ πρὸς με ἤκητε, κἀγὼ ὀρθὸς πρὸς ὑμᾶς· ἐὰν πλάγιοι πορεύησθε,
 κἀγὼ πλάγιος, λέγει Κύριος τῶν δυνάμεων», τὰς ἐπιπλήξεις τῶν
 4 ἀμαρτωλῶν πλαγίας αἰνιττόμενος ὁδοῦς. Ἡ γὰρ εὐθεΐα καὶ κατὰ*

52. Ἰσζ. 34,23.

53. Βλ. Α' Κορ. 15,53.

54. Ἦσ. 58,9.

55. Ἦσ. 43,2

56. Α' Κορ. 15,42.

τοῦ ἀγαθοῦ ποιμένος· βόσκησέ μας, ἐμᾶς τοὺς νηπίους, σὰν
 3 πρόβατα. Ναί, δέσποτα, χόρτασέ μας μὲ τὴ βοσκή σου, τὴν δι-
 καιοσύνη· ναί, παιδαγωγέ, ποιμανέ μας στὸ ἅγιο ὄρος σου, πρὸς
 τὴν Ἐκκλησία, τὴν ὑψωμένη, τὴν εὐρισκομένη ἐπάνω ἀπὸ τὰ
 νέφη, τὴν ἀπτομένη τῶν οὐρανῶν. «Καὶ θὰ εἶμαι ποιμένας
 των», λέγει, «καὶ θὰ εἶμαι κοντά τους»⁵², ὅπως ὁ χιτώνας στὸ
 δέρμα τους. Θέλει νὰ μοῦ σώση τὴν σάρκα, ἐνδύοντάς την μὲ
 4 τὸν χιτῶνα τῆς ἀφθαρσίας⁵³, κι' ἔχρισε τὸ δέρμα μου. «Θὰ μὲ
 καλέσουν», λέγει, «καὶ θὰ εἰπῶ, ἰδού, ἔφθασα»⁵⁴. Μὲ ἄκουσες
 γρηγορώτερα ἀπὸ ὅσο ἐπερίμενα, Δέσποτα· «καὶ ἂν διαβαίνουν,
 δὲν θὰ γλιστρήσουν, λέγει ὁ Κύριος»⁵⁵. Ὅσοι διαβαίνομε πρὸς
 τὴν ἀφθαρσία, δὲν θὰ πέσωμε στὴ φθορά⁵⁶, διότι θὰ μᾶς συγ-
 κρατήση αὐτός· καθ' ὅσον αὐτὸς τὸ εἶπε καὶ αὐτὸς τὸ ἠθέλησε.

85,1 Τέτοιος εἶναι ὁ παιδαγωγός μας, ἀγαθὸς μὲ δικαιοσύνη.
 Διότι λέγει, «δὲν ἦλθα νὰ ὑπηρετηθῶ, ἀλλὰ νὰ ὑπηρετήσω»⁵⁷.
 Γι' αὐτὸ στὰ εὐαγγέλια παρουσιάζεται κουρασμένος αὐτὸς ποὺ
 κοπιᾶζει γιὰ μᾶς⁵⁸ καὶ ὑπόσχεται ὅτι «θὰ δώση τὴν ψυχὴ του
 λύτρο γιὰ πλῆθος ἀνθρώπων»⁵⁹. διότι ὁμολογεῖ ὅτι μόνο αὐτὸς
 2 εἶναι ἀγαθὸς ποιμὴν⁶⁰. Εἶναι λοιπὸν μεγαλόδωρος αὐτὸς ποὺ
 προσφέρει γιὰ χάρι μας τὸ μεγαλύτερο ἀγαθὸ, τὴν ψυχὴ του⁶¹,
 καὶ μεγαλωφελῆς καὶ φιλόανθρωπος, ἀφοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων
 θέλει νὰ εἶναι ἀδελφός, ἐνῶ μπορεῖ νὰ εἶναι κύριός τους. Καὶ
 μάλιστα εἶναι τόσο πολὺ ἀγαθός, ὥστε καὶ νὰ ἀποθάνη γιὰ χάρι
 3 μας. Ἀλλὰ καὶ ἡ δικαιοσύνη του κράζει· «ἂν ἦλθατε πρὸς ἐμένα
 ὀρθοί, κι' ἐγὼ θὰ ἔλθω ὀρθὸς πρὸς ἐσᾶς· ἂν βαδίζετε πλάγια,
 κι' ἐγὼ θὰ βαδίσω πλάγια, λέγει ὁ Κύριος τῶν δυνάμεων»⁶²,
 ὑπαινισσόμενος ὡς πλαγίους δρόμους τὶς ἐπιπλήξεις τῶν ἀμαρ-
 4 τωλῶν. Διότι ὁ εὐθύς καὶ φυσικὸς δρόμος, τὸν ὁποῖο ὑπαινίσ-

57. Ματθ. 20,28 καὶ παράλληλα.

58. Βλ. Ἰω. 4,6.

59. Ὅπως παραπάνω Ματθ. 20,28.

60. Βλ. Ἰω. 10,11.

61. Βλ. Ἰω. 15,13.

62. Βλ. Λευϊτ. 26,21· 23· 27.

φύσιν, ἣν αἰνίττεται τὸ ἰῶτα τοῦ Ἰησοῦ, ἡ ἀγαθωσύνη αὐτοῦ, ἡ πρὸς τοὺς ἐξ ὑπακοῆς πεπιστευκότας ἀμετακίνητός τε καὶ ἀρρεπής. «Ἐπειδὴ ἐκάλουν καὶ οὐχ ὑπηκούετε, λέγει Κύριος, ἀλλὰ ἀκύνους ἐποιεῖτε τὰς ἐμὰς βουλὰς, τοῖς δὲ ἐμοῖς ἐλέγχοις οὐ προσείχετε». Οὕτως ὁ κυριακὸς ἔλεγχος ὠφελιμώτατος.

86,1 Περὶ τούτων καὶ διὰ Δαβὶδ λέγει· «γενεὰ σκολιὰ καὶ παραπικραίνουσα, γενεὰ ἣτις οὐ κατεύθυνεν τὴν καρδίαν αὐτῆς, καὶ οὐκ ἐπιστώθη μετὰ τοῦ Θεοῦ τὸ πνεῦμα αὐτῆς. Οὐκ ἐφυλάξαντο τὴν διαθήκην τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ οὐκ ἤθελον πορεύεσθαι». Αὗται αἰτίαι παραπικρασμοῦ, δι' αἷς ὁ κριτὴς ἔρχεται τὴν δίκην ἐποίσων τοῖς τὴν εὐζωίαν ἐλέσθαι μὴ βεβουλημένοις. Διὰ τοῦτο αὐτοῖς τραχύτερον ἐνθένδε προσενήνεκται, εἴ πως ἀναχαιτίσαι τῆς ἐπὶ τὸν θάνατον ὀρμῆς. Λέγει γοῦν διὰ Δαβὶδ σαφειστάτην αἰτίαν τῆς ἀπειλῆς· «οὐκ ἐπίστευσαν ἐν τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ. Ὅταν ἀπέκτενεν αὐτούς, ἐξεζῆτουν αὐτὸν καὶ ἐπέστρεφον καὶ ὠρθηρίζον πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐμνήσθησαν, ὅτι ὁ Θεὸς βοηθὸς αὐτῶν ἐστὶν καὶ ὁ Θεὸς ὁ ὑψιστος λυτρωτὴς αὐτῶν ἐστὶν». Οὕτως οἶδεν ἐπιστρέφοντας αὐτοὺς διὰ τὸν φόβον, τῆς δὲ φιλανθρωπίας αὐτοῦ καταπεφρονηκότας. Ὀλιγωρεῖται μὲν γὰρ ὡς ἐπίπαν τὸ ἀγαθὸν χρηστευόμενον αἰεὶ, θεραπεύεται δὲ ὑπομιμνησκόν τῷ φιλανθρώπῳ τῆς δικαιοσύνης φόβῳ.

87,1 Διττὸν δὲ τὸ εἶδος τοῦ φόβου, ὧν τὸ μὲν ἕτερον γίνεται μετὰ αἰδοῦς, ᾧ χρῶνται πολῖται μὲν πρὸς ἡγεμόνας ἀγαθοὺς καὶ ἡμεῖς πρὸς τὸν Θεόν, καθάπερ οἱ παῖδες οἱ σώφρονες πρὸς τοὺς πατέρας· «ἵππος γάρ», φησὶν, «ἀδάμαστος ἐκβαίνει σκληρός, καὶ υἱὸς ἀνειμένος ἐκβαίνει προαλής»· τὸ δὲ ἕτερον εἶδος τοῦ φόβου μετὰ

63. Βλ. Ματθ. 5,18.

64. Ρωμ. 1,5 καὶ παράλληλα.

65. Παρμ. 1,24 ε.

σεται ἀλληγορικῶς τὸ ἰῶτα τοῦ Ἰησοῦ⁶³, ἡ ἀγαθωσύνη του πρὸς ἐκείνους πὺ ἐπίστευσαν εὐπειθῶς, εἶναι ἀμετακίνητη καὶ ἀκλόνητη⁶⁴. «Ἐπειδὴ σᾶς ἐκάλεσα, ἀλλὰ δὲν ὑπακούσατε, λέγει ὁ Κύριος, περιφρονήσατε τὶς ἀποφάσεις μου καὶ δὲν προσέξατε στοὺς ἐλέγχους μου»⁶⁵. Εἶναι πολὺ ὠφέλιμος λοιπὸν ὁ ἔλεγχος τοῦ Κυρίου.

86,1 Γι' αὐτὰ τὰ πράγματα λέγει καὶ μέσω τοῦ Δαβίδ· «γενεὰ σκολιὰ καὶ ἐξοργιστικὴ, γενεὰ πὺ δὲν ἔκαμε εὐθεΐα τὴν καρδιά της, πὺ δὲν ἀφιέρωσε στὸν Θεὸ τὸ πνεῦμα της· πὺ δὲν ἐφύλαξε τὴν διαθήκη τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν ἤθελε νὰ πορεύεται μὲ τὸν νόμο του»⁶⁶. Αὐτὲς εἶναι οἱ αἰτίες τοῦ ἐξοργισμοῦ, λόγω τῶν ὁποίων ἔρχεται ὁ Κύριος νὰ ἐπιφέρῃ τιμωρία σ' ἐκείνους πὺ δὲν θέλουν νὰ ἐπιλέξουν τὴν εὐζωΐα. Γι' αὐτὸ στὴ συνέχεια τοὺς ἔχει συμπεριφερθῆ τραχύτερα, μήπως τυχὸν τοὺς ἀναχαιτίσῃ ἀπὸ τὴν ὁρμὴ πρὸς τὸν θάνατο. Λέγει λοιπὸν διὰ τοῦ Δαβίδ τὴν σαφέστατη αἰτία τῆς ἀπειλῆς· «δὲν ἐπίστευσαν στὰ θαύματά του. Ὅταν τοὺς ἐφόνευε, τὸν ἀναζητοῦσαν κι' ἐπέστρεφαν, ἀγρυπνοῦσαν κοντὰ στὸν Θεὸ κι' ἐθυμοῦνταν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι βοηθὸς των καὶ ὁ Θεὸς ὁ ὑψιστος εἶναι λυτρωτὴς των»⁶⁷. Ἔτσι γνωρίζει ὅτι ἐπιστρέφουν ἀπὸ φόβο, ἀλλὰ ὅτι περιφρονοῦν τὴν ἀγάπη του γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Διότι τὸ ἀγαθὸ πὺ παρέχεται διαρκῶς εὐρίσκει χαμηλὴ ἐκτίμησι, ἐνῶ ἐκτιμᾶται ἐκεῖνο πὺ ὑπενθυμίζει τὸν φιλόανθρωπο φόβο τῆς δικαιοσύνης.

87,1 Τὸ εἶδος τοῦ φόβου εἶναι διπλό⁶⁸. Τὸ πρῶτο εἶδος ἐκδηλώνεται μὲ αἰδημοσύνη, τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦν οἱ πολῖτες πρὸς τοὺς ἡγεμόνες κι' ἐμεῖς πρὸς τὸν Θεὸ, ὅπως τὰ φρόνιμα παιδιὰ πρὸς τοὺς πατέρες· διότι λέγει, «ὁ ἀδάμαστος ἵππος ἀποβαίνει σκληρὸς, καὶ ὁ ἀφειμένος υἱὸς καθίσταται θρασύς»⁶⁹. Τὸ ἄλλο

66. Ψαλμ. 77,8· 10.

67. Ψαλμ. 77,32· 34 ἐ.

68. Βλ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Νόμοι* 1,646ε.

69. Σοφ. Σειρ. 30.

μισους γίνεται, ὡς δοῦλοι πρὸς δεσπότης κέχρηται χαλεποὺς καὶ Ἑβραῖοι δεσπότην ποιήσαντες, οὐ Πατέρα, τὸν Θεόν.

- 2 Πολλῶ δέ, οἶμαι, καὶ τῷ παντὶ τὸ ἐκούσιον καὶ κατὰ προαίρεσιν τοῦ κατὰ ἀνάγκην εἰς εὐσέβειαν διαφέρει. «Αὐτὸς γάρ», φησὶν, «οἰκτίρμων ἐστὶν ἰάσεται τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν καὶ οὐ διαφθερεῖ· καὶ πληθυνεῖ τοῦ ἀποστρέψαι τὸν θυμὸν αὐτοῦ καὶ οὐκ ἐκκαύσει πᾶσαν τὴν ὀργὴν αὐτοῦ». Ὅρα πῶς τὸ δίκαιον ἐπιδείκνυται τοῦ παιδαγωγοῦ τὸ περὶ τὰς ἐπιτιμήσεις καὶ τὸ ἀγαθὸν τοῦ Θεοῦ τὸ περὶ
- 3 τὰς οἰκτειρήσεις. Διὰ τοῦτο ὁ Δαβὶδ, τουτέστι τὸ Πνεῦμα τὸ δι' αὐτοῦ, ἄμφω περιλαβὼν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ψάλλει Θεοῦ· «δικαιοσύνη καὶ κρίμα ἐτοιμασία τοῦ θρόνου σου· ἔλεος καὶ ἀλήθεια προπορεύονται πρὸ προσώπου σου». Τῆς αὐτῆς εἶναι δυνάμεως ὁμολογεῖ καὶ κρίνειν καὶ εὐεργετεῖν· ἅμα γὰρ ἀμφοῖν ἡ ἐξουσία τοῦ δικαίου διακρίνουσα τὰ ἐναντία.

88,1 Καὶ ὁ αὐτὸς δίκαιος καὶ ἀγαθός, ὁ ὄντως Θεός, ὁ ὢν αὐτὸς τὰ πάντα καὶ τὰ πάντα ὁ αὐτός, ὅτι αὐτὸς Θεός, ὁ μόνος Θεός. Ὡς γὰρ τὸ ἔσοπτρον τῷ αἰσχυρῷ οὐ κακόν, ὅτι δεικνύει αὐτὸν οἷός ἐστιν, καὶ ὡς ὁ ἰατρὸς τῷ νοσοῦντι οὐ κακὸς ὁ τὸν πυρετὸν ἀναγγέλλων αὐτῷ, οὐ γὰρ αἷτιος τοῦ πυρετοῦ ὁ ἰατρός, ἀλλὰ ἐλεγχός ἐστι τοῦ πυρετοῦ, οὕτως οὐδὲ ὁ ἐλέγχων δύσνους τῷ κάμνοντι τὴν ψυχὴν· οὐ γὰρ ἐντίθησι τὰ πλημμελήματα, τὰ δὲ προσόντα ἐπιδείκνυσιν ἀμαρτήματα εἰς τὴν τῶν ὁμοίων ἐπιτηδευμάτων ἀποτροπὴν.

- 2 Ὡστε ἀγαθὸς μὲν ὁ Θεὸς δι' ἑαυτόν, δίκαιος δὲ ἤδη δι' ἡμᾶς, καὶ τοῦτο ὅτι ἀγαθός. Τὸ δίκαιον δὲ ἡμῖν διὰ τοῦ Λόγου ἐνδείκνυται τοῦ ἑαυτοῦ ἐκεῖθεν ἄνωθεν, ὅθεν γέγονε Πατὴρ. Πρὶν γὰρ κτίστην γενέσθαι Θεὸς ἦν, ἀγαθὸς ἦν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ δημιουργὸς εἶναι καὶ Πατὴρ ἠθέλησεν· καὶ ἡ τῆς ἀγάπης ἐκείνης σχέσις δικαιοσύνης γέγονεν ἀρχή, καὶ τὸν ἥλιον ἐπιλάμποντος τὸν αὐτοῦ καὶ

εἶδος τοῦ φόβου ἐκδηλώνεται μὲ μῖσος, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦν δοῦλοι πρὸς σκληροὺς κυρίους, σὰν ἐκεῖνο ποὺ ἔδειξαν οἱ Ἑβραῖοι, ποὺ ἔκαμαν τὸν Θεὸν Κύριο, ὄχι Πατέρα.

- 2 Νομίζω ὅτι διαφέρει πολὺ καὶ ριζικὰ ἡ ἐκουσία καὶ προαιρετικὴ ἐπίδοσις στὴν εὐσέβεια ἀπὸ τὴν ἀναγκαστικὴ. Διότι λέγει, «αὐτὸς εἶναι οἰκτίρμων, θὰ θεραπεύσῃ τις ἁμαρτίες των καὶ δὲν θὰ τοὺς καταστρέψῃ. Καὶ θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἀποβάλλῃ τὸν θυμὸ τοῦ καὶ δὲν θὰ καύσῃ ὅλη τὴν ὀργή του»⁷⁰. Βλέπε πῶς ἐπιδεικνύεται ἡ δικαιοσύνη τοῦ παιδαγωγοῦ κατὰ τὴν κατανομὴ τῶν τιμωριῶν καὶ ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴ ἐκδήλωσι τῶν οἰκτιρμῶν του. Γι' αὐτὸ ὁ Δαβὶδ, δηλαδὴ τὸ Πνεῦμα ποὺ ὁμιλεῖ δι' αὐτοῦ, περιλαμβάνοντας καὶ τὰ δύο μαζί, ψάλλει γιὰ τὸν ἴδιο Θεό· «δικαιοσύνη καὶ κρίσις εἶναι τὸ στολίδι τοῦ θρόνου σου· ἔλεος καὶ ἀλήθεια προπορεύονται ἀπὸ ἐσένα»⁷¹. Ὁμολογεῖ ὅτι στὴν ἴδια δύναμι ἀνήκει τὸ νὰ κρίνῃ καὶ νὰ εὐεργετῇ· διότι ἡ ἐξουσία τοῦ δικαίου ποὺ διακρίνει τὰ ἐνάντια εἶναι ἐνιαία.

88, Καὶ ὁ ἴδιος εἶναι δίκαιος καὶ ἀγαθός, ὁ πραγματικὸς Θεός, ὁ ὁποῖος εἶναι τὰ πάντα καὶ τὰ πάντα εἶναι αὐτὸς, διότι αὐτὸς εἶναι Θεός, ὁ μόνος Θεός. Ὅπως δηλαδὴ ὁ καθρέπτης δὲν εἶναι κακὸς στὸν ἄσχημο ἄνθρωπο, διότι τὸν δείχνει ὅποιος εἶναι, καὶ ὅπως ὁ ἰατρὸς δὲν εἶναι κακὸς πρὸς τὸν ἀσθενῆ μὲ τὸ νὰ τοῦ δηλώνη τὸν πυρετό, διότι δὲν εἶναι αἴτιος τοῦ πυρετοῦ ὁ ἰατρὸς ἀλλὰ εἶναι ἔλεγχος τοῦ πυρετοῦ, ἔτσι δὲν εἶναι οὔτε ἐκεῖνος ποὺ ἐλέγχει δυσμενῆς σ' αὐτὸν ποὺ ἀσθενεῖ ψυχικᾶ· διότι δὲν εἰσάγει αὐτὸς τὰ πλημμελήματα, ἀλλὰ φανερώνει τὰ ὑπάρχοντα ἁμαρτήματα πρὸς ἀποφυγὴ παρομοίων καταστάσεων.

- 2 Ὡστε ὁ Θεὸς εἶναι ἀγαθὸς καθ' ἑαυτὸν καὶ δίκαιος γιὰ ἐμᾶς, κι' αὐτὸ διότι εἶναι ἀγαθός. Μᾶς δείχνει δὲ τὴ δικαιοσύνη του διὰ τοῦ Λόγου του, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅταν ἐγινε Πατὴρ. Πρὶν γίνῃ κτίστης, ἦταν Θεός, ἦταν ἀγαθός, καὶ γι' αὐτὸ θέλησε νὰ γίνῃ καὶ δημιουργὸς καὶ Πατὴρ. Καὶ ἡ διάθεσις ἐκείνης τῆς ἀγάπης ἐγινε ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης, καὶ μὲ τὸ ὅτι ἐπιλάμπει τὸν

71. Ψαλμ. 88,15.

τὸν Υἱὸν καταπέμποντος τὸν αὐτοῦ· καὶ πρῶτος οὗτος τὴν ἐξ οὐρανῶν ἀγαθὴν κατήγγειλε δικαιοσύνην, «οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ» λέγων, «οὐδὲ τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός». Αὕτη ἡ ἀντιταλαντεύουσα γνῶσις ἐπ' ἴσης δικαιοσύνης ἀρχαίας σύμβολον. Ἐπειτα δὲ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους καταβέβηκεν ἡ δικαιοσύνη καὶ γράμματι καὶ σώματι, τῷ Λόγῳ καὶ τῷ Νόμῳ, εἰς μετάνοιαν τὴν ἀνθρωπότητα βιαζομένη σωτήριον· ἀγαθὴ γὰρ ἦν. Ἄλλ' οὐχ ὑπακούεις τῷ Θεῷ, σευατὸν αἰτιῶ τὸν κριτὴν ἐπισπώμενος.

Γ'

Ὅτι ὁ αὐτὸς Θεὸς διὰ τοῦ αὐτοῦ Λόγου καὶ ἀπειργεῖ τῶν ἀμαρτιῶν ἀπειλῶν καὶ σώζει τὴν ἀνθρωπότητα παρακαλῶν

89,1 Εἰ τοίνυν τὴν περὶ τὸ ἐπιστύφειν τὴν ἀνθρωπότητα οἰκονομίαν, ἀγαθὴν οὖσαν καὶ σωτήριον, ἀναγκαίως ὑπὸ τοῦ Λόγου παραλαμβανομένην ἐπεδείξαμεν πρὸς τε μετάνοιαν καὶ πρὸς τῶν ἀμαρτιῶν τὴν κώλυσιν εὐθετον γενομένην, ἐξῆς ἂν εἴη σκοπεῖν τὸ ἥπιον τοῦ Λόγου· δίκαιος γὰρ οὗτος ἀποδέδεικται καὶ τὰς ἰδίας παρατίθεται γνώμας τὰς πρὸς σωτηρίαν παρακλητικὰς, δι' ὧν καὶ τὸ καλὸν καὶ τὸ συμφέρον πατρικῷ θελήματι γνωρίζειν ἡμῖν βούλεται. Σκόπει δὲ ταῦτα· τὸ μὲν καλὸν τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ, τὸ δὲ συμφέρον τοῦ συμβουλευτικοῦ· καὶ γὰρ οὖν τοῦ μὲν συμβουλευτικοῦ σχέσις τὸ προτρεπτικὸν καὶ ἀποτρεπτικόν, τοῦ δὲ ἐγκωμιαστικοῦ τὸ ἐπαινετικόν τε καὶ ψεκτικὸν γίνεται. Πῶς γὰρ ἔχουσα ἡ διάνοια ἢ συμβουλευτικὴ προτρεπτικὴ γίνεται καὶ πῶς ἔχουσα ἀποτρεπτικὴ. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἐγκωμιαστικὸν πῶς μὲν ἔχον ψεκτικὸν γί-

ἡλιό του⁷², καὶ μὲ τὸ ὅτι ἀποστέλλει τὸν Υἱό του. Καὶ πρῶτος αὐτὸς ἐξήγγειλε τὴν ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς ἀγαθὴ δικαιοσύνη, λέγοντας, «κανεῖς δὲν ἐγνώρισε τὸν Υἱὸ παρὰ ὁ Πατὴρ καὶ κανένας δὲν ἐγνώρισε τὸν Πατέρα, παρὰ ὁ Υἱός»⁷³. Αὐτὴ ἡ ἀμφιταλαντευομένη γνῶσις εἶναι ἐπίσης σύμβολο τῆς δικαιοσύνης. Ἐπειτα κατέβηκε πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἡ δικαιοσύνη, καὶ κατὰ τὸ γράμμα καὶ κατὰ τὸ σῶμα, μὲ τὸν Λόγο καὶ τὸν Νόμο, ὀδηγώντας τὴν ἀνθρωπότητα στὴν σωτήρια μετάνοια· διότι ἦταν ἀγαθὴ. Ἀλλὰ δὲν ὑπακούεις στὸν Θεό; Νὰ κατηγορῆς τὸν ἑαυτό σου, διότι προσελκύεις τὸν Κριτὴ.

10

Ἔστι ὁ ἴδιος Θεὸς διὰ τοῦ Λόγου του καὶ παρεμποδίζει ἀπὸ τὶς τὶς ἀμαρτίες ἀπειλώντας καὶ σώζει τὴν ἀνθρωπότητα παρακαλώντας.

89,1 Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἐδειξάμε ὅτι ἡ σχετικὴ μὲ τὴν ἐπίπληξι τῆς ἀνθρωπότητος οἰκονομία, πού εἶναι ἀγαθὴ καὶ σωτήρια, ἔχει παραληφθῆ ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὸν Λόγο, διότι εἶναι κατάλληλη πορεία πρὸς τὴν μετάνοια καὶ τὴν παρεμπόδισι τῶν ἀμαρτιῶν, στὴν συνέχεια καλὸ εἶναι νὰ ἐξετάσωμε τὸν ἡπιο χαρακτῆρα τοῦ Λόγου. Διότι ὁ Λόγος ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι εἶναι δίκαιος· προσφέρει τὶς γνῶμες του, τὶς ἐνθαρρυντικὰς πρὸς σωτηρία, διὰ τῶν ὁποίων θέλει, κατὰ τὸ πατρικὸ θέλημα, νὰ μᾶς γνωρίσῃ τὸ καλὸ καὶ τὸ συμφέρον. Πρόσεξε τὰ ἐξῆς: τὸ καλὸ εἶναι ἀντικείμενο τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ εἴδους, ἐνῶ τὸ συμφέρον εἶναι τοῦ συμβουλευτικοῦ εἴδους. Τὸ συμβουλευτικὸ λοιπὸν εἶδος ἔχει δυὸ μορφές, τὸ προτρεπτικὸ καὶ τὸ ἀποτρεπτικόν, 2 ἐνῶ τὸ ἐγκωμιαστικὸ ἔχει τὸ ἐπαινετικὸ καὶ τὸ ψεκτικόν· δηλαδή ἀπὸ ποιά ἄποψι ἡ συμβουλευτικὴ διάνοια γίνεται προτρεπτικὴ καὶ ἀπὸ ποιά γίνεται ἀποτρεπτικὴ· ἐπίσης καὶ ἡ ἐγκωμιαστι-

73. Ματθ. 11,27 καὶ παράλληλα.

νεται, πῶς δὲ ἔχον ἐπαινετικόν· περὶ ἃ καταγίνεται μάλιστα ὁ παι-
 δαγωγὸς ὁ δίκαιος ὁ τοῦ ἡμετέρου συμφέροντος ἔστοχασμένος.
 4 Ἀλλὰ γὰρ τὸ μὲν ψεκτικὸν καὶ ἀποτρεπτικὸν εἶδος ὑποδέδεικται
 ἡμῖν ἤδη πρότερον, νῦν δὲ αὖ τὸ προτρεπτικὸν καὶ ἐπαινετικὸν με-
 ταχειριστέον καὶ καθάπερ ἐπὶ ζυγοῦ τὰς ἰσοστασίους ἀντισηκώσω-
 μεν τοῦ δικαίου πλάστιγγας.

90,1 Τῇ μὲν οὖν ἐπὶ τὰ συμφέροντα προτροπῇ ὁ παιδαγωγὸς διὰ
 Σολομῶντος ᾧδὲ πῶς χρῆται· «ἐγὼ ὑμᾶς, ἄνθρωποι, παρακαλῶ
 καὶ προῖμαι ἐμὴν φωνὴν υἱοῖς ἀνθρώπων· ἐπακούσατέ μου, σεμνὰ
 γὰρ ἐρῶ» καὶ τὰ ἐξῆς. Συμβουλεύει δὲ τὰ σωτήρια, ὅτι ἡ συμβουλή
 πρὸς αἵρεσίν ἐστι καὶ φυγὴν ἐπιτήδειος, καθάπερ ποιεῖ διὰ τοῦ Δα-
 βίδ λέγων, «μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν καὶ
 ἐν ὁδῷ ἀμαρτωλῶν οὐκ ἔστη καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθι-
 2 σεν, ἀλλ' ἦ ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ». Τῆς δὲ συμβου-
 λίας μέρη τρία, τὸ μὲν ἐκ τῶν παρεληλυθότων χρόνων λαμβάνον
 τὰ παραδείγματα, οἷον τί ἔπαθον οἱ Ἑβραῖοι τῷ χρυσῷ εἰδωλολα-
 τρήσαντες ἐν μόσχῳ, καὶ τί ἔπαθον ἐκπορνεύσαντες καὶ τὰ ὅμοια,
 τὸ δὲ ἐκ τῶν παρόντων χρόνων κατανοούμενον, οἷον αἰσθητικῶς
 καταλαμβανόμενον, ὡς ἐκεῖνο εἴρηται πρὸς τοὺς ἐρομένους τὸν
 Κύριον, «εἰ αὐτὸς εἶ ὁ Χριστός, ἦ ἄλλον περιμένομεν»· «ἀπέλθετε
 καὶ εἶπατε Ἰωάννη· τυφλοὶ ἀναβλέπουσιν, κωφοὶ ἀκούουσιν, λε-
 προὶ καθαρίζονται, ἀνίστανται νεκροί, καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν
 μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί». Τοῦτ' ἄρα ἦν ὁ προφητεύων εἶρηκεν Δα-
 βίδ, «καθὼς ἠκούσαμεν, οὕτω καὶ εἶδομεν».

91,1 Ἐκ δὲ τῶν μελλόντων τὸ τρίτον συνίσταται μέρος τῆς συμ-

1. Παρμ. 8,4·6.

2. Ψαλμ. 1,1 ἐ.

3. Ἐξ. 32.

κή ἀπὸ ποιά ἄποψι γίνεται ψεκτική καὶ ἀπὸ ποιά ἐπαινετική. Μὲ αὐτὰ ἀσχολεῖται κυρίως ὁ δίκαιος παιδαγωγὸς ποὺ στοχάζεται τὸ συμφέρον μας. Καὶ βέβαια τὸ ψεκτικὸ καὶ ἀποτρεπτικὸ εἶδος τὸ ἀναπτύξαμε ἤδη προηγουμένως, τώρα θὰ ἐξετάσωμε τὸ προτρεπτικὸ καὶ ἐπαινετικὸ εἶδος, ὥστε νὰ τοποθετήσωμε σ' ἓνα εἶδος ζυγοῦ ἰσορροπημένες τὶς πλάστιγγες τοῦ δικαίου.

90,1 Τὴν προτροπὴ λοιπὸν πρὸς τὰ συμφέροντα ὁ παιδαγωγὸς τὴν διατυπώνει διὰ τοῦ Σολομῶντος ὡς ἐξῆς. «Ἐσᾶς συμβουλεύω, ἄνθρωποι· στοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων ἀπευθύνω τὴ φωνή μου· ἀκούσατέ με, διότι θὰ ὁμιλήσω σοβαρά»¹ καὶ τὰ λοιπά. Καὶ δίνει σωτήριες συμβουλές, διότι ἡ συμβουλὴ ἀποβλέπει στὴν ἀποδοχὴ καὶ τὴν ἀποφυγὴ, ὅπως κάμει διὰ τοῦ Δαβὶδ λέγοντας, «μακάριος εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ δὲν περιπάτησε σύμφωνα μὲ τὴ βουλή τῶν ἀσεβῶν, δὲν ἐστάθηκε στὸ δρόμο τῶν ἀμαρτωλῶν καὶ δὲν ἐκάθησε ἐπάνω στὴν καθέδρα διαφθορέων, ἀλλὰ τὸ θέλημα του εἶναι προσηλωμένο στὸν νόμο τοῦ Κυρίου»². Ἡ συμβουλίᾳ διακρίνεται σὲ τρία μέρη· τὸ ἓνα εἶναι αὐτὸ ποὺ παίρνει τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὰ περασμένα χρόνια, ὅπως γιὰ παράδειγμα, τί ἔπαθαν οἱ Ἑβραῖοι ὅταν ἐλάτρευσαν τὸν χρυσὸ μόσχο³ καὶ τί ἔπαθαν ὅταν ἐπόρνευσαν καὶ τὰ παρόμοια. Τὸ ἄλλο εἶναι αὐτὸ ποὺ κατανοεῖται ἀπὸ τοὺς παρόντας χρόνους, καταλαμβανόμενο κατὰ κάποιον τρόπο μὲ τὶς αἰσθήσεις, ὅπως ἐκεῖνο ποὺ ἔχει λεχθῆ πρὸς ἐκείνους ποὺ ἐρώτησαν τὸν Κύριον, «ἐσὺ εἶσαι ὁ Χριστός, ἢ περιμένομε ἄλλον;», «πηγαίνετε καὶ εἶπατε στὸν Ἰωάννη, τυφλοὶ ξαναποκτοῦν τὸ φῶς τους, κουφοὶ ἀκούουν, λεπροὶ καθαρίζονται, νεκροὶ ἀνίστανται, καὶ μακάριος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ δὲν θὰ σκανδαλισθῆ γιὰ μένα»⁴. Αὐτὸ ἦταν ἐπομένως ἐκεῖνο ποὺ εἶπε ὁ Δαβὶδ προφητεύοντας, «ὅπως ἀκούσαμε, ἔτσι εἶδαμε»⁵.

91,1 Τὸ τρίτο εἶδος τῆς συμβουλίας ἀναφέρεται στὰ μέλλοντα,

4. Ματθ. 11,3–6 καὶ παράλληλα.

5. Ψαλμ. 47,9.

βουλίας, ὧ τὰ ἀποβησόμενα κελεύει φυλάττεσθαι· καθὸ κάκεῖνο εἶρηται, οἱ δὲ ἀμαρτίαις περιπεσόντες «βληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων» καὶ τὰ παραπλήσια· ὡς ἐκ τούτων εἶναι συμφανὲς διὰ πάσης θεραπείας χωροῦντα τον Κύριον εἰς σωτηρίαν ἐκκαλεῖσθαι τὴν ἀνθρω-
 2 πότητα. Τῇ δὲ παραμυθίᾳ παρηγορεῖ τὰ ἀμαρτήματα, μειῶν μὲν τὴν ἐπιθυμίαν, ἅμα δὲ καὶ ἐλπίδα ἐνδιδούσ εἰς σωτηρίαν. Φησὶ γὰρ δι' Ἰεζεκιήλ· «ἐὰν ἐπιστραφῆτε ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ εἶπητε Πᾶτερ, ἀκούσομαι ἡμῶν ὡσπερ λαοῦ ἀγίου». Καὶ πάλιν λέγει· «δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς» καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις, ἃ αὐτοπροσωπεῖ ὁ Κύριος.

3 Σαφέστατα δὲ ἐπὶ τὴν ἀγαθωσύνην καλεῖ διὰ Σολομῶντος λέγων· «μακάριος ἄνθρωπος, ὃς εὔρε σοφίαν, καὶ θνητός, ὃς εὔρε φρόνησιν». Τὸ γὰρ ἀγαθὸν τῷ ζητοῦντι εὐρίσκεται καὶ ὀραῖσθαι τῷ εὐρόντι φιλεῖ. Ναὶ μὴν καὶ δι' Ἰερεμίου τὴν φρόνησιν ἐξηγεῖται, «μακάριοί ἐσμεν, Ἰσραήλ», λέγων, «ὅτι τὰ ἀρεστὰ τῷ Θεῷ γνωστὰ ἡμῖν ἐστι», γνωστὰ δὲ διὰ τοῦ Λόγου, δι' ὃν μακάριοι καὶ φρόνιμοι. Φρόνησις γὰρ ἢ γνῶσις διὰ τοῦ αὐτοῦ προφήτου μηνύεται λέγοντος «ἄκουε, Ἰσραήλ, ἐντολὰς ζωῆς, ἐνωτίσασθε γνῶναι
 4 φρόνησιν». Διὰ δὲ Μωσέως ἔτι καὶ προσυπισχνεῖται δωρεὰν διὰ τὴν ὑπάρχουσαν φιλανθρωπίαν τοῖς σπεύδουσιν εἰς σωτηρίαν. Φησὶ γὰρ· «καὶ εἰσάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, ἣν ὤμοσεν Κύριος τοῖς πατράσιν ὑμῶν»· πρὸς δὲ «καὶ εἰσάξω ὑμᾶς εἰς τὸ ὄρος τὸ ἅγιον καὶ εὐφρανῶ ὑμᾶς» διὰ Ἡσαΐου λέγει.

6. Ματθ. 8,12 καὶ παράλληλα.

7. Πρόκειται περὶ στίχου τοῦ ἑλληνικοῦ Ἰεζεκιήλ ποῦ ἔχει ἐκπέσει. Συνήθως θεωρεῖται ὅτι πρόκειται γιὰ ἐλευθερὴ σύνθεσι τῶν στίχων Ἰεζ. 18,21 ἔ. καὶ 33,11.

διότι παραγγέλλει νὰ φυλάττωμε ὅσα πρόκειται νὰ συμβοῦν, καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ ἔχει λεχθῆ κι' ἐκεῖνο, ὅσοι περιέπεσαν σὲ ἁμαρτίες, «θὰ ριφθοῦν στὸ σκότος τὸ ἐξώτερο, ὅπου θὰ συμβῆ ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων»⁶ καὶ τὰ παρόμοια, ὥστε ἀπὸ αὐτὰ νὰ γίνεται φανερὸ ὅτι ὁ Κύριος μέσω κάθε εἰδους θεραπείας προσκαλεῖ τὴν ἀνθρωπότητα σὲ σωτηρία. Μὲ τὴν παραμυθία δὲ παρηγορεῖ τὰ ἁμαρτήματα, μειώνοντας τὴν ἐπιθυμία καὶ συγχρόνως προσφέροντας ἐλπίδα γιὰ σωτηρία. Διότι λέγει διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ: «ἂν ἐπιστρέψετε μὲ ὅλη τὴν καρδιά καὶ εἰπῆτε, Πάτερ, θὰ σᾶς ἀκούσω σὰν λαὸ ἅγιο»⁷. Καὶ πάλι λέγει: «ἐλᾶτε πρὸς ἐμένα ὅλοι οἱ κουρασμένοι καὶ φωτισμένοι, κι' ἐγὼ θὰ σᾶς ἀναπαύσω»⁸, κι' ἄλλους σχετικoὺς λόγους ποὺ αὐτοπροσώπως εἶπε ὁ Κύριος.

- 3 Μὲ τὸ στόμα τοῦ Σολομῶντος προσκαλεῖ σαφέστατα στὴν ἀγαθωσύνη, λέγοντας: «μακάριος εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ εὗρῆκε σοφία καὶ ὁ θνητὸς ποὺ εὗρῆκε φρόνησι»⁹. Τὸ ἀγαθὸ εὗρίσκεται πρᾶγματι μὲ ἀναζήτησι καὶ ἀγαπᾶ νὰ φαίνεται ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ εὗρῆκε. Ἐπίσης διὰ τοῦ Ἰερεμίου ἐξηγεῖ τὴν φρόνησι λέγοντας, «μακάριοι εἴμαστε, Ἰσραήλ, διότι τὰ ἄρεστὰ στὸν Θεὸ εἶναι γνωστὰ σὲ μᾶς»¹⁰, εἶναι δὲ γνωστὰ διὰ τοῦ Λόγου, χάρις στὸν ὁποῖο γινόμαστε μακάριοι καὶ φρόνιμοι. Διότι φρόνησις εἶναι ἡ γνῶσις, ὅπως ἐξαγγέλλεται διὰ τοῦ ἰδίου προφήτη ποὺ λέγει: «ἄκουε, Ἰσραήλ, ἐντολὲς ζωῆς, ἀκροασθῆτε γιὰ νὰ διδαχθῆτε φρόνησι»¹¹. Διὰ τοῦ Μωυσέως πάλι ἐξ αἰτίας τῆς φιλοανθρωπίας του ὑπόσχεται δωρεὰ σ' αὐτοὺς ποὺ σπεύδουν πρὸς τὴν σωτηρία. Διότι λέγει: «καὶ θὰ σᾶς εἰσαγάγω στὴ γῆ τὴν ἀγαθὴν, τὴν ὁποία ὑποσχέθηκε ὁ Κύριος στοὺς πατέρες σας»¹². ἐπίσης καὶ διὰ τοῦ Ἡσαΐου λέγει: «καὶ θὰ σᾶς εἰσαγάγω στὸ ἅγιο ὄρος καὶ θὰ σᾶς εὐφράνω»¹³.

8. Ματθ. 11,28.

9. Παρμ. 3,13.

10. Βαροῦχ 4,4. Ὁ Βαροῦχ ἀποτελοῦσε τότε παράρτημα τοῦ Ἰερεμιά.

11. Βαροῦχ 3,9.

12. Δευτ. 31,20.

13. Ἡσ. 56,7.

92,1 Ἔτσι δὲ καὶ ἄλλο εἶδος αὐτοῦ παιδαγωγίας, ὁ μακαρισμός· καὶ «μακάριος ἐκεῖνος», διὰ Δαβὶδ λέγει, «ὁ μὴ ἀμαρτῶν, καὶ ἔσται ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀπορρυήσεται», ταυτὶ μὲν καὶ πρὸς τὴν ἀνάστασιν ἠνίξατο, «καὶ πάντα ὅσα ἐὰν ποιήσῃ, κατευοδωθήσεται αὐτῷ». Τοιούτους
2 ἡμᾶς γενέσθαι βούλεται, ἵν' ὦμεν μακάριοι. Ἐμπαλιν δὲ τὸ ἀντισοῦν τοῦ τῆς δικαιοσύνης ἐνδεικνύμενος ζυγοῦ «οὐχ οὕτως», φησὶν, «οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἢ ὡς ὁ χνοῦς, ὃν ἐκριπτεῖ ὁ ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς». Τὸ ἐπιτίμιον τῶν ἀμαρτωλῶν καὶ τὸ εὐδιαφόρητον αὐτῶν καὶ τὸ ὑπηνέμιον δείξας ὁ παιδαγωγὸς ἀπετρέψατο τῆς αἰτίας διὰ τῆς ἐπιτιμίας, καὶ τὴν κόλασιν ἐπανατεινάμενος τὴν κατ' ἀξίαν, τῆς εὐεργεσίας ἐνεδείξατο τὴν εὐποιίαν, τεχνικώτατα ἐπὶ τὴν χρῆσιν ἡμᾶς καὶ τὴν κτῆσιν τῶν καλῶν διὰ ταύτης καλῶν.

3 Ναὶ μὴν καὶ ἐπὶ τὴν γνῶσιν παρακαλεῖ διὰ μὲν τοῦ Ἰερεμίου λέγων· «τῇ ὁδῷ τοῦ Θεοῦ εἰ ἐπορεύθῃς, κατώκεις ἂν ἐν εἰρήνῃ εἰς τὸν αἰῶνα». Ὑποδεικνύων γὰρ ἐνταῦθα τὸν μισθὸν τῆς γνώσεως εἰς ἔρωτα αὐτῆς τοὺς συνετοὺς ἐκκαλεῖται καὶ τῷ πεπλανημένῳ συγγνώμην νέμων, «ἐπίστρεφε γάρ, ἐπίστρεφε, ὡς ὁ τρυγῶν ἐπὶ τὴν κάρταλλον αὐτοῦ», λέγει. Ὅρᾳς τὸ ἀγαθὸν τῆς δικαιοσύνης μετανοεῖν συμβουλευούσης;

93,1 Ἔτι δὲ διὰ Ἰερεμίου φωτίζει τοῖς πλανωμένοις τὴν ἀλήθειαν· «τάδε λέγει Κύριος· στήτε ἐπὶ ταῖς ὁδοῖς καὶ ἴδετε καὶ ἐρωτήσατε τρίβους Κυρίου αἰωνίας, ποία ἐστὶν ἡ τρίβος ἡ ἀγαθή, καὶ βαδίσετε ἐν αὐτῇ, καὶ εὐρήσετε ἀγνισμὸν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν». Ἄγει δὲ ἐπὶ τὴν μετάνοιαν σωτηρίας χάριν τῆς ἡμῶν. Διὰ τοῦτο φησὶν· ἐὰν μετανόησης, «περικαθαριεῖ Κύριος τὴν καρδίαν σου καὶ τὴν καρδίαν τοῦ σπέρματός σου».

14. Ψαλμ. 1,1-3. 15. Ψαλμ. 1,4.

16. Βαροῦχ 3,13.

92,1 Ὑπάρχει δὲ καὶ ἄλλο εἶδος παιδαγωγίας του, ὁ μακαρισμός. Λέγει διὰ τοῦ Δαβίδ, «μακάριος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ δὲν ἀμάρτησε, καὶ θὰ εἶναι σὰν τὸ δένδρο τὸ φυτευμένο στὶς ὄχθες τῶν ὑδάτων, ποὺ θὰ δώσῃ τὸν καρπὸ του στὸν καιρὸ του καὶ τὰ φύλλα του δὲν θὰ πέσουν κάτω (μὲ αὐτὸ ὑπαινίχθηκε καὶ τὴν ἀνάστασι) καὶ ὅλα ὅσα κάμει θὰ τοῦ κατευοδωθοῦν»¹⁴. Τέτοιους

2 μᾶς θέλει νὰ γίνωμε, γιὰ νὰ εἴμαστε μακάριοι. Καὶ πάλι, ὑποδεικνύοντας τὴν ἰσορροπίη τοῦ ζυγοῦ τῆς δικαιοσύνης, λέγει, «δὲν θὰ εἶναι καθόλου ἔτσι οἱ ἀσεβεῖς, θὰ εἶναι σὰν τὸ χνούδι ποὺ ἐξαφανίζει ὁ ἄνεμος ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς»¹⁵. Ὁ παιδαγωγός, ἄφοῦ ἔδειξε ἔτσι τὴν τιμωρία τῶν ἀμαρτωλῶν καὶ τὴν ρευστότητα καὶ τὴν ἐλαφρότητα τους, μὲ τὴν ἐπιτίμησι τοὺς ἀπέτρεψε ἀπὸ τὸ παράπτωμα· καὶ προβάλλοντας τὴν ἀπειλὴ τῆς ἀντάξιας κολάσεως ἔδειξε τὴν καλωσύνη τῆς εὐεργεσίας, κλώνοντας μας δι' αὐτῆς πολὺ ταιριαστά στὴν χρῆσι καὶ τὴν ἀπόκτησι τῶν καλῶν.

3 Ἄλλὰ βέβαια μᾶς προσκαλεῖ καὶ στὴν γνῶσι λέγοντας διὰ τοῦ Ἰερεμία· «ἂν εἶχες πορευθῆ τὸν δρόμο τοῦ Θεοῦ, θὰ ἐζούσες εἰρηνικὰ στὸν αἰῶνα»¹⁶. Δηλαδή, ὑποδεικνύοντας ἐδῶ τὸν μισθὸ τῆς γνώσεως προσκαλεῖ τοὺς σῶφρονες στὸν ἔρωτά της καὶ προσφέροντας συγγνώμη στὸν πλανημένο, λέγει, «ἐπίστρεφε, ἐπίστρεφε, ὅπως ὁ τρυγητὴς στὸ καλάθι του»¹⁷. Βλέπεις τὸ ἀγαθὸ τῆς δικαιοσύνης ποὺ συμβουλεύει νὰ μετανοοῦμε;

93,1 Ἐπίσης διὰ τοῦ ἰδίου Ἰερεμίου φωτίζει τὴν ἀλήθεια γιὰ τοὺς πλανωμένους· «αὐτὰ λέγει ὁ Κύριος· σταθῆτε στὶς ὁδοὺς καὶ ἰδῆτε κι' ἐρωτήσατε γιὰ τοὺς αἰώνιους δρόμους τοῦ Κυρίου, ποιός εἶναι ὁ ἀγαθὸς δρόμος, καὶ βαδίζετε σ' αὐτόν, καὶ θὰ εὐρῆτε ἐξαγνισμό γιὰ τὶς ψυχές σας»¹⁸. Μᾶς ὁδηγεῖ δὲ στὴ μετάνοια χάριν τῆς σωτηρίας μας. Γι' αὐτὸ λέγει· ἐὰν μετανοήσης, «ὁ Κύριος θὰ καθαρῖση τὴν καρδιά σου καὶ τὴν καρδιά τῶν ἀπογόνων σου»¹⁹.

17. Ἰερ. 6,9. 18. Ἰερ. 6,16.

19. Δευτ. 30,6.

2 Ἐνῆν μὲν οὖν συνηγόρους ἡμῖν τῆς ζητήσεως ταύτης ἐπισπασσθαι φιλοσόφους, οἳ φασιν ἐπαινετὸν εἶναι μόνον τὸν τέλειον, ψεκτὸν δὲ τὸν φαῦλον τυγχάνειν. Ἄλλ' ἐπεὶ συκοφαντοῦσί τινες τὸ μακάριον, ὡς πράγματ' οὐκ ἔχον οὔτε αὐτῷ οὔτε ἄλλῳ τῷ παρεχόμενον, τὴν φιλανθρωπίαν ἀσυνετοῦντες αὐτοῦ, διὰ τούτους δὴ καὶ τοὺς ἔτι τὸ δίκαιον οὐ προσάπτοντας τῷ ἀγαθῷ, ὅδε ὁ λόγος

3 ἡμῖν παρητήθη. Ἐπόμενον γὰρ ἦν φάσκειν ἡμᾶς τὸ ἐπιπληκτικὸν καὶ ψεκτικὸν εἶδος τῆς παιδαγωγίας ἀρμόδιον εἶναι τοῖς ἀνθρώποις, ἐπεὶ πάντα ἀνθρώπους φαύλους λέγουσι· σοφὸς δὲ ὁ Θεὸς μόνος, ἀφ' οὗ ἡ σοφία, καὶ τέλειος μόνος ἐπαινετός.

94,1 Ἀλλὰ οὐ συγχρῶμαι τῷ λόγῳ τῷδε, φημί δ' οὖν ἔπαινον ἢ ψόγον ἢ ἐπαίνῳ τι εἰκόδες καὶ ψόγῳ μάλιστα πάντων τοῖς ἀνθρώποις ἀναγκαιότατα φάρμακα. Οἱ μὲν οὖν δυσίατοι, καθάπερ ὁ σίδηρος πρὸς τοῦ πυρὸς καὶ σφύρας καὶ ἄκμονος, τουτέστιν ἀπειλῆς, ἐλέγχου, ἐπιτιμῆσεως ἐλαύνονται, οἱ δὲ αὐτῇ προσέχοντες τῇ πίστει οἷον αὐτοδίδακτοι καὶ προαιρετικοὶ αὔξονται τῷ ἐπαίνῳ·

ἀρετὰ γὰρ ἐπαινεομένα

δένδρον ὡς ἀέξεται.

Καί μοι δοκεῖ συνεῖς τοῦτο ὁ Σάμιος παραγγέλλειν Πυθαγόρας·

δειλὰ μὲν ἐκπρήξας ἐπιπλήσσειο,

χρηστὰ δὲ τέρπου.

2 Τὸ δὲ ἐπιπλήσσειν καὶ νουθετεῖν καλεῖται, τὸ δὲ ἐτυμολογεῖται ἢ νουθέτησις νοῦ ἐνθεματισμός, ὡς εἶναι τὸ ἐπιπληκτικὸν εἶδος νοῦ περιποιητικόν. Ἀλλὰ γὰρ μυρίαὶ ὄσαι προσεξεύρηνται παραγ-

20. Βλ. ΧΡΥΣΙΠΠΟ, *Stoic. Vet. Fragm.* 3 ἀρ. 29 ε.

21. Οἱ Ἐπικούρειοι ἐδίδασκαν ὅτι ὁ Θεὸς ἀδιαφορεῖ γιὰ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα.

- 2 Θὰ μπορούσαμε νὰ λάβωμε ὡς συνηγόρους μας σ' αὐτὴ τὴ συζήτησι τοὺς φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι λέγουν ὅτι ἐπαινετὸ εἶναι μόνο τὸ τέλειο, ψεκτὸ δὲ τὸ φαῦλο²⁰. Ἐπειδὴ ὁμως μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς συκοφαντοῦν τὸ μακάριο Ὅν, ὅτι τάχα δὲν ἐνδιαφέρεται οὔτε γιὰ τὸ ἕνα, οὔτε γιὰ τὸ ἄλλο, ἀγνοώντας τὴν φιλανθρωπία του²¹, ἐξ αἰτίας αὐτῶν λοιπόν, καθὼς καὶ ἐξ αἰτίας ἐκείνων πὺ δὲν συνάπτουν τὸ δίκαιο μὲ τὸ ἀγαθό, ἀφήσαμε αὐτὴ τὴ
- 3 διαπραγματεύσει. Διότι θὰ ἔπρεπε νὰ εἰποῦμε ὅτι στοὺς ἀνθρώπους ταιριάζει τὸ ἐπιπληκτικὸ καὶ τὸ ψεκτικὸ εἶδος τῆς παιδαγωγίας, ἐπειδὴ θεωροῦν φαύλους ὄλους τοὺς ἀνθρώπους· σοφὸς εἶναι μόνος ὁ Θεός, ἀπὸ τὸν ὅποιο προέρχεται ἡ σοφία, καὶ μόνος τέλειος, καὶ γι' αὐτὸ ὁ μόνος ἐπαινετός.

- 94,1 Ἄλλὰ δὲν ἀποδέχομαι αὐτὴ τὴν ἐπιχειρηματολογία· ἀντιθέτως μάλιστα ἰσχυρίζομαι ὅτι ὁ ἐπαινος ἢ ψόγος ἢ κἀτι πὺ ὁμοιάζει μὲ ἔπαινο καὶ ψόγο εἶναι ἀναγκαιότατα στοὺς ἀνθρώπους φάρμακα περισσότερο ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα. Οἱ δυσθεράπευτοι καθοδηγοῦνται μὲ τὴν ἀπειλή, τὸν ἔλεγχο καὶ τὴν ἐπιτίμησι, ὅπως ὁ σίδηρος ὑποβάλλεται σ' ἐπεξεργασία μὲ τὴ φωτιά καὶ τὴν σφῦρα καὶ τὸν ἄκμονα, ἐνῶ οἱ ἀφοσιωμένοι στὴν πίστι, ὡς αὐτοδίδακτοι καὶ προαιρετικοὶ ὠφελοῦνται ἀπὸ τὸν ἔπαινο.

Ἡ ἀρετὴ πὺ ἐπαινεῖται
αὐξάνεται σὰν δένδρο²².

Καὶ μοῦ φαίνεται ὅτι ὁ Σάμιος Πυθαγόρας, ἔχοντας ἀντιληφθῆ αὐτὸ καλά, λέγει·

Ὅταν ἔχῃς κάμει κακά, νὰ ἐπιπλήττεσαι·

Ὅταν ὁμως κάμῃς καλά, νὰ χαίρεσαι²³.

- 2 Ἡ ἐπίπληξις καλεῖται καὶ νουθέτησις, ἢ νουθέτησις δὲ ἐτυμολογικῶς σημαίνει ἐνθεμα μέσα στὸ νοῦ, ὥστε τὸ ἐπιπληκτικὸ νὰ εἶναι εἶδος περιποιητικὸ τοῦ νοῦ. Καὶ βέβαια ἔχουν ἐπινοη-

22. ΒΑΚΧΥΛΙΔΗΣ, ἀπόσπασμα 56, Snell.

23. ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ, ψευδεπ. *Χρυσῆ ἔπη* 44.

γελίαι εἰς κτῆσιν ἀγαθῶν καὶ φυγὴν κακῶν· «τοῖς γὰρ ἀσεβέσιν
 3 οὐκ ἔστιν εἰρήνη, λέγει Κύριος». Διὰ τοῦτο φυλάττεσθαι τοῖς
 νηπίοις διὰ Σολομῶντος παραγγέλλει· «υἱέ, μὴ πλανήσωσί σε
 ἁμαρτωλοί, μηδὲ πορευθῆς μετ' αὐτῶν ὁδοῦς, μηδὲ πορευθῆς, ἐὰν
 παρακαλέσωσίν σε λέγοντες· ἔλθε μεθ' ἡμῶν, κοινώνησον αἵματος
 ἀθώου, κρύψωμεν δὲ εἰς γῆν ἄνδρα δίκαιον ἀδίκως, ἀφανίσωμεν
 αὐτὸν ὡσπερ Ἄδης ζῶντα».

95,1 Τοῦτο μὲν οὖν καὶ περὶ τοῦ κυριακοῦ προφητεύεται πάθους·
 ὑποτίθεται δὲ καὶ δι' Ἰεζεκιήλ ἡ ζωὴ τὰς ἐντολάς· «ἡ ψυχὴ ἡ
 ἁμαρτάνουσα ἀποθανεῖται. Ὁ ἄνθρωπος ὃς, ἔσται δίκαιος, ὁ ποιῶν
 τὴν δικαιοσύνην, οὐκ ἐπὶ τῶν ὀρέων φάγεται, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς
 αὐτοῦ οὐκ ἔθετο ἐπὶ τὰ ἐνθυμήματα οἴκου Ἰσραήλ, καὶ τὴν γυναῖκα
 τοῦ πλησίον αὐτοῦ οὐ μὴ μιάνη, καὶ πρὸς γυναῖκα ἐν ἐφέδρῳ οὔσαν
 οὐκ ἐγγιεῖ, καὶ ἄνθρωπον οὐ καταδυναστεύσει, καὶ ἐνεχυρασμὸν
 2 ὀφείλοντος ἀποδώσει καὶ ἄρπαγμα οὐχ ἄρπάσει, τὸν ἄρτον αὐτοῦ
 τῷ πεινῶντι δώσει καὶ γυμνὸν περιβαλεῖ, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ ἐπὶ
 τόκῳ οὐ δώσει καὶ πλεόνασμα οὐ λήψεται, καὶ ἐξ ἀδικίας ἀπο-
 στρέψει τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ κρίμα δίκαιον ποιήσει ἀνὰ μέσον ἀν-
 δρὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ πλησίον αὐτοῦ, ἐν τοῖς προστάγμασί μου
 πεπόρευται καὶ τὰ δικαιώματά μου πεφύλακται τοῦ ποιῆσαι αὐτά·
 δίκαιος οὗτός ἐστι, ζωῆ ζήσεται, λέγει Κύριος».

3 Ταῦτα ὑποτύπωσιν Χριστιανῶν περιέχει πολιτείας καὶ προ-
 τροπὴν ἀξιόλογον εἰς μακάριον βίον, γέρας εὐζωίας, ζωὴν αἰώνιον.

ΙΑ'

**Ὅτι διὰ νόμου καὶ προφητῶν ὁ Λόγος
 ἐπαιδαγώγει.**

96,1 Ὁ μὲν δὴ τρόπος τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ καὶ παιδαγωγίας

24. Ἦσ. 48,22 καὶ παράλληλα.

25. Παρμ. 2,10-12.

θεῖ μυριάδες παραγγελίες γιὰ τὴν ἀπόκτησι ἀγαθῶν καὶ ἀποφυγὴ κακῶν· «δὲν ὑπάρχει εἰρήνη στοὺς ἀσεβεῖς, λέγει ὁ Κύριος»²⁴. Γι' αὐτὸ διὰ τοῦ Σολομῶντος παραγγέλλει στοὺς νήπιους νὰ φυλάσσωνται· «κίε, νὰ μὴ σὲ πλανήσουν ἀμαρτωλοί, οὔτε νὰ βαδίσης μαζί τους στοὺς δρόμους, ἂν σὲ παρακαλέσουν λέγοντας· ἔλα μαζί μας, λάβε μέρος σὲ αἷμα ἀθῶο, ἃς κρύψωμε στὴν γῆ ἀδίκως δίκαιο ἄνδρα, ἃς τὸν ἀφανίσωμε, ὅπως ὁ Ἄδης τὸν ζωντανό»²⁵.

95, Αὐτὸ ἀκριβῶς προφητεύει καὶ γιὰ τὸ πάθος τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ ὑπαγορεύει ἡ ζωὴ τὶς ἐντολές· «ἡ ψυχὴ ποὺ ἀμαρτάνει θ' ἀποθάνη. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ποὺ εἶναι δίκαιος, αὐτὸς ποὺ ἐκτελεῖ τὴν δικαιοσύνη, δὲν τρώγει εἰδωλόθυτα ἐπάνω στὰ ὄρη καὶ δὲν ρίπτει τὰ μάτια του στὰ εἰδωλα τοῦ οἴκου του Ἰσραήλ, δὲν μιαίνει τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον του καὶ δὲν ἐγγίζει γυναῖκα κατὰ τὴν διάρκεια τῆς περιόδου της, δὲν καταδυναστεύει ἄνθρωπο, ἀποδίδει τὸ ἐνέχυρο τοῦ ὀφειλέτη, δὲν διαπράττει ἀρπαγές· δίδει ἄρτο στὸν πεινασμένο καὶ ἐνδύει τὸν γυμνό, δὲν δίδει μὲ τόκο τὰ χρήματά του καὶ δὲν λαμβάνει παραπάνω, ἀπομακρύνει τὸ χέρι του ἀπὸ τὴν ἀδικία καὶ ἐκφέρει δίκαιη κρίσι ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἀντιδίκους, πορεύεται μὲ βάσι τὰ προστάγματά μου καὶ φυλάσσει τὶς ἐντολές μου γιὰ νὰ τὶς ἐκτελῇ· αὐτὸς εἶναι δίκαιος, καὶ θὰ ζήσει τὴν ζωὴ, λέγει ὁ Κύριος»²⁶.

3 Αὐτὲς οἱ ἐντολές περιέχουν ὑποτύπωση τῆς πολιτείας τῶν Χριστιανῶν καὶ ἀξιόλογη προτροπὴ γιὰ τὸν μακάριο βίον, γιὰ τὸ βραβεῖο τῆς εὐτυχίας, γιὰ τὴν αἰώνια ζωὴ.

11

**Ἵτι ὁ Λόγος ἐπαιδαγωγοῦσε διὰ τοῦ Νόμου
καὶ τῶν Προφητῶν**

96,1 Ἄπεδείξαμε, ὅσο μπορούσαμε καλύτερα, τὸν τρόπο τῆς φι-

ὡς ἐνῆν ἡμῖν ὑποδέδεικται. Διόπερ παγκάλως αὐτὸς αὐτὸν ἐξηγούμενος «κόκκῳ νάπυος» εἵκασεν, καὶ τοῦ σπειρομένου Λόγου τὸ πνευματικὸν καὶ τὸ πολύχουν τῆς φύσεως καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς ἄμα καὶ εὐαυξὲς τῆς δυνάμεως τῆς λογικῆς, πρὸς δὲ καὶ τῆς ἐπιτιμήσεως τὸ δηκτικὸν καὶ τὸ ἀνακαθαρτικὸν ὄνησιφόρον εἶναι ὑπὸ
 2 δριμύτητος αἰνιττόμενος. Δι' ὀλίγου γοῦν τοῦ κόκκου τοῦ ἀλληγορουμένου πάμπλου, τὴν σωτηρίαν, ἀπάση χαρίζεται τῇ ἀνθρωπότητι. Τὸ μὲν οὖν μέλι γλυκύτετον ὄν χολῆς ἐστὶ γεννητικόν, ὡς τὸ ἀγαθὸν καταφρονήσεως, ὃ δὴ αἴτιον τοῦ ἐξαμαρτάνειν, τὸ δὲ νάπυ καὶ τῆς χολῆς μειωτικόν, τουτέστι τοῦ θυμοῦ, καὶ τοῦ φλέγματος διακοπτικόν, τουτέστι τοῦ τύφου, ἐξ οὗ λόγου ἢ ἀληθῆς τῆς ψυχῆς ὑγεία καὶ ἡ αἰδῖος εὐκрасία περιγίνεται. Πάλαι μὲν οὖν διὰ Μωσέως ὁ Λόγος ἐπαιδαγώγει, ἔπειτα καὶ διὰ προφητῶν· προφήτης δὲ καὶ ὁ Μωσῆς· ὁ γὰρ νόμος παιδαγωγία παιδῶν ἐστὶ δυσηνίων. «Χορτασθέντες γοῦν», φησὶν, «ἀνέστησαν παίζειν», τὸ ἄλογον τῆς τροφῆς πλήρωμα χόρτασμα, οὐ βρῶμα εἰπῶν.

97,1 Ἐπεὶ δὲ ἀλόγως κορεσθέντες ἀλόγως ἔπαιζον, διὰ τοῦτο αὐτοῖς καὶ ὁ νόμος καὶ ὁ φόβος εἶπετο εἰς ἀνακοπὴν ἀμαρτημάτων καὶ προτροπὴν κατορθωμάτων, καταρτίζων εἰς εὐηκοΐαν αὐτοῦς τοῦ ἀληθοῦς παιδαγωγοῦ, τὴν εὐπείθειαν, εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ὢν Λόγος πρὸς τὸ κατεπεῖγον ἀρμοττόμενος· «τὸν νόμον δοθῆναι», γὰρ φησὶν ὁ Παῦλος, «παιδαγωγὸν εἰς Χριστόν», ὡς ἐκ τούτου συμφανὲς εἶναι ἓνα μόνον ἀληθινόν, ἀγαθόν, δίκαιον, κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Πατρὸς Υἱὸν Ἰησοῦν, τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, παιδαγωγὸν ἡμῶν εἶναι, ᾧ παρέδωκεν ἡμᾶς ὁ Θεός, ὡς Πατὴρ φιλόστοργος γνησίῳ παιδαγωγῷ παρακατατιθέμενος τὰ παιδιά, διαρρήδην παραγγείλας ἡμῖν· «οὗτός ἐστὶ μου ὁ Υἱὸς ὁ ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀκού-

1. Ματθ. 13,31 καὶ παράλληλα.

2. Ἐξ. 32,6. Βλ. Α' Κορ. 10,7.

λανθρωπίας και παιδαγωγίας του. Μὲ ἔξοχη παραστατικότητα, παρουσιάζοντας ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του, τὸν παρομοιάζει «μὲ κόκκο σινάπεως»¹, ὑπαινισσόμενος καὶ τὴν πνευματικότητα τοῦ σπειρομένου Λόγου καὶ τὴν γονιμότητα τῆς φύσεώς του καὶ τὴν μεγαλοπρέπεια καὶ καρποφορία μαζί τῆς δυνάμεώς του, ἀλλὰ προσέτι ὑποδηλώνοντας ὅτι ἡ δηκτικὴ καὶ καθαρτικὴ ἐπιτίμη-

2 σις εἶναι μὲ τὴν δριμύτητά της ἐπωφελής. Μὲ μικρὸ πρᾶγμα λοιπόν, τὸν ἀλληγορούμενο κόκκο, χαρίζει κάτι σπουδαῖο σ' ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα, τὴν σωτηρία. Ἔτσι τὸ μέλι, ποῦ εἶναι γλυκύτατο, μπορεῖ νὰ γεννήσῃ χολή, ὅπως τὸ ἀγαθὸ καταφρόνησι, ποῦ προκαλεῖ ἁμαρτία· τὸ σινάπι ὁμως καὶ τὴν χολὴ μειώνει, δηλαδὴ τὸ θυμὸ, καὶ τὸ φλέγμα διακόπτει, δηλαδὴ τὸν τῦφο, καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν αἰτία ἐξασφαλίζεται ἡ ἀληθινὴ ὑγεία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ αἴδια εὐκрасία.

3 Τὴν παλαιὰ ἐποχὴ ὁ Λόγος ἐπαιδαγωγοῦσε διὰ τοῦ Μωϋσέως, ἔπειτα καὶ διὰ τῶν προφητῶν, προφήτης δὲ εἶναι καὶ ὁ Μωυσῆς· διότι ὁ Λόγος εἶναι παιδαγωγία δυστρόπων παιδιῶν. «Ἄφοῦ ἐχόρτασαν», λέγει, «ἐσηκώθηκαν γιὰ νὰ παίξουν»², ὀνομάζοντας τὸ ἄλογο πλήρωμα τῆς τροφῆς χόρτασμα, ὄχι φαγητό.

97,1 Ἐπειδὴ δὲ, ἀφοῦ ἐχόρτασαν ἄλογα, ἄλογα ἔπαιζαν, γι' αὐτὸ τοὺς ἀκολουθοῦσε καὶ ὁ Νόμος καὶ ὁ φόβος πρὸς διακοπὴ τῶν ἁμαρτημάτων καὶ προτροπὴ τῶν κατορθωμάτων, διδάσκοντάς τους νὰ γίνουν ὑπάκοοι στὸν ἀληθινὸ παιδαγωγό, νὰ εἶναι εὐπειθεῖς, ὄντας ἕνας καὶ ὁ αὐτὸς Λόγος ποῦ προσαρμόζεται

2 κατὰ τὶς περιστάσεις· διότι λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι ὁ Νόμος ἐδόθηκε ὡς παιδαγωγὸς πρὸς τὸν Χριστό»³, ὥστε ἀπὸ αὐτὸ νὰ καθίσταται προφανὲς ὅτι ἕνας μόνον εἶναι ὁ Παιδαγωγός, ἀληθινός, ἀγαθός, δίκαιος, υἱὸς κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσι τοῦ Πατρὸς Ἰησοῦς, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, στὸν ὁποῖο μᾶς παρέδωσε ὁ Θεός, ὡς φιλόστοργος πατέρας ποῦ ἀναθέτει στὸν γνήσιο παιδαγωγὸ τὰ παιδιὰ του, παραγγέλοντάς μας μὲ σαφήνεια· «αὐτὸς εἶναι ὁ

3. Γαλ. 3,24.

3 ετε». Ἀξιόπιστος ὁ θεῖος παιδαγωγὸς τρισὶ τοῖς καλλίστοις κεκοσμημένος, ἐπιστήμη, εὐνοία, παρρησία· ἐπιστήμη μὲν ὅτι σοφία ἐστὶ πατρικὴ, «πᾶσα γὰρ σοφία παρὰ Κυρίου καὶ μετ' αὐτοῦ ἐστὶν εἰς τὸν αἰῶνα»· παρρησία δὲ ὅτι Θεὸς καὶ δημιουργός, «πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν»· εὐνοία δὲ ὅτι μόνος ὑπὲρ ἡμῶν ἱερεῖον ἑαυτὸν ἐπιδέδωκεν, «ὁ γὰρ ἀγαθὸς ποιμὴν τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων» καὶ δὴ ἔθηκεν. Εὐνοια δὲ οὐδὲν ἄλλ' ἢ βούλησις ἐστὶν ἀγαθοῦ τῷ πλησίον, αὐτοῦ χάριν ἐκείνου.

IB'

**Ὅτι ἀναλόγως τῇ πατρικῇ διαθέσει κέχρηται ὁ παιδαγωγὸς
αὐστηρία καὶ χρηστότητι.**

98,1 Τούτων ἤδη προδιηγουμένων, ἐπόμενον ἂν εἶη τὸν Παιδαγωγὸν ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν βίον ἡμῖν τὸν ἀληθινὸν ὑποτυπώσασθαι καὶ τὸν ἐν Χριστῷ παιδαγωγῆσαι ἄνθρωπον. Ἔστι δὲ ὁ χαρακτηρισμὸς οὐ φοβερὸς ἄγαν αὐτοῦ οὐδὲ ἐκλυτὸς κομιδῇ ὑπὸ χρηστότητος. Ἐντέλλεται δὲ ἅμα καὶ χαρακτηρίζει τὰς ἐντολὰς ὡς ἡμᾶς αὐ-
2 τὰς ἐκτελεῖν δύνασθαι. Καί μοι δοκεῖ αὐτὸς οὕτως πλάσαι μὲν τὸν ἄνθρωπον ἐκ χοός, ἀναγεννῆσαι δὲ ὕδατι, αὐξῆσαι δὲ Πνεύματι, παιδαγωγῆσαι δὲ ῥήματι, εἰς υἰοθεσίαν καὶ σωτηρίαν ἀγίαις ἐντολαῖς κατευθύνων, ἵνα δὴ τὸν γηγενῆ εἰς ἅγιον καὶ ἐπουράνιον μεταπλάσας ἐκ προσβάσεως ἄνθρωπον, ἐκείνην τὴν θεϊκὴν μάλιστα πληρώσῃ φωνήν· «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμῶν».

4. Ματθ. 17,6 καὶ παράλληλα.

5. Σοφ. Σειρ. 1,1.

6. Ἰω. 1,3.

3 Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, αὐτὸν νὰ ἀκούετε»⁴. Ἀξιόπιστος εἶναι ὁ θεῖος παιδαγωγός, κοσμημένος μὲ τὰ τρία κάλλιστα στολίδια, τὴν ἐπιστήμη, τὴν εὐμένεια καὶ τὴν παρρησία· μὲ τὴν ἐπιστήμη, διότι εἶναι πατρικὴ σοφία, ἀφοῦ «κάθε σοφία προέρχεται ἀπὸ τὸν Κύριο καὶ μαζί μὲ αὐτὸν εἶναι στὸν αἰῶνα»⁵· μὲ τὴν παρρησία, διότι εἶναι Θεὸς καὶ δημιουργός, ἀφοῦ «ὅλα δι' αὐτοῦ ἔγιναν καὶ τίποτε δὲν ἔγινε χωρὶς αὐτόν»⁶· μὲ τὴν εὐμένεια δέ, διότι μόνος του παρέδωσε τὸν ἑαυτό του σὰν θῦμα ὑπὲρ ἡμῶν, ἀφοῦ «ὁ ἀγαθὸς ποιμὴν προσφέρει τὴν ψυχὴν του ὑπὲρ τῶν προβάτων»⁷, καὶ βέβαια τὴν προσέφερε. Εὐμένεια ἄλλωστε δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ θέλησις τοῦ ἀγαθοῦ γιὰ τὸν πλησίον, γι' αὐτὸν καὶ μόνο.

12

**Ὁ παιδαγωγός, ἀνάλογα μὲ τὴν πατρικὴ διάθεσι,
χρησιμοποιεῖ ἀυστηρότητα καὶ ἠπιότητα**

98,1 Ἀφοῦ ἤδη ἔχουν προεκτεθῆ ὅλα αὐτά, ἔπεται πλέον ὁ Παιδαγωγός μας Ἰησοῦς νὰ ἐγχαράξῃ γιὰ μᾶς τὸν ἀληθινὸ βίο καὶ νὰ παιδαγωγήσῃ τὸν ἐν Χριστῷ ἄνθρωπο. Ὁ κανονισμὸς τοῦ λόγου ἀγαθότητος δὲν εἶναι οὔτε πολὺ φοβερὸς οὔτε πολὺ ἐπιεικῆς. Παραγγέλλει καὶ συγχρόνως ἀποτυπώνει τὶς ἐντολές, ὥστε 2 νὰ μπορούμε νὰ τὶς ἐκτελοῦμε. Καὶ νομίζω ὅτι αὐτὸς μὲ τὸ ὅτι ἐπλασε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ χῶμα, τὸν ἀναγέννησε μὲ τὸ ὕδωρ, τὸν αὔξησε μὲ τὸ πνεῦμα, τὸν ἐπαιδαγώγησε μὲ τὰ λόγια, κατευθύνοντάς τον πρὸς τὴν νίθεσι καὶ σωτηρία μὲ τὶς ἅγιες ἐντολές, καὶ μεταπλάττοντας μὲ τὸν ἐρχομὸ του τὸν ἐπίγειο ἄνθρωπο σὲ ἅγιον κι' ἐπουράνιον, ἐκπλήρωσε ἀκριβῶς ἐκείνον τὸν θεϊκὸ λόγος· «ὡς κατασκευάσωμε τὸν ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσί μας»¹.

7. Ἰω. 10,11.

1. Γεν. 1,26.

- 3 Καὶ δὴ γέγονεν ὁ Χριστὸς τοῦτο πλήρες, ὅπερ εἶρηκεν ὁ Θεός, ὁ δὲ ἄλλος ἄνθρωπος κατὰ μόνην νοεῖται τὴν εἰκόνα. Ἡμεῖς δέ, ὧ παῖδες ἀγαθοῦ Πατρός, ἀκούωμεν τοῦ Λόγου καὶ τὸν σωτήριον ὄντως ἀναμαζώμεθα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν βίον· ἐνθένδε ἤδη τὴν ἐπουράνιον μελετῶντες πολιτείαν, καθ' ἣν ἐκθεοῦμεθα, τὸ ἀειθαλὲς εὐφροσύνης καὶ ἀκήρατον εὐωδίας ἐπαλειφώμεθα χρῖσμα, ἐναργὲς ὑπόδειγμα ἀφθαρσίας τὴν πολιτείαν ἔχοντες τοῦ Κυρίου καὶ τὰ ἴχνη τοῦ Θεοῦ διώκοντες, ὧ μόνῳ προσήκει σκοπεῖν καὶ δὴ μέλει πῶς καὶ τίνα τρόπον ὑγιεινότερος ἂν ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος γένοιτο.
- 4 Ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτάρκειαν τοῦ βίου καὶ ἀπεριττότητα ἔτι τε εὐζωνόν τε καὶ εὐλυτον ὁδοιπορικὴν ἐτοιμότητα εἰς αἰδιότητα εὐζωίας παρασκευάζει, αὐτὸν αὐτοῦ ἕκαστον ἡμῶν ταμιεῖον εἶναι διδάσκων. «Μὴ γὰρ μεριμνᾶτε», φησί, «περὶ τῆς αἰρίας», χρῆναι λέγων τὸν ἀπογεγραμμένον Χριστῷ αὐτάρκη καὶ αὐτοδιάκονον καὶ προσέτι ἐφήμερον ἐπαναιρεῖσθαι βίον. Οὐ γὰρ ἐν πολέμῳ, ἀλλ' ἐν εἰρήνῃ παιδαγωγούμεθα.
- 99,1 Πολέμῳ μὲν οὖν πολλῆς δεῖ τῆς παρασκευῆς δασιλείας τε χρῆζει ἢ τροφή· εἰρήνῃ δὲ καὶ ἀγάπῃ, ἀφελεῖς καὶ ἀπράγμονες ἀδελφαί, οὐχ ὄπλων δέονται, οὐ παρασκευῆς ἀσώτου· Λόγος ἐστὶν αὐταῖς ἢ τροφή, ὁ τὴν ἐνδεικτικὴν καὶ παιδευτικὴν ἡγεμονίαν κεκληρωμένος Λόγος, παρ' οὗ τὸ εὐτελές τε καὶ ἄτυφον καὶ τὸ ὄλον φιλελεύθερον καὶ φιλόκαλον τε ἐκμανθάνομεν, ἐνὶ
- 2 λόγῳ μετ' οἰκειότητος ἀρετῆς ἐξομοιούμενοι τῷ Θεῷ. Ἀλλ' ἐκπόνει καὶ μὴ ἀπόκαμνε· ἔση γὰρ οἶος οὐκ ἐλπίζεις οὐδ' εἰκάσαι δύ-

2. Δηλαδή ὁ Χριστὸς ὡς Θεάνθρωπος ἔγινε καὶ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσι. Ἐνῷ ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος μένει στὸ κατ' εἰκόνα μόνο.

3 Ἐγινε λοιπὸν ὁ Χριστὸς αὐτὸ πού εἶχε εἶπει ὁ Θεός, ὠλοκληρωμένο, ἐνῶ ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος νοεῖται μὲ μόνη τὴν εἰκόνα². Ἐμεῖς ὁμως, ὡ παιδιὰ τοῦ ἀγαθοῦ Πατέρα, θρέμματα τοῦ ἀγαθοῦ παιδαγωγοῦ, ἄς ἐκπληρώσωμε τὸ θέλημα τοῦ Πατρός, ἄς ἀκούωμε τὸν Λόγο, καὶ ἄς ἐντυπώσωμε μέσα μας τὸν πραγματι σωτήριο βίον τοῦ Σωτῆρος μας· μελετώντας ἀπὸ ἐδῶ ἤδη τὴν οὐράνια πολιτεία, μὲ τὴν ὁποία θεωνόμαστε, ἄς ἀλειφθοῦμε μὲ τὸ χρῖσμα³ τὸ ἀειθαλὲς τῆς εὐφροσύνης καὶ τὸ ἀκήρατο τῆς εὐωδίας, ἔχοντας ὡς λαμπρὸ ὑπόδειγμα ἀφθαρσίας τὴν πολιτεία τοῦ Κυρίου καὶ ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τοῦ Θεοῦ, στὸν ὁποῖο μόνο ἀρμόζει νὰ προσέχωμε καὶ ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐνδιαφέρεται πῶς καὶ μὲ ποιὸν τρόπο θὰ ἐγινόταν ὑγιεινότερος ὁ
4 βίος τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ μᾶς προετοιμάζει καὶ πρὸς τὴν αὐτάρκεια τοῦ βίου καὶ τὴν ἀπλότητα, ὅπως ἐπίσης καὶ πρὸς τὴν εὐκίνητη καὶ εὐσταλῆ ὁδοιπορικὴ ἐτοιμότητα γιὰ τὴν αἶδια εὐζωΐα, διδάσκοντας ὅτι ὁ καθένας μας εἶναι θησαυρὸς τοῦ ἑαυτοῦ του. Διότι λέγει, «μὴ φροντίζετε γιὰ τὸ αὐριο»⁴, ἐννοώντας ὅτι ὁ στρατολογημένος ἀπὸ τὸν Χριστὸ πρέπει νὰ ἐπιλέξῃ ἓνα βίον αὐτάρκη, αὐτοῦπηρετικὸ καὶ ἐφήμερο στὶς φροντίδες του. Διότι δὲν παιδαγωγούμαστε γιὰ τὸν πόλεμο, ἀλλὰ γιὰ τὴν εἰρήνη.

99,1 Στὸν πόλεμο βέβαια χρειάζεται μεγάλη παρασκευὴ καὶ ἀπαιτοῦνται ἄφθονα ἐφόδια τροφῆς Ἡ εἰρήνη ὁμως καὶ ἡ ἀγάπη, ἀθῶες καὶ εἰρηνικὲς ἀδελφές, δὲν χρειάζονται οὔτε ὄπλα οὔτε ἄσωτο ἐφοδιασμό· τροφή τους εἶναι ὁ Λόγος, ὁ Λόγος πού ἔχει ἀναλάβει τὴν ἐνημερωτικὴ καὶ παιδευτικὴ καθοδήγησι, ἀπὸ τὸν ὁποῖο μαθαίνομε τὴν πενιχρότητα καὶ μετριοπάθεια, καὶ γενικὰ τὴν ἀγάπη πρὸς τὴν ἐλευθερία, τὴν ἀνθρωπιά καὶ τὸ κάλλος, μ' ἓνα λόγο ἐξομοιωνόμαστε πρὸς τὸν Θεὸ διὰ τῆς συγγενείας τῆς ἀρετῆς. Ἀλλὰ ἐργάζου καὶ μὴ ἀπόκαμνε· διότι ἔτσι θὰ
2 γίνῃς τέτοιος πού δὲν ἐλπίζεις οὔτε μπορεῖς νὰ φαντασθῆς.

3. Βλ. Ψαλμ. 44,8.

4. Ματθ. 6,3.

ναιο ἄν. Ὡς δὲ ἔστι τις ἄλλη μὲν φιλοσόφων ἀγωγή, ἄλλη δὲ ρητόρων, παλαιστῶν δὲ ἄλλη, οὕτως ἐστὶν γενναία διάθεσις φιλοκάλω προαιρέσει κατάλληλος ἐκ τῆς Χριστοῦ παιδαγωγίας περιγυνομένη, καὶ τὰ τῆς ἐνεργείας πεπαιδευμένοι σεμναὶ διαπρέπουσιν πορεία καὶ κατάκλισις καὶ τροφή καὶ ὕπνος καὶ κοίτη καὶ δίαιτα καὶ ἡ λοιπὴ παιδεία· οὐ γὰρ ὑπέρτονος ἢ τοιάδε ἀγωγή τοῦ Λόγου, ἀλλ' εὐτονος.

100,1 Ταύτη οὖν καὶ Σωτὴρ ὁ Λόγος κέκληται, ὁ τὰ λογικὰ ταῦτα ἐξευρῶν ἀνθρώποις εἰς εὐαισθησίαν καὶ σωτηρίαν φάρμακα, ἐπιτηρῶν μὲν τὴν εὐκαιρίαν, ἐλέγχων δὲ τὴν βλάβην καὶ τὰς αἰτίας τῶν παθῶν διηγούμενος καὶ τὰς ρίζας τῶν ἀλόγων ἐκκόπτων ἐπιθυμιῶν, παραγγέλλων μὲν ὧν ἀπέχεσθαι δεῖ, τὰς ἀντιδότους δὲ ἀπάσας τῆς σωτηρίας τοῖς νοσοῦσι προσφέρων· τοῦτο γὰρ τὸ μέγιστον καὶ βασιλικώτατον ἔργον τοῦ Θεοῦ, σῶζειν τὴν ἀνθρωπότητα.

2 Τῷ μὲν οὖν ἰατρῷ οὐδὲν πρὸς ὑγείαν συμβουλεύοντι ἄχθονται οἱ κάμνοντες, τῷ δὲ παιδαγωγῷ τῷ θεῷ πῶς οὐκ ἂν ὁμολογήσαιμεν τὴν μεγίστην χάριν μὴ σιωπῶντι μηδὲ παρενθυμουμένῳ τὰς εἰς ἀπώλειαν φερούσας ἀπειθείας, ἀλλὰ καὶ ταύτας διελέγχοντι καὶ τὰς ὁρμὰς τὰς εἰς αὐτὰς διατεινούσας ἀνακόπτουσι καὶ τὰς καθηκούσας πρὸς τὴν ὀρθὴν πολιτείαν ὑποθημοσύνας ἐκδιδάσκουσι;

3 Πλείστην ἄρα ὁμολογητέον χάριν αὐτῷ. Τὸ γάρ τοι ζῶον τὸ λογικόν, τὸν ἀνθρωπον λέγω, ἄλλο τι φαμὲν ἢ θεάσασθαι τὸ θεῖον δεῖν; Θεάσασθαι δὲ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν φημὶ χρῆναι ζῆν τε ὡς ὑφηγεῖται ἡ ἀλήθεια, ἀγαμένους ὑπερφυῶς τὸν τε παιδαγωγὸν αὐτὸν καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, ὡς πρέποντα ἀλλήλοις ἐστὶ καὶ ἀρμόττοντα· καθ' ἣν εἰκόνα καὶ ἡμᾶς ἀρμοσαμένους χρῆ σφᾶς αὐτοὺς πρὸς τὸν παιδαγωγόν, σύμφωνον τὸν λόγον ποιησαμένους τοῖς ἔργοις, τῷ ὄντι ζῆν.

“Ὅπως δὲ ὑπάρχει ἄλλος τρόπος ζωῆς γιὰ τοὺς φιλοσόφους, ἄλλος γιὰ τοὺς ρήτορες, ἄλλος γιὰ τοὺς παλαιστάς, ἔτσι ὑπάρχει μιὰ εὐγενῆς διάθεσις ψυχῆς κατάλληλη στὴν φιλόκαλη προαίρεσι, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν παιδαγωγία τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τὶς ἐνέργειες στολίζουν ἀσκημένες καὶ σεμνὲς κινήσεις, πορεία καὶ κατὰκλισις, τροφή καὶ ὕπνος, κλίνη καὶ κατοικία, καὶ ἡ λοιπὴ ἐκπαίδευσις· διότι ἡ ἀγωγή τοῦ Λόγου δὲν εἶναι ὑπέρτονη ἀλλὰ εὐτονῆ⁵.

100,1 Γι’ αὐτὸ λοιπὸν ὁ Λόγος ὀνομάζεται καὶ Σωτὴρ, αὐτὸς ποὺ εὗρῆκε τὰ λογικὰ αὐτὰ φάρμακα γιὰ τὴν εὐσυνειδησία καὶ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων, παρακολουθώντας τὴν κατάλληλη εὐκαιρία, ἐλέγχοντας τὴ βλάβη, διηγούμενος τὶς αἰτίες τῶν παθῶν, ἀποκόπτοντας τὶς ἄλογες ἐπιθυμίες, παραγγέλλοντας ποιά ν’ ἀποφεύγωμε καὶ προσφέροντας στοὺς ἀσθενεῖς ὅλα τὰ σωτηριώδη ἀντίδοτα, διότι αὐτὸ εἶναι τὸ μέγιστο καὶ βασιλικώτερο ἔργο τοῦ Θεοῦ, ἡ σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητος.

2 Μὲ τὸν ἰατρό λοιπὸν, ὅταν δὲν συμβουλεύῃ τίποτε γιὰ τὴν ὑγεία, οἱ ἀσθενεῖς δυσαρεστοῦνται, καὶ τὸν θεῖο παιδαγωγὸ πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ μὴ τὸν εὐγνωμονοῦμε βαθύτατα, ἂν δὲν σιωπᾷ καὶ δὲν παραβλέπῃ τὶς ἀπειθειές μας ποὺ ὀδηγοῦν στὴν ἀπώλεια, ἀλλὰ ἀντιθέτως κι’ αὐτὲς τὶς ξεσκεπάζῃ καὶ τὶς ὀρμὲς ποὺ ὀδηγοῦν σ’ αὐτὲς τὶς σταματᾷ καὶ τὶς κατάλληλες γιὰ τὴν ὀρθὴ διαγωγή ὑποθήκες διδάσκῃ⁶; Πρέπει λοιπὸν νὰ τοῦ ὁμολογοῦμε μεγάλη εὐγνωμοσύνη. Διότι, κατὰ τὴ γνώμη μας, τὸ λογικὸ τοῦτο ζῶο, ὁ ἀνθρώπος δηλαδή, τί ἄλλο πρέπει νὰ κάμῃ, παρὰ νὰ θεᾷται τὸ Θεῖο; Ἰσχυρίζομαι μάλιστα ὅτι πρέπει νὰ θεᾷται καὶ τὴν ἀνθρωπίνη φύσι καὶ νὰ ζῆ ὅπως διδάσκει ἡ ἀλήθεια, ἀγαπώντας ὑπερφυῶς τὸν ἴδιο τὸν παιδαγωγὸ καὶ τὶς ἐντολές του, διότι αὐτὰ ταιριάζουν καὶ ἀρμόζουν μεταξύ τους. Κι’ ἐμεῖς λοιπὸν πρέπει νὰ ζοῦμε ἀληθινά, προσαρμοζόμενοι πρὸς τὸν παιδαγωγὸ σύμφωνα μὲ τὸ παραπάνω ὑπόδειγμα κι’ ἔχοντας σύμφωνο τὸν λόγο μὲ τὰ ἔργα.

6. Σύγκρισις ποὺ ἀπαντᾶται παλαιότερα στὸν Ἐπίκτητο, ἀπόσπασμα 19, Schenkl.

ΙΓ'

ἽΟτι ὡς τὸ κατόρθωμα κατὰ τὸν ὀρθὸν γίνεται Λόγον,
οὕτως ἔμπαλιν τὸ ἀμάρτημα παρὰ τὸν Λόγον.

101,1 Πᾶν τὸν παρὰ τὸν Λόγον τὸν ὀρθὸν τοῦτο ἀμάρτημά ἐστιν.
Αὐτίκα γοῦν τὰ πάθη τὰ γενικώτατα ὧδέ πως ὀρίζεσθαι ἀξιοῦσιν
οἱ φιλόσοφοι, τὴν μὲν ἐπιθυμίαν ὀρεξιν ἀπειθῆ Λόγω, τὸν δὲ φόβον
ἐκκλισιν ἀπειθῆ Λόγω, ἡδονὴν δὲ ἔπαρσιν ψυχῆς ἀπειθῆ Λόγω,
λύπην δὲ συστολὴν ψυχῆς ἀπειθῆ Λόγω. Εἰ τοίνυν ἡ πρὸς τὸν Λό-
γον ἀπειθία ἀμαρτίας ἐστὶ γεννητικὴ, πῶς οὐχὶ ἐξ ἀνάγκης ἡ τοῦ
Λόγου ὑπακοή, ἣν δὲ πίστιν φημέν, τοῦ καλουμένου καθήκοντος
2 ἐστὶ περιποιητικὴ; Καὶ γὰρ ἡ ἀρετὴ αὐτὴ διάθεσις ἐστὶ ψυχῆς
σύμφωνος τῷ Λόγω περὶ ὄλον τὸν βίον. Ναὶ μὴν τὸ κορυφαίωτα-
τον, αὐτὴν φιλοσοφίαν ἐπιτήδευσιν Λόγου ὀρθότητος ἀποδιδόασιν,
ὡς ἐξ ἀνάγκης εἶναι τὸ πλημμελούμενον πᾶν διὰ τὴν τοῦ Λόγου
3 διαμαρτίαν γινόμενον εἰκότως καλεῖσθαι ἀμάρτημα. Αὐτίκα γοῦν
ὄτε ἤμαρτεν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος καὶ παρήκουσε τοῦ Θεοῦ, «καὶ
παρωμοιωῦθη», φησί, «τοῖς κτήνεσιν». Ὁ ἄνθρωπος παρὰ τὸν Λό-
γον ἐξαμαρτῶν, εἰκότως ἄλογος νομισθεὶς εἰκάζεται κτήνεσιν.

102,1 Ἐντεῦθεν καὶ ἡ σοφία λέγει· «ἵππος εἰς ὀχείαν ὁ φιλήδονος
καὶ ὁ μοιχός», ἀλογίστω κτήνει παρωμοιωθεὶς, διὸ καὶ ἐπιφέρει·
«παντὸς ὑποκάτω ἐπικαθημένου χρεμετίζει». Οὐκέτι λαλεῖ, φησὶν,
ὁ ἄνθρωπος· οὐ γὰρ ἐστὶν λογικὸς ἔτι ὁ παρὰ Λόγον ἀμαρτάνων,
θηρίον δὲ δῆ ἄλογον, ἐκδοτον ἐπιθυμίαις, ᾧ πᾶσαι ἐπικάθηται
2 ἡδοναί. Τὸ δὲ κατορθούμενον κατὰ τὴν τοῦ Λόγου ὑπακοὴν προσῆ-
κον καὶ καθῆκον Στωϊκῶν ὀνομάζουσιν παῖδες· τὸ μὲν οὖν καθῆ-

1. Σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Παιδαγωγοῦ ὁ Κλήμης παρουσιάζει τὰ ἠθικὰ διδάγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ μ' ἓνα καθαρὰ φιλοσο-

13

Ἔστι, ὅπως τὸ κατόρθωμα ἐπιτυγχάνεται κατὰ τὸν ὀρθὸν Λόγον, ἔτσι ἀντιστρόφως τὸ ἀμάρτημα ἐπιτυγχάνεται παρὰ τὸν Λόγον¹

101,1 Κάθε τι ποὺ εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὸν ὀρθὸν Λόγον εἶναι ἀμάρτημα². Οἱ φιλόσοφοι λοιπὸν ἀπαιτοῦν νὰ ὀρίζωμε ὡς ἐξῆς τὰ γενικώτατα πάθη· τὴν ἐπιθυμία ὡς ὄρεξι ἀπειθῆ στὸν Λόγον, τὸν φόβο παρέκκλισι ἀπειθῆ στὸν Λόγον, τὴν ἡδονὴ ὀρμὴ τῆς ψυχῆς ἀπειθῆ στὸν Λόγον, καὶ τὴν λύπη συστολὴ ψυχῆς ἀπειθῆ στὸν Λόγον. Ἄν λοιπὸν ἡ ἀπειθία πρὸς τὸν Λόγον γεννᾷ τὴν ἀμαρτία, πῶς κατ' ἀνάγκη ἢ ὑπακοὴ στὸν Λόγον, τὴν ὁποία ἀπο-
2 καλοῦμε πίστι, δὲν θὰ παράγῃ τὸ λεγόμενον καθῆκον; Διότι ἡ ἴδια ἡ ἀρετὴ εἶναι διάθεσις τῆς ψυχῆς σύμφωνη μὲ τὸν Λόγον σὲ ὄλον τὸν βίον. Τὸ σπουδαιότατον μάλιστα εἶναι ὅτι θεωροῦν τὴν φιλοσοφία ὡς ἐπιζήτησι τῆς ὀρθότητος τοῦ Λόγου, ὥστε ἀναγκαιῶς κάθε πλημμέλημα ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἀστοχία ἀπέ-
3 ναντι στὸν Λόγον νὰ καλῆται εὐλόγως ἀμάρτημα. Ἔτσι λοιπὸν, ὅταν ἀμάρτησεν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος καὶ παρήκουσε τοῦ Θεοῦ, λέγει ὅτι «καὶ ἐξωμοιώθη μετὰ τὰ κτήνη»³. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἐξαμάρτησεν ἐναντία πρὸς τὸν Λόγον, θεωρούμενος σωστὰ ἄλογος, παρομοιάζεται μετὰ τὰ κτήνη.

102,1 Γι' αὐτὸ ἡ Σοφία λέγει, «ὁ φιλήδονος καὶ ὁ μοιχὸς εἶναι σὰν ἄλογο σὲ ὄργασμόν», ποὺ παρομοιάζεται μετὰ ἀλόγιστον κτήνην, γι' αὐτὸ καὶ προσθέτει, «χρεμετίζει σὲ ὅ,τι ἐπιβαίνει»⁴. Δὲν λαλεῖ ὁ ἄνθρωπος πλέον, λέγει· διότι δὲν εἶναι πλέον λογικὸς ὅποιος ἀμαρτάνει παρὰ τὸν Λόγον, ἀλλ' εἶναι θηρίον ἄλογο, ἐκδοτο στίς ἐπιθυμίας, ἐπάνω στὸ ὁποῖο κάθονται ὅλες οἱ ἡδο-
2 νέες. Τὸ κατόρθωμα μὲ τὴν ὑπακοὴν στὸν Λόγον ὀνομάζουσι οἱ μαθηταὶ τῶν Στωϊκῶν προσῆκον καὶ καθῆκον. Τὸ καθῆκον λοιπὸν

φικὸ ἐνδυμα

2 Βλ. *Stoicorum Vet. Fragm. III*, ἀρ 560, V. Stelzenberger.

3. Ψαλμ. 48,13· 21.

4. Σοφ. Σειρ. 33,6, «ἵππος εἰς ὄχειαν ὁ φίλος καὶ ὁ μωκός».

κον προσῆκόν ἐστιν, ὑπακοὴ δὲ θεμελιούται ἐντολαῖς· αὐταὶ δὲ ταῖς ὑποθήκαις αἱ αὐταὶ οὔσαι τὴν ἀλήθειαν ἔχουσαι σκοπόν, ἐπὶ τὸν ἔσχατον ὄρεκτόν, ὃ τέλος νοεῖται, παιδαγωγούσιν· τέλος δὲ ἐστὶν θεοσεβείας ἢ αἰδίου ἀνάπαυσις ἐν τῷ Θεῷ, τοῦ δὲ αἰῶνός ἐστιν ἀρχὴ τὸ ἡμέτερον τέλος.

3 Τὸ μέντοι τῆς θεοσεβείας κατόρθωμα δι' ἔργων τὸ καθῆκον ἐκτελεῖ· ὅθεν εἰκότως τὰ καθήκοντα περὶ τῆς πράξεως, οὐ τὰς λέξεις, συνίσταται· καὶ ἐστὶν ἢ μὲν πρᾶξις ἢ τοῦ Χριστιανοῦ ψυχῆς ἐνέργεια λογικῆς κατὰ κρίσιν ἀστείαν καὶ ὄρεξιν ἀληθείας διὰ τοῦ
4 συμφυοῦς καὶ συναγωνιστοῦ σώματος ἐκτελουμένη· καθῆκον δὲ ἀκόλουθον ἐν βίῳ Θεῷ καὶ Χριστῷ βούλημα ἔν, κατορθούμενον αἰδίῳ ζωῇ· καὶ γὰρ ὁ βίος ὁ Χριστιανῶν, ὃν παιδαγωγούμεθα νῦν, σύστημά τί ἐστὶ λογικῶν πράξεων, τουτέστι τῶν ὑπὸ τοῦ Λόγου διδασκομένων ἀδιάπτωτος ἐνέργεια, ἣν δὴ πίστιν κεκλήκαμεν.

103,1 Τὸ δὲ σύστημα ἐντολαὶ κυριακαί, αἱ δὲ δόξαι οὔσαι θεϊκαὶ ὑποθήκαι πνευματικαὶ ἡμῖν αὐτοῖς ἀναγεγράφαται, πρὸς τε ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τοὺς πέλας εἰθετοὶ· καὶ δὴ καὶ αὐταὶ αὐθις πρὸς ἡμᾶς ἀνταναστρέφουσι, καθάπερ πρὸς τὸν βάλλοντα ἢ σφαῖρα διὰ τὴν ἀντιτυπίαν παλινδρομοῦσα· ὅθεν καὶ ἐστὶν ἀναγκαῖα τὰ καθήκοντα εἰς παιδαγωγίαν θεϊκῆν, ὡς ὑπὸ Θεοῦ παρηγγελμένα καὶ εἰς
2 σωτηρίαν πεπορισμένα. Καὶ ἐπεὶ τῶν ἀναγκαίων τὰ μὲν πρὸς τὸ ζῆν ἐστὶ τὸ ἐνταῦθα μόνον, τὰ δὲ ἔνθεν πρὸς τὸ εἶ ζῆν ἐκεῖσε ἀναπτεροῖ, ἀναλόγως καὶ τῶν καθηκόντων τὰ μὲν πρὸς τὸ ζῆν, τὰ δὲ

εἶναι προσῆκον, ἡ δὲ ὑπακοή θεμελιώνεται ἐπάνω στις ἐντολές. Κι' αὐτές, πού εἶναι οἱ ἴδιες μὲ τις ὑποθήκες, ἔχοντας σκοπὸ τὴν ἀλήθεια, παιδαγωγοῦν πρὸς τὸ τελευταῖο ὄρεκτό, πού ἐκλαμβάνεται ὡς τὸ τέλος· τέλος δὲ τῆς θεοσεβείας εἶναι ἡ αἰώνια ἀνάπαυσις στὸν Θεό⁵, ἐνῶ τὸ δικό μας τέλος εἶναι ἀρχὴ τοῦ αἰωνίου.

3 Τὸ κατόρθωμα λοιπὸν τῆς θεοσεβείας πραγματοποιεῖ ἐμπράκτως τὸ καθῆκον· γι' αὐτὸ καὶ κατὰ φυσικὸ λόγο τὰ καθήκοντα συνίστανται σὲ πράξεις, ὄχι σὲ λέξεις. Καὶ εἶναι ἡ μὲν πρᾶξις ἐνέργεια τῆς λογικῆς ψυχῆς τοῦ Χριστιανοῦ, ἐκτελουμένη κατὰ εὐγενῆ κρίσι καὶ ἐπιθυμία τῆς ἀληθείας διὰ τοῦ συμφυ-
4 οῦς καὶ συναγωνιστοῦ σώματος. Ἐπομένως τὸ καθῆκον εἶναι τὸ νὰ ἔχη κανεὶς κατὰ τὸν βίον θέλημα ἐνωμένο μὲ τὸν Θεὸ καὶ τὸν Χριστό, κατευθυνόμενο πρὸς τὴν αἰδία ζωὴ· διότι ὁ βίος τῶν Χριστιανῶν, στὸν ὁποῖο διαπαιδαγωγούμαστε τώρα, εἶναι σύστημα λογικῶν πράξεων, δηλαδή ἡ ἀδιάπτωτη ἐφαρμογὴ τῶν διδασκομένων ἀπὸ τὸν Λόγο, τὴν ὁποία ἀκριβῶς ὠνομάσαμε πίστι⁶.

103,1 Τὸ συνολικὸ σύστημα εἶναι ἐντολές τοῦ Κυρίου, οἱ ὁποῖες εἶναι θεῖα ἀξιώματα καὶ ἔχουν γραφῆ γιὰ μᾶς σὰν πνευματικὲς ὑποθήκες, ἐπωφελεῖς καὶ σὲ μᾶς τοὺς ἰδίους καὶ στοὺς πλησίον μας. Αὐτές οἱ ὑποθήκες ἐπιστρέφουν πάλι σὲ μᾶς, ὅπως ἡ σφαῖρα παλινδρομεῖ πρὸς αὐτὸν πού τὴν πετᾷ λόγῳ τῆς ἀντιστάσεως πού εὐρίσκει. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖα τὰ καθήκοντα γιὰ τὴν θεῖα παιδαγωγία, διότι ἔχουν διαταχθῆ ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ἔχουν
2 παραχωρηθῆ γιὰ τὴν σωτηρία. Κι' ἐπειδὴ ἀπὸ τὰ ἀναγκαῖα πράγματα ἄλλα προορίζονται μόνο γιὰ τὴν ἐδῶ διαβίωσι καὶ ἄλλα ἀναπτρώνουν ἀπὸ ἐδῶ πρὸς τὴν ἐκεῖ εὐημερία, κατὰ τὴν ἴδια ἀναλογία καὶ ἀπὸ τὰ καθήκοντα ἄλλα ἀναφέρονται στὸ ζῆν

5. Ἡ ἀνάπαυσις εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀληθινοῦ γνωστικοῦ, τοῦ Χριστιανοῦ, κατὰ τὸν Κλήμεντα.

6. Βλ. παραπάνω § 101,1.

πρὸς τὸ εὖ ζῆν διατάττεται. Ὅσαι μὲν οὖν πρὸς τὸ ἐθνικὸν ζῆν παραγγέλλεται, ταῦτα καὶ παρὰ τοῖς πολλοῖς δεδήμευται, ἃ δὲ πρὸς τὸ εὖ ζῆν ἀρμόττει, ἐξ ὧν τὸ αἰδίου ἐκεῖνο περιγίνεται ζῆν, ταῦτα δὴ ἐν ὑπογραφῆς μέρει ἐξ αὐτῶν ἀναλεγόμενοις τῶν Γραφῶν ἐξέστω σκοπεῖν.

καὶ ἄλλα στὸ εὖ ζῆν. Ὅσα λοιπὸν προορίζονται γιὰ τὸ κοσμικὸ⁷ ζῆν, αὐτὰ εἶναι γνωστὰ καὶ στοὺς πολλούς· ὅσα ὅμως ταιριάζουν στὸ εὖ ζῆν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξασφαλίζεται ἐκεῖνο τὸ αἶδιο ζῆν, αὐτὰ ἀκριβῶς ἅς ἐπιτραπῆ νὰ τὰ ἐξετάσωμε ὑποτυπωδῶς συλλέγοντάς τα ἀπὸ τὶς Γραφές.

---

7. «Πρὸς τὸ ἐθνικὸν ζῆν», σπάνια ἐκφρασις πού δὲν σημαίνει ἐδῶ τὸ ζῆν τῶν ἐθνῶν, δηλαδὴ τῶν εἰδωλολατρῶν, ἀλλὰ τὸ κοσμικὸ στοιχεῖο τῆς ζωῆς, τὸ κοινό, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πνευματικόν.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Οί ἀριθμοὶ παραπέμπουν κατὰ σειρά γιὰ τὰ χωρία τῆς Γραφῆς στὸ κεφάλαιο, τὸν στίχο καὶ τὴ σελίδα πού εὐρίσκονται, γιὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς καὶ ἐξωεκκλησιαστικούς συγγραφεῖς ἀναλόγως οἱ πρῶτοι ἀριθμοὶ στὸ λόγο, τὸ κεφάλαιο, τὴν παράγραφο καὶ ὁ τελευταῖος στὴ σελίδα, ἐνῶ γιὰ τὰ ὄνόματα καὶ πράγματα ἀπλῶς στὴ σελίδα πού εὐρίσκονται.

1. Εὐρετήριο χωρίων τῆς Γραφῆς

Γένεσις		Ἔξοδος	
1	1	184	
	26	214. 276. 278. 414	3 4
	28	208	8
2	—	204	3 14
	7	276	17
4	10	338	18έ.
	21	42	13 21έ
17	1	350	16 —
	2	350	18 4-9
	7	350	20 2
19	26	222	4
26	8	298. 300	5έ.
27	36	352	13-13
28	15	352	20
32	25	352	32 —
	29	352	6
	29-31	382	34έ.
	30	352	
	31	352	
46	3	352	5 11
49	6έ.	354	12 8
	11	288. 338	14 22

Λευϊτικὸν

286
286
286

15	29	286			Βασιλειῶν Γ'	
19	18	230				204
25	23	208	18	44		
26	21	394			Ψαλμοὶ	
	23	294				
	27	394	1	1έ.		402
				1-3		406
	Ἄριθμοὶ			4		406
6	9	272	2	4		376
	12	272		7		304
	21-24	194		9		358
				12		184
	Δευτερονόμιον		3	4		182
			4	3		184
5	8	148	5	7		292
6	2	354	8	3		284
	4	230		4		150. 376
	5	230	10	4		376
	13	184	17	44-46		386
18	15	356	18	9		236
	19	356		11		236. 342
23	1έ.	76	21	23		238
25	13-15	162	22	1		282
30	6	406		4		358
	15	208	23	1		222
	19	210	32	6		150
31	20	404		9		150
32	5έ.	388	33	9		196. 332
	10-12	350	44	8		416
	13έ.	344	47	9		402
	20	370	48	13		420
	23έέ.	368		21		420
	39	182	61	9		226
	41έ.	370	68	33		228
			69	5		228
	Βασιλειῶν Α'		71	9		226
16	23	42	72	1		266
			77	8		396
	Βασιλειῶν Β'			10		396
				25		328
17	29	286		32		396

	34	396	7	23έ.	380
	38	398	16	2	374
81	6	304		10έέ.	390
85	15	398		11έ.	374
94	8-11	192		12	390
95	5	150	18	13	390
102	14	360	21	6	360
103	2	186	22	6έ.	366
109	1	270		8	366
	2	358	30	-	396
	3	44. 192	32	17	384
112	1	286	33	6	420
113	12	118	34	13	366
117	103	342			
140	5	384			
				Ώσηέ	
			4	14	382
			5	2	346
	Παροιμίας		13	4	182
1	7	382			
	24έ.	396			
2	6	184			
	10-12	410			
13	11	184	4	11	370
	11έ.	384		13	182
	13	404	6	4	286
6	9	184			
	11	184			
8	4	402	2	10	186
	6	402			
	22	182			
23	13	390	3	5	216
	14	390			
	Σοφία Σολομώντος				
			3	4	388
11	24-26	360			
16	20	328			
	Σοφία Σειράχ		1	2	386
1	1	414			
	18	370			
	21έ.	368	3	2	202
				Ζαχαρίας	

9	9	288	56	7	404
			58	9	244. 394
	Μαλαχίας		59	17	242
4	2	238	64	1	180
				1έ.	180
	Ήσαϊας		65	2	288
				15	288
1	2έ.	382		16	288
	3	204	66	1	180
	4	384. 386		2	294
	16έ.	354		12έ.	296
	19έ.	210			
	20	188			
	23	388			
2	3	38	1	5	356
7	15	344	2	12έ.	384
8	18	286		13	382
9	2	238		19	382
	5	300	3	3έ.	388
10	14	182		8	386
11	1	358		9	380
	3-4	358	4	26	180
13	10	186	5	8	288
29	13	380		8έ.	382
30	1	384		11έ.	388
34	4	186	6	9	406
40	3	50		10	386
	8	180		16	406
	11	290	7	9	380
	12	180		20	272
	18έ.	182	8	2	180
43	2	394		20	180
45	19	182		41	180
	21-23	182	9	23	322
48	22	410		24	324
51	6	180		26	386
53	3	232	10	12	184
	6	368	17	10	280
54	1	52	23	23έ.	180
	17	206. 208	30	9	386
55	1	208	38	33-34	240

				Βαρούχ	24	208
					34	292
3	9	404			7 13έ.	216
	13	404			8 12	404
4	4	404			9 6	274
				Θρήνοι	12	392
					29	310
1	1έ.	388			10 16	226. 286
	8	384			22	298
					24έέ.	364
				Ίεζεκιήλ	11 3-6	402
2	6-7	380			16-17	286
13	13	272			27	54. 296. 400
	20	272			28	404
18	21έ.	404			28-30	252
	23	248. 354			13 31	412
	32	248. 354			15 14	280
32	7	186			17 6	414
	14	334			18 1-4	290
33	11	248. 354. 404			3	188. 284. 290
34	14	392			19 13έ.	284
	16	392			17	374. 376
	23	294			19	230
					20 22-23	336
				Ματθαῖος	28	394
					21 1-7	252
3	3	50. 192			4	288
	7	40. 386			8έ.	284
	9	40			16	284
	12	392			22 37	230
	17	188. 304			23 8	292
4	16	238			33	386
	17	196			35	338
5	3	216			37	288. 380. 386
	18	188. 396			38έ.	386
	28	230			24 29	186
	44	372			35	180
	45	374. 400			25 33	286. 374
6	3	416			41	190
	9	376			26 39	336
	20έ.	226			42	336

4	12	292			Τίτον	
	13-15	292				
	15	292	2	11-13		46
	17-19	190	3	3-5		40
	22	314		5		304
	22έ.	330			Ἑβραίους	
	24	236. 314				
5	8	206. 308	1	1		48
	14	190	2	11		238
	23	300		17		302
	300	298	3	7-8		192
6	14-17	242		7-13		192
				9-11		192
	Φιλιπησίους		4	12		80
				15		302. 360
2	6-7	50				
3	3	324	11	4		338
	12-14	344	12	22έ.		190
	15	346			Ἰακώβου	
	Κολοσσαεῖς		1	17		304. 306
1	18	294. 300			Πέτρου Α'	
3	9-11	230				
	Θεσσαλονικεῖς Α'		2	1-3		332
				9		314
				9έ.		144
2	7	294				
4	9	306	2	23		206
5	8	242	3	7		310
	Τιμόθεον Α'				Ἰούδα	
2	4	194		23		314
4	7	158			Ἀποκάλυψις	
	8	194				
	10	194	1	4		372
6	11	40		8έ.		320
			2	27		300
				12		288
	Τιμόθεον Β'		21	2		298
3	14έ.	196		6		334
	16έ.	196		9		298
	17	40	22	17		298

2. Εύρετήριο ἐκκλησιαστικῶν συγγραφεῶν

Ἀθηναγόρας		Ἰππόλυτος	
	<i>Πρεσβεία</i>	<i>Κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἔλεγχος</i>	298
14	74	<i>Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς</i>	
	<i>Διδαχὴ Ἀποστόλων</i>	<i>Στρωματεῖς</i>	
2,2	230	1,21,106	124
	<i>Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης</i>	3,11,1	350
	<i>Περὶ θείων ὀνομάτων</i>	4,5,24,1	220
6	46	5,82,1	352
	<i>Εὐσέβιος</i>	5,14,102,2	214
	<i>Εὐαγγελικὴ προπαρασκευὴ</i>	5,14,108,4	164
4,16,12έ.	108	5,14,108,5	164
	<i>Ἰγνάτιος</i>	5,14,108,6	164
	<i>Πρὸς Ἐφεσίους</i>	5,14,110,2	166
20,2	226	5,14,111,2	166
	<i>Ἰουστῖνος</i>	5,14,112,3	168
	<i>Περὶ μοναρχίας</i>	5,14,113,2	170
5,	174	5,14,114,1	76. 168
<i>Προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας</i>		7,3,1	274
16,	148	7,9,52,2-3	214
19,	166		
		<i>Κύριλλος Ἀλεξανδρείας</i>	
		<i>Κατὰ Ἰουλιανοῦ</i>	
		1	166

3. Εύρετήριο ἐξωεκκλησιαστικῶν συγγραφεῶν

	<i>Αἴλιανός</i>	5,12	212
	<i>Περὶ φύσεως ζώων</i>	<i>Ἀνδοκίδης</i>	
2,26	206	1,11-14	58
9,3	206	16	58
10,16	104	<i>Περὶ μυστηρίων</i>	
10,19	104	62	220
12,5	104	<i>Ἀντισθένης</i>	
12,40	104	<i>Ἀπόσπασμα</i>	
	<i>Ποικίλη Ἱστορία</i>	1,10-13	164
2,3	142		

70	172		Φιλιππικὸς	
		4,6		222
			Διογένης Ἀπολλωνιάτης	
			Ἄπόσπασμα	
13-115	168	6		340
			Ἐμπεδοκλῆς	
			Ἄπόσπασμα	
1155A,34	308			
1165D,17	308	145		80
			Εὐριπίδης	
397B,25	156		Ἄλκηστις	
		3,		86
			Ἄπόσπασμα	
225	204	907		176
		935		76
		941		168
			Βάκχαι	
56	408	6,26		248
		918ε.		248
			Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις	
		569		218
			Ἴων	
		422-447		176
			Τρωάδες	
		844		76
30	160			
31	274			
147	206		Ἡράκλειτος	
			Ἄπόσπασμα	
		5		128
		13		206
3,19	146	15		94
		27		70
67	136	99		236

	Ἡρόδοτος		Καλλίμαχος	
	<i>Ἱστορία</i>		<i>Ἀπόσπασμα</i>	
1,136	350	187		84
1,138	118	188		84
3,29	132		<i>Ὕμνος εἰς τὸν Δία</i>	
6,105	112	8έ.		100
9,25	104			
	Ἡσίοδος		Κλεάνθης	
	<i>Ἀπόσπασμα</i>		<i>Ἀπόσπασμα</i>	
195	168	75		166
	<i>Ἔργα καὶ ἡμέραι</i>	101		166
218	202		Μέανδρος	
252έ.	106.222		<i>Ἀπόσπασμα</i>	
373έ.	246			
	<i>Θεογονία</i>	102		172
188–200	62	245,2–6		174
		428		282
	Ἡσύχιος	786		224
	<i>Λεξικὸν</i>	220	Νίκανδρος	
	Θεόφραστος		<i>Ἀπόσπασμα</i>	
	<i>Ἀπόσπασμα</i>	23		102
14	156		<i>Θηριακὰ</i>	
		815		128
	Θουκυδίδης		Ξενοφάνης	
	<i>Ἱστορία</i>		<i>Μαρτυρία</i>	
1,22,4	348	13		74
3,24	104			
6,28	58		Ξενοφῶν	
	Ἱπποκράτης		<i>Ἀνάβασις</i>	
	<i>Περὶ γενέσεως</i>	1,4,9		104
1	338		<i>Ἀπομνημονευματα</i>	
	<i>Ἴππων</i>	4,3,13έ.		164
	<i>Ἀπόσπασμα</i>		Ὅμηρος	
2,	136		<i>Ἰλιάς</i>	

	Πίνδαρος		52A		250
	Ἀπόσπασμα		90		216
57		214	90A		76
	Πυθιονίκαι			Φαίδρος	
3,97		84	279C		254
100-105		84		Φαίδων	
	Πλάτων		78A		162
	Ἀλκιβιαδης		78D		162
			81CD		138
A,1211		350		Χαρμίδης	
	Γοργίας		157A		240
477A		366		Πλούταρχος	
510B		308		Ἀλκιβιάδης	
	Ἐπιστολὴ Δευτέρα		19		58
312E		162		Ἀριστείδης	
	Θεαίτητος		11		104
176BC		212		Δημήτριος	
176D		254	10		136
	Μίνως			Ἠθικά	
319A		222		98C	238
	Νόμοι		757B		152
4,715C-716A		162	989		90
5,739C		254		Παράλληλοι	
7,808D		282-378	20		110
11,934A		362		Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος	
	Πολιτεία		28ε.		124
10,617ε.		368		Πυθαγόρας	
	Σοφιστής			Γνώμαι	
230DE		390	35		166
	Συμπόσιον			Χρυσᾶ Ἔπη	
178DC		112		44	408
187D		244			
210D		232		Σιβυλλικοὶ Χρησμοὶ	
	Τίμαιος			Ἀπόσπασμα	
28C		160. 224			
45B		236	1,23-25καὶ 27		80

1,28-35	180		<i>Ἀπόσπασμα</i>	
3,586-588	164	760		212
3,590-594	164	844		212
3,624ε.	172	863		202
4,3,13ε.	164	1025		170
4,4-7	126			
4,24	148		<i>Φίλων</i>	
4,27-30	148			
4,27-30	148		<i>Περὶ νόμων ἀλληγ.</i>	
5,6	212	2,72		234
5,294	126	3,190		352
5,296-297	126		<i>Περὶ συγχύσεως γλωσσῶν</i>	
5,484-485	126	144		76
5,487-488	126		<i>Περὶ φουτουργίας</i>	
<i>Σοφοκλῆς</i>		169		298

4. Εὐρετήριο ὀνομάτων καὶ πραγμάτων

A

<i>Ἄβελ</i> 338	<i>Ἄδωνις</i> 92.
<i>Ἄβιμέλεχ</i> 298	<i>Ἀέθλιος</i> 118.
<i>Ἄβραάμ</i> 40. 300. 350.	<i>Ἀθηναῖ</i> 66. 82. 96. 114. 130. 136. 138.
<i>ἄγαθωσύνη</i> 396	<i>Ἀθηναῖοι</i> 78. 94. 114. 120. 132. 234.
<i>ἀγαλλίασις</i> 370	<i>Ἀθηναῖος, -οἱ</i> 68. 70. 78. 102. 112. 136.
<i>Ἄγαμέμνων</i> 100	<i>ἀθανασία</i> 194. 212. 250. 252.
<i>ἀγάπη</i> 80. 194. 198. 292. 332. 358. 374. 398. 416.	<i>Ἀθηνόδωρος</i> 122.
<i>Ἀγήσαρχος</i> 114.	<i>Αἴακος</i> 92.
<i>ἀγγισμὸς</i> 406	<i>Αἰγύπτιος, -οἱ</i> 44. 58. 74. 102. 106. 122. 132. 154. 162.
<i>ἄγνοια</i> 214. 216. 218. 228. 248. 272. 310.	<i>Αἴγυπτος</i> 48. 60. 122. 124. 126. 350. 352.
<i>Ἄγρα</i> 94.	<i>Ἀἰδωνεύς</i> 64. 96.
<i>Ἄγχισις</i> 92.	<i>Αἰθῆρ</i> 82.
<i>Ἄδης</i> 94.	<i>Αἰθουσα</i> 88.
<i>ἀδικία</i> 368. 410	<i>αἶμα</i> 332. 334. 336. 338. 340. 342. 370.
<i>Ἄδμητος</i> 94.	<i>Αἰολός</i> 134.
<i>ἀδοξία</i> 224.	<i>αἰσχροκέρδεια</i> 132.
<i>Ἄδραστος</i> 348.	

- αίσχυνη 72. 116. 210. 220. 378.
 αίχμαλωσία 364.
 Ἄκαδημία 112.
 ἀκαθαρσία 190.
 ἀκακία 286.
 ἀκολασία 146.
 ἀκρασία 72. 88. 146. 148. 206. 392.
 Ἄκρισιος 114.
 ἀκτημοσύνη 224.
 Ἄκτιον 104.
 Ἄλάστορες 78.
 Ἀλεξάνδρεια 122.
 Ἀλεξανδρεῖς 132.
 Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν 212. 348.
 Ἀλέξαρχος 134.
 ἀλήθεια 36. 40. 42. 44. 52. 58. 74. 76.
 78. 82. 158. 160. 162. 166. 168.
 172. 174. 180. 198. 200. 204.
 210. 214. 224. 230. 232. 238.
 240. 242. 244. 246. 248. 250.
 252. 254. 268. 284. 288. 294.
 296. 310. 322. 346. 348. 356.
 362. 364. 376. 398. 422.
 Ἀλκιβιαδης 58. 134. 348.
 Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης 156.
 Ἀλκμᾶν 88.
 Ἀλκμήνη 90.
 Ἀλκυόνη 88. 134.
 Ἀλόπη 88.
 Ἄλυσ (ποταμὸς) 112.
 Ἄλωεὺς 84.
 Ἀμαζόνες 132.
 ἀμάθεια 76. 254.
 ἀμάρτημα 272. 276. 304. 312. 354.
 368. 382. 398. 412. 420.
 ἀμαρτία 190. 216. 240. 272. 274. 286.
 304. 308. 318. 342. 346. 354.
 368. 372. 382. 384. 390. 392.
 398. 404. 420.
 ἀμαρτωλός, -οῖ 358. 368. 384. 386.
 392. 394. 410.
 Ἄμμων 82. 134.
 Ἀμυθᾶων 60.
 Ἀμυμώνη 88.
 Ἀμύντας 136.
 Ἀμφιάρεως 56.
 Ἀμφίλοχος 56.
 Ἀμφιτρίτη 88. 120.
 Ἀμφίων ὁ Θηβαῖος 34. 38.
 ἀναγέννησις 340.
 Ἀναΐδεια 78.
 ἀναισθησία 132. 148.
 ἀναισχυντία 70. 146.
 ἀνακτοτελεστής, -αι 66.
 Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος 156.
 Ἀναξίμανδρος 156.
 Ἀναξιμένης 152.
 ἀνάστασις 308. 310. 336. 406.
 ἀνεξικακία 386.
 ἀνθρωποκτονία 108.
 Ἄνιος 104.
 Ἀνδοκίδης 220.
 ἀνδροκτασία 110.
 Ἀνδροκράτης 104.
 ἀνομία 80.
 Ἀντικλείδης 108.
 Ἀντίνοος 124. 126.
 Ἀντιόχεια 122.
 Ἀντίοχος 114.
 Ἀντίοχος ὁ Κυζικηνὸς 130.
 Ἀντισθένης 164. 172.
 ἀντιπάθεια 342.
 ἀπάτη 60. 72. 78.
 ἀπείθεια 48. 420.
 ἀπειρία 310.
 Ἀπελλᾶς 120. 212.
 Ἄπις 102. 132.
 ἀπιστία 36. 50. 102. 370.
 ἀπλότης 326.
 Ἀπολλόδωρος 60. 84.
 Ἀπόλλων 56. 66. 82. 88. 94. 96. 100.
 104. 106. 112. 114. 132. 174.

ἀποτομία 370.
 ἀπώλεια 202. 238. 246. 256. 418.
 Ἄραβες 118.
 Ἄρατος 168.
 Ἄργεῖοι 100. 106.
 Ἄργος 102. 122. 132.
 Ἄργύννος 100.
 ἀρετή 40. 50. 148. 280. 362. 416.
 Ἄρης 82. 84. 86. 92. 96. 118. 144.
 152. 220.
 Ἄριστομένης 108.
 Ἄριστοτέλης 82. 156.
 Ἄριστος ὁ Σαλαμίνιος 134.
 Ἄριων ὁ Μηθυμναῖος 34. 38.
 Ἄρκάδας 44.
 Ἄρκαδία 82.
 ἀρμονία 42. 252.
 ἀρπαγή 64.
 Ἄρσινθή 88.
 Ἄρρητουργαίαι 62.
 Ἄρρητοφῶρια (μυστήρια) 64.
 Ἄρταξέρξης 154.
 Ἄρτεμις 100. 108. 110. 114. 118. 122.
 126. 132.
 ἄρτος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ 336.
 Ἄρχέλαος ὁ Ἀθηναῖος 156.
 Ἄρχέμορος 92.
 ἀσέβεια 46. 106. 144. 222.
 ἀσέλγεια 94. 112. 146.
 Ἄσια 154.
 Ἄσκληπιὸς 82. 84. 86. 130.
 Ἄσσύριοι 162.
 Ἄστράβακος 104.
 ἀσχημοσύνη 384.
 ἀτεκνία 338.
 Ἄτροπος 78.
 Ἄττις 62. 68.
 Αὐξὼ 78.
 ἀφθαρσία 238. 244. 250. 336. 340.
 344. 394. 416.
 ἀφροδίσα 92. 98. 340.

Ἄφροδίτη 60. 62. 92. 96. 100. 102.
 114. 132. 138. 142. 144. 146.
 174. 220.
 ἀφροσύνη 206. 296.
 Ἄχαιοι 246.
 Ἄχέρων 126.
 Ἄχιλλεὺς 348.

B

Βάαλ 380.
 Βαβυλῶν 154. 212.
 Βάκχος, -οἱ 58. 64.
 βάπτισμα 312. 314. 342.
 Βάσσαρος 72.
 βασιλεία τῶν οὐρανῶν 188. 242. 244.
 284.
 Βαυβῶ 68. 70.
 Βηρρωσσὸς 154.
 Βίων 138.
 βλασφημία 364.
 Βλιστίχη (παλλακίς) 122.
 βοήθεια 296.
 βούλησις 232.
 Βριβῶ 62.
 Βρυάξιος 120.

Γ

γάλα 320. 322. 324. 326. 328. 330.
 332. 334. 336. 338. 340. 342.
 344.
 Γαλάται 392.
 Γανυμήδης 90. 124.
 γέλως 62.
 γνῶσις 178. 216. 218. 224. 242. 250.
 268. 276. 280. 312. 322. 326.
 344. 406.
 γοητεία 58. 142.
 Γόμορρα 370.
 Γρύλλος 164.

Δ

Δαβίδ 42. 286. 292. 358. 386. 396.
 398. 402. 406.
 Δαείρας 114.
 Δαίδαλος 142.
 δαιμόνιον 150. 152.
 δαίμων 38. 42. 104. 106. 110. 112.
 132. 138. 144. 146. 150. 212.
 214. 222.
 Δαμασκός 154.
 Δάρδανος 60.
 Δαρειός 132. 154.
 Δάφνη 88.
 δεισιδαιμονία 48. 60. 76. 112. 132.
 202. 212. 230.
 Δελφοί 132.
 Δήλιοι 104.
 Δῆλος 114.
 Δημάρατος 110.
 Δημήτηρ 62. 92. 96. 106. 148.
 Δημήτριος 120. 136.
 Δημοκράτης 104.
 Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης 156. 160.
 206.
 Δημοφών 120.
 Δηῶ 58. 60. 62. 64. 68. 70. 78. 138.
 διάβολος 190.
 Διαγόρας 74.
 διάσυρσις 388.
 Διδομεύς 56.
 Δίδυμος 82.
 Δικαίαρχος 86.
 δικαιοσύνη 40. 44. 182. 196. 214. 224.
 226. 228. 238. 242. 292. 362.
 368. 374. 376. 394. 398. 400.
 406.
 δικαίωμα, -τα 410.
 Δίκη 78.
 Δίνων 154.
 Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης 152. 154.
 340.

Διομήδης 120.
 Διονύσιος ὁ τύραννος 130.
 Διόνυσος 58. 60. 64. 66. 68. 72. 78.
 94. 102. 108. 120. 132. 134. 138.
 174.
 Διόσκουροι 78. 86. 122.
 Δίποινος 122.
 δόλος 202.
 δόξα Θεοῦ 46. 376. 422.
 δοξοποιῖα 82.
 δουλεία 38. 88. 364.
 Δυσαύλης 68.
 δυσσέβεια 254.
 δωρεᾶ 308.
 Δωρόθεος 110.
 Δωσίδας 108.

Ε

Ἑβραῖος, -οι 48. 58. 162. 164. 182.
 194. 328. 398. 402.
 ἐγκράτεια 54.
 εἰδωλολατρία 208.
 εἰδωλον, -α 132. 138. 148. 184. 202.
 214. 248.
 εἰκὼν (κατ' εἰκόνα) 214. 268. 278.
 412. 414. 416.
 Ἐλωτες 94.
 εἰμαρμένη 78. 220.
 εἰρήνη 302. 370. 406. 410. 416.
 Ἐκβάτανα 154.
 ἐλάττωμα, -τα 314.
 Ἑλένη 96. 174.
 ἐλευθερία 38. 96. 190.
 Ἑλευσίνια (μυστήρια) 70.
 Ἑλευσίς 58. 68. 114.
 Ἑλεφαντίνη 102.
 Ἑλικῶν 36.
 Ἑλλάς 60. 68. 234. 236.
 Ἑλλήν, -ες 34. 60. 70. 74. 102. 124.
 154. 160. 172. 184. 236. 246.
 250. 312. 314.

ἔλπις 46. 74. 188. 218. 280. 324. 334.
 Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος 80. 152.
 Ἐνδυμίων 92.
 Ἐνωῶ 220.
 ἐξουσία 398.
 ἐπαγγελία 310. 322. 324.
 ἐπαινος 408.
 Ἐπιάλτης 84.
 ἐπίγνωσις 194. 292. 310. 346.
 ἐπιθυμία 40. 90. 112. 282. 312. 336.
 344. 392. 418. 420.
 Ἐπίκουρος 156.
 ἐπίπληξις 382. 386. 394.
 ἐπισκοπή 386.
 ἐπιτίμησις 382. 388. 408.
 ἐπιτιμία 406.
 Ἐπίχαρμος 84.
 Ἐργάνη 212.
 ἔρεβος 204.
 Ἐρεχθειδεῖς 70.
 Ἐρινύες 78.
 Ἐρεχθεὺς 110.
 ἔρις 320.
 Ἐριχθόνιος 114.
 Ἐρμῆς 82. 128. 134. 218. 220.
 Ἐρωσ 78. 100. 112.
 Ἐσπερίδες 66.
 Εὔα 48. 58.
 εὐαισθησία 418.
 Εὐβουλεύς 64.
 εὐδοκία 314.
 εὐεργεσία 78. 234. 250. 406.
 εὐζωΐα 396. 416.
 Εὐήμερος ὁ Ἀκραγαντῖνος 74.
 Εὐκλείδης 120.
 εὐκρασία 412.
 εὐλάβεια 286.
 Εὐμενίδης 78.
 Εὐμολπος 68. 114.
 εὐνοια 414.
 Εὐνομος ὁ Λοκρὸς 34. 36. 38.

εὐπείθεια 412.
 Εὐριπίδης 86. 108. 160. 168. 174.
 Εὐρυσθεὺς 74.
 εὐσέβεια 72. 118. 398.
 εὐτεκνία 138.
 Εὐφορίων 104.
 εὐφροσύνη 322. 336. 416.
 εὐχαριστία 298.
 Ἐφέσιος, -οἱ 292.
 Ἐφεσος 126. 132.

Z

Ζαχαρίας 52. 202.
 Ζευξίππη 88.
 Ζεὺς (Διὸς) 58. 62. 64. 66. 82. 84. 86.
 88. 90. 98. 100. 102. 104. 106.
 108. 110. 120. 124. 130. 132.
 134. 138. 146. 160. 176. 212.
 236. 298.
 ζῆλος 320.
 ζημία 364.
 Ζῆνες 82.
 Ζήνων 114.
 ζωὴ αἰώνιος 46. 190. 202. 208. 238.
 240. 246. 252. 306. 310. 334.
 410. 422.
 Ζώπυρος 348.

H

ἡδονὴ 40. 62. 72. 108. 230. 234. 246.
 420.
 ἡδυπάθεια 146.
 Ἡετίων 60.
 Ἡλεῖοι 100. 104.
 Ἡλίας 50. 204.
 Ἡλιος 96. 134.
 Ἡνίοχος 172.
 Ἡρα 96. 118. 120. 134.
 Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς 156.
 Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος 70. 94. 126.

152. 154. 298.

Ἡρακλεοπολεῖται 102.

Ἡρακλῆς 74. 78. 86. 90. 96. 100. 104.
106. 138. 146. 176.

Ἡσαΐας 48. 50. 180. 182. 206. 286.
300. 368. 380. 382. 384. 386.
388. 404.

Ἡσίοδος 78. 168.

Ἡφαιστος 82. 84. 140. 144. 154. 174.

Ἡὼς 92.

Θ

Θαλῆς ὁ Μιλήσιος 152.

Θαλλῶ 78.

θάνατος 206. 208. 214. 218. 234. 250.
298. 306. 364. 366. 378. 390.
396.

θέλημα 310. 336. 400. 402.

Θέμις 72.

Θεμιστοκλῆς 348.

Θεογονία 78.

θεοδοξία 148.

Θεόδωρος ὁ Κυρηναῖος 74.

Θεόκριτος 212.

Θεόπομπος 108.

Θεόφραστος ὁ Ἐφέσιος 156.

Θερσίτης 138.

θεοσέβεια 38. 40. 144. 194. 202. 218.
266. 268. 346. 422.

Θεσμοφόρια (μυστήρια) 64.

Θεσπεία 118.

Θεσσαλοὶ 104.

Θέστιος 90.

Θετταλία 108.

Θέτις 92.

Θῆβαι 248.

Θηβαῖος, -οὶ 78. 102. 104.

Θμουῖτες 90.

Θρᾶξ, -κες 60. 84. 162.

θυμηδία 36. 300.

θυμὸς 70. 80.

θυσία 110.

I

Ἰακχος 70. 72. 148.

Ἰακῶβ 350. 352.

Ἰασίων 92.

Ἰεζεκιήλ 380. 392. 404. 410.

ιεράτευμα βασιλείον 144.

Ἰερεμίας 180. 184. 356. 382. 386. 388.
406.

ιερομαντία 58.

Ἰερουσαλήμ 38. 202. 252. 288. 334.
384. 386.

ιεροφαντία 94.

Ἰερώνυμος ὁ φιλόσοφος 86.

Ἰεσσαὶ 358.

Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ 356.

Ἰέσιος 154.

Ἰλιον 96. 120.

Ἰμμάραδος 114.

Ἰνδός, -οὶ 76.

Ἰνὼ 138.

Ἰουβᾶλ 42.

Ἰουδαῖος, -οὶ 236. 312. 314. 316.

Ἰούδας 388.

Ἰππασος ὁ Μεταποντῖνος 152.

Ἰπποθόη 88.

Ἰπποκοντιῖδες 96.

Ἰππων ὁ Μήλιος 74. 136.

Ἰσαάκ 298. 300.

Ἰσθμια 92.

Ἰσίδωρος 122.

Ἰσις 126.

Ἰσραήλ 184. 204. 266. 352. 382. 384.
388. 404. 410.

Ἰχώρ 98.

Ἰωάννης (ὁ Εὐαγγελιστής) 146. 386.

Ἰωάννης (ὁ Πρόδρομος) 50. 52. 192.
302. 304. 402.

Ἰωνία 234.

Κ

κάθαρσις 338. 342. 390.
 κακία 40. 78. 138. 148. 178. 202. 292.
 314. 316.
 κακουργία 132.
 κακοφροσύνη 294.
 Καλλίμαχος 84. 100.
 Καλλισταγόρας 104.
 Κάλως 120.
 Καμβύσης 132.
 Κάνωβος 122.
 Καπιτώλιον 132.
 καρδιουλκίαι 62.
 Κἄρες 84.
 Κασταλία (πηγή) 56.
 Κάστωρ 86.
 κατάγνωσις 66.
 καταλαλία 332.
 κατήχησις 322.
 Κέκροψ 114.
 Κελεός 114.
 κηδεία 124.
 κηδεμονία 348. 382.
 Κηπίων 38.
 κήρυγμα 242.
 Κῆρυξ 134.
 Κιθαιρῶν 36. 38. 248.
 Κινύρας 60. 62. 92. 114.
 Κλάριος 56.
 Κλεάνθης ὁ Πηδασσεὺς 166.
 Κλέοχος 114.
 κληρονομία 52. 206. 318.
 Κλήτωρ 104.
 Κλωθὼ 78.
 Κνίδος 142.
 κόλασις 208. 368. 370. 406.
 Κολοφῶνος (πηγή) 56.
 Κονδολίτις 100.

Κόρη 58. 62. 106. 148.
 Κορίνθιος, -οὶ 292. 358.
 Κορύβαντες 66. 68.
 Κορύβασις 62.
 κοσμοποιΐα 150.
 Κρατίνη 134.
 κρεονομία 58.
 Κρής, -τες 100. 108.
 Κρήτη 82
 κρίσις 210. 256. 272. 306.
 Κροῖσος 112. 348.
 Κρόνος 82. 86.
 Κυβέλη 62.
 Κυκλαῖος 104.
 Κυζικηνοὶ 74.
 Κύθνιοι 104.
 Κυνόσαργες 136.
 Κύπρος 102.
 Κύρβας 82.
 Κῦρος 112.

Λ

λαγνεΐα 364.
 Λάκωνες 100.
 Λάζαρος 274.
 Λαμία 136.
 Λαοδίκη 114.
 Λαομέδων 96.
 Λακεδαιμόνιοι 94. 108.
 Λάχεσις 78.
 Λεάνδριος 114.
 Λέσβιοι 88. 108.
 Λεύκιππος ὁ Μιλήσιος 156.
 Λευκοφρόνη 114.
 Λεύκων 104.
 Λεωνίδης 348.
 Λήδα 146.
 Λῆμνος 84.
 Λητῶ 106.
 Λόγος 42. 44. 46. 50. 52. 54. 80. 170

172. 184. 188. 192. 196. 198.
202. 210. 212. 214. 216. 232.
234. 236. 240. 242. 244. 248.
250. 252. 254. 266. 268. 270.
272. 278. 280. 288. 290. 300.
302. 304. 312. 316. 320. 322.
324. 328. 330. 332. 336. 338.
340. 342. 346. 352. 354. 356.
360. 364. 366. 374. 376. 378.
390. 392. 400. 412. 416. 418.
420. 422.

λοιδορία 364. 386.

Λυκάων 98.

Λυκία 120.

Λυκοῦργος 174. 230.

Λύκτιοι 108.

Λύσιππος 148.

Λῶτ 222.

M

Μάγνης 82.

Μαγνησία 114.

Μάγοι 154.

Μάκαρ 88.

Μακεδόνες 154. 196.

μανία 200. 214.

Μάριος ὁ Ρωμαῖος 110.

Μάρπησσα 88.

Μεγακλῶ 88.

μεγαλαυχία 322.

μέθη 210.

Μελάμπους 60.

Μελανίπη 88.

Μελικέρτη 92.

Μεμφῖται 102.

μέμψις 382.

Μένανδρος 160, 172, 174, 282.

Μενδήσιοι 102.

Μενέδημος 104.

Μενεκράτης 134.

Μενοίτιος 138.

Μέρωψ 112.

Μεσσήνιοι 82. 108.

μετάνοια 202. 204. 272. 314. 380. 400.

Μῆδοι 154.

Μητρόδωρος ὁ Χῖος 156.

Μίδας 60.

Μιθριδάτης 134.

Μίλητος 114.

Μίνως 236.

μεσοπονηρία 370.

Μνημοσύνη 88.

Μόνιμος 108.

Μοῖρα 136.

μοιχεία 92.

Μοῦσαι 88.

Μουσαῖος 170.

μυθολογία 64. 88.

μῦθος 34. 36. 60.

Μύθυμνα 100.

Μυοῦς 60.

Μυρσίλος ὁ Λέσβιος 88.

μυστήρια 36. 58. 60. 62. 64. 66. 70.

72. 94. 138. 250. 330.

μωρία 290.

Μωσῆς (Μωυσῆς) 48. 76. 162. 180.

188. 194. 230. 286. 336. 352.

366. 380. 388. 404. 412.

N

Ναῦται 144.

Νεῖλος 82. 126.

νεκρομαντεία 58.

Νέμεα 92.

νηπιότης 318.

Νηρητς 92. 144.

Νικαγόρας 134.

Νίκανδρος 102. 128.

Νικάνωρ ὁ Κύπριος 74.

Νινευῖται 216.

Νιόβη 222.

Νόμιος 82.

νόμος 312. 400.

νουθεσία 364. 378.

νουθέτησις 364. 408.

Νύκτιμος 98.

Νύμφαι 144.

Νυμφόδωρος 154.

Ξ

Ξενοκράτης ὁ Καρχηδόνιος 156.

Ξενοφῶν 164.

Ο

Ὄδρυσός 60.

Ὄδρυσῶν ὄρη 36.

Ὄδυσσεὺς 96. 120.

Ὄϊαγρος 170.

οἰκονομία 270. 378. 400.

Ὄϊτη 86.

οἰωνοσκόπος, -οί 56.

Ὀλύμπια 92.

Ὀλύμπιος 120.

Ὀλυμπος 66. 90. 174.

Ὀμηρος 78. 84. 86. 90. 92. 96. 144.
174. 320.

ὁμοίωσις 278. 412. 414.

ὁμόνοια 364.

Ὀμφάλη 96.

ὄνειδισμός 364.

Ὄξυρυγχίται 102.

ὄργη 58. 80. 188. 192. 368. 374. 378.
398.

ὄργιον, -α 60. 72. 248.

Ὀρνυτος 96.

Ὀρφεὺς 38. 66. 70. 170. 172.

Ὀσίραπις 124.

Ὀσιρίς 124.

Ὀυάρρων 118.

Ὀυρανός 62.

Π

πάθος 72. 88. 94. 220. 270. 337. 362
364. 392.

παιδαγωγία 282. 290. 346. 356. 380
384. 386. 408. 418. 422.

παιδεία 364. 384. 390. 418.

παιδοποιία 144.

Πακτώλως 194.

Παλαμναῖοι 78.

παλιγγενεσία 198.

Παλλάδιον 120.

Πᾶν 112.

Πᾶνες 144.

Πανύασσις 96.

Παράκλητος 194.

παρακοή 210. 274.

παραμυθία 404.

παρθενία 388.

Παρμενίδης 152.

Παρνασσός 66.

παρρησία 414.

Πάταρα 120.

Πατροκλῆς 86.

Πάτροκλος 138.

Παῦλος 294. 316. 334. 344. 370. 376.
412.

Πάφος 114.

Πέλλα Θεσσαλίας 108.

Πέλλα Μακεδονίας 136. 348.

Πέλοψ 90. 92. 120.

Πέρσαι 118. 154. 348. 350.

Πέτρος 332.

Πηλεὺς 92. 108.

Πίνδαρος 84.

Πῖσα 92.

πίστις 184. 194. 196. 240. 242. 252.
266. 278. 288. 308. 310. 312.

318. 324. 346. 356. 370. 376.

408.

πλάνη 36. 44. 58. 74. 80. 118. 136.

138. 154. 216. 218. 292. 364.
 Πλάτων 158. 160. 162. 164. 366. 390.
 Πλαταιείς 104.
 πλεονεξία 132. 190. 224.
 Πλημμέλημα 312. 398.
 Πλούτων 106. 122.
 Ποδάγρας, ἱερὸ Ἀρτέμιδος, 100.
 ποιότης 328.
 Πολέμων 96. 100. 104. 120. 122.
 Πολυδεύκης 86.
 Πολύκλειτος 212.
 πονηρία 314. 370.
 πορνεία 92. 314. 388.
 Ποσειδῶν 86. 88. 96. 120. 138. 152.
 176.
 Ποσίδιππος 132. 142.
 Πραξιτέλης 132. 134. 148. 212.
 προαίρεσις 312. 418.
 Προθήη 88.
 Προκλεὺς 118.
 πρόνοια 156. 220.
 προσευχή 376.
 Προστροπαῖοι 78.
 Πρόσυμνος 94.
 προσωποληψία 312.
 πρωτότοκος 188. 190.
 Πτολεμαῖος 114. 122.
 Πτολεμαῖος ὁ Δ΄ 134.
 Πυγμαλίων ὁ Κύπριος 138.
 Πυθαγόρας 166. 408.
 Πυθία 104.
 Πύθια 92.
 Πύθιος 56.
 Πυθοκλῆς 108.
 Πύλος 96.
 πυρετὸς 100.

P

ραθυμία 244. 254.
 Ρεβέκκα 298.

Ρωμαῖοι 100. 124. 128. 294.
 Ρώμη 118. 132.

Σ

Σαβάζιοι 64.
 Σαῖται 102.
 Σάμιοι 104.
 Σάμος 120.
 Σάνδων 122.
 Σαοὺλ 42.
 Σάραπισ 122. 126. 130. 132.
 Σάρδεις 96. 154.
 Σαρπηδῶν 138.
 Σάτυροι 144.
 Σαυρομάται 154.
 Σειρήναι 246.
 Σελευκεῖς 122.
 Σελήνη 92.
 Σεμέλη 98. 248.
 σεμνότης 388.
 Σέσωστρις 122.
 Σίβυλλα 80. 126. 148. 178
 Σικελία 86. 130.
 Σίκιννος 348.
 Σικυῶν 122.
 Σίκων ὁ Εὐπάλαμος 122.
 Σιληνὸς 82.
 Σινωπεῖς 122.
 Σιών 38. 288. 358.
 σιωπή 52.
 σκαιότης 38.
 Σκιροφόρια (μυστήρια) 64.
 σκληροκαρδία 390.
 Σκόπας 120.
 Σκύθες 74. 84. 118. 152. 154.
 Σκύλλις 122.
 Σόδομα 222. 370.
 Σοδομίται 222.
 Σολομών 384. 390. 402. 404. 410.
 Σόλων 112. 230.

Σοῦσα 154.
σοφία 42. 150. 182. 236. 274. 322.
374. 378. 408. 420.
Σόφιλλος, πατήρ Σοφοκλέους, 168.
Σοφοκλῆς 84. 86. 168. 202.
Σπάρτη 100.
Σπαρτιάται 100.
Στάφυλος 100.
Στερόπη 88.
συγγνώμη 406.
Συηνῖται 102.
συμπάθεια 340.
συμφορὰ 36. 78. 138.
συνήθεια 230. 232. 246. 266.
Συρακούσιοι 1012.
Σῦροι 104.
Σωκράτης 164.
Σωσίβιος 96. 100.
σωτηρία 44. 48. 50. 52. 172. 188. 190.
194. 196. 206. 208. 210. 218.
224. 228. 230 . 234. 256. 280.
288. 306. 308. 332. 346. 348.
356. 364. 366. 370. 382. 384.
388. 400. 404. 412. 414. 418.
422.
σωφροσύνη 148. 244. 276. 280. 390.

Τ

Ταῦροι 108.
Τειρεσίας 250.
τελειότης 310.
τελείωσις 310. 318. 336. 346.
Τελέσιος 120.
Τελμισσεὺς (μάντις) 114.
Τελμισσὸς 114.
τερατεία 60.
Τέρπανδρος 38.
Τήνιοι 104.
Τῆνος 86. 120.
Τιθωνὸς 92.

Τιμόθεος 196.
τιμωρία 62. 202. 362. 368. 372.
Τίρυνθις 120. 122.
Τιτάν, -ες 66. 72.
Τιτανίς 82.
Τριπτόλεμος 68.
Τρωὰς 104.
Τυρρηνία 68.
Τυρρηνοὶ 58. 68.
τύφος 218. 348. 364.
Τύχη 128. 220.
Τύχων 218.

Υ

Υάκινθος 90.
Υβρις 78.
ὕβρις 62. 102. 128. 146. 210
υίοθεσία 298. 318. 414.
Υλας 90.
ὕπακοη 234. 266. 274. 280. 420. 422.
Υπερβορεεῖς 114.
Υπερόχη 114.
ὕποκρισις 332.
ὕπομονη 298.
Υψιπύλη 88.

Φ

Φαέθων 92.
Φανοκλῆς 100.
Φαραὼ 380.
Φειδίας 92. 120. 132. 212.
Φέραι 94.
Φερέφαττα 64. 92. 110.
φθόνος 40. 60. 332.
φθορὰ 44. 88. 90. 226. 238. 240. 300
336. 394.
φιλανθρωπία 40. 48. 80. 188. 204
256. 336. 360. 362. 378. 380
396. 404. 408. 410.
Φιλαινίς 146.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

φιλαργυρία 110.
 Φιλιππίδης 112.
 Φίλιππος 136. 348.
 Φιλόδωρος 112.
 φιλονεικία 108.
 Φιλοπάτωρ 114.
 Φιλοστέφανος 142.
 φιλοστοργία 326.
 φιλοτιμία 108.
 Φιλόχορος 86. 120.
 Φόβος 78. 100.
 φόβος 352. 354. 358. 366 368. 382
     384. 388. 390. 392. 396. 412.
     420.
 Φοῖβος 84. 112. 126.
 Φοινίκη 104.
 Φοῖνιξ (παιδαγωγός) 348.
 Φορωνεύς 112. 230.
 φρενοβλάβεια 108.
 φρένωσις 386.
 φρόνησις 216. 254. 276. 404.
 Φρύγες 60. 62. 78.
 Φρύνη 134.
 Φρυξ 92. 96.
 Φωκαεῖς 108.
 φῶς (ὁ Χριστός) 218. 240. 242. 308.

φῶτισμα 304. 310. 312.

Χ

Χαρά 78.
 χάρισμα (= βάπτισμα) 304.
 Χάρμος 112.
 Χάρυβδις 246.
 Χείρων 108
 Χιόνη 88.
 χρηστότης 370. 414.
 Χριστιανός 422.
 Χρύσιππος 90.
 Χρυσίς 132.

Ψ

ψεῦδος 168. 184.
 ψόγος 386. 408.

Ω

Ὠκεανός 82.
 ὠμοφαγία 58.
 Ὦτος 84.
 ὠφέλεια 50.
 Ὦχος 154.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	Σελίς
ΚΕΙΜΕΝΟ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ	7 34–425

ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

1. Κενοὶ μῦθοι καὶ καινὸν ἄσμα	34
2. Περὶ τῆς τῶν ὀργίων καὶ τῶν μαντείων ἀλογίας	56
3. Ἀνθρώπινα θύματα. Τάφοι γινόμενοι ναοὶ	108
4. Περὶ τῆς τῶν εἰδώλων ἀναισθησίας	118
5. Οἱ φιλόσοφοι περὶ Θεοῦ	152
6. Ἐπιπνοία Θεοῦ ἐπέγνωσάν πως τὴν ἀλήθειαν οἱ φιλόσοφοι	158
7. Ὅτι καὶ ἡ ποιητικὴ τὴν ἀλήθειαν μαρτυρεῖ	168
8. Ὅτι αἱ θεῖαι Γραφαὶ σωτηρίας εἰσὶν ὁδοὶ	178
9. Ἡ διὰ τοῦ Λόγου κλήσις τοῦ Θεοῦ	186
10. Ἀνάγκη ἀποδοχῆς τῶν περὶ σωτηρίας ἐπαγγελιῶν	200
11. Ἡ θεία εὐεργεσία τῆς ἐν σαρκὶ ἐλεύσεως τοῦ Λόγου	234
12. Ἡ πρὸς τὸν Σωτῆρα Λόγον καταφυγὴ	246

Ο ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	258–265
ΛΟΓΟΣ Α΄	266–425
1. Τί ἐπαγγέλλεται ὁ Παιδαγωγός	266
2. Ὅτι διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ὁ Παιδαγωγός ἐπιστατεῖ	270
3. Ὅτι φιλόανθρωπος ὁ Παιδαγωγός	276

4.	ἽΟτι ἐπ' ἴσης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ὁ Λόγος Παιδαγωγός ἐστιν	280
5.	ἽΟτι πάντες οἱ περὶ τὴν ἀλήθειαν καταγινόμενοι παῖδες παρὰ τῷ Θεῷ	282
6.	Πρὸς τοὺς ὑπολαμβάνοντας τὴν τῶν παιδίων καὶ νηπίων προσηγορίαν τὴν τῶν πρώτων μαθημάτων αἰνίττεσθαι διδαχὴν	302
7.	Τίς ὁ Παιδαγωγός, καὶ περὶ τῆς παιδαγωγίας αὐτοῦ	346
8.	Πρὸς τοὺς ἡγουμένους μὴ εἶναι ἀγαθὸν τὸν δίκαιον	358
9.	ἽΟτι τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ εὐεργετεῖν καὶ κολάζειν δικαίως, ἐν ᾧ τίς ὁ τρόπος τῆς παιδαγωγίας τοῦ Λόγου	378
10.	ἽΟτι ὁ αὐτὸς Θεὸς διὰ τοῦ αὐτοῦ Λόγου καὶ ἀπειρογυεὶ τῶν ἀμαρτιῶν ἀπειλῶν καὶ σῶζει τὴν ἀνθρωπότητα παρακαλῶν	400
11.	ἽΟτι διὰ νόμου καὶ προφητῶν ὁ Λόγος ἐπαιδαγωγυεὶ	410
12.	ἽΟτι ἀναλόγως τῇ πατρικῇ διαθέσει κέχρηται ὁ Παιδαγωγός αὐστηρία καὶ χρηστότητι	414
13.	ἽΟτι ὡς τὸ κατόρθωμα κατὰ τὸν ὀρθὸν γίνεται Λόγον, οὕτως ἔμπαλιν τὸ ἀμάρτημα παρὰ τὸν Λόγον	420

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

1.	Εὐρετήριο χωρίων τῆς Γραφῆς	527
2.	Εὐρετήριο ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων	535
3.	Εὐρετήριο ἐξωεκκλησιαστικῶν συγγραφέων	535
4.	Εὐρετήριο ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	540